

Büyük Osmanlı Tarihi

Joseph von Hammer

Cilt 3

İÇİNDEKİLER

BU TARİHİN İKİNCİ DEVRESİ İÇİN MÜELLİFİN MÜRACAAT ETTİĞİ	
ŞARK MENBÂLARI CEDVELİ	3
1 -Husûsi Târihler:	3
II -Mecmualarda Vesikalar:	5
ONÜÇÜNCÜ KİTAP	5
II. MEHMED'İN FETİHLERİ	5
ONDÖRDÜNCÜ KİTAP	48
II. MEHMED'İN FETİHLERİ	48
ONBEŞİNCİ KİTAP	99
II. MEHMED'İN FETİHLERİ	99
Fâtih'in Uzun Hasan'a Cevabı	114
ONALTINCI KİTAP	131
II. MEHMED'İN FETİHLERİ	131
KIRIM HANLARI (GİRAY HANEDANI)	139
ONYEDİNCİ KİTAP	172
II. MEHMED'İN FETİHLERİ	172
ONSEKİZİNCİ KİTAP	203
II. MEHMED DÖNEMİNİN GENEL DEĞERLENDİRİLMESİ.....	203
Devletin Dört Rüknu	209
ONDOKUZUNCU KİTAP	236
2. BAYEZİD DÖNEMİ.....	236

BU TARİHİN İKİNCİ DEVRESİ İÇİN MÜELLİFİN MÜRACAAT ETTİĞİ ŞARK MENBÂLARI CEDVELİ

Birinci ciltte beyan edilen vekayinâmeler, küllî ve umûmî târihler, hal tercümeleri, coğrafya eserleri, mecmualar ile vesikalardan bu ikinci devrede dahî iktibas olunmuştur; bunlardan başka şu eserlere de müracaat edilmiştir:

1 -Husûsi Târihler:

1- Selâm-nâme-i İshak Çelebi yahut Üskübî; îshak Çelebi şuarâdan'dır; pederi Üsküblü İbrahim'dir. 949/1542'de vefat etmiştir. Yalnız I. Se-lîm'in cülusundan ve biraderi Ahmed ile muharebesindeki vekayiden bahseder. Üç muhtelif nüshası vardır; biri büyük kıt'ada 38 varaktır; diğerleri küçük kıt'ada seksenden yüz'e kadar varakayı muhtevidir (Keşfü'z-Zünûn'a göre vefatı târihi 944).

2- Selîm-nâme-i Sücûdî; şâir; tshak'ı tezyîl eder. Eseri Mısır fethine kadar gider. Küçük kıt'ada 38 varakalık bir cilt; koleksiyonumda mevcuttur.

3- Seüm-nâme-i Keşfi: Küçük kıt'ada 90 varaka; koleksiyonumda mevcuttur.

4- Selîm-nâme-i Sa'dü'd-din. Sa'dü*d-dîn'in Osmanlı devleti târihinden büsbütün başkadır. Küçük kıt'ada 21 varaka; koleksiyonumda mevcut. Diez'in Denlavürdigkeiten Asien's (Asya'ya Dâir Hâtıralar) kitabına müracaat (c. 1, s. 256). Kezâlik Paris'te Millî Kütüphâne'nin 74 numarasında Selîm-nâme-i Sa'dî /fbni Abdî'l-Mutaallis (?)'e müracaat. Bu sonuncu kitabın Sa'dü'd-dîn'in Selîm-nâme'sinden başka bir şey olmadığı görünüyor. (Selîm-nâme, istanbul matbuu Tâcü't-Tevârîh'in zeylinde münderiştir.)

5- Selîm-nâme-i Celâl-zade; Kanunî Süleyman'ın nişancısı; büyük kıt'ada. Dresden Kraliyet Kütüphânesi'nde.

6- Selîm-nâme-i Şükrî; Türkçe, manzum; koleksiyonumda orta boyda 90 sahifelik bir cilt -(Keşfü'z-Zünûn bunun müellifini ümerâ-yı Ek-râd'dan Emir Şükrî ojmak üzere kaydeder).

7- Selîm-nâme-i Yûsuf; Kâtib Mısırî; Şükrî'nin Selîm-nâme'sini de nesir hâlinde nakletmiştir. Şu yedi kitabın en iyisi olan işbu Selim-nâme, İran ve Mısır seferlerinde Pâdişah'ın maiyyetinde bulunmuş olan Zül-kadiriye

sancağı mutasarrıfı Koçî Beğ'in verdiği malûmat üzerine tertîb olunmuştur. Orta boyda 118 varaka; koleksiyonumda mevcuttur.

Aşağıdaki eserler bilhassa Mısır fethinden bahsederler:

8- Târihçe-i Şeyh Ahmed bin Zeynel el-Remmal; Memlûk sultanlarının sonu olan Tomanbay'ın sarayında remmal sıfatıyla müstahdem idi. Bir cilttir. Orta boyda 80 varaka.

9- Târih-i Mısır-i Kadîm ve Cedî d; müellifi Süheyl, İstanbul, 1142/ 1729. Bu eserin ekser münderecâtı Celâl-zâde Salih ile îbrâhîm Vâsîf Şah' in eserlerinden kaynaklanmıştır (Birinci cildin baş tarafındaki kitap listesinde 19 ve 20 numaraya müracaat.).

10- el Menhi'r-Rahmâniyye fî Devleti'l-Osmâniyye; müellifi Zeynü'd-dîn Muhammed bin Ebî's-Sürûrî'l-Bekrî es-Siddîkî el-Felekî;¹ orta kît'a-da 104 varak, koleksiyonumda mevcuttur.

11- Letâifü'l-Münîfe fî zUcri'd-DevletFl-Osmâniyye ve Temel Ki ki ha lihaza el-Aktâri'l-Mısriyye. 1038/1628 târihine kadar muhtasar Mısır târihi. Küçük kît'ada 310 sahîfe; koleksiyonumda mevcuttur.

12- Nüzhetü't-Tâlib. Sultân I. Ahmed sırasında Mehmed Paşa'nın emriyle Avlonyalı Ahmed Çavuş tarafından türkçeye tercüme edilmiş. Bu eser, Mısır târih ve coğrafyasından bahseden evvelki eserlerin bir hülâsasından ibarettir. Orta boyda 116 varak; koleksiyonumda mevcuttur.

13-Nüzhetü'n-Nâzırîn fî Târih min velâ Mısır min el-Hulefâ ve's-Selâtîn. Müellifi Şeyh İmâm Merîî ibni Yûsuf el-Hanbelî. Bu eser Kahire kadısı Azmî-zâde nâmına ithaf olunmuştur; 1032/1623'e kadar Mısır'ın muhtasar bir târihidir. Orta boyda biri 79 ve diğeri 75 varaklık iki arap-ça nüsha; koleksiyonumda mevcuttur.

14- Târih-i Mısır; müellifi Muhammed bin Yûsuf; orta boyda 279 varaklık bir cilt Osmanlı sultanlarının temellükünden beri Mısır'da hüküm süren valiler zamanında yazılan târihlerin en iyisi budur.

15- es-Seba'ü's-Seyyâr fî Ahbâr Mülûki't-Tatâr. Kırım Hanlarının birincisi olan Mengli Giray'dan Selâmet Giray'a (1150-1737) kadar Kırım Hanlarının en iyi târihlerinden biridir; 234 varaklık büyük kît'ada bir cilt. Rusya İmparatoru'nun Roma Sefiri Şövalye İtalinski tarafından muvakkaten bana verilmiş ve daha sonra Şövalye'nin Petersburg şehrine

¹ Aşağıdaki eserler de onundur: Darü'l-Citen&n fl-asl roenbâ-i Âl-ı Oamftn. Feyjnıl-Mennûn fî Devlet-i Al-1 Osman; el-Kevâkib'l's-Sâlre tt Ahbâr Mısır ve Kaabire; el yazılan hakkındaki izahatta Silvestre Do Sasi'ye (c 1, s. 165) ve Te*fretüVŞtr«fa*ya müracaat.

hediye ettiği el yazmaları arasına iade olunmuştur. Bu kıymetli kitaptan istinsah olunmuş bir nüsha -ki gözümün önündedir-Karahi-sar-ı Şarkî'de İbrâhîm Edhemî tarîkati dervişlerinden Halîl Ratib tarafından yazılmıştır.²

II -Mecmualarda Vesikalar:

16- İnşâ. Sultân Bâyezîd ile biraderi Şehzade Cem ve valideleri arasında teâtî olunan mektuplar; küçük kıt'ada, 79 varakalık bir cild, kolleksiyonumda mevcuttur.

17- Münşeât-ı İbrahim Beğ ed-Defterî³ Viyana İmparatorluk Kütüphânesi'nde 404 numarada, küçük boyda 100 .varaktık bir cilt.

18- İnşâ. Farsça ve Türkçe lisanlarında yazılmış siyâsî eserler hakkında kıymetli bir mecmuadır. Orta boyda 114 varaklık bir cilttir ki, Pâ-dişahlar'm ve Şahlar'ın 150 kadar mektubunu ihtiva eder.

19- Düstûr'ü'l-İnşâ, Reis Sarı Abdâh Efendi'nin siyâsî eserlerini üi-tivâ eden kıymetli bir mecmuadır. Orta boyda 171 varakalık bir cilt.⁴

ONÜÇÜNCÜ KİTAP

II. MEHMED'İN FETİHLERİ

II. Mehmed Kostantiniyye'ye hâkim ve sahip olunca -beldenin, .ele geçirilişinin üçüncü günü donanmasını pekçok ganimetle gönderdikten sonra-dördüncü gün bir muzafferiyet alayıyla fâtihâne şehre girdi. Ayasofya Kilisesi'nin önüne vardığında, Hristiyanlığın Şarkıdaki merkezini tesellüm etmek üzere atından indi.⁵ Oradan da bu kadar asırlardan beri Büyük Kostantin neslinin ikametgâhı olan saraya azimet etti. Bomboş dâireleri görünce, insanlara âit eşyadaki gelişmişliğe mahzûnâne bir nazarla bakmaktan kendisini men edemiyerek -ikinci cildin sonunda bildirildiği gibi-

² Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/5-7

³ «Defterd&r» demektir; dasıl ki eskiden maliye dairesine tdiare-i defteri» •derlerdi. .(Mütercim).

⁴ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/7

⁵ Ayasofya Kilisesi Fâtiğ tarafından -Saliya, tesadüf eden fetih günü -teslim alınmış ve o gün camie tahvil edilmiştir. Dördüncü Cuma'ya tesadüf etmiş olmakla, o gün cuma namazı orada eda edilmiş ve Sultan Mehmed nâmına hutbe okunmuştur (Sa'd'Ü'd-dîn, c. 1, s. 429). Metinde Rum târihlerinden menkûl olduğa zannedilen «alay>, i\$bu cuma alayı olacaktır. (Mütercim,.)

bir tranlı şâirin o meşhur beytini irâd eyledi.⁶

Silâhla itaat ettirdiği Hristiyanların muhabbetlerini kazanmak için, II. Mehmed onların hâmisi olduğunu ilân etti ve 1453 Haziranının birinden itibaren yeni bir Rum Patrikinin intihabına girişti.⁷ Şu suretle bir büyük kumandanlık hünerine bir devlet adamı maharetini ilâve ediyordu; eli henüz kılıcında iken yeni fethettiği memleketlerde hükümranlığını bilgece siyâsî müesseselerle te'mîn etmek istiyordu. Firar eden ahâlînin her türlü korkudan âzâde olarak evlerine dönmelerini, halkın işleriyle iştigâl ve evvelki maişetlerinde devam etmelerini ilân etti. Yine bu sırada vefat eden patrik'in yerine yenisinin intihâb ve öteden beri uyulan âdetlere göre takdis edilmesini emretti. Bizans hükümdarları zamanında câri olan teşrifat usûlü şöyle idi: Yeni patrik, İmparatorluk ahırından çıkarılmış ve üzerine gayet kıymetli takım vurulup beyaz gâşiye konulmuş bir at ile Bukoleon Sarayı'ndan Patrikhanece giderek, orada büyük râhibler kendisine yemîn ederlerdi. Bütün âyân meclisi âzası etrafında bulunduğu ve kendisi taht üzerinde olduğu halde, İmparator dahî hazır bulunur ve başı açık olarak patrike incilerle, kıymetli taşlarla müyezzen bir asâ verirdi. Sarayın başrâhibi⁸ bu topluluğu «mübâreke»⁹ eder; hâdim-i âzam (büyük dörestik) ilâhîlerle «Temcîd» manzumesini, kandiller muhafızı da «Yâ melekû's-Semâvât!» manzumesini tegannî eylerdi. Bu terennümler sona erince, İmparator, elinde hükümdarlık asası, sağ tarafında velâhd, sol tarafında Ereğli Metropolit bulunduğ u halde ayağ a kalkardı. Seçilmiş olan patrik, hey'et huzurunda üç defa başını rûkû suretinde eğ er, ve imparatorun ayaklarına kapanırdı. İmparator, asasını patrik'in üzerine uzatarak şu sözleri söylerdi:

- Bana bu devleti vermiş olan mukaddes ekanim-i selâse (Tetlis) sana yeni Roma Patrikliği'ni veriyor.»

Patrik bu suretle İmparator tarafından memuriyetini alır, ve ondan sonra İmparator'a «eucharistie» (Hz. İsa'nın kanı ve eti makamına kaim olmak

⁶ Sa'd bin Vakkas, Fâtih'ten, sekizyüz sene önce Acem kistrâlarının meşhur sarayları olan Eyvân-ı Medain'e girdiği zaman Sûre-i Dûhan'da âl-l Pir'avn hakkında nâzii olan «K«m terekû mln c'imâtin ve uyûnin...» âyet-i kerîmesini tezkâr etmişti. Hakânı, Eyvân-ı Medâin hakkındaki bir kasidesinde «Zerrin terekû?, ber kû, rû, kem terekû ber hân» mis-raiyle buna işaret eder. Tercüme mecmuasına müracaat (Mütercim).

⁷ Fetihten sonra dördüncü gün Dukas'a göre 31 Mayıs'a; Fran-zes'e göre 1 Haziran'a tesadûf eder. Dukas, kendi hesabına göre dördüncü gün olan 1 Haziran vekayiini meskût geç er. Lâkin Franzes 3. kitabın son babında tafsîlen zikr eder (M.İ. kısmında İstanbul'un fethi târihine bkz.).

⁸ Franzes, 3. kitabın nihayeti; Alter tab'ı.

⁹ «Tem.enni-i devam-ı bereket» mânasına kullanıldı (Mütercim).

üzere verilen şarab ve ekmek) vermek âyinini icra ederdi. Kilise mugannileri hep bir ağızdan:

- «Bu efendimiz çok seneler yaşasın!» mealindeki manzume ile günahların affı duasını okurlardı. Müesses olan teşrifat usûlünde şu son noktadan başka hiçbir şey değiştirilmedi. II. Mehmed, -Gennadius' dahî denilen-patrik Yorgi Holaiors'un intihâbma iştirak eden az sayıdaki büyük papaslarla ruhanî sıfatı hâiz olmayan memurların fetihten evvel mer'î âdetleri muhafaza etmelerini istedi. Daha sonra Patrik'i mükellef bir ziyafete davet ederek tantanalı bir şekilde kabul etti. Uzun ve dostâne bir mülakattan sonra, Gennadius'un ayrılacağı sırada II. Mehmed kendisine kıymetli bir asâ vererek:

- «Patrik olunuz, Cenâb-ı Hak sizi muhafaza etsin; her vakit meveddetimden istifâde edebilirsiniz; her hususta sizden öncekilerin hak ve imtiyazlarına mâlik olunuz,» dedi.

İslâm Pâdişâhı, Patrik'i avlıya kadar teşyî arzusunda bulunarak orada, büyük devlet ricalinin sinoda kadar Gennadius'a refakat etmelerini emretti. Patrik, -vezirlerden, diğer paşalardan mürekkep bir alay içinde-Pâdişah'ın en güzel atlarından birine bindiği halde, Ayasofya'nın camie tahvil olunmasından dolayı Patriklik merkezi olmak üzere tâyin olunan Havariyim Kilisesi'ne gitti. Ancak bu kilisenin bulunduğu mahalle hasar görmüş ve boşalmış olduğundan ve kilisenin ön avlusunda bir Türk maktul bulunmuş olduğundan Gennadius Patrikhâne'nin -sonradan Fethiye Câmii'ne tahvil olunan-Meryem Kilisesi'ne nakline Pâdişâh müsâade aldı.¹⁰ O zamana kadar Meryem Kilisesi'nde ikamet eden münzevî rahibeler (Trollus) üzerindeki Azîz Yahya Kilisesi'ne naklolun-muştur ki, Justinien Rinotmetus zamanında beşinci Râhibler Meclisi burada toplanmıştı. Şu nakil isbât ediyor ki, bu rahibelerden bâzıları ırzlarını değilse bile hayatlarını Türkler'in elinden muhafaza etmişlerdir.¹¹ Yeni Patrikhâne'nin kuzeyindeki mükellef saray, patrik'e ikametgâh oldu. Pâdişâh, kendisine şahsının taarruzdan masuniyeti (dokunulmazlığı olduğunu) bildiren bir berât gönderdi. Berâtta şöyle yazıyordu:

«Kimse Patrik'e tahakküm etmesin; kim olursa olsun hiçbir kimse kendisine ilişmesin; Patrik ve maiyyetinde bulunan büyük râhibler her türlü umumî

¹⁰ Meryem Killesi'ni camie tahvil eden H. Mehmed'dir. Kaatemir'in, ha-tâen Âlî'nin şahadetine istinâd ile dediği gibi (c. 2, s. 120). I. Selim değildir.

¹¹ Bizans müverrihlerinin İfâdesi olduğundan, garezden halî değildir. Mt

hizmetlerden müebbeden muaf olsun.»

Yine bu berât, Rumlar'a şu üç imtiyazı temîn ediyordu: «Kiliseleri camie tahvil edilmeyecektir; izdivaç ve definleri Rum Kilisesi usûl ve kaidelerine uygun olarak eskiden olduğu gibi ifâ olunacaktır; ıyd-ı fasih (?) icrasında devam olunarak bu münâsebetle Fener, yâni 'Rum mahallesi kapılan üç gece açık kalacaktır.»¹²

Mehmed, iyi niyetlerine te'mînât olmak üzere yeni patrik tâ'yîn ederek Rumların asayişini te'mîn eyledikten sonra, Haziranın ikisinde Galata Cenevizlileriyle iştigâl eyledi. Mevcud sakinler tahrîr olundu; Lâtin gemilerine kaçmış olanların haneleri açıldıysa da, yağma edilmedi. Menkûl eşyanın defteri yapılarak sahiplerinin haklarını isbât etmesi için üç ay tâ'yîn ile bu müddetin hitâmında geri kalan eşyanın hükümete âit olması kararlaştırıldı. Ondan sonra, Padişah Galata'nın kara tarafı duvarlarını yıktırdı; lâkin liman istihkâmlarını bıraktı. İstanbul 4surlarını tamir etmek ve boş kalan içini şenlendirmek için birçok dülgerler ve kireççi celb ettiği gibi, gelmedikleri hâlde idam edilecekleri tehdidiyle Trabzon, Sinop, Asprokastron beldelerinden beşbin hanenin İstanbul'a naklini emretti. Kölelerinden Süleyman, duvarların tamiri için gereken kirecin ağustosta hazır bulunmasına ve muhacirlerin yeni vatanlarına gelmek üzere eski vatanlarını eylülde terketmelerine nezâret etmeğe memur dilmışti.¹³ Asaletlerini isbât edecek Rumlar'm, Bizans İmparatorları zamanından ziyâde hürmete nail olacağına ve eskiden hâiz oldukları rütbelere muâdil rütbeler verileceğine dâir Pâdişah'm alenî te'mînâtı üzerine, bunlardan birçoğu bunun için tâ'yîn olunan Aya-Petro Yortusu gününde hazır bulundular; lâkin sâdedilliklerinin cezasını çekerek kesilmiş başlan saray merdivenlerini kana boyamakta gecikmedi.¹⁴

¹² Bir yangın esnasında zayı olan bu berâtın sıhhati I. Selim zamanında -Kostantiniyye fethinde hazır bulunmuş-bir Yeniçeri'nin şah&detiyle iabât olunmuştur. Kantemir, 119.

¹³ «Fâtih İstanbul'u teşhir ve sür ve bârusunu ta'mîr etükde Süleyman beg nâm kulumu İstanbul sü-bası tâ'yln ile ta'ntfr-t şehri âna tevvlvz eyledit (Sa'dü'd-dln, c. 2, s. 447 Mütercim) Franzes, 3. kltabin nihayetlerinde bunları «sürgün» diye adlandırır. (Mütercim'in ilâvesi: Mttverrû Hammer bu kelimeyi sürgün mânâsına anlamıştır; vâkıâ o mânâda dahî kullanılırsa da «ileri sürmek» tabirinden anlaşıldığı veçhile sevk mânâsına gelir; burada, bu mânâdadır.)

¹⁴ İstanbul yağmasına şahid olan Spandojino Kantakuzino bu hususta şöyle yazar:

«Quinti a certi giorni Maometto fece intendere, che tutti quelli, i quali havessero potuto provare la lor nobilita e gen-tilezza di sangue, sarebbono stati vie meglio provisti sotto il suo governo che sotto quello de gl'Imperadori Cristiani, affer-mando ch'egli non era cosa giusta: che le persone nate di nobil sangue dovessero haver disagio et andare accentando per Dio. E così alcuni di loro male avedutti s'andarono a far scrivere quel giorno, ch'era disegnato a questo effetto, nel qual si pensavano che si dovesse far loro provigione, che fû il dì di San Pietro Quivi raunati per commissione di sultan Maometto, a tutti fu tagliata la testa.» Theodor Spandojino Kantakuzino'nun şerhi, Franzes, 1453, s. 37) Spandojino, bunların hayatta kalıp

Kostantiniyye fethinin yirminci günü (18 Haziran 1453) II. Mehmed Edirne'ye azimet ederek -Rum asilzâdegânı kız ve kadınları uzun bir sıra teşkil etmekte oldukları halde-tantanalı bir alay ile şehre dâhil oldu. Kadınların arasında Grandük Notaras'ın zevcesi de bulunuyordu. Bu prenses -ki fazileti, ulvî tabiatıyla dikkate şâyân idi-yol esnasında Mezene köyü yakınında vefat ederek oraya defn edildi. Muzafferiyet ala-' yım terkîb edenlerden biri de vezîr-i âzam Halîl Paşa idi ki, Çandarlılar' m dördüncüsüdür. Ve vezîr-i âzamlık hizmeti kendisine kadar hanedanına fasılasız intikal etmiştir. Halîl Paşa'nın başı kesildi. Devletin en büyük memurunun idâmı bu birinci misâldir ki, Osmanlı târihinin bugüne kadar (Hammer zamanına kadar) saydığı 202 sadrâzam saflarında yirmi defadan ziyâde tekerrür etmiştir. Sultan Mehmed'in bu hareketini Rumlar'ın gizli dostu olan ve kendisini irtişadan alamamış bulunan Halil'in geçmişteki entrikaları haklı çıkarır. Notaras'ın Pâdişâh ile ilk mülakatında II. Mehmed şehrin ısrarlı bir şekilde mukavemet etmesi sebebinin suâl etmesi üzerine, Halil'in împaratoru ve senatosunu sebata ve müdâfaayı terk etmemeğe teşvîk eden mektublarının sebep olduğunu ifâde etmişti. Mehmed, iki gün kötü niyetini gizlediyse de, üçüncü gün ve-zâr-i âzami mahbese attırdı, ki oradan ancak kırk gün sonra -idam olunmak üzere¹⁵ çıkmıştır.¹⁶ Yüzyirmibin duka ile dolu olan hazînesi müsadere ve odası matemini tutmaktan men olundu. Muavinleri olan Yâkûb ve Mehmed Paşalar mansıblarından azl ile bütün emvalleri zaptedildikten sonra nefy edildiler.¹⁷ Pekçok zamandan beri Sultân

da kendisi gibi Türkler'in dostu olmalarından şüphe edilerek IV. Adriyen zamanında bütün Hristiyan memleketlerinde mahbûs ve sefilâne ölüme mahkûm olan Rumlardan daha az acınacak bir hâlde bulunmuş olduklarını yazar.

¹⁵ İstanbul'un fethinden birkaç gün sonra vezîr-i âzam İbrahim Paşa-zâde Halîl Paşa tevâbiıyla habs olunup kırkgün sonra kati olunarak, kendisine bağlı olanlar salverildi. (Nuhbe'den telhis, s. 28). Mütercimim fikrine göre, Halîl Paşa'nın kabahati Sultân Murad'ın tekrar cülusu sırasında Fâtih hakkında muğfilâne muamele etmesidir. İhtimâl ki Paşa'nın bu hususta mesaîsi Sultân Mehmed'in pek genç olmasından dolayı, II. Murad'ın tekrar tahta çıkması hususunda düşündüğü faydaya dayanmaktadır; lâkin yeni padişah artık kendisine emniyet edemiyor ve geçmişteki muameleyi unutamıyordu. Yoksa Bizanslıların Paşa'ya bahıklar içinde altın göndermesi efsâne kabilinden görüldüğü gibi, No-taras'ın ihbarları da mevsuk addolunamaz. Osmanlı Devletinin en büyük rütbesini taşıyan Halîl Paşa'nın, canı dudağında olan Bizans hükûmetine hâmî olmasına nasıl inanılabilir? Paşa'nın kendisi itham ediliyorsa, etrafı neden habs olundu? Fakat Fâtih yine nisbeten âdildir ki, bunları salıvermiştir. İdamının kırk gün sonraya bırakılması, Edirne'de halkın efkârının anlaşılması mütâlâasından neş'et etse gerektir.

¹⁶ Osman-zâde'nin Hadtkatü'l-Vttzer&'sı. (Kâtip Çelebi Tftkvhnüt-Tevâilh*-inde (İstanbul tab'ı, s. 174) Halli Pasa'nın cülus hususunda Sultân Meh-med'in kendisine incinmiş olduğu ve fetihle için rüşvet aldığı ci-hetle, Yedikule'de hapis ve katlolunduğunu 858 târihiyle kaydeder. Hoca Sa'dtt'd-dln bu bahiste sükût eder. Mütercimim).

¹⁷ Kalkonâli (Halkondilas), 1, 8.

Mehmed, Halil'in kendisini Rum altınlarına satmış olmasından şüpheleniyordu. Bir gün bir kapiya zincir ile bağlanmış bir tilki görerek: -«Zavallı mecnûn! Hürriyetini satın almak üzere niçin Halil'e müracaat etmedin?» demişti.

Bu sözler vezire dehşet verdiğinden Mekke'ye gitmek suretiyle Pâdi-şah'ın gazabından kendisini korumaya niyet etmişti. Bununla beraber şüphelerini izâle eden bir nâme-i husûsî-i şâhâne (Pâdişâhın husûsî bir mektubu) üzerine hizmetinde devam karar verdi. Lâkin hıyanetine bedel ve -Murad'ı ikinci defa olmak üzere tahta iclâs ettiğini asla affet-memiş olan-Mehmed'in eski kını eseri olmak üzere, hayâtını verdi. Pâdişâh, Edirne'den Mısır Sultânı'na, İran şahına, Mekke Şerifine zafer-nâmeler irsal ve komşuları olan Hristiyan hükümetlerinin senelik vergilerini takdim etmek temennileriyle muzafferiyetini tebrik etmelerine cevaplar gönderdi.¹⁸ Sırbistan ve Mora despotları Pâdişah'ın huzurunda -birincisi oniki bin, ikincisi onbin duka altımla-her sene birer elçi göndermeğe muvafakat etmek mecburiyetinde bulundular. Sakız ve Midilli hâkimleri olan iki Ceneviz beğinden biri üç bin, diğeri altı bin duka senelik vergi vermeğe taahhüd ettirildiler. Trabzon ile Karadeniz'in Asya sahili için her sene bir elçi vâsıtasıyla hâk-i pâ-yi şâhâne'ye takdîm olunmak üzere ikibin duka vergi vaz' olundu.¹⁹ Osmanlı Padişahlarına en evvel itaat etmiş Hristiyan hükümeti olan Raguza hükümetinin de vergisi binbeşyüz dukadan üçbin duka'ya çıkarıldı. Cumhuriyet, firari Ruralar'a gösterdiği misafirperverliğin; Komnen, Laskaris, Paleolog, Kan-takuzen asıl aileleri hakkında gösterdiği ihtiramın, Jan Laskaris, Dimit-rius, Kalkondil (Halkondilas; Chalcocondilas), Teodor, Spandojino, Pol Tarhunyates gibi o zamanın âlimleri hakkında o aileler derecesinde gösterdikleri hürmet ile, bunların Lorenço Dö Mediçi'nin sarayına seyahâtleri için iane olmak üzere verdiği hediyelerin cezasını, vergisinin artırılmasıyla çekmiş oluyordu.²⁰ Rodos Üstâd-ı Âzami ile Venedik

¹⁸ Münşe't-i Feridun'da: 202 numara Mısır Sultâm'na 203 onun cevâbı; 204 Mekke Şerif'ne, 205 cevâbı; 207 numara İran hükümdarı Cihan-şah'a 208 cevâbı. (İstanbul fethinde Azîz-i Mısır İnal Ş&n'a -Molla Gürânî inşasıyla-yazılmış olan nâme-i hümayûn İstanbul mattouu Münşeât-! Feridun'un 22S-231 ve cevâbı 231 ve 232 sahlfeletrndedir. Azîz-i Mısır bazı nefis hediyeler gönderiyor. Şerif ces-Seyyîdî'l-Ahsen el. İdân el-Hasen!>ye yazılmış fetih-nâme-i hümayûn 232 ve 233 ve yine Mekke Şerifine gönderilmek üzere Azîz-i Mısır'a irsal olunan nâme-1 hümayûn 233-236 ve adı geçen şerif tarafından tebrik hediyeleriyle gelen cevftbnâme 236-237 sahlîfelerde mûnderictir. tran Şahı Cihanşah Mîrzâ'ya Hoca Kerîmî insasıyle muharrer nâme-i hümayûn 237-241 ve cevâbı 241-243 sahlfeletrndedir. İran 34*1* da mufassal defterile beraber sahlîyeler gönderiyor. Azîz-i Mısır ve Mekke Şerifi ile muhabere arapça, İran \$*-h'yle farsçadır. (Mütercim).

¹⁹ Dukas, 13, s. 177. Kalkondil, 9, s. 142. Kalkondil'e nazaran Midilli de -Trabzon gibi-iklbin duka vergi

²⁰ «Venedik tarafından firari Hristiyanlar'a gösterilen misafirperverlik gerçi defalarca Osmanlılar'ın

Do-çu'nun sefirleri sulh müzâkeresi için Edirne'de bekleniyordu. Bu sıralarda, yâni Ağustos ayında Sırbistan Despotu'nun elçisi vaz' olunan vergi ile geldi. Elçi, bu vergiden başka, esirlere pekçok sadakalar verdiği gibi, despot Jorj'un emri mucibince esirlerden genç, ihtiyar yüz rahibeyi satın aldı.²¹

Son Bizans împaratoru'nun kardeşleri Dimitrius ve Tomas, Kostantiniyye'nin fethinden sonra İtalya'ya gitmek üzere gemiye binmek istedikleri zaman, Mora Rumları'yla onların Arnavudlar'dan olan yardımcıları arasında, ve hattâ bizzat Rumlar'ın saflarında ihtilâflar meydana gelmişti. Arnavudlar împarator'un kardeşlerine itaatten istinkâf ile Topal Fiyer'in emri altında açıktan açığa ihtilâl çıkardılar ve Mora'nın hâkimiyeti için onlarla münazaaya çıktılar. Vâkiâ Dimitrius ve Tomas, korkakça firar tasavvurlarından vazgeçerek II. Mehmed'in kendilerine yüklediği oniki bin duka vergiyi vaad etmiş iseler de, Rumlar ikiye ayrılmış ve Emanuel Kantakuzen, Paleologlar'a muhalif fırkanın riyasetine geçmiştir. Arnavudlar memleketi tahrîb etmek için bu karışıklıktan istifâde ettiler ve eğer Mora kıt'asının hâkimiyetini zât-ı şahaneleri kendilerine bahşedecek olursa, Rumlar*ın vereceği vergiyi vereceklerini Pâdişah'a arz ettiler.

Mora Despotluğu'nu gaspetmiş olan Emanuel Kantakuzen'den sonra Dimitrius ve Tomas aleyhine isyanın en tehlikeli iki elebaşısı, son Bizans împaratoru'nun kayınları Lukanos ve Santerion Zaharya nâmında iki Rum olmuştur. Tomas bunları bir zamandan beri Hlomuça²² şehrinde, daha doğrusu şehrin yakınındaki Turnes Kulesi'nde mahbus bulunduruyordu. Santerion, II. Murad'ın Heksamilon aleyhindeki teşebbüsünde Ahai mintikasına firar ettiğinden Lukanos da bir takım nev-zuhûrlann başına geçerek Rum ve Arnavudlar despotları aleyhine ayaklandırdığından dolayı, bu mahbûsiyete müstehak olmuş idiler.²³ Bunlar, mahbeslerin-den firara muvaffak olarak Rum ve Arnavud ihtilâlcilerinin kumandasını ellerine aldılar ve son imparatorun kardeşlerim -Mehmed'in bir vergi mukabilinde kendilerine terk etmek lûtfunda bulunduğu-hâkimiyeti ellerinden almakla tehdîd ettiler. Korint Rum kumandanı Hazan, bâb-ı hü-mâyûn'dan yardım

hiddetine sebep olmuş ise de, bu defa gelip iltica eden Rumlar'ı Venedik Cumhur'u asla reddetmemiştir. Koleti (Coleti)'ye inanılmak lâzım gelirse, Raguza ahâlîsi Komnenler'i, Laskarisleri, Paleologlar'ı, Kantakuzenler'i dostça kabul ve mümkün olan her türlü yardımı ifâ etmişlerdir.» Engel'in Geschichte des Freistaats Ragusa, s. 176.

²¹ Dukas, 13, s. 177.

²² Franzese, 4, 14, s. 85; Alter basımı. Pöküvil'e de müracaat, 4, s. 244. Hlomuça, yâjhut Tunus Kulesi, bugün Halemostir, yahut Kule Muzl namıyla yad olunur.

²³ Kalkondil, 1, 13, s. 128, Bale basımı.

talep etmemiş ve Pâdişâh bu yardımı fazlasıyla yapmış olmasaydı, iki despotun Mora'daki hükümetleri bitmiş olacaktı.²⁴

Otuz sene önce²⁵ Türkler'in birincisi olmak üzere Heksamilon'un zaptından sonra Berzahtan geçerek Spart'a (Lakedemon), İşkodra'ya (Leon-topolis), Gardika'ya kadar ilerlemiş ve Tavia'da Anıavudları mağlûp etmiş olan Turhan -oğulları²⁶ kendisiyle birlikte ve bir Türk ordusunun başında-Rumlar'ı yine Arnavudlar'a karşı himaye etmek için Mo-ra'da tekrar göründü (1454).

Turhan, Paleologlar'ı davet ile -hernekadar şimdi müttefikse de eskiden düşman olduğundan-halkın kendisinden ziyâde vatandaşları olan Paleologlar'a emniyeti olacağını söyledi ve onları ahâliye görünmeğe teşvik etti. Halkondilas, Turhan'ın nutkuna şöyle hitâm veriyor:

-«Eğer Pâdişâh size merhamet edip kaybolmak derecesini bular hükümetini tekrar elinize vermek için imdadınıza yetişmemiş olsaydı, işinizin bitmiş olacağını ben pek güzel bilirim. Kendi husûsî tecrübeniz size öğretmiştir ki, idareniz fenadır. İstikbalde tebeanız üzerinde daha iy: hükümdarlık etmenizi hâlin icâbı size hakimane emrediyor. Bilhassa tavsiye ederim ki, dâhili ihtilâflarla kendi harâbînizi çabuklaştırmayınız. Her türlü ihtilâl müsebbiblerine karşı amansız olunuz. Yeniliklere teşebbüs edenlere karşı pek merhametli görünmeyiniz. Biz Türkler'i iki şey iktidarın zirvesine çıkarmıştır: Onların biri yaramazlara mücâzât, diğeri iyilere mükâfattır.²⁷ Eğer kararlaştırmış olduğumuz te'dîblerin gecikmesine ahvâl bizi icbar ederse, talep edilen affı veririz. Fakat tamâmiyl* emniyetli bir halde bulunmak üzere, onu icraya muktedir olduğumuz vakit hak edilmiş olan cezayı icra eder, ve bize edilen hakaretlerin intikamını sebatla tâkîb ederiz».²⁸

Turhan sözünü ikmâl edince, Arnavudlar üzerine yürümek emrin; verdi; Dimitrius zayıf bir Rum fırkasıyla Türkler'in arkasından -Epir liler'in

²⁴ «Et profecto param aşerat, quin res Peloponnesi translatæ easent ad Albanos, ni Asanes profectus in januas regis ab eo exercitum impetrasset.» (Metindeki İfâdenin mehzazıdır. «Hazan» kelimesi «Hasan» İmlasında, olduğundan müslüman İsmi olması hatıra gelirse de, bu şahsın Korint Rum kumandanı olması, müslüman bulunmasına manidir. Galiba Hammer'ni de meTiazı aynen nakletmesi bundan dolayı olacaktır. Me'haz, Kalkondil'in lâtinee tercümesi olduğu istidlal olunuyor. Mütercim). (16) 18

²⁵ 1423'de, Ch*on*con ad calcem Ducae'dan.

²⁶ Franzes, 4, 14.

²⁷ İhtilâleyle; hatırdaki kalmış bir rivayete «öre, Hz. Faruk kendisinden talimat İsteyen bir valiye gu hatt-ı hareketi çizmişti: «Tahvlf-i İsrar, ter-gib-i ahyar». Mütercim.

²⁸ Halkondilas, Rumca metinde Türkler'den Turhan galib slgösiyle bahseder.

kadınlarına, çocuklarına ilticâgâh yapmış oldukları-Barbustenis²⁹ boğazına gitti. Ordunun bu kısmı düşmanı muhafaza eden istihkâmların altına derhâl lâğım kazmağa başladılar. Arnavudlar gece kaçtıklarından, on bin kadın Türkler'in eline düştü. Dimitrius'un küçük kardeşi Tomas diğer bir fırka ile İkom (Volkano Tepesi) yolundan Etos şehrine gitti. Bu belde Santerion tarafını tutmuştu, bin esîr ile eslîha ve zahire vererek kendisini satın aldı. Sair Arnavud reisleri -Rumlar'dan alınan atları iadeye mecbur olmamak şart-ı mahsûsuyla-• itaatlerini arz etmekte gecikmediler. Turhan, azimetinden önce Paleologlar'ı birbirleriyle uyuşarak yaşamağa tekrar teşvik ve yeni şeylere kalkışanlar hakkında tam bir şiddet tavsiye ederek, şu sözleri söyledi:

-«Rum beğleri, sizin kendi menfaatinize olmak üzere yapmanızı istediğim hususları kâfi şekilde izah eyledim: Siz müttehid bulunduğça hükümetiniz saâdet-i hâl bulacak ve asla sarsılmıyacaktır; lâkin aranızda ittifaksızlık girerse, aksi vuku bulacaktır. Husûsiyle şuna dikkat ediniz ki, tebeanız âsâyîş hâlinde size hürmet etsin ve fenalık yapanların merhametsiz intikamcısı olunuz.»

Turhan bu sözleri söyleyerek veda etti ve Mora'yı terketmek üzere atına atladı.³⁰

Bu Türk siyâseti kaideleri iki despota faydalı olmadı. Turhan'ın azimetinden sonra akıllıca bir şiddet gösterecek yerde, tebealarına her vakitten ziyâde yüz verdiler. Bu suretle onların sadâkatlerini te'mîn etmek ümidinde idiler. Halbuki ihtilâl ve mesele çıkarmak fikrini teşvik etmekten başka bir şey yapmıyorlardı.³¹ Lukanos bir fesâd fırkasının başına geçerek birçok Bizanslı'yı, Amavudlar'ı, Moralıları* bu fırkaya dâhil etti. Fırkanın maksadı despotların hükümranlığından kurtulmaktır. Bunun için Korint ile hemen bilumum Mora mıntıkası kumandanı Hazan'a müracaat ettiler. Hazan -daha ziyâde, Pâdişâh tarafından konulan vergiyi peşin olarak te'diyeye muktedir olmadıkları cihetle-Bâb-ı Hümayûn'a durumu bildiremeyeceğini beyân etti. Dimitrius ve Tomas, oniki bin duka'yı³² derhal tstanbul sarayına göndererek, ihtilâlcilerin tasavvurlarını bozdular. Pâdişâh, bu sür'atli hareketten hoşnûd olarak, Mora'nın başlıca aileleri hakkında bir lütuf berâtı gönderdi ki, bunda

²⁹ Halkondilas'ın «Barbustenis» adını verdiği kapıların boğazında, Bar* dünya1, Yunanistan'da Seyahat eserinde, 2, s. 594.

³⁰ HalkondUas, 1, 8, s. 129.

³¹ Kezallıf, 1, 130. Tanım-Gr«aticia (Türk-Rum) târihi, s. 17.

³² Kezalkı, 130, Bala ıbasını.

Rumlar'm şahıs ve mallarında taarruz görmeyecekleri ve kendi hükümdarlığı zamanında Rumlar'ın menfaatlan, evvelki hükümetler zamanından ziyâde himaye göreceği için babasının toprağına, belindeki kılıca, Müslümanların

yüzyirmidörtbin peygamberlerine, Kur'ân-ı Kerîm'e kasem (yemîn) edi yordu.³³

Mehmed, eski Bizans'ın fethini takip eden kış Edirne'de istirahatı* geçirdi. Payitahtın ileri muhafızları demek olan ve duvarlarının meta netine güvenerek bütün civar mahaller içinde, Osmanlı ordularının hücumunu okadar çok defalar yalnızca def etmiş bulunan³⁴ Silivri v« Bigados, Sultân Mehmed'in İstanbul'u fethini müteâkib³⁵ muhârebesizce teslimiyetlerini arz ettiler. Silivri, eski «Slimbria»dir ki, bunun metropolid makam olan baş kilisesinde Azîze Ofemin'in iskeletinin bakiyyeleri, yahut Türkler'in tâbiri veçhile «kadîd»³⁶ muhafaza olundu Şimdi dahî orada Kantakuzen'in sarayı harabeleri müşahede edilir. Bi-zanslılar'm Epibados dedikleri Bigados, son zikrolunan İmparatorun kudretli rakibi Apokokos'un sarayıyla meşhurdur.³⁷ Rum İmparatorluğu pâyitahtıyla geri kalan memleketlerinin sükûnet içinde temellükleri esnasında, II. Mehmed daha o zamandan Sırbistan'ın fethini düşündü. Kostantiniyye'den azimetinden bir sene sonraki bahar içinde (1454/858) ihtiyar Sırbistan kralına şu yolda bir nâme ile elçi gönderdi: «Hüküm sürmekte olduğun memleket senin değil, Lazar'ın oğlu Eti-enne (Etiyen) 'indir; binâenaleyh benimdir (Lazar'ın kızının kayın validesinin hâiz

³³ Türkçe değil, Rumca olan aşağıdaki vesika -ki bir nüshası Avusturya İmparatorluk hanedanı ve Kraliyet Evrak Hazînesinde Venedik Hükümeti evrakı arasında mahfuzdur- buraya nakledilmeğe her cihetten lâyıktır.

Türkçe tercümesi: (Sultân İkinci Mehmed'in Tuğrası) «Devletimizin bütün arhontlarına; evvelâ bütün maiyyetiyle beraber arhont Gir Sfantazes'e; bütün maiyyetiyle Gir Ma-nuel Raol'e; bütün maiyyetiyle Laskari Gir Dimitrius'a; Diplo Bateziler (*)'e, Kalkeliler'e, Pagomeniler'e, Pranko Poleliler'e, Peroponililer'e ve diğer avdet arzusunda bulunanlara! Zât-i Hümâyûnum size selâm eder; işbu ferman size il'âm edecektir ki muhterem Ağam Hasambeis (Hasan Beğ) buraya gelmiş ve sizin avdetle tebeamdan bulunmağı arzu ettiğinizi hu-zûr-ı şahaneme arz ile geri çağırılmanızı lûtf-i hümâyûnumdan istid'a etmiştir; binâenaleyh taleb ettiğiniz ruhsatnameyi gönderiyorum. Müslümanların mu'tekîd oldukları Nebi-yi Âzam Muhammed ve yedi Kur'ân (**) yüzyirmidörtbin peygamberimiz ve belimize kuşandığımız kılıç nâmına ve pederim Hudâvendigâr ruhuna yemîn ederim ki ne size, ne evlâdınıza, ne emvalinize hiçbir fenalık etmeyeceğim; bilâkis sizi âşâyîş-i hâl üzere yaşamağa terk edeceğim, o hâlde ki her vakitten daha iyi bulunacaksınız. Bu niyetde olduğum hâlde tam bir i'timâda şâyân olan işbu emir-nâme-i hümâyûnu imza eyledim. Kostantiniyye, 26 Kânun-i evvel.»

³⁴ Dukas, 38, sr 145.

³⁵ Kantemir, &, 160.

³⁶ Kantemir, II. Mehmed'in Saltanat Zamanı, en» işaretli nota, 1, s. 121. (Metinde «Momle» denilmiş işe de haşiyede «kadld» (kurumuş et parçası) jaynen mezkûrdur. Mütercim).

³⁷ Rostantindj-ye ve Boğaziçi, 2, s. 90.

olduğu hukuktan dolayı). Bununla beraber baban Volek'in hissesiyle Sofya şehir ve arazisini sana bırakabilirim. Eğer bu şekilde bir tesviyeye muvafakat etmezsen³⁸ silâha müracaat edeceğim.»

Sefir, hilâfında hareket ederse başı kesilerek cesedi vahşî hayvanlar önüne atılacağı tehdidiyle, yirmibeş gün içinde avdete me'mûrdu. Jorj, Hunyad'dan istimdâd için Tuna'yı geçmişti. Elçi muhtelif bahanelerle oyalandırılarak, şehirlere zahire doldurmak ve istihkâmlarını ale'l-acele tamir etmek için lâzım olan vakit şu suretle kazanıldı. Otuzuncu gün Mehmed, elçisinin avdet etmediğini görerek ve artık sabra tahammülü kalmayarak, bütün kuvvetiyle Filibe üzerine yürüdü. Orada elçisine tesadüf etti. Jorj'un Macaristan'a kaçtığı hakkın^r verdiği malûmatı na-zar-ı dikkate alarak, elçinin hayâtını bağışladı. Bu malûmat kendisine vaktinde, yâni ordunun hareket şeklini tâyine müsâid bir zamanda vâsıl olmuştu. Osmanlı ordusunun hareketi esnasında, Macarlar Tuna'dan geçerek Tırnova ve havalisindeki memleketleri kamilen yağmalamış ve aldıkları ganimetlerle tekrar nehirden geçmiş idiler. II. Mehmed Sofya'ya vardığında, ordusunun büyük kısmıyla bütün dîvânı orada bırakarak yirmi-bin hafif süvârî ile düşmana rastlamaksızın Sırbistan hududunu geçti. Jorj, Macarlar'ın yakın bir zamanda imdada geleceklerini vaadle tebeasının müstahkem mevkilere iltica etmelerini emretmişti.³⁹ Mehmed, ordusunu ikiye taksim ederek, bunlardan biri Semendire ve diğeri Istroviç üzerine hareket ettiler ki, şu iki mevki memleketin anahtarlarıdır. Süvariler bütün Sırbistan'ı dolaşarak, beraberlerinde ellibin esir getirdiler; bunlardan dörtbiniyle Pâdişâh Kostantiniyye yakınındaki köyleri şenlendirdi.⁴⁰ II. Mehmed'in bütün kuvveti Semendire'ye karşı bir netice elde edemedi. Hâriçteki istihkâm Türkler'in eline düştüğü sırada, şehre hâkim olan kale galebeye imkân vermiyecek bir mukavemet gösterdi.⁴¹ İstroviç,⁴² duvarlarının Osmanlı toplarıyla kül yığınınna döndürüldüğünü görerek⁴³ -şecîâne müdâfaasına ve muhafızlarının şiddetli bir hücumuna rağmen-kapılarını açtı; fakat muhafızlarının serbestçe çekilebilmelerini şart kıldı. Bu şart Türkler tarafından kabul ve bunun için

³⁸ Dukas, 52, s. 178.

³⁹ Dukas, 1, 179.

⁴⁰ Turuç ve ondan naklen Engel, Sırbistan Târihi.

⁴¹ Dukas, s, 179.

⁴² Ostroviça, Neşrî tarafından (s. 200), «Sivrice-Hisar» ve İdris tarafından . (varak: 87) «Sivrihisar» ismiyle zikrolunuyor, İdris bundan başka «Onul kal'ası»ndan da bahseder.

⁴³ İstroviç yahut İstroviça Sa'dü'd-dîn'de -Neşri gibi- Sivrice Hisar'dır (c. 2, s. 449). Hammer'in 34 no. lu dipnotunda Onul dediği kale Sa'dü'd-dîn'de <s. 449) Amûle Hisan'dır.

yemîn edilmiş ise de, muhafızlar esir edildiler. Mehmed Semendire' nin muhasarasını kaldırıp Sofya'ya ve oradan Edirne'ye döndü ve kendisine âit olan beşte bir için en güzel delikanlıları alarak esirleri taksim etti. Fîrûz Beğ'i⁴⁴ -Hunyâd ile despot Jorj'un kumandası altında toplanmış olan orduyu tutmak için-otuziki bin kişi ile Morava üzerinde bulunan Krosvaç'da bırakmıştı. Hunyâd ile Jorj, Fîrûz Beğ'i mağlûp ve esir ettikten sonra, Pirotta ve Vidin üzerine yürüyerek bu iki şehri yaktılar ve bütün o havaliyi talan ettiler. Mehmed, Macar ordusunun muzaf-feriyâtına son vermek için Pirotta ve Sofya arasına gelip ordu kurdu.⁴⁵ Lâkin Hunyâd, Belgrad üzerinden muzaffer bir surette Macaristan'a döndü ve Jorj otuz bin duka senelik vergi vermeyi arz etmiş olduğundan,⁴⁶ Padişah, sulha muvafakat ederek Edirne yoluyla İstanbul'a avdet etti.⁴⁷ Az önce, Venedik ile bir ahidnâme akdetmişti; Cumhur'un sefiri Marsello ile müzâkere olunan bu ahidnâmede iki memleket tüccarlarına ticâret serbestisi te'mîn olunmaktaydı. Dük Dö Naksus Vene-dik'in malikâne sahiplerinden olmak sıfatıyla bu ahidnâme hükümlerine dâhil bulunuyordu. Arnavudluk'taki Venedik müstemlekeleri vergisi II. Murad zamanındaki miktarda tâ'yîn olundu ve Venedik tebeasının himâyesi için Kostantiniyye'de elçi⁴⁸ ikameti hakkı verildi⁴⁹ (18 Nisan 1454). (19 Rebi'ü's-sânî 858).

Mehmed bu suretle sulhu te'sis ettikten sonra, yeni payitahtında tezyinat ve dâhili idare tasavvurlarına devam etti. İstanbul'un muhasarası esnasında Peygamber'in Sahâbesi'nin kabrinin keşf olunduğu mahalde Eyüp Câmii'nin ilk taşını vaz' eyledi. Havariyyun Kilisesi'nin ve eski İmparatorlar makberlerinin (Teodos Meydanı) harabeleri üzerine, kendi ikametgâhı olmak üzere bugün «Eski Saray» denilen sarayı inşâ etti.⁵⁰ Türkler Mehmed'in dönüşüne kadar şehrin en meşhur manastırlarını temellük etmiş idiler. Şimdiki sarayın müntehâsırda bulunan Tersane Ma-nastırı'na dervişler ve Pantokrator Sarayı Çırpıcılar⁵¹ ve kundura eskicileri yerleşmiş

⁴⁴ Hunyâd, İmparator'a olan raporunda (Katona'ya müracaat, 1, 13, 3, s, 964) Fîrûz'u «Priz» beğ yazar, Turuç da öyle, s. 970.

⁴⁵ Hunyad'ın Nandoralba'dan yazdığı rapor, Katona, s. 965.

⁴⁶ Neşrî'ye göre üçüzbin akçe (varak 200). Bu ise Maurice D'Ohsson'a nazaran otuzbin duka eder. «Sırbıye vergisi 1454'-de otuz bin dukaya iblâğ olundu.» (c. 3, s. 438).

⁴⁷ Engel, Sırbistan Târîhi, s. 406; Dukas'a nazaran, 42, s. 179. (Hunyad'ın avdeti Sırbistan Despotu'min vergi vermeğe muvafakati, Pâdişâh ile harbe kudretsizliklerinden neş'et eylediği aşıkâr görünüyor. Müterc.)

⁴⁸ Venedik elçilerine Fransızca «bayie» tâbir olunur ki, İtalyancası «balyostur. (Mütercim).

⁴⁹ Lojiye, Venedik Târifii, 7, s. 99, Marino Sanoto, 6, s. 288. Mouradja D'Ohsson, 7, s. 44.

⁵⁰ Dukas, 52, s. 179. Hacı Kalfâ'nın Tafcvtmü't-Tevâilh'inde 858 senesi; îdrîs, varak: 86.

⁵¹ Çırpıcı, çuka vesâireyi basan san'at erbabı! «Çırpıcı Çayırının ne demek olduğu bu mânâdan anlaşılır. «Savetiers» lügatine istinaden «kundura eskicileri» diye tercüme olunmuş ise de, ale'l-ıtlak ayakkabı İmâl

idiler.⁵²

Devletin birinci mansıbı bir sene açık kalmıştı.⁵³ O zamandan beri devletin vekâyî safhalarında bu hâdisenin tekerrürünü görmüyoruz. Pâdişâh, vezîr-i azamlık makamına -validesi Sırlı, pederi Hum olan-Mahmûd Paşa'yı tâyin etti. Mahmûd Paşa henüz pek genç iken Novo-berda'dan Semendire'ye giden yol üzerinde ele geçirilmişti. Saray hademesi sınıfına kabul olunarak hazîne dâiresinde istihdam olunmuş ve zekâsıyla Mehmed'in teveccühüne nail olarak, cülusunda mahrem-i hâss derecesini ve Rumeli valiliğini ihraz etmişti.⁵⁴

1455/859 baharında Sırbistan hudud kumandanı İshak-zâde îsâ Beğ Pâdişah'a takdim ettiği bir arızada, bu memleketin ele geçirilmesindeki kolaylıkları arz ediyordu. Mehmed, hemen ordusunu Edirne sahrasında topladı. Teftiş ettikten sonra, Üsküb'ün batısında gümüş mâdenleriyle meşhur olan .Karatova Dağı eteğinde ordusunu kurmağa gitti.⁵⁵ Orada topladığı mecliste muharebeye -Sırbistan'ın müstahkem şehirlerinin en mâmuru ve en dayanıklısı olan-Novoberda'nın teslimi teklifiyle başlanması kararlaştırıldı. Novoberda⁵⁶ yahut Novobrodoa -ki Neub-ridum, Novobirjum, Novomonte⁵⁷ isimleriyle de mâruftur-eski çağ târihinde zengin

edenler olmak lâzım gelir.

⁵² Dukas, 42, s. 179.

⁵³ İdrîs, varak 88. Osmân-zâde'nin Hadîkatü'l-Vüzerâ'sı. M. D'Ohsson (3, s. 326) vezîr-i âzamlık makamının ancak sekiz ay boş kaldığını beyân etmesiyle, altı ay hatâ eder. Hacı Kalfa Takvîmü't-Tevârîh'inde Eski Saray'ın inşasını 1456 Kânûn-i

(*) Bateziler, yâhud Vateziler her ihtimâlâ göre Rum İmparatoru Vatazo'nun torunlarıdır. Diplo Bateziler ise gerek ana, gerek baba cihetinden olmak üzere onlardan gelenlerdir. Krosius'un Rum-Türk kitabında Thedor Zigo-mala'ya bakınız. Orada müellif mümtaz bir necâbet sahibi olan bu ailelerden Vrales, Muzalon, Notaras, Kranzoloras, Mamalas, Laskaris, OgeniU3 ile Kantakuzen'den indirmekte olduğu zamanının diğer ailelerinden bahseder.

(**) Hammer, «Yedi Kur'âmin ne demek olacağına dâir bâzı ihtimaller ileri sürüyorsa da «Seb'a'ü'l-semânt» mukabili olmak üzere yazılmış olacağı muhakkaktır. (Mütercim).

evvelinin yirrnidördünde başlayan 852 senesine koyar. Neşrî ile İdrîs Mahmûd Paşa'nın vezîr-i âzam tâyin olduğu zaman temelleri atıldığını zannederler; Dukas 1454 senesine çıkarır. Bu müverrih daha ziyâde it'îmâda lâyıktır; husûsiyle Hacı Kalfa'nın diğer bir hatâ olmak üzere Kostantiniyye fethini 15 Rebiü'l-evvel'e yâni 29 Mayıs yerine 25 Mart târihine çıkarması ile tatbik olunursa. (İstanbul'un fethinin târihi hakkında Mütercim'in lâveleri kısmına bkz.)

⁵⁴ Osman-zâde Efendi'nin Terâckn-i Ahvâl-i Vüzerâ'sında Mahmûd Paşa'nın Hırvat asıllı olduğu beyan olunmuştur. Halkondilas (7, s. 837) şöyle yazıyor: «Materno genre tryballus, paterno genere graecus erat.» (Validesi Sırlı, pederi Rum).

⁵⁵ Hacı Kalfa'nın Rûm-ih'si, s. 92.

⁵⁶ Novoperdabi Sa'dü'd-dîn'de «Novaberda» imlâsıyla zabtedilmiş-tir, ve eskiden II. Murad tarafından ele geçirildiğinde «Feth-i Şedâd-ger-i hısın-i Novaberdera» unvân-i manzûmiyle vezne getirilmiştir.

⁵⁷ 1 Hacı Kalfa'nın Rûm-ili'si, s. 144. Bu şehir Martinier'in Coğrafya Lugatı'nde Otelius ile Leonklavi'ye atfen münderiçtir. Lâkin bu iki müellifin belirsiz bıraktıkları mevkii, ancak Hacı Kalfa tarafından tâyin olunmuştur. Novoberda; ekseriya, Bosna'nın bir beldesi olan Novi Bazar (Yenipazar) ile karıştırılmıştır; hattâ Sakızlı İzidor'un tabii Leküvi bunu Macaristan'daki Neograd zannetmeğe kadar varır.

gümüş mâdenlerinden dolayı «beldelerin anası» nâ-mıyla yâd olunurdu. Onsekiz sene Önce, Sırbistan hududu Türk kumandanının babası Evranos-zâde îshak Beğ'in, bu şehrin ele geçirilmesini II. Murad'dan ne suretle istida eylediğini ve Semendire'nin ele geçirilmesinden sonra ne veçhile Osmanlılar eline düştüğünü evvelce nakletmiştik. Novoberda daha sonra Sırbistan Despotu'nun hükümrânlığı altına geçtiğinden, îsâ, vaktiyle fetholunmuş olan bu beldeyi devlete iade edip de -pederinin II. Murad'ın iltifatına mazhar olması yoluyla-II. Mehmed'in teveccühüne nail olmak istemişti. îsâ, Sırbistan'ın son despotu Lazar kendisine halef olacak oğul bırakmadığı cihetle -şehrin Pâdişah'a âit olduğunu beyân ederek teslimini kumandanına teklif etti. Kumandan, Lazar oğul bırakmamış ise, bir kızı kaldığını ve kız Bosna Kralı'yla evlendirilmiş olduğundan, Kral'ın şu suretle Lazar'a vâris olduğunu ifâde etti. Bu red cevâbı üzerine Pâdişâh bizzat gelerek muhasaranın kumandasını deruhde etti. Şehir, yedi gün topa tutularak, nihayet haziran başlarında (1455) hücumla zaptolundu.⁵⁸ Ordunun şehirde bulduğu muazzam servet, gâlibler arasında taksim edildi. Sultân Mehmed, kaleye beğ, kadı, kale kumandanı tâyin ve fethedilen bu mühim yerin muhafazasını kumandana tevdi etti. Trepçiya (Trepeçya) ve Taş-Hisar kaleleri de bütün hazîneleriyle Pâdişah'ın pençesine düşerek, II. Mehmed oradan -Türkler'in Hristiyanlar'a iki galebesiyle meşhur-o civardaki Kosova sahrasına azimet etti. Kosova'da Miloş'un hançeriyle hayâtını ve muzafferiyetinin semeresini kaybetmiş olan (45) cedit I. Murad'ın hâtırası hürmetine II. Mehmed, akıncılara kıymetli hediyeler dağıtarak, yalnız şahsı için ayrılmış olan maiyyetiyle Kostantiniyye'ye avdet etti. Bu kadar muzafferâne kazanılmış bir muharebenin yorgunluğunu birkaç ay harem⁵⁹ içinde kalmak suretiyle çıkarıyordu.

Mehmed, ordusunu terketmekle -o zaman Adalar Denizi'nde dolaşmakta bulunan-donanmasının harekât sahnesine yakın olmak istemişti. Sakız, îstanköy, Rodos adaları üzerine muhtelif teşebbüslerini arzu edilen

⁵⁸ II Haziran târihindeydi ki Rab şehrine bir posta tatarı gelerek Sultân Mehmed'in Sitaça Nehri üzerindeki diğer şehirlerle Novoberdo'yı istilasını haber verdi: Novo-Berdo caput illius et ob mineras belli neryus. (Engel, Sırbistan Târihi, s. 407).

⁵⁹ Bratutu'da Sa'dü'd-dîn, 2, s. 173. Neşrî, varak: 201. İdrîs, varak 90. Ravzatü'l-Ebrâr, varak 264. Takvîmü't-Tevârih, 859 senesi. Solak-zâde, 92 ve Âlî. Âlî, Sultân Mehmed'in zevk ile meşgul olmak istiyor gibi, fakat ahâlî hakkında icra olunabilecek her türlü taaddiyâtı huzuruyla men' etmek maksad-i haffsine binâen İstanbul'dan Selâniğe azimet eylediğini yazar. Sırbistan Despotu'nun memleketlerinin geri kalan kısımlarını kurtarmak üzere derhâl otuz bin duka te'diye ettiğini bize haber veren de, Osmanlı müverrihleri meyanmda yalnız Âlî'dir.

neticelerle taçlandıramamış olan amiralinin cesaretini bizzat huzuruyla artıracaklarını ümîd ediyordu. Kısa bir süre önce Rodos Üstâd-ı Âzami⁶⁰aleyhinde ilân olunmuş olan muharebe, bu deniz kuvvetinin kullanılmasına ihtiyâç hissettirmişti. Mehmed'in Sırbistan muharebesine azimetinden önce, Üstâd-ı Âzam, Azîz, Yahya tarikatından birkaç şövalyeyi gâycf güzel hediyeleri hamilen sefaretle Kostantiniyye'ye göndererek, Lisi ve Kari sahillerinde ve Türkler'in Rodos adasında serbestî-i ticâretini te'mîn edecek bir ahidnâme akdini teklif etmişti. Vezirler Sakız, Midilli, Limni, tmroz gibi diğer Cezâir-i Bahr-i Sefîd (Akdeniz; Ege adaları) gibi, Rodos Şövalyeleri'nin de bir vergi vermelerini teklif ettiler. Sefirler, kendilerinin talimatında böyle bir teklif ihtimâlî bulunmadığından bahisle, hiçbirine karar veremeyeceklerini beyân ettiler. Binâenaleyh Üstâd-ı Âzam ile müzâkere etmek üzere, vekâletnameyi hâiz bir Türk elçisi bunların refakatine verildi. Rodos'a sarayın birinci derecede memurlarından biri gör derilmişti; lâkin vergi talebi üzerine Üstâd-ı Âzam, tarikatın Papa'ya bağlı olmasından dolayı kendisinin yalnız başka bir dine inanmış olan hükümdarlara değil, Hristiyan hükümetlerine bile hiçbir türlü vergi vermekten memnu bulunduğunu ve bununla beraber Bâb-ı Hümâyûn'a her sene hediyelerle bir sefaret göndermeğe hazır olduğunu ifâde ederek, eğer bu teklifleri Pâdişâh tarafından kabul olunmazsa, kendisi de istediği gibi hareket edeceğini ilâve etti. Mehmed, müzâkelerin neticesini haber alınca Üstâd-ı Âzam'ın mağrûrâne tarzından cerîhadar olarak, Rodos Şövalyelerine harb ilân etti. Kari sahillerinde dolaşan otuz Osmanlı gemisi muhâsamete başlamak için emir aldılar ve Rodos ve İstanköy adalarına çıkarak birçok ganimetler ve esirler aldılar. Bu aralık, Mehmed yirmi-beşi üç sıra, ellisi iki sıra, yüzden ziyâdesi bir sıra kürekli gemilerden mürekkep-bir donanma teçhiz etti. Novoberda'mn fethinden sonra bu donanma Derya Kapudâm Hamza kumandasıyla Gelibolu'ya azimet ve oradan da Rodos'a yanaşacak yerde, Midilli'ye teveccüh etti.⁶¹ Hamza limana girmiyerek açıkta demir attı. Midilli Dukası Katelozir âdete uygun olarak amiral gemisine hediyeler gönderdi. Müverrih Dukas'ın takdimine memur olduğu bu hediyeler ipek elbise, altıbin gümüş florin, yirmi öküz, elli koyun, sekizyüz ölçü şarâb, ekmek ve gevrek, on kantar peynirden ve taifeye mahsûs olmak üzere serinlik

⁶⁰ Kosova'da I. Murad şehid olduysa da muharebe kazanılmıştı; muzaffe-riyetin semeresi zayi olmadı. Mütercim.

⁶¹ Dukas, 43, s. 181.

verecek birçok meşrubattan ibaretti, Donanma kırksekiz saat ikametten sonra Sakız'a gitti; lâkin orada Midilli'de olduğu gibi ihtiram alâmetleri ile kabul olunmadı. Kısa bir süre önce Padişah, Galata tacirlerinden Fransuva Draper'in⁶² -vermiş olduğu şap bedeli olarak-Sakız'dan alacağı bulunan kırkbin dukayı tacir nâmına talep etmişti. Türk Amirali de bu talebi tekrarladi ve Sakız ahâlîsi para vermediği takdirde adayı tahrib edeceğini beyân ederek tehdid etti. Hamza, Pâdişâhın emrini adanın temsilcilerine okuttu; bunlar borcu inkâr ederek, hiçbir şey vermeyeceklerini beyân ettiler. Amiral, ne -medhali yirmiden ziyâde iyi silâhlanmış gemiyle tecâvüzden masun olan-limana, de ne -üç «tüvaz»⁶³ derinliğinde çifte hendek ve çok miktarda îtalyan muhafızlarla müdâfaa edilen-şehre girmek tasavvurunda bulunabildi. Belde yakınındaki bağ ve bahçeleri hasara uğratmakla iktifaya mecbur oldu. Ondan sonra ada hâkimlerinin Draper ile uyuşmak üzere işlerinden birkaç kişiyi gemiye göndermelerini teklif etti. Bunlar -bir ruhsat-nâme aldıktan sonra-Kirikos Custini ailesinden⁶⁴ beraberine verdikleri genç ile birlikte bir ihtiyarı tâyin ettiler. Bu adamlar yolda verilmiş sözü bozmayı yalnız caiz değil, medhe lâyük bir harb hiylesi addeden⁶⁵ Türkler'in kendilerini esir sayarak bırakmamaktan ictinâb etmiyecekleri korkusuna kapıldılar. Derhal müthiş bir heyecana tutularak atlarının başını çevirip şehre dönmek için iki taraftan mahmuz-ladılar; lâkin henüz bahçelerde bulunan Türkler onlara mâni oldular. İki temsilciye refakat eden Frenk süvarileri hasımlarına mukavemet edecek miktarda olmadıklarından, kaçtılar. İhtiyâr ile genç arkadaşı cebren donanmaya götürüldü. Donanma da müteakiben demir alarak Rodos'a doğru yelken açtı. Rodos liman ve şehri istihkâmları Sakız'dan da büsbütün başka surette mahfuz ve ele geçirilemez olduğundan, her türlü taarruzda imkânsızlık görülerek, Hamza, İstanköy sularına gitti. Lâkin o adanın merkezinde harabeden başka birşey bulamadı; kalmış olan birkaç ihtiyar, ahâlînin Raşeya'ya çekilmiş olduklarını haber verdiler. Bunlar gemilere alınarak Raşeya kalesi sularına gidildi; Draper, Hristiyanlar'ı teslim davet etti. Yirmiiki gün duvarlardan çıkmağa çalışmak ve mancınıklarla uğraşmak suretleriyle, beyhude

⁶² Beyoğlu'nda bugün mevcut olan Fransisken Kilisesi, bu Ceneviz âilesinin ismiyle, yâni Santa-Maria a Draperis nâmıyla adlandırılır.

⁶³ «Tüvaz», altı kadem'den ibaret bir nevi eski ölçü (Kaat^us-ı Fransevî, Ş. Sâmt).

⁶⁴ Bu «Kirikos»u Lesbos (Midilli) Dukası Kirikos yahut Kiryakos ile ka-nıştırmamalıdır. Halkondilas, 10, s. 165.

⁶⁵ «Turei, qul scelus ejusmodi generosum facinus ac stratagema prudens aestimaturi sunt.» (Naklolunan ibarenin me'hazıdır; bu. Dukas'm düşmanca zannından ibarettir.) (Dukas, 43, s. 183).

muhasaradan ve asker arasında zuhur eden bir dizanteri sebebiyle birçok adam kaybettikten sonra, Hamza çekilmeğe mecbur oldu. Yolda, Sakız ahâlîsinin bir anlaşma yolu bulmak üzere, Pâdişâh'a bir sefaret hey'eti göndermesini Kirikos ile müzâkere etti. Kirikos ve Sakız hâkimleri buna pek müsâid bulundular; fakat Hamza, adanın karşısında demir atarak, kendisiyle beraber gelecek temsilciler hey'eti beklediği sırada, musibeti! bir hâdisе yeni ihtilâflara yol açtı. Amiralın donanmadan çıkmamaları hakkındaki emrine muhalif olarak, sarhoş birkaç gemici yüzerек karaya çıkmak üzere denize atılmışlardı. Bunlardan biri bir kilisenin sakkaflına çıkarak kiremitleri yere atmağa başladı.

Bir Lâtin gemiciye vurduğundan, şu hâl bir karışıklık vukuuna işaret oldu. Değnek ve kılıç ile nüsellâh olan Lâtin ve Rumlar, arkadaşlarının imdadına koşuşan Türkler'in üzerine atıldılar. Bunlar Hamza'nın kadirgâlarından birinin demir atmış olduğu sahile doğru kaçtılar, Hristiyanlar takip ettiler; kaçanlar ve gâlibler karmakarışık kadirgaya atladıklarından, gemi bu sıklete tahammül edemedi, masum ve canileri birlikte çekip götürerek deryanın derinliklerine gömüldü. Adanın arhontları -esasen muatdal olan-kadirganın iki kat bedelini ve gemi ile birlikte batan eşya ve esirlerin bedelini vererek Hamza'yı teskine muvaffak oldular. Bu tarzîyenin istihsâlinden sonra Hamza Midilliye giderek, orada müverrih Dukas, ada Duka'sının emriyle gemiye mükellef bir taam (yemek) getirmiştir. Amiral iki ay ayrılıktan sonra oradan Gelibolu'ya döndü. (Teşrîn-i evvel 1455).

Hamza, Edirne'ye dönerek Mehmed'in huzuruna çıktığı zaman, Padişâh tehdîdkâr bir tavırla:

- «Eğer babam sevmemiş olsaydı, diri diri, senin derini yüzdürürdüm!» diyerek, sefere dâir ifâdesini dinlemek istemeksizin, huzurundan def etti. Lâkin kadirgâlarından birinin Sakız önünde kaybolduğunu haber alması üzerine, Amiral'i yeniden çağırarak:

- «Hamza! Sakız ahâlîsinin batırmış oldukları kadirga nerededir?» diye suâl etti.

Hamza:

- «Denizin dibindedir.» cevâbını verdi.

Pâdişâh bu hâdisenin nasıl vuku bulduğunu sordu. Hamza, birkaç askerin emri hilâfına hareketle müstehak oldukları bir ölümü bulmuş olduklarını ve bundan dolayı Sakızlılar'ın itham olunamayacağını ifâde etti. O zaman Pâdişâh Draper'e dönerek:

- «Sana olan kırkbin duka borcu ben taahhüd ediyorum; telef olan Türkler'in bedeli olmak üzere iki mislini ben isteyeceğim!» dedi.

Draper, Pâdişah'ın elini öpmek şerefine nail oldu; Hamza amirallikten azledilerek, Gelibolu'ya bedel Adalya hükümetine tâyin olundu. Hamza'nın uğradığı bu talihsizlik, Mehmed'in Sakız Prensi hakkındaki niyetlerini oldukça izah ediyordu; Pâdişâhsın Prens'e harb ilân etmesi gecikmedi (30 Haziran 1456).⁶⁶

Bu aralık Midilli Prensi Doria Gatelozio Limni'de vefat etti. Onun vefatından bir ay sonra (1 Ağustos 1455) müverrih Dukas -ki Midilli sarayında yüksek bir rütbede bulunuyordu-yeni prens Nikola tarafından birincisi üçbin, ikincisi ikibinbeşyüz duka'yı bulan Midilli ve Limni'nin senelik vergileriyle Pâdişah'ın nezdine gönderildi. İmroz adasının temellükü için muayyen olan iki bin duka altınıyla da Aynoz (İnoz) prensi geldi. Dukas Pâdişâhın huzuruna çıktığında, o zamanın teşrifat usulünce -Padişah yemek yemekte olduğu halde-onun karşısına oturarak, yemekten sonra vergiyi takdim etti. Vezirler -yeni prensi bizzat gelip de Bâb-ı Hümâyûn'a te'mînât ve sadâkat arz etmedikçe onu tanımak istemediklerinden -evvelkinin vefatım bilmiyorlarmış gibi-• ihtiyar Midilli Frensi'-nin hatırım sordular. Dukas, Doria'nın büyük oğlu olan genç prensi alıp Pâdişah'ın huzuruna getirmek üzere Midilli'ye davet etti. Ancak Mehmed; İstanbul'da ve Balkan'ın öte tarafındaki vilâyetlerde hasara yol açan vebadan⁶⁷ dolayı, bu aralık ikametgâhını sık sık değiştirmekte idi. Dukas Pâdişah'ı Edirne'de, Sofya'da, Filibe'de aradıktan sonra, nihayet îz-îadi Boğazı'nda ordusunu kurmuş olduğu bir dağ üzerinde tesadûf etti. Midilli Prensi vezîr-i âzam Mahmûd Paşa'ya ikinci vezir Şeydi Ahmed Paşa'ya hediyeler verdikten sonra Pâdişah'ın çadırına kabul olunarak Zât-ı Şâhâne kendisine iltifat gösterdi ve hattâ öpmek üzere elini uzattı. Lâkin ertesi gün işler değişti: Vezirler, efendilerinin nâmına olarak Taşoz (Tasos) adasının terkini ve o zamana kadar ödenen verginin iki katını istediler. Dukas, o kadar parayı toplamaktaki imkânsızlığı ifâdeye çalıştı ise de, nihayet verginin üçte birden ziyâde artırılmamasına ancak muvaffak olabildi. Binâenaleyh yeni ahidnâmede üçbin dukaya çıkarıldı. Prense, dönmeden evvel, kenarları sırma işlemeli bir kaftan, Dukas ile diğer maiyyeti halkına ipekli kaftanlar

⁶⁶ Dukas, 43, s. 183-185.

⁶⁷ Ha Ucondilas dahi (i, 8, s. 148, Bale basımı) bu vebadan ve Pâdişah'ın Filibe'de İkametinden bahseder.

giydirildi.⁶⁸ Bu arada iki ve üç sıra kürek çeker, onar sefineden mürekkep donanma, yeni amiral ve yeni Gelibolu vâîsi olan⁶⁹ -II. Mehmed'in güzel yüzlü nedimi-Yûnus Paşa⁷⁰ kumandasında Sakız aleyhine hareket etmişti. Bir fırtına donanmayı Truva⁷¹ sahillerinde perîşân ettiğinden, yedi gemi kaza-zede olarak yalnız amiral kadirgasi Sakız sularına düştü, diğer onikisi Midilli limanında beklemeğe mecbur oldular. Yûnus Paşa Sakız karşılarında Prens Nikola'nın kardeşi tarafından Katalan deniz haydudları aleyhine keşif için gönderilmiş bir Midilli kadirgasına tesadûf etti. Çünkü Midilli Prensi'ne vergiden başka Cezâir-i Bahr-i Sefîd ile şimdi «Bayram» denilen⁷² Asos şehrinden Kirmah (Kaikus) mansabına kadar Anadolu sahillerinin muhâzası tevdi oldunduğu cihetle, bu taraflarda Osmanlılar'dan alınacak esirlerden de Prens mes'ûldü. Yûnus Paşa -içinde Sakızlı zengin bir Rum kadını, yâni Midilli Prensi'nin kayın validesi bulunan bu geminin arkasına düştü. Midilli limanına kadar takip ederek orada -hernekadar sefine Pâdişah'ın himayesinde ve hizmetinde sefer etmekte idiye de-Amiral kendisine âit bir ganimet olmak üzere gemiyi istedi. Aksi takdirde efendisinin gazâbiyla tehdîd etti. Midilli'den Yeni Foça'ya doğru yelken açarak oraya Türk muhafızları koydu. Belde asla mukavemet göstermemiş olmakla beraber, yüz delikanlı ve genç kızı beraber alarak Pâdişah'a hediye olmak üzere Gelibolu'dan kara yoluyla İstanbul'a gönderdi. Yûnus Paşa'nın hareketinde Dukas Pâdişâh nezdinde yeni bir memuriyete tâyin edilmişti. Ancak dâvasında haklı bulunması Amiralın nüfûzuyla müsâvî gelememi. Hattâ Foça'nın zaptı haberi alınıncaya kadar alıkonuldu. Mehmed o zaman İstanbul'u terkederek Aynoz (înoz; Aynos; Enez)'a gitti ki, Yûnus Paşa on kadirga ile Aynoz'da kendisine katılacaktı (24 kânunisânî 1456). Karaferye ve îpsala kadıları kendi kazaları dâhilinde Aynoz hâkimi Doria⁷³ tarafından yapılmış olan mütehakkimâne faaliyetlerden ve onların Müslümanlar'dan başkasına tuz satmaları, Müslümanlar'a büyük zarar vermiş olmasından dolayı, Pâdişah'a şikâyet etmiştiler. II. Mehmed bu fenalığa Aynoz'un fethiyle

⁶⁸ Dukas, 44, s, 185-187.

⁶⁹ «Comes classium».

⁷⁰ Bkz. Dukas. Hacı Kalfa'nın kapûdân-pasa'lar cedvelinde Baltaoğlu'nu müteakib Yûnus Paşa ikrolunmuş ve Hamza'dan bahsolunmânuştur.

⁷¹ Truva (Troie) Küçük Asya'nın kuzeybatısında bulunan ve şimdi Biga sancağından (Çanakkale ili mülhakatından) ibaret olan Truva kıt'asının merkezi ve Truva devletinin başkenti. Sonraları, Beşyeye köyünün on km. doğusunda ve Kal'a-i Sultânîye'-nin 40 km. güneybatısında Hisarcık karyesinde (Eski İstanbul) Almanyalı Dr. Şeliman tarafından keşf olunmuştur. Kaamusü'l-A'lâm, Ş. Sâmî.

⁷² Bkz. Dukas, 44, s. 150.

⁷³ Halkondilas'da «Ntaria».

sür'atle bir çâre bulacağını vaad etti. Doria, Türkler yaklaştıklarında evvelâ Sumatraki (Se-madirek) adasına iltica ettiyse de, sonraları daha iyi düşünerek, nâdir bir güzelliğe mâlik olan kızını ağır hediyelerle Pâdişah'a gönderdi. Kız Pâ-dişah'dan babasının affı ve bâzı memleketlerinin timar olarak uhdesine tevcihi atıfetine nail oldu. Fakat Doria yolda giderken kendisine refaket eden Türkler'in üzerine atılarak, onların hepsini idam ederek Hristiyan memleketlerine gitti.⁷⁴ Dukas, Aynoz'un fethi hakkında ancak birkaç kelime söylüyor. Lâkin Osmanlı müverrihleri Aynoz ile Aynoz körfezinin medhalindeki⁷⁵ Türkler'in Taşoz,⁷⁶ Semendirek, îmroz dedikleri sos, Samutraki, îmbros adalarının ele geçirilişini husûsî bir bâbda büyük bir tafsilât ile naklederler.⁷⁷

Sakız kendisini tehdîd eden fırtınadan kurtulmak için kaybolan kadırganın tazminatı olmak üzere otuz bin duka ödedi ve bundan başka senelik onbin duka vergi taahhüt etti.⁷⁸ Mehmed bu defalık Sakız ve Midilli'nin ele geçirilmesinden vazgeçerek, yalnız Limni'nin (Istalimne) zaptıyla iktifa etti. Limni ahâlîsiyle Midilli Prensi'nin kardeşi Nikola Gateloziyo arasındaki ihtilâftan dolayı adahlar'ın bir Türk vâlîsi istemeleri, bu yeni gasba vesile oldu.⁷⁹ Mehmed, bu memuriyete -yakında Beğ sıfatıyla Adalia'ya gönderilmiş olan Hamza Beğ'i tâyin ve yeni amiral ve Gelibolu Beği olan Hadim İsmail'i⁸⁰ Hamza'nın Limni'ye ikamesine memur etti. Bu haber

⁷⁴ Bratutu'da Sa'dü'd-dîn, 2, s. 168,

⁷⁵ «Ad Aenum movit, quâ receptâ abductisque puerilis aetatis maribus ac feminis Adrianopolim contendit». Dukas, 4, s. 189.

⁷⁶ İdris, varak: 88; Neşrî, varak: 199; Âlî, Yedinci fası; Solakzade, varak 52; Ravzatül-Ebrâr, varak: 264, Hacı Kalfa, Takvtatfit-Tevârlh, 859 (1454) Vekâyî; Defterdar Dursun Be* Târihi, varak: 52.

⁷⁷ Hacı Kalfa'nın Ruilî'si, s. 196 ve İnoz, s. 68.

Ferecik kadısı dergâh-i pâdişâhiye gelerek «İpsala ve Fere halkı Aynözlılardan bizâr kaldılar; üserâ onlara ilticâ ediyor; bedelini almadıkça geri virmiyorlar; Pâdişâhın hâssı olan tuzlaya da taarruz ediyorlar» yolunda şikâyet etti. «Çâresine bakanız» cevabıyla îfade edildi. Mûteakiben hâss Yûnus'u çağırıp kendisi de berren Aynoz fethine gideceğini beyân ile Yûnus'un on parçaya (kadırğa) azab doldurarak -mahall-i teveccühini kimseye haber vermeksizin- o tarafa gitmesini emr eyledi. «Yûnus Beğ hût-girdâr-i keştîye yûnus-var girüp Aynoz'a gitti. Mûteakiben Padişahın sancakları Aynozda göründi. Aynoz beği kal'ayı teslim mecbur oldu; Yûnus Beğ emr-i pâdişâhî ile giderek Taşoz'ı da aldı. Ba'zı târihlerün rivayetine göre Aynoz beği Semâdirek'e kaç di; Aynoz'un teshirinden sonra Edirne'ye avdet-i hümâyûnda bir sâhibetül-cemâl kızını hedâyâ ile takdim ederek kendisine Zihne tımarı verilmiş ise de yolda muhafızlarını îğfal ve îdam ile «Frenk canibine» kaçdı. (Sa'dü'd-dîn'den telhis, c. 1, s. 451. Sa'dü'd-dîn bu vekayî'nin târihini tâyin etmiyorsa da, ilk Sırbistan seferinin hitâmından ve Mahmûd Paşa'nın vezîr-i âzam-lık makamına tâyininden hemen sonra yazar. Hammer ise No-voberda, Midilli seferlerinden sonra gösterir.

⁷⁸ Dukas 45, s.190.

⁷⁹ Osmanlıların adalette hüküm sürmeleri ve adalardaki prensler hükümetinin fetret hâlinde bulunması ahâlînin pâdişâha ilticasını icâb ettirdiğinden, o zamanın siyasi muamelelerine göre bunu gâsp saymak doğru değildir. Zâten ahidler ve devletler arası hukuk zamanımızda bile ne kadar mer'İdir? Mütercim.

⁸⁰ Dukas, 45, s. 190. Bu İsmail de Hacı Kalfa'nın Derya Kapûdanları defterinde yoktur. Halkondilas (7, s. 248) İsmail'in halefi olmak üzere «Zuğanos»u (Zağanos, Zağanos) gösterir ki, Hacı Kalfa bunu da yazmamıştır.

üzerine Midilli Prensi -eğer kardeşiyle Linini ahâlîsi arasında bir anlaşma mümkün değilse-kardeşini alıp getirmek üzere Jan Fontana ve Spinata Lumbutos kumandalarında büyük bir aceleyle bir kadirga hazırlattı.⁸¹ Bunlar vazifelerini ifâ eylediler; fakat silâha müracaata mecbur oldular (Mayıs 1456). Üç gün sonra Amiral İsmail, yeni beğ ile birlikte karaya çıktı. Limlililer'i pekçok överek azimetinde adada bulunan Midillileri beraber götürdü. Devletin Macaristan ile muharebesi Gateloziyo kardeşler için bahtiyarlık sebebi olmak üzere, II. Meh-med'in nazarlarını bu taraftan çevirerek intikamının gecikmesine vesile oldu.⁸²

Nisan başlarında bütün Macaristan'da bir rivayet yayıldı ki, Mehmed - Belgrad'ı muhasara etmek üzere-büyük bir ordu toplamaktadır; o zaman ele geçirilmesi imkânsız sayılan bu kale kuzeyde Tuna ve batıda Sava nehirlerinden müteşekkil bir yarımada üzerine bina edilmiştir. Yine o aralık haber alındı ki, Pâdişâh bu niyete binâen Morava (Markus) üzerinde kâin Grosvaç'da⁸³ toplar döktürmektedir. 13 Hazîran'da Osmanlı ordusu takriben yüzelli bin kişiyle⁸⁴ Belgrad önünde görüldü. Ordunun arkasında üçyüzden ziyâde ateşli silâhlarla donatılmış bir topçu zümresi bulunuyordu ki, bu toplardan yedisi taştan gülleler atar havan toplan olduğu gibi, yirmi ikisi de⁸⁵ yirmiyedi kadem uzunluğunda pek büyüktü.⁸⁶ Topçular gece gündüz kaleye yıldırımlar yağdırarak topların sesi Segedin'de, yâni yirmidört Macar mili mesafeye kadar işitilirdi.⁸⁷ Mehmed, Kostantiniyye'nin fethine nisbetle Belgrad'ın fethini bir çocuk oyuncağı zannettiğinden, bâzı müverrihlerin sözlerine itimâd etmek lâzım gelirse -babasının altı ay boşyere muhasara ettiği-kaleyi onbeş gün içinde alacağını iftiharla söylemiş ve iki aya kadar Orfen önünde görünmeyi ümîd etmekte bulunmuş idi.⁸⁸ İkiyüz çekdirmeden⁸⁹ meydana gelen bir ince donanma, Segedin'de hazır bulundurulmakta olan imdâdlara engel olmak üzere Vidin'de toplanarak Tuna'dan yukarı çıktı. Macaristan'ın büyük harb adamı Hunyad -ki o vakit

⁸¹ Dukas, 45, s: 190.

⁸² Dukas, 1 ve Halkondilas, 7, s. 248, ki İnoç (Aynoz), Tasoz, İmroz ile Se-madirek'in ele geçirilişinden târihi bir tertibe riâyet etmeksizin bahseder.

⁸³ Turuç, 55; Bonfinjus, üçüncü asere, s. 8.

⁸⁴ İbidus Junii, Bonfinlus, 3, 18, s. 188. TagUa Kozu'ya nazaran yttzalt-mış bin; Brankoviç'e nazaran yüzelli bin. Engel, Sırbistan Tarihi, s. 408.

⁸⁵ Üçyüz top gâliblerin el:ne düşmüştür. Engel, a.g.e.

⁸⁶ Katona'da Taglia Kozu, 3, s. 1068. Engel, a.g.e., s. 4«; yalnız yirmiiki kadem, diyor.

⁸⁷ Turuç, 55.

⁸⁸ Katona'da Tagliokozu, 13, s. 1070; Turuç, s. 1092.

⁸⁹ Halkondilas, «Naves autem erant numero ducentae».

krallığın umûmî kumandanı idi-evvelâ Ofen'de, sonra Segedin'de ehl-i Salip ordusunu topladı. O ehl-i Salip ordusunu ki, Papa III. Kalikst tarafından nâme-i umûmî ile davet ve vekili Jan Anjelo tarafından günahlarının kamilen mağfiret edileceği vaad edilerek, Türkler aleyhine olmak üzere ellerine silâh ve haç almış idiler,⁹⁰ Papa'nın dâvetine, daha doğrusu gayretli vaiz Johannes Kapistranonun teşviklerine tahminen altmış bin kişi icabetle, Hunyad'ın bayrakları altında toplanmış idiler. Bununla beraber bu kalabalık arasında ancak üç «manyat»⁹¹ bulunuyordu: Makov, Urban, Pozeganın büyük palatini ve banı⁹² Jan Dö Korog -ki Belgrad,⁹³ onun «ban»lığı dahilindedir-; Bisteria'nın büyük palatini kaptan Misel Zelaki; Kanije'li genç Ladislas.⁹⁴ Hakikat-ı hâlde diğer birçok asilzadeler «haç»a sarıldılarsa da kılıc'a el atmadılar. Hunyad'ın askeri kazık, değnek, saban, kılıç ile silâhlanmış olmak üzere, esnaftan, köylüden, talebeden, dilenci papaslardan mürekkep bir karışım idi.⁹⁵ Kapistrano kendisi gibi Fransisken tarikatından altı arkadaşını beraber almıştı⁹⁶, ki onlardan ikisi, yâni Jan Tegliakozu ve Fara'lı Nikola bu dikkate şâ-yân zaman hakkındaki eserleriyle kendilerinin ve Kapistranonun isimlerini haleflerine nakletmişlerdir.⁹⁷ Temmuz'un 14'ünde Hunyad, Çitari Selankamen'de toplanmış, bir kısmı Belgrad'da Zelaki'nin nezâretiyle inşâ olunmuş olan ve Osmanlı donanmasına eşit olarak ikiyüz çekdirmeden meydana gelmiş bulunan bir ince donanma ile Osmanlı donanmasını karşılamğa çıktı. Harb hemen bir yavaşmadan ibaret kaldı. Türk gemilerinin manevraları ağır ve gemicileri tecrübesiz olduğundan, az vakit içinde perişan oldular.⁹⁸ Mehmed, direkleri kırılmış ve taifeleri telef olmuş olan gemileri, Macarlar'ın eline geçmemesi

⁹⁰ 1 Mağfireti mutazammın emirname Ofen'den çıkarılmıştır. Katona, 3, 1078; ancak muharebe 14 Temmuz'da vuku bulmuş olamaz. Çünkü Papa'nın vekili 13 Haziran'da ordu ile Belgrad duvarları arkasında bulunuyordu ki, ertesi gün Hristiyan ince donanması Osmanlı donanmasını mağlûp etti. Burada, bir aydan fazla bir târih yanlışlığı vardır. Katona, Engel, Prey buna dikkat etmemişlerdir. Bu hususta Bernino'nun Papa'nın Türkler aleyhinde muharebesine dâir târihî hâtıralarına da (Memorie storiche di cio che hanno operato i sommi pontifici nelle guerre contra i Turchi, Roma, 1686) pek emniyet olunamaz. Çünkü muhasara 1456'da başladığı halde o 1455'de vâki olduğunu yazar.

⁹¹ «Manyat» Macaristan asilzadeler sınıfının unvanıdır. (Mütercim).

⁹² Palatin, Almanya ve Macaristan'da vali. Eski târihlerimizde pekçok tesadüf olunan «ban» dahî mülki hükümrânlığın reisine verilen bir Ün vandır. (Mütercim).

⁹³ Katona'da TagHakozzo (Tagliacozzo). 13. s. 1078.

⁹⁴ Turuç, 55.

⁹⁵ Tagliakozu, keزالik, 1079.

⁹⁶ Keزالik.

⁹⁷ Prey, Şuûn (Gerçek), Üçüncü kısım, Katona, 13, s. 1072 ve 1096.

⁹⁸ Halkondilas, Turuç, 55. Tagliakozu.

için yaktırdı.⁹⁹ Türkler yedi kadirge kaybettiler ki, üçü batmış ve dördü zaptedilmiştir. Muharebede de beşyüzden fazla Osmanlı telef oldu.¹⁰⁰ Kapistrano muharebenin devamı müddetinde Mesih'in ismini yâd ederek ve Haçlı bayrağını tahrik ederek sahilde duruyordu. Tuna üzerindeki mağlûbiyetten yedi gün sonra, umûmî bir hücum emrederek, II. Mehmed, bizzat Yeniçe-riler'in başına geçti.¹⁰¹ O zamana kadar muhasarayı mâhirâne ve bah-tiyârâne idare etmiş olan Rumeli Beğlerbeği Karaca, bir gün evvel bir top güllesi isâbetiyle hayâtını kaybetmişti. 1456 Temmuz'unun yirmibirin-ci günü sabahı Osmanlı ordugâhı davul ve tranpete sesleriyle dolmuştu; Yeniçeriler şiddetli bir hücum ile gediklerden varoşa girerek, orayı ele geçirdiler; oradan da şehrin dâhiline giden köprüyü o kadar cesûrâne istilâ ettilejvki, Hunyad bile mağlûbiyete inanmıştı. Lâkin Kapistrano'nun dindârâner şecaati o zaman da bütün canlılığını muhafaza ederek, galebeye inancı devam ettirdi. Kaleye arka kapıdan yeni imdâd döktü, hücumla kalkışan Türkler'in üzerine kükürt dökülmüş çalı demetleri atarak, onları bu suretle hendeklere ric'at ettirdi.¹⁰² Öğleye doğru muhâsırlar, tutmuş oldukları mevkileri terk etmeğe mecbur oldular (22 Temmuz). Bu sırada Kapistrano, alemdar Piyer ile hem tarikatlerinden, hem silâh arkadaşlarından ikisini -ki biri Tagliakozo'dur-beraber alarak düşmanın muhasara toplanını ele geçirmek üzere, bin ehl-i Salip ile hârice şiddetli bir hücum yaptı.¹⁰³ Türkler taraf taraf «Allah!» diye bağırarak kaçtılar; Hristiyanlar îsâ'nın ismini yâd ederek Türk ordugâhına kadar girdiler. Mehmed, Azapların hep kaçmakta olduklarını ve toplanının zapt edilmek üzere bulunduğunu görerek, arslan gibi cenk etti. Bir kılıç darbesiyle bir Hristiyan'ın başını yarıdı;¹⁰⁴ lâkin kendisi de kalçasından yaralanarak¹⁰⁵ çekilmeğe mecbur oldu. Hiddetten parlayarak Yeniçeri Ağası Hasan'a müthiş tehdîdlerde bulundu. Hasan Ağa, askerin ekserisinin yaralı olduğunu, diğerleri de kendisine itaat etmedikleri cevâbını verdi. Ondandır gözü önünde şerefli bir ölümün üzerine atılarak, Macarlar'ın

⁹⁹ «Has quidem naves illico rex incendi curavit, ne in pannorum po-testatem redigerentur.» (Metindeki ifâdenin me'hazıdır).

¹⁰⁰ Katona'da Tagliakozo, 13, s. 1075. Katona, s. 1065'de, Lehistan'lı tarihçi Dlugoss İle Hunyad ve Kapistrano'nun raporlarını dahî nakl ediyor.

¹⁰¹ Halkondilas.

¹⁰² Katona'da Tagliakozo, 13, s. 1082.

¹⁰³ Halkondilas, s. 132; Tagliakozo, a.g.e., s. 1086

¹⁰⁴ İdris ve ondan naklen Sa'dü'd-dîn. Halkondilas, «Eo loco peremit virum Pannonum rex» (Metindeki ifâdenin aslıdır).

¹⁰⁵ «Verum. vulneratur femur» (Metindeki ifâdenin aslıdır).

safları içinde hayatını terk etmekte gecikmedi.¹⁰⁶

Ehl-i Salib'i nihayet ric'ate icbar etmek üzere, altıbin Osmanlı süvarisi vaktinde yetiştii. Mehmed intizamsız bir surette muhasarayı kaldırarak ve yüz arabaya yaralılar dolmuş olduğu halde Sofya'ya çekilerek, firarileri idam etmek tedbiriyle askerin kaçmasının önünü aldı.¹⁰⁷ Üç-yüz top gâliblerin eline geçerek, kalenin duvarları altında da yirmidört bin Türk¹⁰⁸ telef olmuştu.¹⁰⁹ Lâkin Hunyad, bu galebeden sonra çok yaşamadı: Bu son muharebenin yorgunlukları, muhasara esnasında almış olduğu yara, defn edilmeden kalmış (?) Osmanlı cesedlerinden yayılan ağır kokularla dolu mahallerin havası birleşerek şiddetli bir sıtmaya tutulup, Mehmed'in firarından yirmi gün sonra hayatını terket-ti (11 Ağustos 1456). Kapistrano da onun peşinden gitmekte gecikmedi. O sene teşrinievvelinin yirmi üçünde -muharebe meydânında kendisine daha lâıyk bir ölümü birçok defalar aradıktan sonra-Belgrad'da, yatağında can verdi. Kapistrano, azizler zümresine dâhil oldu; şimdi dahî Vi yana'da Sent-Etienne Kilisesi'nde yortusu tutulur; kendisi ekseriya orada Türkler'in aleyhine ehl-i Salip kıyâmı için vaazlar vererek, sözleri hazır bulunanları coşturur, itikad edenlere mukaddes bir gayret ve itikad etmeyenlere dahî vaiz hakkında hürmet

¹⁰⁶ Halkondilas, a, 133.

¹⁰⁷ Engel, Macaristan Târihi, s. 409.

¹⁰⁸ Belgrad muhasarasını tasvir eden Avrupa müverrihleri şunlardır: Rumlar'dan Kalkondil (Halkondilas; Chaieocondilas) Dukas, Franzos, Lehistan'î Dö Logos, Macar Turuç, İtalyan Psikolomini (Aneas Silvius). Hunyâd, Kapistrano, Tagliokoço ile Nikola Dö Farat'ın -Prey ve Katona taraflarından Engel ile Gebhardi tarafından istifade edilmiş olan- raporlarına da müracaat. Bonfinius, eserinde Turuç'un naklini tercih ettiğinden, onun gibi gayet şüpheli târihler gösterir. Binâenaleyh muhasaranın 6 Ağustos'ta kaldırıldığını zanneder. Hâlbuki Bel-grad'm kurtuluşu günü yazılmış olan Hunyad'ın ve Kapistra-no'nun raporları 22 Temmuz târihiyle târihlenmiştir. Halkon-dilas Kapistrano'nun daha evvelki vekâyi-i hayâtiyesini yazdığı mahalle kadar muayyen târih gösterir; lâkin şu tafsili nereden bulmuş olduğunu anlamak müşküldür: «Boemos pra-gam urbem magnam inahabitanes, qui colebant Apolinem.» (s. 134). Daha sonraki şu ibarenin de me'hazı bilinemez: «Boemos, qui ex sexta videbantur infecti, ut ignem colerent, nec vellent inde receder, et veram religionem apprehendere.» (s. 124). Muhasarayı yazan Osmanlı müverrihleri şunlardır: İdris, varak: 91, Neşrî varak 201, Bratoti'de Sa'dü'd-dîn, 2, s. 174, Âlî, Dokuzuncu Bâb, Solak-zâde, varak: 92, Ravzatü'l-Ebrâr 246, 247, Hacı Kalfa, Takvîmü't-Tevârih, Lutfi, Nişancı, Nuh-betü't-Tevârih, Tursun Beg, Hezarfen, Âşıkpaşa-zâde. Lûtfî ile Nişancı yalnız, Pâdişah'm kalenin ele geçirilmesinin imkânsız olduğunu görmekle avdet ettiğini yazarlar. Hezarfen yaklaşan kışın ordunun ric'atine sebep olduğunu beyân eder; hâlbuki muharebe Temmuz ortasında idi. Diğerleri de hep az çok mübhem tâbirlerle beyân ederler.

¹⁰⁹ Belgrad'da son muharebe günü için Hammer'in ihtiyar ettiği 22 Temmuz 1456 tarihi 18 Şa'bân 8600 hicrî târihine tesadüf eder. Sa'dü'd-dîn ve diğerleri ayrı ve ayrı tâyin etmiyorlarsa da, seferin sittin ve semâne mi'e (860) baharında başladığı Sa'dü'd-dîn'de dahî zikredilmiştir. Sa'dü'd-dîn'in rivayetine göre Karaca Paşa Tuna'nın öte yakasına geçip de Belgrad ile Kral arasına hâil olmak üzere ruhsat istemişse de, paşanın bu mâhîrâne tedbiri muhaliflerin itirazlarıyla reddedilerek doğrudan doğruya Belgrad üzerine hücum olunmuştur. Bu kötü hareketin neticesi ise Ka-raca'yı zâyî etti. Son muharebe günü Fâtih, üzerine hücum eden «Ehrimen-peyker» düşmanın başına o kadar şiddetle kılıç vurmuştur ki, Sa'dü'd-dîn'in manzum tâbirine göre «Nây-i halkumine dek oldu iki pare seri!» (Nây-i halkum: Boğaz, gırtlak). Sa'dü'd-dön, Belgram muvaffakiyetsizliğini (İstanbul matbuu, c. 1, s. 454-460) tefsîl eder.

telkîn ederdi.¹¹⁰

Bu muzafferiyeti ve Hristiyanlar'ın Belgrad'a yardımlarını hatırlatmak için Papa III. Kalikst «lyd-ı Tecellî»¹¹¹ yi Kapistrano'nun o kadar şecaatle döğüşmüş olduğu 6 Ağustos târihi olarak tâyin etti. Yine bu Pa-pa'dır ki, seksen yaşında olduğu halde Türkler aleyhine Beşinci Haçlı Mu-hârebese'ni çıkarmıştır. Kapistrano'nun galebesi, bu Haçlı seferi'ne aittir; nasıl ki, İzmir'in zaptı¹¹² Papa VI. Kleraan zamanındaki Birinci; Sırb-hlar*» cengi¹¹³ Papa VI. Uurban'in zamanındaki İkinci; Niğbolu bozgunluğu¹¹⁴ XI. Greguar zamanındaki Üçüncü; Varna felâketi¹¹⁵ de IV. Ojen zamanındaki Dördüncü Haçlı Seferlerine taalluk eder. Bu Haçlı Muharebeleri için dâima gayretle dolu olan Kalikst, ertesi sene (861/1457) kendi masrafiyle onsekiz kadırgadan mürekkep bir donanma techîz ederek, Venedik Patrik'i Kardinal Lui îskarampa kumandasında Akdeniz'e gönderdi. Bu donanma Osmanlılar'a karşı,¹¹⁶ Akdeniz'in başlıca yedi adaşım, yâni Rodos, Sakız, Midilli, Lımnı, İmroz, Taşoz, Semadirek adalarını muhafaza edecekti. Papa donanması evvelâ Rodos, ondan sonra Sakız ve Midilli adalarına demir attı. Sakız ve Midilli ahâlîsi, Kardinal'in Osmanlılar tarafından konulan vergiyi vermemek hakkındaki teklifinden memnun olmadılar. Sakız Arhontları, donanmanın azimetinden sonra, Mehmed tarafından yeni taarruzlar yapılmasından korktukları gibi, Midilli Prensi bir sene evvel, yâni Belgrad'ın kurtuluşundan sonra, sefiri Du-kas vâsıtasıyla vergisini göndermişti.¹¹⁷ Üçüncü defa olarak sefirlik yapan Dukas, Limni ahâlîsini, haklarında isnâd edilen hıyanet töhmetinden kurtarmağa çalıştıysa da, faydası olmadı; yalnız şu kadarına muvaffak olabildi ki, idama mahkûm olanlar Kısas meydânından Esîr pazarına götürülerek, orada Mehmed tarafından bin duka altınına

¹¹⁰ Kapistrano'nun tercüme-i hâli için su esere müracaat: «Nâm-ı Mukaddes Mesih'in Müdafii, l'tlâz Mezhebinin Savaşçısı, Katolik Ordusunun Kâfirlere Karşı Satki Olan Ciovamü Kapistrano'nun Hayat ve Fazilet ve Azameti (italyanca); Müellifi: Ciovannl Batista Barbero Romano, Roma, 1690, orta boyda. Bu eserde Kapistrano 'nun Belgrad Muhâsara-smdaki fevkalâde vekayii 35. bâlbda, 213-223. sahifeleri dolduran yüz-seksenaltı kerametine nisbetle ikinci derecede kalıyor. (Hammer, bu kerametleri, bittabi, İnanmıyarak yazmışsa da papas'ın ehl-i Salib'e verdiği vaazları zamanı icâbınca takdir etmeden geçememistri. «Kâfirlere» tâbiri, italyanca'nın «infideli» kelimesinin mukabili olup, bundan, adı geçen eseri yazanın maksadı Türkler olduğunu izaha hacet yoktur. Burası, eski Avrupa tarihlerindeki taassup eseri sözlerin, bizim eski tarihlerdeki mutaassibiâne lâfızlardan aşağı olmadığını İsbat eder. Mütercim.)

¹¹¹ Hazret-i İsa'nın. Hristiyan itikadına, göre şekli değiştirerek görünüşü. Mütercim.

¹¹² 28 teşrinievvel 1344 (747).

¹¹³ 1363 (766) «nesi.

¹¹⁴ 29 Eylül 1396 (797).

¹¹⁵ Teşrinisani 1444 (848).

¹¹⁶ Dukas. 45, s. 190; Bernini, s. 86.

¹¹⁷ Dukas, 45, s. 190.

sattırıldılar.¹¹⁸ Papa donanması kırk Katalan korsan gemisiyle kuvvetini artırmış olduğu halde Limni önüne geldiğinde, Sakız ve Midilli'den gördüğü muameleden büsbütün başka bir surette kabul olundu. İskarampa, Limni, Semadirek, İmroz, Taşoz adalarına muhafız bırakarak Rodos'a avdet etti. Lâtin-lerin bu teşebbüse kalkışmasını Limni Prensi'nin el altından teşvik ettiğinden şüphelenmekte olan Sultân Mehmed. Ağustos ayında onun aleyhine İsmail kumandasında müdhiş bir donanına gönderdi. Türkler Me-timnos beldesini muhasara ettilerse de, muvaffak olamayarak, çekildiler.¹¹⁹ Dukas'ın Pâdişah'a Midilli vergisini götürdüğü zaman, Moldavya Prensi de kendiliğinden vergi takdim etmek üzere gelmiş ve iki bin duka senelik bir vergi te'diyesi mukabilinde -Osmanlı kuvvetlerinin komşuluğundan dolayı- tehlike altında gördüğü memleketlerinin asayişini satın almıştı.¹²⁰

Mehmed, Edirne'ye dönüşünde Belgrad mağlûbiyetini muhteşem düğünlerle unutturmak istedi (1457/861). Birincisi Amasya'da, ikincisi Manisa'da ikamet eden şehzadeleri Bâyezid ve Mustafa'nın sünnet düğünlerini tertipleledi. İki şehzade, sarayları halkıyla Edirne şehrine davet olundular. Memleketin her tarafına yayınlanan emirler¹²¹ emirleri, fakirleri, fukahâyı, beğleri, şâirleri, kadıları düğüne davet ediyordu. Edirne yakınında Meriç sularının teşkil ettiği büyük adaya ordugâh tertîb olunarak, Pâdişah'm debdebeli kabullerine tahsis olunan çadıra da bir taht kuruldu. Sultân Mehmed, düğüne ulemânın bir içtimâiyle başladı; bütün devletlu alâmetleri hâmil olarak tahtı üzerine oturmuş olduğu halde, en mümtaz ulemâdan dördü etrafında şeref mevkiinde bulunuyordu. Sağında muallim-i sultanî Hayr'ddîn,¹²² solunda II. Murad zamanında İran'dan gelmiş olan Mevlânâ Alî et-Tûsî vardı. İstanbul'un fethinden sonra Tûsî Fâtih'in medreseye tahvil ettiği kiliselerin birinde müderrislikte¹²³ istihdam ediliyordu. Daha sonraları,

¹¹⁸ Dukas, a.g.e.

¹¹⁹ Halkondil, 135. sahifede İşbu Papa Donanmasının şevkini yazar; lâkin sehven; III. KalUcst'in halefi n. Pi zamanına koyar. İskarampa'nın zapt ettiği mahaller sırasında İmroz'u da gösterir ki, Dukas bundan söz etmez. Fakat Halkondilas ne Tagoz'dan, ne de Semadirek'ten bahseder.

¹²⁰ Engel, Moldavya Târihi, s. 131. Kantemirtn, Moldavya'nın ancak J536'da vergi te'diyesine başladığı hakkındaki ifâdesi yanlışdır demek olur. Halkondilas (4, s. 64) vergiyi zikretmiyerek, yalnız bu prens ile sulh ahid-nâraesi addolunduğundan bahseder.

¹²¹ Kastamonu Hâkimi İsmail'e yazılan davetname Münseat-ı Feridun'un 209 numarasında ve cevâbı 211 numarada dercedilmiştir. (İstanbul basımında, s. 243 ve 244).

¹²² Hacı Kalfa, Takvîm-Ü't-Tevarih, s. 204.

¹²³ Fâtih'in Alî et-Tûsî'yi müderrisliğe tâyin eylediği cami, eskiden Pantokrator Kilisesi idi ki, Kostantiniyye'nin kadîm târihinde meşhurdur. Feti'h'de değiştirilerek Zeyrek Camii adını almıştır. (İstanbul ve Boğaziçi'ne bkz^tl, s. 378. Manastırın kırk hücresi talebenin ikametine tahsis olundu; Fâtih bunları -vezîr-i âzam Mahmûd Paşa birlikte olduğu hâlde- ekseriya huzurunda münazara ettirdi. Vuku bulan mesailerinden memnun olarak Pâdişâh, müderrise bin akçelik bir kese ve hil'at itâsiyle mükâfat verdi.

İstanbul yakınında bulunan ve o zamandan beri Müderris Köyü¹²⁴ denilen kariye -ilmî olgunluğuna mükâfâten-Padişah tarafından kendisine devredilerek hediye edildi. Pâ-dişah'm karşısında Bizans payitahtının fetihten sonraki ilk Osmanlı kadısı Hızır Beğ Çelebi¹²⁵ ile doğum yeri Şirvan olan tabîb-i sultanî (sultânın hekimi) Şükrullah bulunuyordu.¹²⁶ Bu dört zât - Meh-med'in huzurunda Kur'ân veyâhud makama münâsip kasideler okumakta¹²⁷ olan-ulemâ meclisine riyaset etmekte idiler. Türk encümen-i dânişi (akademik hey'eti) azasının bu içtimâi sonunda müderrislere şekerlemelerle dolu tepsiler, «müderrislik namzedi» demek olan «dânişmend* lere meyve şekerlemeleri kutuları verildi ki, bunları alıp hanelerine götürdüler. Cümlesi altından mâmûl kıymetli hediyeler ve mükellef elbiseler ile avdet ettiler.¹²⁸ İkinci gün şeyhler, fakirler kabul

Fâtih'in emri üzerine Alî el-Tûsî ve Hâce-zâde îmâm Gazzâlî'nin Tehâfût'u üzerine birer kitap yazarak, eserlerine mükâfâten onar bin akçe aldılar. Ancak Hâ-ce-zâde'nin kitabı tercih olunması üzerine Alî et-Tûsî öfkelenerek Osmanlı ülkesini terk ve İran'a avdet eylemiştir; orada ilm-i kelâm, mantık, ehâdis-i nebeviyye ve tefsîr-i Kur'an'a dâir olan dört büyük eserin -ki Mevâkıf, Matâlî, Telvîh, Keşşaf dır- şerhlerine haşiyeler yazmıştır. (Taşköprülü-zâde'nin Ahvâl-i Ulemâ'sına müracaat.).

(Tûsî, II. Murad zamanında Osmanlı ülkesine geldi; Bur-sa'da Pâdişahın babası Sultân I. Mehmed medresesine günde

elli akçe ile müderris oldu. Fâtih, camie tahvil eylediği sekiz kiliseden birini -ki Zeyrek'dir- yevmî yüz akçe ile Tûsî'ye verdi. Bir gün Sultân II. Mehmed Mahmûd Paşa ile beraber dersine gelmişti. Müderris, Şerîf-i Cür-cânî'nin Adud şerhine yazdığı haşiyelerden ders veriyordu. Huzûr-i sultanın teşvik etmesiyle Pâdişâh dersinden pek mahzûz oldu. Tûsî'ye onbin akçe il hü"at-i fâhire, talebesine beşer yüz akçe verdi. Sonra beraber Abdülkerim'in dersine gittiler. Abdülkerîm, Tû-sî'nin huzurunda ders okutamadı. Tûsî ise «Bizzat Şerîf-i Cür-cânî hâzır olsa ders verirdim.» dedi. Daha sonra II. Murad'ın Edirne'deki medresesine yine o kadar vazife ile tâyin olundu. Îmâm Gazzâlî ile hükemâyı muhakeme etmek üzere îmâm'ın Tehâfût'ü tarzında birer eser tahriri emrolunmağla, Hoca-zâde dört ve Tûsî altı ayda ikmâl eylediler. Tûsî'nin eseri Zuhr unvânmdadır. Asrın ulemâsının takdiri üzerine ikisine de onarbin akçe ve fakat Hoca-zâdeye bir de ester ihsan olunarak, Tûsî, infial ile Tebriz'e gitti. Bir aralık oradan Mâ-verâ'ü'n-nehr'de Şeyh Abdullah Nakşbendî-i Semerkandî nez-dine azimet ve islâh-i bâtna cehd eylemiştir. Zuhr'dan başka eserleri: Şerîf-i Cür-cânî'nin Şerh-i Mevâkıfma, Adud haşiyelerine, Matâlî haşiyelerine, Keşşaf şerhine, Teftezânî'nin Telvîh'ine haşiyeler yazmıştır. Şerh-i Matâlî-i Kutbî'ye dahî fars-ça haşiyeye yazarak, dibacesini Fâtih'in nâmıyle tasdir etmiştir. Sa*dü'd-dîn'den hülâsa, c. 1, s. 456. Mütercimim İlâvesi).

¹²⁴ İstanbul ve Boğaziçi'ne müracaat, s. 572.

¹²⁵ (Hammer'in notu yerine Sa'dü'd-dîn'den telhis olundu) Hızır Beğ Çelebî Sivrihisar'da doğmuştur. Molla Yegân'dan tedris edip ona dâmâd olmuştur. II. Murad asrında Bursa'da Çelebî Sultân Mehmed medresesinde müderris idi. Hoca-zâde gibi, Hayalî gibi âlimler o medreseden yetişmiştir. İstanbul'un ilk kadısıdır. 863/1458'de (Sünnet düğününden iki sene sonra) ır-tihâl eylemiştir. Arabça, Farsça, Türkçe nazmı vardır. Aka-idde bir kasîde-i nûniyyesi makbul ve mütedâvildir. Hayalî onu şerh eylemiştir.

¹²⁶ Taşköprî-zâde'nin Şajkaiku'n-Nutmâniye'si. Sa'düddin ve ÂH, Hızır Beğ Çelebî'yi II. Mehmed Saltanatı ulemâsı meyanında zikrederler.

¹²⁷ «Mücevvid ve hafızlar tertîl-i Kur'ân itdiler ve na't-i şerif oku-dılar. Kiraat olınan âyât-i kerîmeye ve ulûm-i aklıyyeye müteallik mebâhis cereyan itdi. Halviyâtından her mollamın hissesi önine konularak sonra hanelerine götürüldü.» Sa'dü'd-dîn'den hülâsa, c. 1., s. 462. Fâtih, Belgrad muvaffakiyetsizliğinin ehemmiyeti olmadığını göstermek için tam bir ay süren bu düğüne i'ti-nâ ediyordu. Düğüne dahî ulemânın sohbetleriyle vakit geçirmesi Pâdişah'ın ilme ne kadar muhabbeti olduğunu gösterir.

¹²⁸ Neşri, varak: 202; Bratutu'da Sa'dü'd-dîn, 2, 179. Defterdar Dursun, varak: 58, bu düğün hakkında tafsilât verir (Bizim târihlerin ttâdesi Mü-tercim'in İlâveleri kısmında özetlenecektir.).

olunarak. Pâdişah onlarla dinî mes'eleler hakkında karşılıklı konuştu.¹²⁹ Bunlar da bir gün evvel davet olunan zevat gibi ululanarak ağırlandılar. Üçüncü gün silâh tâlimleri, at koşuları, ok tâlimleri yapıldı.¹³⁰ Sünnet düğününün hatemesi olan dördüncü gün halka para atıldı. Devletin ileri gelenleri kendi sıralatınca Pâdişah'a hediye takdim ettiler: Sadrâzam, hediyelerinin tantanalı ağırlığıyla cümlesine tekaddüm etti.¹³¹ Bu düğün sona erer ermez. Evranos Beğ'in torunlarından -ki Hasan'm oğlu îsâ ve îshâk'm oğlu İsa'dır-birincisi Arnavudluk'ta, ikincisi Macaristan'da sefere me'mûr oldular. Ofen şehri bir ay Türkler'in akınlarına mâruz kaldı.¹³²

Bundan sonraki kitapta, İskender Beğ ile Türkler arasında akdolu-nan mütâreke münâsebetiyle, II. Murad'ın irtihâlinden 1458 (862) senesine kadar Arnavudluk'ta cereyan eden vak'aları nakledeceğiz. Ancak burada İsa'nın Macaristan'a girmesini hafızalara yerleştirmek üzere, bir dakika ifâdemizin silsilesini kesmek mecburiyetindeyiz. Bu vak'ayı Macar müverrihleri sükûtle geçerlerse de, Halkondilas ile Osmanlı müverrihleri zikrederler. Bunun gibi, Sırbistan muharebesini de anlatacağız ki, bu memleket ondan sonra kat'iyen bir Osmanlı vilâyeti olmuştur. Nihayet Rumların hürriyetlerini büsbütün kaybetmiş olduklarını beyân etmeksizin, bahse son vermiyeceğiz.

1458 senesi başlarında Mehmed, Yıldızlı Kapı yakınındaki Yedikule'-nin temellerini attıktan sonra, Mora'nın istilâsına tahsis ettiği ordunun kumandasını bizzat ele almıştı.¹³³ Yine o sırada Sadrâzam Mahmûd Paşa - gerek Rumeli beğlerbeğiyken Belgrad'da vefat eden Karaca'ya halef olmasından dolayı vazifeleri dâhilinde bulunduğu için olsun, gerek Mahmûd

¹²⁹ İkinci gün meşâyîh davet olunarak zikir ve tevhîd olındı. «ke-limât-i zevkıyye ve musâhabât-i şevkıyyelerinden» pâdişâh mün-şirah oldu. (Sa'dü'd-dîn, kezâlik).

¹³⁰ Üçüncü gün mülûk ve ümerâya ve sipâha ziyafet virilerek si-lâhşÖrler hüneler arz itdiler. At koşusu icra olunarak öndüller virildi; kemân-keşler na'ller ve pulad levhalar deldiler; tüz-en-dâzlar at koşar iken yüksek sırtklara dikilmiş altunlu maşraba-lara nişan alarak bunlar mükâfâten uranlara virildi. Dördüncü gün fukara, erâmil, eytâm, umûm halk ıt'âm olındı. Düğün bir ay sürdi. Sonra iki şehzade mansıplarına gittiler. Sa'dü'd-dîn'den telhis, s. 462-463. Sûr-i Hitân-i Bâyezîd, der Edirne, 861, Takvî-mü't-Tevârîh.

Kâtib Çelebi 862'de «Zuhûr-i Yeni Dünya bi-mübâşeret-i Kolon (Kolomb)-i Efrencî ez taraf-i İspaniye» diye kayd eder.

¹³¹ Sünnet düğününün tafsîlâtını ve bu sırada icra olunan mü-mârese-i bedeniyye (spor) oyunlarını yazan Halkondilas o vakit vezîr-i âzam ve Rumeli beğlerbeği olan Mahmûd Paşa hakkında «Machumetes, filius Michaelis, materno genere Try-ballus, paterno Graecus.» (Mihâl oğlu Mahmûd Paşa'nın validesi Tribal'li - Sırp-, pederi Rum'dur) diyor. (Bale basımı, s. 37). Taktal (Tactale)'den bahseder- der ki, bugünkü İstanbul'un bir mahallesinin ismi olan «Tahtûl-kal'a» (Tahtakale)dir. (bkz. İstanbul ve Boğaziçi). Nihayet canbazlardan bahs ile, fakat bu kelimeyi «Tampezin» hâline sokar.

¹³² Arenpek «Şuûn», varak: 1261. Celley, «Şuûn», varak: 110, Julius Caesar, İstlrya Târihi, 6, s. 187.

¹³³ Dukas, 55, s. 192; İstanbul ve Roğaaçlı'ne müracaat, 1, s. 619.

Paşa her ne kadar Sultân'ın harîminde terbiye görmüşse de, vatanı olan Rum memleketlerini itaati altına almağa onu me'mûr etmek, ihtiyatsızca bir hareket olacağını Pâdişâh düşünmüş olduğu için olsun-henüz mukavemet etmekte olan Sırbistan kalelerinin zaptedilmesine me'mûr oldu. Mahmûd, büyük bir kısmını kendi masrafiyle teçhiz etmiş¹³⁴ ve kendi irâdesi altındaki ve Anadolu sancaklarından toplamış olduğu ordusunu, Padişah tarafından emrine verilen bin kişilik Yeniçeri fırkasıyla takviye etti. Ondan sonra askerine, İstanbul yakınındaki sahrada bir geçit resmi icra ettirerek, sür'atli bir yürüyüşle Tuna'ya yöneldi. Az bir zaman içinde Resova, Gürıkvaç, Druno, Branıkvaç kalelerini¹³⁵ zapt ederek, Belgrad'ın güneydoğusunda ve Jesuva ve Tuna nehirlerinin birleştiği yerde kâin Semendire kalesinin muhasarasına azimet etti. İshâk Beğ ile Karaman Paşa, kalenin teslimini teklîfe ve müzâkereye me'mûr oldularsa da, bütün hâriçteki müstahkem mevkiller Türkler'in eline düşmüş olmakla beraber, kumandan, kalenin tesliminden istinkâf etti.¹³⁶ Mahmûd, zaman ve kuvveti Semendire duvarları önünde kaybetmek istemeyerek, muhasarayı kaldırarak -Belgrad'a ancak üç fersah mesafede II. Mehmed tarafından inşâ olunmuş olan¹³⁷ -havale kalesine gitti. Bunu müdâfaaya hazır bir hâle koyduktan sonra, birbirine müteakip Ostro-viça, Rudnik, Marjona kalelerine hücum ve zapt etti.¹³⁸ Bayramı Niş'-de geçirerek, Tuna'nın sağ tarafında bulunan Kolumbac (Kolombraria)¹³⁹ nâmmdaki küçük müstahkem mevkie gitti. Muhafızları susuzluktan dolayı teslim olmak mecburiyetinde kaldılar. Mahmûd, mevkie su vermekte olan menbân yolunu değiştirmiş ve nehirden su almağa gelen askerin önünü kesmişti. Bu şehrin duvarlarını tamir ve müdâfaa imkânlarını yeni istihkâmlarla ikmâl ettikten sonra, Minnet Beğ oğlu Mehmed Beğ'i Tuna'nın öte tarafındaki memleketleri vurmak üzere kendisinden ayırdı. Mehmed Beğ Simlin yakınlarında «Tarak» kalesini (Kerk olması muhtemeldir) zaptederek, Sava ve Tuna nehirleri arasında bulunan Rah-ve kazasını hasara uğratarak, genç delikanlılardan ve genç kızlardan, hayvanâtтан, kıymetli eşyadan meydana gelen ganimetler ve altınlarla mücehhez ikiyüz askerle,

¹³⁴ «Nam faic cum primus inter duces Januarum ferret exercitum proprium alere potuit.» Halkondilas, a.g.e., 137.

¹³⁵ Sa'dü'd-dîn, Neşri, İdris, Solak-zade, bu kaleleri «Resao», «Kuruca», «Branice» diye isimlendirirler. Bratutu'ya müracaat, 2, s. 186 (Sa'dü'd-dîn'de Rasau. Amul, Save, Geruçe, Brançe. c. 1, s. 564, Mütercim)

¹³⁶ Bratutu'da Sa'dü'd-dîn, 2, s. 186. Neşri, varak: 204; İdris, varak: 95: Solak-zade, 53.

¹³⁷ Hacı Kalfa'nın Rûm-Hî'si, s: 52.

¹³⁸ Osmanlı müverrihleriyle, Marini ve Bratutu'da «Ostrovica» yerine «Sivrice» yazılıdır.

¹³⁹ Güvercinlik. (Mütercim).

nehir yolundan dönerek bunları -o zaman Üs-küb'de bulunan ¹⁴⁰Pâdişah'a takdim etmeğe gitti.

Belgrad'ın kurtulmasından az vakit sonra Despot Jorj -karısı İreni, II. Murad'dan dul kalmış olan kızı Mara'yı, Greguar ve Etienne ve Lazar isminde üç oğlunu bırakarak-beldenin cesur müdafii Hunyad ile Kapistrano'yu takiben ölmüştü. Üç oğlundan ilk ikisinin hapiste bulundukları sırada II. Murad'ın emriyle gözleri çıkarılmıştı. Lazar bu iki âmâ kardeşi memlekettten uzaklaştırarak ve validesini zehirleyerek¹⁴¹ -Pâdişah'a senelik vergi nâmi altında yirmibin altın takdim etmek suretiyle-gasbını takviye etmek istedi. Lâkin cinayetinin semeresinden uzun zaman istifâde edemeyerek, hükümdarlığının ikinci ayında hayâtı terketti. Hemşîresi Mara Sultan, biraderi Greguvar ve amcası Thomas Kantakuzen ile birlikte, Sultân Mehmed'in nezdine iltica etti. Pâdişâh, Mara Sultân'ın Sırbistan tahtı üzerindeki hukukunu iltizam edeceğini taahhüd ederek, kendisine Aynaroz'dan pek uzak olmayan, İstirimun (Strimon) nehri üzerindeki Yasovo'da ikametgâh¹⁴² gösterdi. Sultân Murad'ın dul sevgilisi «Despot Jorj'un kızı muttakîye çariçe Mara»¹⁴³ orada hâl-i uzlette yaşıyordu. Kardeşi Jorj'un vefatından sonra Poil şehriden getirmiş olduğu -Kont Dö Siley'den dul kalmış-hemşîresi Katerin beraberinde bulunuyordu. ¹⁴⁴Lazar'm dul kalan zevcesi Elen, kızını Bosna tahtı ve-lîahdine tezvîc ve Sırbistan Krallığı'm Papa'ya malikâne şeklinde takdim etmek suretiyle, Sırbistan'ı Türkler'in elinden kurtarmak istedi. Papa da vekili Kardinal Sen Anjelo vâsıtasıyla Sırbistan'ın hükümrânlığını¹⁴⁵ kabul etti. Sırbistan Boyar'ları¹⁴⁶ memleketlerinin şu suretle bahşolun-masmdan ve Kraliçe'nin Katolik mezhebine gösterdiği teveccühten hoş-nûd olmayarak, Osmanlılar'ın hükümrânlığını Papa'nın hükümrânlığına tercîh ve Sadrâzam Mahmûd Paşa'nın biraderi Misel Abugoviç'i kendilerine reîs intihâb ettiler.¹⁴⁷ Elen,

¹⁴⁰ Sa'dü'dîn, Neşrî, İdrîs, Solak-zâde. Bu hususta Halkondilas da Osmanlı müverrihleriyle müttefiktir. Halkondilas, esirlerin naklini ve padişaha takdim olunduğunu söyler: «Rex profectus est in Scopiorum urbem, et ibi moratus est, ut audiret si quid novarum rerum instituerent Pannonnes -Commisso autem praelio, in fugam versi sunt, paucis eo praelio amissis; quidam Capti ad regem abducti sunt.» (Bale basımı, 10, s. 144).

¹⁴¹ Engel, Sırbistan Tarihi, s. 416. Raitsch. 3, 222.

¹⁴² Engel, a.g.e. Siandojino, s. 46.

¹⁴³ Raitsch tarafından muhafaza olunmuş olan 13 Nisan 1479 tarihli bir vesikayı bu veçhile imza ediyor.

¹⁴⁴ Engel, a.g.e., s. 412.

¹⁴⁵ «Suzerainete» karşılığı olarak kullanıldı.

¹⁴⁶ Sırbistan ve Romanya as:lzâdegâmmn unvanı.

¹⁴⁷ Halkondilas Mahmûd Paşa'nın biraderi Mişel'in Sırbistan boyarları tarafından riyasete intihâb

parlak ihtiramlarla Abugoviç'i kaleye celbederek, esirler arasında Macaristan'a gönderdi. Mahmûd bu sırada Prizrin'i¹⁴⁸ itaat altına alıyordu; hiç beklenilmediği bir zamanda Semendire Önünde görünerek -Elen, hazîneleriyle beraber serbestçe çıkabilmek şartıyla-mevkii ilk teklifte teslim aldı. Vişeslav, Çernov, Belastena kaleleri, Semendire'nin gösterdiği misâle uydular (8 Teşrinisani 1459); Milçev yakıldı.¹⁴⁹ Aneas Silvius'a inanılmak lâzım gelirse iki-yüzbin ahâlî esir edilmiştir. İşte bu suretle, Kostantiniyye'nin fethinden altı sene sonra Sırbistan Osmanlı Devleti'nin bir vilâyeti ve eski Tribalienler'in payitahtı olan ve iki defa Osmanlılar'm hücumuna mukavemet eden Semendire, yahut Spandrop Türkiye'nin kuzeyinde müstahkem bir mevki olmuştur. I. Mehmed'in rakibi Mûsâ 1414 (817)'de,¹⁵⁰ üç gün topla döğdükten sonra¹⁵¹ şehri zaptetti; lâkin bir müddet geçince iade edilerek, Sadrâzam Halil Paşa'nın-tzladi muharebesinde esir edilen-biraderi Mahmûd Beğ'in fidye-i necatının ödenmesine hizmet etti. Nihayet Mahmûd Paşa birbirini takip eden iki sene zarfında iki defa muhasara ederek, birinci defa -ki emlâk vergisinin¹⁵² bütün Osmanlı memleketlerinde bir çift öküz basma yirmiüç akçeye¹⁵³ çıkarıldığı senedir-muvaffakiyete nail olamadıysa da, ikinci defa -ki talihsiz Cem'in doğum yılma tesadûf eder-tam bir netice elde etti.¹⁵⁴

Bizans împaratoru'nun kardeşleri iki Mora despotu Dimitrius ve To-mas, kendilerini tehdîd eden tehlikeleri görmemek hamakatında bulunarak, aile ihtilâflarıyla kendilerine zaaf vermekten başka, yapacak iyi bir-şey bulamıyorlardı. II. Mehmed kudretinin hudutlarını genişletme fırsatını hiç

olunduğunu şu ifadesiyle yazar: «Verum Tryballi confluebant ad Machumetis fraterem Michaelem, qui Tryballorum principem egreat.» (9, s. 144). Engel bu hususta şüphe ederse de isabetli değildir; çünkü Mahmûd'un validesi sırlı olduğuna dâir Halkondilas'ın yedinci kitabındaki «Materno genere Tryballus» sözlerini de tasdik eder. Bu cihet, en eski Osmanlı müverrihleri olan Neşrî ve Âşıkpaşa-zâde hafid-zâdesi şehâdetleriyle de te'yid edilmiştir. Onlar Semendire Hâkimi'nin Mahmûd Paşa'ya valide cihetinden kardeş olduğunu söylerler.

¹⁴⁸ 1458 (862)'de. Engel, Su-bMa^ Târihi, s. 414.

¹⁴⁹ Engel, a.g.e.. s. 415,

¹⁵⁰ Hallcondilas, 3, s. 56.

¹⁵¹ Bu târihin ikinci cildinde Onuncu Kitab'a müracaat. Türkler o vakit birinci defa olmak üzere -Venedikliler'den altmış sene sonra-muhasara topu kullanmışlardır. Guicciardinfnin İtalya Tâi%i'ne de müracaat, 1.

¹⁵² Metnin burasmdaki «emlâk vergisi» «arazî vergisi» olacaktır. Çift başına iblâğ olduğu mikdâr, Sa'dü'd-din'e nazaran 23 değil, 33'dür.» Resm-i çift yigirmi iki iken 33 kılındı.»

¹⁵³ Sa'dü'd-din, Solak-zâde, varak; 53.

¹⁵⁴ Sa'dü'd-din, Solak-zâde, 864 (1459). İtalyan menbâlarından alan Sismon-di, Semendire'nin ele geçirilişini 1458'de zikreder. Marini Sanuto'nuh bir kronolojik cedveline nazaran, şehir ancak 15 Nisan 1460 tarihinde teslim olmuştur; bu ise Sırb ve Türk menbâlarından alınan malûmata açıktan açığa mugayirdir. Cem'in doğum târihi 27 Safer 864, cumaertesi gecesi.

kaybetmeyerek -Evranos'un iki torunundan birini Arnavudluk'a, diğerini Sırbistan'a gönderdikten sonra-Mora ordusunun kumandasını bizzat eline aldı (15 Mayıs 1458).

Sultân Mehmed, Kostantiniyye'nin fethinden başka birşey düşünmediği ve bütün kuvvetini bu maksat için toplayıp, bu maksada hasr ettiği zaman, Rum vatanperverlerinin son kalıntıları Mora'ya göçtüklerinden, Padişah da onların orada son nefesini vermekte olan hükümetlerini rahatsız etmemeğe muvafakat göstermişti. Bu geçici anlaşma, Spart'ı ikametgâh yapan Dimitrius ile Patras'da hüküm süren Tomas'ı te'mîne kifayet etti. İki kardeşin arasındaki ittifaksızlık¹⁵⁵ intizamdan mahrum bir takım Arnavudlar'ın memleketleri içine getirilmesine yol açarak, bunların ise isyanda gecikmediklerini ve iki kardeşin, hükümlerlerini ancak Osmanlılar'ın muâvenetiyle ve senelik ağır bir vergi taahhüdüyle nasıl elde edebildiklerini evvelce nakletmiştik. Türkler'e Mora'nın fethini kolaylaştıran vaziyetleri daha iyi anlamak için, o zaman memlekette birbiriyle çekişen firkalara bir nazar atfetmek münâsip olur.

Kostantin, payitahtını müdâfaa ederken silâh elde hayâtı terk ettiği zaman, «Arhont»lar «hakk-ı ekberiyet» ile tacın vârisi olan Dimitrius'u imparator ilân etmek istediler. Batıda havaî, hırslı, zâlim¹⁵⁶ bir tabiat sahibi olan küçük kardeşi Tomas, hükümeti ona terketmeğe kat'iyyen muhalefet ettiğinden - Arnavudlar'ın ihtilâli pek yakında ellerinden alacakları tehdidini göstermekte bulunan-Mora hükümetini aralarında taksim etmek mecburiyeti hâsıl oldu.

II. Mehmed'e denk fakat maharet ve iktidarda benzeri olmaktan uzak olan Tomas, onun siyâsetini taklîd etti.¹⁵⁷ Glarenza ve Ahaî memleketlerini zapt etmek için bu kazaların -kendisinin akrabasından bulunan-hâkimini bir âmân-nâme ile Patras'a getirterek, oğullarıyla beraber mahbesde açlıktan öldürdü. 3u vahşîlikleri Ahaî Prensi'nin damadı hakkında da icraya kadar giderek -kayınpederinin esareti sırasında izdivaca cür'et etmiş olduğu için-gözlerini çıkarttı; burnunu, ellerini, kulaklarını kestirdi. Mora'nın en büyük emlâk sahiplerinden olan Teodor Bukali -durumundan ötürü hâiz olduğu nüfuzdan dolayı-gözünü ve mallarını kaybetmek cezasına uğradı. Emanuel Kantakuzen için de böyle bir tuzak tertiplenmişse de, onlardan daha

¹⁵⁵ «Tanta era la discordia, che sit rovava tra Demitri e Tommaso su fratello, che l'uno nevvrebbe mangiato il cuor ah'altro». Spanda. jino, s. 29.

¹⁵⁶ Spandajino, s. 41 «quale veramente fù tiranno* Metindeki İfâdenin aslıdır.

¹⁵⁷ Fâtih hakkıaa Bizans müverrihlerinden intikal eden bu iltifat (!) tenkide bile değmez.

bahtiyar olarak, kurtulmanın bir çâresini buldu. Rumca ismini bir Arnavud ismiyle değiştirmek suretiyle isyan hâlindeki Arnavudlar'ın hoşnûdluğunu celb edip, onların başına geçerek bütün memleketi tahrîb etti ve Patras ile Spart'ı ikametgâh ittihaz ederek, iki despotu muhasara etti.¹⁵⁸

Mehmed, şu karışıklık zamanını -haklı olarak-fetih tasavvurları için en müsait fırsat olarak gördü. 1458 Mayıs'ının onbeşinde (hicrî 862) İstanbul'dan hareketle Korint'i ablukaya aldı ve ordusunun bakiyyesiyle Mora kıt'asında -eskiden Ahai federasyonunun bir parçası olan-Filius'a¹⁵⁹ kadar ilerlemekte devam etti. Ancak Filius'un Arnavud kumandanı Duksias, şehri şiddetli bir mukavemet göstermedikçe terk etmemeğe karar vererek, Osmanlı ordusunu -müstahkem ve bütün araziye hâkim-bir tepe üzerinde karşıladı. Mehmed, başlıca mevkiilerin ele geçirilmesinden sonra, mutlaka pençesine düşecek olan bir düşman ile uğraşmayı faydasız görerek, Tarsus üzerine yürüdü. Oranın muhafızları ilk ihtarda teslim oldular. Pâdişâh üçyüz delikanlıyı beraber alarak şehre bir muhafız tâyin etti ve mıntıkanın daha içerilerine yürüdü. Tarsus'da teslim olan Arnavudlar firar teşebbüsünde bulunduklarından, onları korkunç bir misâl ile dehşete düşürmek için içlerinden yirmisi işkence edilmek üzere alındı; ayaklarının ve ellerinin kemikleri tokmaklarla kırılarak, bu halde ölümlerini beklemeğe mecbur oldular. Bu vahşetin icra edildiği mevkî «Tokmak-Hisar» nâmını aldı.¹⁶⁰ Daha içeride ve yüksek bir noktada bulunan ve Halkondilas tarafından ismi zikredilmeyip, fakat Franzese'nin «Etus»¹⁶¹ dediği yer olması lâzım gelen belde, suyun çevrilmesi suretiyle o kadar müzayakaya düşürüldü ki, ahâlîsi, ekmeklerini, kestikleri yük hayvanlarının kaniyla yoğururlardı. Bu baskı altında ezilerek teslim olacakları sırada Yeniçeriler duvarlardan tırmanıp, içeri girerek şehri yağmaya başladılar. Buradan Mehmed, ordusunu-Akobe de denilen-Rupela beldesine¹⁶² doğru sevk etti, ki Arnavudlar ve Rumlar aileleriyle orayı bir iltica yeri hâline getirmişlerdi. İki gün hücumdan sonra, Pâdişâh, askerinden büyük bir kısmının yaralanmış olduğunu görerek

¹⁵⁸ Spandajino, s 42.

¹⁵⁹ Halkondilas, Dokuzuncu Kitabın başlarında, Osmanlı müverrihleri «Felek (Fizik; Felik) diye adlandırırlar. Bratutu (s. 184) «Telek» diyor, işbu Filius şehrinde eskiçağda Ganimede, Hebe, Dioscures mâbedlerine güzellik, gençlik, kuvvet nâmına ibadet olunur, bütün Mora şarabları arasında meşhur olan o mıntıkanın şarabı için bağbozumu nâzımı olan namını arz-i ta'zîmât edilirdi. (Puzanias, 1, 2, s. 12.)

¹⁶⁰ Halkondilas, Sa'dü'd-dîn, Solak-zâde, tdris, Âli.

¹⁶¹ Pranzas, 4, 15, s. 86.

¹⁶² Sa'dü'd-dîn'den vâzihan anlaşılır ki, Halkondilas'm Rupela ve Franzese'nin Akobe dediği mahallerin ikisi, aynı şehirdir.

çekileceği sırada, şehrin temsilcileri itaatlerini arzetmeğe geldiler. Binaların tahribinden ictinâb olunduysa da, ahâlîsi İstanbul'a nakledildiler. Mantine yoluyla Pazenika'ya¹⁶³ doğru, harekette devam edilerek, Pazenika'nın Arnavud muhafızları Kantakuzen vâsitasıyla Pâdişâh tarafından teslime davet edildi. Arnavudlar'ın Kantakuzen'in teklifine muvafakat etmemeleri üzerine, bunları müdâfaaya teşvik etmiş olmasından şüphe edilerek, Kantakuzen gözden düştü; Arnavudlar ise -Türkler istihkâmın eteğine kadar gelmiş oldukları halde-mukavemet gösterdiler. İkinci gün Mehmed, bu mevkii terk ile Teje'ye yaklaştı ve ondan sonra -Tomas'm kapanmış olduğu Spart üzerine mi, yoksa Dimitrius'un çekildiği Apiyador üzerine mi yürüyeceğini bilmeyerek-tereddüd içinde kaldı. Yolun Teje'den ilerisinin, asker için geçilemez durumda olduğunu öğrenmesi üzerine, ordusunu Teje kazasında Muhla üzerine yürüttü.¹⁶⁴ Bu mevkî Azanes Dimitrius tarafından ve daha ziyâde sarp bir dağ üzerindeki çetin mevkii ile müdâfaa olunuyordu. Yalnız bir tarafından girilmek mümkün olduğu halde, o cihette üç kat duvarla korunuyordu. Ordugâh kurularak toplar yerleştirildi. Su yolu çevrildi. Evranos-torunu îsâ, mevkiin teslimini teklif etmek üzere bir tercüman alarak Azanes ile görüşmeğe gitti. Halkondilas, Osmanlı me'mû-runun Pâdişah'ın kudretini göklere çıkardığı ve Rum kumandanının Muh-la'nın kuvvetini mübalâğa eden nutuklarını anlatır. Beyhude konuşmalardan sonra Pâdişâh -yegâne yaklaşılabılır ve üç kat duvarla korunmuş olan cihetten-kaleye taarruz etti. Birinci istihkâm ağır toplar vâsitasıy-le toprak yığınınna dönüştükten sonra, Azanes ikincisinin arkasında sebatla müdâfaa etti. Lâkin yedi kantarlık büyük bir gülle ekmek yapılan yere düşerek, muhafızların zâten az olan ekmek lâzimesini mahv etti. Papas, vatanına hıyanetle, raiyyetini sadıkane muhafaza edecek yerde, yiyeceğin azlığını Pâdişah'a ihbar ederek, muhasarada devam etmesi için teşvik etti. Mehmed, mevkiin teslimini tekrar ihtar ederek, aynı zamanda, mahsurların yiyecek hususunda düçâr oldukları müzayakayı, içerideki dostları marifetiyle pek iyi haber almış olduğunu bu ihtara ilâve etti. Bunun üzerine Azanes Dimitrius ve Spart'h Lukanos ordugâhta Pâdişah'ın huzuruna geldiler. Sultân Mehmed bunlara hitaben:

¹⁶³ Neşri'de «Pazen ile a», Solak-zâde'de «Becene».

¹⁶⁴ Halkondilas'da «Muhle»; Franzes'de «Muhlu». Sa'dü'd-dîn, Neşri, Solak-zâde «Mihlu» yazarlar. «Mochlia» yâhud «Mochlion» Tripoliçe'den Mantine'ye giden yol üzerinde kâin Mukli (Moukli) kasabasıdır. Defterdar Tursun Beğ, târihinin 75. va-rakında işbu Mora seferinde Selemenk, Hulumiç (Halumiça), Gardik, Yıldız-Hisar, Toprak-Hisar, Mihlu kalelerinin alındığını beyân eder.

-«Efendinize haber veriniz ki, Mora'nın şimdiye kadar geçtiğim yerleri, bana âit olmak ve henüz onun elindeki yerler için senelik beşyüz libre altın vermek şartıyla, kendisine sulh ve dostluk itasına hazırım. Patras Prensi Tomas'a gelince; ona da bildiriniz kî, hemen memleketi bana terk etmek lâzım gelir; olmadığı takdirde elindeki silâhla onu bizzat ben derdest edeceğim!» dedi.

Azanes Dimitrius ve Lukanos bu haberlerle -müşterek menfaatleri hakkında müzâkere etmek üzere Tripiner, Pona¹⁶⁵ (Şimdiki Tripolice)¹⁶⁶ de yerleşmiş olan iki despotu görmeğe gittiler. Muhla'nın sukutunu müteâkib Korint,¹⁶⁷ Despot Dimitrius'un kayını ve Palus'un oğlu başka bir Azanes ile diğer bir Lukanos Nikeforas¹⁶⁸ tarafından Pâdişah'a müdafaasızca teslim olunmuştu. Despotlar, Pâdişâh tarafından bildirilen tekliflere muvafakat gösterdiler (Temmuz 1458). Dimitrius -Osmanlı ordusunun geçmiş bulunduğu-Filiazia nâhiyeleriyle beraber Ko-rint ve Kalavrita civarını Pâdişah'a terketti. Tomas da Patras'ı, mülha-katındaki beldelerle beraber terk ve Lazar nâmındaki bir memuriyle teslîm etti.¹⁶⁹ Bu suretle sulh anlaşması yapılarak Mora'nın bütün kuzey tarafları Osmanlı hükûmetine geçti. İlk defa olarak Eksamilon'u geçmiş olan Turhan'ın oğlu Ömer Patras'dan Kalavrita'ya (141) kadar Ahai'nin idaresine memur edilerek şehirlere Yeniçeri ikame edildi.

Mehmed, Akçiauli ailesinin bir hıyânetiyle Turhan'ın sonunda zapt etmiş olduğu Atina'yı görmeğe gitti.

Atina'nın son dukası olan Rainer'in dul karısı -Venedik Senatosu'-nun Napoli'de Romanya valiliğini vermiş olduğu-Venedikli bir genç aşîlzadeye âşık olarak -kocasısı gibi bir Venedik asilzade ailesinden olan-zevcesini öldürmek şartıyla, Venedikliye kendisiyle evlenmesini ve Atina hükümdarlığını teklif etmişti.¹⁷⁰ Düşes'in kocası ve Rainer'in henüz çocuk yaşta bulunan oğlunun vasisi olmuş olan kaatil, Pâdişah'm nezdinde bu cinayetle itham edildiği gibi, Atinalılar'ın kîni ile de takip ediliyordu. Rainer'in genç oğluyla birlikte maiyyeti Osmanlı tabiiyyetine sığındılar ki, son Atina Dukası'nın yeğeni Franko Âkçiaoli dahî orada bulunuyordu. II. Mehmed, Atina hükûmetini, himâyesi altındaki Franko'-ya verdi ki, bundan,

¹⁶⁵ Franzes, 1, 4, s. 15.

¹⁶⁶ Bizim târihlerde Tarâpulice imlâsında dahî görülür. Mütercim.

¹⁶⁷ Bratutu «KorlnUi «Korka» yapıyor. Aşık Paşa-zâde (Vatikan nüshası, s. 341) «Mora'nın kilidi» dediği Aydoz (Aydos) kalesiyle şüphesiz ki «Akro-Korint»'l murad ediyor.

¹⁶⁸ Franzes, 1, 4, 15.

¹⁶⁹ Kezalik. (141.) Kezalik.

¹⁷⁰ Halkondilas, 1, 9, s. 142.

gadre uğramışlığın çekiciliğinden yararlanılmak ümid ediliyordu.¹⁷¹ Franko, Atinalılar tarafından -Pâdişah'ın emrine uygun olarak-büyük sevinç alâmetleriyle kabul olundu. Hükümetinin birinci işi olmak üzere rakîbesinin ölümüne sebep olan Düşes'i Megar*da habs ve idam etti. İlk zevcesinin kaatili olan Venedik delikanlısı da, ikinci zevcesi Düşes'in katlinden dolayı Franko'yu itham etti. Bunun üzerine Mehmed, çekişmeyi bertaraf etmek için, Atina'yı kendi nâmına zaptetmesini Ömer'e emretti. Ömer -Padişah tarafından Teb ve Beoti vilâyetini vaad ederek-Franko'yu hazîneleriyle birlikte çekilip gitmeğe kolaylıkla ikna etti. Bunun üzerinedir ki, Padişah -Ömer'in siyâsî manev-ralarıyla bu kadar sulhperverâne bir yoldan elde etmiş olduğu-Atina'nın ziyaretine gitmiştir. Sultân Mehmed, Akropolis'in mevkî ve haşmetini, o kadar mahfuz olan limanın genişliğini görünce büyük bir hayretle:

-«Din ve devlet böyle bir yerin ele geçirilmesinden dolayı Turhan'ın oğluna nasıl müteşekkir olmasın?» demiştir.¹⁷²

Sultân Mehmed, şehrin bütün âbidelerini -herbirini görerek-ziyaret ettikten sonra, Mora'nın iki despotunu akdedilen sulh üzerine yemîn ettirmek ve Dimitrius'a kızının tezvîcini teklif etmek için bir elçi gönderdi (Teşrinievvel 1458).¹⁷³ Despotlar talep edilen yemini ettiler; Dimitrius da -evvelki kitaplarda görüldüğü üzere ekserisi Bizans prenseslerini haremlerine dâhil etmiş olan seleflerinin utanç verici misâllerine uygun olarak-kızını verdi.¹⁷⁴

Fakat o kadar utanç verici ve ondan daha fazla meş'ûm olmak üzere, diğer despot, verdiği yemîni az vakit içinde nakz etmek cürmünü işledi.¹⁷⁵

Franzes'in bundan dolayı Mora'nın kaybedilmesine sebep olmakla itham ettiği Lukanos Nikeforas'ın gösterdiği delillere binâen, Tomas Mora Rumlarıyla Arnavudlar'ın Türkler aleyhinde ayaklanmağa hazır bulunduklarına kanâat getirerek, ahidnâ-menin yemîn ile te'yîclinden üç ay sonra, yalnız Türkler'in değil, kendi kardeşinin de aleyhinde açıktan açığa husûmete başladı (Kânunusâni 1459). Bu hıyaneti icra eden şahsın muâvenetiyle Tomas Türkler'den yalnız Kalavrita'yı aldı.¹⁷⁶ Lâkin

¹⁷¹ «Quo per amorem abusus fuerat, ut lertur.» (Halkondilas, s. 153). (Metindeki ifâdenin -bizce mevsûkiyeyi şüphe götürür-me'hazı).

¹⁷² Quanta gratia debetur lege nostrâ Omari Turchanis filio.» (Aynen tercümesi: «Dinimiz Turhan-oğlu Ömer'e teşekkür etmeğe nekadâr borçludur?» Halkondilas, s. 122.

¹⁷³ Halkondilas, s. 143; Franzés, 4, s. 16.

¹⁷⁴ Bizans müverrihleri böyle görmek istemişlerdir. (Mütercimi,

¹⁷⁵ Halkondilas ve Franzés, beyan edilen sahifeler.

¹⁷⁶ Crucii (Kruçü)'nin, Türk ve Rum Târihi'nde Rum vekâyii, s. 17.

kardeşinden -bundan böyle memleketlerinin idaresi kendilerine âit olacağını ahâlîsine vaad ederek-Karitena (Şubat 1459), Ayayorgi, Burdunia, Kastriça şehirlerini zapta muvaffak oldu. Messina Körfezi'nde bulunan Zarnata ve Kalamate kasabalarını muhasara etti. Hâlbuki o aralık kardeşi Dimitrius da askeriyle Tomas'ın elindeki mahallerden Leontarî ve Akoba'yı istilâ ediyordu.¹⁷⁷ Lâkin en musîbetli belâ Arnavudlar'dı ki, Franzes bunları «En ahlâkî bozuk, en faydasız ve dâima bir despottan diğerinin hükmü altına geçerek, bir pazar günü içinde üç defa efendi değiştirir,» bir kavim olmak üzere yâd eder.¹⁷⁸ Korint, Patras, Amikla Türkleri ise fırsattan istifâde ile kati gâret eder, dâhili çekişmelerden kendilerini muhakkak bir harâbîye sev-keden despot ve arhontlarla istihza ederlerdi.¹⁷⁹ Bu aralık Sultân Mehmed Üsküb'de bulunarak, Mahmûd Paşa Macaristan seferinden almış olduğu esirleri kendisine arz ediyordu. Pâdişâh, Mora karışıklıklarını Turhan-oğlu'na atf ederek onu azledip, yerine Hamza'yı tâî'n etti.¹⁸⁰ Hamza, Patras'm Rumlar tarafından muhasarasını kaldırdırttıktan sonra Despot Dimitrius'un müttefiki sıfatıyla -Tomas'ın içine kapanmış bulunduğu-Leontari Önünde göründü. Tomas, davet olunduğu harbi kabule mü-sâid bulundaysa da, bilhassa Sipahiler kumandam Yûnus Beğ'in mâhi-râne hareketleriyle mağlûp oldu ve iki yüz adam kaybetti.¹⁸¹ Rumlar'ın, Arnavudlar'ın, arhontların, despotların eline geçmeyen eşya Türkler'in şikâri olarak,¹⁸² tahribat tâ b vakte kadar devam etti ki, nihayet iki kardeş vâkî zayıatlarının ne kadar büyük olduğunu ve büsbütün mahvolmağa ne kadar yaklaşmış bulunduklarını hesap ederek Koriça'da mülakat ve Spart Metropolitinin icra ettiği Litonya Âyîni'nde ikisi birlikte bulunarak yeniden yemîn etmek suretiyle musaleha eylediler.¹⁸³ Sultân Mehmed, iki kardeşin ittifakından haberdar olması üzerine dahilî muharebeyi Turhan oğlu Ömer'in hatâsına isnâd ettiği gibi, bu defa da Hamza Paşa'ya kusur atfederek, onun yerine Gelibolu Beği ve donanma kumandanı Zağanos Paşa'yı tâî'n etti. Zağanos'un Mora'ya vusulünde Osmanlılarla açıktan açığa muhâsım halde bulunan despotların yardımcısı olan askerlerin derhal dağıldığı görüldü. Tomas, bu defa da Osmanlılar'a karşı yeminini bozmuş

¹⁷⁷ Franzes, 1, 4, 16.

¹⁷⁸ Franzes'in Arnavudlar hakkındaki bu takdiri cevabtan müstağnidir. (Mütercim) .

¹⁷⁹ Franzes, s. 86.

¹⁸⁰ Halkondilas, 1, 20, s. 144.

¹⁸¹ Kezalik.

¹⁸² Franzes, 4, 16, s. 87.

¹⁸³ Franzes, c, 88.

olmasının neticelerini düşünerek, kardeşinin hâkim olduğu araziden Lakonya ve Messina'yı muhasara ve bu sırada kendi hesabına Pâdişâh ile muhabereye girişti. Mehrned. Uzun Hasan aleyhinde Anadolu'ya asker şevki tedârikinde olduğundan, şu üç şart ile, yâni: Rum askerleri Türk' kalelerinden uzaklaşmak; vergi olarak senelik üçbin libre altın verilmek; bir Türk elçisinin gönderileceği Korint'e yirmi güne kadar Despot bizzat gelmek üzere. Tomas'ın tekliflerini dinleyip itibâr etti. Tomas hepsini vaad etti; fakat vergiyi tedârik edemedi. Mehmed buna Öfkelenerek. Anadolu'ya asker şevkini ertesi seneye te'hîr ederek, iki kardeş aleyhine Mora'ya doğru bizzat yürüdü (13 Nisan 1460).¹⁸⁴ Korint'te Azanes'in kayını Dimitrius'u zincire vurdurduktan sonra. Spart önünde görüldü. Dimitrius kardeşi tarafından hıyanet gördüğü gibi, kendisi de Yunanistan'ın dâvasına hıyanet etmek suretiyle, bir iltica mahalli bulmak için. Pâdişah'm ordugâhına gitti. Sultân Mehmed, kendisini mültefitâne kabul etti, kızını zevce olarak kabul edeceği vaadinde bulundu ve Mora'mn terkinden dolayı kendisine bir bedel ödeyeceğini bildirdi. Ve Dimitrius'u orduda alıkoyarak Spart şehrine Türk muhafızları tâyin ettikten sonra, Kastriça üzerine yürüdü. Belde derhâl hücum ile zapt ve yağma edildi. Lâkin ele geçirilmesi kaabil olmayan bir mevkide bulunan kale mukavemet ederek birçok Yeniçeriler, duvarların yuksanmdan aşağıya düşürüldüler. Bununla beraber kalenin üçyüz kişi olan - muhafızları idam ettirdi.¹⁸⁵

Daha sonra Leontari önünde görüldü ki, şehrin sakinleri kadınlariyle, çocuklariyle Gardika kalesine iltica etmişlerdi. Ümitsiz bir cesaretle bir müddet Azaplar'm hücûmlanna mukavemet ettilerse de, şecaatleri kendilerini kurtaramıyarak, şehir, hücumla zaptedildi.

Mora'da diğer mevkilerin cesaretini kırarak, kendi ihtiyarlarıyla teslîm olmak üzere, her taraftan temsilciler geldiler. Ayayorgi kumandanı Krokotelos -ki Franzes'in tâbirince «Timsah»¹⁸⁶ nâmını alması lâzım gelir-Pâdişah'ın ayaklarına kapandı.¹⁸⁷ Batı taraflarının en müstahkem iki limanı olan Avarin ve Arkadya teslim oldular. Arkadya'nın onbini bulan ahâlîsi zincirlere vurularak, Mehmed, bunları idam edeceği tehdidinde bulunduyssa da, civardaki kariyeleri «şenlendirmek» üzere İstanbul'a nakledildiler. Rumlar üzerinde icra olunan vahşîliklere şâhid olmak için maiyyetinde

¹⁸⁴ Franzes, 4, 16, s. 88. Halkondilas, 1, 9, s. 148.

¹⁸⁵ Halkondilas, 1, 9, s. 150.

¹⁸⁶ «Timsalın Rumcası «Krokondilus» olduğundan, Franzes böyle öir teşbihle bulunmuştur. Mütercim.

¹⁸⁷ Pranzas, 1, 4, 19.

götürdüğü Dimitrius'un re'yi mucibince Padişah, Evranos-torunu îsâ Beğ'i -şehri teslim almak ve despotun zevce ve kerîmesini alıp getirmek üzere-Doğu cihetine, yâni Epidor'a, sonraki adıyla Monambazia (Malvaziya)'ya¹⁸⁸ gönderdi.¹⁸⁹ Nikola Paleolog -damarlarında cereyan eden kana despottan ziyâde lâîk olduğu için-onun emriyle şehri Türkler'e teslimden imtina etti,¹⁹⁰ fakat Prenses ile kızının serbestçe gitmelerine müsâade gösterdi. Mehmed, bunları mevkileriyle mütenâsip bir şekilde ağırlamak için bir hadımağası vererek Peuti'ye gönderdi ve Despot Dimitrius'un da beraber gitmesini emretti. Kardeşi Tomas, Leontari ve Gardika'nın düşmesinden sonra muvaffakiyetten ümidini keserek, Kalamata'yı terk ile, Hristiyan memleketlerinde sığınacak bir yer bulmak için çocuklarıyla beraber gemiye binmişti.¹⁹¹

Sultân, henüz mukavemet eden diğer şehirlerin ele geçirilmesini beğ-lerbeği Zağanos'a tevdi ederek kendisi -Venedikliler'de bulunan Modon ve Pilus limanlarını bizzat keşfetmek üzere-sahil boyunca ilerledi. Bu ikinci şehrin önüne vardığı zaman Despot Tomas'm gemisi henüz limanda', yâhud sahilden görülecek bir noktada idi. Venedikliler bu prence oralardan uzaklaşmasını ihtar ederek, sulhda ve dostlukta kararlı olduklarını Pâdişah'a yeniden ifâde ettiler.¹⁹² Bununla beraber Türk süvarileri Pilus etrafını tahrîbde devam ederek Arnavudlar'ı esir ettiler. Mehmed, kuzeye doğru yürüyerek, yolu üzerinde bulunan ve henüz teslim olmayan diğer şehirleri, yâni Postiça, Lestrene, Patras, Kalavrita beldelerini fethetti.¹⁹³ Bu son şehrin cesur kumandanı olan Arnavud Doksas¹⁹⁴ ki -Franzes'in tâbirine göre ne Pâdişah'a, ne Despot'a, ne de Allah'ına sâdık olmuştur-ikiye biçildi; muhafız askerlerin ya başları kesildi, yahut esîr olarak satıldı. Paleolog Sgurumalo¹⁹⁵ tarafından müdâfaa edilen Karitena, ancak şecîâne bir müdâfaadan sonra

¹⁸⁸ (NOT: 19) 1824'de Hâl şehrinde, «1821 Rum İnkılâbını Gözleriyle Gören Bir Şahidin Mektupları» adıyla neşrolunan eserin müellifi Kan-takuzen 93. sh.'de «Türk sefirlerinin gelişinde Mora muharebelerini kırâetle meşgul olduğu halde Malvazia'nın 1375'de bir Kantakuzen tarafından ele geçirilmesi fıkrasında tevakkuf» ettiğini yazar. Bizans müverrihlerinde bu «zannedilen» fethetme dâir bir_ işaret yoktur. Hâlbuki Franzes Malvazia'nın II. Meh-med tarafından fethine ve bu şelire verdiği siyâsî düzenlemelere dâir birçok tafsîlât yazmıştır.

¹⁸⁹ Halkondilas ve Franzes, 1, 4, s. 16, ve 18.

¹⁹⁰ Halkondilas ve Spandojino, s. 44.

¹⁹¹ Pranzas, 4, 18, 91.

¹⁹² Halkondilas, 9, s. 151.

¹⁹³ Pranzas, 4, 19, s. 91.

¹⁹⁴ Pranzas, kumandanın ismini söylemiyor; Halkondilas tasrîh ediyor.

¹⁹⁵ Pâdişah'ın Hasan Ağa vâsitasiyle Morahlar'a verdiği âmân-nâme'de, Pa-leologlar'ın bir şubesi olan Sgurumalo ailesinden defâatle bahs olunmuştur.

teslimiyet gösterdiği gibi -Paleologlar'dan bir diğeri olan Greças'ın¹⁹⁶ müdâfaa etmekte olduğu-Salmenikos kalesi, şehir teslim olup yağma edildikten sonra da mukavemet etti. Nihayet Greças -ric'ati haleldar olmaması için Osmanlı askeri ordugâhını kaleden bir fersah mesafeye nakletmek şartıyla-mevkiini terk edeceğini Pâdişah'a bildirdi. Sultân Mehmed, Paleologlar'ın şecaatlerine hürmeten bu teklife muvafakat etti ve kalenin teslim alınmasını -Zağanossun yerine eski mevkiine îade olunan-Hamza'ya tevdi ederek, büsbütün çekildi. Ancak Pâdişah'ın gitmesinden sonra da kale -Greças'ın hafif süvari kumandanı sıfatiyle Venedik¹⁹⁷ hizmetine girişine kadar-tam bir sene daha mukavemet etti. Zağanos Paşa'nın Hamza'ya halef olduktan sonra mevkiini tekrar selefine vermeğe mecbur olması Santa-Maria kalesi Arnavud muhafızları hakkında gösterdiği hıyanetten dolayıdır ki, Pâdişâh bu hareketine pek öfkelenmişti.¹⁹⁸ Zağanos bunların serbestçe geçmesine söz verdikten sonra, bir kısmını idam ettirmiş ve kalanlarını da esîr almıştı.¹⁹⁹ Sultan Mehmed tarafından, verilmiş sözün bozulması yolunda vâki olan hareket, Rumlar'ın mevkillerini kısa bir müddet zarfında teslim ettirmek gibi faydalı bir netice sağlamış olduğu halde, Zağanos'un muamelesi henüz itâât etmemiş olan beldelerin Arnavud muhafızları üzerine aksine te'sîr ederek, onların silâhlarıyla sonuna kadar müdâfaalarına yol açtı. Mehmed, kendisinin izince hareket etmiş olan kumandanın azliyle, doğrudan doğruya fiilini değil, bunun icrasında gösterilen maharetsizliği cezalandırmıştı. Atina'ya vardığında, Franko Akçiaulinin müstakil bir hükümet te'sîs etmek tasavvurunda bulunduğundan haberdâr oldu. Muteber kişilerden on'u derhâl rehin olmak üzere İstanbul'a gönderilerek, Zağanos da Franko'nun izâlesine me'mûr oldu. Dukalıktan azl edilmiş olan Franko'yu bayrağı altına davetle gece uzun müddet teklifsizce konuştuktan sonra, husûsî bir lütuf olmak üzere onu kendisinin çadırına iade ile, orada boğdurdu.²⁰⁰ Son Atina Dukası olan Pâdişah'ın eski nediminin akıbeti buna müncer olarak, bütün Yunanistan Osmanlı hükümetine geçti. Despot Dimitrius'a İnoz (Aynoz) beldesi ikametgâh gösterilerek, tuzlaların vâridâtiyle senelik altmışbin akçe,

¹⁹⁶ Franzes, 4, 19, 91. Bu Greças -Spandojino'nun Muhi mevkiini Mehmed'e karşı ellidört gün müdâfaa ettirdiği-Paleolog Girici olmak gerektir. Spandojino, s. 44.

¹⁹⁷ Halkondilas, 1, mezkûr sahîfe.

¹⁹⁸ Halkondilas, 9, 150 ve 152.

¹⁹⁹ Franzes, 4, 19. Pöküvll cSantameri» diyor, 3, 563; 4, 436.

²⁰⁰ Halkondilas, 9, s. 153. Spandojino, 44.

maişetine tahsis edildi.²⁰¹ Ancak Mehmed, onun kızını bundan böyle harem-i sultânî'de bulunmağa lâıyk görmeyerek hizmetinde bulunan yalnız bir hadımağası da alındı.²⁰² Despot Tomas hazîne yerine Aya-Andre'nin²⁰³ başının iskeleti kalıntılarını alarak Avrupa'ya firar etmişti. Ancak Roma'ya gitmezden evvel, Monambazia (Mal-vaziya) şehrini Mora'nın güney doğu hükûmetiyle mübadele etmeyi tek-lîf etmek üzere, mahremlerinden Arhont Ralles'i Korfu'dan Pâdişah'a göndermişti. Ralles, Sultân Mehmed'i Aşağı Makedonya'da ve Karaferye (Beroya')de buldu. Ralles, maiyyetiyle beraber derhâl zincire vurulduysa da, birkaç gün sonra Pâdişah'ın infiali sükûnet bularak, mahbusların hürriyetini iade etti ve eğer Despot bizzat gelir, yahut kendi yerine oğlunu gönderirse, hakkında riâyet ve hürmet göstereceğini, aksi takdirde istediğini yapacağını bildirdi.²⁰⁴ Sultân Mehmed, «Mora Fâtihi sıfatıyla Edirne'ye döndü.²⁰⁵

Sultân II. Mehmed, şu suretle cülusunun onuncu ve Kostantiniyye fethinin yedinci senesinde, Venedikliler elinde bulunan birkaç limandan²⁰⁶ başka, bütün Mora'yı eline geçirmişti. Lakonia, Ahai, Attik prenslerini tutmuş, sürmüş, boğazlamış, şehirleri yıkmış, yakmış, ıssız bırakmış, mü-dâfilelerini idam etmişti.

Mora'da Rumlar'ın hükûmet kalıntıları da bu suretle yıkılmış oldu. Ancak şu bedbaht memleket silâh ile talihin müsâadesine mazhar olamamış ise, ekseriya faydasız ve fakat dâima şerefli mukavemetlerden geri durmadı. Türkler aleyhine husûmet toprakta yerleşmiş ve Rumlar'da ır-sî bir şevki-tabîi olmuştur. Milletin istiklâli için üçyüzaltmışyedi sene dalga dalga kanlar

²⁰¹ Franzese'e nazaran, (1, 4, 20, s. 92) Limni, imroz, Semadîrek adaları vergileri de tahsis edilmişti.

²⁰² Halkondilas, s: 153.

²⁰³ Kezalik ve Spandojino, s. 42.

²⁰⁴ Halkondilas, 1, 9, s. 153; Franzese, 1, 4, 19, s. 91.

²⁰⁵ II. Mehmed'in Mora fethine dâir tran hükûmdarı Cihanşâh'a nâmesi Mifcneşât-ı Feridun'da 217 ve cevâbı 218 numaradadır (İstanbul mat-buu, s. 255-257. Bkz. Mütercimîn ilâveleri).

²⁰⁶ Bizim târihler Mora fethi hakkında tafsilât vermiyorlar. Hammer bu vekayîi hep Rum müverrihlerinden almış ve mütalâalarını onların ver-difei malûmata bina etmiştir. Rum müverrihleri İse, tabiatıyla bitaraf addolunamazlar. Bu târihin bâzı yerlerinde beyân ettiğim veçhile, Endülüs kıt'asında Müslim ve Müsevller'den kimse bırakılmadığı, Osmanlılar'm fethettikleri yerlerde İse eski ahalin'n kaldığı mukayese edilince iki tarafın farkı anlaşılır. Osmanlılar, istilâ devirlerinde bulunduklarından memleketleri ele geçirmeleri sırasında şehirlerin tahribi tabîi olduğu gibi, o zamanın cevaz verdiği İşlerden olan esir alma (istirkak) kaidesinin cereyan ettiği inkâr olunmazsa da, eski unsurların mevcudiyetlerini muhafaza etmiş bulunmaları, Rum müverrihlerinin bu husustaki İfâdelerinin büyük mübalâğalardan hâli olmadığını İsbât eder. Bu müverrihler Rumlar'a da iyilik etmemişlerdir. Çünkü şu mübalâgâkâr rivayetler fethedilen memleketlerin eski unsurlarıyla Türk unsuru ara-fmda karşılıklı bir düşmanlık beslemeğe hizmet ederek, her iki unsurun İttihadından doğacak faydalan ihlâl etmiştir. Hâlbuki, Fâtihi'nin asıl maksadı İdaresi altındakilere eşit muamele ederek, hepsini refâhiyyet ve medeniyyete sevk etmektir. (Mütercim).

akarak, nihayet asrımızda Yunanistan, m teadd erle muh samadan muzafferâne çıkmış ve bu ayrılıştan dolayı kaybettiği bir milliyeti kazanmıştır.²⁰⁷

²⁰⁷ Yunan'ın istiklâli, o vakit Avrupa'nın durumu yanlış takdir etmesi neticesidir. Lord Aberdinin 1854 târihinde parlamentoda verdiği nutukta hakikat i'tirâf olunmuştur. (Cevdet Târihi, c. 12, s. 285). İstikl lin kazanılmasında Navarin dahî unutulmamalıdır. Maamafih bunlar m ziye  id ve Osmanlılarca ahvâl-i haziranın kabul  tabii olarak, istikbâle  id menfaatler ise Osmanlı devleti ile Yunan devletinin mus f t-i k milesinde ve hattâ ittifakın-dadif.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/9-45

ONDÖRDÜNCÜ KİTAP

II. MEHMED'İN FETİHLERİ

Kostantiniyye'nin zaptından beri yedi sene geçmiş olduğu halde Sultân II. Mehmed Avrupa'daki fetihleri, Yunanistan'ın itaat altına alınması, Sırbistan ve Arnavudluk muharebeleri ile o kadar meşgul olmuştu ki, bu müddet zarfında Anadolu'ya ayak basmağa vakit bulamadı. Sırbistan itaat ettirildi; lâkin Arnavudluk İskender Beğ'in kahramanca sebatı sayesinde istiklâlini muhafaza etmişti. Mora'da Bizans imparatorlarının hükümlerine bakiyyeleri Osmanlı silâhlarıyla ortadan kaldırıldı; fakat Trabzon'da bir Kommen henüz Rum İmparatorluğu harabeleri üzerinde hükümdarlık ediyordu. Bu son hükümeti yerin dibine sokmak için Anadolu'da bir muharebe iktizâ ediyorsa da, evvelâ Rumeli tarafının asayişini te'mîn etmek lâzım geliyordu. Bu sebeptendir ki, II. Mehmed Mora'nın fethini müteâkib denilebilecek bir zamanda, İskender Beğ ile sulh ahidnâ-mesi imzalanmasına karar verdi. II. Murad'ın vefatından beri Arnavud kahramanı hakkında sükût ettik; bu on sene zarfında İskender Beğ, aleyhine gönderilmiş olan ordulara -dâima şân ve ekseriya muvaffakiyetle-karşı koymaktan geri durmamıştı. Osmanlı müverrihleri yalnız bu müddet içinde değil, ondan sonraki yedi sene zarfında dahî İskender Beğ'in muharebeleri hakkında hiçbir şey söylemeyerek, Sultân Mehmed'in bizzat Arnavudluğa hareketine kadar Epir kahramanından bahse tenezzül etmezler. Osmanlılar'ın mağlûbiyetleri bildirmek hususunda onların gösterdikleri ihtiyata uymağa hiçbir suretle mecbur olmadığımız gibi, İskender Beğ'in hayatındaki vak'aları nakleden Avrupalılar'ın sözlerini işitmek vazifemiz icâbındandır; şu kadar ki, bu muhtelif muharebelerin bütün ahvâl ve vekayii hakkında -onun tercüme-i hâlini yazan diğer müverrihlerin hepsine me'haz olan Barleti kadar tafsilât vermek cihetine gidemi-yeceğiz. Daha mühim vak'alar ile meşgul olacağımızdan -Barleti'nin eserinde Yedi'den Onbirinci'ye kadar üç büyük kitapta uzun uzadıya anlatılan-bu on senelik vukuatı sıkıştırarak, şu üç neticeye irca edeceğiz:

- 1 -Muharebe ve muhasaralar,
- 2 -Mozes ve Hamza'nın İskender'den ayrılışı,
- 3 -Birinci mütâreke ve onu takip eden iki senelik musâleha.

II. Mehmed'in cülusunu müteâkib İskender Beğ'in yeğeni Hamza bir Türk

askerî kuvvetinin yine Hamza adını taşıyan kumandanını esir etmişti.²⁰⁸ Osmanlılar'ın diğer asker şevklerinde dâhi dörtbin Türk -İskender Beğ'in mızrağını²⁰⁹ bir tarafından bir tarafına geçirdiği-kumandanları Dbereas ile beraber maktul olmuşlardı. Daha sonraları İskender Beğ -Sırbistan'daki şanlı muharebelerini naklettiği²¹⁰ -Hunyad ve Kapistrano'yu misâl göstermek suretiyle, askerinin şecaatini alevlendirerek Arnavudluk'ta Beigrad mevkiini muhasara etti. Bu mevkiin muhasarasında askerî strateji nokta-i nazarından gayet mâhirâne tedbirler uygulayarak, kendisini kalenin sahibi addetmekte bulunduğu halde imdâd yetişmesinin²¹¹ ümidiyle akdolunan bir mütârekenin yürürlüğe girmesinden evvel Sevali²¹² bir Osmanlı ordusuyla yetişip gelerek, Arnavudlar'ı mağlûp etti. İskender Beğ avını elinden kaçırmış olmasından dolayı büyük bir öfkeye kapılarak -müzâkere meclisinde, yahut muharebe mevkiinde şiddetli bir duyguya kapıldığı zamanlar olduğu gibi-alt dudağının çatlayıp kan fışkırdığını hissetti.²¹³ Beşbin şecâatli muhârib kaybettikten başka, en mahir kumandanlarının, en sâdik dostlarının ve -ismi Ama-vudluk'un bir kazasında ebedî kalmış olan-Mozaki'nin kaybedilmesiyle de bir hayli kederlendi. Ölümler arasında Morenapolis halkından -hemen hepsi Mozaki'nin yanında can vermiş-yardımcıları da bulunuyordu. Bu galibiyetten mağrur olan Türkler, maktullerin İstanbul'a göndermek için cesedlerle dolu muharebe mevkiini dolaştılar.²¹⁴ Muharebe meydânında kalan Arnavudîar iri cüsseli olduklarından, Türkler şu hareketleriyle ne türlü adamlarla uğraştıklarını göstermek istiyorlardı. İskender, bu şecâatli adamların naaşlarını tahkirden kurtarmak için en seçkin askerinden yedi bin kişiyi silâh arkadaşları hakkında son vazifeyi ifâya me'-mûr etti (8). Ve mağlûbiyetinden mahcûb ve silâh arkadaşı Debreli Mozes'in kendisini terk ile öteki tarafa geçmesinden daha ziyâde müteessir olarak, çadırında kaldı. İskender'i Stefigrad muhasarasından döndürmüş olan bu hâin, Arnavudluk

²⁰⁸ Luniçeros'da Barleti, varak: 126.

²⁰⁹ Kezallık, varak: 130.

²¹⁰ Barleti'de İskender Beğ'in nutuklarına müracaat, varak: 134.

²¹¹ Luniçeros'da Barleti, varak: 138.

²¹² Barleti «Sebalias» diyor. (Bu vak'alar bizim târihlerimizde beyân edilmediği için -yanlışlığında şüphe olmayan-bu «Sevali» İsmiyle diğerlerini Hammer tatbik ve tashih edememiş olduğu gibi, biz de bulamadık. Fakat yukarıda «Mozes» yazılan ismin «Musa» ve Debreas'm «Deb-reli» demek olduğu büyük ihtimaldir. Mütercim.)

²¹³ Barleti, varak: 142.

²¹⁴ Barleti, varak: 144. (3) Kezallık, 145.

Belgrad'ında vâkî olan hücumlarda çekilerek²¹⁵ Sevali'nin fâtihâne surette İstanbul'a dönüşünde Türk galibine refakat etmişti. Lâkin Sultân Mehmed - ki İskender Beğ'in meziyyetine hayranlığını beyân etmek için hiçbir fırsatı kaçırmazdı-bu adama Öyle büyük bir riâyet eseri göstermedi. Bununla beraber âsî İskender'in başını Sultanın ayakları önüne koymak üzere Mozes tarafından arz olunan teklifi müsâadekârâne kabul ederek, bu tasavvurun icrası için Mozes'in emri altına onbeşbin kişilik bir ordu verdi.²¹⁶ İskender Beğ, hâini onbin kişi ile Aşağı Debre'de bekleyerek mağlûp ve firara mecbur etti. Mozes, Pâdişâh tarafından hakaretle muamele görmesi üzerine kendisini gizliyerek vatanına avdetle, İskender Beğ'in ayağına kapandı; İskender» maziye affederek onu eski bir dost gibi kabul etti.²¹⁷ Ancak İskender Beğ'e en elem verici darbe, yeğeni Hamza'nın hıyanetidir ki, Sultân Mehmed'in iğfallerine kapılarak vatanını, ailesini ve dinini inkâr etmiştir.²¹⁸ Pâdişâh, Hamza ile Evranos'un torunu İsâ Beğ'i²¹⁹ kırkbin süvârî ile Arnavudluk'un tahribine me'mûr etti. Bütün askeri onbirbinden ziyâde olmayan ve içinde altıbinden fazla süvari bulunmayan İskender Beğ, Venedik idaresindeki Alessio üzerine çekildi.²²⁰ Hamza, Pâdişâh tarafından Epir Vâlîsi tâyin olunarak²²¹ memleketi harab etti. Nihayet Matya ve Albula (Drin ve Drilev: Drilo) nehirleri arasında muharebeye tutuşuldu. İskender Beğ'in azlık askerine mukabil mevkii iyi olduğu gibi, arkasını Temeniun dağına vermişti. Otuzbin Türk²²² muharebe meydânında kalarak Drin nehrinin dalgaları kana boyandı.²²³ Reisleri İsâ Beğ çok zahmetle kurtulabildi; lâkin bir sancak beği ile Hamza ele geçirilerek, İskender Beğ muzaffer bir şekilde Kroya'ya girdi. Sultân Mehmed, muharebenin kaybedilmesinden ve sancak beğinin ele geçirilmesinden dolayı hicâb duyarak esîr olan beğin fidye-i necatı (kurtuluş fidyesi) ol? mak üzere

²¹⁵ Kezalik, 146.

²¹⁶ Kezalik, 148, ve Türfcüye Iık Corcio İskender Beğ'in Muharebeleri Tafsîlât* unvanıyla 1451'de Venedik'te basılmış eserin 20. varakı.

²¹⁷ Luçineros'da Marini Barleti, Yedinci Kitabın nihayeti, varak: 154; İskender Beğ-Muharebeleri, varak: 20.

²¹⁸ Barleti, zamanının muktezâsı olarak 'bunları ve aşağıdaki tafsîlâtı Hıristiyanlık taassubuyla yazıyor (Mütercim).

²¹⁹ Bratoti'de Sa'dü'd-dîn ve Halkondilas (1, 8, s. 146) bu hususta uyuşmaktadırlar. Barletius İsâ yerine İsaac yazar. Lâkin «İskender Beğ'in Muharebeleri» eseri, târihleri garîb surette karıştırarak bu hâdiseleri 1453'de vuku bulan Kostantiniyye*-nin fethinden önce gösterir; hâlbuki İskender Beğ berat-ı muhasarasında (?) 1456 vekayiiinden olan Belgrad Muhâsarası'n-dan bahsettiği gibi, müteakiben Napoli Kralı Alfons'un 27 Haziran 1458'de vuku bulan vefatını zikretmiştir (Barletius, varak: 171).

²²⁰ Barleti, varak: 160, tsikehder Beğ Muharebeleri, varak: 21.

²²¹ Barleti, varak: 161.

²²² İskender Beğ Muharebeleri, varak: 21.

²²³ Barleti, ovarak: 166.

onbeşbin duka vermeyi teklif etti. Parayı, sulh müzâkeresine de me'mûr olan Mezid Beğ*le gönderdi. İskender Beğ Sfetigrad ve Belgrad kendisine verilmedikçe harbe ara vermek istemedi.²²⁴ Buna «rağmen Mezid Beğ - İskender'in taleplerini Pâdişah'a bildirmek üzere-bir mütâreke akdine muvaffak oldu; İskender de teklif olunan paraya mukabil yalnız sancak beğini vermekle iktifa etmiyerek, mu'teber Türk esirlerinden kırk'ının hürriyetini iade etti.²²⁵ Sultân Mehmed, İskender Beğ'-le harbe bir ara vermek maksadının müzâkeresi için derhâl Umur ve Sinan Beğler'i gönderdi. Ve böylece zımnî bir muvafakat hâsıl oldu.²²⁶

Arnavudluk Prensi yeğeni Hamza'yı affetti; Hamza'nın İstanbul'da bırakmış olduğu zevcesini ve çocuklarını alıp vatanına getirmek üzere, firar eder gibi görünerek payitahta gitmesine müsâade gösterdi. Ancak bu tasavvuru icra etmeğe, yahut icrasını istemeğe vakit bulmaksızın Hamza, zannedildiğine göre -Drin üzerindeki bozgunluğun sebebi olmak hakkında nefret peyda eden-II, Mehmed tarafından zehirlettirilerek hayâtını kaybetti.²²⁷ İskender Beğ Napoli Kralı Alfons'un vefatından sonra halefi Ferdinand'a giderek, onun tarafından Fransa Kralı VII. Şarl aleyhine silâhını kullandı. Bu müddet zarfında Sultân Mehmed Mora'yı ele geçirdi. O ülkenin fethinden sonra Anadolu'ya asker şevkini gayet gizli olarak tasavvur ettiği sırada, İskender Beğ gibi bir düşmana -oğlunu rehin göndermek üzere-barış yapmanın ve Arnavudluk ile Epir kıt'alarının endişesizce tasarrufunu teklif etmenin ihtiyata aykırı ve sânına mugayir olmayacağını düşündü.²²⁸ İskender Beğ pek ma'kûl olmak üzere bu şartı kabul etmemekle beraber sulhe muvafakat etti²²⁹ ve derhâl keyfiyet ilân olundu²³⁰ (856/1461).

Bizans İmparatorluğu sülâlesinin iki şubesinden batı şubesi Mora'nın fethiyle sönüp gitmişti. Şimdi Trabzon tahini yıkarak doğu şubesinin de kökünü kurutmak lâzım geliyordu. Fakat Karadeniz'in doğu sahilinde, olması lâzım gelir; çünkü İskender onun tarafından defalarca zarar görmüştü.

²²⁴ Barleti, varak: 168.

²²⁵ Kezalik.

²²⁶ Barleti, 169 ve 198; İskender Beğ Muharebeleri, 21.

²²⁷ Barleti, varak: 172, Dokuzuncu Kitabın nihayeti. (Hamza zehirlenmiş ise, İskender Beğ tarafından zehirlenmiş

²²⁸ Sultan Mehmed'in İskender Beğ'e 6 Mayıs 1461 tarihli mektubu.

²²⁹ İskender Beğ'in 1 Haziran 1461 tarihli cevâbı, Barleti'de varak 192.

²³⁰ Sultân Mehmed'in İskender Beğ'e ikinci mektubu, 22 Haziran, varak: 193. (Bu mektuplar Münşeât-ı Feridun'da yoktur; ne dereceye kadar mevsuk oldukları malûm olmadığı gibi, İskender Beğ'e Hristiyan olduğu için, yahut belki Hristiyanlık isnâdiyle ve bir taraftan da Osmanlılar aleyhine gayzlarının şevkiyle Avrupa müverrihleri onun tarafını tuttuklarından, İskender Beğ'in -arazinin sarp olmasından istifâde ile-- serkeşlikte devamını mübalâğa eyledikleri anlaşılır. Mütercim.V

Sultân Mehmed tarafından zehirlenmesi zayıf bir ihtimâldir. Mütercim).

Trabzon'dan daha yakın olmak üzere İsfendiyâr Oğulları memleketlerinin: payitahtı olan Sinop ve Cenevizlilerin Karadeniz'deki müstemlekelerinin merkezi olan Amasra (Amastri) bulunuyordu. Trabzon'a buralardan gidilirdi. Padişah tasavvurlarını pek gizli tuttuğundan harb hazırlıkları Amasra Cenevizlileri üzerine inidir, Sinop Türklerine midir, yoksa Trabzon Rumları'na mıdır, buraları bilinemezdi. Üç hükümet hakkında da hasmâne duyguları vardı. Ancak, nihayet bir ilân-ı harb ile Cenevizliler aleyhine husûmetini açığa vurdu. Cenevizliler İstanbul'un fethinden beri Padişah ile sulh hâlinde bulunarak, Bizans İmparatorları zamanında olduğu gibi, Galata'yı tasarruf etmelerine Pâdişah'ın müsâade göstereceğine ümitvâr olmuş ve bu talebi bir sefir vâsıtasıyla arz etmiştiler. Mehmed, Galata hakkında gadr ve hiyle suretinde bir muameleye teşebbüs etmediği gibi, zor kullanarak da ele geçirmiş olmayıp, Kostantiniyye'-nin fethinden sonra ahâlîsinin Galata anahtarlarını kendiliklerinden teslim etmiş olduklarını ve bunları kötülük değil, iyilik yapmak için kabul etmiş olduğunu bildirdi. Bu ifâde, Ceneviz Cumhuriyetini ilân-ı harbe karar verdirmiş olması üzerine. Sultân Mehmed derhâl Cenevizlileri te'dîb için bir donanma ve bir ordu teşhiz ederek, Boğaziçi yakınındaki Gala-ta'yı vermek şöyle dursun, Karadeniz'deki Amasra'yı da almağa teşebbüs etti. Sadrâzam Mahmûd Paşa yüzelli gemiden mürekkep deniz kuvvetlerinin başkumandanlığını aldı.²³¹ Pâdişâh, Anadolu ordusunu İzmid-Sapanca yolu üzerindeki Akyazı'dan birçok deve ve diğer yük hayvanlarıyla karadan şevketti.²³² Şimdi «Amasra» ve bir zamanlar «Sema-sos» denilen «Amastri», küçük bir yarımadaanın üzerinde kâin doğu ve batı rüzgârlarından mahfuz iki limana mâliktir. Âbidelerinin güzelliğinden dolayı Gene PUn «çeşm-i âlem» (Dünyânın gözbebeği) adını verir;²³³ ondan sonraki kalem erbabı mühim bir ticâret beldesi olmak üzere överler.²³⁴ Bu menfaatler, Cenevizlilerin nazar-ı dikkatini celbettüğinden, son zamanlarda Karadeniz ticâretleri için mahzen ittihaz etmişlerdi. Sultân Mehmed'in ilk ihtarı üzerine Ceneviz tacirleri teslimiyet gösterdiler.²³⁵ Pâdişâh, ahâlîsinin üçte birini şehirde bırakarak -

²³¹ Halkondilas, 1, 10, s. 153.

²³² Kezalik, s. 145. Neşri, varak: 206. Bratutu'da Sa'dü'd-dîn; Solak-zâde; varak: 53; İdrîs, varak: 100.

²³³ PUnius, Mefc&tib, 1, 10, s. 99.

²³⁴ Paflagonyalı Niçeta. Hlasint, 1, 28; Manner'de, 1.6 s 7

²³⁵ Osmanlı müverrihleri Amasra, Sinop, Trabzon şehirlerinin hep bir sene zarfında fetholunduğunu yazarlar. Dukas, birincisinden hiç bahsetmeyip diğer ikisinin birbirini müteâkib ele geçirildiğini yazar. Halkondilas, Osmanlıların Amasra seferini ve Sinop ve Trabzon'un fethiyle neticelenmiş olan seferi

en yakışıklı delikanlıları hassa hademesi mesleğine sokmak için aldıktan sonra-üçte ikisini beldenin imârı için İstanbul'a nakletti.

Pâdişâh, yazın İstanbul'dan muharebe için ayrıldığı zaman²³⁶ -az yukarıda dahî yazılmış olduğu gibi-asıl maksadını kimse bilmezdi. Ordu kadılarından biri hangi tarafa gittiğini suâl etmesi üzerine, öfkelenerek :

- «Eğer sakalımın tellerinden biri tasavvurlarıma muttali olsa idi, onu derhâl koparır yakardım!» cevâbım verdi.²³⁷

Bursa'da bir müddet Mahmûd Paşa'nın yüzelli gemisinin teçhizatının ikmâlini bekliyerek, bu sırada eskiden oğullarının sünnet düğününe .davet etmiş olduğu²³⁸ Sinop Beğ'i İsfendiyâr-zâde İsmail'e, donanma için yiyecek tedârikini ve gerektiği takdirde bakır mâdenleri hâsılatından akçe itasını yazdı.²³⁹ İkinci bir mektupla da İsmail Beğ'in, oğlu Hasan'ı Ankara'da kendisinin istikbâline göndermesini bildirdi.²⁴⁰ İsmail Beğ -ki biraderi Kızıl Ahmed²⁴¹ Pâdişah'ın ordusunda bulunuyordu-emre itaatle, oğlunu Ankara'da Fâtih'e ta'zîmâtını arz etmek üzere gönderdi. Hasan iltifatlarla kabul olunduysa da, müteakiben şöyle bir haber ile iade olundu:

- «Babana söyle ki, elindeki Sinop şehrini şiddetle arzu ediyorum; ona mukabil Filibe hükümetini vereceğim. Razi olmadığı takdirde, pek yakında ikametgâhında bulunacağım.»²⁴²

Bu sırada Sinop Beğ'i İsmail'e âid arazînin büyük kısmı, yânî Kastamonu kazası Kızıl Ahmed Beğ'e verildi ve daha sonra berâtı gönderildi.²⁴³ Mehmed Sinop önünde görünerek, Mahmûd Paşa, elindeki memleketin yarısı biraderine verilmiş olmasından dolayı, hiçbir surette mukavemet etmenin imkânı olmadığı hakkında, İsmail'i yazıyla ve sözlü olarak ikna etmeğe muvaffak oldu.²⁴⁴ İsfendiyâr-zâde Pâdişah'ın kuvvetine kendiliğinden itaat

birbirinden ayırarak, birincisini 1461*de gösterir. Lâkin zahirdir ki aklanıyor: Çünkü Fâtih 1461*de Mora'yı zaptet-mistir. Osmanlı müverrihleri de Pâdişah'm Sinop ve Trabzon'a girişini 864 (1459) senesinde göstermekle hatâ ederler; zirâ Trabzon İmparatoru'na teslim teklif olunduğu zaman, Mahmûd Paşa, Despot Dimitrius'a tahsis olunan Aynoz (İnoz) varidatından bahsediyordu; bu ise 1460 nihayetleri hâdiseler-rindendir.

²³⁶ Halkondilas, 1, 9, 145.

²³⁷ Yine böyle bir münâsebetle Aragori Kralı Pier (Pierre) <Eğer bir eli diğerinin sırrından haberdâr olursa, onu kestireceğini> söylemiştir. Cło-vanni Villani, 8, 177.

²³⁸ Davetname (Münşeât-ı Feridun'da 211 ve cevâbı 212 Nu.dadır. (İstanbul matbu unda 243 ve 244).

²³⁹ Neşri, varak: 208; Mektubun tamâmı ancak Defterdar Dursun Be* Ti-rthi'nde (varak: 78) vardır.

²⁴⁰ Neşri, varak: 208.

²⁴¹ Halkondilas, «Kızıl Ahmed»! «Amares» şekline koymuştur.

²⁴² Dukas, 1, 41, s. 193; Halkondilas, 1, 9, s. 154.

²⁴³ Mahmûd Paşa'nın kendi kalemîyle yazdığı mektup Ali Tarihinde II. Mehmed Saltanatının Onikinci Faslı'nda yazılıdır. Halkondilas (1, 10) Mahmûd Paşa ile İsmail Beğ'in nutuklarını yazıyor.

²⁴⁴ Neşri, Sa'dü'd-dln, Solak-zâde. İdrîs.

gösterdi. Mahmûd Paşa, İsmail Beğ'in kendi elini öpmeğe hazırlandığını görmesi üzerine, buna meydan vermiyerek ve «Büyük kardeşim»²⁴⁵ diyerek boynuna sarıldı.²⁴⁶ İsfendiyâr-zâde, Sultân Mehmed'in kendi hakkında her türlü hakkaniyet kaidelerini ihlâl etmesinden bahsederek Mahmûd Paşa'ya şikâyet ettiyse de²⁴⁷ bunun bir faydası olamayıp, Pâdişah'ın değiştirilmesi mümkün olmayan kararına itaat etmeğe mecbur oldu. İsmail Beğ, teslimiyetini arz etmesi müdâfaa vâsıtalarının olmamasından kaynaklanmadığını isbât için, Sinop'un mevkiini ve istihkâmlarının hâlini gösterdi. Sinop Karadeniz'in güney sahilinde ve hemen her taraftan denizle çevrilmiş olarak, o zaman istihkâmları dört yüz topla mücehhez idi; muhafızları ikibin topçu ile onbin muntazam askerden mürekkep idi. Memleketlerinin ziyamdan dolayı Yenişehir, İnegöl ile Yâr-Hisar tazminat olarak tâyin edildi. Böylece Sinop ateş edilmeksizin teslim oldu.²⁴⁸ Limandaki gemiler içinde dokuz yüz tonluk bir gemi bulunuyordu ki, Venedikliler'in gemilerinden ve Aragon Kralı Alfons'un yaptırdığı ikibin tonluk meşhur gemiden sonra, o çağda bilinenlerin en büyüğü bu idi. Mehmed, bu ganimetin İstanbul'a gönderilmesini emretti ve ondan sonra Venediklilerle Aragonlular'ın bu kabil inşâatına rekabet eyledi. İlk ikibin tonluk gemi Alfons'un tersanelerinden çıkmış olduğu gibi, Pâdişâh da kendi tersanelerinde üçbin tonluk gemi inşâsını emretti. Ancak, Alfons'un gemisi hakkında vâki olduğu gibi, bu üç tonluk gemi de açık denize çıkmaksızın limanda battı.²⁴⁹

Sinop'un da Amarsa gibi iki limanı vardır. Pek eski zamanlardan beri ticarî ehemmiyeti cihetiyle Pön kral ve fâtiplerinin gezdikleri bir yer olmuştur. Bu krallığın kurucusu I. Mitrîdâd şehre karşı taarruzlarıyla, Sinop ahâlîsini beldelerini müstahkem bir hâle sokmağa mecbur etmiştir. Pön hükümdarlığı kendisiyle beraber batmış olan Mitrîdâd Sinop'u payitaht yaptı. Lükûllus Sizik hükümetini ortadan kaldırdıncâ Sinop'u ele geçirdi ve şehre girişinde -firara vakit bulamayan-sekiz bin Silezyalı'y katliâm etti. Ancak şehir sâkinlerinin mallarını ve Sinop şehrinin banisi olduğu rivayet edilen Argonut Autulikus'un san'atlı heykelini iade etti. Şehri süsleyen

²⁴⁵ Neşri, varak: 209.

²⁴⁶ Kezalik, Dukas ve Halkondilas'a nazaran İsmail Beğ "e Filibe'de verildi; Neşri'ye göre, Filibe'nin verilmesi daha sonradır.

²⁴⁷ Neşri, Sa'dü'd-dîn, İdris.

²⁴⁸ Halkondilas, 1, 9, s. 154.

²⁴⁹ Halkondilas, 1, 9, s. 154.

san'at âbideleri içinde Bılarus Küresi ve Jüpiter Heykeli seyredenlerin gözlerini kamaştırıyordu. Bunlar İskenderiye'ye nakledilerek Jüpiter tstrapis nâmında muhteşem bir mâbed içinde ma'bûd-ı enam (bütün mahlûkların yaratıcısı olan mâbûd) ittihaz olunmuştur. Lâkin Sinop'un daha ziyâde iştihar ve iftiharına lâıyk bir unvanı, Diyo-jen'in vatanı olmasıdır. Memleketin o zamanki ticâreti, bugünkü gibi başlıca halat, ip ve o sahillerde pek bol olan palamut ile diğerk balıklardan ibaretti.

Mehmed Sinop'u doğrudan doğruya idaresi altına aldı. Bolu'yu (kadirn Adrianopolis) İsmail'in oğlu Hasan'a ve Paflagonya'nın geri kalan kısımlarını, merkezi olan Kastamonu ve zengin mâdenleri ile birlikte senelik elli bin duka vergi ile sancak olmak üzere, İsmail'in biraderi Kızıl Ahmed'e vermiş idi.²⁵⁰ Kastamonu Türk hazînesi defterlerinde mühim menbâlarıyla câlib-i ehemmiyet olduğu kadar, Osmanlı edebiyatı târihinde dahî şiir ile ehemmiyet bulmuştur. Terâcim-i ahvâl yazarı Latifi, vatan muhabbetiyle müncezib olarak bu şehirde doğmuş olan oniki şâir sayar.²⁵¹ Lâkin ancak birkaçı zikre şayandır.

Sultân Mehmed, Sinop'tan sahili takip etmedi. Ordusunun hedefi Trabzon değil de, Ak-Koyunlu Hânedâm'nın büyük hükümdarı Uzun Hasan'a komşu memleketler imiş gibi, Amasya ve Sivas tarîkıyla Erzurum'a giden yolu tuttu.²⁵² Trabzon împaratoru'yla akrabalığı bulunan Uzun Hasan bir sene önce -kayın biraderi David Komnen'in menafatleri için-Pâdişah'a bir sefaret hey'eti göndererek, împarator'un Bâb-ı Hümâyûn'a borçlu bulunduğu ikibin duka²⁵³ verginin terkinı talep etmişti. An-, cak bu sefaret Pâdişah'm izzet-i nefesine dokunarak, fikirleri uzlaştıracak yerde kızıştırdı. Trabzon üzerine vaz'olunan vergiyi daha emîn bir surette terkettirebilmek için Uzun Hasan da asrın padişahının büyük babası I. Mehmed'in Kara Yuluğ (Yülük)'a her sene vermekte olduğu bin halı ile gâşiye ve sarıkları istedi. Elçiler altmış seneden beri verilmeyen bu hediyeinin birikmiş yekûnunu da talep ettiler.

²⁵⁰ Kezalik.

²⁵¹ Lâtifi, Tezkiretü's-Şiurâ

²⁵² Lusong d'Haller.

²⁵³ Halkondilas, 9, s. 155 ve 147, Bale basımı; Dukas, 45, s. 192. Halkondilas sefirin geliş zamanını şöyle tâyin eder: «Rex, cum eo tempore nuntiatum esset quid in Asia moliretur Cha-san'es Longus, pacem dare (Despote Thomae) haud abnuit, ut posset liberius arma inferre Chasani et Ismaili Sinopes prin-cipi - "Hine ira exardens rex expeditionem adversum Tho-mam sumpsit, et bellum contra Chasanem rejecit in futuram aestatem, et ontra Peloponesum aceingebatur.» Thomas ve Di-mitrius aleyhindeki muharebe 1460'da açılmıştır. Bu son fıkra dahî Amasra'nın Sinop ız Trabzon fethi senesi ele geçirildiğinin yeni bir delilidir. Meğer ki Sultân Mehmed, bahis mevzuu olan sefiri Amasra'yı muhasarası sırasında kabul ve Mora'ya geçmek üzere Amasra'yı terketmiş olduğu farz olunsun. Hâlbuki bu tahmin hatâdır. Zîrâ Türkler Mora'ya Mayıs ayında dâhil olarak sene nihayetine kadar kaldılar. Franzes, 4, bâb: 16, s. 88.

Padişah bunlara:

-«Haydi, siz rahatça gidiniz; gelecek sene ben kendim gelir, borcumu öderim!» cevâbını verdi.²⁵⁴

Tokad'm doğusuna tesadûf eden, Sivas'tan iki merhale uzaklıkta ve Erzurum yolu üzerinde -ki buralarda münbit sahralardan geçer-kâin Koyunlu-Hisar kalesini Uzun Hasan bir zaman önce sahibi Hüseyin'in elinden almıştı. Mehmed, Rumeli Beğlerbeği Hamza Beğ'i bu mevkiin zaptına, bu mümkün olmadığı takdirde o tarafların hasara uğratılmasına me'mûr etti. Hamza Beğ sahraları tahrib etti ve Ermeni kız ve delikanlılarını askerinin saldırılarına teslim ederek, bunların şikâyetleri Uzun Ha-san'ın Pâdişâh'a örkesini artırdı. Lâkin Sultân Mehmed Koyunlu-Hisar'ı²⁵⁵ alıp da Erzincan üzerine yürüyünce, Ak-Koyunlu hükümdarı validesi Sara'yı ve Çemişgezek Kürd Beği Şeyh Hüseyin'i -sulh müzâkeresi için-kıymetli hediyelerle Pâdişâh'ı karşılamağa gönderdi.²⁵⁶ Sultan Mehmed Bulgar Dağı yakınlarına vardığında elçilerle karşılaştı ve büyük ihtiramlarla kabul etti. Uzun Hasan'ın validesine «ana» diye hitâb ederek²⁵⁷ ve Şeyh'e «baba» unvanı vererek, onların arabuluculuğu üzerine Uzun Hasan ile musâleha²⁵⁸ ve daha sonra Bulgar Dağı üzerinden Trabzon'a teveccüh etti. Bu dağ yüksek ve çıkılması müşkül olduğundan Pâdişâh hemen dâima yayan giderdi. Uzun Hasan'ın validesi Sara:

- «Oğlum, bîr Trabzon için kendini bu kadar yormak çok değil midir?» dedi.

Sultân Mehmed ise:

- «Valide seyf-i İslâm benim elimdedir; eğer bu meşekkatlere katlanmayacak olursam Gaazî unvanına müstehak olamam ve bugün yâhud yarın Huzûr-u Rabbi'l-Âlemîn'e çıktığım zaman dûcâr~ı mahcubiyet olu-

²⁵⁴ Dukas, s. 192.

²⁵⁵ «İşbu Koyunlu Hisar, Kara Hisar-i Şarkî sancağında olup el-hâleti-hâzihi Koyla Hisar (Kavile Hisar?) denilen mahal olarak

o zamanlar livâ-i mezkûr merkezi imiş.» Haberci Sahih, Fâtih Devri, s. 78, haşiye.

²⁵⁶ Bu sefâret bahsi Ha lkon d 11 as'da dercedilmiştir: 1, 9, s. 155. Halkondû Uzun Hasan'ın validesine uzun bir nutuk söylettirir; tdris. Neşri, Sa'dü'd-dîn, Solak-zâde, Âlî, Ravzatî'l-Ebrfcr, eümleten Koyunlu-Hisar fethinden bahsederler.

²⁵⁷ Uzun Hasan «Validesi Sara Hâtunı Çemişgezek hâkimi Kürd Şeyh Hasan ile mu'teber beğleriyle» gönderdi. Sa'dü'd-dîn, c. 1, s. 479. (Hammer Şeyh Hüseyin yazmıştı). Pâdişâhın Sara'ya «ana» dediği Sa'dü'd-dîn'in «mâder diyi hitâb buyurmağıla» sözünden dahî anlaşılır, s. 480. Haber-i Sahih «Şâh-ana» diyor, s. 182. Padişahın Kürd beğine «baba» demesini türkçe me'hazlarımız-da göremedik. Sara, pâdişâh anası îdi; Çemişgezek beği onun kadar hürmet bulamazdı. Sa'dü'd-dîn'in ifâdesine göre Sara Hatun ağlayarak pâdişâhı açıdırıp sulhe imâle etmiştir; diğer taraftan Uzun Hasan «Mahmûd Paşa'ya dahî «nihânî darâat-nâme gönderüp istid'â-yi şefaât itmişidi.» Sa'dü'd-dîn, s. 479.

²⁵⁸ Sa'dü'd-din, Solak-zâde, Nuhbeti'Tt-Tevârlî.

rum.» cevâbını verdi; dağı geçti, Trabzon'a indi²⁵⁹

Trabzon'un²⁶⁰ en eski zamanlarda ismi, sofra veya murabba demek olan

²⁵⁹ Fâtih ile Sara Hâtûnun konuşmaları:

«- Şâh oğlum, Trabzon kal'ası bu kadar zahmete, kendinü-zî yormağa değer mi? Husûsiyle buralarda kaht var; askere za-hîre, hayvanata ulaf bulunamıyor...»

«- Şâh ana, elümüzdeki seyf-i İslâm ile dâima cihâda me'-mûruz. Zahmetsiz muzafferiyet olmaz; bu kadcarcık yorgunluk bizi vazîfemüzden girü bırakmaz.» Haber-i Sahîhden telhis, 182-183.

Sara Hâtun'un -alâka-i musâharet-i takarrübü ile (yâni Trabzon imparatorlarının Uzun Hasan ailesine kız vermelerinden dolayı)- kelâmı garaz-âlûd idi. Sa'dü'd-dîn 481. Hoca, Erzincan ile Trabzon arasında vâkı' olup, pâdişâhin büyük zahmetle geçtiği dağı «Bulgar Dağı» diye isimlendiriyor ve «ne hutût-ı şîâ'îye-i rîsmânî ile rif ati mikdânın ölçmek müyesser, ve ne rub'-i dâire ve usturlab ile almak mutasavverdür» diye tasvir ederek (buraya sâdece mealini aldığımız) şu beyitleri ilâve eder: «Akıl almayacak kadar dolambaçlı yollar! Âlemin hâkimi ve kuş diline dahî vâkıf olan Süleyman Peygamber bile oradan geçmek için tercümana muhtâc olurdu. (Sara'ya telmih'te bulunuyor). Kuv-ve-i vahime düşerek kalkarak kaçır; bu dağa gidersen kendini zayı etmiş olursun. Akıl ondan korkar ve titrer; bu dağdan haber vermek istersen aklını verirsin!» Anlaşılan, Zigana Dağı olacaktır. Altıyüz metre yüksekliğine kadar çam ormanları bulunur ki, gittikçe harâb olmasa ağlanacak ahvâldendir. 600 m./nin geçildiği, çam ağaçlarının düz bir hat üzerinde tükenmiş olmasından anlaşılır. Zigana'nın yol üzerindeki en yüksek tepeleri 1200 m.'yi geçer. Şose varsa da ha-rabca ve meyli ziyâdedir. Kışın geçilemediği zamanlar olur. Mütercim (M. Ata Bey) hayli zahmetle teşrîf-i sâni-i efrencinin 23'ünde geçmiştir. (1330 Hicrî'de).

²⁶⁰ Bugün Trabzon nâriyle yâd olunan Trapezos, üç tuğlu bir paşanın ikâmetgâhı ve Lazistan'ın başlıca şehridir. Kâtib Çelebi Lazlar'ı Dağıstan Lezgileri cinsinden addetmiştir. Paşa'nın hükûmeti şehirden başka Şürmene, Of, Keşap, Giresun (Kresunt), Tirebolu (Tripoli), Rize, Cavrlı, Macuga (Maçuka), Arapoli, Yünye (Aulnepolis), Gümüşhane, Keaurgon, Atene, Aral Bâtûm, Hemsin, Soğucak, Şaş, Sonum kazalarına şâmilidir. Şehir bir turun üzerinde vâkl'dir ki, bunun bîr tarafı geniş, diğer tarafı dar olduğu cihetle, ahâlî tavusa benzetirler. Şehrin etrafı bir saatte dolaşılabilir. Surundan başka, ortadaki kalenin de bir duvarı vardır. Ortada Rumlar'ın dedikleri kule bulunur ki, Trabzon tımparatorları'nın ikâmetgâhı idi. Orada bir cami ile Müslüman haneleri vardır. Şehrin ortasında kâin olup «Orta-Hisar» denilen kulenin dört kapısı, birkaç güzel camii, iki hamamı olduğu gibi, Paşa Sarayı dahi o mevkidedir.

Aşağı Hisar tâbir olunan mahallin de dört kapısı vardır ve demir kapılı iki çifte siper ile Aşağı Hisar'dan teferik olmuştur. Türklerin ileri gelenleri ve bâzı sanayi erbabı burada ikamet ederler. Duvarlar kaya parçalarıyla. Üzerinden araba geçecek kadar kalın yapılmıştır. Zıkr olunan iki hisar da yalçın kaya üzerine açılmış bir hendek îte çevrilmiştir. Buradan uzakça bir mahalde Kuzgundere ve tse-Lepoi ırmakları akar ve üzerlerinde köprüler blnâ edilmiştir.

Rumlar, Ermeniler asıl şehir denilen çevredeki mahallerde sâklındır-ır; (çünkü bakiyyesi «Kale» diye adlandırılır ve Hristiyanlar'ın orada İkametleri yasaktır) (Bu memnûiyet eski zamana âit olduğu ihtara muhtâc değildir. Mütercim). Bu mahallelerde sekizbin hâne mevcut olarak, beşyüzü Brmenîler'e aittir. Ermenîler'in haneleri sekiz mahalle teşkil eder. Bintoesyüzü Rumlar'a ve altıbin Müslümanlar'a aittir; onlar da yinnisekiz mahalleye ayrılır. Sultân Ahmed ve Sultân Mahmûd zamanlarında (III. Ahmed ve I. Mahmûd olacaktır) onsekizbin hâne bulunduğu rivayet edilmiştir. Brmenîler'in dört, Rumlar'ın yirmidört kiliseleri vardır; fakat Rum kiliselerinden yalnız yedisi kullanılmaktadır. Bunlardan biri Lazistan Rum Ruhanî Relsi'nin merkezidir.

Beyân olunan mahallelerde dikkate sâyân altı cami vardır ki, biri I. Sellm'in validesinin türbesi yanında bina olunan tmâret Câmîidir. Mektebi, İmareti, matbahı, fırını vardır. İmaretten günde iki defa fukara ve talebeye ekme verilir. Misafirler! n hayvanları için bir de ahır yapılmıştır. Trabzon'un dükkânları, mağazaları, kângir bezazistânı, yolcular için on bâb hânî dahî burada kâindir. Doğusunda dört köşe bir meydan vardır ki, kervanlar orada dururlar; bu meydânın batı tarafında Meydân Camii bulunur. Bu cami Trabzon'un en güzel su menbâı ve 1791 senesinde vâli bulunan Gürcü Hacı Abdullah Paşa tarafından İnşâ olunmuş bir su fiskiyesini hâvidir. Varoşun denize nazır olan ucunda «Virân-Hisar» denilen mevki vardır ki, rivayete göre, vaktiyle Frenkler'in İkametgâhı olmak İtibariyle «Frenk Hisar» diye adlandırılmış. 1794 senesine doğru Trabzon yâllsi Arşıncı-oğlu Ahmed Paşa orada Rumlar'ın hanelerini İstîlâ ederek kârgîr bîr saray yaptırmıştır ki, bugün harabe halindedir.

Trabzon limanının derinliği az ve poyraz rüzgârına ma'rûz olduğundan, kış mevsiminde gemiler barınmak

Trapezos'dur ki, -bir dağ yokuşu üzerinde vâki kaleyi bugün kuşatmakta olan-surunun şeklinden dolayı bu suretle adlandırılmış olması çok muhtemeldir.²⁶¹ Trabzon merkeze tâbi olmak üzere bir Sinop Rum müstemlekesi hâlinde iken Ksenofon'un İran hükümdarı tarafından takip olunarak avdetinde, beraber bulunan onbin Yunanlı'ya misafirperverce bir şekilde kabul göstermiştir. Mitrîdâd'ın Trabzon için ne türlü imâr işlerinde bulunduğu meçhul ise de, Trajan, Adrien, Justinien tarafından yaptırılan tezyinat hâlâ kitabelerden, madalyalardan, liman ve su bendi eserlerinin kalıntılarından istidlal olunmaktadı.²⁶² Trajan'dan beri Kapadokya payitahtı derecesine yükselmiş ve Gotlar'ın denizdeki ilk haydudluklarına hedef olmuştur. Çifte suruna ve on bin muhafızına rağmen bu vahşîlerin ansızın istilâsına uğrayarak yağma ve ahâlîsi katliâm olundu. Gotlar gemilerini aldıkları ganimetlerle doldurdular.²⁶³ İstanbul'un Ehl-i Salîb tarafından zaptından sonra Anjeli ve Laskaris hanedanları Epir ve İznik'de Bizans İmparatorluğu enkazı üzerinde hükümrân oldukları zaman, Komnen Hanedanı Trabzon'da tahtlarını kurdular. «İmparator» unvanını alan işbu kudretsiz Trabzon hükümdarları her taraftan, kendilerine nisbetle daha kuvvetli, komşularla çevrili kalarak, sıhriyyet (akrabalık) ile onların himayelerini te'mîn etmek istediler. Kızlarını yalnız Bizans'a göndermediler; Ak-Koyunlu, Kara-Koyunlu aileleri şehzadeleri içinde de onlara koca aradılar; Timur'un torunlarına ve Lazlar'la Aba-zalar gibi diğer komşu vahşîler²⁶⁴ ile dahî kızlarını evlendirdiler. Ak-Koyunlu Hükümdarı Uzun Hasan'm zevcesi, Trabzon'un son imparatoru David'in selefi ve biraderi Jan'ın kızıdır ki, bu Jan, Şeyh Erdebeli tarafından şiddetle tazyik olduğu ve maiyyeti halkı dağılarak yalnız elli kişi ile kalmış olduğu halde, kale içinde mukavemete kudret-yâb olmuştu. İranlı Şeyh çekildi; lâkin Amasya Osmanlı kumandam Hızır Beğ -ki orada mukîm olan Şehzade Bâyezîd nâmına sancağı idare ederdi-Trabzon'u gafletinden istifâdeyle basarak takriben iki bin esir alıp götürdü. O zaman Jan, biraderi David'i Osmanlı'nın yeni pâdişâhı II. Mehmed'e göndererek, senelik iki bin duka vergi taahhüdüyle esirleri geri

için Trabzon'a yakın Platana limanına giderler. «Mumhâne önü» denilen başlıca İskeleyi, moloz iskeleden dalgaların şiddetini kırmak üzere konulmuş kazıklarla tefrik olunmuştur. (Fransızca Müterciminin hâşiyesidir) (Trabzon Vllâyeti'nin daha sonraki taksimatı için Kaajnûsül-Â'lâm'a müracaat.).

²⁶¹ Turnfort, 1, 3, 47, s. 79.

²⁶² Kezalik.

²⁶³ Jusim, 1, 1, s. 32, 33; Gibbons, 1, I, s. 219.

²⁶⁴ Halkondilas, 1, 9. s. 145, Bale basımı. Halkondilas -i Ab az a lam «Cabo-ezitoei» diye isimlendirir.

almağa muvaffak oldu.²⁶⁵

David, biraderinin makamına geçince, sallanan Trabzon tahtı üzerinde bekasını o vergiyi te'diyede devam ile te'mîn edebildi; tâ o zamana kadar ki, dâmâdı Uzun Hasan'ın mağrûrâne müdâhalesi üzerine vergi-alıcısından kurtulacak yerde, tahtının yıkıldığını gördü. Sultân Mehmed'-in ordu ile Trabzon önlerine vusulünde, hayli gün önce donanma ile gelmiş bulunan Mahmûd Paşa birkaç defa taarruz ettiyse de, bir neticeye nail olamadı. Pâdişâh, tımparator'un hazîneleri ve bendegânı ile birlikte serbestçe çekilip gitmesini ve aksi hâlinde hayatiyle beraber her-şeyi kaybedeceğini kendisine bildirdi.²⁶⁶ Mahmûd Paşa Aynoz (Enez)'da Dimitrius'un refâhiyet ve rahatla vakit geçirdiğini misâl göstererek, imparatoru bu suretle teslimiyet arzına imâle etmek istediye de, David bir türlü rızâ göstermemişti. Lâkin Pâdişâhın gayet kısa olan ihtân üzerine hemen muvafakat etti.²⁶⁷ İmparator, bir gemiye binerek İstanbul'a gitti; Trabzon da Gelibolu Sancak Beği'nin kumandası altında bulunan Yeniçeri ve Azablar tarafından işgal olundu. Amasya Beği Hızır Beğ Trabzon civarını tasarruf eyledi.²⁶⁸ Trabzon delikanlılarından bir takımı Sipahiler, silâhdarlar, Yeniçeriler arasına alınarak, bir takımı da çadır hizmetine ve Sultân'ın menfur zevklerine tahsîs olundular.²⁶⁹ Trabzon İmparatoru kızını Pâdişâh'ı tezvîc etmek istedi. Lâkin bu da Dimitrius'un kızı gidi reddolundu. Dâvid'in biraderi ve selefi Jan'ın oğlu -ki Bizans tahtının asıl vârisidir-esaret altında bulunduruldu. David'in sekiz oğlundan en küçüğü Edirne'de babalarının dinini terk ile İslâmiyet'i kabul etti. Bizans İmparatorluğu'nun son iki prensi olan Paleolog Dimitrius ve Komnen David -ki ikisi de hükümdarlıklarından ayrılarak, gâliblerinin merhameti sayesinde hayatlarını muhafaza etmekteydiler-Edirne sarayında hâk-i pâ-yi şahaneye yüz sürerken birbirleriyle karşılaşmışlardır. Bunlardan Paleolog Dimitrius Aynoz (Enez)'da, Komnen David Siroz'da ikame edilmişlerdi. Daha sonraları Paleolog İmparatorluk kisvesi hayâllerini unutmak için ruhbâniyyet elbisesine büründü. Komnen'in ve ailesinin düçâr olduğu cezadan bu

²⁶⁵ Halkondilas, 1, 9, 147; Dukas, 1, 42, s. 177.

²⁶⁶ Dukas, 1, 45 s. 194. Dukas'da Pâdişâhın kısa İhtân Halkondilas'da (s. 156) Mahmud Paşa'mn uzun nutkundan ziyâde Türkler'in asıl fikrine muvafıktır.

²⁶⁷ Trabzon İmparatoru ordu-yi hümâyûnda Sara Hâtun'dan müsâ-heret hasebiyle şefaât isteyerek, o da ricada bulunacak olmuşa da, Fâtih sükût ile geçiştirdi. Sinop'taki donanma Trabzon önüne gelince imparator* da tahammüle takat kalmadı. Sa'dü'd-dîn, c. 1, s. 481.

²⁶⁸ Halkondilas, s. 156 ve 157.

²⁶⁹ Halkondilas. & 157. 'Bu söz, Halkondilas'ın garazı eseridir. Mütercim.)

suretle kurtularak yaşadı. Komnen'e gelince; Uzun Hasan'ın zevcesi bulunan yeğenin -sabık İmparator'un oğullarından birini, yâhud amcası Aleksi'yi kendi yanına davet ettiğini bildiren-Dâvid'e göndermiş olduğu mektubun verdiği şüphe üzerine Sultân Mehmed bütün Komnenler'i Edirne'de zincire vurdurdu ve ondan sonra da bu eski hükümdar ailesinin cümlesi İstanbul'da îdâm edildi. David, kardeşi Aleksi, selefi Jan'ın çocuk yaştaki oğlu olan yeğeni, David'in yedi oğlu cellâd satırı altında hayatlarını terkettiler.²⁷⁰ Yalnız sekizinci oğlu Müslüman olduğu için hayâtını muhafaza etmiş²⁷¹ ve babasının Pâdişâh'la evlendirmek emeline bulunduğu Prenses Anna harem-i sultanîye girerek²⁷² fakat Hristiyanlık'ta kalmıştır. Sonraları bu prenses, Hristiyan dinini muhafaza ettiği halde Tesalya Valisi Zağanos Paşa ile, daha sonra İslâm'ı kabul ederek Evranos-zâdeler'den biriyle izdivaç etmiştir.²⁷³ David'in sarayındaki başlıca zabıtların ve hükümet memurlarının oğulları Yeniçeriliğe; yâhud saray hademeliğine alındılar; Pâdişâh, genç kızları oğullarına, yâhud hademesine hediye etti, bir takımını da esîr olmak üzere hareme almış ve sonraları bunlardan bâzılarını evlendirmiştir.²⁷⁴ Trabzon hükümdarlık hanedanı âzasından yalnız biri -ki Kantakuzen ailesinden bulunan İmparatoriçe Eleni'dir-kuvvet ve cesaretle meşakkatlere tahammül etmiş ve Mâkaabeler'in²⁷⁵ validesi gibi şân ile hayâtını terketmiştir. İdam olunan Komnen ailesi cesedlerin-den köpeklere, yırtıcı kuşlara yemeklik olması hakkında çıkan zalimane irâdeye rağmen, yüzüne kalın bir örtü örterek ve eline bir kazma olarak siyâsetgâha (yâni idamın infaz edildiği yere) gelmiş, bir çukur kazarak muhabbetlerine bütün hassasiyetini tahsis ettiği evlâdının na'şları üzerinden akşama kadar köpekleri ve yırtıcı kuşları kovmuş ve gece on na'şını defnetmiştir. Bu kadın bir müddet sonra büyük kederler içinde hayattan çekildi ve ma kberde evlâdını takip etti. Batıda olduğu gibi Do-ğu'da dahî Bizans hükümdarlık nesli bu suretle yok olarak, hacâlet içinde kaybolarak ve kana boğularak yok olmuş ve Bizans Devleti gerek Avrupa'da, gerek Asya'da -Kostantiniyye fethinden beri «Hâkimü'l-Berieyn vel-Bahreyn» (iki Karanın ve iki Denizin Hâkimi) unvanını kendilerine tahsis etmiş olan-Sultân

²⁷⁰ Halkondilas, 1, 9, 157; Spandojino, s. 47.

²⁷¹ Spandojino, s. 47.

²⁷² Halkondilas, s. 157 ve 168. Bunu iki defa yazdığı cihetle, Spandojino'dan ziyâde itimada şayandır.

²⁷³ Halkondilas, s. 167. Türk.Rumi Târihi sahibinin zannı gibi, muallim-i sultanî ile izdivaç etmiş değildir.

²⁷⁴ Halkondilas, 1, 9, s. 158.

²⁷⁵ Makaabeler, İsraili yedi kardeşlerdir ki, seleflerinin günlerinde putlara ibâdet etmedikleri için, vâlideleriyle birlikte îdâm edilmişlerdir. Hammer' in teşbihinde taassup kokusu vardır. Mütercim.

Mehmed'in hükümranlığı dâiresine girmiştir.

Pâdişâh, Trabzon seferinden döner dönmez, Eflâk Voyvodası Vlad tarafından harb meydânına davet olunmuştur. Bu voyvoda II. Mehmed'den daha mahir ve gaddar bir zâlimdi.²⁷⁶ Macaristan, Eflâk ve Türkiye vekayînâmeleri -korkunç tabiatını oldukça gösteren- üç muhtelif nâm ile yâd ederler. Vlad, Macarlar tarafından umumiyetle «Drakul» (Şeytân), Ulahlar tarafından «Çpelpuç» (Cellâd), Türkler tarafından «Kazıklı Voyvoda»²⁷⁷ diye isimlendirilmiştir. Yılanca vahşeti hakkında bir fikir hâsıl etmeğe kifayet etmek üzere, şu birkaç vak'ayı nakledeceğiz: En sevdiği temâşâ, kazık işkencesi idi; bilhassa kazıklara vurulmuş ve işkencelerle can vermekte olan Türkler'in teşkil etmiş oldukları kalın bir dâirenin ortasında sarayının haîkiyle birlikte yemek yemekten pek büyük haz duyardı.²⁷⁸ Eline Türk esirleri geçince, ayaklanndaki derinin yüzülmesini ve meydana çıkan kırmızı etlerin tuz ile oğuşturulma-sını ve ondan sonra elem ve azabın artması için keçilere yalattınılma-sını emrederdi.²⁷⁹ Kendisine gönderilen Osmanlı elçileri başları açık olarak kendilerini tanıtmak protokolünden istinkâf etmeleriyle, babalarının âdetlerine uygun olarak ve daha kuvvetli bir surette başlarında durması için sarıklarını üçer çivi ile başlarına çaktırmıştır. Bir gün memleketin bütün dilencilerini büyük bir ziyafete çağırarak, iyice doyurduktan sonra, sofraya masasını ateşlettirip hepsim yakmıştır. Bir defa da bir takım zavallı kadınların memelerini kestirerek, onların yerine çocuklarının başlarını yapıştırmıştır. Çocukları validelerinin ateşte kızartılmış etlerini yemeğe icbar etmiştir. İnsanları sebze gibi doğramak ve çömlek içinde pişirip kaynatmak için husûsî usûller icâd etmiştir. Birgün eşek üzerinde tesadüf ettiği bir papası, eşekle beraber kazıklatın ıştır. Başkasının malına el dokundurulmamasım va'z etmiş olan bir rahip, sofrada Drakul'un kendisine ayırdığı bir ekmek parçasını almış olmasından dolayı, hemen orada kazağı vurulmuştur. Sevgililerinden biri kendisini yanlışlıkla hâmile zannetmesi üzerine, canavar bizzat kadının karnını yaranıştır. En büyük şenlikleri, birçok adamları birden işkenceye koymaktı. Lisan öğrenmek için Eflâk'a gönderilmiş olan dört yüz Macaristan ve Transilvanya delikanlılarının hepsini birden ateşte yakmıştır. Altı yüz Bohemya tacirini

²⁷⁶ Voyvodanın işlediği şen'likler ile Fâtih'in işleri arasında asla münâsebet olmadığından, bu kıyâsı fcat'ıyyen reddederiz. Mütercim.

²⁷⁷ Birinci cilddeki bir haşiyede bu unvanın başkasına atfı yanlışlık eseridir. Mütercim,

²⁷⁸ Bonfinius, Asere 3, 1, 10, s. 532; Engel, Eflâk Târihi, s. 178 ve mukaddimesinde, 1 22.

²⁷⁹ Bonfinius s. 352; Engel, s. 178 ve mukaddimesinde, 22.

pazar yerinde kazığa vurdurmuştur. Asilzâdegândan kendisince şüpheli görünen beşyüz kişi -bulundukları kazadaki ahâlînin doğru bir defterini vermemiş oldukları bahanesiyle-yine o cezaya uğramışlardır.²⁸⁰ Fakat bunların cümlesi Osmanlılar'ın aleyhindeki muharebesinde Bulgaristan ahâlîsi hakkında yapmış olduğu katliâma nisbetle hiçbirşey hükmündedir. Bu kandökücü, Eflâk hükûmetine Sultân Mehmed'in yardımıyla nail olarak, erkek, kadın, çocuk yirmibinden ziyâde insanın az vakit içinde telef edilmesi suretiyle kuvvetini te'yîd etmişti.²⁸¹ Pâdişâh onun mezâlîmi için değil, Matyas-Korvinos'a elçiler gönderdiği ve hazîneye senelik onbin duka vergiyi te'diyeye hazır olduğunu beyân ederek ve fakat bundan başka talep olunan beşyüz delikanlıyı göndermekten ve bizzat Bâb-ı Hümâyûn'a gelmekten imtina etmiş olduğu için hükûmetini yıkmak istiyordu.²⁸² Vlad'ın ele geçirmesine müsâid bulunmuş olan Eflak'ı da, onun biraderi Radul'e vermek arzusundaydı.²⁸³ Bu Radul, kardeşinin hükûmetini alabilmek için II. Mehmed'in menfurca arzularına teslimiyet göstermek şenaatinde bulunmuştur.²⁸⁴ Pâdişâh bunu en ziyâde şunun için severdi ki, delikanlı evvelâ elindeki kılıçla kendini müdâfaa etmişti; fakat ikbâl hırsı sonraları II. Mehmed'in açıktan açığa mahbûbu olmasına karar verdirmişti.²⁸⁵ Vlad'ı itaat altına almak için, Pâdişâh evvelâ -II. Murad'ın şarabdârı olup daha sonraları donanma kapdânı ve Mora valisi ve en son olarak da Vidin vâlîsi olan -Çakırcı Hamza Paşa'yı-ve eskiden Katabolinus ve şimdi Yûnus Beğ denilen Rum'dan dönme kâtibiyle beraber gönderdi.²⁸⁶ Bu iki adam Voyvoda'yı bir görüşmeye davet ettiler. Maksadlan hiyle ile kendisini ellerine geçirmek idi. Vlad ise niyetlerini -keşfedip maiyyetleriyle beraber eline geçirerek, ayaklarını ve ellerini kestikten sonra, hepsini kazığa vurdu; fakat Pa-şa'ya şerefli bir mevkî verdi: yânî, diğerlerinden daha yüksek bir kazığa vurdurdu. Drakul, bu imtiyazı eskiden kendi maiyyetinden biri hakkında da kullanmıştı: Bir yaz günü, kazığa vurulmuş birçok insanların

²⁸⁰ Osmanlı elçilerini kazıklara vurdurmaktan başlayarak buraya kadar zik-rolunan on vahşiliğin me'hazı Engel'in Eflâk; Tarihi Mukaddimesi ve Tarihi ve bilhassa Mukaddimedede ve Târihte eski Sakson yazılarıdır. Mukaddime, 22, s. 76, 77, 78, 79; Târih, 178.

²⁸¹ Halkondilas, 1, 9, s. 153 (866/1461).

²⁸² Halkondilas ve Dukas, 1, 45, 194.

²⁸³ Haikondilas ve Dukas.

²⁸⁴ «Cura enim amore ardens puerum vocaret adcoitum.» Halkondilas, s. 158.

²⁸⁵ «Non multo post rediit in Januas regis ejusque concubinus factus est.» Halkondilas, kezalik.

Hammer, bu iki fikranın me'hazını göstermek için Halkondilas'm Rumca'dan Lâtince'ye tercüme edilmiş olan târihinin fıkralarını aynen naklediyor; fakat Halkondilas'm bu rivayeti asla itimâda şâyân olamaz. O asrın Yunanlı müverrihleri Kostantiniye'yi fethetmiş olan Sultân Mehmed'in aleyhinde idiler. Mütercim.

²⁸⁶ Neşrî, İdrîs, Alî.

içinden ikisi beraber geçerken, maiyyetinde bulundurduğu şahıs bu cesedler-den intişâr eden kokuya nasıl tahammül ettiğini sormuştu; Voyvoda onu derhâl -kokudan muztarib olmasın diye-daha yüksek bir kazığa vurdurmuştur.²⁸⁷

Kazıklı Voyvoda, Pâdişah'ın teşebbüsüne hiddetlenerek Hamza Paşa ile Yûnus Beğ'in idamından sonra, Bulgaristan'ı istilâ suretiyle muhâsa-maya başladı. Memleketi harâb ettikten, yolu üzerindeki kasaba ve köyleri yaktıktan sonra -arkasında yirmibeşbin esîr bulunduğu halde-²⁸⁸ Tuna'dan geçerek Eflâk'a döndü. Sadrâzam Mahmûd Paşa, elçinin fecî ölümünü ve Bulgaristan'ın tahribini arz etmeğe geldiği zaman II. Mehmed, bunun ilk hiddetiyle Mahmûd Paşa'ya vurmuştu. Halkondilas'in mütalâasına göre, «Pâdişâhların kapısında -zilletin en aşağı noktasından ikbâlin en yüksek mertebesine çıkardıkları kulları için-dayak yemek utanmayı icâb ettirecek birşey değildir.»²⁸⁹ Sultân Mehmed derhâl Kostantiniyye fethindeki miktara muâdil olarak ikiyüzellibin tahmin olunan²⁹⁰ ordusunu toplamak için bütün vilâyetlere tatarlar çıkardı. Sadrâzam ikiyüzbin kişi ile Tuna üzerine ilerledi. Pâdişâh vuku bulan tahkirin intikamının alınmasında bizzat bulunmak isteyerek, yirmibeş kadirga ve yüzelli diğer sefine ile Karadeniz'i geçip Vidin'e kadar Tuna'dan yukarı çıktı. O zaman geniş ticaretiyle çok meşhur olan îbrâil (Brailabus) ile Osmanlı askerlerinin yol güzergâhında bulunan şehirler kül hâline geldi. Drakul, Eflâk kazaları kadınlarından ve çocuklarından bir takımını Pra-şova'ya (Kronştad), bir takımını memleketi setr eden ormanlara gönderdi. Ordusunu iki fırkaya böldü;²⁹¹ birincisini - Osmanlılarla ittifak ederek bir müddet Kilya'yı muhasara etmiş ve muvaffak olamaması üzerine Eflâk üzerine atılıp, geçtiği yerleri kan ve ateşe gark etmiş olan-Moldavya Prensi üzerine sevk etti; yedi, yâhud onbin kişi kadar olan ikinci fırka ile de²⁹² Osmanlı ordusuna karşı yürüdü. Drakul, kıyafet değiştirerek bizzat Pâdişah'm askeri arasına girerek, dikkatli bir keşiften sonra, bir gece baskını tasavvurunda bulundu. Türkler'in gece vakti her ne olursa olsun yerlerinden kımıldanmamak âdetinde bulunmaları, kendisini ümidvâr

²⁸⁷ Engel'in târihi mukaddimesinde Sakson, eskiyazısı.

²⁸⁸ Halkondilas, 9, 159 ve Engel, a.g.e., s. 79.

²⁸⁹ Halkondilas, 1, 9, 159.

²⁹⁰ Kezalik s. 160. Dukas, 45, s. 194, Osmanlı ordusunu ancak yüzelli bin olarak zikreder. Osmanlı müverrihleri Drakul'un ordusunu yüzbine çıkarırlar.

²⁹¹ Âlî, II. Mehmed Saltanatının Onbeşinci Bab'ı ve Halkondilas,

²⁹² «Bladus ha'bebat equites pauciores quam decem mille. Sunt tamen qui tradunt cum non plures quam septem mille equites ductasse» (İkinci fırkanın miktarının yedibin olduğunu bildiriyor.) Halkondilas.

ediyordu. Drakul'un süvarileri fenerler, fanuslar tedârik etmiş oldukları halde Osmanlı ordusunun üzerine düştüler. Türkler bir heyecana tutularak, hiçbir harekete muktedir olamıyorlardı. Vlad'm maksadı doğrudan doğruya Pâdişah'ın çadırına gitmekti. Lâkin yanüarak Sadrâzam ile İshâk Paşa'nın çadırlarına taarruz ederek, insanlardan ziyâde atları, develeri öldürdü. Bu sırada ise Osmanlı süvarisi atlanmış idiler. Eflâklılar Sultân'ın çadırına vardıkları zaman, Yeniçeriler'in müdâfaaya hazır olduklarını gördüler.²⁹³

Aniden vuku bulan ilk hücumun verdiği intizamsızlığa rağmen, Osmanlı ordusu harb saflarını kurmağa muvaffak olmuştu. Sağ cenâhda eski Mora Beği Turhan'ın oğlu Ömer Beğ; Evranosoğlu Ahmed Beğ; Mihâl-oğlu Alî Beğ, ile Malkoçoğlu Balı Beğ bulunuyordu. Sol cenâhda, Arnavudluk Beği Nasuh Beğ, Esved Beğ, Mihâl Beğ'in diğer oğlu İskender Beğ vardı.²⁹⁴ Her iki tarafça büyük bir zayıatı mücib olmaksızın, sabaha kadar bütün gece karakol muharebeleri devam etti. Güneş doğarken Vlad ric'at etti. Akıncı kumandanlığı ailesinde ırsî olan Alî Beğ, Akıncüar'la düşmanı takip edip, bin esîr ile döndü.²⁹⁵ Mehmed, bunları oracıkta îdâm ettirdi. Evvelki gece muharebesinde Osmanlılar'ın eline düşmüş olan bir Eflâklı Sadrâzam Mahmûd Paşa'nın çadırına götürüldü.²⁹⁶ Esîr, kendisine sorulan ilk suâllere yeterli cevâbı verdi; lâkin Vlad'm ne taraftan gelmiş, ne tarafa çekilmiş olduğu sorulunca bunları pek iyi bilirse de, hiçbir vakit söylemeyeceği cevâbını verdi; çünkü Drakul'un vahşetinden çok fazla korkuyordu. Ölümle tehdîd olundu; birşey söylememekte ısrar etti. Mahmûd Paşa derhâl tehdidini icra mevkiine koydu; lâkin esirin idamı kararım söylediği sırada, bu adî nefer için hayretini izhâr etmekten kendisini men' edemi-yerek:

-«Eğer bu adam bir ordunun başında bulunsaydı, mutlaka bir büyük şân kazanırdı.»²⁹⁷ dedi.

Vlad sanki sihirli bir güç ile ortadan kaybolduğundan Mehmed, Drakul'un payitahtı üzerine yürüyerek, Eflâk içinde ilerledi. Fakat payitahtı muhasara

²⁹³ Halkondilas, 9, s. 162.

²⁹⁴ İdrîs, varak: 107. Âlî, bâb: 15. Bu kumandanların sağ cenâhda mı yoksa sol cenâhda mı durduklarının ehemmiyeti azdır.

Fakat aslında devletin en büyük me'mûriyetlerinde bulundukları cihetle, isimlerinin öğrenilmesi gereklidir. Bunlar: Evra-nos, Turhan (Turahan) Malkoç, Mihâl-oğlu idi.

²⁹⁵ Alî, Akıncılar'a onbin esîr aldırıyor; fakat idamlarından bahs etmiyor.

²⁹⁶ Engel Eflâk Târîhi'nde bu esîrin bizzat padişah tarafından sorguya çekildiğini söylemekle hatâ eder. Bu hatânın menşei şudur ki, Halkondilas Mahmûd'u «Machumetes» yazar, bununla beraber pâdişâhı dâima «Rex» (Hükümdar) unvanıyla yazarak tefrik eder. Midilli adası muhasarası münâsebetiyle de yine o suretle «Rex Itagne bombardas sistens pergebat consilio Machumetis» diyor.

²⁹⁷ Halkondilas, 9, s. 162.

etmeksizin geçti. Bu şehirden az bir mesafede, bir nehrin suladığı ovanın başlangıcında kazıklardan bir orman teşekkül etmiş olduğunu görünce nefretini açığa vurmaktan men' edemedi; yarım fersah uzunluğunda bir mesafe içinde,²⁹⁸ -bir takımı kazığa vurulmuş, bir takımı çarmıha gerilmiş-yirmi bin Türk ve Bulgar bulunuyordu. Bunların ortasında ve diğer kazıklardan daha uzun bir kazık üzerinde -ipek ve erguvanı en güzel elbisesini giymiş olarak-Hamza Paşa'nın²⁹⁹ cesedi hâlâ tefrik edilebiliyordu. Anaların yanında çocuklar görölüyordu ki, kuşlar bağırsaklarının üzerine yuva kurmuşlardı.³⁰⁰ Bu dehşet verici manzarayı görünce Padişah:³⁰¹

- «Bu kadar büyük işler yapmış, tebeasını ve kuvvetini bu kadar iyi bir surette kullanmış olan bir adamı memleketinden çıkarmak muhaldir.» dedi. Lâkin gizli düşüncelerini bu şekilde ortaya çıkarmış olmasından dolayı, korkuya kapılmış olması gerektir ki, müteakiben:

- «Bu kadar cinayetler yapan bir adam şâyân-i hürmet değildir»³⁰² sözlerini ilâve etti.

Vlad, arazînin durumuna olan bilgisi sayesinde -kâh bir tarafta, kâh başka tarafta görünerek-Mehmed'in ordusunu hareket hâlinde bulduğu yollarda mütemadiyen rahatsız etti. Lâkin nihayet Osmanlılara karşı müdâfaa için memlekette ancak altıbin kişi bırakabilerek, Moldavya tarafına çekilmeğe mecbur oldu. Bu bir avuç süvari Turhan-oğlu Ömer Beğ'e karşı aşırı derecede bir şecaatle muharebe ettilerse de, nihayet galebe sayı üstünlüğünde görünerek, Ömer Beğ -askerin mızraklarına saplanmış-iki bin Eflâklı başı tuhfesiyle (hediyesiyle) ordugâha döndü. Pâdişâh, hizmetine mükâfâten Ömer Beğ'e Tesalya Beğliği'ni verdi. Osmanlı süvarileri karşılarında döğüşecek ordu bulamadıklarından, birçok fırkalara ayrılarak ve bütün Eflâk'a yayılarak ikiyüzbine yakın at ve yük hayvanı getirdiler. Drakul, Moldavya hududu üzerindeki mevkiini terke mecbur olarak, Macaristan'a çekilmişti. Kendisi, Matyas Korvinos'dan yardım talep etmiş ve bu ümidle oraya gitmiş olduğu halde, Matyas, Voyvoda'yı Ofen'de, yâhud Belgrad'da mahbese kapattırdı. Sultân Mehmed, iki kardeş fırkası muharebesi demek

²⁹⁸ On dört sitad uzunluğunda ve yedi sitad genişliğinde. Halkondu as.

²⁹⁹ Dukas, 45, s, 195.

³⁰⁰ «Vulures nidos fecerant in inferioribus eorum.» (Metindeki ifâdenin me' bazıdır) Dukas.

³⁰¹ «Vlrum qui tanta patrauerit non multi faciendum esse.» (Metindeki ifâdenin aslıdır).

³⁰² Rum müverrih terinin garezinden dolayı yazdıklarıdır. Mütercim.

Rum müverrihinin pâdişâha söylettirdiği bu sözlerin birinci parçası sırf hayâl eseri olduğunca şüphe olmadığı gibi, Kazıklı Voyvoda ordusuna isnâd ettiği şecaat dahi hayâli olacaktır. Bu sefer hakkında bizim müverrihlerin ifâdeleri Mütercim/in İlâveleri kısmında hulâsa edilecektir. Mütercim.

olan bu seferden yorularak iltifat-gerdesi Radul'u Eflâk Voyvodalığı makamına oturmak emriyle Akıncı kumandanı Alî Beği bırakıp, kendisi İstanbul'a teveccüh etti.³⁰³ Radul, senelik onbin duka vergi vererek, on sene hüküm sürdü.³⁰⁴ Lâkin bu prensin kazaen vefatı üzerine Vlad mahbesinden kaçarak, yâhud bırakılarak, Eflâk üzerinde kanlı bir yıldız gibi yine göründü. İki sene sonra bir köle, insaniyetin yüzkarası ve belâsı olan bu canavardan veryüzünü müebbeden kurtardı.³⁰⁵ Türkler bunun başım zafer alâmeti olmak üzere bütün beldelerde dolaştırdılar. Vakıa I. Mehmed, elli sene önce Eflâk'ı vergi altına almış ve bunun te'diyesini te'mîn için Yerkökü (bazılarınca Yerköyü Hzln)³⁰⁶ kalesini inşâ etmişse de, Osmanlı Pâdişâhları ancak Vlad*'ın ölümünden beri kendilerim Eflâk'ın sahibi addederler. Sultân II. Mehmed Eflâk seferinden dönüşünde, 866/1462 yaz mevsiminin nihayetine doğru Lesbos'un fethine yürüdü ve kışın girişinden evvel adayı Osmanlı memleketlerine ilhak etti. Lesbos (ki idare merkezi olan Mitilen şehrinin isminden dolayı Türkler «Midillü», «Midilli» adını verirler) İmparator I. Jan Paleolog tarafından -Cezâir-i Bahr-i Sefîd (Akdeniz; Ege Adaları)'i Katalan deniz haydudlarından temizlemek için imparatorluğa vâki olan hizmetine mükâfaten-Gattelosio nâmındaki zengin bir Ceneviz ailesine verilmişti. Bu aile -coğrafi mevkileri iktizâsınca Midilli'ye bağlı görünen-Aynoz (Enez: İnoz) beldesiyle İmroz, Taşoz, Limni, Semâdirek adalarını hissettirmeksizin tasarrufu altına aldı. Midilli adası Türkler'in Adalar Denizi'nde cevêlân etmelerinden defalarca müteessir olmuştu: Orhan zamanında³⁰⁷ İyoni (İlyonya) sahili beği Umur Beğ tarafından Tahrîb edildi; I. Murad zamanında Yeniçeri zabiti Yûnus Beğ Molyuva (Molva) denilen Molibos³⁰⁸ kasabasını muhasara etmişse de, ele geçiremedi; II. Murad zamanında, Osmanlı Devleti'nin birinci amirali Baltaoğlu -ki Boğaziçi'nin bir köyü, nâmını haleflerine naklet-miştir-Kalona (Kaluniye) (eski Pirha)

³⁰³ Halkondilas, 9, nihâyetine doğru; Neşri, varak: 213. Solak-zâde, varak: 55. Bratutu'da Sa'dü'd-dîn, s. 215-222, Dokuzuncu Bâb. İdris, varak: 106-110. Aşık Paşa-zade'ye nazaran (Vatikan Kütb. elyazısı) Vlad'ın oğlu babasının yerine geçmiştir.

³⁰⁴ Dukas, 45, s. 194. Del Şivro'ye nazaran (s. 177), onikttfn duka.

³⁰⁵ Engel, Eflâk Tarihi, s. 179.

³⁰⁶ Hacı Kalfa'nın Takvîmü't-Tevârîh'ine nazaran 819 (1416) senesinde. Engel'in Eflâk Târîhi'ne bkz; s. 136. Kantemir, Os-manlı müverrihlerinden naklen Eflâk üzerine konulmuş olan vergiyi hakîkî târihiyle yazar; lâkin Piyer Rareş (Pierre Ra-resch) ile Piyer Aron (P. Aaron)'un saltanatı zamanlarına âit vak'alan birbirine karıştırdığı gibi, bunda dahî aldanarak Boğ-danlılar*'ın ilk defa verdikleri verginin Ödendiği zamâm seksen sene sonra gösterir. P. Rareş 1516 senesinde hayattaydı, Boğdanlılar ise 1456'da P. Aaron zamanında bu vergiye tâbi idiler. Engel'in Boğdan Târîhi'ne bkz; Kromer'e nazaran.

³⁰⁷ Pahimares, 4, 19, s. 237; 5, 26, s. 312.

³⁰⁸ Halkondilas, 10, tik kitapta.

müstahkem şehrini zaptettikten sonra, Midilli Adasını tahrîb etti.³⁰⁹ Hamza Paşa ile Yûnus Paşa'nın teşebbüslerinden yukarıda bahsetmiştik. Vekayini yazmakla meşgul olduğumuz zamandan yedi sene önce, Nikola Gattelosio adanın hükümdarlığını -Ceneviz Batista'mn yardımıyla,-büyük kardeşi Dominik Gate-losio'dan zorla alarak onu boğmuştu. Mehmed, Ada'nın yeni dukasının bir cinayetle tahta mâlik olmasına asla ehemmiyet vermiyerek, yeni du-ka'nın îzladi Boğazı'nda arzetmeğe geldiği vergi ile ta'zîmâtı kabul etti. Lâkin Nikola'mn Aragan deniz haydudlarıyla ittifak etmesi ve onların hareketlerinden hâsıl olan tehlikelere ve menfaatlara iştirak etmesi hid-detini celbetmiş olduğundan, o zaman Dominik'in idamından dolayı intikam almayı düşündü.³¹⁰ Bununla beraber, kardeşini öldüren Cenevizliye karşı, II. Mehmed'in ortaya koyduğu bu sebep -Ada'ya taarruza hakkaniyet sureti vermek üzere-düşünülmüş âdi bir bahaneden ibaret idi. Altmış kadirga ve yedi gemi³¹¹ -ki bunlara birçok top ve havanlar ile ikibin taş gülle yüklenmişti-Sadrâzam Mahmûd Paşa'nın emri altında Midilli'ye gittiler. Mehmed, birkaç bin Yeniçeri'yi bizzat, Ada'-daki dağ silsilesinin güneyinde bulunan Asos ovasına sevk etti.³¹² Pâdişâh, Asos'dan Edremiti, yâni Edremid (Adramitum) ve Kemer (Kurifas) üzerinden Ayazma'ya giderek oradan Midilli Adası'na geçti ve mukabilinde ma'mûr arazî vereceğini vaad ederek emaret ve payitahtını teslim etmesini Duka'ya ihtar etti. Nikola, şehri müdâafaya hazır tutarak ve birçok toplan olmasına, beldenin istihkâmlarına, mükemmel surette techîz edilmiş beşbin askerine, erkek, kadın, çocuk yirmibine varan nüfûsa mağrûren Türk elçisine:

-«Kendisi hayatta kaldığı müddetçe Ada ve payitahtına hıyanet ile teslim edemeyeceği» cevâbını verdi.³¹³ Bu cevâb üzerine Pâdişâh muhasaranın idaresini vezîr-i âzam Mahmûd Paşa'ya vererek Anadolu'ya avdet etti. Mahmûd Paşa yirmiyedi gün şehri topa tuttu. Nikola, askerinin kahramanca müdâfaasına rağmen, şehrin Melanodiun denilen kulelerden birçoğunun artık toprak yığını hâline geldiğini görerek³¹⁴ ve muhafızlarla korsanların huruç hareketlerinde dâima zâyîât vererek döndüklerine bakarak, Mehmed tarafından teklif olunan şartlarla teslim olacağını Sadrâzama bildirdi.

³⁰⁹ Halkondilas.

³¹⁰ Kezalik 10, sT 166.

³¹¹ Dukas, s. 195. Halkondilas'a göre yirmibes kadirga ve yüzden fazla gemi.

³¹² Halkondilas'da Essipedon.

³¹³ Dukas, s. 195.

³¹⁴ Dukas.

Mahmûd Paşa derhâl Padişah'a bir posta tatarı gönderdi. II. Mehmed, hemen Midilli'ye döndü ve Duka tarafından arz olunan ahidnâmeyi kabul etti.³¹⁵ Nikola, ağlayarak Pâdişah'ın ayaklarına kapanıp ilk ihtar üzerine teslim olmamış olmasından afvını istirham etti. Padişah, ihtiyatsızlıkla, hiffetle hareket etmiş olduğu için Du-ka'yı tevbîh etti. Bununla beraber hernekadar itaatte te'hîr etmişse de hayât ve mallarının emniyet altında bulunduğunu teselli sadedinde beyân etti; lâkin Osmanlı askerini Ada'nın başlıca şehirlerine Duka'nın bizzat yerleştirmesini istedi. II. Mehmed, Midilli şehrine ikiyüz Yeniçeri muhafız bıraktı; beldede bulunan üçyüz korsanı - Mahmûd Paşanın ve kendisinin vaadleri askerin hayât ve mallarının te'miniyle tamamen ifâ edilmiş olduğunu bildirerek-ikiye böldürmek suretiyle îdâm ettirdi.³¹⁶

Midilli sakinlerini üç sınıfa taksim etti: Fukaradan ibaret olan birinci sınıf şehirde kalacaktı; orta sınıf esîr olarak Yeniçerilere verildi; zenginlerin teşkil ettiği üçüncü sınıf İstanbul'a gönderildi. Asîl ailelerden kendisi için sekizyüz kız ve delikanlı ayırdı. Son Trabzon İmparatorunun amcası Komnen Aleksias'ın dul zevcesi -ki o zamanın en güzel kadım idi-harem-i sultanîye alınmak şerefine lâıyk görülerek, oğluna da iltifatkârca muamele edildi. İmparator David'in dul kızı Anna Makedonya Beği'yle evlendirildi.³¹⁷ Midilli Dukası'yla onun yeğeni ve Dominik'in katlinde suç ortağı olan eski Aynos (înos: Enez olmalıdır) hâkimi Luçio serbest bırakıldı. Sultân Mehmed, kardeş öldürmek ve silâhlı isyanda bulunmak cinayetlerini affedebilmişti; fakat nazarında büyük suç olan başka bir mes'ele, bu iki Cenevizli'nin itaatini faydasız bıraktı. Bir iç-oğlanı saraydan kaçarak Midilli'ye iltica etmiş ve Midilli Dukası onu Hristiyan yaparak kendisine nedîm ittihaz etmişti.³¹⁸

Saray'da unutulmuş olan bu delikanlı, Midilli'nin teslim olmasından sonra, Sultân Meh-med'in seçtiği diğer iç-oğlanlarına karışarak saraya geldi; fakat eski arkadaşları tarafından bilindi. Pâdişah'm bundan haberi oldu; halbuki her-şeyi affedebilir, fakat hademesine göz dikilmesini asla affedemezdi. Derhâl Midilli Dukası'nı ve yeğenini hapsedtirdi. Bunlar Müslüman olarak ve alenî surette sünnet edilip kaftan giyerek mahbesten çıktılar. Lâkin dîn değiştirmekten de uzun müddet istifâde edemediler; Mehmed, dinlerini

³¹⁵ Halkondîlas, varak: 166.

³¹⁶ Halkondilas. Dukas'ın Mustugizidi tarafından İtalyanca yazılmış ve Sen-Mark Küt.p.nde mevcut İtalyanca trc.sine bk. Müntehafcât, c. 5, 19, s. 51.

³¹⁷ Kezalik.

³¹⁸ Halkondilas, s; 1S8.

birdenbire değiştirmelerinden dolayı daha çok hakarete lâyık görerek, geriye bırakmış olduğu cezayı icra etmekte gecikmedi. Bir müddet sonra ikisi de bir hapisshanede boğulmuş olarak bulundular.³¹⁹

İşte Lesbos (Midilli) bu suretle Osmanlıların hükümrânlığı dâiresine girmiştir. Bu ada, eskiçağ târihinde tabîî serveti kadar ahâlîsinin de zekâsiyle şöhret bulmuştu. Midilli şarabları, Midilli şarkıları Hellad³²⁰ yortularında bütün şarab ve şarkılara tekaddüm ederdi. Dalgaların Heber³²¹ denize karıştığı yerden Midilli sahiline getirmiş olduğu Orfe'-nin başını dindarca defn etmiş oldukları için Apollon, Lesboslular'ı himâyesi altına almıştı. Safo (Sapho), Alse (Alcee), Terpandır (Terpandre), Arion (Arion)³²² isimleri Yunan tanrılarının Midilliler'e iltifatının işareti olmak üzere bize kadar duyulmuştur. Lesbos,. yalnız şâirler ve musikişinaslar değil, hakimler, siyâsîler dahî yetiştirmiştir. Eski Yunan'ın meşhur Yedi Âkilllerinden biri olan Lesboslu Pitakos memleketini zâlimlerin elinden kurtarmıştır. Epikür ve Aristo Midilli'de felsefelerini öğretirlerdi. Alsibiyad ve Trasibuî -Midilli'den başkası Lakedemonyalılar'a sâdik olan-Lesbos adası kasabalarının kadîm Yunanistan ile ittifakına çalışmışlardır. Hetmin kasabası, TrasibuTun Lakedemonyalılar aleyhine kazandığı muharebe ile meşhurdur. Jül Sezar, ilk silâhşorluğunu Midilli şehri muhasarasında göstererek erbâb-ı harb arasında mümtaz olmuş ve orada bir neferin hayâtını kurtarmakla «Medenîlik Tâcı»na (Couronne civique)³²³ hak kazanmıştır. Farsal muharebesinden sonra Marsellus (Marcellus) Roma'ya gidip de gâlibden merhamet dilenmektense, hayâtını tefekküre hasretmeyi tercihe şâyân görerek, Lisbos'a iltica etmiştir. Eskiçağ târihinin bu hâtıralarından şimdi Türkler'de kalan şey, Lesbos kızlarının aşk serüvenlerine dâir haremelerde muhafaza edilen bâzı hikâyelerden ibarettir. Lâkin toprağının verimliliği,

³¹⁹ Halkondilas, 10, s. 168. Muntahabât (c. 5, 19, s. 52), bu prenslerin Ölümü hakkında başka tafsilât vermez. Bu iç-oğlam mes'elesinin ne kadar mevsuk olacağını anlamak için rivayet edenin Bizans müverrihi olduğunu ve İstanbulu fethetmesi onların nokta-ı nazarına göre en büyük kabahati olan Fâtih hakkında garazkârâ-ne lisan kullandıklarını düşünmek kâfidir. Şurasını da ihtar ederiz ki, oğlan, kelimesinin eski kullanılışına göre «delikanlı» demek olduğu gibi, «iç-oğanı» sarayda ve muhâfaza-i zâtîyye için istihdam olur delikanlılar demektir. Mütercim.

³²⁰ Eskiçağ'da Mora'nın kuzeyinde bir kıt'a. Mütercim.

³²¹ Merih'in eski ismi. Mütercim.

³²² Sakız, nâm-ı diğer Sabhu, İsa'dan altı asır evvel Lesbos adasının Midilli şehrinde doğmuş bir kadın şâirdir. Alse, yine Midilli şehrinde M.Ö. VII. asırda doğmuş bir saz şâiridir. Terpandır, kezalik yedi asır evvel yaşamış Lesbos'lu musikişinas bir şâirdir ki rebaba dört tel ilâve etmiştir; Arion da yedi asır önce yaşamış bir şâir ve müzisyendir ki, mûsiki sayesinde bir ölümden kurtulmuştur. Mütercim.

³²³ Eski Roma'da can kurtaranlara verilen iftihar tacı. Mütercim.

şarabları, zeytin yağı, buğdayı, incirleri eski şöhretlerini korumaktadır.³²⁴ Cezâir-i Bahr-i Sefîd (Ege Adaları) içinde Midilli'den daha geniş olan yalnız Ağrıboz (Eğriboz)' dur.

Midilli Adası'nın muhasarası sırasında, Floransalılar -Sen-Mark cumhuru aleyhinde iftirada bulunmuş ve Hristiyan prenslerinin harb teçhizatını Osmanlılar'a haber vermek suretiyle alçakça bir casusluğa tenezzül etmiş olmalarından dolayı-Venedikliler'in zararına olarak, Pâdişah'-dan ticarî imtiyazlar te'minine muvaffak ve nail olmuşlardır³²⁵

Sultân Mehmed, Venedik ve Midilli seferlerini takip eden kış esnasında İstanbul'un tahkim ve tezyin edilmesiyle meşgul oldu. Deniz üzerinde kudret te'sîs etmek emeline düşüncelerini hasretmiş olduğundan birçok gemiler ve İstanbul'da ve memleketlerinin sahillerinin muhtelif noktalarında tersaneler inşâ ettirdi.³²⁶ Kostantiniyye'de İmparator Julien'in yaptırmış olduğu limanı³²⁷ genişletmeğe bilhassa dikkat etti. Anas-tas Dikorus bunu temizlemiş ve sedlerle tahkim etmiş; genç Julien ve zevcesi Sofi'nin şerefine olmak üzere, rıhtım üzerinde bir saray inşâ ettirmişti. Bu liman Fâtih zamanında «Kadırga Limanı» ismini aldı. Sonraları liman kalmamış ise de isim kalmıştır. Sultân Mehmed Helespon üzerinde Sestos ve Abidos (Aydos)'dan az bir mesafede Akdeniz Boğazı kalelerini inşâ ettirdi. Avrupa sahilindeki, «Seddül'-Bahir» şeklinde, fah-hârâne bir unvan aldı; Asya sahilindeki -topraktan yapılmış olduğu cihetle-«Çanak Kal'ası» (Çanakkale) şeklinde tevazu ifâde eden bir isimle adlandırıldı. Bu kalelerin her ikisi de büyük çapta otuzar top ile tec-bîz edildi ki, gülleleri bir taraftan

³²⁴ Midilli'nin zeytin mahsûlü Türkler'in zamanında eskisinden oldukça fazla bir miktara ulaşmıştır. Bâzi mahsûl senelerinin zeytinleri beşyüzbin Osmanlı lirası miktarına baliğ olur. Mütercimi.

³²⁵ Hacı Kalfa, Takvimü't-Tevâhîh, 867 (1462) senesi. Halkondilas, 10, s. 168.

Floransa'nın tâkib ettiği bu siyâset tarîkinin şahidi Mağliape-çiana Kütüphanesinde Cronache di Firenze del Dei adlı eserin 25. takımdan 40 no. lu el yazısında bulunur ki, Kont Pam-peyolitta tarafından müverrihe tebliğ olunmuştur: Ondan me'-hûz ibare: «le galeazze fiorentine giunsero a Cp. ove furono cortesemente ricevute dal Gran Signore, ed ottennero da esso molte grazie e privilegio. I Fiorentini che erano sulle galeazze manifestarono al Gran Signore i preparativi de' Christiani contro di lui, e come avrebbe potuto diffendersi dai loi sforzi, e gli promisero di far il possibile per sciogliere la fega de' Cris-tiano, e render inutili i loro tentativi: a tanta iniquità li in-dusse l'odio, che portavano ai Veneziani, e la speranza di po-ter essi soli esser padroni del commercio nei paesi che il Turco conquistava. Il Gran Signore fece poi grandi preparativi per la guerra contro i Christiani col consiglio e disegno de' Fiorentini, pudet meminisse! Il Gran Signore nel 1461 fece e privilegi ai Fiorentini in pregiudizio de Veneziani, e nelle guerre dal 1462 al 1466 intercattarono fino le lettere de Veneziani, e le portarono al Gran Signore, e diedero ad esso consigli.»

Kapitûlasyonların ilki bu olacaktı.

³²⁶ Fâtih, herşeye nüfuz eden nazar-ı ihâtiyesiyle -merkez ile aralarında denizler bulunan mahaller gibi- Adalar'ın da muhafazası donanmaya muh-tâc olduğunu takdir etmiştir. Mütercimi.

³²⁷ İstanbul ve Boğaziçi'ne müracaat, 1, s. 123. Sultân Mehmed Üçbin tonluk büyük gemiyi bu limanda inşâ ettirmişti.

öbür tarafa ulaşırdı. Bununla beraber, Boğaz'dan ruhsatsız geçmek isteyen gemi mutlaka vurulacaktı. II. Mehmed, bu tedbirleri almakla payitahtını, bilhassa -Cezâir-i Bahr-i Se-fîd sularından ve eski Şark împaratorluğu'na dâhil bulunan müstemlekelerinin cümlesinden çıkarmağa karar vermiş olduğu-Venedikliler'in taarruzundan masun bulundurmak istemişti. Osmanlı coğrafyacılarının ifâdesine göre, Rumlar'ın -«Yunanistan'ın nişanlısı» diye isimlendirdikleri³²⁸ Üsküb (Skopi) şehrinde dahî Vardar (Aksius) nehri üzerinde kulelerle korunan bir köprü bina ettirdiği gibi, Tunca ve Meriç nehirlerinin birleştikleri yerde bulunan Edirne Sarayı'na da o sırada istihkâm yaptırdı.³²⁹ Yine bu aralık -eskiden Ayasofya Kilisesi ve İmparator'un kabri ile beraber İmparator Justinien'in zevcesi Teodora tarafından inşâ olunan Havariyyûn Kilisesi'nin³³⁰ bulunduğu mahalde-Câmi-i Ke-bîr'in temelini attırdı. Yedi tepenin ortasında kâin olup diğer mâbedlerin cümlesine emir ve işaret veriyor gibi görünen bu camiin (Fâtih Camii) mimarı Rum asıllı Hristo Dulas, hizmetine mükâfâten şehrin bir sokağını, ebedîyyen olmak üzere, bütününü almıştır. Sultân Mehmed'in bu temlik için verdiği berât üç asır sonra Sultân III. Ahmed tarafından muteber tutulmuş ve o mahallenin Rumlarına kiliselerinin temellük edilmesini sağlamıştır.³³¹

Sultân Mehmed, Venediklüler'e harb ilân etmezden evvel Adriyatik sahilinde bulunan o mağrur cumhuriyetçilere ianeye muktedir olamayacak bir hâle getirmeyi, ihtiyata muvafık gördü. İlkbaharın girmesiyle (868/1463) yeni fetihlerde bulunmak üzere, yüzelli bin kişilik bir ordu ile, memleketlerinin kuzey cihetine mütecevvihen İstanbul'dan hareket etti. Bir sene önce Bosna Kralı'nı vergi altına almak istemişti. Kral, gelen Osmanlı elçisini hazînesine götürerek ve talep olunan parayı³³² göstererek:

-«İşte görüyorsun ki para burada hazır; lâkin Pâdişah'a göndermek niyetinde hiç değilim: Çünkü benimle muharebeye karar vermiştir, daha ziyâde muvaffakiyetle harb edebilmek ve vatani terke mecbur kaldığımda refâhiyetle geçinebilmek için paraya ihtiyacım vardır.»ⁱ demişti.

Padişah, bu cevâbı haber alınca, hemen Bosna'ya girmek istedi; lâkin Drakul'un ansızın hücumu ve ısrarla mukavemet etmesi, intikamını ertesi

³²⁸ Hacı Kalfa'nın Rûm-iti'si, s. 95.

³²⁹ Halkondilas, s. 168.

³³⁰ İstanbul ve Boğaziçi, 1, s. 387.

³³¹ Kantemir, Mehmed-i Sâni, «N-N» işaretli haşiye, s. 22 ve Selim-i Evvel, «M M» işaretli haşiye, s. 183.

³³² Halkondilas, 10, 170.

seneye te'hîre mecbur bıraktı. Rumeli ve Anadolu askerlerini topladıktan sonra, hudûd muhafazasına me'mûr Evranos-torunu İsa'nın ika-mer merkezi olan Üsküb'e gitti,³³³ Vulçettrin'e vardığında Kral'ın Babiça-Ocak kalesinde müdâfaa etmek istediğini haber alması üzerine, Sadrâzam Mahmud Paşa'nın ilejiye gitmesini emrederek, kendisi de ordunun geri kalan büyük kısmıyla Sırbistan ve Bosna'yı ayıran Drin (Drinos; Drina)' ve sol sahilinde yükselen bir dağ üzerinde Babiça-Ocak³³⁴ bulunduğu Karayeva (İllirisus) nehirlerini geçerek öncü fırkasını yakından takip etti. Kale, toplardan tazyik görmekle beraber, daha ziyâde kumandanının hıyanetine binâen muhasaranın üçüncü günü teslimiyet gösterdi (19 Haziran 1463).³³⁵ Midilli Adası halkı gibi ahâlîsi üç sınıfa ayrılarak avam takımı şehirde kaldı; orta takım askere verilerek, en zenginler İstanbul'a gönderildi.³³⁶ MahmûdPaşa, payitahtı olan Yaiça (Ba-biça?) (Gaitia)'ya varmadan evvel Kral'ı ele geçirmek üzere hafif süvâ-rî ile ileri gitmeğe memur oldu. Sadrâzam bu şehre yaklaştığında Kral'ın orada durmayarak, batı cihetinde iki merhale daha ötede ve Santa üzerinde Klikus³³⁷ kalesine kaçmış olduğunu öğrendi. Şehrin altında, üç kola ayrılıp da geçiş için tam bir kolaylık sağladığı mahalde, Ver-bas nehrinden geçti. Turhân-oğlu Ömer hemen kendini nehre atıp yüzerek geçti ve bu suretle, bütün orduya nümûne-i imtisal oldu. İkinci gün Mah-mûd Paşa'nın süvarileri Klikus önünde bulunuyordu. Daha yavaş bir surette orduyu takip etmekte olan Sultân Mehmed, Yaiça kalesinin düşmesinden sonra itaat arzetmekte birbiriyle yarışan Yaiça şehriyle diğer beldelerin anahtarlarını aldı. Hâk-i pâyine ta'zımla yüz sürmek için istikbâline gelen Yaiça ahâlîsininistirhamı üzerine kendi işlerini kendileri görmek müsâadesini ihsan ile beraber

³³³ 1 Halkondilas, 9, s. 169. Halkondilas'm bu fıkrasında Evranos'un oğlu İshak ve Üsküb hükümetinde ona halef olan İshak-oğlu İshâ hakkındaki ifâde şüphe götürmeyecek surette ortaya ko-nulmuşsa da, bu müverrih-Sandel, İsak ile Pol'e âit olan- İllirya, Bosna, Sırbistan eyâletlerinin hududu hakkında o kadar vazih söylemez. Hiçbir Macar, Bosna, Hırvatistan müverrihi, ne Prey, ne Şimek, ne Gebhardi bu hususta ikna edici izahat vermemişlerdir.

³³⁴ Halkondilas «Dububika» diye adlandırır.

³³⁵ Ş:mek, 147; Lukaris'den naklen.

³³⁶ Halkondilas, 10, s. 170.

³³⁷ Gayet nâdir olan işbu Itinerarium VVeграisse K. Mayst post-schafftigen Constantinopol zue dem Türkischen Kayser Sole-man, ano. XXX, (1531) adlı eserde, şu fıkra okunur: «Am Samstag den 3 Septembris von Gelosch über einen hohen Berg bis zu des Kayzers Prunn gekommen darum also ge-nant das ungefaerlich vor LXXIV. Jahren, so der türkisch Kayser Bossen über kommen Lat, ist er sampt seinem Volk zu dem prunnen, und niht weiter kommen, Aber seine Wascha gen Glutschloss mit Hoereskraft geschicht, und den künig, so das bosnisch knuigreich gehabt, der sich dann auch im Schloss Glutz belaeagn lassen, überwunden, Glutz und Camergrad eingenommen nachmals inn ein Dorf Gersono da selbst beli-ben.»

kalelerine bir miktar muhafız askeri tâyin ve başlıca ailelerin delikanlılarını kendisine ve kumandanlarına taksim ve tahsis eyledi. Şu sırada Sadrâzam Klikus'un muhasarasına başlamak üzereydi ki, mağlûp olan Kral artık döğüşmeğe muktedir olamadığı için, onüç yaşındaki yeğeniyle birlikte oraya iltica etmişti. Klikus bataklıklarla çevrili olduğundan, bunlardan geçmek pek güç olduğu halde, mevsimin fevkalâde sıcakları bataklığı kurutmuş ve içindeki kamış ve dallan kesmek kolaylaşmıştı. Pâdişâh bunlardan yığınlar yaptırarak şehrin hendeklerine attırdı. Ve sonra ateşe verildi. Ahâlî bundan korkuya kapılarak, kendilerinin ve Kral'm hayâtını dokunulmamak ve bunun için yemîn edilmek şartıyla itaatlerini arzetmek üzere Sadrâzam'a bir temsilciler hey'eti gönderdiler. Mahmûd, taleplerini kabul ederek, teslîm-nâmeyi imza etti. Sair mahallerde olduğu gibi, sakinler üç kısma taksim ile birincisi yerlerinde bırakıldı, ikincisi askere verildi, üçüncüsü esir olarak İstanbul'a götürüldü. Mahmûd Paşa, Kral'm hayâtına ilişmemek suretiyle yeminini muhafaza etmiş ise de, onu serbest bırakmaya mecburiyet görmeyerek tevkif etti ve yeğeniyle birlikte Pâdişâh'm huzuruna gönderdi.³³⁸

Mehmed, Sadrâzam'mm muvafakat gösterdiği teslim şartlarından hoşnûd olmadı. Çünkü kendisinin siyâsî kaidesi gereğince, fetholunan memleketlerin hükümranlığı ancak eski hükümdarlar ailesinin yok edilmesiyle mümkün olurdu. Trabzon İmparatoru'nu, Atina ve Midilli Dukalarını idam ettiği zaman, bu kaideye uygun davranmıştı. Sadrâzadın imza ettiği mukavelename, değiştirilemez olmak üzere koyduğu hareket kaidesinden, şimdilik inhiraf etmesini gerektiriyordu; binâenaleyh Kral ve yeğeni³³⁹ ordunun arkasından getiriliyordu. Pâdişâh, Sadrâzam, Tırhala Vâlisî Turhân-zâde Ömer, herbiri bir fırkanın başında bütün Bosna'yı dolaşarak fetih işini tamamlamakla uğraştıkları sırada, üç küçük Bosna prensleri --ki Kostantin, Kovac, Pol³⁴⁰ isimleriyle mârufturlar-terketmekte oldukları mahallere

³³⁸ Halkondilas, Solak-zâde, Neşri, îdrîs, Alî, Sa'dü'd-dîh.

³³⁹ Osmanlı müverrihlerinin cümlesi, Kral'ın *>u yeğenini, kardeşi yaparlar.

³⁴⁰ Halkondilas bu beğleri Stantis, Karyakos (Cariacos), Paulus diye isimlendirir. Bratoti'de Sa'dü'd-dîn, 222, ve Neşri, varak 215, Kovac ve Pavlubaki olmak üzere yalnız iki isim yazarlar (Sa'dü'd-dîn'in ibaresi şudur: «Bosna vilâyetime Kovac ili ve Pavli dimeğile ma'rûf vilâyetlerin hâkimleri -ki Kovac oğ-ı ve Pavli oğlu nâmı ile meşhur idiler- bu sefer ... de bend olup kapucılar odasında habs olunmuşlar idi. Rûz-i katl-i kralda (Bosna kralı) anlar dahî kati olup memleketleri ... ilhak olındı. Bosna vilâyeti bi't-temâm teshir olup eyâleti Minnet Beğ oğhna erzânî buyuruldu.» (cild: 1, s. 495. Mütercim). Binâenaleyh Şimek (Schimeçk) (s. 151), «Karyakos»un türkçe «Karagöz» kelimesinden muharref olduğunu zannetmekle hatâ eder. Osmanlı müverrihlerinin «Pavlubaki» dedikleri Paul Dö Şan mıdır, (Şimek, s. 759), Paul Dö Tor mudur (kezalik 125), yoksa Paul Radazes midir, burasını tâyine cür'et edemeyiz. Joriç'in Kanunî Süleyman'a gönderdiği tem-sil hey'etinden Lâtin tercümanı Benuva Kôripeçik Döremburg (Benoit Curipeschitz d'Orembourg) Ragiça, nâm-

mukabil diğer yerlerden tâvizler almak şartıyla teslim olmak için, Sadrâzam'ın nezdine bizzat geldiler. Her arzularına muvafakat gösterildi; fakat Hünkâr'ın niyetlerini ta'yinde aldanmış olduklarını az vakit zarfında anladılar. Az bir müddet sonra -Bosna Kralı gibi-zincire vuruldular.

Sultân Mehmed, bu seferinde -ilmî derecesinde taassubiyle meşhur olan- Şeyh Alî-i Bistâmî'yi beraber almıştı. Bu aziz adamın silsile-i nesebi doğrudan doğruya İmâm Fahrü'd-dîn Râzî'ye dayanıyordu. Osmanlı târihinde, «küçük musannif» demek olan «musannifek»³⁴¹ unvânıyla meşhurdur ki, henüz pek genç iken te'lîfe başlamış olduğu için bu lâkab verilmiştir. Eserlerinin aded ve meziyyeti kendisini asrının birinci müellifleri sırasına koymuştur. Bosna seferinden yirmi sene önce, Osmanlı ülkesine gelmek üzere İran'dan hicret etmişti. Ulemânın hâmisî olan Ve-zîr-i âzam Mahmûd Paşa tarafından hüsn-i kabul görerek, onun nâmına Tuhfe-i Mahmûdiyye unvanlı bir eser te'lîf etmiştir. Takvâyı şiar edinmiş olan Şeyh, Pâdişah'm da nazar-ı teveccühünü celbe muvaffak oldu. Sultân Mehmed, Mahmûd Paşa tarafından yemîn ile tevsik olunan ahid-nâmeyi ibtâl edip de Bosna Kralı hakkındaki hakîkî maksadını icra etmek için İranlı Şeyh'i alet ittihâz etmek istemişti. On sene önce Kostantiniyye Fâtîhi'yle birlikte bulunan meşâyîh, Peygamber'in silâh arkadaşı olan Eyyûb'un³⁴² kabrini keşf ederek ve şu suretle hücum edenlerin gayretini artırarak kendisine büyük hizmetler görmüş idiler. Padişah bu defa mutaassıb fakîhden daha mühim bir hizmet istiyordu: Müslüman bulunmayan bir adam hakkında Mahmûd Paşa tarafından vâki olan taahhüdü iptal ile cellâdın eline teslim etmek için, kendisine bir fetva lâzımdı. Bu şekil, halde mevcûd olan bir müşkili ortadan kaldırmış olacağı gibi, yemin ile te'mîn olunan ahidlerin nasıl iptal olunabileceğini öğrenmekle, gelecekte seleflerine de imtisâle şâyân bir misâl göstermiş olacaktı. Pâdişah'm açıkça beyân ettiği arzu üzerine Şeyh-i Âlim, velî-i nimeti olan Mahmûd Paşa'ya şükran borçlu olduğunu unutarak, istenilen surette fetva verdi. Müdâhenekârlığı, yâhud taassubu kendisini daha. ileri götürdü: Çünkü hükmün, yânî cellâdlık vazifesinin icrası için de

1 diğer Çe-lebî-Pazar'da mezânını görmüş ve kitabesini okumuştur ki, harfiyyen tercümesi şudur: «Ben, bu memleketin sahip ve hükümdarı olan Paoluç Radazel bu mezarda istirahat ediyorum; Osmanlı Pâdişâhı ne lûtf ile, ne tehdid ile, ne de silâh ile memleketimi terk ettiremedi, dînimi terk etmeği de hatırıma getirmedi, Cenâb-ı Hakk bana Türkler'in üzerine bir galebe ihsan eyledik

³⁴¹ «Küçük adam» demek olan *merdümek)(lâfzında olduğu gibi, sondaki <-k> (kâf) küçültme edatıdır' Mütercim.)

³⁴² «Silâh arkadaşı» vasfı Hz. Hâlid'in «Alenjâr-ı Peygamber!» olması zannından dolayıdır. Halbuki, o zât-ı muhterem 2. c.'de işaret olunduğu gibi, «Mihmandâr-ı Peygamberi» dir. Mütercim.

kendini öne sürdü ve hiç olmazsa Pâdişâhın emri üzerine bunu taahhüd etti.³⁴³ (Sabahla beraber, ordu Bosna'dan hareket etmek üzere emir aldığı sırada, Sultân Mehmed Bosna Krah'nı huzuruna getirtti. Kral, elîm bir şüphe içinde bulunduğu için yemîn ile te'mîn edilmiş ahidnâme elinde bulunduğu halde göründü. Fetva mucibince ahidnâmenin hükümsüz bulunduğu beyân edilerek,-bu kararı vermiş olan müftî, yâni fakîh-i âlim -altmışüç yaşında bir pîr olduğu halde-cellâdın kılıcını aldı ve Kral'm başım bizzat düşürdü³⁴⁴ .³⁴⁵ Üç Bosnalı prens de çadırlarında boğuldular.

Yedi asırdan beri Skalovonlar'ın Bizans împaratorluğu'ndan ayırmış oldukları Bosna, şu suretle, Sırbîlilar'm Meriç üzerindeki bozgunluklarından bir asır ve Kostantiniyye'nin fethinden on sene sonra, bir Osmanlı vilâyeti olmuştur. Sancak-beği rütbesine terfî ettirilen Minnet Beğ, yeni fethedilen bu memleketin idaresini aldı.³⁴⁶ Hizmete muktedir olan ahâlînin cümlesi Pâdişâh için ellerine silâh almağa mecbur oldular.³⁴⁷ Otuz bin Bosnalı Yeniçeri gibi hizmet etmek üzere Pâdişâh'ın sancakları altında yemîn ettiler. Bu ilk Bosna seferi esnasında başlanılmış ve o seferden sonra Mahmûd Paşa

³⁴³ Bu vak'a ehemmiyetine rağmen hiçbir Avrupalı müverrih tarafından naklolanmamıştır; yalnız Halkondilas şu ibaresiyle bunu imâ eder gibi görünür: «Tradunt regem propinas inter-ficieendum Illiriorum regem Persae praeceptoris suo.» Beyne'n-nâss Musannifek nâmıyla ma'rûf olan bu şöhratlı âlim «eş-Şeyh Alî bin Mecdû'd-dîn Muhammed bin Mes'ûd ibni Mah-mûd bin Muhammed bin el-İmâmî'1-hümâm Fahrû'd-dîn Muhammed bin Mes'ûd bin Mahmûd bin Ömeri's-Şâhverdi el-Bistâmî el-Herevî er-Râzî es-Sadîkî el-Farûkî» dir. Son beş sıfat aslında Bistâm'da ikamet eylediklerini, kendisinin He-rat'ta doğduğunu, imâm Fahrû'd-dîn Râzî sülâlesinden olduğunu, Ömer gibi fetva üzerine beyân-i re'y eylediğinden hükm-i kat'î bulunduğunu, o hükmü bizzat kılıcıyla icra eylediğini bildirir (Es-Sadîkî el-Fârûkî, Ömerü'l-Fârûk sülâlesinden demektir. Hammer. bu son iki kelimeye yanılmıştır. Mütercim). Aşağıdaki eserleri tasnif etmiştir: Arabça: 1 - Tuhfe-i Mahmûdiyye, 2 - Şerh-i İrşâd, 3 - Şerh-i Mısbâh, 4 - Âdâb-ı Bahs, 5 - Nahvden Lübâb'a şerh, 6 - Telvîh'e haşiye, 7 - Kasîde-i Bürde şerhi, 8 - Hâşiye-i Mutavval, 9 - Ebû Alî Sina'nın Kasîde-i Rûhiyye'sine şerh, 10 - fıkıhdan Vikâye'ye şerh, 11 - Hidâye şerhi, 12 - Şerh-i Mesâbîh, 13 - Şerh-i Miftâh-i Allâme-i Cürccânî'ye haşiye, 14 - mantıktan Şerh-i Metâlî'a haşiye, 15 - Usûl-i Pezdevî (kısmen) ^erh, 16 - Tefeîr-i Kur*ân'dan Keşşafa şerh, Farsça: 17 - Envârü'l-Ahdak, 18 - Tuhfetü's-Selâtin, 19 - Hadâikü'l-İmân li-Ehli'l-trfân, 20 - mantıktan Şemsiyye'ye Şerh. 803/1400 de doğmuş ve 875/1475'de vefat etmiştir. Sa'dû*d-dîn ve Şakaikü'n-Nu'mâ-nıyye*ye müracaat.

³⁴⁴ Bu husus için 14. kttab, Not: İ2'ye ve burada Mütercimim izahına bkz.

³⁴⁵ Neşri'nin sâdedil ifâdesi şudur: «Musannifek fetvayı virüp bunların gibi kâfirleri öldürmek gazâ-yı ekberdür diyüp kı-lıncın çıkarup evvel kendü çaldı, kiralı tepeledi ve hem ol iki kâfinin (Kovac ve Pol) dahî kapucılar çadırında kayıdları görtiler.»

(Musannifek'in fetvası ortada olmadığından Bosna Krah'nın idâmı hükmünü neye istinâd ettirdiği malûm değildir. İstîmâ-nı (aman dilemesi) kabul edilmiş bir adamı öldürmek şer'an tecviz olunamayacağı açık olduğundan, kralın aman dilemesinden sonra idamının muhakkak bir sebebi bulunmuş olsa bile Musannifek'in bizzat cellâdlık vazifesini icra etmesi tak-bîh edilmeğe lâyıktır. Sa'dû'd-dîn'in rivayetine göre kılıcı bir kaç kere çaldırıp kestirememiştir. Allâme fıkıh bilgini, acemi bir cellâd derekesine kadar inmemeli idi. Acaba idâm cezasını bizzat ifâ etmesi ahidnâme elinde gelmiş olan kralın başını kesmeyi kimsenin kabul etmemesinden mi neş'et eyledi? Eğer böyle ise, orduda büyük bir hakşinaslığın mevcudiyeti anlaşılır ki, Musannifek hakkında nefret daha ziyâdeleşir. Mütercim).

³⁴⁶ Neşri, Solak-zâde, Sa'dû'd-din.

³⁴⁷ Neşri, Aşit Paşa-zâde, Vatikan Kütüphanesi el yazısı.

tarafından Mora'da icrasına devam edilmiş olan Venedik seferinden az sonra bahsedeceğimizden, sırada bir vekayî zikrine mahal kalmaması için bu târihten bir sene sonra, yâni 1464 (868) senesinde vukua gelen ikinci Bosna seferini de burada ele alacağız.

Matyas Korvinos'un, geçen senenin nihayetine doğru (16 Kânuni-evvel 1463³⁴⁸ kanlı bir muhasaradan sonra zaptetmiş olduğu Yaiça'yı tekrar almak için Sultân Mehmed bizzat orada görünmüştü. Bu mevkiin kumandanı Hurrem Beğ ile ikiyüz Osmanlı esîri KraTın evlenmek için Ofen şehrine muzaffer bir şekilde girişinde harb hediyesi olarak arkasında bulundurulduğu içindir ki, Padişah kalenin zaptını büyük bir hakaret olarak telâkki etmiştir. Mehmed, fethedilmiş mülkünün bu kadar az bir vakit içinde sukutuna infial ile, kışın geçmesine kadar güçlülükle sabr ederek, otuz bin kişilik bir ordu ve birçok topçu ile ve büyük bir sür'atle yetişti. 1464 baharında Yaiça'yı muhasara etti ki, şu tazyik, şehrin üç ay önce Matyas Korvinos tarafından düşürüldüğü muhasaradan az dehşetli olmamıştır. Padişah askerini -birbiri ardınca üç gün zarfında gedikler üzerine yeni kuvvetler sevk olunabilmesi için-onar bin kişilik üç fırkaya taksim etti. Wdû-vaîdde imsak etmeyen Pâdişah'ın huzûriyle şevke gelen Türkler arslanlar gibi hücumla geçtiler.³⁴⁹ Bir çoğu kalenin bârûsuna (duvarına, burcuna) çıkmıştı. Hattâ bir asker Korvinos'un bayrağını oradan kapmak üzere olduğu halde bir Macar, bayrağı kurtarmak için Osmanlı'yı yakalayarak ikisi birlikte kalenin zirvesinden düştüler. Mehmed, ordunun kanını, şecaatini beyhude israf etti; şehri alamayıp, Korvinos'un imdâd kuvvetleriyle yaklaştığı haberi üzerine muhasarayı kaldırdı. Matyas, Bosna'ya duhûlünde Serbertin kalesini zapt ve îzvornik'i muhasara etli. Lâkin îzvornik muhafızları Mah-mûd Paşa'nın pek yakında imdada yetişeceğini ümîd ederek Yaiça'nın Macar muhafızları kadar şecaatle mukavemet ettiler. Mahmûd Paşa bütün Rumeli beğlerini, yâni Umur, Evranos-torunu îsâ, Mihâl-oğlu sülâlesinden Alî Beğleri toplayarak, mahsurlara yakında kurtarmağa geleceklerini bildirdi. Mihâl-oğlu Akıncılar'la birlikte görününce Matyas ric'at için o kadar acele emir verdi ki, Macar ordusu toplarını, ağırlıklarını terketti.³⁵⁰ Büyük bir sür'atle ve ordunun kısm-ı küllîsiyle yetişmekte olan Mahmûd Paşa birçok esîr ve at alarak Kral'ı Sava nehri kenarına kadar takip etti.³⁵¹ îzvornik

³⁴⁸ Şimek (Schimek), s. 154.

³⁴⁹ Bonfinius, Aşere 3, 40. s. 534. 535

³⁵⁰ Bratutu'da Sa'dü'd-dîn, 3, s. 237.

³⁵¹ Neşri, varak 217, Bonfinius, Aşere 4, s. 537, «îzvornik'i «Zua-nıçum», Serbernik'i «Strevernikum» yapar.

muhasarasının Matyas tarafından kaldırılmasından iki ay sonra Kral'ın amcası Misel Silaci ile Greguvar La-batan Semendire yakınında Buzaris nâmındaki mevkide Alî ve İskender Beğ kardeşler tarafından kuşatılıp teslimine mecbur bırakılarak, İstanbul'a götürüldüler. Misel Silaci idam olundu; daha önce Varna muharebesinde dahî esîr düştüğü halde firara muvaffak olmuş olan Labatan idam oîunacağı sırada, bir Türk'ünistirhamı üzerine oğluyula beraber affolunarak, külliyetli bir fidyeye necat mukabilinde serbest bırakıldı.³⁵²

Bosna seferi açıldığı sırada, yâni 1463/867 baharında idi ki, Mora'da Venedikliler'le muharebeye başlanılmıştı. Fakat bu muharebe Bosna seferi gibi az müddet içinde hitâm bulmadı; on altı sene karada, denizde hasara yolaçtı. Bu belâlar ise küçük bir sebeple ortaya çıkmıştı. Atina paşasının bir kölesi onbin akçe alarak Koron'a kaçmış Venedik asilzadelerinden Venedik hükümeti müşaviri Jerom Valareso'nun hanesinde ilti-câgâh bulmuştu. Paşa, esirini istedi. Tanassur etmiş olduğu için iade olunmadı.³⁵³ Mora Beği Evranos-oğlu îsâ Venediklinin iadesi talebinin reddinden dolayı intikam almak için Argos önünde göründü. Şehir mezheb ayrılığı taassubuyula Lâtinler'in istilâsına Türk istilâsını tercih eden Rum papaslarından birinin hiyânetiyle teslim olundu.³⁵⁴ Bir taraftan da Turhân-oğlu Ömer Lepanto (Nopakotos) havalisindeki Venedik arazîsini işgal ve başka bir Türk fırkası Modon mıntikasını tahrîb etti.

Bu taarruzlar üzerine Venedik Osmanlı Devleti'ne harb ilân etti. Luicci

Bununla beraber kralın alelacele rie'aüne dâir ifâdesi Hristiyan ordusunun mağlûbiyetine ve Osmanlılar'ın aldıkları pekçok ganimetlere dâir Neşri ve Sa'dü'd-dîn'de bulduğumuz tafsîlâta pek muvafıktır: «Ae quam hic aliqui utrique principi volunt fuisse fortunam, quippe quae veluti ad Jayzam solo adventantis Cor-vini nomine Maumethem machinas aeneas et impedimenta deserere; ita sub zoinichi moenibus Turci famam Ungaro-sautore turpem fugam capessere jusserit.» (s. 137). Matyas, Venedik doçuna olan bir mektupda der ki: «Sed quum no-vissimae hiemis asperitate discedere et trajecto amne Savo ad regnum redire cogemur.» Solak-zâde Yaiça'nın Macarlar tarafından ele geçirilmesini ve Izvornik'in muhâsarasiyle Matyas'ın firarını meskût geçer. Hacı Kalfa bu vak'aları 870 senesinde aşağıdaki ibare ile yazar: «Sefer-i Fâtih be-cânib-i Engürüs berây-i istihlâs-i Yaiçe ve nüzûl-i kral ber izvor-nik ve inhizâm-i küffâr bi-hücûm-i vezîr âlâ mikdâr.» 870 se-ne-i hicriyyesi 1460 Ağustosunda başladığı cihetle bu müverrih tarafından gösterilen târih, mevzû-i bahs olan vak'alann olduğu zamandan bir sene sonradır. (Takvîmü'l-Tevârîh'in ibaresi aynen kendisinden alındı. Kâtib Çelebi 869'da dahî «ts-tîlâ-yı Engürüs be-Hisar-i Yaiçe» demiştir).

³⁵² Bonfinius, Aşere 4, s. 544 ve 582.

³⁵³ Daro, Venedik Târihi, 2, s. 443: Paris'te Millî Kütüphâne'de 9960 numarada 1457'den 1500 Senesine Kadar Venedik Târihi. Lâkin gerek Daro, gerek Lojiye bu muharebe için en iyi me'haz olan Lettre d'im segretai So del Signor Siglsinondo malatesta de île cose fatte Ün Morea per Mofaammed II, Colte&tion de Sansovino, (II. Mehmed'in Mora'da muharebesine dâir Senyör Sigismondo Malatesta'nin bir kâtibi tarafından yazılmış mektup; ki Sanvovino'nun kolleksiyonunda mevcuttur) adh me'haza müracaat et-memişlerdir.

³⁵⁴ Halkondilas, Malatesta'nin kâtibi.

Loredano deniz kuvvetlerinin umûmî kapdânı tâîîn olunarak, o sıralarda Venedikliler elinde bulunan Ağrıboz (Negrepoh, eski adı Obe) sularına gönderildi; Bertoldo Desta kara ordusu başkumandanlığına nasb edildi. Venedik donanması yirmibeş kadirga ile oniki diğerkemiden mürekkep idi. İki bin İtalyan süvârîsiyle Girid'e iltica etmiş olan dörtbir. erbâb-ı şirret -ki Venedik Senatosu kendilerine tam bir umûmî af va'd etmişti-muharebeden ziyâde memleketi isyan ettirmek için Mora'ya çıkarıldılar. Bertoldo dahî, bir taraftan -Haçlılar tarafından müessir surette yardıma mazhar olacaklarını ümîd ettirerek-ahâlîyi teşcî'den hâlî kalmadı. Az bir müddet içinde Spart, Tenaros, Epidamnos, Arkadi, Atina ahâlîsi tamâmiyle isyan hâline geldi. Loredano Napoli Di Romania'ya, yânî Monambazia (Malvaziya)'ya buğday verdi; çünkü bu kaza dağlık olduğundan zahireleri az olurdu. Monambaziya'ya otuz mil mesafede bulunan Vatika kalesini aldıktan sonra, Napoli'ye dönerek mayıs, haziran, temmuz aylarında Cezâir-i Bahr-i Sefid'i dolaşp 1463 Ağustos'unun birinde yine Napoli'ye geldi. Bertoldo kara askeriyle orada Loredano'ya muntazır idi.³⁵⁵ Bunlar fazla mukavemet görmeksizin Argos şehrini zapt ve talan ettiler; kalesindeki Arnavud muhafızlar bir müddet daha müdâfaa gösterdilerse de, nihayet onlar da teslime mecbur oldular. Muhasara eâien askerin yardımına gönderilmiş olan bir Napoli askerî müfrezesi -elindeki ta'lîmât mucibince sahili takip edecek yerde memleketin içrisine üerliyerek Türkler'in pususuna düşmüş olan-reislerinin ha-tâsiyle birkaç yüz adam kaybetti.³⁵⁶ Argos kalesi Arnavud muhafızları da Korint'e çekilirken Napoli müfrezesine pusu kuran Türkler tarafından idam edilmişlerdir.

Argos'un teslimi Mora isyanının şiddetlenmesine sebep oldu. Rum-lar'la Arnavudlar'ın ricası üzerine Venedik generalleri bütün Mora'nın yardımlarını te'mîn için Korint Berzahı istihkâmlarını tekrar inşâ etmeyi düşündüler, tşbu dil (berzah) üzerinde Despot Tomas ve Kostantin tarafından inşâ olunan istihkâmlarının II. Murad tarafından ne suretle tahrîb edildiği daha önce görülmüştür.³⁵⁷ Bunları tekrar yapmak için Luicci Loredano ve Bertoldo Desta bütün mevcûd maiyyetlerini istihdam ettiler: İki hafta içinde otuz bin amele Berzah'ta bir denizden öteki denize kadar altı mil mesafede ve oniki kadem yüksekliğinde bir kuru duvar yaptıkları gibi, bu

³⁵⁵ Halkondillas, 10, s. 178; Malatesta'nin kâtibi.

³⁵⁶ Halkondilas, Malatesta'nin kâtibi.

³⁵⁷ Bu târihin 2. cildinde 11. Kitaba vd. bkz.

duvarları müdâfaa için çifte hendek ve yüzotuz-altı kule de inşâ ettiler; ortasına bir ibadethane yapılarak üzerine. Sen-Mark'ın bayrağı dikildi ve içinde bir umûmî duâ âyîni icra edildi.³⁵⁸ Venedikliler bu istihkâmlara top nakliyle meşgul oldukları sırada idi ki, Turhan'ın oğlu Ömer'in yüzbin kişi ile gelmekte olduğu haber alındı. Hakikaten Ömer geldi. İstihkâmları keşif için bizzat üçyüz adım mesafeye kadar gelmişti (25 Eylül); bunlar hayretini celbetti. Az kaldı, kendisi de merakının kurbanı olacaktı; çünkü zabitlerden ikisi yanibaşında bir gülle ile ruhlarını teslim ettiler. Ondan sonra Venedik askerinden onbeşbin kişi³⁵⁹ Korint'i muhasaraya gittiler. Şehrin duvarları altında Loredano ve Bertoldo 20 teşrinievvel 1463 târihinde Türkler'le muharebe ettiler. Bu kavgada Bertoldo'nun başına bir taş isabet ederek onbeş gün sonra Aksamilon istihkâmları üzerinde can verdi. Onun vefatı günü (4 kânunievvel) haber alındı ki, Mahmûd Paşa seksen binden ziyâde adamla yaklaşmaktadır. Turhânoğlu Ömer Beğ Sadrâzama bir Arnavud göndererek Berzah'ın ikiyüz top, ikibin topçu, birçok arkebüz tüfenkçisi ve zırhlı asker ile muhafaza olunmakta bulunduğunu bildirmiş idi.³⁶⁰ Mahmûd Paşa bu haberi Pâdişâh'a arz ile beraber Mora'da şiddetli harb edilmek üzere vakit kaybedilmemesi lüzumunu ilâve eylediğinden Sad-râzam'ın, Bosna'yı ele geçiren ordunun büyük bir kısmını alarak hemen Mora yarımadasına gitmesi taraf-ı sultanîden emrolunmuştu. Venedikliler Sadrâzam Mahmûd Paşa'nın yaklaştığını işitir işitmez, o kadar zahmetle inşâ ettikleri istihkâmları alçakça terk ederek ve Korint muhasarasını kaldırarak Napoli Di Roma'ya doğru perişanlıkla firara şitâb ettiler. Güneş doğarken vâsıl olan ve Venediklilerde ansızın hücum tasavvurunda bulunan Mahmûd Paşa, gemilerin demir almak üzere bulunduklarını gördü. Aksamilon'u işgal ve Korint yoluyla Argos üzerine hareket etti; bu sonuncu mevkii de hemen tüfenk patlatmaksızın aldı. Argos'daki Venedik muhafızlarından yetmişini boğazlarında zincir ile Pâdişâh'a göndererek³⁶¹ Giridli altmış arkebüzücü de kılıçtan geçirildi.³⁶² Argos'dan Tege arazîsi yoluyla Leontari'ye giderek orada Evranos-torunu İsa'yı³⁶³ Mora beğliğinden azledip yerine ikinci defa olarak Zağanos Paşa'yı tâyîn etti ve Patras ile Ahai kıt'asının diğer beldelerine

³⁵⁸ Malatesta'nın kâtibi. Daru, Venedik T&rfol, 2, s. 440 ve 445.

³⁵⁹ KezaLÜt.

³⁶⁰ Halkondilas, *, 179.

³⁶¹ Halkondilas, keزالik.

³⁶² Malatesta'nın kâtibinin mektubu.

³⁶³ Halkondilas «Jesu Albanis filium*. diyor. «Jesu» îsâ karşılığıdır, «Albanis», Evranos'un bozulmasından başka birşey değildir; «filium» ise Evranos'un ailesinden olduğunu gösterir.

zahire yetiştirilmesini ona tevdi etti. Turhân-oğlu Ömer'i de yirmibin süvârî ile Venedik araziisini talan etmeğe me'mûr etti.³⁶⁴ Ömer'in Modon havalisini tahrib ederek Sadrâzamca getirdiği beşyüz esîr, oriun tarafından da Pâdişâhla gönderildi. Bu hâl, Pâdişâh'm evhâmpereş düşüncesinde o türlü cürümlere son verilmesi hakkında âsûmânî bir işaret değil, ölünün mensup bulunduğu millet hakkında büyük bir mes'ûdiyet nişanesi olmak üzere, telâkki olunarak, bu kerametli çârpâ (dört ayaklı) saray ahurla-rında beslendi.³⁶⁵ Yüzelli senelik bir müddet içinde bize rehber olan Halkondilas (Halkondil; Chalcacondylas) târihî rivayetlerine, bu mevhum tefsirle ve Spart ahâlîsini Pâdişâh'ın itaati dâiresine dönmeğe teşvik için Ömer ile Hasan'ın onlara hitaben irâd ettikleri nutuk ile son veriyor.³⁶⁶

İsyândan sonra Osmanlı kuvvetlerine mukavemet edememiş olan Spartlılar, tekrar Osmanlıların hükûmranlığı altına girmektense memleketlerini terketmeyi tercih etmiş idiler. Bunların hanelerine, dönmeleri için Ömer ve Hasan tarafından sarfedilen mesâi neticesiz kalarak, ekserisi Pantadaktilon ve Egetes Dağları'nın saldırılması, geçilmesi imkânsız yerlerine çekilmiş idiler ki, Mistra'dan pek uzak olmayan Spart (İsparta) antik şehri harabeleri bu dağların eteğindedir. Bu adamların Maynut unvâniyle yâd olunan torunları şu ilticâgâhda birkaç asır Türkler'e mukavemet etmiş ve tamâmiyle izâle edilmeleri hiçbir vakit mümkün olmamıştır.

Ertesi sene baharının başlarında (Nisan 1464) Venedik Amiralî Luicci Loredano'nun halefi Orsano Custiniani, Lesbos adasına hücum ederek, merkezi olan Midilli şehrini altı hafta muhasara etti. Fakat Mahmûd Paşa, adedce Venedik deniz kuvvetlerine üstün bir Osmanlı donanma-sıyla yetişip gelmiş ve son yapılan hücum (15 Mayıs) dahî muhafızların müdâfaasıyle neticesiz kalmış olduğu cihetle, Amiral muhasarayı kaldırmağa mecbur oldu. Şehirden alabildiği kadar Rum'u gemilere koyarak Venedikliler elinde bulunan Ağrıboz'a götürdükten sonra tekrar Ada'ya geldi (10 Temmuz); Aya-Teodor kalesine asker çıkararak yine alabildiği kadar Hristiyan'ı Türklerin esaretinden kurtarıp Ağrıboz Adası'na götürdü. Amiral bir müddet sonra vefat etti.³⁶⁷ Kara askerleri kumandanı Bertoldo Desta'nın yerine Kimini Sinyoru Sigismondo Malatesta nasb olunmuştu; bu muharebenin en

³⁶⁴ Halkondilas, 10, 3. 179.

³⁶⁵ Kezalik, s, 180.

³⁶⁶ Halkondilas'ın öküz masalının, tarihine güzel bir hateme teşkil etmediğini müverrih (Hammer) de zımnen anlatmış oluyor. Mütercim.

³⁶⁷ Malatesta'nın kâtibinin eseri.

tafsîlli, en ziyâde vesikalandırılmış³⁶⁸ olan-vekayiini onun husûsî kâtibinden alıyoruz. Malatesta Spart'ı muhasara ve hattâ çifte siperi zaptetmiş ise de, kaleyi alamayıp hemen îtal-ya'ya avdet etti.³⁶⁹ IV. Ojen zamanı Rahîbler Meclisi'nde belâgatiyle imtiyaz kazanmış olan Bizanslı feylesof Jorjias Gemistus Plito'nun kemiklerini birlikte getirdiğinden Rimini'de feylesof için bir kabir inşâ ettirdi.³⁷⁰ Venedik tarafından Mora valisi tâyin olunan Jak Barbarigo Malatesta'mn avdetinden sonra kara askeri kumandanlığını eline almışsa da, seleflerinden daha az muvaffakiyete nail olmuştur. Patras'ı muhasara ett; lâkin Ömer Beğ onikibin kişiyle yetişerek Barbarigo'yu harbe icbar etmesi üzerine vuku bulan müsademedede Venedik valisiyle birçok zabitler muharebe mevkiinde kaldılar.³⁷¹ Venediklilerin zayıtı on-bine çıktı. Cumhur hizmetinde bulunan Misel Ralli nâmmdeki Rum ka-pitanı, teşebbüsünü tasvîb etmemiş olmasıyla beraber, kazığa vuruldu. Mağlûp ordunun bakiyyesi Kalamate'ye çekildi; orada da bir muharebe vuku bularak Venedikliler Patras'taki kadar felâkete uğradılar. Osman-lılar'ın aldıkları esirler Gelibolu'ya gönderildi. Müverrih Kantakuzen Spandojino henüz çocuk olduğu halde, o vakit bunlardan bazılarıyla orada görülmüştür.³⁷² Deniz kuvvetleri kumandanlığında Aurasto Justi-niani'ye halef olan Jak Loredano Gelibolu'ya doğru yelken açtı; fakat filosunun bakiyyesi gelmezden evvel Boğaz'a girmeye cesaret edemeyerek, Çanakkale Önünde top menzili hâricinde bir yere demir attı. Venedik Körfezi kapdâm Jak Venerio toplanmış olan donanmaya, faydasız olduğu kadar cesâretkârâne bir teşebbüs arzetti. Kalelerin topu altında olduğu halde - azimetinde yalnız yedi sekiz, avdetinde ise beş telef vererek-Boğaz'dan inip çıktı. Amiral Jak Loredano'nun halefi Viktor Kapello tmroz, Taşoz, Semâdirek adalarını zaptetti. Hattâ Atina'yı da aldıysa da, muhafaza edemiyerek yine Türkler'e terketti.³⁷³ Daha ciddî teşebbüste bulunamayacak kadar zayıf olan Venedik donanmasının hareketi bunlardan ibaret kaldı. Papa II. Pi'nin Türkler aleyhine altıncı bir haçlı muharebesine davet etmiş olduğu prenslerin kendilerine kuvvetli müttefik olacağını tasavvur ederek ümîdlenmiş olan Venedikliler, Pa-pa'nın 16 Ağustos

³⁶⁸ Kumandanın kâtibi bi-târaf olamıyacağına dikkat edilmelidir. Mütercim.

³⁶⁹ Malatesta'mn kâtibi.

³⁷⁰ Spandojino, s. 50.

³⁷¹ Malatesta'mn kâtibi.

³⁷² Spandojino, s. 52.

³⁷³ Malatesta'mn kâtibi.

1464'de birdenbire vefatı üzerine ye'ise kapıldılar. Venedik doç'larından Kristof Maro'nun riyaset, Papa'nın bizzat onu takiben refakat, Burgonya Dukası Filîp'in de iştirak edeceği ve Luk, Bolonya, Mo-den şehirleriyle diğer beldelerin birçok akçeler ve müteaddid kadirgalarla muavenet göstereceği bu sefer, derhâl denilebilecek bir zamanda, terk olundu. Ankona'da cedelci Papa'ya refakat eden kardinallerin Papa riyasetinde akd ettikleri meclis Cumhur'un emri altına beş kadirga vererek, Venedik donanması bunlarla birlikte denize açıldı. Lâkin Osmanlılar'a mukabeleye değil, Venedik bayrağına vuku bulan tahkirinden dolayı Rodos Şövalyelerim te'dîbe gitti.³⁷⁴

Bu zamanın ulemasından Eneas Silvius'-un da Türkler aleyhine büyük çapta harb hazırlıkları yapılması için Hristiyanlık âleminde neşrettiği davetten bir netice elde edildiğini görmesi müyesser olamadı. Papa vekili sıfatıyla söylediği belîğ nutuklar, Papalık makamına geçtiği zamtia hedef aldığı emirnameler «abede-i Yesû» (İsa'nın kullarını) küffâr³⁷⁵ aleyhine yürütmek için ihtiyar ettiği bunca uzun. ve yorucu mesaî, kuvvetini imha etmekten, ömrünü kısaltmaktan başka bir semere verememiştir.

Yine bu 1463/868 senesinde -ki Avrupa'da Bosna ve Venedik muharebelerinin de zuhur ettiği zamandır-Asya'da dahî Osmanlı Devleti için pek mühim bir vakıa ortaya çıkmıştır: Karaman-oğlu îbrâhim Beğ'in vefatından bahsetmek istiyoruz. Beğ'in ömrünü tamamlaması, babalarının mîrâsı münazaası sebebiyle kıyam eden yedi oğlu arasında dâhili muharebelerin ortaya çıkışı, Sultân Mehmed ile münâsebetlerin kesintiye uğraması ve nihayet hükümlerinin vahim neticesine sebep olmuştur. Karaman Oğulları yüzelli senedir Osmanlı Hanedanına muhataralı bir rakîb olmuş ve pâdişâhlar her ne vakit başka bir tarafta seferle meşgul oldular ise, bu beğler derhâl harb açmışlardır: I. Murad zamanında Karaman Beği Alâü'ddîn mağlûp ve esîr olmuş idi (1386/788). Yıldırım Bâyezîd Karamanlılarla iki defa harb ederek, birincisi iki hükümet için Çarşamba Suyu'ndan sınır kesilmesini (1390/793), ikincisi memleketin tamamen ele geçirilerek Beğ'in idamını (1392/805) intâc etmiştir. Bu beğin halefi Timur'a iltica ile Ankara Muhârebesi'nden sonra hükûmetine iade edildi. I. Mehmed zamanında Karaman Beğleri ile yalnız bir muharebe vuku buldu (1414/817); II. Murad zamanında ise üç muharebe oldu: 1426/ 830; 1432/836;

³⁷⁴ Daru, 2, s. 455. Papa'nın Türkler aleyhine açtığı muharebeye dâir «Berilini Merofoüle falstoriobe di icio oh© hamno operato a sommi ponttfici netle gue'ire contre l Tnrehl, s. 97, 116.

³⁷⁵ Burada Türkler hakkında olan bu kelimenin, Hatnmer tarafından istihza etmek için kullanıldığı görülüyor. Mütercim.

1444/848. II. Mehmed, cülusunu müteâkib Karaman Beği îb-râhîm'i itaat altına almıştır. (1451/855); son olarak, vefat eden bu îbrâhîm Beğ'dir. Bundan yedi evlâd kalmıştır ki, altısı, yâni Pîr Ahmed, Karaman, Kaasım, Alâü'd-dîn, Süleyman, Nûr-Sofî,³⁷⁶ Sultân Mehmed'in halasından doğmuşlardır. Yedincisi îshâk bir cariyeden dünyâya gelmişti; fakat babasının sevgilisi olduğundan İbrâhîm Beğ, onu Sultân'dan olan evlâdının mahrum bırakılması suretiyle, hükümetin vârisi ilân etti,³⁷⁷ İbrâhîm hayâtında hazîneleriyle içil (Kilikya) kazasını bu oğluna³⁷⁸ vererek, Silifke³⁷⁹ şehrini ikametgâh göstermişti. İbrahim'in Sultân'dan doğma altı oğlu, şu suretle haklarından iskat edilmeleri üzerine, açıktan açığa husûmetlerini ilân ederek, babalarını Konya'da muhasara edip, oradan çıkardıkları İbrâhîm Beğ Kâvâle kalesinde kederinden ve ihtiyarlığından öldü.³⁸⁰ Bu haber üzerine Hâle Sultân oğullarının en büyüğü Pîr Ahmed Konya ile hükümetin bütün kuzey cihetlerini zabtederek kardeşi İshak için Taşeli'ni bıraktı. Süleyman ve Nûr-Sûfi Sarây-ı Hümâyûna iltica ettiklerinden, Pâdişâh tarafından timârlar ihsan olundu. Kendisiyle taht ve tâc münazaasında bulunan kardeşinden gördüğü taz-yîka binâen İshak Beğ Ak-Koyunlu Hanedanı hükümdarı Uzun Hasan'a müracaatla ondan yardım istedi. İshak, yardım için göndereceği askerin yiyeceği için merhale başına bin duka altını da vaad eylediği cihetle Uzun Hasan bu daVeti hemen kabul etti. Uzun Hasan Erzincan'dan Sivas'a bizzat yürüdüğünden, îshâk, müttefikinin Karaman ülkesinde rehberi olmak için istikbâline gitti.³⁸¹ Türkmen Hükümdarının himâyesi, askerinin birbiri ardınca saldırılan memleketi harâb etti ve ahâlîyi ümid-sizliğe düşürdü.³⁸² Pîr Ahmed'in mağlûbiyetinden sonra Uzun Hasan dönerken, memleketin geri kalan kısımlarının itaat altına alınmasını eski Kastamonu beği Kızıl Ahmed'e tevdi eylemiştir ki, bunun Sultan Meh-med'i, kendisinin kardeşi aleyhine tahrik eylediğini ve biraderinin ıskatı ve Sinob'un zabtıyla mükâfeten uhdesine Kastamonu

³⁷⁶ Sa'dü'd-dîn'de «Nûre-Soft.» Mütercim.

³⁷⁷ Sa'dü'd-dîn, Nesri, Solak-zâde, Ravzatü'l-Ebrâr, İdris, Târih-i Sâni, Tursun Beğ (Dursun Beğ), varak, 25 ve 98.

³⁷⁸ Kenyez-zâde, Sa'dü'd-dîn, Mütercim.

³⁷⁹ Selucia Trachea. Ortaçağ'da: Castrum Seleph.

³⁸⁰ Feraş-ı mevte iken Konya'dan çıkardılar; kaçıp Kevâle hisarına girmek üzere iken galebe-i za'af ile helak oldu. Sa'dü'd-dîn, İstanbul tabı, 498 (Mütercim.)

³⁸¹ Pîr Ahmed ile kardeşleri pâdişâha iltica ederek kendileri va'd-i imdâd ile tesliye olundu. Sa'dü'd-dîn, s. 499. Mütercim.

³⁸² Bulduğu devâ'bb ve mevâşiyi memleketine götürdü; dışı erkek yigirmi bin deve götürdüğü mervidir. Kezâlik. Mütercim.

Sancağ'ın verildiğini evvelce görmüştük. Kızıl Ahmed Kastamonu hükümetinde iken Uzun Hasan'ın içgallerine kapılarak onun sarayına firar etmişti.³⁸³ İshak Beğ, hem Uzun Hasan'ın himayesini, hem de Pâdişah'ın muhabbetini te'min için hükümetinin en âlim adamlarından Ya'kûb oğlu Ahmed Çelebî'yi Sultân Mehmed nezdine göndererek -kendisi Akşehir ile Beğşehir'i ni terk etmek üzere-yeğenlerine yardım etmekten sarfı nazar edilmesini istirham eyledi. Bu şehirler zâten Osmanlılar elinde bulunduğundan, Padişah, çavuşbaşı³⁸⁴ vâsıtasıyla elçiye :

-«Böyle hediyeler vermek kanburun suçunu bağışlamaktır,³⁸⁵ eğer kardeşlerinden korkmayacak bir halde bulunmak istiyorsa Yıldırım Bâyezîd zamanında olduğu gibi, Çarşamba Suyu'nun öte tarafından sınır kesmeğe muvafakat etmelidir» . cevâbını verdi.

İshak Beğ bu teklife muvafakat göstermediğinden, Sultân Mehmed Antalya (Aulbia) valisi Hamza Beğ Karaman'ın istilâsını emretti. Osmanlı ve Karaman orduları Ermenek'de ve bâzılarının rivayetine göre Dağ Pazarında tesadüf ettiler; İshak Beğ büsbütün mağlûp olarak Kilikya'ya kaçıp zevcesi ve evlâdiyle beraber Silifke kalesine kapandı. Pîr Ahmed îade-i hükümet ile Akşehir, Beğşehir, Saklan Hisar,³⁸⁶ Ilgın (İlgün) beldelerinin anahtarlarını -şükran nişanesi olmak üzere-ka-râbetiyle şerefyâb olduğu pâdişâh-ı muazzama takdim eyledi.³⁸⁷ Karaman muharebesi, Bosna ve Mora'nın Pâdişah'ın bizzat bulunmasına ihtiyaç gösterdikleri sırada, bu veçhile hitâm bulmuş oldu. Fakat Avrupa işleri sükûnet bulunca Sultân Mehmed, cariyenin oğlu İshak ile Hâle Sultân'ın oğlu Pîr Ahmed'i müebbeden def ile Karaman diyarını kendi memleketleri arasına ilâve etmek için bu halden istifâdeye karar verdi. Karaman beğlerinin Osmanlı Devleti'nin düşmanlarıyla münâsebetlerini ve Uzun Hasan ve Venediklilerle³⁸⁸ taarruzî

³⁸³ İdris, Âli, Solak-zâde, Sa'dü'd-dîn rivayet ederler ki, Sultân Mehmed tarafından Trabzon împaratoru'na açılan seferin hitâmına doğru Kızıl Ahmed Uzun Hasan'm tekliflerini reddetmiştir. Lâkin bu müverrihler, bilhassa Solak-zâde bil'akis yazarlar ki, Kızıl Ahmed Uzun Hasan nezdine iltica etmiş ve bu haber üzerine Pâdişâh, onun kardeşi İsmail'i Filibe'ye göndermiştir. Bu sonuncu rivayet Dukas ve Halkondilas'ın rivayetlerine de uygun düşer.

³⁸⁴ Server Çavuş oğlu Çavuşbaşı Ahmed Beğ İshak Beğ'e gönderilmişti. Kezalik (Mütercim).

³⁸⁵ Türklerin darb-ı meselidir. Bir adama mâlik olduğu şeyi vermek demektir. (Asıldan). «Padişah İlcisi vâsıtasıyla buyurdular ki arz itdiği yiş-klş mukaddema satun aldığımız yerlerdir; böyle hediye vermek, raür-de âz&d İtmekdir.» (Sa'dü'd-din, s. 500, Mütercim).

³⁸⁶ Sıkan Hisarı, İlnur Bazarı, Sa'dü'd-dîn, s. 500. Mütercim.

³⁸⁷ Manner hatırlatır ki Akşehir kadim Thymbrium'dan başka bir yer değildir. Apamea (Afyon Karahisarı)ndan denize giden yol Konya'ya değil, Toros üzerinden Seyitgazi'ye gider. Jahr-bücher der Litteratur'un 14. cildinde 62-63. sh. lere bakınız.

³⁸⁸ Daru, Venedik Târîhi, 2, s. 457.

ve tedafüi ittifaklarım bu yeni gasbı için bahane ittihaz eyledi.

Mehmed, vezîr-i âzamiyle birlikte ve külliyetli bir ordu ile Anadolu'ya geçti. Yol esnasında Kâvâle³⁸⁹ kalesini elegeçirdi (871/1466) ve Ahmed Beğ'in ikametgâhı olan Konya'yı zaptetti. Bu mühim mevkiye sâ-hib olunca Mahmûd Paşa'yı -îshak Beğ'in sığmak olarak seçtiği-Lârende'yi, yâni bu memleketin kadîmen payitahtı bulunmuş olan işmdiki Karaman'ı istilâya gönderdi. Bu şehrin surları altında kanlı bir muharebe vuku bularak îshak Beğ' uzun ve müthiş bir kavgadan sonra mağlûp olmuştur. Eğer daha şiddetle takip edilse ele geçirilecekti. Mehmed, Beğ'in firarından, esirlerin katliâmıyle intikam aldı. Mahmûd Paşa, Timur'un dönüşünden sonra Karaman taraflarında yerleşip kalmış olan Turgud Tatar ocağının zayıf bakiyyelerinin araştırılması ve yok edilmesi (dağıtılması) işine memur oldu. Sadrâzam Toros dağ silsilesinin bir bölümü olan Bulgar Dağı'ndan mürur ile Tarsus'a kadar Turgudlar'ı arayarak Bulgar Dağı vadileri içinde saklanır buldu. Ele geçirdiği Turgudlar'ı zincire vurdurarak Pâdişah'a gönderdi. O da -Osmanlı müverrihlerinin tâbiri üzere-bunlarla hesaplarım kesti, yâni idam ettirdi.³⁹⁰ Sadrâzam henüz ordugâhına avdet etmiş idi ki, Karaman'ın iki payitahtı olan Konya ve Lârende şehirlerindeki amele ve zanaat erbabının kamilen İstanbul'a gönderilmesi için emir aldı. Mahmud Paşa insaniyetperver hislerden mahrum olmadığını mükerreren göstermiş olduğu gibi, vatanlarından ayıracağı şahıslardan bir takımını bırakmak suretiyle bu defa da isbât etti. Lâkin Mahmûd Paşa'nın zorlu bir rakibi olan Rum Mehmed Paşa, sadrazam hakkındaki eski kini sebebiyle ona zarar vermek için hiçbir fırsatı kaçırmazdı. Pek çok zamandan beri sadâret makamına geçmek için hırslanan bu adam, Mahmûd Paşa'yı, gönderilecek şahısların bir takımını yerlerinde bırakmak ve gevşeklik göstermek suçlarıyla itham etti. Pâdişâh, sadrâzamım insaniyetine mukabil işi onun elinden alıp defterdarına vermekle cezalandırdı. Rum Mehmed Paşa -ki dînini değiştirmiş olmakla her türlü hakkaniyetle alâkalı duygulardan da sıyrılmış

³⁸⁹ İdris, varak: 128, bu kaleyi Kâvâle, yâhud Kevâle diye isimlendirir. Ki-likya'mn ikinci boğazındaki Külek Kalesi olmak gerektir, ki gene Key-husrev ve İskender oradan geçmişlerdir. (Aslından). Sa'dü'd-dîn'de Kûvâle imlâsmdadır. Mütercim.

³⁹⁰ Cümlesine siyâset olunup kayıdları görüldü. (Aslından). Sa/dü'd-dîn, Lââ-rende muharebesinde esir düşen Karamanlılar için «Kayıdla görüldü» cümlesine «tomar-ı â'mârları dürüldü» cümlesiyle sec' (kafiye) yazıyor, Bu esirlerin idamı hiçbir mazeret kabûi etmeyen pek çirkin bir şey olduğunda şüphe yoktur. Turgudlar öteden beri Türkler'le düşmanca münâsebetlerde bulunduklarından ve Türkler'e adâvet-i kadime ile mütehasis bir kavim olduklarından bunların -siyasî işlerde menfaatin hakk-ı sarfa tekaddüm-i zarurîsi ezeli kaidesine-tenkili ötekilerin idamından çok ehven kahr. Mütercim.

görünüyordu-Pâdişah'dan aldığı emir üzerine müfritâne hareketle ahâlînin itibarlı kişilerini de amele sırasına katarak memleketlerinden ayırdı. Pîr-i tarikat Mevlânâ Celâlü'd-dîn sülâlesinden biri dahî bunların arasında idi.³⁹¹ Lâkin Pâdişâh bundan haberdâr olunca özür dilemekte çabuk davranarak ve birçok hediyeler vererek vatanına iade etti. Mah-mûd Paşa -herşeyden şüphelenen tabiatı icâbınca, sadrâzamla Bosna Kralı arasında aktedilmiş olan muahedeyi afv etmemiş olan-Pâdişah'ın teveccühsüzlüğünü celb etmiş ve tshak Beğ'in firâriyle Karaman'ın iki payitahtı ahâlisi hakkındaki göstermiş olduğu müsamaha, Sultân Mehmed'in hoşnudsuzluğunu artırmış olduğundan, Hünkâr mücâzatm icrası için ancak harbin son bulmasını bekliyordu. Ordunun uzun bir merhale ile yorularak çadırlarını kurmuş olduğu bir gün II. Mehmed sadrâzamını bir muâmele-i mahsûsa ile azl eyledi. Her türlü zevahire göre Tatarlar'dan kalmış olması lâzım gelen bu âdet o zaman Osmanlılarda birinci defa olarak icra olunup, ondan sonra sık sık tekerrür eylemiştir. Mahmûd Paşa'nın çadırına girmesi üzerine Padişah çadırın iplerini o sûrette kesdirdi ki çadır, iltifâtdan sakıt olan sadrâzaman başı üzerine düştü.³⁹² Mehmed Paşa³⁹³ -ki Rum iken müslüman olmuştur-Mahmûd Paşa'ya halef oldu. Üçüncü şehzade Mustafa yeni fethedilen yerlere vâlî tâyin olundu. Selçuklu Devleti harabeleri üzerine Osmanlı hanedanının teessüs ettiği vakit yerleşmiş olan Karaman sülâlesi işte bu suretle yüzaltmışaltı sene sonra, kendisiyle birlikte zuhur eden Osmanlı hükûmetinin eliyle zîrû zeber olmuştur.³⁹⁴ tshak Beğ Uzun Hasan'ın sarayına iltica etmişti. Zevcesinin içinde daha bir müddet mukavemet eylediği Silifke'den başka bütün Karaman Osmanlı Devleti'nin hükmü altına girdi.

³⁹¹ Em îr Alî Çelebi'nin oğlu Aihmed Çelebi, Solak-zâde, varak: 56. Neşri, varak: 220. Âlî, Onsekizinci Bâb, (asıldan). Rum Mehmed Paşa Mahmud Paşa ile tezâd Üzre olup Pâdişah'ın vezîr-i âzam hakkındaki iğbirarını anladığından sayâlif etvârmı tahtı ile beraber ol sürgünlerin ahvâlini hilafı Üzere arz iderek ve «fakirlerini sürdi (Sa'dü'd-dîn'in matbuun-daki ihlâ tertip hatası olduğu, sahîhl iclâ olacağı anlaşılır), zenginlerini rüşvet alup bıraktı!» diyerek Pâdişah'a şüphe virdi. Bu takrîb ile vezâret-i uzmâ Mehmed Paşa'yı Rûmî'ye tevfiş odundu. Oı sitem-pîşe o diyar ahâlisini teşvişe düşürüp bulduğunu yazdı. Hattâ «Mevlânâ Celâ-lü'd-dîn-i Rûmî Kuddüsü sırrıhü'l-aziz hazretlerinin sülâle-yi tayyibe sinden Emir Alî Çelebi oğlu Ahmed Çelebi'yi» beraber sürdi. Tecâvüzi Pâdişah'ın ma'lûmu olunca şâir mutazeccir olan eşraf ile btrlikde itlâk iderek nüvâziş ve eltaf üe avdetlerine ruhsat virdi. «Sa'dü'd-dîn'den telhis, İstanbul basımı, s. 512 (Mütercim).

³⁹² «Pâdişâh Karaman vilâyetini *Sultân Mustafa'ya tevcih ile payitahta teveccüh İtmışlerdi. Kara-Hisar'a geldikde Mahmûd Paşa'nın otağını kendisi iken yıkdırıp ma'zûl itdiler. Bu seferde Rûm Mehmed Paşa Kepe-lüoğlu'nu kazaskerlikden azl İtdirüp Mevlânâ Vildân onun yerine tâyin olundu. Karaman-oğlu tshak Beğ bir rivâyette Uzun Hasan'ın yanında, diğer rivayete göre Uzun Hasan'm imdadiyle mülk-i mevrûsunu talep etmek Üzere gelirken Ruha (Urfa)da vefat eyledi. Sa'dü'd-dîn'den telhis, s. 512. Mütercim.

³⁹³ Bu vezir, Osman-zâde'nln Had&atü'l-VüacH'sında yokdur. Fakat Hacı Kaifa'nın TakvîmÜ't-Tevârîh'imle münderiçtlr.

³⁹⁴ Hacı Kalfa, TakvîmÜ't-Tevârîh, 871/1456 vekayli.

Başlıca ahâlîsi çıkarılmış olan iki idare merkezi eski ihtişamlarını gittikçe kaybettiler.

Karaman ailesinin müessisi tarafından eski Lârende -ki bakayası yeni beldeden az bir mesafede hâlâ görülmektedir-harabelerinden çıkarılan enkaz ile inşâ olunan Karaman şehri Konya (İkonium) beldesinin târihî ehemmiyetini hiçbir vakit ihraz etmemiştir. Konya «Onbinler»in³⁹⁵ geçişi ve Friedrich Barbarossa'nın³⁹⁶ zaptıyla şöhret almış ve çuklu sultânları ve en ziyâde Büyük Alâü'd-dîn zamanında inşâ olunan âbideleriyle seyyahların nazar-ı dikkatini celbetmekte bulunmuştur. Mevlevî tarîkati müessisi şâir mutasavvıf Celâlü'd-dîn-i Rûmî'nin türbesini hâ-vî olmak³⁹⁷ ve tarikata beşiklik etmek cihetiyle Konya bütün Müslü-manlar'ın hürmetine mazhar olarak, tahtlarından uzaklaştırılmış olan hükümdarlar oraya iltica ederlerdi. Oldukça güzel muhafaza olunmuş kabartma nakışlar -güya-ikonium'un «Perse»³⁹⁸ tarafından te'sîs olunduğu hakkındaki esatiri rivayeti tasdiklemektedir. Lâkin kapılar, duvarlar üzerindeki arabça kitabeler şehrin binasını Selçuk Pâdişâhlarına atf ederler.³⁹⁹ Büyük Alâü'd-dîn'in başlıca inşâatı kale, vâsî bir su hazînesi, şehrin duvarları ve kendisinin türbesidir. Sonraları Osmanlı Pâdişâhları Mevlevî-hâne ile cami yaptırmışlardır; Sultân Selîm Ayasofya'y* nümûne ittihaz ederek bir cami ile müteaddid medreseler bina etdirmiştir. İşbu cami, kapılarını tezyin eden taş oymalarının tabiatın güzelliklerine uygunluğuyla nazar-ı dikkatleri celbeder.⁴⁰⁰ Konya, zamanımızda dahî Plin'in verdiği nâma müstahakdır.⁴⁰¹ Sultân Mehmed'in, hemen hepsi bir zamanda olmak üzere, Bosna'da, Mora'da, Karaman'da vâki olan muhârebâtını takip ettikten sonra, şimdi İskender Beğ'in bu müddet zarfında ve 871/1466 senesinde vefatına kadar kazandığı galebeleri sür'atle gözden geçirmemiz lâzım gelir.

³⁹⁵ İşbu «Onbinler» Şehzade Keyhusrev'in Kleark (Clearch) nâmında bir İspartah ma'rifetiyle Yunanistan'da serseri takımından yazdırdığı muavin kuvvetlerdir ki, İran üzerine sevk olundukları hâlde Ksenofon kumandasında ric'ate mecbur olmuşlardı.

³⁹⁶ Haçlı Seferleri târihine ve bilhassa Raumer'in Geschicfote Frfedrich Barbarossas adlı eserine müracaat.

³⁹⁷ Cibân-nüma, s. 615.

³⁹⁸ Macdonald Kneir, Asya'da Seyahat, s. 220.

³⁹⁹ Konya'nın cenûb-ı şarkisindeki Meram vadisi seyrâb ve çiçeklerle meyvelerle mestur pekçok bağçeleri hâvidir; bunların içinde «kamerü'd-dîn» tesmiye olunur bir kayısı olduğu gibi «debbağ çiçeği» nâmında bir çiçek vardır ki, sahtiyanın kırmızılığını gök mavisine tebdil eder. Cihân-nümâ.

⁴⁰⁰ Evliya Çelebi.

⁴⁰¹ Manner, 4, 2, s. 195. Plin -Ondört beldeden mürekkep bir «tetrarchionin {Roma hükümeti Dioklesiyen zamanında dört kısma ayrılarak herbirine bu unvan verilmişti} başında bulunduğu için-Konya'yı «Urbs celeber-rima» (en şöhretli şehir) diye adlandırıyor,

Pâdişâh ile İskender arasında akdedilmiş olan sulh üç seneden ziyâde devam etmemişti, çünkü Papa II. Pi Haçlı Seferi'ni ilân ettiği zaman İskender Beğ Venedik elçisinin ve Papa vekilinin ısrar ve tazyikleri üzerine -yemin ile te'mîn etmiş olduğu-ahdi bozmuştu.⁴⁰² Dıraç (Doraçu, Draçium) başpiskoposu ve İskender Beğ'in müşaviri ve muhibbi olan Pauli Ancelo -ki Drivasto'lu bir Arnavud'dur-kendi dininde bulunmayanlara karşı vuku bulan taahhütlerini tutmak lâzım gelmiyeceği hakkında İskender'i ikna için - Sultân Mehmed'in Bosna Kralı hakkında kasem ile tevsik edilmiş teslim mukavelesini nakz hususundaki tasarılarını teyiden-müftî Bistâmî Musannifek'in irâd eylediği delilleri kullandı. İskender bâzı müverrihlerin rivayetine nazaran, sulhun devamı için gönderdiği mektupta⁴⁰³ ileri sürülen delillerden ziyâde başpiskoposun ilkaâtına tebaiyyet ederek, harbe karar verildi; başpiskopos kardinal oldu.⁴⁰⁴ Sulhun bozulması haberi üzerine Sultân Mehmed Şirmet Beğ'i ondört bin süvari ile Arnavudluk'un tahribine gönderdi; İskender Beğ de ordusunu Ohri'de topladı. Ohri eski «Liknus» yâhud «Liknodus» dur ki, Bizanslılar «Ahrida» nâmıyla anarlar ve Bulgaristan başpiskoposluğunun merkezi olmak üzere zikr ederler. Balığı çok bir büyük göl üzerinde kain olarak, gölden akan sular Drimon yâhud Kara Dirilon (Drin) nehrini teşkil eder. Askerlik nokta-i nazarından gayet iyi bir mevkî'de bulunması cihetiyle Romalılar ile Illirya Kralı Gentius arasında ortaya çıkan muharebelerde bu şehir hususî bir ehemmiyet kazanmıştır.⁴⁰⁵

⁴⁰² Lonicerus'da (Barleti'nin İskender Beğ'in Hayât ve BTali) BaaletH de vita et gestfs Sc&nderbegi, dans Lonicens.

⁴⁰³ Sultân Mehmed'in o vakit İskender Beğ'e mektup yazdığı doğru ise Barletius'un 199. varakında münderic olup kahramanının bütün nutukları gibi müverrihin hayâl mahsûlü olan mektuplara benzememesi lâzım gelir. «Lettere del gran Ma-hometto imperadore de Turchi; ridotte nella volgar voce da M. Lodovico Dölce Moreme con lettere di falarid; triaano dellt Agrigentini. Venedik, 1563.» unvaniyle neşr ve Fâtih'e isnâd olunan mektuplara inanmak lâzım gelmez. Bu mektupların biri Amazonlar Kraliçesine hitaben yazılmış ve Delfi şehri ahâlisine hitaben yazılmış olan diğer birinde Fâtih, kahir Apol-lon'dan, «Tabın mucidi» İskolab'dan bahsetmekte bulunmuştur!

⁴⁰⁴ Barleti, s. 198.

⁴⁰⁵ «Achrida Bulgariae archiepiscopatus un noscunt omnes Sebas-tocrator eo Provehitur, dein Deabolim movet quae se dedit cum universa circumjacenti regione» (Prespa, Pelagonia, Sos-cus, Moliscus Acrapolita, 92). «Prespa», şimdiki Perspe'dir. (Hacı Kalfa'nın Bâm-ili'si, s. 141.). Pelagonia, bir ülkenin ka-dîmen idare merkezi olan Kastoria'yi, yâni şimdiki Kesriye kazasını hâvidir (Hacı Kalfa, a.g.e. s. 97). «Soscus» ve «Moliscus», Nahlıç ve B ahi eşte olmak melhuzdur (Kezalik, s. 67). Deapolis Tuli «Manastır» ismiyle müsemâm olup henüz bâzı haritalarda Petaglia nâmıyla kayıtlıdır (Kezalik, 96) (Manas-tir vilâyetinin merkezi olan Manastır şehri. Fakat eski Beto-lia küçücük bir koy idi. Şimdiki Manastır, Osmanlılar'ın eser-i ümrandır. Mütercim). Kantakuzen diyor ki: «Albani qui habitant et juxta Achridem, Imperator Achrida discedens relicta Castoria in Pelagoniam ve-nit.» (s. 55). Ahris'in Bedrina yahut Turesium olup olmadığını tedkik ve Justinianprima'nın mevkiiini tâyin etmek üzere, Nikefor Gregoras'ın eserine Dökanj tarafından yazılan hâ-şiyelerdeki incelemeler faydasız kalmıştır. Bugün mevkiine tekabül eden yer sabit olmuştur ki, eskilerin Ahrida dedikleri Ohri'dir ve Justiniana Köstendil'dir. Manner, 7, s. 108.

İskender Beğ onbin kişi ile Ohri'ye üç mil mesafede ve öteki taraf askerinin bulunduğu mevki arasında bir mevki tutarak Şirmet Beğ'i mağlûp etti ve muharebe meydanında Türkler'e kendi kuvveti miktarında telefât verdirdi. Defterdar ile başlıca esirlerden onikisi kırkbin duka fidye-i necat vererek kendilerini satın aldılar. Sultân Mehmed, Şirmet Beğ'in mağlûbiyetinden dolayı intikam almak için -aslen Arnavud olarak çocukluğunda esir düşmüş ve Kostantiniyye hisarlarına ilk önce merdiven ile tırmanmış olan-Balaban Badra idaresinde onbeşbin süvari ve üçbin piyade gönderdi. İskender Beğ Valhâliyâ vâdi-i lâtifinde dörtbin süvari ve binbeşyüz piyade ile bunların gelmesini bekledi. Türkler etrafındaki tepeleri zaptettiler.⁴⁰⁶ İskender Beğ üç misli kuvvetinde olan Türk saflarının ortasından kendisine bir yol açtı. Lâkin en cesur kapitanların-dan sekizi -ki yeğeni Mozaki ile Debreli Mozes bunların içinde bulunuyordu-Osmanlılar'ın eline düşerek İstanbul'a gönderildiler. Bununla beraber Balaban bu ilk muzafferiyetine pek çok itimâd etmeyip Ohri'ye çekildi ve İskender de Yukarı Debre'de bulunan Avronik mevkiini tuttu. Balaban İskender'e ansızın hücum emelinde bulunmuşsa da, büyük zayıyat vererek ric'ate ve ordugâhı bırakmağa mecbur oldu. Ancak az bir müddet içinde üçbin piyade ve onyediy bin süvârî ile tekrar Ohri'de göründü. Korkutulmuş düşmanını hediyelerle ikna etmek ümidinde idi. Üç ay müddetle İskender'i gaflet üzere ele geçirmeğe fırsat bulmak için beyhude çalıştıktan sonra, nihayet saff-ı harb üzere bir cidale karar verdi.

İskender Beğ'in atı yıkılıp düşerek, kendisi de kolundan ağır surette yaralandı. Fakat Türkler mağlûp oldular; Balaban büyük müşkilâtla kurtuldu. Üçüncü defa olarak Osmanlı kumandanı bir ordu ile geldiği gibi, Arnavud Yakûb da diğer bir askeri birlikle diğer bir taraftan İskender Beğ'in idaresi altındaki memleketlere dâhil oldu. Lâkin bu imdâd kuvvetleri Balaban ile birleşmezden evvel İskender Beğ Balaban'ı harbe icbar eyledi. Azaplardan mürekkep olan piyadeyi sol cenâhda öne, «ulû-feci» tâbir olunan aylıklı süvarileri İskender'in kapitanlarından Tanoziyo-Tufie'nin karşısına koyduğu gibi, Akmcılar'ı Zaharia Gropa'nın karşısına, Yeniçerileri Manuel Plek'in mukabelesine yerleştirmişti. Kendisi de en talimli ve seçkin askerle sağ cenâhda bulunuyordu. Bütün bu tedâri-kâta rağmen, tamâmiyle mağlûb

Anvil zikrolunan Köstendil'in vücûduna dâir hiçbir tarafta emare bulamadığını yazar. Hacı Kalfa'mın Rûm-ili'sinde 78'inci sahî-feyi açmış olsa, orada bulurdu.

⁴⁰⁶ Barleti, varak: 204. 206.

oldu. Ganimetler orduda henüz taksim olunmamış olduğu bir zamanda idi ki, İskender Beğ'in hemşiresi Mami-za'nın Petrale'den göndermiş olduğu bir ulak vâsıl oldu; Arnavud Ya'kûb'-un onaltı bin kişilik bir ordu ile -geçtiği yerleri ve şahısları yakıp katliâm ederek-Brat'a kadar gelmiş ve şimdi Arkilata nehri yakınında Küçük Tirana (Tiran) da ordu kurmuş olduğunu haber veriyordu. İskender Beğ Ya'kûb ile karşılaşmağa çıktı. İki asker tutuşarak göğüs göğüse kavga ettiler. İskender en kesif bir kitle arasına girerek Ya'kûb'un bulunduğu yere kadar vardı; mızrağını bir tarafından bir tarafına geçirerek başını kesdi. Türkler bu hâli görünce muharebe meydânında dört bin maktul ve yaralı ve altı bin esir bırakarak kaçtılar. Arnavudluk Prensi Va-halia vadisinde maktul düşen cesur arkadaşlarının, bu çifte muzafferiyet-le intikamını aldıktan sonra Kroya (Akçahisar) ya döndü.⁴⁰⁷

Bu mağlûbiyetlerden ve yeni tanassur etmiş kıyafetine giren kaatil-ler vâsıtasıyla iki defa İskender Beğ'i beyhude kati teşebbüsünde bulunduktan⁴⁰⁸ sonra II. Mehmed nihayet yüzbin kişiden ziyâde bir ordu ile bizzat Arnavudluk'a yürüdü.⁴⁰⁹ 869/1465 senesinde Kroya'yi ele geçirmek niyetiyle bu mıntıkaya dâhil olarak haylî kaleleri ve özellikle Sfetigrad ve Belgrad mevkilerini istilâ etmiş ise de, büyük telefata verdi. İskender Beğ bu mevkiin hiçbirinde kapanmayarak oralardan çıkar ve Türkler'in üzerine düşerdi. II. Mehmed her mevkide İskender Beğ tarafından ta'cîz olunarak ve dâima en seçme askerinin kaybindan teessüf duyarak Kroya muhasarasını kaldırmağa mecbur oldu. Ancak Epir ile Makedonya'yı ayıran dağları geçmezden evvel eski Haoni kıt'asında kâin Gydna kazasının kahraman ahâlîsinden, Kroya'lıların mukavemeti intikamını aldı: Bu ahâlî, müstenidin vaadlerinin cazibesine kapılarak teslîm olmuşlardı; fakat onları eline geçirince içlerinden sekiz binini birden idam etti.⁴¹⁰ Balaban'ı seksen bin kişi ile ve muhasarayı ablukaya tahvil etmek üzere Kroya karşısındı bıraktı. Balaban, askerinin bir kısmını vâdîye hâkim bir dağ⁴¹¹ üzerine yerleştirerek kardeşi Yûnus'un⁴¹² getireceği imdâd kuvvetini bekliyordu. İskender Beğ Yûnus'un hareketinden vaktiyle haberdar olduğundan, onu karşılamak için

⁴⁰⁷ Marini Barleti, 210, 212, 214, 215, 217, 11. Kitabın sonu.

⁴⁰⁸ Barleti, 218 (Mutaassıp düşmanın sözü olduğu unutulmamalıdır) MÛt.

⁴⁰⁹ Barleti, Pâdişah'ın ordusunu ikiyüzbe, Balaban'ın ordusunu seksen bine çıkarıyor.

⁴¹⁰ Barleti, 219.

⁴¹¹ Barleti, varak: 223, bu dağı Korvlnus tesmiye ediyor.

⁴¹² Barleti «Yunimas» diyor.

bir gece sabaha kadar yürüyerek vuku bulan muharebede Yûnus Beğ'i mağlûp ve kendisiyle oğlu Hızır Beğ'i esîr etti.⁴¹³ İskender emri üzerine Yûnus zincirlere vurularak şu hâl ile Balaban'ın inzâr-ı temaşası Önüne konuldu. İskender Beğ, bu elim manzaranın Osmanlı saflarına saldıǵı dehşetten istifâde ile ileri yürüdü. Balaban kendini zaptedemiyerek Kroya duvarları önüne koştı ve mahsurlara tasavvur olunabilecek her türlü vaad-îerde bulundu. Lâkin Arnavud Jorj Aleksi'nin attığı bir tüfenk dâne-siyle (mermisiyle) boğazından pek ağır surette yaralandı, son bir sevk-i tabî ile atının başını ordugâhına çevirip çadırının önüne kadar geldi; orada bî-rûh olarak atından düştü. Bunu müteakip Osmanlı ordusu ric'at-le, Kroya'ya sekiz mil hatvede bulunan Tiran'da ordu kurmak üzere, oraya gitti. İskender Beğ hiddet sâikasıyla düşmanın takibine atılan askerini tutmaǵa çalıştıysa da, bir faydası olmadı. Üç gün muharebeden ve büyük kayıplardan sonra kendilerine Tiran'dan bir yol açtılar; ancak muhtelif mevkilere tefrik edilmiş olan muhafızların cümlesi esîr, yâhud idam edildi.⁴¹⁴

Mehmed, şimdilik Kroya'yı ele geçiremiyerek ve bununla beraber Arnavudlar'ın gemini çekmek isteyerek Valiniyenler'in kadîm şehrini -ki zamanımızda sancak merkezi olan îlbasan'dır⁴¹⁵ -yeniden inşâ ve ih-kâm etti. İskender Beğ'in Draç yakınında ve deniz sahilinde yaptırdığı Çorlu şehrini de tahrîb etti.⁴¹⁶ Az bir zaman sonra İskender Beğ şanlı hayâtına Alessio'da hateme verdi. Bu şehir eskiçağ târihinde -kurucusu Sirakûza'lı Denis'e çıkan asliyle ve Makedonyalı III. Filip'in muhâsarasıyla-İskender Beğ'in vefat ettiği yer olmasından az şöhret kazanmamıştır. İskender Beğ otuz sene müddetle memleketinin din ve hürriyeti için⁴¹⁷ II. Murad ile II. Mehmed'in istilâci kudretlerine karşı muzaf-ferâne karşı koyduktan sonra, 1467 (871) kânunisânîsinin ondördüncü alt-mışüç yaşında ölmüştür. Pirus gibi⁴¹⁸ ülkesinin hasmının kalbine silâhını saplayamamış ise de,

⁴¹³ «Hızır»a da «Heder» diyor.

⁴¹⁴ Barleti, 225.

⁴¹⁵ Osmanlı müverrihlerinin İskender Beğ'in Sultan Mehmed ile muharebeleri vekayîinden zikrettikleri ahvâl Pâdişah'm Arnavudlufea asker sevk-etmesi ve İlbasan'm zabtı hususlarından ibaret olmaǵla beraber, işbu asker şevkini 872'de, yâni İskender Beğ'in vefatından *bir sene sonra gösterirler. Hacı Kalfa, Takvîmü't-Tevârîh, Sa'dü'd-dîn, İdrîs, Nesrî, Solak-zâde, Alî.

⁴¹⁶ Barletlus, bu şehri «Çiburilvus» diye isimlendirir. Varak: 226.

⁴¹⁷ İskender Beğ'in şân-ı hükümet için açtığı faidesiz muharebeleri «din ve hürriyet muharebesi» addetmek taassup eseri ve hatâdır. (Müt.)

⁴¹⁸ Pirus (Pyrrhus), kadim Epir Kralı'dır ki, Romalılar'a karşı muharebe ederek İtalya'nın fethine teşebbüs etmiş ve İsa'dan 279 sene önce Asko-lum (Ascoium) şehrinde büyük zayıat ile bir muharebe kazanarak, bu münâsebetle «böyle bir muzafferiyete daha nail olursam isim bitmiştir» sözlerini söylemiştir. 272'de muzafferden Argos şehrine girdiği sırada, bir kocakarının dam üzerinden attığı kiremitle maktul olmuştur.

Gentius'dan⁴¹⁹ daha büyük görünüş mağlûpların netîce-i hâline düçâr olmamıştır. Epir kahramanı büyük kumandanların imtiyazına vesîle olan evsâfı cem* etmiştir; ancak millî tabiatının mümeyyiz bir sıfatını, yâni eski Epir ahâlîsinin hiçbir zamanda terk etmemiş oldukları vahşeti nefsinden tamâmîyle izâle edememiştir. Yine o sene, İskender'in komşularından olan Hersek Prensi Etienne Kosarik de ölmüştür. Etienne, oğullarıyla münazaa hâlinde bulunarak en gencini rehin sıfatıyla Bâb-ı Hümâyûn'a göndermişti. Bu çocuk bir müddet sonra dinini terkederek Sultân Mehmed'in iltifatını kazanmış ve II. Bâyezid zamanında dâmâd ve sadrâzam olmuştur. Babalarının vefatında Kosa-rik'in diğer iki oğlundan Vladislav Yukarı Hersek'e, Vladko Aşağı Her-sek'e nail oldu. Ancak Vladislav bir müddet sonra Macaristan'a⁴²⁰ kaçtı; Vladko dahî birkaç kalede ancak bir müddet tutunabildi. Bütün memleket az vakit içinde Osmanlı hükûmeti eline geçerek, Hersek nâmîyle devletin bir sancağını teşkil eyledi.⁴²¹

Karaman beğleriyle İskender Beğ'in vefatını takip eden sene içinde serî muzafferiyetler silsilesi kesintiye uğrayarak, ne bir memleket tahrib ve fethedilmiş, ne de muhafızları öldürülmüş veyahut biçilmiştir. Sultân Mehmed bu sükûn zamanını kısmen deniz kuvvetlerinin teçhizatına, kısmen yeni sarayın inşâatına hasr etmiştir. Bu sarayın yapıldığı mahal eski Bizans'ın Akropolis âbidesinin ve daha sonraları İmparatorlar sarayının yeridir ki, eski çağ târihinde muzaffer Palas ile Neptün, Baküs, Jüpiter, Hekat, Prozerpin⁴²² mâbedleri ve Hristiyanlık devrinde azizlerden Dimitrius, Minas, Teodor Sergius (Circîs) ile Meryemü'l-Betül Kiliseleri burada inşâ olunmuştu. Halik Sarayı, kıdemli hassa askerleri ve muhafız birlikleri koğuşları ve bunların yedi kubbeleri bu mevkide görülür. Asma saatiyle, İmparatorun ondokuz davetlisinin⁴²³ sofrası,⁴²⁴ hazîne odası, bütün altınlarla pırlıl parıldayan taht salonu, kayserlerin erguvanı kumaşlar içinde velâdetgâhı olan kırmızı

Kat'i neticeyi getirmeyen muzafferiyet hakkında «Pîros'un muzafferiyetl kabilin-den» denilir. (Mütercim).

⁴¹⁹ Gentius, milâddan İki asır evvel İllırya Kralı İdi. Zâlim, şiddetli, sarhoş bir hükümdar olup zevcesini almak için kardeşini öldürdü. Tebeasının deniz haydutluğuna son vermek için Romalılar 171'de donanmasını zaptettiller. 168'de Romalılar aleyhine Makedonya Kralı Perse ile İttifak etti. Bir ay sonra mağlûp olarak teslimiyet göstermiş ve Roma'ya götürülerek galiblerln muzafferiyet hediyesi olmuştur. Mütercim.

⁴²⁰ Spandojlno, s, 54.

⁴²¹ Sa'dü'd-dîn, İdrîs, Nesri, Solak-zâde, Âli. Hacı Kalfa'nın Bûm-Ui'si, s. 174. Engel'In Sırbistan Tarihi'ne (s. 430) ve Gehhardin'in Bosna Tarîhi'ne (s. 472) müracaat. «Hersek» kelimesi Almanca dükalık demek olan «Herzogt-hum» kelimesinden alınmıştır.

⁴²² Eski Yunan'ın İlahları. Mütercim.

⁴²³ «Scholae et excubiae» (hassa ve muhafız askerleri).

⁴²⁴ «Novemdecim accobitorum» (Ondokuz davetli).

salon burada insanın hayretten gözlerini kamaştırır.⁴²⁵ Osmanlı saltanatının yeni sarayının inşâatı Hicret'in sekizyüzyetmişikinci senesinde tamamlanmış ve üzeri «Allah sahibinin sâninı te'yîd eylesin! Allah binasını teşyîd eylesin! Allah esâsını muhkem kılsın!» kitâbeleriyle süslenmiştir.⁴²⁶

Tersanenin teçhizatına sür'atle devam olunduğu sırada «Akıncı» denilen Osmanlı hafif süvarileri, devletin kuzey hududlarını geçerek tska-lavonya,

⁴²⁵ Kostantiniyye eski büyük sarayı, şehrin birinci tepesi üzerinde kâin idi. İşbu birinci tepe Atmeydanı, Sultân Ahmed, Ayasofya câmileriyle Topkapı sarayını içine alan mahaldir. Eski Saray'ın muhiti 300.000 m2 idi. Lâtince ve Fransızca «Triclinium» denilen meşhur dâiresinde İmparator, devlet büyüklerini kabul eder ve İmparatoriçeler burada tâc giyerlerdi. İmparatorun sekiz köşeli (Octagone) salonu ile «Kiton»un «Triclinium» ile bağlantısı vardı. Ondokuz yataklı Triclinium denilen salonda dahî İmparator ve ondokuz davetlisi -Romalılarda olduğu gibi- yataklarına uzanmış oldukları hâlde yemek yerlerdi. Saray «Oaton, Sigma, Monothyrion, Pentacubilicum» nâmlarındaki binalarla daha birçok eserleri içine alırdı. İşbu büyük saray, milâdî XII. asırdan ve belki daha önceden beri harâb olmuş ve Osmanlılar ondan eser bulmamışlardır. Bizans I İmparatorları eski Büyük Saray'ın tezyinat ve enkazının ekserisini Bukaleon (Boucouleon) ve Blakern (Blaquernes) saraylarında kullanmışlardır. Tafsilat almak isteyenlere -bu zeyle me'haz olan- Anjelo Zanetti (Angelo Za-notti)'nin Autour des mures de Constantinople (İstanbul Surları Etrafında), Paris, 1911, adlı eseri tavsiye olunur. Buna dâir Avrupa lisanlarındaki eski eserlerden ve bilhassa Dr. Mordtmann'ın kitabından dahî mezkûr eserde istifade edilmiştir. Zanotti'nin eseri adı geçen müelliflerin eserlerinde ve mahallerinde tedkî-kat için rehber ittihâz olunabilir.

⁴²⁶ İstanbul ve Boğaziçi, 1, 1, 197, 221, 225 asıldan. (Bu üç cümleden birin-cisl -ki fransızcası <Que Dieu ternisse l'honneur de son possesseur!>dur-«Haledullahu azze sahibihi» arapça dua cümlesinin türkçeş olacağı anlaşılr. Bu cümle Sa'dü'd-dîn'in İstanbul baskısının 448'inci sahifesine göre fuzala-i asırdan birinin: târih kıt'asının târih mısraıdır ki 883'ü gösterir. Fransızcaları «Que Dieu consolide sa construction!» ve «Que Dieu foilfle ses tundements» olan İkincisi ile Üçüncüsü <Haledullahu Hâlâ ebeden» tarihinin tercümesine benzer. Abdurrahman Şeref beyefendi hazretleri Târih-i Osmânî Encümeni Mecmuası'nda Topkapı Saray-ı Hü-mâyûnu'na dâir bir makale tahrir buyurduklarından, ondan ve şâir malûmattan Mütercimîn İlâveleri kısmında daha tâzî tafsilât ve -ilecektir.)

Burada bahis mevzuu olan Yeni Saray, Topkapı Saray-ı Hü-mâyûnu'dur. Fâtih, Köstantiniyye'yi fethinde, şimdiki Harbiye Ne-zâreti'nin (bugün İstanbul Üniversitesi Merkez Binası) bulunduğu mahalde bir saray bina ettirmişti. Bunun «Eski Saray» nâmı zamanımıza kadar gelmiştir. İstanbul kalesinin «Topkapu» isminde olan iki kapısından biri Sarayburnu sahilinde ve diğeri kara tarafında idi. Osmanlıların ilk dâhil oldukları «Topkapı» kara tarafındakidir ki, hâlâ o isimle mevcuttur. Fâtih'in deniz tarafındaki kapının civarında sonraları inşâ ettirdiği Topkapı Sarayı, ötekinin «Eski Saray», «Sarây-ı Atîk-i Âmire» isimlerine mukabil, «Yeni Saray», «Sarây-i Cedîd-i Âmire» ismini almıştır. Bugün Hirka-i Saadet Dâiresi, Darbhâne, Müzehâne, birçok binalar bunun muhiti dâiresindedir. Ayasofya tarafındaki Bâb-i Hü-mâyûn'un, -ki alaylarda ve teşrifat merasimlerinde girilip çıkılan saltanat kapısıdır- üstünde bir dâire içinde hatt-ı müsennâ ile -yâni Mısır Çarşısı'nda görülen çifte vav gibi- aşağıdaki «Besmele» ve âyât-i kerîme yazılıdır:

«Bismi'Uahî'r-rahmânî'r-rahîm. İnne'l-müttakîyne fi -cennâ-tin ve uyun. Üdhulûhâ hâşşelâmin âminin. Ve nezâ'nâ mâ fî sü-dûrihim min gillin ihvânen alâ sürûrin mütekaabilîn. Lâ yemes-sühüm fihâ nasabûn ve mâhûm minhâ bi-muhrecîn.» (Sûretü'l-Hicr.)

Bundan sonra dört satır görülüyor. Altında yine bir dâire içinde Sultân Mahmûd Hân-i Sâni'nin bir tuğrası ve tuğranın yukarıdaki kelimeleri hizasında «Adlî 230» ve altında «Ketebe-hu Rakım» yazılıdır.

(Saray hakkında tafsilât için TOEM'nda Abdurrahman Şeref Beğ'in makalelerine ve son zamanlarda çıkan neşriyata bakılmalıdır.)

Sultân Mehmed'in insanları ikiye biçmekten mütelezzi olduğı hakkındaki rivayetten Kont Daro şüphe ettiği gibi, biz de bunu külliyen reddederiz. Sefer ve hazarda ulemânın mübâhaseleri ile mahzûz olan bir pâdişâh bu türlü vahşetlerin temasına tahammül edemez. Bu hususta Hammer'in belirsiz bir muharriiri (Autore incerto) şahid göstermesi garîb ve iddianın aksini tefyîd eder. Fâtih'in böyle insanları ikiye bölmek merakı Belgrad muharebesinde üzerine yürüyen bir hasmın başını darbe-i tîğ-i hayderâne ile boğazına kadar iki parça etmiş olmasının münteşir olsa gerekir.

Karintiye, İstirya (Stirya) eyâletlerini dolaşır Silli'ye kadar nüfuz etti (Not: 19)binden ziyâde esir olarak beri tarafa naklolundu.⁴²⁷ Ancak bu kolay ve semereli sevincine mukabil, Nikola Kanale kumandasındaki Venedik donanması birkaç adaya ve birkaç limana istilada bulunmasıyla, zâyîât vukua gelmiştir.⁴²⁸ Trakya sahilinde Aynoz (İnoz; Enez) ile İmroz adası da Venedik askeri tarafından tahrîb edildi ve Patras körfezinde Lustiça limanı sağlamlaştırıldı.⁴²⁹ Venedikliler bu muhasamata sulhun iadesi için neticesiz teşebbüslerde bulunduktan sonra başladılar. Bir ahidnâme müzâkeresine memur edilecek Jan Kapello için ruhsatname talep etmek üzere İstanbul'a gönderilen Yahudi David, Bâb-ı Hümayûn'dan pek sert bir cevap ile iade olunduğu cihetle, Venedik hükûmeti bütün şiddetiyle muharebede devam etmeğe karar verdi. Bununla beraber her iki taraftan faydasız tahribattan başka birşey yapılmaksızın üç sene geçti.⁴³⁰

Sultân Mehmed, Venediklilerin hareketlerinden büyük bir teşebbüs ile intikam almak azminde bulunarak, bu tasavvurla kararsız olduğundan, Eğriboz'un ele geçirilmesini tasarladı. Kapudan Paşalık ile Gelibolu'da bulunan Vezîr-i âzam Mahmud Paşa, yetmişbin cengâveri, yüz kadirga ve ikiyüz diğer sefineye bindirerek limandan çıktı.⁴³¹ Padişah dahî kuvveti ondan az olmayan bir ordu ile bizzat İstanbul'dan hareketle Eğriboz (Eğriboz) karşısına azimet etti. Serahs zamanından beri Adalar Denizi bu kadar kesreti i bir donanma görmemişti, vaktiyle İran ordularınca tamamen örtülmüş bulunan o sahiller üzerinde Osmanlı ordusu kurularak, Sultân II. Mehmed'in otağı da İran Şehinşâhı'nın otağının kurulduğu tepenin üzerine dikilmişti. Lâkin Nikola Kanale Serahs'ın mukabelesinde bulunan Temistokles değildi. Ma hmûd Paşa geçerken Şire'yi hasara uğrattıktan sonra, Eğriboz'a yanaşır bir fırka asker çıkardı ve Vasilikon ile Stora beldelerini ansızın zapt ve tahrîb eyledi. Bu sırada Nikoîa Kanale ise otuzbeş kadirga ile Salamin adası altında Sarone körfezi içinde Girid'den gelecek

⁴²⁷ Motlke'in Şuûa (Gerçek)'İne nazaran 1469. «Turcl abducunt e* Slavonla 30.000 homlnum» (Türkler Slovanya'da otuzbin kişi öldürdüler). Papanın bir kardinalinin -Prey ve Katerina tarafından naklolunan mektubu da Karinttya ve İstirya'da Türklerin tahribatından bahseder. Marlno 8a-nato'nun Şuûn'u «1469 Aüemania scorgada dal Turçhi fin a Goricia» diyor.

⁴²⁸ Lojiye. 7, 522.

⁴²⁹ Sansovino'da Malatesta'nın Kâtibinin eseri, s. 249. Osmanlı müverrihleri Aynoz'un Venedikliler tarafından zabtını 872 (1467)'de gösterirler. Neşri, varak: 221. Bratutu'da Sa'dü'd-dîn, 2, 244. Solak-zâde, 56. Franzes'e de bakınız, 4, 23, s. 99, Alter bas.

⁴³⁰ «David Ebreo mandato a Constantinopoli per salvacondotto per Zuan Capello per trattar la pace, Porta la riposta datta dal bassa.» (Metindeki İfâdenin M. Sanato'nun Şuûn-İ Osmaniye'sinden menkûl mehzazıdır).

⁴³¹ Daru, V&nedtk Târihi. 2, s. 465. Malatesta'nın Kâtibi tarafından yazılmış esere nazaran Mehmed'in ordusu ikiyüzbin askerden ziyâde'di.

imdâd kuvvetlerini bekleyerek demir üzerinde bulunuyor ve şu suretle Osmanlılarım kadirgârlardan bir iskele kurup da bütün kuvvetlerini Ağrıboz'a geçirmelerine karşı bir hareket icra etmiyordu. Eğer Venedik donanması amirali şu vak'da işgal ettiği yüksek mevki pek de lâıyk olmayan bir surette davranmış ise de, bâzı zabitler ona imtisal etmediklerinden, hareket tarzları tarihçe zikredilmeğe şayandır. Bunlardan Antonyo Ottoboni kadirgasiyle Osmanlı donanması arasından bir yol açarak eskiden Haliki denilen Ağrıboz yahut Negrepont Umanına demir atmağa muvaffak oldu. Kardeşi Stefano daha az bahtiyar olarak kadirgası -yanaşmış olduğu bir Türk sefinesi tarafından-yakıldı.⁴³² Ağrıboz adasının vâî ve kumandanı Venedik balyoslarından Pol Ariço idi. Bir fırka kumandanlığında bulunan Luiçi Kaluv ve onun selefi Ciovani Badoer tecrübe edilmiş meziyetlere ve büyük bîr basirete sahip idiler. Ağrıboz sâkinlerinin şecaatleri -istihkâmlar üzerinde erkeklere yardım eden ve yaralıların tedavisiyle uğraşan ve hattâ bâzan gedikler üzerinde harb eden-kadınların cesaretiyle büsbütün artıyordu. Onyedî gün zarfında⁴³³ Türkler beş müthiş hücum yaptılar. Kalenin ateşi ilk üç hücumda yirmi kişinin telef olmasına ve otuz kadirganın mahvına yolaçtı. Sultân Mehmed şehri cebren almaktan ümidini keserek şu tedbire müracaat eyledi: Mahsurların topçu kumandanı Lebena'lu Tomaso Ciavo'yı⁴³⁴ tamahlandırdı. Ancak Ariço, Tomas'ın cinâyetkârca münâsebetini sezerek boğdurup odasının pencerelerindeki demirlere astırdı. O vakit Mehmed, sefînelerindeki taifenin bakiyyesini karaya çıkartarak civardaki vilâyetlerden yeni asker ve gemici toplattı. Şehrin imdadına gelmek, adanın boğazında karaya. doğru uzanan kadirga köprüsünü kırmak, şu suretle her türlü haricî münâsebetlerden mahrum olarak Ağrıboz'da mahsur kalacak muhâsırları açlığa düşürmek için Venedikliler'in fırsat kollamakta oldukları bir zamandı. Lâkin Nikola Kanale. zabitlerin ihtarlarına kulaklarını vererek olsun itibâr etmiyerek ve Pol Ariço'mın büyük bir müzayaka içinde bulunduğundan bahisle vâki olan istimdâdlarından habersiz görünerek hiçbir harekette bulunmadı.⁴³⁵

⁴³² Bu iki kardeş için Venedik'in Sen-Antonyo KİUsesi'nde şu kitabe görü-ltir: «Stephano patri, Antonlo avo, Hector Othobonus monumentum P.P. Hic eoboicum portum ab hoste occupatum trepidante claase navi sua solus ingressus est Â. 1470 ille, praelio navali ad coriplasum, expugnata Turca-rum maxlma navi igne concepto comburittur.»

⁴³³ Beş hücumun târihleri: 25, 30 haziran, 5, 8, 12 temmuz, (Lojiye, Venedik Tarttû, c. 26)

⁴³⁴ Malatesta'nın Kâtibt'nin eseri, Sansovino'da meçhul bir müellif fAgn-boz'un ZapU> (La Presa di Negropöttte) eserine bkz. Sansovino, s. 322.

⁴³⁵ Daru, Venedik Tarihi, 2, s. 466. Loujiye, 235.

Dördüncü bir hücumda Türkler onbeşbin kişi kaybettiler;⁴³⁶ kale birkaç gün daha mukavemet ettiyse de kumandan Ariço, vuku bulan muharebede verdiği telefât ile muhafızların altıbin kişi kaybettiğini görerek, daha ziyâde mukavemet azminde bulunamayıp, kendisinin ve askerinin hayâtına ilişil-memek şartıyla teslim oldu.⁴³⁷ Mehmed buna muvafakat etti; lâkin sözünün şerefini -Ağrıboz surları önünde⁴³⁸ ellibin Osmanlı'nın ziyâından dolayı- almak istediği intikama feda ederek, bütün muhafızları idam etti.⁴³⁹

Eskiler -Azopus'un kızı nâmına nisbetle-Obea, yahut şeklinin uzunluğundan dolayı Makris, yahut demir mâdenlerinden dolayı Halkis ve Halkondantis, yahut ilk sakinleri olan Abanti'lere nisbetle Abantis adlarını verdikleri Negropont (Ağrıboz), vüs'atiyle, ehemmiyetiyle, arazîsinin verimliliğiyle, burunlarıyla, Örip'in⁴⁴⁰ yedi defa vuku bulan medd ve ceziriyle bir an için okuyucuların nazarı dikkatlerini çekmeğe şayandır. Omirus (Homerus) tarafından⁴⁴¹ bağlarının sitâyîşiyle şöhret verilen Histiea, yahut Aureos şehri -ki adanın eski payitahtı idi-Teletriyus⁴⁴² Dağının kuzey yamaçlarında ve Kolenum burnuyla Artemis Mabedi ve Temistokles'in Acemler'e⁴⁴³ ilk galebesiyle ün kazanan Artemis adasının batısında kâindir. Şimdi «Negrepont» denilen ve eski ismi Halkis olan idare merkezi daha güneyde olup Örip Denizi burada o kadar darlaşmıştır ki, adadan asıl karaya kulelerle çevrili bir köprü atmak mümkün olmuştur.⁴⁴⁴ Ortaçağ'da aradaki berzah «Eğripos» diye isimlendirilmiş ve biraz bozularak ondan alınan «Negrepont» ismi «Egrip Köprüsü» mânâsını mutazammın bulunmuştur. Şimdi Gravalinais köyünün bulunduğu mevkide Obe'nin en eski ve en meşhur şehirlerinden biri olan Eretriya ve Etus (Vetus) şehirleri kaaım idi. Daha güneye doğru, şimdi Kastelroso denilen ve şarablan, mermeri, yanmaş taşı (hacer-i fetile) ile meşhur olan Karistos ve bir Neptün Mâbedi'ni hâvî olan Greistus şehirleri bulunuyordu. Öbe (Obe) buğday, şarâb, demir, tuz, mâden sulan hâlâ bütün Yunanistan'ın en çok rağbet ettikleri sulardır. Mevki ve tabiatıyla şu suretle imtiyaza hâiz olan bu ada

⁴³⁶ Daru ve Lojlye, yine aynı sahtfeler.

⁴³⁷ Daru, 2, 467.

⁴³⁸ Osmanlı müverrihlerine nazaran yetmişbin.

⁴³⁹ Ağrıboz'un Zaptı eseri.

⁴⁴⁰ Liusus, 28, 6.

⁴⁴¹ Omirus (Homerus), 2, 537.

⁴⁴² Strabon, 9; Tit-Uö, 28.

⁴⁴³ Kornelyus Nepos, Temistoktes, 3.

⁴⁴⁴ Valpol'un Hâtıralarına bakınız. Aded: 33, s. 528.

civar hükümetler arasında ebedî bir ihtil f sermâyesi olmuştur. Zaman zaman, Yunanistan'da birbirini takip eden hükümetlerin eline geçmiştir. Bir vakit Atinalılar, Spartlar (Ispartalılar) Makedonyalılar A rıboz için aralarında münazaaya tutuştular. Makedonya Kralları'ndan Roma cumhuriyetine, sonra Bizans imparatorlarına, onlardan Venedikliler'e geçmiştir. Eski a  târihinde bir m ddet ik büyük hükümdarlardan Serahs'm, Antiokus' n, Mitri-d d'in, elinde bulunmuşt . II. Mehmed Hân'ın kırkiki yaşında ve cülusunun yirminci senesinde diğer fetihlerine ilâve etmesine kadar Venedikliler'in mülkiyetinde idi.⁴⁴⁵

⁴⁴⁵ Yunan'm istikl liyle kaybedildi. (Mütercim).

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/46-90

Sultân Mehmed, 1427 (823) senesinde do du u cihetle 1470'd  kırkikinci yaşına ve cülusunda yirminci senesine giriyordu. Hatırlatırız ki F t h'in saltanat müddetini Hicrî takvime göre 855'den 875 senesine kadar hesap ettik. Osmanlı müverrihleri A rıboz fethini 1468 (873)'de gösterirler. Venedik müverrihleri ve onlara imtis len Lojiye ve Daro 1470'd , A rıbozun Zaptı» eserinin meçhul müellifi 1471'd  gösterirler. Bu fetih, Neşrî tarafından Osmanlı târihinin en parlak f tuhatından biri olmak üzere yazılmıştır. Bratoti'd  Sa'd 'd-dîn'e (2, s. 344); idrîs'e (varak: 129); Solak-zâde'ye (varak: 57),  l 'ye (Mehmed Saltanatının 22. Faslı); Nuhbetü't-Tevârîh'e; Ravzat 'l-Ebr Va; Takvîmü't-Tevârîh'e (873 senesi); Lutfî Paşa'ya (s. 61), Cihân-n m 'ya (s. 687) müracaat. Venedik muahedeleri ihtiva eden büyük boyda yedi cilt üzerine tertib edilmiş

mecmuadaki (Libri dei patti) vesikalar Lâtinler'in Kostanti-niyye'yi zaptlarından A rıboz'un F t h tarafından ele ge irilişine kadar olan m ddete  it A rıboz târihini bir dereceye aydınlatırlar. Ada, evvelâ Raven Kar erio, yahut bu vesaikin dediği gibi Ravanus de Caceribus tarafından idare olunmuştur. Ada'nın ona tefvizini hâvi berât Doc Ziani tarafından imza edilmiş ve 1209 Mart'ı târihiyle t rihlenmiştir. Raven 1210 târihi şubat'ıyla imza ettiği bir mektup mucibince Cumhûr'a, onların emirg z rlı ını kabul ettiğini (Mezkûr mecmua, c. 2, varak 211 ve 212) yazar. Altı sene sonra, a.g. mecmuanın 4. c. nde 301. sahifede taksim olunmuştur. Nihayet, Vilhelm D  Veron ile Venedik Doc'u Rainero Jenos arasında, balyos Marko Grade Niko ma'rifetiyle aktedilen 7 Kânûn-i s n  1256 tarihli bir ittifak ahid-nâmesi mucibince A rıboz Hâkimi Ahai Prensi aleyhine şiddetle muharebeyi taahhüd ediyor.

ONBEŞİNCİ KİTAP

II. MEHMED'İN FETİHLERİ

İltizam usûlünün ihdası. -Tokat önünde tahribat. -Mahmûd Paşa'nın ikinci vezir-i âzamhğı, -Pâdişah'ın mektubu. -Akkoyunlu ve Karakoyunlu sülâleleri. -Ka-raman'a, dördüncü sefer. -Uzun Hasan'ın târihi. -Uzun Hasan'ın Beğlerbeği Murad Paşa'ya, galebesi. -Tercan'da Pâdişâh ile muharebesinde hezimet. -Ehl-i Salîb donanmasının tesîirâtı. -Vezir-i âzam Mahmûd Paşa'nın azl ve idamı. ~ Adalia'ya hücum. -Karaman kalelerinin fethi. -Beşinci seferde tabiiyyet altına alınan Kara-m&n'a Şehzade Cem'in vâlî nâsbı.

Sultân Mehmed, ne kadar memleket fethetse kanamadığından, Anadolu'da yeniden seferler tasarladı kî, bunlar kendisini beş sene mütemadiyen ve münhasıran işgal edecekti. Pâdişah'ın muzafferiyetleri Karaman halkının kendi namlarına mensup aileye irtibatlarını tamâmiyle mah-vedememişti. fshâk'ın oğluyla validesi -İd Silifke şehrini hâlâ ellerinde bulunduruyorlardı-halk arasında gizli gizli cereyan eden isyan temayüllerini alevlendirmek için hükümet merkezlerini ilkaât merkezi hâline koymuşlardı. Bir taraftan da genç beğin amcası ve fshâk'ın kardeşi olan Kaasım Beğ, hâmisî Uzun Hasan'ın yardımıyla ahâlînin eski hanedana muhabbetinden tamâmiyle istifâde ediyordu. Mehmed, Karaman'dan azimetinden önce Turgud Tatarları aşiretini yan yarıya tenkil eylemiş ise de, yine Tatarlar'dan Varsak denilen ve Timur'un istilâsından beri oralarda kalmış olan aşirete ilişmemişti. Alâiye arazisi de Küçük Asya'nın son hükümdarları olan Selçuklular Hânedâm'ndan Kılıç Arslan'ın hükümrânlığı altında henüz müstakildi. Bir takım halkın muhabbetsizliği, bir takımının da korkusu, aralarında -Osmanlılarca muhataralı olabilecek-bir yakınlaşmayı istilzam etmiş ve bir fesad çıkması hususunda şüphe bırakmayacak surette vukua gelen hareketler, tehlikeyi artırmıştı. Bu fesadı bastırmak için Vezîr-i âzam Kûm Mehmed Paşa külliyetli bir ordu ile Anadolu'ya yürümek emrini aldı.⁴⁴⁶ Tama'kârlığı yüzünden, Ka-raman'ın Ereğli ve Lârende kazalarını vergi altında ezdi. Lârendeliler, cami ve medreselerinin ravza-i Peygamberi'yi

⁴⁴⁶ Osmanlı müverrihleri bu sırada tatbik edilen mezalimi sarihen beyan edereler: OL sitem-pişe hemişe cevr ve zulmi adet idüp... dah sonra: Akıbet itdüğü zulm ve fesadun kendü dahi cezasını buldı.

içine alan Medîne-i Mu-kaddese'ye vakf⁴⁴⁷ edilmiş olduğunu beyanla, hiç olmazsa bunlara ilişilmemesini istirham ettiler; Zâlim Vezîr, cevâp yerine geçmek üzere temsilcilerden meydana gelmiş olan hey'eti kamilen idam ettirdi.

Rum Mehmed Paşa Karaman beldelerini baştanbaşa mezâlim altında inleterek Varsaklar'ın⁴⁴⁸ bulundukları yerlere tecâvüz ve onlar hakkında da vahşîyâne muamelesini tekrar eyledi. Fakat Varsak reislerinden Uyuz Beğ nâmında biri Taş-ü derbendlerine atılmış ve kahraman arkadaşlarıyla Türk süvarisinin hücumunu beklemişti. Mevkiinin manialarla mahfuz olması, aleyhinde yapılan hücumları müdâfaaya kifayet etti. Bu kavgalarda Osmanlı askerinin yarısı zayi olarak, Rum Mehmed Paşa bunların bakiyyesini ancak o vakte kadar alabilmiş olduğu ganimetleri terke-derek kurtarabildi. Varsaklar Mehmed Paşa ile askerinin hep kaçmakta olduklarını görmeleri üzerine Vezîr-i âzami parmaklarıyla reislerine göstererek müstehziyâne:

-«Ne vezîr-i kerîm imiş ki bizim ayağumuza kadar altunlar getirdi!» diye bağıldılar.⁴⁴⁹

Pâdişâh -hezimetinden dolayı haysiyetini kaybetmiş olan-Vezîr-i âzam'ı azlederek, makamını, esaretten Bosna Vâlîliği'ne kadar yükselmiş olan tshâk Paşa'ya verdi. Bu vezîr-i âzamin mezâlimi, vahşîliği devletine (iktidarına) sebep olduğu gibi, felâketine de yol açmıştır. Rum Mehmed Paşa -milletinin saadeti eseri olmak üzere ancak üç ay vezîr-i âzam-lık makamında bulunmuştur-Osmanlı târihinde ancak iki cinayetin hâtirasını bırakmıştır; onun iktidarı zamanındadır ki, «mukataa» usûl-i mâliyesi idhâl edilmiştir. Sultân Mehmed bunu bizzat kendisi tasavvur ettiği için, nazarında kıymetdâr idi. Kostantiniyye'nin fethini müteakip, Mehmed, ıssız olan payitahtı şenlendirmek için her taraftan muhacirler gönderildiği sırada, bu yeni gelenlere verilen haneler üzerine icâre (kira, gelir) makamına kaaim bir vergi tarhetmiş idi. Bu muamele fethedilmiş olan şehre yeni nakledilmiş

⁴⁴⁷ «Vakf» kelimesi, umumiyetle, terk, tahsis, tevdi hususlarını mutazamm olup, alelade kabû suretine göre bir şefkat hissiyle mukaddes bir cihete, insanî ihtiyaçlara, umûmî dinî vazifelere tahsis edilmek düşüncesini içine alır. Üç nevi vakf vardır: 1 -Camiler, 2 -Fukaraya ve umumî olarak insanların ihtiyaçlarına iane için açılan müesseseler, 3 -Camilere bağlı bulunan âdi vakıflar (Fransızcaya tercüme edenin haşiyesi). (Bu mütercim kendi nokta-i nazarına göre yürüttüğü bir düşüncedir; evkafın tarif ve taksimi sadetden hâric olmakla beraber, nakledilmiş olan haşiyede izaha muhtaç birşey olmadığından mütalaa ilâvesine lüzum görülmedi. Mütercim).

⁴⁴⁸ Toros Dağı'nın, Silifke'nin kuzeydoğusundaki kısmına Varsak Dağı denilir. Cihân-oûmâ. s; 611.

⁴⁴⁹ Bratutu'da Sa'dü'd-din, s. 250; Solak-zâde, varak: 57, Neşri, s. 222. Asıldan. «Varsak beğceğizleri Uyuz Beği karşılayup «Bu paşa ne hoş dev-letlû imiş ki cem' itdüğü mâli ayağumuza getirüp dökdü» diyu tahakküm tarîki ile alkışladılar^ Sa'dü'd-din, s. 517. Mütercim.

olan birçok Müslümanların avdetine sebep oldu. II. Murad'ın silâh arkadaşı Lala Şâhîn'in arz ve ihtârâtı üzerine, Mehmed bu icâreyi lağvetti. Lâkin Rum Mehmed Paşa sadâreti zamânında o vergiyi tekrar ihdas etti ve zirâat yapılan araziye de ta'mîn ettiğinden, bu târihte birkaç defa zikri geçecek olan mukataa, yâni kurada iltizâm usûlünün ihdası yine onun idaresi zamanında olmuştur.⁴⁵⁰

Yeni vezîr-i âzam îshak Paşa Rum Mehmed Paşa'nın bozgunluğundan sonra bütün memleketi eski beğîlerinin lehine kıyam ettirmiş olan îshak Beğ'in kardeşi Kaasım Beğ'i vurmak üzere zaman kaybetmeksizin Karaman'a azimet eyledi. Vezîr-i âzam, Kaasım Beğ'e Mut kalesinde tesadüf ederek muharebeye icbar etti ve tamâmiyle hezimete uğrattı. Mut ve Niğde kalelerini tekrar inşâ ettirdikten sonra Varköy,⁴⁵¹ Uç-Hisar, Ortahisar kaleleri ile Aksaray (Garsaora) şehrini fethettiler.⁴⁵² Pâdi-şah'ın kat'î emri üzerine Aksaray ahâlisini kaldırarak Kostantiniyye'ye nakletti ki, bugün «Aksaray» adıyla isimlendirilmiş olan mahallede iskân edilmişlerdir. Bütün bu vak'alar, Mehmed'in Ağrıboz adası seferini icra ettiği sene zarfında cereyan etmişti (1471/876). Ertesi sene, âdî bir yeniçeri neferliğinden üç tuğlu paşalığa yükselmiş olan Gedik Ahmed Paşa, bir ordu ile Alâiye'nin zaptına gönderildi. Selçuklu Sultânı Alâü'd-dîn Keykubâd⁴⁵³ tarafından deniz sahilinde ve eski Koreçeziüm beldesinin yerinde inşâ edilmiş olan bu şehir, beş-altı yüz kadem yüksekliğinde ve birbirini takip eden beyaz ve kırmızı tabakalardan dolayı şâyân-ı dikkat bulunan kayalıklar üzerine bina edilmişti.⁴⁵⁴ Paşa, Alâiye hükümdarı Kılıç Arslan'ı teslim olmak için ikna ile haremi ve çocuğuyla birlikte Bâb-ı Hümayûn'a gönderdi. Padişah, hemen itaat etmesinden dolayı, mükâfâten, idaresi için Gümölcine'yî tahsis eyledi.⁴⁵⁵ Fakat biraz sonra Kılıç Arslan av bahanesiyle firar ederek Mısır'a gitti. Haremi ve oğlu kederlerinden terk-i hayat ederek Gümölcine'de ikisi bir kabire defn edildiler. Kılıç Arslan Pâdişah'm vermiş olduğu bir elması Zât-ı Şâhâ-ne'ye iade olunmak üzere Mısır'dan Gedik Ahmed Paşa'ya göndermişti. Ahmed Paşa bunu kuyumcudan aldığı birçok pahalı taşların içine katarak -İstanbul'a vusulünde-cümlesini Pâdişah'a takdim eyledi.

⁴⁵⁰ Neşrî, varak: 193, Kostantiniyye'nin fethini müteakip.

⁴⁵¹ Sa'dü'd-dîn'de «Vara Köyü». Mütercim.

⁴⁵² Kaufer'in Kostantiniyye haritasına müracaat.

⁴⁵³ Cihân-ntinâ, s. 621.

⁴⁵⁴ Bufor'un Kajamania'sj. Salname-i Edebiyat, Ondördüncü Kitâb.

⁴⁵⁵ Hacı Kalfa'nın Rûm-İH s i, s. 69.

Sultân Mehmed mücevherâtından pek güzel anlardı; kendi elmasını görür görmez tanıdı. Her ne kadar paşalarının bu türlü hallerine müsamaha etmek mu'tâdı değilse de Gedik Ahmed Paşa'nın Karaman'da asayiş iade işindeki hizmetlerini nazar-ı dikkate alarak, kendisini affetti.⁴⁵⁶ Karaman Beğ'i tshak Beğ Uzun Hasan nezdine firar ettiği vakit haremiyle oğlu Mehmed Beğ'in Silifke kalesine kapanmış ve Osmanlılar'ın bütün kuvvetlerine karşı orada sebat eylemiş olduklarını evvelce söylemiştik. Beğ'in haremi, zevcinin vefatı haberi üzerine Padişaha bir sefaret hey'eti göndererek itaat arzemiş olduğundan, Sultân Mehmed Gedik Ahmed Paşa'yı kaleyi tesellüm etmeğe memur eyledi. Vezir bu emri ifa ettikten son-ra? - içerisinde îshak Beğ'in biraderi Pîr Ahmed'in ailesiyle îbrâhîm Beğ'in oğullarından babası sağ iken vefat eden Mehmed Beğ'in kerîmesi ve bu beğlerin yeğeni olan fevkalâde güzelliğiyle meşhur bir kızın bulunduğu Mûkan⁴⁵⁷ kalesi üzerine yürüdü. Gedik Ahmed kalenin tes-lîm olması üzerine bulduğu hazînelerle Mehmed Beğ'in kerîmesini Pâdişah'a gönderdikten sonra Levleke (Lülge)⁴⁵⁸ kalesini muhasaraya gitti. Kaleyi zaptettiği vakit muhafızlarından bir kısmını kati ettirerek diğer kısmını da surlardan aşağı attırdı. Lâkin Uzun Hasan ordusunun yaklaşması Pâşa'nın yeni fetihlerini muhafazaya müsâade etmediğinden, Gedik Ahmed Konya'ya doğru çekildi.

Uzun Hasan Sultân Mehmed'e karşı Karaman Beğlerinin hukukunu müdâfaaya karar vererek Osmanlı hududunu tecâvüz ile Tokad'a doğru ilerlemişti. Nezdinde, Mehmed'in amca-zâdeleri Pîr Ahmed ile Kaasım Beğ bulunuyordu. Ordu, Uzun Hasan'ın veziri Ömer Beğ ile yeğeni Yu-sufca Mirza'nın kumandaları altında idi. Tokad'ın Timur tarafından zaptı esnasında görülmüş olan vahşetler bu defa şehir tekrar alındığı vakit yenilendi. Belde kül hâline getirilip, ahâlîye bin türlü işkence icra edildi. Bu Türkmenler -Osmanlı müverrihlerinin kavlince tabiatlarının gereği olan⁴⁵⁹ -

⁴⁵⁶ Sa'dü'd-din'in mütercimi Hammer (Bratutu?) bu elmas fıkrasının rengini biraz değiştirmiştir. Hoca'dan özetlenmiş şudur: "Kırıc Arslan seyahat tarihiyle Mısır'a gitmiş idi. Kendisi cevahir san'atında mahir olduğundan renge çekmek üzere mukaddema Pâdişâh bir ağır tas vermiş; taş, Arslan Beğ'in yanında kalmış; Mısır'da boyanmış; huzûr-ı şahaneye îsal olunmak üzere Gedik Ahmed Paşa'ya göndermiş. Pasa «bir kuyumcu getirdi, satılıktır.» diye arz etmiş. Fâtih görür görmez, teşhis ile «Bu benim Kılıç Arslan'a verdiğim taştır» buyurmuşlar. Pâdişâhın gördüğü elmasların nihayeti yok İken bunu tanıması üzerine Gedik Ahmed Pasa'yı hayret almış. Hoca Efendi fıkrayı «Ukûlül-mülûk mülûkü'l-ukûl» kelime oyunuyla sona erdirir. Mütercim.

⁴⁵⁷ Bratutu'da Mukanu, kitap: 2, s. 255 (Sa'dü'd-din'de Mim. Vav. Kaf. Nun.)

⁴⁵⁸ Bratutu'da Sa'dü'd-din, kitap: 2, s. 255. Solak-zâde, varak: 57, Neşri, v: 224.

⁴⁵⁹ «Tabiat-ı Türkmâniye muktezâsım zuhura getirdikten sonra» Solakzâde.

vahşetlerini icra ettikten sonra Ömer Beğ, Uzun Hasan'ın yeğeni Yusufça Mirza ile Pîr Ahmed ve Kaasım'ı onbin neferle Tokad harabelerinde bırakarak Diyarbekir üzerine yürüdü. Yusufça, Karaman Beğlerinin telkinlerine uygun olarak, onların hak iddia ettikleri memleketleri fahrîb etti⁴⁶⁰.

Tokad'da irtikâb edilen vahşetler ve Karaman'da icra olunan tahribat haberleri üzerine Sultân Mehmed'in hiddetine nihayet olmadı, tik sözü çadırının hemen Üsküdar'da kurulmasını emretmek oldu. Bütün paşalara, beğ-lere umûmî bir emirname gönderdi. Anadolu sahilinde ve maiyyetinde toplanmak üzere meşîyyet-i seri'a ile gelmelerini emretti. Tehlike pek yakın idi; düşman birkaç merhale daha gelmiş olsa Küçük Asya'nın kalbinde bulunacaktı. Vezîr-i âzam îshak ile Karaman valisi bulunan Şehzade Mustafa bütün İran ordularının hücumuna mâruz idiler. Maiyyet-lerinde müdâfaa edecek asker pek olduğu cihetle -dişlerinin vaziyetinden dolayı «Gedik» adı verilen-Ahmed Paşa'nın fırkasının Yusufca Mirza'ya mağlûbiyetinden sonra her dakika düşmanın eline geçmek tehlikesinde bulunuyorlardı. Sultan Mehmed, Mahmûd Paşa'yı vezîr-i âzam-ıktan azletmiş olmasından dolayı kendisine terettüb eden zaran şu tehlikeli zamanda takdir ve hatâsının tamirinde acele ederek, o muhterem hâdim-i devleti ikinci defa olarak devletin en büyük mesnedine davet etti. Yine bu zamanda idi ki, bu ahvâlde ne suretle hareket edeceğini mutazammın olarak oğlu Sultân Mustafa'ya (Sultân değil, şehzade) kendi eliyle yazılmış bir emir (hatt-ı şerif) gönderdi. Osmanlı Devleti'nin bidayetlerinde pâdişâhlar yazı yazmak san'atına âşinâ olmadıkları zaman ellerini mürekkebe batırarak kâğıd üzerine bastıkları nişaneden başka hatt-ı şerîf yok idi. Bu nişaneden bugün görülen tuğra-yı hümayûn'un ortaya çıktığı daha önce yazılmıştı. Sonraları pâdişâhlar bizzat yazı yazmağa ve bizzat hükümet idaresine tenezzül ettikleri vakitlerde dahî kamilen kendi ellerinden çıkmış vesaik pek nâdir olmuştur. Şimdi dahî hatt-ı şerîf bir ahidnâmenin, bir berâtın, dîvân-ı hümayûnden çıkmış emirname-lerin üstlerine, pâdişâhların kendi elleriyle yazdıkları bir satırdan, yâhud birkaç kelimeden ibarettir. Umûmî surette, sultânların nâme ve fermanları kendi kalemlerinin mahsûlü değildir. Nasıl ki Avrupa hükümdarlarının el yazısı denilen vesikalar da -birçok defalar bir kâtibin kalemî eseri olmadığı farz olursa bile-kendi fikirlerinin mahsûlü değildir. Türkiye'de bu kaidenin müstesnaları sair memleketlerden daha azdır. Bununla beraber o türlü

⁴⁶⁰ Sa'dü'd-dîn, Solak-zâde, Neşri, tdrîs.

vesikalar -ale'l-husus kalem oynatmaktan ziyâde kılıç kullanmakla tanınmış bir âmir-i mutlakın, yâhud bir fâtihin yazısı olduğu halde-târih nokta-i nazarına göre husûsî bir ehemmiyet kazanırlar. Sultân Mehmed'e gelince, yalnız edebiyat ve san'atm gayretli bir hâ-mîsi olmayıp, her ne zaman şan ve zafer arzusu nefsinde sükûn bulup da yeni fetihler tasavvurundan hâlî kalır ise, ilimlerle ve bilhassa şiir ile iştigâl ederdi. Bununla beraber, saltanatı zamanına âid devlet evrakı, otuz sene zarfında bütün Avrupa ve Asya hükümdarlarına gönderilen mektuplar -ki Osmanlılar'ın revnak muzafferiyetlerini hissettirmek için hep ez-hâr-ı beyân ile müzeyyendir-pâdişâhın değil, sarayın en mümtaz ulemâsının kalemi eseridir. İstanbul fethinde Mısır sultaniyle İran şahma yazılan zafer-nâmeler, zamanının en itibarlı ulemâsından olan muallim-i sultanî Molla Gürânî inşâsiyladır. Fâtihi'nin yirmibeş kît'a olan siyâsî yazışmalarından (ki vak'alarını yazmakla meşgul olduğumuz vakitten bir asır sonra -evvelâ reisü'l-küttâb, sonra nişancı-başî olan-Feridun'un Osmanlı târih araştırmaları için takdiri kaabil olmayacak derecede bir kıymeti hâiz bulunan eserinde toplanmıştır) yalnız dördü, yâhud beşi II. Mehmed'in kalemiyle olmak gerektir. Diğer birkaçı da, belki gençliğinde Manisa valisi iken -tahta câlis olduktan sonra muhabere işlerini muallimine yâhud devletin kâtibine terke mecburiyeti vaktinde bulamayacak olduğu-boş vakitleri içinde yazılmıştır. Eğer o vesikalardan birkaçı bizzat padişâhın kalemi eseri ise, bunlardan biri Uzun Hasan'a karşı gönderilen ordunun ser-askerliğine yâni başkumandanlığına tâiyn olduğunu mutazammın oğlu Mustafa'ya muharrer olan mektuplar⁴⁶¹ Bunun her ibaresinde Mehmed'in fikrinin cevalân tarzı görülür. Mektup aşağıda nakl olunmuştur.⁴⁶²

«Ebûl-feth ve'l-magâzî cennetmekân Sultân Mehmed Hân Gâ-zî hazretlerinin taraflarından mahdumları ve Karaman Hâkimi olan Şehzâde-i

⁴⁶¹ Notlar ve Açıklamalar, Onsekizinci Kitap, Not: 24'de de yazıldığı gibi, Hammer'in Fâtiş şehzade iken yazdığını söylediği bâzı muharrerât ilk saltanatı zamanındadır. Şehzade Sultân Mustafâ'ya yazılan berât, unvan ve üslûbuna nazaran Divân-i Hümâyûn kaleminden yazılmış olacak ise de, Fâtihi'nin emir ve ta'-rifiyle tastîr olduğunda şüphe olamayacağı gibi, bâzı ibareleri Sultân II. Mehmed'in lisanından sâdir olduğu veçhile, belki padişâhın kalemiyle yazılmış olabilir. (Fermanda dercedilen (nûr-i hadîka veya) «Nevr-hadîka» terkinindeki «nevr» (nûr) kelimesinin ağaç ve nebat çiçeği mânâsına olacağı -işbu tercüme nazâr-i mütalâalarından imrâr buyurmaları bâis-i şeref olan- bir zât-i âlînin ihtarı üzerine, Terceme-i K a anı us'a müracaatla tahkik olduğu, Onbeşinci Kitab'ın 16 numaralı dipnotunun bir fikrasının tashîhen beyân olunur.)

⁴⁶² Müverrihin tercümesi yerine ünvanıyla beraber Mt|nşe&t-ı Feridun'dan aynı alıyoruz. (Bu hatt-ı hümâyûn Münşeâtı Feridun'da ikiyüzyırlmı-altımcı parçadır. Bütün Münşeât 267 parçadan mürekkep olarak bunların 128'i pâdişâhlar tarafından gönderilmiştir. Yarısından ziyadesi onların cevâbı, yâhud sair vesikalardır.)

Sultân Mustafa hazretlerini mumailayh Uzun Hasan'ın muharebesine serdâr nasb eylediklerinde ısdar buyurdıkları berât-ı şerifin suretidir:

«Ferzend-i ercümend-i devletyâr ve veled-i saâdet-mend-i kâm-kâr, nûr-i hadaka-i saltanat ve şehryârî, nûr-i hadîka-i hilâfet ve nâmdârî, adudü'd-dünyâ ve'd-dîn, avnül-islâm ve'l-müslimîn, el-müeyyed min inda'llahi'l-meliki*-a'lâ (oğlum Mustafâ, tale bikahu ve nâle menâhu, tevkî'-i refî'-i hümâyûn vâsıl olıcak ma'lûm ola ki: Merhûm-ı mağfurunleh Cihânşâh pâdşâh ve saîd ve şehîd Sultân Ebû Saîd, nurullahu merkadhüma vak'-alarından sonra müstehak-ı darûresen olan Uzun Hasan deme-rehullah, bu canibe merreten ba'de âhiri bî-edebâne mekâtib gönderüp kinayeden hâlî olmamağın (cevâbu'l-esfehi's-sükût) üzere rubah-ı mezbûre hâb-ı hargûş virilüp şîrân-bîşe-i gaza ve hizebrân-ı kûh ü gabirle anın tedârikindeyiz, inşa'allahü Tealâ. Amma bu eyyamda anın ba'zı ümerâ-i nikû-san Karamanoğlu tahrikiyle diyâr-i İslâm'a kasd itdüğün arz eyledüğün ecilden def'n ve refiyyün seni ser-asker idüp büyürdüm ki

Anatoli ve Rûm-ili beğlerbeğisi ile vakt-i hâcetde üzerlerine varup bitevfiku'llah bâb-i müdâfaada dakika fevt itmeyesiz. Tahriren fî evâil-i şehri safer hatem bi'l-hayr ve'z-zafer, sene seb'a ve semânın ve semânemâihu. Be-makam-ı Kostantiniyye. (887/1472).⁴⁶³

Mahmûd Paşa, donanma amiralinin (kapudân paşanın) mu'tad makam olan Gelibolu'dan Üsküdar'a azimetle pâdişâhın elini öpmek şerefine nail oldu. Şimdiye kadar icra olunan tedârikâtın bu sene kış gelmezden evvel Uzun Hasan'ın müthiş ordusuna galebe etmek ümidiyle muharebeye girişebilmeğe kâfi olmadığına hükmetmesinden, yahut Sultân Mustafa'ya olan şahsi garazından, bizzat Pâdişâhın maiyyetinde olmadıkça sefer muhatarât ve şerefini Şehzade ile paylaşmağa rızâ göstermemeyi ve onun emri altında hizmet etmemeyi azmetmiş bulunmasından dolayı, mevsimin pek ilerlemiş olduğunu, Karaman'da kışın pek şiddetli hüküm sürdüğünü,

⁴⁶³ Münşeât-i Feridun'un İstanbul temsilinin 272. s.den. «Nûr-i hadîka» kelimesi yerinde başka bir kelime olacaktı, zannolunur. Çünkü tekrar etmiş bulunuyor. Nâl-i menâh: Arzusuna nail olsun. «Ve said ve şehîd» harf-i âtufe-i ziyâde olmak muhtemeldir.» Cevâbü'l-esfehi's-süiût. «Akılsıza verilecek cevâb sükûtadan ibarettir»; Hammer'in de işaret etmiş bulunduğu üzere darb-ı meseldir. (Mütercim).

877 Hicrî senesi başı 1472 Milâdiyesi Hazîran'ının 9'una tesadüf eder; binâenaleyh Safer'in ilk on günü Temmuz'un ortalarına tesadüf eder. (Metinde Feridun'dan naklen, Fâtih'in oğluna berâtı târihi 887 gösterilmiş de bunda hatâ vardır. Doğrusu 877 Olacaktır; nasıl ki Takvîmü't-Tevârîh dahi bir sene sonraki Uzun Hasan muharebesini 878'de gösterir. Uzun Ha-san'ın inhizâmma târih olan «Butlan keydü'l-hâineyn» ibaresi ile «Ve yensurikallahu nasaran azizen» âyet-i kerîmesi bunun iki çok kuvvetli delilidir. «Ha'ineyn» lâfzının hemzesi ya: 10 hesâb olunmalıdır. Hammer her nekadâr 877 başlarını 9 Hazîran'a tesadüf ettirmiş ise de Gâzî Muhtar Paşa hazretlerinin IslâhîT-Takvîm'ine nazaran Hazîran'ın 8'ine tesadüf etmektedir. Mütercim).

ordunun harb levazımı ve zahirelerin henüz ikmâl edilmemiş bulunduğunu, Pâdişah'a arz ile memleketin başlıca mevkilerine imdâd ve Türkmen aşiretlerinin zulümlerini men etmek üzere Anadolu Beğlerbeği Dâvûd Paşa'nın ileri gönderilmesini istirham etti. Mehmed bu surete muvafakat ederek, karârın Pâdişâh tarafından Sultân Mustaaf ya tebliğini müteâkib Dâvud Paşa me'mur edildiği cihete gitti. Bununla beraber, Yu-sufca Mirza Karaman Oğulları'yla birlikte müttefiklerinin memleketleri-in talan ediyordu, Akşehir'den⁴⁶⁴ güneye doğru, yâni Hamîd⁴⁶⁵ kazasında vâki Karamut⁴⁶⁶ üzerine yürüdü; oradan da doğuda -yine o nâm ile yâd olunan-göl üzerinde Kura-üi'ne⁴⁶⁷ yöneldi. Bu gölün kenarında bir gün evvel Yalvac'dan gelmiş olan Şehzade Mustafa ile Dâvûd Paşa kumandasında bulunan Osmanlı ordusuna tesadüf etti; kanlı bir cenk vuku buldu. Yusufca Mirza ordusu tamâmiyle bozularak tam bir kaçış hâlinde Uzun Hasan'ın ülkesine döndü. Ser-asger Şehzade Mustafa'nın muharebe neticesini bildirmek için gönderdiği arıza evvelce naklettiğimiz hatt-ı şerif gibi sahibinin tefekkür tarzını gösterdiğinden bizce fi'1-hakîka şehzade tarafından yazılmış görünüyor. Veciz, basit, fermân-berâne, mahviyetkârâne olması cihetiyle diğer zafer nâmelerinden mümtaz olduğu için tercümesini vecîbe addediyoruz:⁴⁶⁸

«Dergâh-ı feth-i karin ve bârgâh-ı zafer-i zamin türabına arz-ı bende-i kemtereyn budur ki: HâHyâ fermân-ı şerif vürûdun-dan sonra müstehak-ı darûresen olan Uzun Hasan, demrehul'lla-hın akaarib-i akarib (akreblerden ibaret olan akrabalarından) -şiarından îbnü Ümmî Yûsuf-i bedbaht bir iki karındaşla-riyle ve nice benâm Şark beğleriyle Karaman bî-hânümânın evlâdından Pir Ahmed ve Kaasım'ın Önlerine düşüp Kaysariy-ye'den beri ubur itdüklerinde bu bendeleri dahî mahmiyye-i Konya önünde yoklama idüp, hâzır bulunan leşker-i zafer-eser ile müdâfaalarına müteveccih olup, Anadolu beğlerbeğisi lalam Gedik Ahmed Paşa sağ koluma ve Rûm beğlerbeğisi Mehmed Paşa bendeleri sol kolumda turup, mâh-ı

⁴⁶⁴ Akşehir Türkler'in hikmet sahibi mizahperesti Nasreddin Hoca'nın yattığı yerdir. Evliya Seyâhatnâmesi'ne ve JahPbuoher der Litteratur eserine müracaat, 19, s. 64.

⁴⁶⁵ Mc Kineir, s. 208. Bu Karamut (bizim Sa'dü'd-dîn'de s. 524, Karamuk) yukarıdaki «Mut» değildir. Karamut, Karaman ile Hamid-İli hududu üzerinde, Mut ise Adana sâhilindedir.

⁴⁶⁶ Cihân-ntimâ, s. 639; Jahrbucher der Litteratur, 19, s. 72.

⁴⁶⁷ Kura-İli eskilerin «Coralis» (Koralis) dedikleri göldür. Cihan-nümâ'nın 619. s.nde taşkınlara karşı <göl> kenarında yapılmış sedlerden bahs ediliyor (Sa'dü'd-dîn'de, s. 524, Kır-ili.)

⁴⁶⁸ Müverrihin tercümesi yerine Müşşât-ı Feridun'dan aynen alınmıştır.

rebî'ül-evvelin on-dördü vâki* olan şenbe günü⁴⁶⁹ müsâdeme-i saffeyn olduktan sonra ba'de'l-asr düşmanın bahtı güneşi guruba irişüp ve serdâr-ı serbedârı olan Yûsuf-ı mezkûrden karındaşları Zeynel ve Amrû Muzaffer ile dil tutulup ve sair ümerâsı Mehmed Bakır ve gayri nâmdârları hâk-i mezellete düşüp ve başları kesilüp hüsrû'd-dünyâ ve'l-âhire makûlesinden oldılar. Ve ba-kıyyet's-süyûf vâdî-i mahûfoan girizân olanların ekseri tîh-i mühlikeden baş kurtarmayup helak oldılar: «Fek u ti a dabirü'l-kavmi'llezîne zalemû ve'l-hamdulillâhi rabbi'l-âlemîn». Ve bu cümle-i fütuhât saâdetlü pâdişâh-ı âlem-penâmn hayr duaları berekâtında olup, ümîddür ki, başbuğları olan Uzun Hasan dahî tîğ-i siyâset-i guzâtdan geşte ve serkeşte bî-gûr ve kefen tîh-i felâkete düşüp laşesi ta'me-i mûr ve mâr ola, inşa'allahu Tealâ. Ve bu müjde ile çaşnıgîr-başı Mahmûd kulları gönde-rilüp akabince mîr-âhûr Keyvân bendeleri bil-cümle alınan baş ve diller ile semm-i saâdet-mendlerine yüz süriyi irişmek üz-redür. Bakî ferman dergâh-ı muallânındur.» «Bende-i bî-riyâ Mustafâ».⁴⁷⁰

Mehmed, düşman ordusu kumandanının demire vurulmasını, sair esirlerin de başlarının kesilmesini emretti. İki Karaman beği Ahmed ve Kasım harb meydanından kurtulmuşlardı. Ahmed Uzun Hasan'ın nezdine ino gitti; Kaasım Kilikya taraflarına giderek Silifke'ye iltica etti ve kaleyi tahkim eyledi.⁴⁷¹

Sultân Mehmed'i Uzun Hasanla muharebesinde takip etmezden evvel Ak-Koyunlu Türkmen Hânedâm'nın bu kudretli hükümdarı ile o aileye bir nazar atf etmek icâb eder. Uzun Hasan'ın faaliyetleri, hattî nâmı Avrupa müverrihlerinde pek noksan olarak bilindiği içindir ki, bu açıklamanın faydalı olacağını zannediyoruz. Hicretin sekizinci, Mîlâd'ın on-dördüncü asrı nihâyetinde Cengiz Hân Sülâlesi'nden Moğol imparatoru Argun'un hükümeti zamanında -biri Ak-Koyunlu, diğeri Kara-Koyunlu diye adlandırılan-iki Türkmen aşireti, bulundukları çölleri terkedip, doğudan batıya yönelerek, birincisi Kapadokya, ikincisi Beynü'n-nehreyin (Mezopotamya) mıntıkalarına gelip yerleşmişlerdi. Biri güneyde Diyârbe-

⁴⁶⁹ «Rebî'ül-evvel'in ondördü vâki* olan şenbe günü» aslından aynen alınmıştır. Hammer, bunun salı olmak iktizâ edeceğini beyân edi-

yorsa da, İslâhü't-Takvîm'e nazaran 887 senesi -Hammer'in pazar demesine muhalif olarak- pazartesi ile başladığı ve Rebî'ül-evvel'in ilk günü perşenbeye tesadüf edeceği cihetle, Rebî'ül-evvel'in 14'ü çarşamba olur (takvim ile tekmîl-i sülûseyin ve rû'-yet ihtilâfı olmadığı halde). Şu hâlde «şenbe» kelimesinden «çi-hâr» sukut etmiş olacaktır. 14 Rebî'ül-evvel 887: 19 Ağustos 1472 çarşamba.

⁴⁷⁰ Münşeât-ı Feridun, Nu: 227 (İstanbul basımı, s. 272 ve 273. Mütercim)

⁴⁷¹ Bratutu'da Sa'dü'd-din, kitap: 2, s. 255, Solak-zâde, varak: 58.

kir'de, diğeri kuzeyde Sivas'da. Ancak bir asır sonra, yâni Moğollar'ın İran'daki hükümetlerinin tahribinden pekçok zaman geçtikten sonra, dokuzuncu hicrî asır başlarımdadır ki Asya'da bu iki aşiret ilk defa hükümdarlık hanedanı olmak üzere görünürler. Kara-Koyunlu Hânedânı'ndan doksanyedi senelik bir mevcudiyet içinde ancak dört,⁴⁷² Ak-Koyunlu-lar'dan ise doksandokuz sene zarfında dokuz hükümdar⁴⁷³ gelmiştir. Türkmen Kara Yûsuf, Kara-Koyunlular'm hükümetini te'sîs etti. Timur tarafından, memleketinden çıkarılması üzerine-Yıldırım Bâyezid'e iltica ve Pâdişah'ı Tatar Cihangîri'yle muharebeye teşvik etmişti. Bu hanedanın en kudretli padişahı olan Cihân-Şâh'm sukutu, Uzun Hasan'ın şerefin zirvesine çıkardığı Ak-Koyunlu Hanedanı târihiyle sıkı sıkıya bağlıdır. Cihân-Şâh, Kara Yûsuf'un torunu ve ikinci canisini idi: îrâkeyn'i (Irâk-ı Arab ve Acem) ve eskiden Antropaten denilen Azerbaycan'ı harben elde etmişti; Moğol şehinşahlarının eski payitahtları olan Tebriz'de ikamet ederdi. Defalarca bahis mevzuu etmek fırsatına nail olduğumuz Kara Yuluk (Kara Sülük; Kara Yülük), Ak-Koyunlu Hânedâm'nın riyasetinde bulunmuştu. Kara-Koyunlu Hânedânı'ndan bir hükümdar, Asya'nın batısında Timur'a rehberlik ederek, bu sayede memleketlerini genişlettiği sırada,⁴⁷⁴ Kara Yuluk'un kardeşi olan Ak-Koyunlu Hanedanı memleketini Tatar Cihângiri'nin tahribatına terkeylemeğe mecburiyet görüyordu, tşbu «Kara Yuluk» ismi, sahibi olan hükümdarın defalarca göstermiş olduğu hunhârâne tabîate delâlet eder ki, şu hareketi bu ismin bihakkın verildiğini isbâta kâfidir: Kendisine mağlûp ve esir olan üç hükümdarın üçünü de öldürmüştür. Bunlar Tokad ve Sivas hükümdarı Kadı Burhanü'ddîn,⁴⁷⁵ Haleb ve Şam hükümdarı Melik Âdil,⁴⁷⁶ Mardin hükümdarı Melik Zahir İsa idi.⁴⁷⁷ Nihayet Kara Yuluk, Kara Yûsuf oğlu İskender'e mağlûp olmasıyle kendisini Erzurum hendeğine atarak, yahut kazaen düşerek hayatını terkedip orada defn edildi. Lâkin İskender üç gün sonra mezarından çıkararak vücûdundan ayırdığı başım Mısır Sultânı'na gönderdi; Mısır Sultânı da emirgüzârları olan Şam ve Haleb ve Mardin hükümdarlarının katlinden -haylî geç olmak üzere-intikamını almış bulunmak için Kaahire'nin Süveyde demlen kapısında teşhir etti.⁴⁷⁸ Uzun

⁴⁷² Bu Hanedan 777/1370 senesinde te'sîs edilerek, 874/1469 senesinde yıkılmıştır.

⁴⁷³ 809/1406'da başlar ve 906/1502'de yıkılır. Takvîmü't-Tevârîh.

⁴⁷⁴ Chardjn, Seyahatler, 4, s. 94. Amsterdam, 1740.

⁴⁷⁵ 801/1398'de. Hacı Kalfa, Takvîmü't-Tevârîh. Arabşâh, Tti^ör Tâtthi, 5, 3, Arab basımı.

⁴⁷⁶ 809/1406 Hacı Kalfa, a.g.e.; Cenâbî.

⁴⁷⁷ Cenâbî, Viyana Kütüphanesi'nde, Nu: 469, s. 227.

⁴⁷⁸ Kezalik.

Hasan Kara Yuluk'un torunu ve üçüncü halefi idi. Târihin kendisine verdiği Büyük⁴⁷⁹ unvanına büsbütün liyâkati yok değildir. Zamanında Ak-Koyunlu Hânedânı'nın hükümdarı bulunan kardeşi Cihangir'e hizmetle yolunu açmıştır. Cihangir bir müddetten beri Kara Yuluk'un kardeşi ve kendisinin amcası olan Hasan ile muharebede bulunduğundan, biraderi Uzun Hasan'ı düşmanının üzerine gönderdi, öteki Hasan büsbütün mağlûp olarak esir düştüğü cihetle, yeğeninin emri mucibince çocukları ve ümerâsıyla birlikte idam olundu (855/1451).⁴⁸⁰ Bir müddet sonra biraderinin çekilmiş olduğu Âmid (Diyârbekir) kalesini ansızın zaptetti. Uzun Hasan'm Gürcü ve ot taciri sıfatıyla sokmuş olduğu askerin sarayına hücum etmesi üzerine, kardeşi ale'l-acele kaçmaktan başka bir kurtuluş çâresi bulamadı.⁴⁸¹ Uzun Hasan Ak-Koyunlu ailesinin henüz hükümdarı değil idi. Bununla beraber, Âmid şehrine mâlik olur olmaz Osmanlı toprağı üzerine tecavûze başlayarak, Develi-Hisar kalesini zaptetti. Ancak -yukarıda söylediğimiz veçhile-Sultân Mehmed Trabzon fethine gittiği vakit Pâdişah'tan sulh talebine koşarak, validesi Sara ma'rifetiyle⁴⁸² bir muâhede-nâme akdetti ki, onun hükmünce Fâtih'in Trabzon İmparatoru'yla muharebesinde tamamiyle bî-taraf kalmayı taahhüd ediyordu (867/1462). Sara'nın -Uzun Hasan büyük anne ve zevcesi gibi-Komnen sülâlesinden olması muhtemeldir; komuşları olan Osmanlılar'a karşı aralarındaki menfaat müşterekliğini izdivaçlarla te'yîd etmek - Ermenistan'da hâkim olan Ak-Koyunlu hükümdarları gibi-Trabzon İmparatorlarının da siyâsetlerine muvafık geliyordu. Bunun içindir ki, Kara Yuluk Trabzon İmparatoru Aleksis Komnen'in kızıyla izdivaç et-
 iniş olduğu gibi, torunu Uzun Hasan da⁴⁸³ babası Aleksis'in hükûmetine vâris olan Jan Komnen'in kızı prenses Katerin ile izdivaç eyledi; bilâhare Sultân Mehmed Uzun Hasan'a hediye olarak bir Komnen prensesi daha gönderdi.⁴⁸⁴ Uzun Hasan, biraderi Cihangir'in vefâtıyla Ak-Koyun-lu tahtının yegâne mâliki olur olmaz, Kara-Koyunlu hükümdarı Cihan-şâh ile muharebe etti. Cihânşâh Sultân Mehmed'den yardım dilemişti.⁴⁸⁵ Lâkin Padişah o vakit İskender Beğ muharebesi ve İlbasan kalesinin binası ile meşgul olduğundan,

⁴⁷⁹ «His name was Alexius; and the epithete of great was applied perhaps to his stature rather than to his exploits.» 41, 6, 182 (Aleksius. Kara Yuluk'un kayınbiraderidir).

⁴⁸⁰ Cenâbî, s. 228.

⁴⁸¹ Kezaîlik.

⁴⁸² Osmanlı müverrihleri ve Halkandilas.

⁴⁸³ Halkondilas, Bale basımı, s. 155 ve 157.

⁴⁸⁴ Spandojino, s. 47, Halkondilas'a atfen.

⁴⁸⁵ Sa'dü'd-dîn ve Solak-zade.

Cihânşâh'ın ricasını is'âf edemedi. Cihânşâh yardıma mazhar olamamakla beraber kahramanca muharebeye devam ettiyse de birçok kavgalarda tâlî'in müsâadesizliğine uğrayıp esir düşerek idam edildi.⁴⁸⁶ Hasminın Sultân Mehmed'den yardım istemiş olduğuna malûmatı olan Uzun Hasan, Pâdişah'a bir zafernâme yazarak, biri Cihânşâh'm müşavirinin⁴⁸⁷ olmak üzere, üç de baş gönderdi.⁴⁸⁸ Uzun Hasan, mektubunun nihâyetinde aralarında akdedilmiş olan ittifakın hakkaniyet ve samîmîyetiyle muhafazasını tavsiye etmekle beraber, Pâdişah'ı Ak-Koyunlu Hânedâm'nın ikbâli ve memleketlerinin genişliği için duacı olmağa davet ediyordu. Timur'un torunu olup bütün Mâverâ-yı Ceyhun'da saltanat etmekte olan Mirân-şâh-zâde Ebû Saîd'e -ki Uzun Hasan'a karşı ilân-ı harb etmiş idi-daha mağrûrâne bir zafernâme gönderdi; bizzat Cihânşâh'm başı da beraber idi.⁴⁸⁹ Ebû Saîd'in pederi Mîrân-şâh, Azerbaycan Hükûmeti'ni Timur'un mîrâsı olarak almış olduğu halde, Uzun Hasan. Cihânşâh'ın vefatından sonra, bu kıt'ayı kendi memleketlerine ilhak etmek istiyordu. Ebû Said, bedbaht hükümdarın kesilmiş başının manzarasıyla korkuya kapılmayarak, babasından ve büyük babasından kalan memleketi istirdâd için bizzat hai'eket etti. Uzun Hasan bir derbende pusuya girerek düşman ordusunu hemen kamilen mahv ve Timur'un torununu esir etti.⁴⁹⁰ Ne Timur'un torunlarından bir hükümdara gösterilmesi lâzım olan hürmet, ne de memleketlerinin hükümrânlığını Batı Asya'da kendisine rehberlik ettiği bu cihangire medyun bulunan ceddinin hâtırası gaalibin intikamına mâni olabildi; sağ bırakılmayacak derecede büyük kudret sahibi olan Ebû Saîd'in de başını kesti. Seyhün memleketlerinin hükümdarının başı tehdit-âmiz bir zafernâme ile Mısır Sultânına gönderildi. Mısır Sultânı Uzun Hasan'ın

⁴⁸⁶ Cenâbî.

⁴⁸⁷ Uzun Hasan'm mektubunda «hâkim-i divânadır.

⁴⁸⁸ Hammer burada Uzun Hasan'm Fâtih'e önceden gönderdiği bir mektubun hülâsasını yazar. Sonra şu mütalâayı ilâve eder: Uzun Hasan'ın böyle maktûleynin başlarını gönderdiğini beyân etmesi tahkiri mutazammın idi; zîrâ pâdişâhın menfaati sebebiyle dostâne münâsebetlerde bulunduğu zevatın isimlerini söylüyor «Debirsâl-i hâkim-i divân»m re*s-i maktûunun (kesilmiş başının n. Mehmed'e irsali Karakoyunlu ailesinin istimdadı mutazammın Fâtih'e yazdığı mektûb onun kaleminden çıkmış olmasına mübteni olsa gerektir.

Kara-Koyunlu ailesi reisinin, yâni Cihân-şâh'ın Fâtih'e mektubunda Uzun Hasan «Hasan Akkoyunlu» kısa tabiriyle yâd olunduğu gibi, zahir ve bâtını birbirine uymaz, ahd ü misâkım nakz eder olmasından şikâyet olunmuştur.

Kara-Koyunlu ailesi reisinin, yâni Cihân-şâh'ın Fâtih'e mektubunda Uzun Hasan «Hasan Akkoyunlu» kısa tabiriyle yâd olunduğu gibi, zahir ve bâtını birbirine uymaz, ahd ü misâkım nakz eder olmasından şikâyet olunmuştur.

⁴⁸⁹ Cenâbî, s. 228.

⁴⁹⁰ Kezalik. Mütercim.

ihhtarlarına ve tehditlerine ehemmiyet vermeyerek Ebû Saîd'in başını yıkattı ve ihtiramlarla defn ettirdi.⁴⁹¹

Uzun Hasan, Mâverâünnehr pâdişâh-ı şevket-iktirânına galebesiyle kabına sığmayacak kadar mağrur olarak, Timur hafîd-zâdesi yâni Hüseyin Baykara'nın oğlu ve Ömer Şeyh'in torunu Hüseyin'i de Horasan tahtından ayırmak gibi, cüretkârca bir karar verdi. Bu maksada binâen Hüseyin'in yeğeni olup neseb silsilesi Muhammed, Baysunkur,⁴⁹² Cihangir'in oğlu Şahruh vâsıtasıyla Timur'a dayanan Yedigâr Muhammed'-in Horasan tahini zapt için iddia ettiği hukuku muhafaza edeceğini ilân etti. Sultân Hüseyin, rakibinin mâlik olabildiği üstün kudret önünde ric'-atle evvelâ Herât'a, sonra orasını da terkederek Belh'e çekildi;⁴⁹³ Uzun Hasan'm mahmûsi olan Muhammed Yedigâr, Herât tahtına cûlus ve se-fîhâne işleriyle ortalığı berbâd etti.⁴⁹⁴ Uzun Hasan'ın misafiri ve müttefiki olan Karaman Beği Pir Ahmed'e yazdığı zafernâme, onun saltanatı zamanı târihi için kıymetli bir vesikadır. İcini dolduran övünmeler bir tarafa bırakılarak, ihtiva ettiği vak'alar, o zaman saltanatının hududu Horasan'dan Karaman'a kadar uzanan ve İran'ın büyük bir kısmını içine alan Uzun Hasan'ın kudretinin vüs'atini isbât eder.⁴⁹⁵

Bu tumturaklı zafernâme Pîr Ahmed'e:

«Sultân Hüseyin Baykara evvelâ Uzun Hasan'a dostluk te'min ederek, Uzun Hasan da onun izhâr eylediği meveddete muka-beleten sefir göndermiş ise de.⁴⁹⁶ bu muhabbetin ne sabit, ne de sâmiîm olmadığını az vakit içinde anladığından, Timur Sü-lâlesi'nden Yedigâr Muhammed'i babalarının mirasına nail olmak için intihâb ederek, bunun hukukunu kendisinin oğlu Halîl Bahadır ve ümerâsından Yûsuf Beğ, Şâh Mansûr Beğ, Alî-cân Beğ

⁴⁹¹ «Uzun Hasan (Sultân-ı Mısır'a) mektup gönderüp hayli tah-vîf itdi ve anı muhâlefetden tahzîr itdi.» Cenâbî, s. 228. Venedik elçisi Uğurlu Muhammed (Mehmed) in (Gur'lumamech) Sultân Ebû Saîd'i, boyununda ip, ve mevte mahkûm olarak sevk ettiğini tasvir eden bir levha gördüğünü hikâye eder.

⁴⁹² Halkondilas, 3. kitabın sonunda işbu Baysunkur'u «Pajancur» tesmiye ederek hatâen «Çokı»nın oğlu der. İki «Çokı» vardı ki, biri Baysunkur'un kardeşi, diğeri yeğenin biraderi olan Uluğ Beğ'in torunudur. (Timur Hanedanı neseb cedveline müracaat, c. 2). Baisankour yahut Baisankor -ki Tatar ismidir- Justinianus'un 2. kitabında 4. bâbda «Rex Scythiae mittit fi-lium Panasagorum» diye yazdığı isim olmak lâzım gelir.

⁴⁹³ Cenabl, s. 173.

⁴⁹⁴ Kezalik.

⁴⁹⁵ Münseât-i Feridun'un 223 numarasında münderic Uzun Hasan mektubunun bir madde yanlışlığı sebebiyle Sultân Mehmed'e yazıldığı, unvanında yazılı ise de, Karaman-oğlû Pir Ahmed Beğ'e gönderilmiştir. Çünkü içinde Pir Ahmed'e hitâb olunuyor. (Bizdeki Feridun'da Sultân Mehmed'e hitâb olunmuştur, istanbul basımı, s. 269-271). Uzun Hasan mektubunun sonunda ilkbaharda is'âf-i matlûbu için, yâni Mehmed aleyhine muavenet için hudûdda görüneceğini beyân eder.

⁴⁹⁶ Sefir'in ismi eKaadı» (Kadı)dır. Sa'dü'd-dîn, Âlî, Yûnus. (Kaadı Sadrû'd-dîn Alî leşker nüvîs» Mütercim).

kumandanlarında bir ordu ile müdâfaa etmiş olduğunu; şâşâadâr seferine mükâfaten Halil'e Seyhûn ve Sind nehirlerine kadar Horasan'ın Şark ve Garb kısmını bağışladığını;⁴⁹⁷ diğer oğlu Muhammed'i Mâzenderân, Taberistan, Esterâ-bâd, Kumîs, ve Efgân, Sünân, Bistâm, Fîrûzkûh, Lârcân⁴⁹⁸ beldelerine vâlî tâyin ederek, hükûmetine hürmet ettirmek için maiyyetine otuz bin kişilik bir ordu verdiğini; üçüncü oğlu Zeynel Beğ Bahadır'a dahî Basra Körfezi'ne kadar Kirman ve Sircân eyâletleriyle Irak'ın bir kısmı⁴⁹⁹ valiliğini tefviz eylevü Bistâm vü Sümnân vü Fîrûzkûh vü Lârcân.» (Mütercim).
diğini; Horasan, Nûn, Kaîs, Tâîn⁵⁰⁰ beldeleri arasında yirmi bin asker ikamesiyle bu mahaller ahâlisinin kendisinin hükûmetine itaat ve sadakat ibrâs etmeğe mecbur edildiğini» bildiriyordu.

Uzun Hasan bunlara ilâveten müttefikî Pîr Ahmed'e şurasını da haber veriyordu ki:

«İklîm-i Fars'ı itaati altında tutmağa kâfi askerle işgal etmekte olduğu gibi, Lûristân'da Ebû Saîd ve Cihânşâh'ın zaptede-memiş oldukları Hurremâbâd kalesini ele geçirmiş ve Kürdis-tân'ın payitahtı olan Cezire şehrinin⁵⁰¹ taht-ı temlikine idhâl eylemiştir; el-hâsıl, beinâyetuîlahi Teâlâ şimdi hükûmet-i vâsiası bir sedd-i İskender ile muhat imiş gibi-bütün yabancı istilâlara karşı tamâmiyle mahfuz bulunmuştur».⁵⁰²

⁴⁹⁷ «Şehr-i Herât, tâ kenâr-ı ab-ı Âmûye ve serhâd-ı Hindustân» (Mütercim).

⁴⁹⁸ «Memleket-i Mâzenderân ve mecmû-i Taberistan cün Sârî vü Esterâbad vü bilâd-ı Kum vü Horasan vü Dam*ân

⁴⁹⁹ «Ez memâlek mergûb Irak msil-i Sultaniye vü diğer vilâyet» (Mütercim)

⁵⁰⁰ Tûn vü Tabs Kaal vü Câir Tâsarcân» (Mütercim). (Merâsidül-İtrîâ, c. 2, s. 195'e göre Tâîn, yahut Tâiy ve Tays olmayıp Tabs'dır. Tûn (veya Tavn) Asya'da bir bölgenin, Nûn (Nevn) bir beldenin ismi (Burhan-ı Kaatî') olmağa, Hammer'ın dediği gibi Nûn (Nevn) mi, yoksa biz'ın naklimiz gibi Tûn (Tavn) mı olacağı kafiyen kestirilemez. Merpâsîdü'l-İt-tâ' (c. 3, s. 239, haşiyeye nu: 7) «Medînetü Nevn» (Nûn?) ve (c. 1. s. 219) tTûn» CTavn), cmedinetü min nâhiyetihi Kûhistân kurbi Kaain» deme-sinşi göre» «Tûn» (Tavn veya Tavn) olması daha, muhtemeldir. Mütercim

⁵⁰¹ «The town of Jezira ul Omar, the ancient roman fortress of feezabde» is situated in low sandy island in the Tigris, about three railies in circuraference,, and surrounded on ali sides by mountains. it occupies the greatest Part of this island, and is defended by a wall of black stone no w failen to decay. (Macd. Kinneir, Journey. London, 1818, p. 449 et 450.)'

⁵⁰² Müifceât-ı Feridun'da nu. 223 (asıldan). İstanbul basımı Münşeât-ı Fts-rldlte'da Uzun Hasan'm Pir Ahmed'e zafer-nâmesi münderic değildir. Ancak şu mealde Sultân Mehmed'e irsal eylediği bir nâme mtnderictir. (s. 269-271). Bu t arşça mektub mütercimin ilâveleri kısmına eklenecektir) Yukarıda metin içinde (haşiyelerde) nakledilen ibareler o mektuptandır.

Fâtih'in rüyası hakkında Sa'dü'd-dîn'in Özet olarak ifadesi şudur: Uzun Hasan güreşçi kıyafetiyle görünmüş. Padişah da soyunup güreşçi rubası giymiş. Güreşmeye başlamışlar. Uzun Hasan Fâtih'i diz üstüne düşürmüş. Pâdişâh ise tırnaklarıyla Uzun Hasan'ın ciğerini çıkarıp bir parçasını kopararak yere atmış. Fazilet sahiplerinden biri galebenin nihayet Osmanlılarda kalacağını ta'bir ile beraber, kendisi Kur'ân'dan «Yansureka Allahu nasran azîza» âyet-i kerîmesi zuhur ettiğini, âyet-i kerîmenin 878 târihini gösterdiğini, ve «kâf-i hitâb» Hazret-i Pey-gamber'e işaret olup, nâm-ı pâdişâhî dahî «Muhammed» olmağ-la nusratın bu tarafta olacağına delâlet eylediğini söylemiştir. Hâs Murad'ın düştüğü ve yanındaki ümerâya Türkmenler'in üşdüğü haberi üzerine, Pâdişâh bu sükût-ı cüz'îyi rüyanın ilk kısmının ta'bîrine hamlederek, kendini teselli

Bu muvaffakiyetler Uzun Hasan'a o kadar gurur verdi ki, kendisini Şark'ın hudâvendi, âmir-i mutlak'ı nazarıyla görmeğe başladı. O zamandan itibaren -vaktiyle Timur'un Bâyezîd ile cenk ettiği gibi-o da II. Mehmed ile harb edebilirim sandı. Timur'un gösterdiği misâle imtîsâlen, Osmanlılar'ın tahtlarından tardettikleri beğlerin dehaletini kabul ile, memleketlerini istirdâd etmeleri⁵⁰³ için yardım etti. Kastamonu Hâkimi Kızıl Ahmed ile Karaman Beğleri onun sarayında ilticâgâh bulmuşlardı. Bu hareket, Fâtih'in öfkelerini çekmek maksadiyle yapılmıştı; lâkin Pâdişah'm en ziyâde hamîyyetine dokunan şey -Mehmed ile dâima dostâne münâsebetlerde bulunmuş olan-Cihânşâh'ın bozulduğunu ve öldürüldüğünü mutazammın Uzun Hasan'ın göndermiş olduğu zafernâmedir.⁵⁰³ Uzun Hasan diğer bir mektubunda da Pâdişah'a Sultân unvanını vermiyerek sâdece «Mehmed

etmiş ve fî'l-hakîka sonraki muharebede Hasan'ın ciğer köşesi olan oğlu Zeynel maktul olmuştur. Ak-Şemseddîn'in Mahmûd Faşa'ya iki mektubundan (Ferîdûn, c. 1, 273-275) birincisinin meali şudur: 20 Zilhicce gecesi âlem-i menâmda Bursa'daki Seyyîd Buhârî türbesini defalarca ziyaret eylemiş ve sâdâtın hâzır bulunan bir zât Ak-Şemseddîn'in türbede bulunmadığı bir zaman kabir yarılarak Seyyîd Buhârî'nin zuhur eylediğini ve kendisi Hazret-i Peygamber-ber'den istifası üzerine galebenin bu tarafta kalacağına dâir teb-şîr aldığını söylemiş. Sâlihlerden biri dahi rüyasında Hazret-i Peygamberce telâki etmiş; sağ tarafta Ebû Bekr ve Ömer, sol tarafında Alî ve Osman (Alî fi-Osmân; keza, fî'l-asl) hazerâtı bulundukları gibi birçok ashâb-i kirâm hâzır imiş. Ahyârdan üç kişi Sultân Mehmed'in Uzun Hasan'a galebesini istirham ve ce-vâb alamamaları üzerine istirhamı tekrar eylemişler; Hazret-i Peygamber bir müddet Esedullah ile müzâkere eyledikten sonra Hazret-i Alî yüksek sesle üç defa «Kad galebü's-sultân Muhammed alâ Hasan Beg» demiş. Konya ve Karaman evliyası Hasan Beğ'i ve Ebû Eyyûb Ensârî ve Şeyh Arabî ve Seyyîd Buhârî Fâtih'i iltizâm etmişler. Ak-Şemseddîn bu rüyanın sıdkma dâir delilleri açıkladıktan sonra, galebenin kân dökülmeğe hacet olmak vukuunu temenni ile beraber, nihayet ta'bîr-nâme-de esîr almak ve kati ve mal yağmasa zuhura gelmemesi hakkında Pâdişâh'dan ahd ü mîlsâk aldığını ifâde eder. Ak-Şemseddîn bu suretle vazîfe-i âlemânesini ifâ ediyor. Ftâih'in rüyasının ta'bîrini mutazammın olan ikinci mektupta rüyanın sıdkma dâir kezâlik delâil iradından sonra «teneyn» (ejder), mehîb, me-hûf, zalûm (zulmedici) bir hükümdar olduğunu, teneyn iki dilli olduğundan sözü bir olmadığını, ondan korkmak düşmandan korkmak demek olacağını, uçarak hücum etmesi sür'atine ve üç defa hücumu üç muharebe vukuuna, nihayet hücum edenlerin ölümü zevaline delâlet edeceğini beyân ile «Ger tehevvrüle gele o seyl var / Sernigûn olup düşe ol nâr ü zâr» türkçe beytini îrâd eyler. Daha sonra Pâdişâh'ın teneynî libasiyle def etmesi hassa askerlerinden istifâdesine, hançer mala ve zenginliğe kavuşmasına, başındaki «harze» (mutlak cevher) hazînelerin en azîzi olan cevahir istemesine delâlet edip, Pâdişâh'ın tanımadığı yardımcının ricalden imdâd-i halîfeye me'mûr bir zât olacağını ifâde ile sadaka verilmesini ve sülehdân istimdâd olunmasını hâtime-i kelâm ittihaz eder. Rüyanın tafsilâtı, ta'bîrden anlaşılır.

Uzun Hasan'ın bu mektubu -ki Hammer Fâtih'e değil, Karaman oğlu Mehmed Beğ'e yazıldığını beyân eder-Akkoyunlu Hükümdarının satvetinin derecesini göstermiştir. Mektubun son fıkraları, Karamanoğlu'na yazıldığı isbat eder. Unvanında «Ni-zâmü'd-devle Sultân Mehmed» denilmesinden maksad Karaman-oğlu olacaktır.

⁵⁰³ Zafernâme, Feridun Bet Munşeâtı'nda nu: 222, tarihsiz ve cevapsız (İstanbul basımı, s. 266, 267. Mütercim).

Feridun Bej Münşeâtının 207 ve 217 nu.lannda Kostantirüyye ve Mora fettit münâsebetiyle Pâdişah'm Cihânşâh'a gönderdiği iki mektupla, ce vapları münderîçtir. 211 nu.da dahi Cihânşâh'ın Bağdat fethine dâir nâmesi ve 212 nu.da cevâbı görülür. 188 ve 190 nu.larda Cihânşâhın gençlik yıllarında ve henüz II. Murad'ın pâdişah bulunduğu zamanda gönderdiği nâmeler ve 189 ve 191 nu.larda cevaplan yazılıdır.

Onbeşinci Kitap, 51 no.lu dipnotta, ve Onsekizinci Kitap, Notlar ve Açıklamalar, Not: 24'de Fâtih'in ilk saltanatında olduğu açıklanmıştı. 51 no. lu dipnotta geçen «Cihânşâh'm, hâl-i şebâbında...» ibaresinin doğrusu «Cihânşâh'ın Fâtihin hâl-i şebâbında...» olacaktır.

Beğ» tesmiye ediyordu.⁵⁰⁴ Bu son mektubunda Uzun Hasan bütün Fars iklimini feth ile düşmanlarının tamamını hezimete uğratmış ve Şîrâz'ı payitaht ittihaz etmiş olduğunu; Hüseyin Baykara'nın kendisini metbû tanımakta olduğunu; onun memleketlerinde hep hutbelerde yalnız kendi nâmının zikredildiğini ve sikkelerin kendi İsmine darb edilmekte bulunduğunu beyân ederek Hakk'ın lûtfuyla artık korkacak düşmanı kalmadığını söylüyordu. Sultân Mehmed'in Hüseyin Baykara ile münâsebetleri Cihânşâh ile olduğu kadar dostâne bulunduğundan,⁵⁰⁵ şu mektup daha ziyâde infialini mûcib oldu.⁵⁰⁶ Cevâbı, Uzun Hasan'ın mektubundan daha tahkir ediciydi. Fâtih Uzun Hasan'ı âdi bir Acem hanı gibi tutarak hitâb ediyordu. Mektubu şudur:⁵⁰⁷

Fâtih'in Uzun Hasan'a Cevabı

«Bismi-lahi'r-rahmani'r-rahîm...

Ve's-selâmü ala min etba'l-hediy, hâlikü'l-kevneyn, ve râzıkü's-sakaleyn, celletü kudretini ve illetü kelimetihî hazretlerinin ben kulı ki vâliyü'l-bilâd, hâmîyü'l-ibâd, muhyî-i sünnet-i re-sûlu'Uah, ve mücrî-i şerîat-i nebiyyu'Uah, aleyhi ve alâ âlihi sa-lavatu'llah, şâh-ı serverân, Sultân Mehmed bin Murad bin Mehmed bin Bâyezîd Hân'ım; sana ki serdâr-ı Acem, hân-ı a'zam, Keyhusrev-i yegâne, Ferîdûn-i zemâne Hasan Han'sın, misâl-i şerifimde şöyle ısdar büyürdüm ki: Ağâh olasın. Kişi devlete mağrur olup haddinden tecavüz idüp bî-insâflar harekâtın kılmak alâmet-i intikal-i devlet ve emâret-i zevâl-i memleketdûr; pes şpl vesâvis-i şeytâniyye kim dimağın cevfini makarr idün-mişdür, istinşâh-ı ma'-i inâbet birle anı zail ve akl imamını pişvâ idesin ki bizüm memleketimiz dârü'l-İslâm'dür, abâ an ceddin devletimiz çerâğı küfr ehlinün yüreği yağıyla rûşen-dür; İslâm ehline eğer yavuz kasdın var ise â'dâ-yı devlet ve şerîatden ba'zı sensin ve sana mutâbaat idüp muavenet iden-lerdür; pes bizüm dahî ol taifenin kam'ı

⁵⁰⁴ Feidûn, nu. 224 (İstanbul basımı, s. 271).

⁵⁰⁵ Feridun, nu: 198. cevâbı 199.

Onsekizinci Kitap, Not: 24'deki 198 ve 199 numaralı mektuplar Şahrüh'un oğlu Baysungur tarafından. Şehzade Cem'e Hüseyin Baykara'ya, Osmanlı memleketlerine Otlukbeli muzafferiyeti tebşîr-nâmeleri Feridun'un İstanbul basımından 276-279 sahifelerinde münderiçtir. Onsekizinci kitaba âit 24 no. lu Not'da gösterilmiştir.

⁵⁰⁶ Fâtih'in cevabıyla mukabele olunabilmek için Uzun Hasan'ın mektubunu Feridun'un 271'inci sahifeisinde bulabilirsiniz.

⁵⁰⁷ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/93-105

kasdına atımız eyer-lenmişdür, ve kılıcımız kuşanılmışdur; «Belmedim, veya gaafil idim» dimeyesin. Hiç sen berü gelmek hacet değildir; Şavvâl-i mübârekde umt-ı neyâmına (?) fettâh-ı zü'l-mennân destûriyle leşker-i mansûrum birle kal'a-i Kara-Hisar'ın üzerine varırım şol kasda ki kakhâr-ı cebâbire, takaddeset-i esmâühü, ben ku-lını sebep kilup, senün zulmünü mazlumlardan üzerinden götürem, ve nâm ve nişanını nâ-bedîd kılam. Bi'l-cümle tatvîl-i kelâm lâzım değildir. Misâl-i meymûnuma cevâb gönderesin. Ve's-selâmü alâ min aradnâ bi'l-hayr, ve'l-hamdü'l-İlahi'l-vâhibi'n-nusretin alâ hayr'l-halaka Muhammedin ve âlihi ve ashabihi ecma'în alâ hayrül-halaka Muhammedin ve âlihi ve ashabihi ecma'în, ilâ yevmi'd-dîn»⁵⁰⁸

Mart nihayetine doğru⁵⁰⁹ Fâtih Üsküdar'dan hareket ederek Yeni-şemve gitti; Rumeli askeri de Gelibolu iskelesinden Anadolu'ya naklolundu. Ordu Beğpazarı'na vardığı zaman Karaman Vâlîsi Şehzade Mustafa gelerek pederinin elini öptü; biraz ileride olan Kazâbâd'da dahî Amasya Vâlîsi Şehzade Bâyezîd yetişip ve o vazifeyi ifâyâ müsâraat eyledi. Meh-med, Sivas sahrasında ordusunu yoklama etti. Rumeli Beğlerbeği -Pale-olog sülâlesinden Vitos'un⁵¹⁰ oğlu- Hâss Murad Paşa, Şehzade Bâye-zîd'in maiyyetinde, kırk sancak ve yirmibin yeniçeriden mürekkep olan sağ cenaha kumanda ediyordu; Şehzade Mustafa'nın maiyyetinde bulunan Dâvûd Paşa yirmidört sancak ile yirmibin Azab'dan mürekkep sol cenahın başında idi. Merkez'de, mûtaad veçhile, bizzat Pâdişah'ın maiyyetine mahsûs süvari askeri bulunuyordu: Sağda Sipahiler, solda silâh-darlar, Sipâhîler'in arkasında Ulûfeciler, Silâhdarlar'ın arkasında Garib-ler vardı; şu suretle taksim edilmiş olan ordu yüzbin kişiyi buluyordu.⁵¹¹ Akıncılar reîsi olan Mihâl-oğlu Alî Beğ düşmanın Tokat'ta yapmış olduğu vahşetlerin intikamını almak ve bütün ovadaki memleketleri tahrîb etmek üzere ileriye gönderilmişti. Uzun Hasan Sultân Mehmed'in gelişinden hem Akıncılar'm

⁵⁰⁸ Münşeât-ı Feridun'dan, nu: 244. Bu mektubun ne târihi, ne de cevabı vardır. Lâkin, Kont Dö Löçov'un lutfuna medyun bulunduğumuz diğer bir Türk ve Acem vesikalar mecmuasında -ki MÜNŞEÂT-ı Feridun kadar kıymetlidir- mektubun cevabı Şavvattın l'i târihiyledir. (İstanbul basımı, 271 ve 272nci sahlfelelerden nakledilmiştir. Mütercim).

Fâtih'in Uzun Hasan'a mektubunun dahî «Şevvâl-i mübârekede... Fettâh-ı zül-mennan destûriyle leşker-i mansûrum birle kal'a-i Karahisâr'un üzerine varırım» gibi ibareleri Pâdişahın aynen söz vleri veyâhud yazısı olacağı şüphesizdir.

⁵⁰⁹ Hicret'in 877 senesi Şevvali içerisinde.

⁵¹⁰ Crusii (Kruzü)'nin Tnrk-Rûm Târîhi'nde, s. 24.

⁵¹¹ Bratutu'da Sa'dü'd-dîn, 2, s. 266; Solak-zâde, varak 50; İdrîs, 141. Bu müverrihlerin cümlesi muharebe tertibatını bu suretle gösteriyorlar. Şu halde. Anadolu kıt'asında harb edildiği için Anadolu Beğlerbeği'nin sağ, ve Rumeli Beğlerbeği'nin sol kola kumanda etmesi kaidesinde bir istisna vukuuna şüphe edilmemek lâzım gelir; meğer ki İdrîs bir hatâ etmiş ve diğerleri de onu istinsah eylemiş olsun.

hücumu, hem de Pâdişah'ın yukarıda naklettiğimiz mektubu ile haberdâr olmuştu. Bunun için Fırat kenarında kendisine müsâid bir mevki seçmeğe vakit buldu; sağını nehre vererek, arkasını da dağ ile örterek mevki aldı. Mihâl-oğlu Acemler'in manevra üstünlüklerini görerek ric'at etmiş olduğu halde taliadaki (öncü birliklerinde-ki) hafif süvariye kumanda eden genç general Hâs Murad Paşa şiddetle Acem ordusuyla çarpışmak arzusuna kapılmış ve birkaç karakol müsâ-demesindeki muvaffakiyetine aldanmış olduğundan, düşmanın arkasından ayrılmayarak hücum etti. Murad Paşa'yı takip etmekte olan Mahmud Paşa, ona geri dönmek ve bir adım ileri gitmemek için emir verdiyse de, Murad, şecaatine mağrûren ilerlediğinden Uzun Hasan'm -sahte bir ric'at hareketi icra ederek- kurmuş olduğu tuzağa düştü. Murad, tedbirsizliğinin vahîm neticesini pek geç anladı; kahramanlık meziyyeti kendisini kurtarmağa yetmediğinden kumanda ettiği askerin büyük kısmıyla beraber harb meydanında kaldı. Osmanlı ordusunun en itibarlı zevatından üçü, yâni eski Mora valisi Turhan'ın oğlu Ömer Beğ, Rumeli defterdarı Hacı Beğ, fukahâ'dan Fenârî-zâde Fakîh Ahmed Çelebi düşman eline esîr düştüler. Uzun Hasan bunları -çadırlarında sıkı muhafaza altında bulundurarak- arkasından götürdü. Sair esirler Bayburt'a (Beberdum) nakledildi. Uzun Hasan, bu necîb esirleri görünce, muzafferâne bir tavırla Ömer Beğ'e hitâb ederek: «Osmanlı ordusunun en güzide askeri olan Rumeli askerini tenkil ettikten ve Mora Fâtih'i'nin oğlu kendi eline esîr düştükten sonra artık Osmanlı Devleti'nde artık eski kuvvet kalmamış» olduğunu söyledi. Ömer Beğ ona cevaben neş'esinin henüz vakitsiz olduğunu ve Pâdişah'ın daha kendi gibi yüzbinlerce adamı bulunduğunu beyân etti. Bu sözler îran Fâtihinin hiddetini mûcib olduğundan Ömer Beğ ancak bâzı müdâhenekâr sözlerle onu teskin edebildi.⁵¹²

Sultân Mehmed, bu mağlûbiyete karşı -hakîkten görmüş, yâhud askerinin yeniden cesaretini yükseltmek için öyle gösterilmesini münâsip bulmuş⁵¹³ olduğu-- bir rüya ile müteselli oldu. İki de pehlivan kıyafetinde olarak kendisini Uzun Hasan'la güreşiyor görmüştü; Sultân Mehmed, Hasan'ın ilk hamlesine mukavemet edemiyerek diz üstü düşmüş ise de, müteakiben bütün kuvvetini toplayarak Uzun Hasan'm göğsüne öyle bir darbe indirdi ki,

⁵¹² Neşrî, s. 227. Bu hâdiseyi bi2zat Mehmed 'Beg'In ağzından rivayet eder. Sa'dü'd-dîn ve Solak-zâde daha mufassal nak* ederler.

⁵¹³ Daha sonraki fennt terakkiler dahî rüyaların ehemmiyetini artırmıştır. Sultân Mehmed'in rüyayı hakîkten gördüğü bizce şüphesizdir. Mütercim.

hasmının yüreğinden bir parçası yere düştü.⁵¹⁴ Fâtih uyanınca bu rüyayı kumandanlarına ve vezirlerine nakletti. Rüya pek müsâid bir surette tâbir edilerek bütün orduya yayılıp herkesi teşcî etmiş olduğundan, düşmanın üzerine emniyetle yürünüldü. Bu rüya, kendisinden beklenen neticeleri tamâmiyle istihsâl etti. Çünkü birkaç gün sonra hakikat oldu. Pâdişâh, Erzincan yakınlarında Uzun Hasan'a karşı meşhur bir muvaffakiyet kazandı. Osmanlı ordusu Bayburd'a⁵¹⁵ yönelerek, Uzun Hasan'ın ülkesi içinde altı gün yol almıştı. Yedinci gün -ki 877 Rebî'ü'l-evvel'inin bir'ine⁵¹⁶ ve 1473

⁵¹⁴ Maurice D'Ohsson, c. 1, Bratoti'de Sa'dü'd-dîn, 2, 270. Solak-zâde, varak 58. (Hammer bundan sonra Pâdişâh'ın gördüğü rüya hakkında vezîr-i âzam Mahmûd Paşa'ya gönderdiği arapça bir mektub ile Ak-Şemsü'd-dî'n'in -kezalik arapça- ta'-bir mektubu Münşeat-i Feridun'da münderic olduğunu beyân ile ta'bire dâir îzâhât veriyorsa da bizim Münşeat-i Feridun'a nazaran Pâdişâh'ın ar abca bir mektubu olmayıp Ak-Şemsü'd-dî'n'in -biri kendi gördüğü rüyanın, diğeri de Sultân Meh-med'in rüyasının tâ'birine dâir- iki arabça mektubu vardır;

Hammer'in hatâ etmiş olduğu anlaşılmakta olduğundan, rüyaya müteallik hocanın ifâdeleri ve zikrolunan iki mektubun mündericatı Mütercim'in ilâveleri kısmında telhis olunacaktır.

Fâtih'in rüyası hakkında Sa'dü'd-dîn'in Özet olarak ifadesi şudur: Uzun Hasan güreşçi kıyafetiyle görünmüş. Padişah da soyunup güreşçi rubası giymiş. Güreşmeye başlamışlar. Uzun Hasan Fâtih'i diz üstüne düşürmüş. Pâdişâh ise tırnaklarıyla Uzun Hasan'ın ciğerini çıkarıp bir parçasını kopararak yere atmış. Fazilet sahiplerinden biri galebenin nihayet Osmanlılarda kalacağını ta'bir ile beraber, kendisi Kur'an'dan «Yansurke Allahu nasran azîza» âyet-i kerîmesi zuhur ettiğini, âyet-i kerîmenin 878 târihini gösterdiğini, ve «kâf-ı hitâb» Hazret-i Pey-gamber'e işaret olup, nâm-ı pâdişâhı dahî «Muhammed» olmağ-la nusratın bu tarafta olacağına delâlet eylediğini söylemiştir. Hâs Murad'ın düştüğü ve yanındaki ümerâya Türkmenler'in üşdüğü haberi üzerine, Pâdişâh bu sükût-i cüz'îyi rüyanın ilk kısmının ta'bîrine hamlederek, kendini teselli etmiş ve fî'l-hakîka sonraki muharebede Hasan'ın ciğer köşesi olan oğlu Zeynel maktul olmuştur. Ak-Şemseddîn'in Mahmûd Faşa'ya iki mektubundan (Feridûn, c. 1, 273-275) birincisinin meali şudur: 20 Zilhicce gecesi âlem-i menâmda Bursa'daki Seyyid Buhârî türbesini defalarca ziyaret eylemiş ve sâdâttan hâzır bulunan bir zât Ak-Şemseddîn'in türbede bulunmadığı bir zaman kabir yarılarak Seyyid Buhârî'nin zuhur eylediğini ve kendisi Hazret-i Peygam-ber'den istifası üzerine galebenin bu tarafta kalacağına dâir teb-şîr aldığını söylemiş. Sâlihlerden biri dahî rüyasında Hazret-i Peygamberce telâki etmiş; sağ tarafta Ebû Bekr ve Ömer, sol tarafında Alî ve Osman (Alî fi-Osmân; keza, fî'l-asl) hazerâtı bulundukları gibi birçok ashâb-i kiram hâzır imiş. Ahyârdan üç kişi Sultân Mehmed'in Uzun Hasan'a galebesini istirham ve ce-vâb alamamaları üzerine istirhamı tekrar eylemişler; Hazret-i Peygamber bir müddet Esedu'llah ile müzâkere eyledikten sonra Hazret-i Alî yüksek sesle üç defa «Kad galebü's-sultân Muhammed alâ Hasan Beg» demiş. Konya ve Karaman evliyası Hasan Beg'i ve Ebû Eyyûb Ensârî ve Şeyh Arabî ve Seyyid Buhârî Fâtih'i iltizâm etmişler. Ak-Şemseddîn bu rüyanın sıldkma dâir delilleri açıkladıktan sonra, galebenin kân dökölmeğe hacet olmak vukuunu temenni ile beraber, nihayet ta'bîr-nâme-de esîr almak ve kati ve mal yağmasa zuhura gelmemesi hakkında Pâdişâh'dan ahd ü mîlsâk aldığını ifâde eder. Ak-Şemseddîn bu suretle vazîfe-i âlemânesini ifâ ediyor. Ftâih'in rüyasının ta'bîrini mutazammam olan ikinci mektupta rüyanın sıldkma dâir kezâlik delâil iradından sonra «teneyn» (ejder), mehlîb, me-hûf, zalûm (zulmedici) bir hükümdar olduğunu, teneyn iki dilli olduğundan sözü bir olmadığını, ondan korkmak düşmandan korkmak demek olacağını, uçarak hücum etmesi sür'atine ve üç defa hücumu üç muharebe vukuuna, nihayet hücum edenlerin ölümü zevaline delâlet edeceğini beyân ile «Ger tehevvrüle gele o seyl var / Sernigün olup düşe ol nâr ü zâr» türkçe beytini îrâd eyler. Daha sonra Pâdişâh'ın teneynî libasıyla def etmesi hassa askerlerinden istifâdesine, hançer mala ve zenginliğe kavuşmasına, başındaki «harze» (mutlak cevher) hazinelerinin azîzi olan cevahir istemesine delâlet edip, Pâdişâh'ın tanımadığı yardımcının ricalden imdâd-i halîfeye me'mûr bir zât olacağını ifâde ile sadaka verilmesini ve sühlehadan istimdâd olunmasını hâtime-i kelâm ittihaz eder. Rüyanın tafsilâtı, ta'bîrden anlaşılır.

⁵¹⁵ Makdonal Kine ir, s. 355; Cihân-nüma, 424; Sâl-naate1-* Edeblîyyât, 14, s. 32.

⁵¹⁶ Müverrihin (Not: 9) zeylinde ve mütercim'in izahında, işaret olunacağı üzere, 878 Rebî'ü'l-evveVinin onaltıncı günü olacaktır (Mütercim).

Temmuz'unun yirmialtısına tesadüf eden pazartesi⁵¹⁷ günüdür- Tercan yakınlarında «Üç Ağızlı» nâmiyle yâd olunan yere varıldı. Orada Mehmed, düşman ordusunun Otlukbeli tepelerinde harb safı üzerine dizilmiş olduğunu gördü; Uzun Hasan'ın sağ cenahı küçük oğlu Zeynel'in, sol cenahı da büyük oğlu Uğurlu Muhammed'in kumandası altındaydı. Padişah, iki şehzadesini Uzun Hasan'ın oğullarının karşısına gönderdi. Şehzade Mustafa Anadolu askeri ve Azablar'la sol cenaha, Şehzade Bâyezîd de Rumeli askerleri ve Ye-niçeriler'le sağ cenaha gittiler. Zeynel, Sultân (Şehzade) Mustafa'nın şiddetli taarruzuna mukavemet edemedi; askeri mağlûp oldu, kendisi de harb meydânında düştü. Azablar Ağası Mahmûd,⁵¹⁸ Zeynel'in başını kesip Şehzâde'nin ayakları dibine koyarak, o da Pâdişah'a göndermekte müsâraat eyledi. Türkçe'de ve Farsça'da çocuklara babalarının ciğer-pâ-resi denildiği veçhile,⁵¹⁹ Mehmed'in rüyası bu suretle hakikat olmuş bulunuyordu. Bu esnada Bâyezîd dahî, biraderi kadar tâliin müsâadesine mazhar olarak, düşmanın Uğurlu Muhammed kumandası altında bulunan sol cenahı mağlûp edildi; bunun üzerine Türkmen ordusu pek perişan bir halde kaldığından, Uzun Hasan muharebeyi kaybetmiş olduğunu anlayarak, harb meydânını terkedip firar etti. Mehmed, üç gün muharebe meydânında kalarak esirleri idam ettirdi.⁵²⁰ Yalnız ilmin ve âlimlerin hâmisi olan Uzun Hasan'ın dâima beraber bulundurduğu ulemâya ilişmedi. Bunların arasında, Irak'ın en namlı ulemâsından olan Kadı Mahmûd Şerîhî ile Uzun Hasan'ın imâmı Kadı Hasan Keyfî ve nişancısı Sey-yîd Muhammed vardı. Sultân Mehmed bunların zincirlerinin alınmasını emrederek bizzat iltifatta bulundu.

Uzun Hasan'ın Cihânşâh'm mağlûbiyetinde esîr ederek o vakitten beri

⁵¹⁷ En eski müverrihlere i'timâden 1 Rebî'ü'l-evvel 26 Temmuz

1472 denilmiŖe de Avrupa müverrihlerinin ittîfakı işbu Uzun Haman muharebesinin Âlî ve Hacı Kalfa'nın beyânı veçhile 877 Rebî'ü'l-evvelinin 16'sına (21 Ağustos 1472) tesadüf etmiş olduğunu gösterir. (Yukarıda söylendiği üzere muharebeye târih olan âyet-i kerîmenin ve ibarenin (bk. Not: 2) hesabına göre ve Osmanlı müverrihlerinin ittîfakı mucibince vuku senesi 878 olduğu gibi Uzun Hasan Cihânşâh'a ve Sultân Ebû Saîd'e çarşamba günü galebe ettiğinden, Fâtih'le de muharebe için o günü seçtiğini Sa'dü'd-dîn'de (c. 1., s. 543) menkûl ve fî'l-hakîka 878 Rebî'ü'l-evvel'inin başı Salı'ya ve 16'sı Çarşamba'ya tesadüf etmektedir. Milâdî târihine gelince bu dahî

1473 Ağustosunun II'ine tesadüf eder ki, kezaîk o günün çarşamba olduğu hesapla anlaşılır. Kısacası mezkûr muharebe 16 Rebrü'l-evvel 878/11 Ağustos 1473 çarşamba günü vuku bulduğunda asla şüphe yoktur. Mütercim.)

⁵¹⁸ Âlî'nin, Mehmed'in Zamân-ı Saltanatı'nın 24. bâbındaki rivayetine nazaran, Zeynel*! kati eden Oruç nâmındaki Sivashlı bir Sipâhî'dir.

⁵¹⁹ «Pâre-i ciğer»: Yürek paresi.

⁵²⁰ Bratutu'da Sa'dü'd-dîn. 2, 279. Solaıc-zâde, varak: 59. Neşrî, varak: 228--230. tdris, 143-147. Âşık-paşa-zâde, 411-423.

arkasında dolaştırdığı Kara-Koyunlu ümerâsından herkes serbest bırakıldı. Fâtih bunların öteden beri Osmanlı Pâdişâhlarının mahmûsi olduklarını hatırladı. Timur sülâlesinden üç mirza, yâni Mirza Muhammed Beğ Bakır, Mirza Zeynel, Muzaffer -ki valideleri cihetinden Uzun Ha-san'ın ceddi Osman Bayındırî'nin akrabasından idiler- Pâdişâh'ın esiri sıfatıyla Amasya'ya gönderildi. Uzun Hasan'm başlıca kumandanlarından diğer ikisi, yâni Alpagut Muhammed Beğ ile Çakırlı Bâyezîd'in oğlu Ömer Beğ zincire vuruldu. Titrek Sinan Beğ'in oğlu olup Osmanlı olduğu hâlde tahsilini ikmâl etmek maksadıyla İran'a, Şâh'ın nezdine gitmiş ve Uzun Hasan'ı Rûm (Anadolu) üzerine yürümeğe teşvik etmiş olan Sinan Beğ idam edildi.⁵²¹ Üç bin Türkmen de bu akıbete düçâr oldular. Fakat hepsi birden ve ilk muzafferiyet neş'esi hengâmında idam edilmedi. Bu zalimane manzarayı sürdürmek için esirler ordu ile götürülerek, her merhalede dört yüzü ayrılıp başlan kesilirdi. Otlukbeli Muhârebesi'nde düşen Osmanlıların ruhları için bu kurbanların kesilmesi yedi gün devam etti.⁵²² Sekizinci gün, muzaffer ordu -Ermenistan'ın o kısmının en müstahkem mevkiilerinden olan- Kara-Hisar önüne vâsıl oldu. Uzun Hasan'la muharebenin bidayetinden beri Mahmûd Paşa dîvân-ı hümayûnda evvelâ Kara-Hisar kalesinin fetholunması lâzım geleceğini ve o kadar müstahkem bir kalenin ordunun arkasında ve düşmanın elinde bırakılmasının pek tehlikeli olduğunu söylemişti. Padişâh bunun üzerine hiddetlenerek «Maksad kaleler fethi değil, ordular mağlûp etmektir» demiş, fakat gazabının eserlerini göstermeyi geleceği bırakmıştı. İran'ın Fâ-tihi'nin mağlûbiyetinden sonra, Kara-Hisar Sultân Mehmed'in ilk teklifi üzerine teslim oldu. Neşrî'nin rivâyetince, bu kale Pâdişâh'ın heybet-i nazarından titredi.⁵²³ Kara-Hisar kuamndam Dârâb Beğ'in itâatinde-ki sür'ate mükâfaten Çirmen sancağı verildi. Fâtih bu münâsebetle -harb başlangıcında askerin maaşına mahsuben tevzî ettirmiş olduğu on milyon akçeyi- bağışladı; yine bu münâsebetle -gerek Cenâb-ı Hakk'a arz-ı şükran zımında bir nezir neticesi olsun, gerek mücerred bir insaniyet hissiyle olsun- erkek ve kadın bi'1-cümle esirlerini de âzâd etti. Pâdişâh'ın bir sözü kırkbinden ziyâde delikanlı ile birçok genç kızın hürriyetlerine sebep oldu. Mehmed, bu suretle hem adalet, hem merhamet gösterdikten sonra, zafernâmeler yazdırmayı düşünerek -kalenin civarındaki şap mâdenlerinden

⁵²¹ İdris, varak: 149, Bratutu'da Sa'dû'd-din, 2, 278.

⁵²² Neşri, Âli, İdris.

⁵²³ «Hudâvendigâr'ın bir nazar-ı heybetiyle leth olundu». Sa'dtt'd-dinl, Âli, Solai-zade, tdris, Ravzatü'l-Ebrar, Hacı Kalfa, Takvim ü t-

dolayı bu ismi almış olan- Şebin-Karahisarı'n-dan târihledi. Bu zafernâmeler, Timur'un torun-zâdesi ve Horasan Emîri olup daha önce Uzun Hasan'ın galebe eylediği Hüseyin Baykara⁵²⁴ ile Kastamonu Vâlfisi Şehzade Cem'e⁵²⁵ gönderildi. Bundan mâada Dev-let'in bi'l-umûm sancaklarına ve beğlerbeğilerine Otlukbeli muzafferiyeti şerefine şenlikler yapılması için hazırlıklarda bulunmaları emr olundu.⁵²⁶

Mehmed'in Kostantiniyye'ye dönüşünden sonra ilk siyâsi hareketi sadrâzam Mahmûd Paşa'yı azletmek oldu. Mahmûd Paşa, bu suretle ikinci defa vezîr-i azamlık mevkiinden düştü. Pâdişâhın Mahmûd Paşa hakkındaki infialine birçok sebepler vardı: Mahmûd, evvelâ, Üsküdar'da toplanan ve kış ortasında sefere gidecek olan ordunun kumandasını taahhüd etmek istememişti. İkincisi, harb harekâtına Şebin-Karahisarı kalesinin zaptıyla başlanması hususundaki ısrarı Pâdişah'm hiddetini artırmıştı. Bundan başka, Otlukbeli Muhârebesi'nden sonra düşmanın kendi memleketleri içerisine kadar tâkib edilmemesini teklif etmiş ve bu teklifinin Sultân Mehmed'in re'yine mugayir olarak galebe etmiş olması Pâdişah'ın mutlak gazabını celbetmişti. Bununla beraber, Mehmed, vezîr-i â'zamımn dirayet ve şecaatine muhtâc olduğu müddetçe intikam hissini izhâr etmemişti. Lâkin harb sona erdiği vakit bu his evvelâ Mahmûd Paşa'nın azliyle zahir oldu; Pâdişah'ın müthiş tabiatı, yalnız azl ile iktifa edemediği için, az bir müddet sonra katline de ferman sâdır oldu (1474).⁵²⁷ Bunun için bahane bulmak da müşkil olmadı. Osmanlı müverrihlerine nazaran Mahmûd Paşa bu bahaneyi bizzat kendisi çıkardı. O müverrihlerin kavline göre, Şehzade Mustafa'nın⁵²⁸ vefatı üzerine sabık vezîr sevinç izhâr ederek satranç oynamış ve matem elbisesi giyecek yerde beyaz elbiseler ile meydana çıkmıştı.⁵²⁹ Lâkin

⁵²⁴ Münşeât-ı Feridun, nu: 231.

⁵²⁵ Kezalik, nu: 232.

⁵²⁶ Kezalik, nu: 233. Kont dö Çov'un. yukarıda zikredilen Münşeât kitabında, nu: 6, Sa'dü'd-din dahi bu zafenâmelerden bahsetmiştir.

Kastamoni Vâlfisi Şehzade Cem'e olan mektubda muzafferiyetin «ol mâh-i rebî'in nisfin-dan çehâr-şenbe günü» vuku bulduğu ve târihi-sâli «Ve yansu-reke Allâhu nasran azizen» âyeti ile târihlenmiş olduğu mezkûrdur. Rebî'ül-evvel'in son yansının ilk çarşambası Onbeşinci Kitap, Not: 16'da yapılan hesaba muvafıktır ki, maksad bu olacağı Sa'dü'd-dîn'in ifâdesinden çıkarılabilir. Şehzadeye mektup Türkçe, Hüseyin Baykara'ya farsçadır. Lâkin Feridun'un «Me-mâlik-i Mahrûseye» dediği fetih-nâme dahî farsçadır ki, bunun farsça olması emsaline muhaliftir. Bundan dolayı bu da diğer bir Asya hükûmetine olmalıdır.

⁵²⁷ 378 Rebî'ül-âhîrinin üçüncü günü. Mütercim.

⁵²⁸ Solak-zâde, va: 61. Belîğ-i Bursevi'nin Terâcim-i Ahvâl Mecmuâsı'nda Mustafa, bahsine müracaat, varak: 20.

⁵²⁹ Şehzade Sultân Mustafâ Mahmûd Paşa'yı sevmezdi. Şehzadenin irtihâlinde Mahmûd Paşa, inzivâ-gâhmdan (şimdi Bulgaristan'da Uzunca-ova Hâsköyü ki havası gayet güzeldir; koleradan ma-sûn olmakla ma'rufdur. Fî'l-hakîka 82 kolerası o civara geldiği halde Hasköy'e girmemiştir. Mahmûd

Mahmûd Paşa'nın asıl cür-mü bu değildi: Pâdişah'm en ziyâde gazabına sebep olan, vezîr-i â'zâmın birçok hallerde göstermiş olduğu istiklâl fikri idi. Bir de Sultân Mehmed, Mahmûd Paşa'nın insaniyet hissine uygun olarak, Bosna Beği'nin hayâtını uzatması ve Karaman Beği îshak Beğ'in firarını kolaylaştırmış olmasından dolayı intikam almak istiyordu. Pâdişah'm, bu istiklâl fikrinden dolayı beslediği intikam hissi, Bosna, Sırbistan, Ağrıboz Fâtihî'nin hizmetlerini unutturmağa kâfi gelmişti. Mahmûd Paşa'nın ilim ve âlimler hakkında ibraz eylediği maârif-perverâne himaye ve devletin kendisine medyun olduğu nâfiâ te'sîsleri, Paşa'yı tahkir edici bir ölümden kurtaramadı. Bir Rûm ile Illiryalı bir anadan doğan Mahmûd Paşa'ya çocukluğunda cebren İslâmiyet kabul ettirilmişti. Osmanlı Devleti'nde mevkiinin ehli olan ilk vezîr-i â'zam budur. Birçoğu dört asır, yâni zamanımıza (Hammer'in zamanı: XVIII. asır sonları XIX. asır başları) pekçok binalar kendisinin san'âta olan muhabbetine ve umûmun menfaatlerine müteallik müesseseler için gösterdiği ihtimama şehâdet ederler. Bu binalar arasında İstanbul'da⁵³⁰ ve Sofya'da banileri ismiyle yâd olunan camiler ve hamamlar şâyân-ı dikkattir. Mahmûd Paşa'nın -Sultân Ebû Saîd'in veziri olan Farsça ve Çağatayca şiirleriyle meşhur ve bunlardan ziyâde birçok cami, medrese, kervansaray, hastahâne, yolcular için han, hamam ve köprü yaptırmakla mâruf olan- Mîr Alî Şîr'e göndermiş olduğu Mektuplar Mecmuası, zamanımızda dahî ma'lûmdur.⁵³¹ Mahmûd Paşa şiir dahî söyler ve «Adnî» mahlasım kullanırdı.⁵³² Ulemâyâ hakkını verir ve cömert davranırdı.

Paşa'nın orada dahî vakıfları vardı) ta'ziyye için İstanbul'a geldi. Hasımları yine ve-zîr-i âzam olmasından korkuyorlardı. Şehzade ile husûmetini, Paşa'nın şimdi sevindiğini söylediler. Hanesine gönderilen bir casus, Mahmûd Paşa'nın satranç oynamakta olduğunu haber verdi. Onyedî gün Yedikule'de habs olunduktan sonra (Metnin dipnotunda işaret olunduğu veçhile) 879 Rebî'ü'l-âhirinin 3'ünde idam olundu. Nâmına yazılmış kitaplar, hasenat ve hayratı, ezcümle, «Mahmûd Paşa Cami ve Medresesi» maârifperverliğine, ulüvv-i himmetine delildir. Kendisi de ashâb-i maârifdendir. Sa'dü'd-dîn'den hülâsa, c. 1, s. 553. Vefatına söylenilen (Târih-i Tayyâr-zâde, c. 2, s. 8) târih, asrın hürriyet fikirlerine delildir: (878). NOT: «Târih-i bidâ» terkibinden «Bir târih zuhur itdi» mânâ-

siyle -uzak bir ihtimâl ise de-- ta'miye muhtemeldir, bu takdirdö 879 olur.

⁵³⁰ Osman Efendi-zade, Terâoim-î Vüzerâ; Tezkire-i Şuarâ, Âşık Hasan ve Kınalı-zâde'nin eserleri.

⁵³¹ Târih-i Belagat-i Fârslyye, s. 312.

⁵³² Birçok el yazılarında «Adnî» yerine «Adlî» görülür. Adnî, Sultân Bâyezîd'in şiirlerinde mahlasıdır. Âşık ve Hasanpaşa-zâde bu Padişahın bâzi beyitlerini yazarlar.

Bu notta, Sultân Bâyezîd'in bir beyti tercümesi olmak üzere şu ibare munderiçtir: «Aie pitie de mes lar-mes, ne les dedaigne pas; ce sont des fils de l'homme (de la prunelle), enfantes par les yeux.»

Bunun aslı «Gözüm yaşına rahm et, sürme (sorma) derdin ki merdüm-zâdedir düşmüş nazardan» müfredidir. Tercümede eski edebiyatın meftn olduğu incelikler edâ olunamamıştır. Beyit ise -Adnî mahlasında olan- Mahmûd Paşa'nın olmak üzere ma'rûftur. Sultân Bâyezîd'in Türkçeden başka Farsça şiirleri de vardır. Bir beytine birçok şâirler tarafından nazireler yazılmıştır

Nasreddin Şâh zamanında İran'da basılan Mecma'ü'l-Füsehâ'da II. Bâyezîd'in beyti, Yıldırım Bâyezîd'e isnâd olunmak hatâsında bulunulmuştur.

Birçokları eserlerini onun nâmına ithaf etmişlerdir.⁵³³ İstanbul'da inşa ettirmiş olduğu medresenin binası tamamlanınca, dânişmend (asistan) lara ikişer imame, kışlık için birer top yün kumaş, yazlık libâs için birer top erguvanı kumaş, beşer yüz akçe hediye etmişti. Haftada bir gün ulemâyı sofrasına davet eder ve dâima yemekde -birçoğu altından olan- nohut dâneleriyle karışık pilâv bulunurdu. Herkes kaşığında bulduğu kismetine sâhib olurdu. Mahmûd Paşa sofraya otururken «Servete nail olan her kimsenin ağzında dâima bol bol harcamak için altun bulunmalıdır»⁵³⁴ demek mûtadı idi. Bu mâ-nidâr ve muhikk sözleri birkaç defa da Pâdişah'ın huzurunda sarfetmiş-ti Bir gün Pâdişâh bir mollaya; vaktiyle Kırım'ın ilim tedrisiyle meşgul dört yüzden ziyâde ulemâsı bulunduğu halde sür'atle zeval bulmasının fikri nce neden ileri gelmiş olduğunu sormuştu. Molla, cevaben, kabahatin Kırım'daki en son vezirde olduğunu ve bu vezirin ulemâyâ hakaret ede-rok cennet gibi olan Kırım'ı harâb bir çöle çevirdiğini söyledi. Mehmed, bunu vesile ittihaz ederek sadrâzamına, ulemâyâ ne yolda muamele ve ilimleri nasıl himaye etmek lâzım geldiğini hatırlattı. Mahmûd, vezîr-i azamın kabahati, Pâdişah'ın, daha liyakatlisini sadrâzam yapmamaktaki hatâsının tabîi bir neticesi olduğu cevâbım verdi.⁵³⁵ Sadrâzâmın böyle serbestçe ve Pâdişah'ın hoşuna gitmeyecek bir surette idâre-i kelimet etmesi de fecî ölümünün bir an önce gerçekleşmesine az yardım etmedi. Mahmûd, öldürücü darbeyi yemezden önce vasiyetnamesini tertîb etti. Orada şu sözler bulunur:

v:Ben padişahın kapısına bir at, bir kılıç, beşyüz akçe ile geldim; o vakitten beri kazanmış olduğum her ne mâlim var ise Pâdişâhındır. Oğlum Mehmed Beğ'in hayâtını muhafaza eylemesini kendisinden niyaz eylerim; vakıflarımı dahi muhafaza eyleyeceğini ümid ederim.»⁵³⁶

Mehmed, sadrâzamını idam ettirmekle beraber, onun halk indinde mazlum bir şehid olarak telâkki edilmesini de istemiyordu. Mahmûd Paşa'nın vefatına dâir bir mersiye zamanımıza kadar gelmiştir.⁵³⁷

⁵³³ Ezcümle Tabib Sükrullah.

⁵³⁴ Latîfî'ye müracaat, Şâber tercümesinde, s. 230, Mahmûd Paşa'nın Pâdişah'ın emri ile damarları kesilerek vefat ettiği hakkında hiçbir vesikaya dayanmayan haşiyeyi izah etmek müşküldür. Bu hususta şahid diye gösterilen Latin'de buna dâir tek harf yoktur. Zâten Osmanlılar bu tarz öldürmeyi hiçbir vakit tatbik etmemişlerdir.

⁵³⁵ Şâber, Şu'ra-i Osmâniyye Tefrâcîm-1 Ahvâli, s. 232. Âşık Hasan ile Kmalî-zâde'ye dahi müracaat.

⁵³⁶ Âşık Hasan, Mahmûd'un vakıflarının cedveünü öğrendiğini söyler. Bunların hepsi hayır müesseselerindendir.

⁵³⁷ Bu manzume, Ma-hmûd-nâme ismi ile herkes'in ağzında İdi. Berlin İnip. Ktp. sinde Diez'in el yazması kitapları mecmuasında 57 numarada bulunur.

Pâdişâh, Uzun Hasan aleyhindeki seferinden döndükten sonra Karama:: Vâlîsi Şehzade Mustafa ile -bilâhare Mahmûd Paşa'ya halef olan- Gedik Ahmed Paşa'yı birkaç kalesi henüz Pîr Ahmed ve Kaasım Beğ'in elinde bulunan Adana taraflarıyla Küçük Asya sahilinde harbi itmam etmeğe me'mûr etti. Bu seferin nasıl sona srdığını, Osmanlı müverrihlerine nazaran nakl etmezden Önce, Pâdişah'ın Uzun Hasan'a karşı yürüdüğü esnada Venedik amirali Piyer Moze Nikos'un kumandası altında Karaman sahilinde toplanmış olan Haçlı donanmasının harekâtına bir göz atmalıyız. Papa IV. Sikst, Pâdişah'ın Kostantiniyye'den hareketi haberini işitince, vekilleri olan Kardinal Besariun ile Bembu ve Borciya'yı Fransa, Almanya ve İspanya'yı Türkler aleyhine haç kaldırmağa teşvik ve bu memleketlerin hükümdarlarını Lateran Sarayı'nda toplanmağa davet için göndermişti. Papa onların gelişini beklemek üzere Venedik ve Napoli ile bir üçlü ittifak akdetti; bu ittifak, muâhedenâmenin imzası hususunda en ziyâde hizmet etmiş olan me'mûrun ismine izafeten «Karafa İttifakı» nâmını aldı.⁵³⁸ Diğer taraftan, Karaman'da zuhur eden kargaşalıklar başlayınca. Uzun Hasan da Rodos'a ve Venedik'e bir sefir göndererek, Venedik Cumhuriyeti ve Sen Jan Şövalyeleri ile tedafüi ve tecâvüzî bir ittifak müzâkeresine ve bilhassa bu iki hükümetten ateşli silâhlar ile kendi memleketlerinde top dökümüne nezâret için topçular istemeğe me'mûr etmişti. Çünkü Uzun Hasan, bundan evvelki mağlûbiyetlerine askerin şecaat noksanlığından ziyâde, ordusunda yalnız ismen mevcûd olan toplarının noksanlığının sebep olduğuna kaani idi. Venedik Senatosu bu yeni müttefikleri sür'atle kabul ederek Jozefat Barbaro'yu dört kadirga ile Karaman sahillerine gönderdi: Kadırgalardan ikisi Asya'ya ikiyüz topçu nakletti; diğer ikisi de barut ve top ile tamamen doldurulmuştu.⁵³⁹ Joze-fat Barbaro, o tarihten otuzyedi sene evvel, ancak 16 yaşında iken Azak Denizi⁵⁴⁰ sahilinde Tana'ya seyahat ederek, bu seyahati^*ari* etmişti. Venedik Cumhuriyeti, bu uzun sefere, Uzun Hasan'ın nezçündeki sefiri Katerino Zeno'nun işareti⁵⁴¹ ve Nikolokoko ile Fransisko Kapello'-nun Mehmed ile başlamış ve II. Murad'ın haremi, Sırbistan

⁵³⁸ Bernini, s. 128.

⁵³⁹ Jozefat Barbaro'nun tercüme-i hâli ve Venedik'in Asya'da 1469-1474 seferine dair Koiiyolano Çippiko'nun kitabı, s. 34, Venedik 1076.

⁵⁴⁰ Eski adı: Palus Meotis.

⁵⁴¹ Venedik Cumhuriyeti'nin Uzun Hasan nezdindeki sefiri Zeno, Uzun Hasan'ın zevcesinin yeğeni bulunan hareminden dolayı Akkoyunlu ailesine sıhrıyyet peyda etmişti. 1471'de Jozefat Barbaro ona halef olarak iki sene sonra dahî Embrocio Kon-tarani tâyin olunmuştur. Seyahatnameleri müdekkukane yazılmış birçok coğrafi ma'lûmâtı hâvidir. Bu hususta Sismon-di'nin İtalya Cumhuriyetleri Târihi'ne müracaat, 10, s. 289.

prensesi Ma-ra'nın⁵⁴² müdâfaa etmiş olduğu müzâkerelerin muvaffakiyetsizliği üzerine karar vermişti. Mehmed de Venediklilerden Uzun Hasan'ın lehine olarak müdâhalelerinden çekinerek, îşkodra kalesi kumandanı Leonardo Bul-do vâsitasıyla, Venedik'e sulh teklif etmişti, lâkin uzlaşma sağlanamamış olduğundan teklifler neticesiz kalmıştı. Mehmed - Venedik Cumhuriyeti'nin himayesine mazhar olmuş olan İskender Beğ'in II. Murad'dan zap-tetmiş olduğu Kroya şehrinin Senato tarafından kendisine iade edilmesi şartıyla- Venedik tüccarının vermekte oldukları yüzellibin dukadan vazgeçmeyi teklif ediyordu; lâkin Cumhur, herşeyden evvel Ağnboz'un kendisine terkedilmesini istiyordu. Bu şart - tarafların sû-i niyetinden ziyâde mesafenin uzaklığından ve aradaki müşkilâtтан dolayı- zâten güçlkle ilerlemekte olan müzâkerelere son verdirdi ve harb her zamankinden ziyâde şiddetle başladı.

Seksenbeş kadirgadan mürekkep bir donanma Delos ve Midilli'yi yağma⁵⁴³ ettikten ve tzmir şehrini yaktıktan sonra. Karaman sahillerine ulaştı. Bu donanma Papa'nın -Kardinal Karafa kumandası altında- on-dokuz, Napoli'nin onyedi, Venedik'in -onikisi Isklavonlar, ikisi Rodos Sen Jan Şövalyeleri tarafından hazırlanmış- kırkyedi kadirgasından mürekkepti. Venedik donanmasının başkumandanlığına getirilmiş olan Pietro Mosenigo⁵⁴⁴ bütün sefere kumanda ediyor ve maiyyetinde Venedik Valileri Meser Maren Malipierro ile Meser Luici Bembo, Vittore Su-ranco bulunuyordu. Kadirga kapdânları arasında -bu seferin târihini yazmış olan - Dalmaçya'da Traiolo (Tragorium) Koriyulano Çippiko. vardı. Haçlı donanması geçtiği yerleri ateşe ve kana boğdu; tahribatından zarar gören şehirler arasında Adalya ve tzmir kadar meş'ûm bir tâli'e dü-çâr olmuş olanlar yoktur. Asıl Haçlılar'ın ilk hücumları Adalya üzerine oldu. İyice tahkim ve birçok muhafızlar tarafından müdâfaa edilmiş bir Uman olan Satalya yâhud Adalya (Antalya)⁵⁴⁵ Pamfili'nin bomboş sahilinde kâindir.

⁵⁴² Çiplko, s. 7,

⁵⁴³ Çiplko.

⁵⁴⁴ Venedik'te San-Ciovanni ve Paulo Kilisesi'nin kabristanında Moçenigo'nun mezarı üzerinde aşağıda aynen naklolan şu kitabe yazılıdır: «Peatro Mocenigo Leonardi filio omnibus non minus optimi quam eloquentissimi senatoris moneribus domi forique functo, maris Imperatori, qui Asia et faucibus Helles-ponti usque in Cyprum ferro ignique vastata, Caramannis re-gibus, Venetorum sociis, Othomano oppressis; regno restituto, piratis undique sublatis, Cypro a conjuratis non minori cele-ritate quam prudentia recepta, Scodra ducta et auspiciis sui liberate, 'quam Rempubicam feliciter gessisset, absens divi Marci Procurator inde Dux grato patrum consensu creatus est.

vixit annos 70, mens. 1, dies 20, obüt non sine ingenti populi gemitu, anno salutis 1476.»

⁵⁴⁵ Bufor'un Karamania'sı, Londra, 1817, s. 126. Cihân-nümâ, s. 611; Manner, 6, 2, 129. Sid harabeleri (Bufor, s. 176) şimdi Eski Adalia diye isimlendirilir. Manner'in zannına göre bu mevki Bizanslıların ve Eneas

Burası o zamanlar Küçük Asya'nın en büyük ve en zengin sahil şehirlerinden biri idi. Antalya gayet geniş bir ticâret merkezi olduğundan her milletten ve bilhassa Mısır ve Suriye'den pekçok tacir gelirdi. Hindistan ve Arabistan'dan gelen itriyyât, bahariyyât, kuru karanfil, darçın, her nev*iden attariyye ile halı vesâir san'at mahsûlleri gibi eşya hep Antalya'ya getirilir ve orada bol bol bulunurdu. Vittore Suranco (Severanco) şehrin hizasına gelince on kadirga ile ilerleyerek limanı kapatan zinciri top dâneleri ile kırdı.⁵⁴⁶ Bunun üzerine Venedikliler ile müttetikleri şehrin surları önüne gelerek lenger attılar. Çarşığı yağma ve şehirde buldukları kıymetli eşya ile gemilerini doldurduktan sonra, iki katlı sur ve iki katlı hendek ile çevrili olan kaleyi zaptetmeğe kalkıştılar. Birinci sur hücumla zaptedildi; ikinci suru da düşürmek için lâğım kazıldıysa da muvaffakiyet görülmedi. Mahsurlar pek ziyâde şecîâne müdâfaa ederek Venediklilerin mesâîsini neticesiz bıraktırdılar. Venedikliler her taraftan geri püskürtülmüştü. Hücum zaaf peyda etmiş olduğu bir zamanda, surların üzerinden ortaya çıkan bir kadın sadâsı cesaretleri kırılmakta olan Hristiyanlar! çağırdı: Bu, senelerden beri Türkler'in esareti altında bulunan îskalavonyah bir kadın idi ki, intihar etmezden evvel kahramanca bir hareketle Hristiyanların, kendisini esaret altında bulunduranlar aleyhindeki hücumlarını şiddetlendirmek istiyordu. Kadın Hristiyanlar'ı devam için teşcî ettikten sonra surdan aşağı atıldı ve orada ruhunu teslim etti.⁵⁴⁷ Güneş gurûb eyleyince muhâsırlar hücumu bıraktılar. Hücum edenlerin, surlarda gedik açmak için büyük toplan olmadığı gibi duvarları aşmak için hazırlamış oldukları merdivenler de pek kısa olduğundan, Venedik generalleri gece bir harb meclisi toplayarak teşebbüslerinden vazgeçmeğe ve ertesi gün hareket etmeğe karar verdiler. Lâkin lenger almazdan önce tüccar dükkânları bulunan mahalleleri yaktılar ve şehri çepeçevre kuşatan güzel ağaçlıkları söktüler. Donanma Antalya'dan Rodos'a doğru giderek, oradan Adalar Denizi'ne ve İyonya (Batı Anadolu) sahiline kadar ilerledi. Türkler'in bugün İzmir dedikleri «Smirna», Antalya kadar ticâret merkezi ve onun kadar zengin bir şehir idi. Lâkin İzmir'in müdâfaa vâsıtaları noksandı. Mosenigo, İyonya sahiline yaptığı akınların

Silvus'un «Candelorum» yahut «Scandalorum» dedikleri şehir olacaktır.

⁵⁴⁶ Bu zincir bugün Roma Sen Piyer Kilisesi elbise odasında harb hâtırası olmak üzere asılmıştır. Konulduğu mahalde aşağıdaki kitabe yazılıdır: «Smyrnam, ubi Oliverius Cardinalis Ca-raffa Sixti IV, Pontificae classis dux vi occuaasset, in Sataliae urbis Asiae portum, vi irrupit, ferramque catenam inde ex-traxit, et süper valvis hujus Basilicae suspendit.» Bernino, s. 131; Vatikan Evrak-i Cedîdesi Mecmuasında dahi bundan bahsedilmiştir (c. 3, s. 1599; c. 4, s. 1745).

⁵⁴⁷ Çipplko, s. 23.

birinde karaya kalabalık bir ordu çıkardı. Çok geçmeden, bu ordu İzmir'i zaptetti. Venedikliler bu şehirde, Osmanlıların hücum ile zaptoluhan şehirlerde ettikleri muamelenin hemen aynını yaptılar. Mahallelere dağılarak erkekleri kati ettiler, kadınların ve kızların, onların hayvancasma ihtiraslarından kurtulmak için sığınmış oldukları cami kapılarını kırdılar. Zâten -ticaretiyle olduğu gibi sanaâyî ve imâlâthâneleriyle de meşhur olan- İzmir, Ve-nedikliler'in vahşiyâne tamâ'larını teskin için yağlı bir av idi. Mosenigo askerine insaniyet hissi telkin etmek şöyle dursun, bilakis onları yağmaya ve vahşete teşvik ediyordu. Mosenigo kendisine getirilecek plan her

Türk başı için bir duka altını ve diri olarak getirilecek her erkek yâhud kadın için üç duka altını vaad etmişti. Esîr tutulanlar müzayede ile satıldı. Pietro Mosenigo'nun emri altında bulunan askerin büyük bir kısmı -daha ziyâde Stradiot nâmıyla mâruf, bu türlü muharebeye pek yatkın, yağmagerliğe pek hırslı olan- Epirililer'den mürekkep idi; her Venedik gemisinde Epirli on atlı vardı.

İzmir'in zaptının ertesi senesi Mosenigo -Silifke şehrini muhasara etmekte olan- Kaasım Beğ'e yardım için Karaman sahillerine döndü. Mosenigo -Venedikliler tarafından «San Teodoros» adı verilen ve vaktiyle Sicilya korsanlarının en meşhur yataklarından olan- Ağa Umanında lenger attı.⁵⁴⁸

Vittore Süranco, Mosenigo'nun. Sefiri sıfatıyla harb harekâtının müzâkeresi için Karaman Beği'nin ordugâhına gitti. Kaasım Beğ, hem Silifke'yi, hem de Silifke'nin batısında ve az bir mesafe ötesinde Sığın ve Korko'yu muhasara ediyordu.⁵⁴⁹ Sığın'de kumanda eden Mustafa -sarp bir dağ üzerinde bulunan mevkii müdâfaa için kendisine kolaylık sağlamakla beraber- efendisinin emniyetine karşı hıyanet ederek teslim oldu. Kale, Mosenigo tarafından derhâl Kaasım Beğ'in kumandanlarından Yûsuf a teslim edildi.⁵⁵⁰ Donanma bu seferden dönüşünde Korko⁵⁵¹ kalesine yöneldi. İki tarafından

⁵⁴⁸ Çippiko, s. 38. Burası Grlmston'un «Mağara» dediği mahal olması muhtemeldir. Grlraston bu mevkii korsanların eski bir yatağı olarak bildirmiştir. Bufor'un Karamanla kitabına müracaat, s. 173.

⁵⁴⁹ Çippiko, s. 39 ve Jozefat Barbaro.

⁵⁵⁰ Çippiko, e, 41,

⁵⁵¹ «Sigi era lontano dal Curcho non piû che vinti mglie». Si-nium, Anvü'in haritasındaki Sise (Sicoe) dir; Cihân-nümâ'nın «Sin» dediği de budur. Korkos, kelimenin istikakına nazaran kadîm Korikos (Corycus) olmalıdır. Manner, 6, 1, s. 174. İleride Cem'in târihinde «Korku» nun «Korkos» tesmiye olunduğunu göreceğiz. Barbaro, s. 46, Korku'nun Ermenice kitabelerinden bahseder. Maneto'da bulunmuş ve Kont Kastiglioni'nin «İtalyan Kütüphaneleri» esesinin 28. cildinde 73. sahifede izahatı verilmiş olan mezar taşının bir muharebeden bir tuh-fe (armağan, kalıntı, hâtırâ) olduğunda şüphe yoktur. Bu taşın 1296 senesinde Soğr (Soghr) yâni Kilikyâ hududunu yağmalayan harb-i mukaddes (Haçlı seferleri) eşhasından Mopa-bith nâmında bir muharip için dikildiği anlaşılar.

denizle çevrili olan Kor-ko, karadan geniş ve derin bir hendek ve iki katlı bir sur ile muhafaza edilmişti. Çippiko'nun «Eloza»⁵⁵² adını verdiği «Arsnue» küçük adası doğuda ve antik çağdan kalma bina harâbeleriyle doludur. Yeniçeri kumandanı, tskalavonluk'tan dönme İsmâîl «Korko» yâhud «Korgos» kalesine kumanda ediyordu; pekçok müdâfaa etmeksizin teslim oldu. Bir kayanın tepesinde⁵⁵³ olup ikiyüz muhafızı bulunan Silifke kumandanı Rûm Azi Beğ de kaleyi kolayca müdâfaa edebilecekken diğerlerinin hareketine uydu. Bu üç kalenin zaptı üzerine, Kaasım Beğ Venedik donanması başkumandanına -gayet kıymetdâr bir surette donatılmış cins bir at ile memleketinin âdetlerine uygun olarak terbiye edilmiş bir pars hediye ederek- minnetdârlığını gösterdi.⁵⁵⁴ Doksandokuz gemiden mürekkep olan Venedik donanması⁵⁵⁵ bundan sonra Meğri Körfezi'ne (eski Telmison) gitti. Sırb'dan dönme Karagu limana hâkim olan kaleyi biraz müdâfaadan sonra teslim oldu. Şehir yağma edilerek yakıldı, bahçeler ateşle, balta ile tahrîb edildi. Yağma olunan mal mûtâd olduğu üzere taksin» edildi: Stradiotlar'ın getirdikleri -bilâhare müzayede ile satılan- her esîr için üç duka altını verildi. Şu suretle o vakit esîr ticâreti Türkler için olduğu kadar Venedikliler için de kârlı idî.⁵⁵⁶ Mosenigo Lisi sahilinde Fisküs ve Mira şehirlerine de taarruz etti; lâkin Uzun Hasan'ın⁵⁵⁷ mağlûbiyetini işitince Kıbrıs Adası'na⁵⁵⁸ doğru gitti. Uzun Hasan Ot-lukbeli Muhârebesi'ni kaybettikten sonra nezdinde bulunan Venedik, Roma ve Napoli sefirlerine ruhsat vererek, ertesi sene için yeniden imdâd taleb etmişti.

Şehzade Mustafa'nın maiyyetinde olarak Osmanlı ordusuna kumanda etmekte olan Gedik Ahmed Paşa, Karaman Seferi'ni bitirmek ve henüz Karaman Beğlerine tabî bulunan kaleleri zabt eylemek üzere Kilikya dâhiline gitti. Mosenigo'nun askeri tarafından Türklere alınmış olan Si-ğın, Silifke

⁵⁵² Çippiko, s. 42; Bufor, 199.

⁵⁵³ Bufor, s. 45.

⁵⁵⁴ Çipiko, *, 45.

⁵⁵⁵ Altmış Venedik kadırgası, onaltı Napoli Krallığı kadırgası, beş tane Napoli Kralı'ndan, iki tane Rodos Baş-şövalyesi'nden, onaltı tane Papa'dan. Barbaro, s. 23.

⁵⁵⁶ Daro: Venedik Târîhi, s. 464, Çippiko, s. 12.

⁵⁵⁷ Lojiye, Venedik Târîhi, 16, 26, s. 259. Çipiko dahî Uzun Ha-san'la birbirini müteâkib vâkî olan iki harbi tafsilâtiyle nakleder ki, birincisinde Rumeli Beğlerbeği Murad Paşa dörtbin kişi ile beraber zâyî olmuş ve ikincisinde Akkoyunlu hanedanından Zeynel Beğ'in vefatı vuku bulmuştur. Çipiko yalnız bir noktada yanılıyor: Bu iki muharebeyi kırksekiz saat içinde vâkî oldu sanır. Osmanlı müverrihleri ise iki muharebe arasında altı gün geçip, Sultân Mehmed'in bu müddeti düşman üzerine yürümekle geçirdiğini beyânda mütefiktirler.

⁵⁵⁸ KezaUlc

ve Korku mevkîlerinden başka Ermene, Minan, Develi-Hisar kaleleri de henüz Kaasım Beğ ile Pîr Ahmed'e tâbi bulunuyordu. Pîr Ahmed Lârende yakınlarında Yelli-tepe üzerinde ordu kurmuştu; dostâne bir mülakat talep eden Ahmed Paşa'nın sefirlerini orada kabul etti. Kendisini esîr etmekten başka bir maksadı olmayan bir hâinin sözüne yersiz bir îtimâd göstermiş bulunan Karaman Beği, onu zapt için pusu kurmuş olan Osmanlı süvarilerinin elinden ancak bir mucize olarak kurtuldu.⁵⁵⁹ Ahmed Paşa, hazırlamış olduğu ihânetkâr tertibinin başarısızlığa uğramasından, Ermenek kalesini ânî bir hücum⁵⁶⁰ ile zaptederek te-sellî buldu. Ermenek şehrinin civarında bulunan Koriçalılar'm meşhur Safran mağarası, henüz bir Avrupalı tarafından ziyaret edilmemiştir.⁵⁶¹ Gedik Ahmed Paşa Ermenek'i zapt ettikten sonra -Pîr Ahmed'in hazîneleri ve haremi ile birlikte iltica etmiş olduğu- Mînan kalesini muhasara etti. Mînan kalesi sarp bir kaya üzerinde kâin olarak, bu suretle iyi müdâfaa edilmiş olduğundan, Pîr Ahmed muhasırlann hücumlarına ehemmiyet vermedi. Kaleye hâkim olan mevkilere top nakli hemen hemen mümkün değildi. Muhâsırlar pek büyük zahmetlerden sonra ancak birkaç top çıkarabildiler.. Muhafızlar şiddetle müdâfaada bulundular. Lâkin kaleye kumanda etmekte olan Yûsuf nihayet teslîm olmağa mecbur oldu. Ya muhasara esnasında kale dâhilinde bulunan yâhud kalenin teslimi zamanında gelmiş olan Pîr Ahmed, kendisini daha ziyâde muhafaza edemeyen bu surdan aşağıya atladı.⁵⁶² Pîr Ahmed haremiyle hazînesini kaybetmiş olmak ve Osmanlılar'ın eliyle hakarete uğrayarak Ölmek ıztı-râbına tahammül edememişti. Ahmed Paşa Mînan'dan Silifke üzerine yürüdü; orada da kuvvet yerine hiyle kullanmayı tercih etti. Ahmed Paşa bu defa Pîr Ahmed'i esîr etmek istediği vakitten daha ziyâde muvaffak oldu. Silifke topçuları birtakım vaadleriyle ikna edilmiş olduklarından, barut mahzenlerini tutuşturdular. Hâsıl olan yangın ve patlamadan duvarlarda gedikler açıldı. Osmanlılar bu hâdisenin muhafızlara saldığı telâş ve ümitsizlikten istifâde ederek gediklerden içeri atıldılar ve şehri zapt etmekte müşkilât çekmediler. Beğlerine sâdik kalmış ve kaleyi müdâfaa etmiş olan yüzseksen asker ıklıçtan geçirildi. Şehzade Mustafa De-veli-Hisar kalesini bizzat zaptetmek istiyordu. Fakat kendisinde hastalık hissettiğinden bu işi, en cesur kumandanlardan Koçı Beğ'e bıraktı.

⁵⁵⁹ Sa'dü'd-dîn, İdris, Solak-zâde.

⁵⁶⁰ «darb-ı dest».

⁵⁶¹ Cihân-nümâ, s. 611; Târih-I Edebiyyât, 14, s. 56.

⁵⁶² Sa'dü'd-dîn, s. 288; Solak-zâde, varak: 60

Koçi Beğ, Develi kumandanı Atmaca Beğ'e teslim olmasını teklif etmesi üzerine, Atmaca Beğ ancak Şehzade Mustafa'ya teslim olacağı cevâbını verdi. Şehzade zayıf bir halde bulunmakla beraber Develi-Hisar'a gitti. Sözünde sâdık olan Atmaca Beğ şehrin anahtarlarını takdim için istikbâline geldi. Lâkin Şehzade pek hasta olduğundan şehri bizzat alamadı; Ahmed Paşa'yı bu işe me'mûr etti. Mustafa Konya'ya hareket ederken Niğde yakınlarında Buz-Pazarcığı'nda vefat etti.⁵⁶³ Yukarıda söylediğimiz veçhile, bu vak'a Mahmûd Paşa'nın idamına sebep oldu.⁵⁶⁴ Vezîr-i âzamhık Gedik Ahmed Paşa'ya verildi; Şehzade Mustafa'nın ve-fâtıyla münhal kalmış olan Karaman Vâlîliği'ne de evvelce Kastamonu'da vâlî bulunan biraderi Şehzade Cem getirildi.⁵⁶⁵

Henüz 18 yaşında bir şehzade olan Cem, büyük ümîdler bahşediyor ve münevver bir fikirle her türlü bedenî güçlükler için bir istidâd gösteriyordu. Şehzade Cem'in bu cismânî üstünlüğü, kendisine Karaman ahâlîsi gibi cesur bir halkın muhabbetini celbetti. On yaşında iken Kastamonu valisi tâyin edilmişti. Şiire olan isti'dâdı-birçok şâirlerin doğum yeri olan- bu şehirde inkişâf etmiştir. İlk eseri, bir manzum İran hikâyesinin⁵⁶⁶ tercümesidir ki, pederinin nâmına ithaf eylemiştir. Ondan sonra Cem bizzat gazeller tertib etmiştir.⁵⁶⁷ Karaman'a gittikten sonra şiiri terk etmemekle beraber, bedenî sporlara devam ederek bilhassa güreşte maharet kazanmıştı. Kilikya ahâlîsi Selçuklu sultanları zamanından beri güreşte pek mahir idiler. Genç Şehzade, *-Konya ve Lârende'de mahfuz bulunan- Büyük Alâ'id-dîn'in kullanmış olduğu güzrün ağırlığını birkaç okka artırdı. Bu silâhı kolaylıkla

⁵⁶³ Şehzade hastalıktan pek zayıf olmakla beraber cŞahin-vâr Atmaca üzerine pervâz» etti. Atmaca Beg Hisar'ı teslim eyledi; ba'de't-teshîr Gedik Ahmed Paşa'ya haber gönderüp dergâh-ı âli huddâmından âdem istedi. Bu hareket-i anîfe ile Şehzade'nin marazı istidâd eyledi. Konya'ya müteveccihen Niğde'ye giderek Buz-Pazarcığı'na vusulünde İstihmâm İdüp hamamdan çıkınca hamam önünde kurulmuş olan o-takda teslim-i ruh it-di. Lalası Ahmed Beğ, defterdarı Tîmur-taş oğlu Umur Begzâde Alî Çe-lebî vefatını sakladılar; araba ile Konya'ya götürdüler. Gedik Ahmed Paşa bu haberi amca lc-ü'den ilgâr ile gelerek na'sı Bursa'ya gönderdi.⁵⁶³ (Sa'dü'd-dîn'den telhis, c. 1, s. 551-Mütercim).

⁵⁶⁴ Şehzade Mustafa'nın vefatına yolaçan hastalığı hakkında Osmanlı müverrihlerinin rivâyetlerindeki birlik, Piti Dölakruva'nın târihinde mevkî-i 'timâda koyduğu hikâyenin reddi için başbaşa kâfi bir delildir. Bu hikâye şudur ki: Sultân Mehmed, -Vezîr-i âzam Ahmed Paşa'nın haremine tecâvüzünden dolayı- bihakkan hiddetlenerek Şehzâde'yi idam etmiş. Hâlbuki Ahmed Paşa Mahmûd Paşa'nın idamından sonra vezîr-i âzam olmuştur. Mahmûd Paşa ise Şehzâde'nin irtihâlinde hayatta idi. Yoksa nasıl olabilirdi ki Şehzâde'nin vefatından memnun olsun? Piti Dölakruva Mustafa'nın vefatını 882'de göstermek ile de hatâ eder, irtihâli üç sene sonradır.

⁵⁶⁵ Sa'dü'd-dîn ve Solak-zâde.

⁵⁶⁶ Hurşid vu Cetnşld.

⁵⁶⁷ Dtvftn-ı Cem, Berlin Kraliyet Kütüphanesinde, Diez'in el yazısı Kitapları meyanında 129 numarada, bulunuyor.

kullanmasından dolayı zamanın birinci pehlivanı unvanını aldı.⁵⁶⁸ Mûtâd üzere pek ateşli olan Karaman ahâlîsi ve îç-il dağlıları o tabîatte bir şehzadenin vilâyeti sayesinde, Fâtih'in kendilerine vurmuş olduğu zincire sıkıca bağlı kaldılar.⁵⁶⁹

⁵⁶⁸ Solak-zâde, varak: 57, Ali ve Belîğ-i Bursevi, Şehzadelerin Tercüme-i hali.

⁵⁶⁹ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/105-118

ONALTINCI KİTAP

II. MEHMED'İN FETİHLERİ

Osmanlı orduları doğuda ve güneyde Ermenistan ve Karaman'da devletin en ileri hududunda muzafferiyetler kazandıkları ye güneyde ve batıda Macaristan ve Hırvatistan'a doğru kaleler ele geçirmekte oldukları halde, Osmanlı hükümeti müstahkem mevkiiler inşâsiyle ve askere ser-mâye-i servet ve düşman mülküne me'yûsiyete mûcib olan seferleriyle dahî o derecede dehşet verici oluyordu. 1471/876 baharında Rumeli ordusu kırkbin kişiden mürekkep ve iki kola ayrılmış olduğu halde karargâhından çıktı. Yirmibin kişi âletler ve inşâat levâzımıyla yüklü olarak pek gizli bir surette Sava nehrine yöneldiler; bunlar orada Sirmi' (Sirmiyeye) ye mukavemet edebilecek bir kale inşâsına me'mûr idiler. Sabac yâhud Şâ-bâc kalesi adı verildi. Takriben yirmibeşbin akıncıdan mürekkep bulunan diğer kolordu Bosna Beğlerbeği İshak Beğ'in kumandasında Bosna ve Hırvatistan'ı sür*atle geçtikten sonra Karniyola'yı istilâ etti. Matyas Korvinus, o vakit büsbütün Bohemya (Çehistan) ve Polonya (Lehistan) işleriyle pek meşgul olmakla beraber Kuluça Metropolitide Gabriel ve gayet meşhur bir general olan Yuanes Unger'i vergi ve asker toplamağa me'mûr etti. Bu asker Sabac taraflarında ve o mevkiilerin palatini, yâni hâkimi olan şahsın kumandası altında askerle birleşerek, Sabac'm inşâsına mâni olacaktı. Fakat daha onlar vâsıl olmazdan önce hendekler kazılmış ve duvarlar yukarı çıkmağa başlamıştı. Hristiyanların bu inşâatı tahrîb için gösterdikleri bütün gayretleri beyhude oldu: Türkler, ameleyi Macar topraklarının ateşinden muhafaza için hemen bir siper inşâ ettiler; Macarlar'ıri yapabildikleri şey, ancak Türkler'den birkaç kişi öldürmekten ve Sabac'ın karşısında ve Sirmi'nin yanında bir kalenin temellerini atmaktan ibaret oldu.⁵⁷⁰

Almanya İmparatoru III. FrederikMe, Akıncılar'ın Hırvatistan, Kar-niyola, Karintiya, İstirya eyâletlerine tecâvüzlerine mâni olmak için, Mat-yas Korvinus kadar da iktidar yoktu. Osmanlıların Karniyola, Karintiya, İstirya eyâletlerine akınları 1470 senesinde başlamış ve on sene muntazaman devam etmişti. Sonraları daha seyrek olmak üzere onaltıncı asrın ortalarına kadar tekrarlanmıştır. Sensenlik bir paşa⁵⁷¹ hayâtının son günlerinde

⁵⁷⁰ Bonflinius, 4, kitap: 2, s. 562; Prey, Salname, 4, s. 72; Katona, 8, 15, s. 535-538.

⁵⁷¹ Valvasur, 4.

Kârnîyola'da akın yapmayı ahdetmiş 1470, yâhud 1472 târihinde ahdini ifâ eylemişti. İki kol asker Laybah ve Rudofsvet yâhud Nevstad-tel üzerine yürüdüler. Bizzat paşanın idaresinde bulunan ve dümdâr kolunu teşkil eden üçüncü bir kol da Kulpa üzerinde ve tnrîd yakınında mevki aldı. Bu askerin geçtiği yanmış köyler ve harâb olmuş tarlalar ile belli oldu. Ayğ (îg) ve Hoflayn kasabalarına kadar geldiler (1470). Beş günden az bir müddet içerisinde Osmanlılara karşı yirmibin gönüllü toplandı; lâkin bu ordu Sen Bartelmi ovasına vâsıl olduğu vakit Türk süvarisi Kulpa nehrini geçip gitmiş ve köy ve kasabaların yangınları şulesinin altında sekiz bin esir alıp götürmüştü. Ertesi sene, (1471) İshak Paşa'nın onbeşbin akıncısı Hırvatistan'ı ateş ve kana boğarak yirmi binden ziyâde esîr almış ve birçok koyun sürüsü götürmüşlerdir.⁵⁷² Ganimetleri kendi memleketlerindeki şehir ve kalelere bıraktıktan sonra, on-bin kişiden mürekkep olarak döndüler ve bütün Karniyola'yı vurdular ve Ayğ kasabasıyla Sitiç Manastırı'nı yaktılar.⁵⁷³ 1472'de Akıncılar Laybah surları önünde tekrar göründüler. Hâlâ iki yerde ordugâhlarını muhafaza eden hendekler görülmektedir. Akıncılar kale toplarının sıkı ateşine dayanamadıklarından, ale'l-acele ric'at ettiler. Türkler'in Karniyola dâhilinde üçüncü akını -ki Karintiya'ya doğru bir tecâvüz ile son bulmuştu- evvelkilerin hepsinden daha mühimdir.⁵⁷⁴ Türkleri, Frankipan kontlariyle dâima muharebede bulunan Kroya kontları çağırıyordu. Bunun üzerine onbeşbin Akıncı Hırvatistan'ı geçerek Karniyola'ya dâhil oldular ve paskalyanın pazartesi günü akşamı Laybah surları önünde göründüler. Türklerin yaktığı civar köylerin alevi ve dumanıyla uyanan ahâlî ancak şehrin kapılarını kapamağa vakit bulabildiler. Oradan Akıncılar iki fırkaya ayrılarak, biri batıda Karintiya'ya gitti; sonra geri gelerek Silli'-yi bastı; diğeri doğuya doğru giderek Iskalavonya'ya ve Macaristan'a girdi.⁵⁷⁵ (25 Eylül 1473). Dokuz bin piyade ile sekizbin süvârîden mürekkep birinci fırka dar olan Kaolu derbendinden geçerek 25 Eylül'de Sen Jorjen Önünde göründü; fırka, geceleyin üç kola ayrıldı: Kolların biri Vel-kemark yolunu tutarak Drava nehri üzerinde Blayburg yakınında Pork'-da durdu; Mehlingen tepelerinde mevki almış olan ikinci kol, süvarilerini Lavamund ve

⁵⁷² Katona'da Do Logos, 15, s. 357.

⁵⁷³ Yulyus Sezar'in Chnmfoon Gfiltelense kitabı, Utluya Sâfcnâmesl, 3, s. 154. Katona, s. 358; Valvasur, 4, s. 373.

⁵⁷⁴ Bu akın, bizzat gören Yuanes Turs tarafından nakledilmiştir. Turs'un tarifi Mejlstr ve Valvasur'da bulunur. 4, s. 356.

⁵⁷⁵ Dö Logos, Katona'Oa, 15, «. 353.

Velkermark'a kadar şevketti; üçüncü kolu teşkil eden altı bin kişi Drava nehri geçerek Lenkdorf ve Polzestet'ne kadar girdiler ve orada herşeyi ateşe, kana boğdular: dönüşlerinde Sen Vayt, Mühls-tad, Glanek, Felsenek ve Vert Golü tarikiyle Klagenfort'a kadar gittiler.⁵⁷⁶ Bu şehirden -düşmanın birlikte götürdüğü ve aralarında Zera Be-ği ile Lionar Ravber'in⁵⁷⁷ bulunduğu iki bin⁵⁷⁸ esirden birkaçını geri alabilmek ümidiyle- birkaç yüz süvari çıktıysa da, bunlar da arkadaşlarından seksenini kaybettikten sonra dönmeğe mecbur oldular. Yağmacılar Sen Misal Yortusu gecesini Gotenştayn Manastırı yakınında geçirdiler. Wolfgang'da Şulthavzig Vâlîsi Akıncıların bir kısmıyla şiddetli bir muharebe etti; sekiz gün sonra Akıncılar Karintiya'dan çıktılar ve îstir-ya'ya girerek 1474 Teşrîn-i sâni'sinin beşinde Vendişgreç'de ordu kurdular. Üç gün sonra tekrar iki kola ayrıldılar; biri Vaytanistayn ve Gono-viç'e doğru gitti; diğeri de esirlerle birlikte Vuluo ve Şallek yoluyla Şuns-tayn üzerine yürüdü. Teşrînîsânî'nin dokuzuncu cumartesi günü sabahı sekiz bin esir saat sekizde şehre girmeğe başladılar; akşam dörtte bunların geçişi henüz sona ermemişti.⁵⁷⁹ İsklavonya'yı istilâ etmiş olan ikinci kol Ağustos içerisinde bu eyâleti tahrîb etti. Teşrînîsânî'nin birinci günü birdenbire ve hiç beklenmedik bir sırada da îzonzo nehri üzerinde Güre surları karşısına vardılar.⁵⁸⁰ Ertesi sene kış ortasına doğru Türkler Karniyola ile Karintiya ve îstirya'yı istilâ edecekleri yerde Macaristan'a ve ona komşu olan civardaki memleketlere dağıldılar. 1474 Şu-bat'ının altısında -Sen Vladislas'm mezarının bulunduğu- Varadin'de, kadınlar, ihtiyarlar dâhil olduğu halde ahâlîyi katliâm ettikten sonra şehri de yaktılar. Yalnız delikanlılar ile genç kızlar gâliblerin elinden hayâtlarını kurtarabildiler.⁵⁸¹

Türkler Arnavudluk'tan İşkodra surları önünde, o vakte kadar tahrîb ettikleri memleketlerin hiçbirinde görmedikleri bir mukavemete tesadüf ettiler. Rumeli Beğlerbeği Süleyman Paşa 1474 Mayıs'ının ilk günlerinde İşkodra önünde görünmüş ve Antuvan Loredano kaleye kapanmış idi. Süleyman Paşa iki batarya top kurdu; bunların ateşi az zaman içinde surların bir kısmını yıktı. Kale müdafileri ahâlî ile birlikte gedikleri tamir için çalışıyor,

⁵⁷⁶ Mejir'de Tura, s. 1196 ve Valvasur.

⁵⁷⁷ Valvasur, 5, s. 573.

⁵⁷⁸ Valvasur yirmi bin esîri onda birine tenzil etmiştir. Memleketin sicilleri de ancak iki bin gösterir.

⁵⁷⁹ Turs'a nazaran Mejtsr ve Valvasur.

⁵⁸⁰ Katona'da Dolfos, 15, s. 537, 3.

⁵⁸¹ Katona'da Timon, 20. s. 725-727.

lâkin Türklerin topları o kadar acele ile yapılan bu tâmiratı derhâl tahrîb ediyordu. Süleyman kendinin artık galebe etmiş olduğunu farz ederek hücum emrini vermezden evvel kale kumandanına teslim olmasını ve şu suretle askerinin kanını beyhude akıtmamasını teklif etti. Lâkin Loredano Türk elçisine şöhreti ve Venedik Cum-huriyeti'nin kendisine göstermiş olduğu itimâda uygun olmak üzere, şu tarzda cevâp verdi: «Ven Venedikliyim ve muhafazasına tevdi olunan kaleyi teslimin ne demek olduğunu bilmeyen bir ailedenim; ya İşkod-ra'yı muhafaza edeceğim, ya burada öleceğim.» Bunun üzerine hücumla karar verildi. Mahsurların kahramanca mukavemetine rağmen, Türkler iki yerde açılan gediklerden kaleye girdiler. O vakit, bir tarafın zafer sarhoşluğu, diğer tarafın ümitsizliği, hücum edenlerle mahsurlar arasında sekiz saat devam eden şiddetli bir muharebeye sebep oldu. Türkler pek çok asker kaybetmiş idiler; muharebeye devam edebilmek için pek zayıf olduklarından-yaralılarından başka- gedikler üzerinde ve hendekler içerisinde yedi bin maktul bırakarak ric'at ettiler. İşkodra ahâlîsi muharebenin başlangıcında herkese nasîb olmayacak derecede şecaat ve metanet göstermişlerdi; lakin zahire azalmağa başlayınca kale dâhilinde isyan ve gürültü çoğaldı; teslim olmak sözleri meydana çıktı. Loredano, bu yeni tehlikeye karşı koymak için isyan etmiş olan ahâlîyi topladı ve Türkler'in şehre hâkim oldukları hâlde ahâlînin şüphesiz surette düşûr olacakları esaret- musibet ve vahşetlerini müessir bir surette tasvir ederek, Venedik tarafından kendisine vaad edilen ve İşkodra'ya vâsıl olmak üzere bulunan askerî yardımdan bahsetti. Nihayet göğsünü açarak: «Açlığa tahammül edemeyenler benim etimi yesinler; ben etimi onlara veriyorum, onunla doyabilirler» dedi. Bu sözler büyük bir te'sir icra ettiğinden, şehir içerisinde «Venediklilerden başkasını istemeyiz; teslim olmaktansa ölürüz» nidasından başka birşey işitilmedi.⁵⁸² Süleyman Paşa Ağustos ortalarına kadar, tekrar hücumla cesaret etmeden, kaleyi muhasara altında tuttu. Amiral,⁵⁸³ Boyana nehri mansabında Türk donanmasını mağlûp ettiği zaman, o da muhasarayı kaldırdı.⁵⁸⁴ Bu mağlûbiyet âtını

⁵⁸² Lojiye, Venedik Târîhi, 7, s. 262-285; tskodralı Barletti del Asedlo, I; Sa'dü'd-dln.

⁵⁸³ Bu amiralin seksen yaşında ve vefatından ancak birkaç ay/ evvel Türkler'e galebesine San Fransisko Dellavinia Kilisesindeki mezartaşı kitabesi şehâdet ediyor; «Triadano Gritto, se-natori optimo Andreae, Ducis avo, Veiŭetae classis imperatoris, post superatos ad amnem Boliana Turcos, et soluta Scodrae obsidione Catari extincto publicoque funere ob rem praeclere Gestam elato Andreas Grittus dux, f.f.j. decassite octogenarius, 1474.»

⁵⁸⁴ Bonflinius, 6, 5, s. 206. Bu İstilâyı Ömer Beğ'in 1477'do İzonzo'yu İstilâ etmesinden sonra olarak gösterir. Katana, İşkodra'nın 1474'deki birinci muhasarasını 1478'deki muha&arâsiyla, karıştırmış olduğundan,

temizlemek için İşkodra önünde toplanmış olan onbeşbin hafif süvari askeri -irisi reisleri olan Mihâl-oğlu'nun kumandası altında olarak Dalmaçya'yı ve Karniyola'yı tahrîb etmek üzere yola çıktılar ve oralardan yirmibin esîr getirdiler. İşkodra muhafızları arasında zabıtlık eden iki Raguzah, müdâfaa esnasında kahramanlıklarıyla temeyyüz etmiş olduklarından, vatanlarının Osmanlılar'a vermekte olduğu cizye sekiz bin dukadan onbin dukaya çıkarıldı; üç sene evvel de buna benzer bir vak'adan dolayı vergi beşbinden sekiz bine çıkarılmıştı.⁵⁸⁵

Rumeli Beğlerbeği Hadim Süleyman Paşa.⁵⁸⁶ İşkodra'dan hareket ederken, Pâdişah'dan askeriyle Moldovya'ya gitmek emrini aldı. Bu memleketin beği olan Piyer Aron bir Türk istîlâsiyle beraber gelen felâketlere, meydan vermemek için 1457'de Mehmed'e kendi arzusuyla bir vergi takdim etmişti. Halefi Etienne, muktedir düşmanların Pâdişah'a çıkardık-lai müşkilâtta istifâde ederek bu vergiyi ödemekten vazgeçti, yâhud -Neşrî'nin rivayetine göre- vergiyi Dîvân-ı Hümâyûn'a bizzat getirmekten istinkâf etti.⁵⁸⁷ Hadim Süleyman Paşa bu istiklâl teşebbüsünden dolayı Boğdan Beği'ni te'dîb için Arnavudluk'tan çağrıldı. Süleyman Paşa, yüzbinden ziyâde askerden mürekkep bir ordu ile -kışın şiddetine ve o kadar kalabalık bir orduya gereken zahirenin eksikliğine rağmen- Etien-ne'ye karşı yürüdü.⁵⁸⁸ Etienne'riin kuvveti bir meydan muhaberesine girişmeğe müsâid olmadığından düşmanı -Türkler'in «Ağaç Denizi» târ bir ettikleri- sık ormanlar içerisinden, Berlat nehri yakınında Krakoviç Gölü'ne kadar celbetti; kendisi de bütün kuvvetiyle orada münâsib bir mevkide bekliyordu. Ekserisi ale*-lacele silâhlendirilmiş kırkbin Boğdan-ı'ndan başka, Etienne'nin kumandasında -hemen hepsi Çekelyâ kıt'ası halkından- beşbin Macar ile iki bin Lehli piyade askeri var idi.⁵⁸⁹ Bu meşhur muharebe 1475 senesi Kânunisânî'sinin onyedinci günü sabahı başladı. Türkler -Çekelyalılar'ın birlikte harb ettikleri- ilk safı bozdukları sırada Etienne, düşman, saflarının ortasına atılarak ve fevkalâde yiğitlik göstererek askerine tekrar intizam verdi. Askerin yeni bir gayreti muzafferiyeti te*mîn etti. Türkler'in ancak pek azı firar ederek kurtula-bildi; bakiyyesi harb

bunu yanlış olara]c 1476'de göstermiştir.

⁵⁸⁵ Engel, Ra^uza Tarihi, s. 185-186.

⁵⁸⁶ Solak-zâde, Neşri, ^tdris, Sa'dü'd-din, ÂH, Çippüco, 1, 21.

⁵⁸⁷ Nesri, s. 232.

⁵⁸⁸ Katona, Dö Logos'dan naklen, 15, s. 766.

⁵⁸⁹ Bratutu'da Ba'dü'd-dîn, 2, s. 297.

meydanında düşmüş, yâhud gâliblerin şiddetli tâ-kiblerinden kurtulabilmek için Berlat ve Seret sularına atılmıştı. Türkler'in aç kalmış olan atları bu âcil ric'atte harb hâline ziyâde işe yaramadı; çünkü Etienne düşmanı, harb için seçmiş olduğu mahalle çekerken Boğdan'ın -Osmanlı ordusunun oraya kadar gitmek üzere mecburen geçeceği- kısmını yakıp çöle çevirmişti. Harb meydanını örten cesed-ler yakıldı: Esirlerin hemen cümlesi kazık cezasına düçâr olarak birbiri üzerine yığılan kemiklerinden tâk-i zaferler inşâ olundu.⁵⁹⁰ Lâkin ga-liblerin zayıtı da mağlûblar derecesine varmıştı. Harb meydanında telef olan Hristiyanlar üç tepeye defn edildiler ve -Yesua'nın asıldığı mahalde olduğu gibi- üzerlerine salıb dikildi.⁵⁹¹ türkler'den üç paşa muharebede düşmüş ve yüz sancak galiblerin elinde kalmıştı. Etienne, Le-histan Kralı Kazimir'in göstermiş olduğu yardımın şükran nişanesi olmak üzere dört Türk kumandanıyla otuzaltı sancağı ona gönderdi. Birkaç eşir ile birkaç sancak da -Etienne'nin Osmanlılar'a karşı kendilerinden tekrar istediği yardım talebini te'yîd için- Matyas Korvinus ile Papa IV. Sikst gönderildi. Boğdan Beği bütün memlekete bir emirname göndererek hiç kimsenin muzafferiyeti -• orduların Mevlâsı olan Allah'-dan başkasına isnâd edecek kadar mağrur olmamasını ve dört gün oruç tutularak Cenâb-ı Hak'a arz-ı şükran edilmesini tebliğ etti. Krakoviç muzafferiyetinin netîcesi olarak birçok kıymetli ganimetler galiblerin eline geçtikten başka, Tuna üzerindeki kaleler de teslim oldular.⁵⁹²

Osmanlı ordusunun bir kısmı Arnavudluk'ta ve Boğdan'da harb etmekte iken, Sultân Mehmed Kostantiniyye'de üçyüz yelkenden mürekkep bir donanma hazırlattırıyordu.⁵⁹³ Donanma için Girid adasından başka

⁵⁹⁰ Katona'da Dö Logos, Sismond, 11, 32, Venedik müverrihlerine inanarak bu muharebeyi 1474'de göstermekle büyük hatâ etmiştir.

⁵⁹¹ Engel'in Boğdan Târihi'nde 139. sahifeye nazaran Strikovski 1375'de geçerken bu tepayı görmüştür. Bunlar, Pâdişâh'm ertesi sene Boğdanlılar üzerine kazandığı muharebenin hâtıraları olmak üzere Osmanlı müverrihlerinin zikrettikleri şeyler olmak gerektir. Bu müverrihler Süleyman Paşa'nın mağlûbiyetini teslim ediyorlar; fakat bu mağlûbiyeti müstelzim olan muharebe ile ertesi sene Türkler'in kazandıkları muharebeyi karıştırıyorlar. O surette ki, iki muharebe bir seferde vuku bulmuş gibi görünüyor. Hâlbuki aralarında hayli zaman vardır. Yalnız Hacı Kalfa zamanları tefrik ile Süleyman Paşa'nın mağlûbiyetini 880 (1475) ve Sultân Mehmed'in Eflâk seferini ve Boğdan ordusunu mahv ve bütün memleketi tahrib ettikten sonra, İstanbul'a avdetini 881 (1476) senesinde gösterir (Kâtip Çelebi'nin aynen ifâdesi şudur: «880, înhizâm-i Süleymân Paşa der ceng-i Kara Boğdan; 881, Teveccüh-i Fâtih Sultân Mehmed be-kahr-ı Kara Boğdan vü avdetiş ba'd ez kitâl-i azîm vü gâret.» Mütercim).

⁵⁹² Dö Logos, a.g.e., s. 768; Engel, Boğtian Târihi, s. 139.

⁵⁹³ Sa'dü'd-dîn üçyüz demekle beraber donanmanın kadırgalar ile at gemilerinden ve büyük mavnalar ile kayıklardan mürekkep olduğunu söyler («Kadırga, at gemisi, kevgi, mavna aksamından üç yüz gemi... süfun tezahlimü bir mertebede İdi ki Karadeniz ordu-yi sultaniye dönmüş İdi» Tâcö't-terârth, c. 1, s. 553 ve 554 Mütercim).

gönderilecek yer yoksa da, nereye gideceği herkes için bir sır idi. Diğer taraftan Mehmed -Venediklilerde sulh yapmak ister gibi görünüyordu; çünkü 1474 Kânunievveli zarfında Türkiye'den Venedik'e bir maslahatgüzar gelerek Pâdişah'dan değil, kadınlarından -Venedikli olması pek muhtemel bulunan- biri tarafından bir mektup getirdi. Bu mektuptan Pâdişah'm uzun bir sulh akdine hazır olduğu beyân edilerek, Kos-tantiniyye'ye bir sefaret hey'eti gönderilmesi için Venedik Cumhur'u teş-vîk ediliyordu. Senato bu mektup hakkında üç gün müzâkere etti, neticesinde kabulüne karar verildi. Bunun üzerine Venedik Doc'u -Sultân Mehmed tarafından yol ruhsat tezkeresi beldemek üzere- Jerom Zorci'yi Korfu'ya gönderdi; Zorci ancak ertesi sene, yâni 1475 Martının yirmisek i zinde tezkerayı hâmil olarak Kostantiniyye'ye gidebildi. Vezîr-i azamla daha ilk mülakatında, Cumhur -İskender Beğ'in vefatından beri- Arnavudluk'ta işgal etmekte oldukları mevkileri, bilhassa, Kroya (Akçehi-sar) kalesini, pâdişah'a teslim ve Dîvân-ı Hümâyûn'a medyun olduğu yüz-elli bin dukayı tediye etmedikçe sulhun akdedilemeyeceği beyân edildi.

Venedik sefiri, bu taleplerin kendi me'zûniyeti dercesini pek ziyâde geçtiğini beyân ederek özür diledi. O vakit -sefiri korkutmak maksadiyle- yelkenlerini açmağa hazırlanan donanmanın manzarası gösterildi. Pâdişâh sefire, başlamak üzere bulunan sefer esnasında -Cumhur'un şu müddetçe tebea-î devlet hakkında hiçbir suretle muhâsamada bulunmamayı taahhüt etmesi şartıyla- Venedik aleyhinde silâh kullanmayacağını vaad etti. Bunun üzerine Zorci Korfu'ya dönerek Kostantiniyye'deki müzâkerelerin neticesini oradan Doc'a bildirdi. Bu sıradaydı ki, vezîr-i âzam, limandan çıkarak Adalar ve Adriyatik Denizleri'ndeki Venedik müstemlekelerine değil, Kırım'daki Ceneviz müstemlekelerine, Azak Denizi'ne karşı yelken açmak ve Cenevizlileri orada işgal ettikleri mevkilerden ve bu cümleden olarak Kırım kalelerinin en mühimmi olan Kefe'den tard etmek için emir aldı. Muhârib olmaktan ziyâde tacir olan Cenevizliler ancak kazanç için silâha müracaat ederlerdi; yukarıda görüldüğü üzere, sFâtih ile uyuşmak hıyanetinde bulunmamış olsalardı, Kostanti-niyye'nin zaptım geciktirmeleri, belki büsbütün men' etmeleri mümkün idi. Padişahın Cenevizliler'e karşı minnetarlığı, onlara ihtiyâcı kalmadığı günden itibaren sona erdi. Gedik Ahmed Paşa -harb ilân etmeksizin- Cenevizliler'in en az muntazır oldukları bir zamanda üzerlerine hücum etti. Kefe o zaman Karadeniz sahilinde bulunan memleketlerde Ceneviz ticâretinin anbarı makamındaydı, İran'ın

ipek ve pamuğu Ejderhan tarikiyle Kefe ticâretgâhlanna gelirdi; Kırım Hânları da Ceneviz Konsoloslarına bütün ticâretgâhlarında büyük imtiyazlar vermişlerdi.⁵⁹⁴ Sultân Mehmed'in nafiz düşüncesi, Kefe'yi almakla Osmanlı ticâretinin ne-kadar istifâdeler sağlayacağını keşfetmişti. Fâtih Kırım'ın devletine lüzumunu hissediyor ve onu -bir eyâlet olarak değilse bile kendini met-bû tanıyan bir hükümet olarak- memleketine ilhak için vesile arıyordu. Bu vesile de az müddet içinde bulundu. Ceneviz milletinden îskoer Çiafiko nâmında biri Kefe kapılarını açacağını Pâdişah'a arz eylediğinden,⁵⁹⁵ Sultân Mehmed hemen vezîr-i âzami gönderdi. Ahmed Paşa, veda için huzura girdiği zaman Pâdişâh kendisine bir hil'a^ı fâhire ile sırma eyerli bir at ihsan eyledi.⁵⁹⁶ 1475 Hazîran'ının birinci günü Ahmed Kefe surları önüne demir atarak karaya kırkbin asker çıkardı ve muhasara bataryalarını kurmağa başladı. Şehir ancak üç gün mukavemet edebildikten sonra kayıtsız şartsız teslim oldu. Kırkbîn kişi muhacir olarak Kostantiniyye'ye gönderildi; Cenevizliler'den binbeşyüz delikanlı Yeniçeriler arasına idhâl edildi. Sekiz gün sonra Ahmed Paşa Ermeni ahâlîden îskoer Çiafiko'ya ve onunla müttefiken şehri kendisine teslim eden başlıca itibarlı kişilere büyük bir ziyafet çekti. Ziyafetin sonunda vezîr-i âzam misafirlerine ruhsat verdi: Ziyafet mahallinin kapısı -ancak bir kişinin geçmesine müsâid bir şekilde- dar bir merdivene açılıyordu. Merdivenin son basamağında duran cellâd, merdivenden inenlerden herbiri-nin boynunu kesti; yalnız Çiafiko Kostantiniyye'de idam edilmek üzere ah-konuldu.⁵⁹⁷ Türkler, bilhassa ipek mensucatından mürekkep azîm ganimet malıyla⁵⁹⁸ döndüler. Kefe'nin zaptıyla dehşete düşmüş olan Kırım Hânı Ahmed Giray, Fâtih'in Cenevizlilerin mağlûbiyetine dâir kendisine yazmış olduğu zafer-nâme gelince, daha ziyâde korktu.⁵⁹⁹ Kefe'nin düşmesi üzerine Azof (Tana)

⁵⁹⁴ Sizmondl, 9, s. 38.

⁵⁹⁵ Türtü Târihi, (Yeni Rusya), 1, s. 220. (T^vrîd-i Tarihî ?)

⁵⁹⁶ Sa'dü'd-din. (... (Gedik Ahmed Pasa) üçtüz gemi donadup zahire ve esbabını ihzar ve Yeniçeri ve Azabın amade ve tayyar (!) İtdikten sonra âstâne-i saadete mesh-i cebin idüp imtisâl-i ferman itdüğün arz idicek şâh-ı âli-i cenâb «hâzır oldin mı?» diye hitâb buyurdukda «Saaâdetlü pâdişâhımın himmet bî-hemtası ve hayr duası refik-ı tarik olursa hâzîr-dur» diyü cevâb virdi. Bu cevâb-ı dil-pezir hâtîr-i hatîr-i pâdişâhiye hos geldi... Pasa daht divân-ı âliden kemâl-1 haşmet ve dârât ve zeyn-i zerrîn ve murassa' âlât ile iskele canibine teveccüh eyledi. Erk&n-i saadet cümlesi âyin-i osmânî Üzere müşâyaat resmini icra itdiler.» Sa'dü'd-dîn, c. 1, s. 553 ve 554. Mütercim).

⁵⁹⁷ Türid tarihi, mezkûr kitap; Justiniani, Cenova Vekayinâm,©!; Morav-yef Apostol, Türidde Seyahat, s. 191, 1820.

⁵⁹⁸ tKakım, samur, zencab -ki sipâh-ı zafer-intisâb elin© girdi- bi-hisâb idi.» (Sa'dü'd-dîn, c. 1, s. 555) Mütercim.

⁵⁹⁹ Münşeat^ Feridun, nu: 231; cevâbsız ve tarihsizdir.

şehriyle Karadeniz sahilindeki şâir kaleler hiç mukavemet teşebbüsünde bulunmayarak teslîm oldular.⁶⁰⁰ Ahmed Hân, kendisinden tahtı almak isteyen onbir kardeşiyle harb etmekte iken, Fâtih'in Kefe'de Hristiyanların tenkilini bildiren ikinci bir zafer-nâmesi geldi.⁶⁰¹ Bu mektubun hemen akabinde, Gedik Ahmed Paşa da Menküb surları Önünde zuhur etti. Ahmed Paşa, harb için hazırlanmıştı; Paşa bir harb hiylesiyle aniden hücum etmiş olmasaydı, şehir şüphesiz uzun müddet mukavemet edecekti.⁶⁰² Tana gibi Mengüb dahî Ce-nevizliler'in elinde olarak biraderi Ahmed Giray tarafından tardedilmiş olan Mengli Giray da oraya iltica etmişti. Menküb'de biriktirilmiş kıymetli eşyalar Mehmed'in hazînelerini süsledi, şehrin ahâlisi de Kostan-tiniyye'ye gönderildi.⁶⁰³ Bunun üzerine Osmanlıların Turid kıt'asmda hâkimiyeti tamamlanmış idi. Kefe'nin zaptından sonra Türkiye'nin btt yanmada üzerine hâkimiyeti üç asır devam etmiş ve Tatar Hânları'nın târihi -kendilerinin emîr-güzâr olmaları sıfâtıyla- Osmanlı Devleti'nin târihine pek ziyâde karışmış olduğundan, Kırım'daki Giray Hanedanı hakkında biraz malûmat vermeğe lüzum görüyoruz. Ale'l-husûs ki, târihin bu kısmını kapatan meçhûliyet perdesi, bugüne kadar Şark menbâların-dan bu işi anlamağa muktedir hiç bir Avrupalı tarafından açılamamıştır.⁶⁰⁴

KIRIM HANLARI (GİRAY HANEDANI)

Cengiz Hân'ın oğlu Tuçî'nin (Çoçî veya Cuci) ahfadından Tokatmışî, yâhud daha doğrusu Tohtamış'ı, Timur -o tarafların meşru hükümdarı olan- Oruz (Orus) Hân'ın yerine Kıpçak hükümdarlığına oturtmuştu.⁶⁰⁵ «Kıpçak» nâmıyla anılan memleket, bir taraftan Kafkasya ile Don nehri, diğer taraftan Doğuda Volga nehri ile Emba ırmağı arasında bulunan ve Hazar Denizi'nden

⁶⁰⁰ Kefe hisarının miftahı kette girdikten sonra tevabî' ve levâhıkı teshirine (Ahmed Paşa) ikdam İdüp Yapükrüme kal'asını eshel-i vücûh İle feth eyledi; andan Azak vilâyetin -ki memâlik-i Sakalibe ve vilâyet-i şimâliyyenin bender-i müteberidür ve kisver-1 Türkistan ve Mâverâ'ün-nehr ve diyâr-ı Hâce-Tarhan'dan gelen tüccarın reh-<güzeridür- ... za-mime-i memâllk-i İslâmiyye eyledi». Sa'dü'd-din, c. 1, s. 555 (Hammer'in Kaffa şeklinde yazdığı cKefe»nın bugünkü namı Teodosia'dır. Mütercim).

⁶⁰¹ Münşeât-ı Feridun. (İstanbul basımı Ferûdûn'da yalnız bir zafer-nâme vardır, s. 282. Mütercim).

⁶⁰² Neşri, varak: 232; Bratutu'da Sa'dü'd-din, 2, s. 295. Solak-zâde, varak: 61. tdris, varak: 158, Ali, 28. Bâb. Ravzatü'l-Ebrâr, varak: 268. He-zârfenn, varak: 94. Rıdvan-zade Târihi, varak: 101, Hacı Kalfa, Tajc-vîmü't-Tevarlîh, 880 (1474).

⁶⁰³ Bratutu'da Sa'dü'd-din, 2, s. 297.

⁶⁰⁴ Bu hususta en iyi eser şüphesiz şudur: HisMr« du royaume de la Cher-sonese tatfdque, Petersburg, 1824. (Kırım Hükümeti tarihi).

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/119-127

⁶⁰⁵ Pîtt Dölakruva, Timur Be* Târihi, 2, 20, s. 277.

Karadeniz'e doğru uzanan sahraları ihtiva ediyordu. Yukarılarda yazdığımız Timur târihinde görülmüştü ki, Tohtamış, bu cihangir aleyhine isyan ederek üç defa muharebe etmiş ve 798/1395'de Timur'un generali İdeku'ya mağlûp olmuştu. Özbek İdeku,⁶⁰⁶ evvelâ Tohtamış'ın hizmetinde bulunduğu halde, bilâhare 791/1388'de Semerkand'a firar etmiş ve Tatar Cihangiri'nin Tohtamış ile muharebesinde başlıca müşevvik olmuştu. İdeku, onaltı sene mütemadiyen Kıpçak memleketini mutlak hâkim olarak idare ettikten sonra, hükümlerliğini Tohtamış'ın iki oğluna karşı müdâfaaya mecburiyet gördü (814/1411). Tohtamış'ın bu iki oğlu -biri Büyük Muhammed, diğeri Küçük Muhammed nâmıyle ma'rûf- Kaadir-birdi Hân ve Celâl-birdi Hân idi. Celâl-birdi bir Ok isâbetiyle harb meydânında kaldı. Büyük Muhammed Kaadir-bir'şi düşmanı tamâ-miyle mağlûp etti; İdeku muharebede yaralanarak Seylûn nehrine atılıp telef oldu. Kırım Hânlar'nın silsile-i nesebi⁶⁰⁷ Celâl-birdi'ye, Nogay Hânlar'nın silsile-i nesebi de İdeku'ya çıkar. Celâl-birdi İdeku'nun vefatından sonra bile babasının tahtında duramadı. Cengiz Hân'ın ahfadından diğeri biri olan Mahmûd, Celâl-birdi'yi tahtından indirdi; lâkin o da gasbetmiş olduğu tahtı diğeri bir gâsıba, yâni Özbek Ebû'l-Hayr'a terket-meğe mecbur oldu. Ebû'l-Hayr, evvelâ Mahmûd-ı Cengizî'nin haremiyle, sonra Timur'un torunu Ulu Beğ'in kızı ve Abdullah Beğ'in haremi ile nikahlandı. Bu iki izdivaç ile Ebû'l-Hayr, Asya'nın iki cihangiri olan Cengiz ve Timur hanedanlarına sıhriyyet peyda etmiş idi. Ceyhun nehrinin ilerisindeki memleketlerin Özbek prensleri Ebû'l-Hayr neslindendir. Deşt-i Kıpçak (Kıpçak Bozkırı) hâkimiyetini talep eden birçok saltanat davacısı arasındaki uzun muharebelerden sonra, Küçük Muhammed'in oğlu Hacı Giray, nihayet tahtın yegâne sahibi olarak kaldı. Lâkin onun vefâtıyla oniki oğlu babalarının mîrâsı için silâh ile münazaaya başladılar.⁶⁰⁸ Bunlardan bâzıları on ay, bâzıları da otuz gün saltanat etti.⁶⁰⁹ Ahmed Giray biraderlerinin hepsini mağlûp etti. Mengli Giray da Ceneviz Valisinin himayesine, Kefe'ye ilticaya mecbur oldu. Ahmed Giray Cenevizliler'e hoş görünmek için Eminek Beğ'i⁶¹⁰ -Kefe'nin dâhil bulunduğu- eyalet valiliğinden azlederek, valiliği Eminek Beğ'in selefinin oğlu Şeytân'a

⁶⁰⁶ Edüğe. (Hazırlayan).

⁶⁰⁷ Cenâbî, s. 129.

⁶⁰⁸ Cenâbî, s. 181. Yeni Rusya Târihi müellifinin zannettiği veçhile Cenâbî dahî Hacı Giray'ın oğulların oniki yerine sekiz gösterir. Ancak Hacı Giray'ı 884'de öldürmekle hatâ eder. Hacı Giray Kefe ve Mengübb kalelerinin mezkûr senede vuku bulmuş olan fethinden az evvel vefat etmiştir.

⁶⁰⁹ Cenâbî.

⁶¹⁰ Kezalik.

vermiş idi. Bunlar altı haftadan beri Kefe'yi muhasara etmekte iken Osmanlı donanması gelerek şehrin önüne demir attı. Mengli Giray -îdâm edilmek üzere- Menkü, Tana, Kefe Ceneviz-liler'ile beraber Kostantiniyye'ye sevk olunarak, Boğaz kalelerinin birinde hapsedildi. Cenevizlilerin kelleleri düşmüş ve Mengli Giray idam edilmeğe hazırlanıp, mûtâd olmak üzere iki defa secde etmiş olduğu bir sırada, Pâdişah'ın afvı vâsıl olarak, Mengli Giray'ın başına inmek üzere olan darbeyi durdurdu. Mengli'yi evvelce bir defa Kırım Hükümdarı olarak tanımış olan Eminek Beğ, bu hânın iadesini ve ancak birkaç ay muhafaza edebildiği tahtına tekrar oturtulmasını bütün Kırım halkı nâmına istirham ediyordu. Mehmed, Mengli Giray'ı dârü'l-cezâdan muhteşem bir saraya göndererek bir sancak ile bir tuğ verdi,⁶¹¹ ve kendisini Kırım Hânı olarak tanıdı.⁶¹² Bunun üzerine Mengli Giray babasından mîrâs kalan tahtta kendisini muhafazaya me'mûr bir miktar asker ile hareket etti.⁶¹³

Kırım'ın vergi verir bir eyâlet olduğu o sene Mehmed, dinî müesseselerin idaresi hususunda mühim değişiklikler yaptı: îmamlar ile diğer cami memurları (din hizmetlileri) Padişah tarafından me'mûriyetlerini musaddak birer berât aldılar. Bu me'mûrlar o vakte kadar âmirlerinin keyfiyle tâyin ve azl edilirlerdi; yeni nizâm mucibince tâyinleri Pâdişah'ın irâdesi ile olduğundan, azlleri de dîvân-ı hümayûn'dan kat'î emire bağ-Ü idi. Kırım mağlûp ve Kefe zapt edildikten sonra, Mehmed'in, Macaristan ve Boğdan'da muharebeye gitmekten daha müstacel bir işi kalmadı. Pâdişâh, askerinin Berlat üzerinde vâki Krakoviç muharebesindeki mağlûbiyetinin intikamını almak ve yeni inşâ ettirdiği halde düşman tarafından zaptolunan Sabaç (Türkçe: Böğürdelen)⁶¹⁴ kalesini geri almak istiyordu.⁶¹⁵ Sünnet

⁶¹¹ Cenâbî. Biraz evvel zikredilen Kırım Târihi müellifi bu tevcihi PeysuneTe nazaran (2, s. 228-231) 1478'de gösterir.

⁶¹² Acem ve Türk müverrihleri Kırım Hanları'nı «Tatar Hanları», yahut «Tatar Beğleri» diye yâd ederler ki, doğru değildir; hâkikat-i hâlde bu ahâliye hükmeden hanlar Tatar aslından olmayıp Türk idiler. Klaprot, Asia polyglotta eserinde bu yanlış düzeltir. Lâkin doğru olmamakla beraber bütün Şark ve Garb müverrihleri tarafından «Tatar Hanları» diye yâd olunduklarından, biz dahî bu târihte öyle yazdık ve öyle devam edeceğiz.

⁶¹³ Cenâbî, s. 120, Hân'ın cülusu şenlikleri hakkında hiçbirşey söylemez. Mu-hilof Başpiskoposu Kpim Tarlhi'nde bu şenlikleri, Peysunel'in rivayetine itimaden- naklediyor. 5. 357.

⁶¹⁴ Bonfinius, 4, 3, s. 378, Dölogos, Katona'da Turuç, İS, s. 779.

⁶¹⁵ Bonfinius, Aşere 4, bâb: 3, s. 578. Katona'da Dölogos Turuç, 15, s. 779, Bonfinius'un «Sabacz, quod Turcica lingua mirabile quid significat» sözlerini (ki: «Sabac Türk lisanında Şâyân-i Hayret demektir» mealindedir). Sismondi İtalya Cumhuriyetleri Tarihinin onuncu kitabının 376. sahifesinde «Sabac yahud Şâyân-ı Hayret» diye tercüme eder. Hâlbuki «Sabac» Türkçe bir mânâyâ gelmez; zâten Osmanlı müverrihleri bu kaleye o kadar az verirler ki, ele geçirilişini bile zikretmezler. «Sa-bac»ın Türkçesi «Böğürdelen»dir. (Farsça'da «Şâbâş» kelime-i tahsîn, yâni «Güzel!» demektir; Bonfinius bundan aldanmış olacaktır.

edilerek Yeniçeri ortalarına dâhil edilmek üzere Kostantiniyye'ye nakledilmiş olan binbeşyüz Ceneviz asilzadesi Türk gemilerine bindirilmişti. Bu gayrı iradî muhtedî (dönme) lerden yüzellisi bindikleri gemiyi mâhirâne bir isyan ile zaptederek Kilia (Kilya, Kili) limanına girmiş ve orada ahâlî tarafından hüsn-i kabul görmüşlerdi.⁶¹⁶ Kefe'nin zaptı haberi Kostantiniyye'ye vâsıl olunca, mültecilere gösterdiği himayeden dolayı Boğdan'ı te'dîb etmek üzere bir ordu yola çıktı: Osmanlılar Besarabya'yi istilâ ederek Akkirman'ı (Yâhud «Beyaz Kale» mânâsına olan Biyelgorod) zapt ettiler. Bu kale Timur zamanında Be-sarabya'da Baba Dağ'a ve Edirne civarına gelerek yerleşen Kutavlı Tatar muhacirlerinden dolayı «Akkirman» adını almıştı.⁶¹⁷ Boğdan Beği Etienne ile Lehistan kralı Kazimir kendilerini tehdîd etmekte olan fırtınayı def etmek istediler. Etienne, eşkiya güruhunun kendi arazîsi üzerinde icra ettikleri tahribattan dolayı onları cezalandırmak için silâh kullanmağa mecbur olduğunu sefirleri vâsıtasıyla beyân etti. Diğer taraftan Kazimir de Bâb-ı Âlî'nin Buğdan'dan taleb etmeğe hakkı olan tareyyeyi kararlaştırmak için Türk ve Leh vekillerinden mürekkep bir komisyon teşkilini teklif ederek, Pâdişah'a Leh tâbiyyetinde bulunan bir beğ karşı harbetmemeyi tavsiye etti. Mehmed, Etienne'nin sefirlerine hakaretle muamele ederek, onları atlarından indirtti ve yaya olarak tahkîr-âmiz bir surette geri gönderdi.⁶¹⁸ Leh elçilerine gelince, onları da kendisi Boğdan üzerine gidinceye kadar, bir sene alıkoydu.⁶¹⁹ Bahar başlarında, Osmanlı ordusu Edirne yakınlarında toplandı; Lehistan'dan gelen yeni bir sefaret hey'eti ordunun hareketi esansında ve Varna civarında mülâki oldu.⁶²⁰ Pâdişâh ültimatomunu verdi: Vergi te'diyesi, esirlerin ihracı, Ki-lia'nın iadesi; bu şartlarla sulh etmeğe razı oluyordu. Etienne bu teklifleri birkaç defa reddettiğinden, Mehmed ilerlemekte devamla Tuna'yı beş köprü üzerinden geçerek Boğdan'a girdi. Osmanlı ordusu -sık ormanlarından dolayı Türkler'in «Ağaç Denizi» adını verdikleri-Rûzboynu vâdîsi'ne⁶²¹ dâhil olunca Boğdanlılar'la karşı karşıya geldiler. 26

Mütercim.)'

⁶¹⁶ Obertus Fotieta, 11, s. 627-628. Bizaro, Tarih: 14, s. 327, Augustino Justini, Cenova Vefaayin&mesi, 5, s. 226; Türk-Kûm Târlı-Siyâsisi, 1, s. 25, Sızmondi, 10, 42.

⁶¹⁷ T&tlıh-i UmûmîlUn 46. cildi olan Ukranya Tarih*; Engel, Eflâc Tarihi, s. 180 ve Boğdan Tarihi, s. 141; Teni Rusya Târihi, 1, s. 220. Bu târih yukarıdaki esirleri yüzelli yerine beşyüz olarak gösteriyor.

⁶¹⁸ Engel, Boğda^ Tarihi, s. 140.

⁶¹⁹ Kezalik, s. 141; Dölogos, Kramere nazaran.

⁶²⁰ Dölogos, a.g.e., 16, s. 2.

⁶²¹ Engel, a.g.e., a. 142.

Tem-muz'da, eşit bir şiddetle muharebeye başladılar.⁶²² Boğdanlılar ormanın ağaçları arkasında siper alarak sıkı ateş ettiklerinden, bu hâl, bataryalar üzerine kılıç elde hücumla alışımlı olan Yeniçeriler'i şaşırttı; Yeniçeriler yüzüstü yere yattılar; kumandanları olan Trabzonlu Sekban-başı Mehmed Ağa'nın ne ısrarları, ne teşcileri onları yerden kaldıracıydı.⁶²³ Pâdişâh bu hezimetini görünce Yeniçeri Ağası'na: «Bak adamlarına! Ne kolay mağlûp oluyorlar; ben onlardan daha ziyâde cesaret beklerdim» dedi ve bunun üzerine bir kalkan alarak ve atını iki tarafından mahmuz-layarak düşman üzerine atıldı. Bu misâl askerin şecaatini tahrik etti; onlar da yerden kalkarak ormana girdiler. Orada boğaz boğaza bir muharebe başlayarak, güneşin doğuşundan öğle vaktinin çıkışına kadar devam etti.⁶²⁴ Etienne atından düşerek büyük müşkilâtla kurtulabildi.⁶²⁵ Türkler harb meydânında düşmanların başlarından ehramlar yaptılar; ordu ganimet mallarını paylaştı. Padişahın sancağı altında harb eden Ef-lâklılar da mükâfat olarak birçok domuz'sürüleri aldılar.⁶²⁶ Bundan sonra Osmanlılar her tarafı ateşe, kana boğarak çekildiler. Lâkin Hotin, Su-çava şehirlerini zaptedemeden hududu tekrar geçtiler.⁶²⁷

Mehmed Boğdan'ı tahrîb etmekte iken Mihâl-oğlu Alî Beğ ile biraderi İskender Akıncılarla' Macaristan'ı ve Tuna üzerinde kâin memleketleri dolaşıyorlardı. Lâkin karşılarında Piyer ve Fransuva Dosi biraderler gibi iki müthiş düşman buldular. Semendre'den otuz bin adım mesafede kâin Buzazis'de oniki sene evvel kral Matyas Korvinus'un dayısı Misel Silaci ile Greguvar Labata'nın esîr oldukları mahalde⁶²⁸ iki Dosi Biraderler iki Mihâl-oğlu Kardeşlerden Silaci'nin katlinin intikamını aldılar. Alî Beğ Semendre'den idmadına gelen hafif donanmaya kadar büyük müşkilâtla vâsıl olabildi,⁶²⁹ bütün Osmanlı ordusu mahv olmuştu. Civarda bir vâdîde muhafaza altında bulunan Macar esirleri, vatandaşlarının zafer nidalarını işitince Türkler'in ordugâhı üzerine hücum ederek muhafızları öldürdüler ve -biraz evvel kendilerinin de bir parçası sayıldıkları- ganimet malını zapt

⁶²² Engel, Macaristan Târîhi, 3, s 348.

⁶²³ Bratutu'da, Sa'dü'd-din, 2, 303; Solak-zâde, varak: 61.

⁶²⁴ Kezalik.

⁶²⁵ Dölogos, a.g.e., s, 9.

⁶²⁶ Solak-zâde.

⁶²⁷ Dölogos, a.g.e., 15, 10.

⁶²⁸ Bonfinus, 4. 1, 544.

⁶²⁹ Bonfinus, İskender Beğ'in Macarlar'ın eline düştüğünü ve kati edildiğini sarahaten söylediği halde, İskender Beğ iki sene sonra tskodranın 2. muhasarasında sancak beği olarak tekrar zuhur eder.

ettiller. Erkek, kadın, çocuk herkesin -biri bizzat binmiş olduğu ve diğeri ganimet malını taşıyan- iki atı vardı.⁶³⁰ İkiyüzelli esîr ile beş sancak zafer nişanesi olmak üzere kral Matyas'a gönderildi.⁶³¹ Matyas o aralık hem izdivaç merasiminin ha-zırlıklarıyla, hem de -karşısında üç ahşab kale inşâ ettirdiği- Semen-dre kalesinin muhâsarasıyla meşgul idi.⁶³² Mehmed, Matyas'ı Semen-dre muhasarasından vazgeçirmek üzere - Akıncılar'ı Dalmaçya ve Hırvatistan ile Kral'ın nişanlısı olan Napoli'li prenses Beatris'in Macaristan'a gitmek için geçeceği bütün memleketleri tahribe gönderdi. Esîr olarak sevk edilen insan sürüleri, köylülerden gasbedilen⁶³³ hayvan sürüleri, yakılmış kiliseler, manastırlar, bunların harabeleri üzerinde boğazlanmış râhibler; işte Kral'ın nişanlısının Dalmaçya'dan geçerken gördüğü manzaralar bunlar oldu. Prens her akşam müthiş bir korku içerisinde ve henüz dumanı çıkmakta olan harabelerin ortasında ekseriya Türkler'in daha birkaç saat evvel bıraktıkları mahallerde duruyordu; yol üzerinde de prensesin atları, henüz can çekişmekte olan zavallı Dalmaçlar'ın ce-sedlerini çiğniyordu.⁶³⁴ Prens ancak Drava nehrini geçtikten sonra kendini emin bir mahalde gördü. Akıncılar, düğün alayının geçtiği yerlerde şehirleri, kaleleri -onların miktanncı meş'aleler gibi- yakarak alayın yol güzergâhını bu suretle aydınlattıktan sonra, izdivaç merasiminin icra edildiği zamanı fırsat ittihaz ederek -o şiddetli mevsimde ondört kadem derinliğine kadar buz tutmuş olan- Tuna'yı geçtiler.⁶³⁵ Matyas'ın -Türkler'in Koviloviç dedikleri- Kolic'de ve Morava*mn Tu-na'ya karıştığı mahallin karşısında inşâ ettirdikleri üç ahşâb kaleyi yukarıdan aşağı tahrib ettiler. Osmanlı süvarilerinin Dalmaçya ve Hırvatistan'da icra ettikleri hasarlar, bir sene evvel Karintiya'da, Kamiyola'da, Istirya'da vuku bulan tahribatın tekerrüründen başka birşey değildi. 1478 baharında Türkler, üçüncü defa olarak îstirya'ya (Stirya) girdiler ve Karintiya'da ikinci bir akın yaptılar. Türkler'in zuhuru haberi vâsıl olunca, Jorj Şenk memleketin askerini Ran yakınındaki Uz vadisinde ale'l-acele toplayarak, Osmanlılar üzerine yürüdü.

⁶³⁰ Bonfinius, 4, 6, fi. S82.

⁶³¹ Bonfinius: «Haec quinque fere mensibus ante nuptias gesta.»

⁶³² Bonfinius, s. 582: «Postquam enim trinis Senderoviam castris, quae cir-cumvenerat, obsedit.»

⁶³³ Kezalik, s. 583: «Quin et vulgo bestiarum, more utrumque sexum ineunt, abutunturque.»

⁶³⁴ Kezalik, s. 584: «Ubique jacentia caesorum corpora nondum contabefacta.»

⁶³⁵ Solak-zâde ve Bratoti'de Sa'dü'd-dîn. Bu bâbda Osmanlı müverrihleri Macar müverrihleriyle müttefiktiler. Solak-zâde ve Sa'dü'd-dîn'in gösterdikleri târihlere nazaran bu akın, Boğdan bozgunluğundan ikibuçuk ay sonra vuku bulmuştur (26 Temmuz). Lâkin şu müddet, muharebenin vukuu târihinden değil, seferin hitâmından hesab edilmelidir. Bratoti («ahşab» demek olan) «Çubîn» kelimesini anlamadığından «Kopen Kalesi» diye tercüme etmiştir.

Türkler ilk müsademedede birkaç yüz asker kaybetti. Lâkin Ahmed Paşa, Istirya'da dolaşmakta olan Türk ordusunu biraz sonra oniki bin kişi ile takviye etti; Şenk, yalandan kuşatıldığından, kendi askerinden beş defa fazla olan bir askere karşı harbetmeğe mecbur oldu. Altı bin îstiryalı harb meydanında kaldı; memleketin yüzüir-midört asilzadesi esir edildi: Radkesburg kumandanı Sigismund DÖpol-haym, Wilhelm Dösauro, Marten Ditrıştayn, Hanri Prişenç var idi; Kris-tof Rauber, Bernar DÖ Harak, Kristof Dö Rutmansdorf, Marten Kapfenş-tayner gibi şâir bâzıları da muharebede telef olmuşlardı. Yalnız onbeş îstiryalı asilzade fevkalâde gayretle, düşman safları arasından kendilerine bir yol açabildiler ki, Ostermann Dauersberg, Gaspar, Kristof Dö Ham-berg, Jorj Rauber bu takımdandı. Silli hâkimi Jorj Hohenvarter ile Kristian Taufenbach'a gelince, bunlar Türklerce teslim olarak hayatlarını kurtarabilecek oldukları halde, şerefli bir ölümü düşmanın merhametine ter-cîh ettiler.⁶³⁶ Istiryalılar'ın mağlûbiyeti, Radkesburg şehrinin yüzelli sene evvel hasımlarının mağlubiyetiyle sağladıkları şöhrati Ran şehrine verdi. Bu hâdiseden sonraki sene içerisinde, bir ordu Bosna'dan yine Kar-niyola'ya girdi,⁶³⁷ yine o sene içerisinde iki Dosi Biraderler iki Mihâl-oğlu'nu külliye mağlûp ettiler. Bu zaman (883/1476) Osmanlı Devleti târihinde üç yeni te'sîs ile mâruftur. Bu tesisler, Mehmed'in fâtihâne dehasıyla beraber kanunî dehâsını da isbât ettiğinden, burada onları izah etmemiz icâb eder.

Boğdan seferine kadar tiifâr ve zeamet tevcihâtı, siciller üzerinde yalnız bu tevcihâta nail olanların isimleriyle kaydedilirdi. Bu zamandan itibaren Mehmed, timâr ve zeamet sahiplerine muntazam berâtlar verdirdi. Berâtlar üzerinde timâr yâhud zeamete dâhil olan kurâ'nın varidatı zikre dildi ği gibi, berâtların suretleri dîvândı hümâyûnda kaydolundu.⁶³⁸ Yine o târihte Pâdişâh bir irâde çıkararak, Rumeli Müslümanları'na her-gün beş vakit namazı edâ etmeyi emretti; Rumeli'nde iskân edilmiş ve henüz ihtida etmiş Müslümanlar'ın pekçok olduğu düşünülürse, bu namaz i'tiyâdın unutulmuş olması garîb görülemez.⁶³⁹ Çulhalara bir vergi tarhı da yine o sene vâki olmuştur. Bu verginin garîb sebebi zikre şayandır. Sultân Mehmed, ordusunu Boğdan'a sevkettiği esnada, yanında yürümekte olan

⁶³⁶ Yulyus Sezar: İstirya Dufc&hğının Târih-İ Siyâsi ve Methebisi, 6, s. 230; Ve Rerabrand'ın Istirya Vêfcayûâm«i'ne nazaran; Mejlsr, Karintiya Ve-feaylnâmesi, Valvasur, Karnlyoto Vekayinân^esi.

⁶³⁷ Valvasur, 4, fi. 376.

⁶³⁸ Sa/dU'd-dln, Solaltizâde, va/ik: 62,

⁶³⁹ Bu irâde müellifin kütüphanesinde bulunan bir inşa kitabının 38. nu-marasındadır.

Anadolu Beğlerbeği Davud Paşa Tavşanlı-Pazar'da oniki çulhanın⁶⁴⁰ dükkânlarına giren bir tilkiyi tutamadıklarını gördüğünü nak-letmişti. Mehmed çulhaların pek büyük beceriksizlik göstermiş olduklarını düşünerek mucâzâtı olmak üzere, her sene memleketin zabıtine beşer vermeye mecbur olmalarını emretti; bu ceza vergi olarak zamanımızda dahî ödettilmektedir.⁶⁴¹

Bir asırdan beri tamir edilmemiş ve son muhasarada bilhassa deniz tarafından Osmanlı toplarıyla tahrîb edilmiş olan Kostantiniyye surları yeniden tamâmiyle tamir edildi. Barbizes'in kızı Fidalia -ki şehir onun kocası Bizas'a nisbetle «Bizans»⁶⁴² diye isimlendirilmiştir- Kostanti-niyye'yi ilk defa olarak bir sûr ile çevirtilmiş idi. Puzanias surun ikinci banisi olarak kabul edilir.⁶⁴³ İmparator Seuer (Sever) Bizans surlarının -kendisine müdâfaaları esnasında- mahsurlara ne kadar faydası olduğunu görmüş olduğundan, surları yeniden inşâ ettirdi.⁶⁴⁴ Doğu Roma İmparatorluğu'nun mûessisi Kostantin, surları limanın iki tarafında da devam ettirmişti; bir yer hareketinde (zelzelede) hasara uğradığından İmparator Arkadius yeniden yaptırdı.⁶⁴⁵ Büyük Kostantin'den bir asır sonra Genç Teodos zamanında, gerek kara, gerek deniz tarafından yıkılmış olan surların yeniden inşâsı - Atemius ve Sirus isminde iki şehremininin nezâreti altında- iki aydan az bir müddet zarfında ikmâl edildi.⁶⁴⁶ Elli sene büyük Leon batı tarafındaki surları yeniden inşâ ettirdi.⁶⁴⁷ I. Jüstinyen bu taraftaki suru denize ,yâni Yedikule'nin bulunduğu mahalle kadar uzatmak için birçok akçe sarfetti;⁶⁴⁸ Tiberius Absimares deniz tarafındaki suru tamir ettirdi.⁶⁴⁹ İzorlu Leon, saltanat zamanının son senesinde yıkılmış olan⁶⁵⁰ surların tekrar inşâsı için

⁶⁴⁰ Culah dest-gahlan olan kârânêye bir ruban girüp...» Sa'dü'd-dîn, c. 1, s. 562. Hammer'ın fransızcasında «cardeur» yazılmıştır ki, «hallacı demektir; lakin doğrusu «çulha» (tisserand) olacaktır. Mütercim.

⁶⁴¹ Solak-zâde ve Sa'dü'd-dîn, 2, s. 304. (Habr-1 Sahih der ki: «Bu hikâyenin İradı fâldsiz gibi görünüyorsa da çulhaların kârânê derûnuna giren bir tilkiyi öldüremeyecek kadar korkaklıklarına mukatfl padişah tarafından resm vaz'yle te'diblerl o asırda şecaatin ne kadar göze dil d İğini bildirir.» Sa'dü'd-dîn'in «Culah başına beş akçe cerime buyurulup Tav-sanlu sü-başısına mahsûl kayd olundu.» demesine göre, bu "vergi umûmi olmayacaktır. Hammer'ın ifâdesine muhalif olarak bu vergi on lki çulhanın şahıslarına münhasır idiye haksızlık az olmuş olur. Mütercim.)

⁶⁴² Heşisus, Millesius.

⁶⁴³ Justinus, 11, 1,

⁶⁴⁴ Sa/dU'd-dln, Solaltizâde, va/ik: 62,

⁶⁴⁵ Melala. Ar%*d*ns Vefcayin&medL

⁶⁴⁶ Nikefor Gregoras, 14, 1; Zonaras.

⁶⁴⁷ Kûdini: Kostantlnlyye'nin İbtidasi; Apot Bandorl, s. 55 ve 82.

⁶⁴⁸ Prokop.

⁶⁴⁹ Kodinus, a.g.e., s. 56 ve 82.

⁶⁵⁰ Teofanes, Sedrenus, Manases.

bir vergi tarhını emretmişti. Leon Bardas -Bulgarlar'ın istilâsından muhafaza için- Bla-hern Sarayı'na sur çevirmişti.⁶⁵¹ Romanus da bu büyük sarayı şehir ahâlîsinin isyanına karşı müdâfaa için sur ile çevirmişti; bundan dolayıdır ki sarayı şehir ahâlîsi Zâlimler Kalesi diye isimlendirirlerdi.⁶⁵² İmparator Teofil ile İmparator Misel⁶⁵³ onlardan sonra büyük Androni-kos Paleolog⁶⁵⁴ buzdan yâhud denizin vurmasından bozulmuş olan surları tamir ettirdiler. Kantakuzen'in hasımı ve rakibi Apokokus Bizans'ın eski surunu tamir ile iktifa etmeyerek⁶⁵⁵ birincisinden daha alçak ve saray kapısından (liman tarafından müntehâsi) Yıldızlı-Kapı'ya (deniz tarafından müntehâsi) kadar uzanan yeni bir sur yaptırdı. Yuannes Paleolog Yıldızlı-Kapı ve Yedikule taraflarında kesme taştan iki kule yaptırarak şehrin tahkim edilmesine teşebbüs etmişti. Lâkin Yıldırım Bâye-zîd'in, inşâat derhâl tatil edilmediği takdirde Prens Manuel'in gözlerini oyduracağını söyleyerek tehdîd etmesi üzerine teşebbüsünden vazgeçti.⁶⁵⁶ Bizans istihkâmlarını bu suretle tamir ettirmiş, ilâveler yaparak tahkim etmiş olanların arasında, yalnız Kostantin şehrin ikinci bânîsi olarak kabul edilebilir; Kostantin, hükümet merkezini Tiber nehri kenarından Bos-for sahiline getirmiş ve şehir bu unvanı almıştı. Bizans'a gelen ilk muhacirler Megar Rumları ile bunlara karışmış olan birkaç Trakyalı idi; Kostantin buraya yalnız Romalılar'dan getirdi. Mehmed'in Kostantiniy-ye ahâlîsini hemen tamamen mahvettikten sonra, oraya ahâlî getirtmek için tatbik ettiği usûl büsbütün başka idi. Asya'nın kuzey ve doğusundaki fütuhâtı, yeni payitahtının şenlendirilmesine hizmet etti. Pont ülkesi içerlerinden, Kapadokya'dan, Sırbistan'dan, Mora'dan Lazlar, Karamanlılar, Illiryalılar, Rumlar saltanat merkezine nakledildi. Yeni fetho-lunan oniki payitahtın⁶⁵⁷ en zengin ahâlîsi Pâdişah'ın ikametgâhı olan beldede vatan tutmak üzere tâyin edildiler. Bu muhacirlerden pek azı, yâni Karamanlılar Müslüman idi; muhtelif mezheblerden Hristiyan olan şâirleri âyinlerini icra için müsâade aldılar.

Mehmed'in Venedik'e vermiş olduğu .bir sene mütâreke sona ermişti. Bu müddet zarfında muhasamata ara verilmesine tamâmiyle riâyet edilmişti.

⁶⁵¹ Siman Legoft, Leon Bardas.

⁶⁵² Zonaras.

⁶⁵³ Tornfor'un «Kitabeler» isimli eserine müracaat; 2, s. 176.

⁶⁵⁴ Nikefor Gregoras, 9, 143; Nikefor, s. 29,

⁶⁵⁵ Nikefor Gregoras, 14, 5.

⁶⁵⁶ Dukas. 8, 12; Nikefor Gregoras.

⁶⁵⁷ 1 Sinop, Kastamonu, Trabzon, Kırım'da Kefe, Menküb (Mengüb); Midilli adasında Midilli şehri; Karaman'da Konya; Lârende, Aksaray; Yunan'da Atina, Arkadia, Bosna'da Bubudiska.

Lâkin Pâdişah'ın sû-i niyeti kat'î bir sulh akdi için başlatılmış oU a müzâkerelerin iyi bir neticeye ulaşmasına mâni olmuştu:

Venedik sefiri Pâdişah'ın tekliflerine razı oldukça, o dâima yeni bir şart meydana çıkararak, mes'elenin her cihetini tekrar müzâkere mevzuu haline getiriyordu. Bunun üzerine Cumhur'un baş-generalı Antuvan Lo-redano -ki Napoli Di Romania'da bekleyen donanmanın kumandanıdır- çatışmaya başlamak için emir aldı. Bu generalin seçilmesi seferin muvaffakiyetini te'mîn için en büyük sebep idi. Loredano, Osmanlûar'ı denizden uzaklaştırdıktan sonra Küçük Asya'ya doğru yelken açtı ve sahilde birkaç yere hücum ederek, yazın bir kısmı zarfında memleketi tahrib etti. Ertesi sene (1477) Dîvân-ı Hümâyûn'da Lepanto⁶⁵⁸ muhasarasına karar verildi. İşkodra muhasarasının kaldırılması üzerine Krakoviç muharebesinde Boğdan Beği Etienne'ye mağlûp olmuş olan Hadim Süleyman Paşa bu muhasarasının icrasına me'mûr edilerek, maiyyetine kırkbin kişi verildi. Hellade'nin başlıca şehirlerinden biri olan Lepanto (Nopaktos) Bizans împaratorluğu'nun zevali hengâmmda Venedikliler'e verilmiş idi. Venedikliler şehri tezyin ve tahkim etmiş olduklarından, burası onların Yunanistan üzerine hâkimiyetlerini sağlayan başlıca müstemlekeleri olarak kabul ediliyordu. Antuvan Loredano, Sultân Mehmed'in tasavvurlarından haberdar olduğundan, otuz iki kadirga ile Lepanto Körfezi'ne gitti; Senato dahî bu şehri tehdîd etmekte olan tehlikeyi haber almış olduğu için, birçok muavin askerler göndererek, kaleye asker ve mühimmat sokuldu. Bu ihtiyatî tedbirler henüz ittihaz edilmişti ki, Osmanlı ordusu kale önünde zuhur ederek, muhasaraya başladı. Süleyman Paşa'nın bataryaları pek az zaman içinde surları tahrîb ederek gedik açtı. Gedik kâfi derecede genişlik kazanınca hücum edildi; lâkin Osmanlı askeri şiddetle geri püskürtüldü. Süleyman Paşa bizzat askerinin başında tekrar hücum ettiyse de muhafız askerler, donanmanın yardımı ile hücumları te'sîrsiz bıraktılar. Süleyman Paşa, Osmanlı donanması iştirak etmeksizin muvaffak olamayacağına kaani olduğundan, muhasarayı kaldırdı ve hiddetini tes-kîn için, zâten metruk olan birkaç kaleyi tahrîb ederek, oralarda taş üzerine bırakmadı.⁶⁵⁹

⁶⁵⁸ İnebahtı. (Mütercim).

⁶⁵⁹ Lojiye, Venedik Târihi, c. 7, 1, 27, s. 354. Daro, Venedik Târihi, 2, s. 176. Sismondi, 11, 37, Sabelliko ve Naviciero'ya nazaran. Naviciero bu şehrin muhasarasını bihakkın 1477'de gösterir.

Sabelliko'nun sandığı gibi 1475'de olamazdı; zira o sene Sultân Mehmed Kırım'a donanma göndermesinden evvel bir mütâreke müsâadesinde bulunduğu gibi İşkodra muhasarasının ertesi senesi Rumeli beğlerbeği Süleyman'ın Boğdan'a gittiği görülür.

Lepanto muhasarasını müteâkib Kroya muhasarası başladı. Arnavud-luk Sancak Beği Alî Beğ, kaleyi sekiz bin kişiyle kuşattı. Pietro Vettori bütün yaz mevsimi zarfında müdâfaa etti. Osmanlılar -Tiran vadisinde Kroya'nın dayandığı- tepelerin eteklerinde ordu kurmuşlardı. 2 Eylül 1477'de, Venedik Senatosu kaleyi kurtarmak ve hiç olmazsa -zahirece noksan hissedilmeğe bağlanıldığı cihetle- erzak sokmak üzere Vâlî Fran-çesko Kontarini'yi dörtbin beşyüz süvârî ve bir kol Arnavud piyâdesiyle gönderdi. Maksadı, te'mîn için muharebe etmek lâzım idi. Kontarini, Osmanlıların askerî hatlarını yararak, onları dağlara firar etmeğe mecbur etti ve akşama doğru ordugâhı zaptederek yağma etti. Mahsurlar derhâl Şehirden çıkarak gâliblerle birlikte ganimet mallarını taksîm ettiler. Türkler bulundukları tepelerden Hristiyan askeri arasındaki intizamsızlığı görünce tekrar toplanarak yağmacılar üzerine hücum ile, ekserisini katlettiler ve kalanları esîr aldılar. Françesko Koritarfni de esîr edilerek başı kesildi. Birkaç saat içerisinde hem mağlûp, hem gâlib olan Türkler, muhasaraya daha büyük bir gayretle bağladılar. Arnavudlar muharebeden sonra dağılmış idiler; italyanlar da bin kişiden ziyâde kaybettiler.⁶⁶⁰

Bu bozgunluktan henüz bir ay geçmişti ki, bizzat Venedik Cumhuriyeti Türklerin Kriyol kıt'asını istilâ etmelerine mâruz kaldı. Bu haber üzerine Venediklilerde büyük bir me'yûsiyet geldi. Biri Gradiska'da, diğeri Koçliyana'da tesis edilmiş olan iki müstahkem ordugâh ile Akile yakınında İzonzo mansabından Kerç'e kadar uzanan fasılasız hat üzerindeki hendekler Türklerin istilâlarına karşı durmak için yapılmıştı; lâkin 1477 Teşrinievvel başlarında Gradiska ordugâhında Osmanlılar'ın gelişinden henüz haber alınmamış olduğu halde, onlar Kerç köprüsünü zapt etmişlerdi. Bosna Sancak Beği Ömer Beğ,⁶⁶¹ bu köprü üzerinden bin süvârî geçirdi. İldnci bir fırka da nehri diğer bir taraftan yüze yüze geçerek pusuya girdi. Ertesi günü Ömer, Venedik generali Novellu (Novellüs)'ya meydan okudular, o da muharebeyi kabul etti. İlk müsademedede Türkler kaçır gibi göründüler. Novellu'nun oğlu -pederinin ihtarlarına rağmen- Osmanlılar*! tâkipde ısrar etti ve bu suretle -bir gün evvel hazırlanmış olan- pusuya düştü. Kendisiyle refakatinde bulunanlar tamamen katledildiler. Bu vak'a bütün Venedik ordusunun mağlûbiyetine sebep oldu; ordu dağılarak herkes firar etti, iki

⁶⁶⁰ Sabelliko, Ç'ppfko.

⁶⁶¹ Sismondi, 11, s. 139. Sabelttko'ya nazaran, 3, 10, s. 228. Sismondi'nin Avrupalı müverrihlerce «Marbek» denilen zâtın sadrâzam Gedik Ahmed Paşa olduğunu söylemesi yanlıştır. Osmanlı müverrihlerinin yazdıkları veçhile, bu, Turhan (Turahan)'ın oğlu Ömer Beğ'dir.

Novellu harb meydanında kalmışlardı. Kendilerini kurtarabilen pek az kimseler de civardaki kalelere iltica ettiler. Ömer, süvarilerini derhâl îzonzo ile Tagliyamento arasındaki ovaya yaydı; bunlar bir ay memleketi yağma ettiler. Zahire anbarları, ormanlar, şehirler, kaleler hep bir ateş ummanı içine ,gark oldu. Müverrih Sabelliko bu vak'ayı Odin civarında bir tepeden görerek nakletmiştir.⁶⁶² Türkler, İtalya muharebelerinde -kâh cebren geçenlere, kâh geçmek isteyenlere karşı kahramanca müdâfaa eden- o kadar generallerin fevkalâde harekâtıyla şöhet bulan Tagliyamento nehrini geçtiler. Bu defa nehrin sahilinde asker yoktu. Osmanlılar da hiç silâh atmadan geçerek bu nehir ile Piyao (Piyave) nehri arasım kolayca istilâ ettiler, Venedikliler, büyük bir yangının köylerini, saraylarım nasıl yaktığını kulelerinin üzerinden temâşâ eylediler.⁶⁶³ Hükümet reîsi, elinde bulunan bütün kuvvetleri ve Lombardiya askerlerini ale'l-acele gönderdi. Yalnız Venedik ahâlîsi iyi silâhlanmış dört yüz asker çıkardı. 2 Teşrinisani 1477'de bu muhtelif kuvvetler şehirden çıkarak düşmanı takibe koyuldular. Bu esnada Ömer Beğ, teşebbüsünün pek cür'etkârâne olmasından korkmağa ve neticelerinden endîşe etmeğe başlayarak ric'at emrini vermişti: Lâkin süvârî askeri yağmagerlik hırsına kapılarak, sarp ve uçurumlarla çevrili kayalıkların tepelerine kadar gitmişlerdi. Bunlar orduya kavuşmak istedikleri zaman, atlarım, çıktıkları yüksek yerlerden indirmek için pek çok müşkilât çekdiler. Nihayet, bir çâre buldular: Esirlerin elbiselerini uzun uzun keserek kolan yaptılar ve atlarını karınlarından bunlara bağlayarak ve kayadan kayaya götürerek ovaya kadar indiler. Ömer Beğ, îzon-zo'yu tekrar geçti ve az bir müddet sonra Kriyol'u büsbütün tahliye etti. Lâkin arkasında bıraktığı harabeler, geçişinin nişanesi olarak kaldı. Büyük bir felaket olmak üzere veba da zuhur etti. Kânunievvel zarfında Cumhur'un pâyitahına girdi. Ve müthiş bir hasar yaptı.⁶⁶⁴ 1477 senesi şu suretle sona erdi. Bu sene zarfında Türkler ilk defa olarak Tag-liyamento sahilinde göründüler. Matyas Korvinus Viyana'yı muhasara etti; Burgonya Dukası Pervasız Şarl îsviçreliler'le muharebesinde telef oldu; Acem Şahı Uzun Hasan -ki o da Şarl gibi «Pervasız» lâkabiyle adlandırılabilir- beş oğlunun arasında çıkan münâferetleri ve çatışmayı ya-tıştıramadığından ve altıncı oğlunu da bir ok ile öldürttüğünden dolayı, keder ve ıztıraptan vefat etti. Uzun Hasan'ın

⁶⁶² Sismondi, s. 141. SabellÜco'ya atfen, a.g.e., varak: 324.

⁶⁶³ Sandl, Venedik Târth-i Medenisi, 8, fasıl: 9; Daru, 2, 477.

⁶⁶⁴ Daru, 2, s. 477.

hayatının sona erdiğini zikreden Şark vekayinâmeleri, Timur ve Şahrüh târihlerini yazmış olan İranlı müverrih Abdü'r-rezzak ve Arab müverrihi tbnü Şihne'nm⁶⁶⁵ dahî büyük vak'alarla dolu olan bu sene zarfında irtihâl eylediklerini bildirirler.⁶⁶⁶

Kroya muhasarası bir seneye yakın bir zamandan beri devam ediyorken, Mehmed yine -muharebede muvaffakiyetini hazırlamak için sulha girişmekten ibaret olan-. mûtağ siyâsetine müracaat etti. Bu muharebeye bizzat başlamayı tasarlamıştı. Binâenaleyh bir Yahudi'ye Loredano ile Kroya'da görüşmek üzere tam selâhiyet verdi. Yahûdî hâmil olduğu ta'-lîmâtı tebliğ ettikten sonra Venedik'e gitmek için müsâade ve bir kadirga istedi. Loredano bu talepleri derhâl kabul etti. Lâkin müzâkereye gelen Yahûdî Kapo Distirya Tepesi'ne gelince, füceten öldü. Bununla beraber, Senato Mehmed'in teşebbüsünden haberdâr olmuş ve kendisi için felâketi mûcib olan bir harbin yıkıntılarına yalnız başına tahammül etmekten yorulmuş olduğundan -o aralık Venedik donanması üzerinde nezâret vazifesini ifâ eden- Tomas Malpiyeri'ye hemen İstanbul'a gitmesi emrini gönderdi. Malpiyeri tam selâhiyetle 1478 Kânunisânîsinin ilk günlerinde Kostantiniyye'ye vâsıl oldu. Bu elçi Kroya şehrini, Limni adasını, Mora'nın Braçyu Di Manya denilen kısmını Pâdişah'a terk etmeğe me'zûn idi. Bundan mâada, Venedik, harbin başlangıcından beri Osmanlılardan alınan bütün mevkileri, bütün arazi'yi iade etmeğe razı idi; en sonra da Mehmed'in -şap mâdenleri iltizâm bedeli olarak- çoktan beri talep ettiği yüzbin dukayı ödemeyi teklif ediyordu. Bu teklifler Sultân Mehmed tarafından kabul edildi. Pâdişâh, ahidnâmeyi neticelendirmek için Venedik'in her sene kendisine onbin duka vergi vereceğinin de derce-dilmesini istedi. Malpiyeri bu şartın kabulünü taahhüd edemiyeceğini beyân etti. Bununla beraber, Senato ile istişare ve yeni ta'lîmât ile dönmek üzere 15 Nisan 1478'e kadar iki aylık bir mütâreke talep etti ve aldı.

Bu esnada Cumhur -yalanda bir izdivaç ile menfaat bağları kurulmuş olan- Macar ve Napoli krallarının Sultân Mehmed ile sulh akdetmek üzere oldukları haber aldı. Matyas Korvinus Macaristan'da elde ettiği yerleri Pâdişah'a iade etmeyi taahhüd edecekti. Macar Kralı böyle bir sulhu kabulden nefret gösteriyorsa da, kayınpederi Aragon Kralı Fer-dinand,

⁶⁶⁵ Takvîmü't-Tevârih. Abdürrezzak Metâlî'ü's-Sa'deyn nâmında bir büyük Tatar târihi müellifidir, tbnü Şahne Ravzatü'l-Me-nâzır fî ilmü'l-Evâil ve'l-Evâhir adlı eserin de sahibidir. Bu eser, gayet mu'teber olarak Şark Kütüphanesi sahibi Herbolon'dan pekçok ıktibas etmiştir.

⁶⁶⁶ Cenabl.

Pâdişah'ın teklif ettiği muâhedenâmeyi imza ederek, damadının tereddütlerini izâde etti.⁶⁶⁷ Mehmed ile Napoli Kralı arasında başlamış olan dostluk rabitalarına Ağnboz'un zaptını müteâkib son verilmişti. Pâdişâh, Hristiyan hükümdarları arasında düşmanlık yaratmak için her vesileden istifâde ettiği cihetle, Ferdinand'a ihtiramkâr te'mînât ile dolu bir mektup yazarak, yeni fethini haber vermişti. Lâkin o vakit Fer-dinand, Sultân Mehmed'in Avrupa'daki muvaffakiyetlerinden her birini bizzat kendi hükümrânlığına Vurulmuş bir darbe gibi telâkki ettiğinden, şu cevâbı verdi: «Osmanlılar'ın pâdişâhı hudâvend-i emeed ve ekrem Mehmed'e be-inâyetu'llah Sicilya, Kudüs-i Şerif, Macaristan Kralı Ferdi-nand'dan selâm olsun; Ağnboz'un zaptını il'lâm ile muzafferi-yetin kendilerine verdiği meserretten hissedar olmakğımız için sefirlerin vâsıtasiyle göndermiş oldukları nâmeleri aldık. Son yıllarda tebeamızın nezd-i hümayûnlarında himayeye mazhar olduklarını ve hüsn-ı muameleden başka birşey görmediklerini bildiğimizden, bir sefir göndermekte ve haysiyyet ve dînimiz ile mütenâsip olabilecek dostluk rabitalarına devam etmekte müşkilât izhâr etmemiştik. Lâkin zât-ı saâdet-meâbları-nin Hristiyanlar'a ve bilhassa dostlarımız ve müttefiklerimiz olan Venedikliler'e karşı icra ettikleri zalimane harbi haber alınca zât-ı şevketleri ile aramızda yerleşmiş bulunan hüsn-i muaşereti muhafaza etmek bizim için imkânsız olmuştur. Bi-nâenaleyh tam bir Hristiyanm vazifesi olmak üzere, bütün kuvvetimizle zât-ı saâdet-meâblanna karşı harb etmeğe karar verdik; Venedik'in Hristiyanlık şeriatını ve mukaddes dînimizi müdâfaa etmesine yardım etmek üzere, donanmalarımızı onun donanmalarına ilhak edeceğiz. Zât-ı şevketleri - kemâl-i hamiyyetle sâlik olduğumuz- dîn-i îseviyye'nin bize emreyle-diği zâifi unutarak -bütün muhabbetimize lâıyk olan- Venedikliler'e karşı hıyanet edeceğimizi zannediyorlarsa hatâ etmiş oluyorlar. Bunun içindir ki Ağnboz'un zaptından dolayı bizimle birlikte neşvedâr-ı mahzûziyet olmak istemelerine mütehay-yîr kaldık; bu bizim için ancak bir ıztırab sebebidir. Napoli, 4 Eylül 1470».⁶⁶⁸

Bu mektupta dercedilmiş olan tehdîdlerin icrası iki hükümdar arasındaki münâsebetleri birkaç sene büsbütün kesti. Lâkin vâsıl olduğumuz târihte,

⁶⁶⁷ Sismondi ve Lojiye derler ki: Matyas Korvinus Sultân Meh-med'in ele geçirdiği memleketlerin terkinin tasdik etmişti. Lojiye, s. 310; Pâdişâh ile Matyas arasında akdedilmiş olan bir ahidnâmeden bahseder ki, Ferdi nand dahî buna idhâl olunmuştur. Lâkin Macaristan Târihi'nde bu rivayeti tasdik edecek bir söze tesadûf olunmuyor.

⁶⁶⁸ Lojiye, 7, 27. Kitap, s, 243.

Ferdinand'm siyâseti başka bir istikamete yönelmiş idi. Bunun için Mehmed'in tekliflerini müsâadekârâne kabul ederek Türk sefinelerinin Napoli limanlarına serbestçe girmesine ruhsat verdi ve nihayet ta-raf-ı şahaneden teklif olunan ahidnâmeyi kabul etti. Bu müzâkereler için Napoli'ye gönderilmiş olan sefir, efendisinin nezdine muahedenin tasdik-namesi ve paha biçilmez hediyelerle döndü. Bu ahidnâme, bir Hristiyan devletiyle tsâ ismine hürmet eden herşeyin alenî düşmanı olanlar arasında ittifak edilmesinin târih-i siyâsette ilk misâlidir. Ferdinand, ahidnâmeyi imza ederken Venedikliler'e karşı gizlice beslediği garazdan mâada bir şeyi düşünmemişti.

O vakit Venedik dahî Pâdişah'ın şartlarını -ne kadar ağır olursa olsun- kabule mecbur bir halde idi. Napoli siyâsetinin takip ettiği istikamet, İran'da Uzun Hasan'm vefatından beri zuhur eden fetret, Kroya şehrinin son derecede uğradığı zaruret, Papa IV. Sikst'in Cumhûr'a -Hristiyanlığın düşmanı olanlara karşı- muharebe için yardım etmekte gösterdiği rehavet, hâsılı bütün vak'alar Venedik'in sulhu kabul etmesini zarurî kılıyordu. Bununla beraber Tomas Malpiyeri 1478 Mayısının üçüncü günü Kostantiniyye*y® döndü. Lâkin Pâdişâh Arnavudluk üzerine gitmiş idi; Malpiyeri Pâdişah'a Sofya'da iltihak için acele etti. Orada ise Pâdişâh, sözünü geri almış olduğunu; Venedik sefirinin gaybubeti esnâsında tarafların mevkileri değişerek Kroya şehri büyük bir ordu tarafından ve her yandan kuşatılmış olmasıyla, bu kaleyi şimdiden kendi hükmü altında addetmekte bulunduğunu; Venedik sulhu hakikaten istiyorsa İşkodra şehrini de vermesi lâzım geleceğini beyân etti.⁶⁶⁹ Mal-piyeri böyle bir talebe razı olmak için me'zûn bulunmadığından tekrar Venedik yolunu tuttu; Mehmed de Arnavudluk üzerine hareketine devam etti.

Kadîm zamanlardan beri «İşkodra» denilen tşkodra şehrinin ismi - Kostantiniyye'nin karşısında bulunan Üsküdar şehrinin ismi gibi- «bir yolun muntehâsı»⁶⁷⁰ yahud «bir yol üzerinde bekleme (duraklama) mahalli» mânâsı ifâde ettiği muhtemeldir. Türkler İşkodra'yı «İskenderiyye» yâni «İskender Bey şehri» diye isimlendirirler.⁶⁷¹ İşkodra, bugün Zen-ta, İşkodra

⁶⁶⁹ Lojiye 8, 27, s. 319 ve 327. Bu müverrih Malipyeri'yi (s. 319) İstanbul'a iade ettiği hâlde biraz sonra (s. 328) Sofya'dan ileri gitmediğini beyân etmesiyle tenakuza düşmüş olur. Bu iki rivayetten ikincisi doğru görünüyor. Çünkü, Venedik Senato*-sunun Pâdişâh ile müzâkere etmeğe karar vermesi 3 Mayıs'-da idi, ve Pâdişâh 15 Mayıs'da Sofya'da bulunuyordu.

⁶⁷⁰ İran'da posta muvakkıflarına Üsküdar denilir, Yunanlılar bu kelimeyi tahrif etmişlerdir.

⁶⁷¹ Büyük İskender'e nisbet ederler, nasıl ki ileride izâfı olunacaktır. Mütercim.

«Üsküdar», «İsgûdâr», «Eskidâr» şekillerinde olmak üzere üç türlü okunabilirse de, meşhuru «Üskûdâr»dır.

yâhud oradan kaynakan nehrin nâmına izafetle Buyana ismi verilen - Titliyev'in Labeatis dediği- büyük bir gölün doğusunda kâindir. Eskiden Barbana⁶⁷² tâbir edilen Buyana nehri, gölden ve şehrin güney batısından çıkar; kuzey batısından Küçük Drina nehri inerek⁶⁷³ gölden biraz ileride Buyana'ya dökülür. İşkodra'ya girileceği zaman üzerinden geçilen ahşâb bir köprüyü suların taşkınları sık sık tahrîb eder; lâkin yakında bir köyün ahâlîsi köprüyü dâima sağlam bir halde muhafaza etmeye mecbur tutulmuşlardır.⁶⁷⁴ Gölbaşı, Drivasto yâhud Darkoz, Kasabyako (Şabibak) isminde üç kale, şehrin az bir mesafe hâricinde kâin olarak İşkodra'ya giden üç yola hâkim bulunurlar.⁶⁷⁵ İllirya'da vuku bulan iki muharebe Romalılar'a bu mevkiin askerî ehemmiyetini anlatmıştı. Bunların birincisini Senyus Fulvîyus Çentimaîus, Kraliçe To-ta'dan⁶⁷⁶ Roma sefirlerinin katliyle Cumhur'un birkaç gemisinin yakılmasının intikamını almak için icra etmişti. Diğer harb de Pretor⁶⁷⁷ Aniç-yus tarafından yapılmış ve Senato harbin başladığından haberdâr olmadan sona ermiş idi; biraderini katleden Jentius Romalılar'ın yaklaşması üzerine korkarak İşkodra'ya atılmış ve burayı müdâfaa bile edememişti.⁶⁷⁸ Asya krallarından üçü, yâni Atalus, Omen, Prusias Aniçyus'un muzafferiyet alayında bulunmak için Roma'ya koştular. Jentius ile oğulları alayda dâhil bulunarak zafer alayının önünde gidiyorlardı. O zamandan sonra, târihte İllîrya'nın ve hükümdarlarının ahvâline dâir hiçbir şey bırakılmamış ve nihayet siyâset sahnesinde Osmanlılar zuhur ederek, İs--kender Beğ'in muzafferiyetleri Jentius'un hacâletlerini unutturmuştur.

Ondördüncü asrın başlarında Baliş sülâlesinin İşkodra'ya hâkim oldukları görülür. Zenta Gölü ve Buyana nehri sahillerindeki araziye mâlik olan bu aileden üç birader evvelâ Dukakin⁶⁷⁹ ailesine, ismini vermiş olduğu arazîden ihrâc ettikten biraz sonra Sofi ailesini Kroya şehrinden tard ve nihayet

Kâf-i fârisî ile, yâni tsgüdâr olursa, menzil-hâne'ye derler, menzil atına dahî derler, ve her merhalede birbirine elden ele ulaştırılması sür'ati icâbet-tiren pâdişâh hükümleri vesâir mektupları ulaştırmak için vaz' ve tâyin olunan piyadelere ve ulaklara dahî derler. Ve ulakların mektup koydukları keseye, haritaya dahî denir. Türkçeden çö-rezin (çevrezen) tâbir ederler. (Burhân-i Kaati', Bulak basımı, 1268). Harita, içine kâğıd konulacak zarftır. Çevrezen, bunun harita mânasında tercümesi olmalıdır.

⁶⁷² Titliyev, 44, fasıl: 31.

⁶⁷³ TitliyeVin Kluziua, Pelin'ın Drilus adını verdikleri nehir, Hacı Kalfa'mn Rûm-Ul'slne müracaat.

⁶⁷⁴ Hacı Kalfa'nın Rûm-Ul'si.

⁶⁷⁵ Solak-zâde, varak: 62; Sa'dü'd-dîn, 2, s. 336; Hacı KaUa'nin Rûm-Üt'sl, s. 133 ve 137.

⁶⁷⁶ Florus, 2, a. 13.

⁶⁷⁷ Eski Romalılar'da mahkeme-i âliye reisi ve vilâyet valisi. Mütercim.

⁶⁷⁸ Titliyev, 44, fasıl: 31 ve 32.

⁶⁷⁹ Hacı Kalfa'nın Rûm-iUsi, s. 145.

Bosna Kralı Etienne'nin kapanmış olduğu Raguzayı muhasara ettiler. Bu üç birader Bosna hükümdarını sulhu kabule mecbur ve hükümlerlerini Narenta nehrine kadar tevsi eyledikten sonra az zaman içinde -Bugün «Arnavud Belgradı» adı verilen- Albagreka, Kas-torea (Kesriye), Apolonia (Avlonya) şehirlerini zabt ettiler. Ondan sonra aralarından ikisi vefat edinceye kadar memleketi sükûnetle idare ettiler. Üçüncü Arnavud Belgradı yakınında Sao ovasında, II. Murad'ın ku-madanlarından Evranos (Evrenus, Evremiz)'a mağlûp oldu. Bu muzafferiyet neticesinde Osmanlılar Arnavudluk'un başlıca üç kalesi olan Kas-torea, Albagreka, Kroya'yı üç defa aldılar.⁶⁸⁰ Arnavud Belgradı tnu-âhrebesinde telef olan prensin halefi tstrasimer Baliş îşkodra, Drivasto, Lisos yâhud Alessio, Antiovari üzerine hâkim kaldı. Onun oğlu Jorj,⁶⁸¹ îşkodra'yı II. Murad'a teslim etti. Lâkin II. Murad Jorj'a -akrabasından olan gayet güzel bir kızı haremine göndermiş olmasından dolayı- mükâfatlandırmak istediğinden, îşkodra'yı ona iade etti. Bilâhare Jorj, îşkodra'yı Venedikliler'e rehin vererek, bir daha rehini kurtarmadı, îşkodra bu suretle Cumhûr'un bir müstemlekesi olarak 1474'de üç ay mahsur kalmış ve bu muhasara esnasında Hadım Süleyman Paşa'nın bütün mesâisini semeresiz bırakmıştı. Bu defa tşkodra'yı muhasaraya -bütün askerinin başında olarak- bizzat Mehmed geliyordu. Lâkin îşkodra bu hücumu beklediğinden, şiddetle müdâfaada bulunmak için her-şeyi hazırlamış idi. Şehir ahâlîsi ile Buyana nehrine girmiş olan birçok kadırgaların taifesi surları tahkim etmek ve istihkâmları ziyâdeleştirmek için gece gündüz çalışmışlardı. Silâh kullanamayacak bir halde bulunanlar başka bir yere nakledildiğinden, îşkodra içerisinde ahâlîden bin-altıyüz erkek ile ikiyüzelli kadın kalmış idi; muhafız askerleri dahî ancak altıyüz kişi idiler. Çok geçmeden şehrin kuzeyindeki tepelerden yükselen duman sütunları Osmanlılar'm gelişini haber verdi; 1478 Mayısının 14*üncü günü⁶⁸² ile 15'inci günü arasındaki gece, Mihâl-oğlu Alî'nin kumandası altında sekizbin akıncı gelerek mevkii muhasara etti.⁶⁸³ Alî Beg'in biraderi

⁶⁸⁰ Marınl Bar I etti, de Scodrensi obsldione et expugnatione, Loniçerus'da, 6. 321.

⁶⁸¹ Bu Jorj, İllirya prenslerinin Alessio'da ilk toplanmalarında görülmüş olan Jorj'dur.

⁶⁸² Hammer bu bahiste arabi târihleri göstermemiştir. Lâkin 883 H. senesi Muharreminin ibtidâsı 1478 M. senenin 4 Nisan'ına müsadif ve Muharremi 30 olduğundan 1478 Mayısının 14'ü, 883 Safer'inin İline tesadüf eder. Hoca Sa'dü'd-dîn ve Kâtib Çelebi dahi Pâdişâhın muharebeye azimetini ve muharebenin vukuunu 883'de gösterirler. Mütercim.

⁶⁸³ Barletius, Aıancılar'ın istedikleri vakit ve Pâdişâh'tan emir beklemeksizin sefere çıkmak imtiyazına mâlik olduklarını söyler.

Bosna Beği İskender,⁶⁸⁴ dört bin süvârî ile onu takip ediyordu; ondan sonra da üç bin hafif süvârî üe Sırbistan Sancak Beği Malkoviç (Malkoç)⁶⁸⁵ geliyordu. O günden itibaren İşkodra'nın bütün erkek ahâlîsi üç kısma taksîm edildi: birincisi tabiyeleri müdâfaa ediyor, ikincisi surların tamirinde istihdam olunuyor, üçüncü bir kısım da Cumhûru'n hâmîsi olan Sen Mark ile şehrin hâmîsi olan Sen Etienne'-nin yaldızlı sancaklarını muhafazaya me'mûr bulunuyordu. Muhasaranın te'sîsine gelen onbeş bin süvârî ise, Osmanlı ordusunun ancak öncü birlikleriydi.

Mehmed Evranos-zâde Ahmed Beğ ile Turhan-oğlu Ömer Beğ'e topların ve eşya arabalarının geçmesine müsâid olacak derecede yollar açarak tanzîm ve yeniden köprüler yaptırmakla beraber, lüzum görüldüğü hallerde eskilerini tamir ettirmeleri için emir vermiş idi⁶⁸⁶ Karaman ve Kefe fâtihi Gedik Ahmed Paşa, önce bu seferin başkumandanlığına tayin edilmiş ise de, Arnavutluk'ta harbîn müşkilata uğrayacağına dâir mütalâalarda bulunmağa cür'et ettiğinden Mehmed -geçmiş hizmetlerini hiç nazar-ı dikkate almaksızın- derhâl azletti. Bu defa devletin en büyük mansıbına tâîyn edilen bir askerî kumandan değil, itibarlı bir devlet ricali ve şâir olan -şâir mutasavvıf Mevlânâ Celâlü'd-dîn-i Rûmî ahfadından- Nişancı Karamanlı Mehmed Paşa idi. Mehmed Paşa, kanuna âşinâ olmak sıfatiyle büyük bir şöhret sahibi olarak⁶⁸⁷ Osmanlı devletinde birçok mühim kanunların vâzı ise de, onun nâmına askeri bir şöhret izafe etmemiştir. Artık Sultân Mehmed seferin başkumandanlığını kendine tahsis etti. Arnavudluk'a girince kendisi Akçehisar üzerine giderek, İşkodra'ya da -Hadım Süleyman Paşa'ya halef olan- Rumeli Beğlerbeği Dâvud Paşa'yı i'zâm etti. Pâdişâh, Dâvud Paşa'nın dört sene evvel İşkodra muhasarasını kaldırmağa mecbur olmasını ve Boğdan'da mağlûp olmasını affetmiş ise de, Lepanto muhasarasını kaldırmış olmasından dolayı Boğaziçi'nde Rumeli Hisarı zindanına attırmıştı; Gedik Ahmed Paşa dahî İşkodra'nın ikinci muhasarasını taahhüd etmekte tereddüd ettiği için, yine o cezaya düçâr olmuştu.⁶⁸⁸ O zaman, Kroya şehri bir seneden beri muhasara altında bulunmaktaydı.⁶⁸⁹

⁶⁸⁴ İskender, Bonfinius'un iki sene önce Bozaziş muharebesinde yokettiği Mihal-oğlu Alî Beğ kardeşidir. Spandjino, bunu o sene zarfında Friyol'a istilâ eden askerin kumandanı olmak üzere gösterir.

⁶⁸⁵ Osmanlılar'ca «Malkoç-oğlu» adıyla anılır.

⁶⁸⁶ Bratutu'da Sa'dü'd-din, 2, 305; Evranos, Solak-zâde, İdrîs, Alî.

⁶⁸⁷ Terâdm-i Ahvâl-i Vttzerâ, Osman Efendi. Sa'dü'd-din ve Âli, II. Meh-med'in saltanatı zamanının vüzevirleri hakkında.

⁶⁸⁸ Sa'dü'd-din, a.g.e., s. 305, Solak-zâde.

⁶⁸⁹ İşbu Kroya, yâhud Akçe-Hisar tasavvur olunamıyacak derecede sarp bir araziye mâlik olarak o zamanlar

Şehirde bütün erzak sarf edilmiş olduğundan ahâlî açlıktan at, köpek, kedi etlerini yemeğe mecbur olmuştu. Mehmed oraya vâsıl olduğu vakit Kroya artık kurtulabilecek bir halde değildi. Loredano'nun donanmasından ayırabileceği cüz'î yardım da pek kifayetsiz idi. Ahâlî, açlıktan ölmek veya şehrin hücum ile zaptedildiğini görmek arasında kaldıklarından, 1478 Haziranı'nın onbeşinde Pâdişâh nezdine bir temsilci hey'eti göndererek, hayâtlarına dokunulmamak ve eşyâlarıyla çekilebilmek şartıyla teslim olmayı teklif ettiler. Temsilciler, bizzat Mehmed tarafından imzalı ve onların taleplerinin kabulüyle -Pâdişah'ın lütuf ve himâyesi altında Kroya'da kalmak istemedikleri takdirde- arzu ettikleri yere gidebileceklerini mutazammın bir kâğıcı almağa muvaffak oldular. Ahâlîsinin tamâmı vatanlarından vazgeçtiklerini ve Venedik Cumhûru'nun gösterecekleri yere gideceklerini beyân ettiler. Bunun üzerine kaleyi teslîm ederek -kendilerini şevke me'mûr olan- Hârûn Paşa'nın nezâreti altında hareket ettiler. Lâkin surların hâricine çıkar çıkmaz Hârûn onları zincire vurdurarak, bu hâl ile Sultân Mehmed'e götürdü. Mehmed, esirlerden itibarlı birkaçını -çokça fidye-i necat almak ümidiyle- ayırarak, diğerlerinin kamilen başını kestirdi. İskender Beğ'in en son silâh arkadaşları da bu suretle yokedildi-ler. İskender Beğ'in bütün milleti dahî az bir müddet sonra onu mezarında takip eyledi.⁶⁹⁰

Kahramanca düşüşünü naklettiğimiz Kroya -ihtiva ettiği su menbâ-larından dolayı- «Su Hazînesi» diye isimlendirilirdi;⁶⁹¹ Türkler «Ak-Hisar»⁶⁹² adını verdiler. Kroya, sarp kayalıklar üzerinde kâin olarak -Sezar ile Pompe'nin Farsal meydânında Roma'nın istikbâlini tahavvülü kaabil olmayacak bir surette tâyin eden muhrâebeye başlamazdan evvel müteakabilen birbirini tarassud etmiş oldukları- ovalara hâkimdir. Draç'-dan (Dıraşium) ancak ondört, İşkodra'dan elliye mil mesafede bulunan bu kaleyi Sofi Hanedanı prenslerinden biri inşâ ettirmiş ve sonra Baliş'e vermiş idi; Baliş de Türklerce teslîm etmeğe mecbur oldu. İskender Beğ Kroya'yı hiyle ile Türklerin elinden almış olduğundan, kale II. Murad'ın ve II. Mehmed'in muhasaralarına mukavemetle meşhur oldu. İskender Beğ Kroya'ya yirmibeş

müessir top şevki de kaabil olamadığından, Fâtih'e karşı uzun müddet mukavemeti bundan nes'et etmiştir. (Mütercim)

⁶⁹⁰ Barletius, de Scodreñsi espugmatione, 2, s. 399. (Bu fıkranın Hristiyanlık taassubu ile yazıldığı unutulmamalıdır. Akcehisarlılar pek fakir adamlar olduklarından, onlardan fidye-i necat da alamazdı. Mütercim)

⁶⁹¹ Kroya, Arnavudca «Çeşme» demektir. Mütercim.

⁶⁹² Yazdığımız veçhile Akçe-Hisar'dır. Mütercim.

sene hâkim olduktan sonra, pek ihtiyar olduğu için şehri Venediklilere teslim etmişti.⁶⁹³ Nihayet Mehmed, kaleye giderek, son müdâfîlerin kendisine teslim etmeğe mecbur oldukları anahtarları aldı. Bu esnada -aslı Arnavud ve gençliğinde esîr olduğu halde dehâ ve liyâkati sayesinde Rumeli Beğlerbeğliği makamına kadar yükselmiş olan- Dâvud Paşa, İşkodra surları önünde ordu kurmuştu. Dâvud Paşa, Hazîran'ın ilk günlerinde Sen Mark Dağı'nın tepesine çıkarak oradan şehri keşfetti ve Buyana nehri üzerine yaptırdığı köprüden hemen yirmibin süvârî geçirerek, civarları yağma ettirdi. 1478 Hazîran'ın sekizinde Anadolu Beğlerbeği Mustafa Asya askeriyle gelerek Drinas (Dri-lus)⁶⁹⁴ üzerinde ordu kurdu. Oradan -İşkodra-i Bâlâ denilen tepeler üzerinde mevki tutmak için- onaltı bin süvârî askeri gönderdi. Türk sü-vârîsi beş kola ayrılarak, sancaklarının aded ve renkleriyle yekdiğerle-rinden tamâmiyle tefrik ediliyorlardı. Birinci kolun -dördü beyaz, biri yeşil, biri penbe- altı sancağı; ikinci ile üçüncü ve dördüncü kolların ikişer erguvânî, ikişer yeşil, ikişer san; Dâvud Paşa'nın bulunduğu beşinci kolun da -dördü penbe, biri sırma işlemeli penbe, ikisi yeşil- yedi sancağı vardı. İşkodra surları önünde toplanmış olan Asya askerlerinin tamamı otuz bin kişi tahmin ediliyordu. Lâkin muhasara ordusu henüz tamam değil idi. 15 Haziran 1478'de ufukta dalgalanan dört beyaz sancak -mu'tâd üzere Pâdişah'ın önünde giden- dörtbin Yeniçerinin gelişini bildiriyordu. Üç gün sonra -ki 18 Hazîran'dır- Türk ordusu, Drinas nehri üzerine kurulan köprüyü geçerek «Oblika» adı verilen⁶⁹⁵ ve Buyana nehrinden ileriye doğru uzanan ovadaki köyleri işgal ettiler.

İki Türk asilzadesi İşkodra muhafızlarına Kroya şehrinin düştüğü haberini getirerek Venedik Vâlîsi Antonyo Doleçe'yi teslim olmağa teşvik ettiler. Valinin reddetmesi üzerine Türkler -hergün gölden Buyana nehrine geçerek muhasara ile meşgul askere büyük hasar veren Arnavud donanmasının (Venedik donanması?) geçişini önlemek için- şehrin karşısında Katilina denilen mevkide, iki kadirga inşâ ettiler, 20 Hazîran'da Osmanlılar -ilk

⁶⁹³ Marinus Barletius (de Scodrensi expugnatione). Osmanlı ve Türk müverrihleri Akça-Hisar'ın İşkodra'dan az evvel ele geçirildiğini ifâde etmelerine nazaran, (Sa'dü'd-dîn ve Solak-zâ-de) Hacı Kalfa'nın Rûm-îl coğrafyasında ve Takvîmü't-Tevârîh'da Akça-Hisar ve Übasan'ın ikisi bir vakitte inşâ olduğu hakkındaki ifâdesini «İlbasan'ın Akça Hisar'a karşı inşâsı» suretinde anlamalıdır. (Filhakika Takvîmü't-Tevârîh 871'de *Binâ-i kal'a-i Akhisar ve Übasan ba'd ez kahr-ı erbâb-i tuğyan' diyorsa da, İşkodra'nın teslimi 883'de vâki ve Akça-Hisar'ın zabtı az önce olmasıyla, Hammer'in dediği gibi te'vile muh-tacdır. Mütercim).

⁶⁹⁴ Pelin'in Drilus, Titliyev'in Kluzıda tesmiye eylediği nehir.

⁶⁹⁵ Marlini Barletti, de Scodrensi expugnatione, 2. kitap; Sansovino: «Ista-rta universale deli Orfgine guerre et Imperio de Turchi I.

muhasarada Hadım Süleyman Paşa çadırlarını orada kurdurmuş olduğu için- «Paşa Dağı» adı verilen dağ üzerine ahşâb bir kale inşâsına başladılar. Bu kale -topçularla harb makinelerini mahsurların ateşinden muhafaza için- içi taş dolu dört kule ile çevrilmiş idi. Erzak ile toplar da on bin deve ile getirilerek Paşa Dağı'nın arkasına Kiru Çayı yanına indirilmişti. Osmanlılar 22 Haziran 1478'de surları döğ-meğe başladılar: ilk günü ellerinde bulunan iki büyük top ile yedi defa attilar; fakat dâima şehrin en büyük kapısına nişan alındı. Bu topların biri üç kantarlık, diğeri dört kantarlık gülle atıyordu. Beg gün sonra -hendek doldurmaya mahsûs çalıyı taşıyan- altı bin Azab geldi. Evvelce Paşa Dağı üzerine yerleştirilmiş olan iki ağır top günde ancak yedi, nihayet dokuz defa atabiliyordu; lâkin her güllesi dört kantar çeker üçüncü bir top getirildi. İşkodra'dan Drivasto'ya giden yol üzerinde diğerlerinin yanına yerleştirilen bu top* yalnız başına günde yirmidokuz gülle atıyordu. 26 Haziran'da yeniden ikibin Azab gelerek çalı getirdiler; yine oğün muhâsırlar Paşa Dağı üzerinde Sent Veteranda Kilisesi karşısında yedi kantarlık gülle atar bir top yerleştirdiler.⁶⁹⁶ 1 Temmuz gecesi, sekizyüz yük hayvanı, Pâdişah'ın eşyasını hamilen Drinas köprüsünü geçti; Rumeli ve Anadolu beğlerbeğleri derhâl Pâdişah'ı istikbâle çıktılar. Ertesi günü, Sultân Mehmed şehrin mevkiini keşfe çıktığı vakit, bir dağın üzerindeki istihkâmları görünce: «Kartal, yavrularını saklamak için ne âlâ yuva bulmuş» dedi. Pâdişâhın ordugâhı iki mil mesafe üzerinde dokuz çadırdan mürekkep bir dâire teşkil ediyordu. Ordugâha yalnız bir taraftan girilebilir ve üç sıra Yeniçeri tarafından muhafaza edilirdi. Kırk mil mesafe dâhilinde bulunan tepeler Türk çadırlarının beyazlığından parlıyordu. Mahsurlar düşmanın adedini -şübhesiz mübalâğa ile- üçyüzellibin kişiye çıkarıyorlardı. İşkodra ahâlisiyle muhafızlarında düşmanın o kadar kesretli kuvvetine karşı koyacak, cesaretlerinden başka birşey kalmamıştı. Epirli Barteleme nâmında bir Dominiken rahibi -ikinci bir Kapistran gibi- Meryem Ana Kilisesi'ne İtalyanlar'la Ar-navudlar'ı, ahâlî ile gemicileri toplayarak, cesaret verici nutuklarıyla onlara Hıristiyan şehidlerinin kahramanlığını telkin ediyordu.⁶⁹⁷

⁶⁹⁶ Barletius, a.g.e.

⁶⁹⁷ Barletius'un o kadar dar bir zamanda rahibe söylediği nutuk, Franzese'nin İstanbul muhasarasında muhataralı bir vakitte îrâd ettiği nutuktan mevsuk değildir. Eğer cesur Arnavud rahibi, hemşehrilerinin cesaretini tahrik için uzun nutuklar iradına lüzum görmüş ise, onların tabiatını iyi anlayamamış demek olur. Barletius'un bu nutku îrâd ettirmekten maksadı, Osman-lüar'ın elde ettikleri memleketler ile asker ve kumandanları hakkındaki ma'lûmâtını göstermektir. Şu son nokta-i nazar i'ti-bâriyle bir fıkrasını alalım ve mümkün olduğu kadar izâh edelim: «Veniat igitur Meumethus ille, quem tot et tanta ges-sisse ferunt, cum Spaolanis suis, Charassariis, Angurriis, Pol-luis, Cotagiis, Menteliis, Sarchanis, Aidinis, Caraciüs, Pigüs,

İki gün sonra Mehmed, bataryalarına, evvelkiler kadar kuvvetli iki top ilâve etti; bunlar Drinas nehrinin suladığı dağın eteğine konuldu: Birinin çapı altı kantar idi; diğeri -ki «Mehmed Topu» diye adlandırılırdı- dağın üzerine konularak, oradan Sen Lazar Kilisesi üzerine -Kostantiniyye muhasarasında kullanılanlara benzer- binikiyüz Übrelik güllerle saçılıyordu. Şehir, birkaç günden beri nâm-ı şahaneye mensup topun tehdidi altında bulunuyordu. Birinci Kadın, bu topun dökümü için varidatından bir kısmını vermiş idi. Türkler bu muhasarada -birinci defa olarak- zeytin yağına batırılmış yün, balmumu-kükürt ve daha şâir yanıcı maddelerden mürekkep bir nevî mermi kullandılar: Bunlar geçtikleri yerde geceleri -kuyruklu yıldızın kuyruğuna benzer- parlak bir iz bırakıyordu; inanılmaz bir sür'atle atıldığından havayı yararken ince bir ses çıkarıyor, her neye dokunsa yakıyor, düştüğü menbâin, kuyunun suyunu kurutuyordu. Mahsurlar, yangının önünü almak için evlerinin damlarını yıktılar ve yalnız yangını çıktığı yerde bastırmağa me'mûr ve delikanlılardan mürekkep bir bölük teşkil ettiler. Türkler toparların fitillerini yaklaştırdıkları vakit, kulelerin üzerine me'mûr edilen nöbetçiler çan çalarlardı. Bu işaret üzerine, herkes dikkatli bulunurdu. Ahâlî ve askerlik vazifesiyle mükellef olmayanlar yer altlarına sığınarak, bu suretle tehlike-den âzâde bulunurlardı. 7 Temmuz'da, oniki kantarlık gülle atar yeni bir top Sen-Blez Kilisesi karşısına yerleştirildi. Bu güller geçtikleri yerde her ne tesadüf ederse parça parça ediyor ve yere düştüğü vakit oniki el ayası kadar derinliğe saplanıyordu: Bununla beraber tesadüf eseri olarak bunlardan yalnız iki kişi telef oldu. Güllerin patlaması o kadar şiddetli idi ki, uzak

Prusiis, Macrmis, Alaj is, Amasiis, Concellis, Meneseniiis, Gia-gidis. Veniant Caramani auxiliares et socii sui; veniant Ur-catinogli, Candelorii, et omnes Asiaitci; veniant item, Tur-cambeï, Auranis, Castoriae, Serrae, Constantini, Sophiae, Ni-cepolaei, Zachariae, Zermai, Zurulli, Callipolei, Sfircae, Sco-piae, Coiaziae, Garrippides, Salvatorii, Magullides.. Veniant praeterea Ottomanus ipse longe stipatus Saleftariis suis, Olo-fanziis, Muselinis, Asapis, Mikhiis, Caripitleriis, Dochanziis, Achanziis, Janizaris universaque cohorte sua.» Tercümesi: «O kadar büyük işler gördüğü söylenilen bu Mehmed, Karahisar, Ankara, Bolu, Kütahya, Mentеше, Saruhan, Aydın, Kuralı (Kara Ali), Biga, Bursa, Mekri, Alâiye, Amasya, sipahi oğlanla-ryle gelsin! (Consellii, Menesenii, Giagidi kelimelerinin ash tâyin edilemedi.) Karamanlar ve diğer yardımcıları gelsin! Muedîn oğulları (Moueddin, Muhyiddin olmak hâtıra gelirse de Lâtincesinde mukabili bulunamadı) Konya halkı ve bütün Anadolu halkı gelsin! Turhan ve Evranos oğulları, Kesriye, Siroz, İstanbul, Sofya, Niğbolu, Zağra, Çorlu, Gelibolu, Sırbistan, Üsküp halkı da gelsin! (Zermai, Coiaziae, Salvatorii hangi memleketler olduğu tâyin edilemedi); Mugallides Muğlalılar olmak gerekdir. Garrippides, Barletius'un biraz sonra Carripiitleri dediği ve kelimenin aslını düşünmeksizin ayrı ayrı iki nevi asker yaptığı muhâriblerdir. - Bunlar da Gu-reba, yâni her millet efradından askere yazılan efrâd olacaktır. Mütercim-) Osmanlı Pâdişâhı silahdarlarıyla, ulûfecile-ryle, azaplarıyla, mikiserleriyle (ne olduğu anlaşılamadı), ga-ripleriyle (Gurebâ), doğancılıryle, akıncılıryle, yeniçerileriy-le, sayısız taburlanyle çevrili olarak gelsin!» (Veniant praeterea ambo Bassae et novae Romae, et Asiae cum omnibus legionibus et copis suis) Tercümesi: «Nihayet bütün alay ve askerleriyle iki Rumeli ve Anadolu paşaları gelsin!» (Yeniçeriler, Garipler yahut Gurebâ, Silâhdarlar, Ulûfeciler, Sipâhîler nasıl tercüme edildikleri için bk. Halkondilas, 8. kitap, ha-teme).

mesafelere kadar yer ve binalar titrerdi. 7 Temmuzda' Türkler yediyüz librelık gülle atar yeni bir topu işletmeğe başladılar. Türkler bu topu Buyana nehrinin diğer sahiline götürmüş, fakat -köprü topun ağırlığından kırılacağı için- köprüden değil, nehrin içinden geçirmişlerdi. 8 Temmuz'da bataryalara iki top daha ilâve edildi; biri -ki topçuluk târihinde zikri geçen en büyük toplardandır- onüç kantarlık taş gülle atardı. O kadar büyük olan bu topların hepsi mahallinde, Paşa Dağı'nın batısında dökülmüştü. Nihayet 11 Temmuz'da Sultân Mehmed, onbirinci ve son bir topu yerleştirtti. Bu top İškodra ahâlîsinden birinin bahçesine onbir kantarlık gülleler attı. Onbir azîm top, bir gün zarfında yüzyetmişsekiz dâne (mermi) atardı, ki bu miktar, Türkler'in evvelki muhasaralarının hiçbirinde görülmemişti.⁶⁹⁸ İşte bu onbir topun her atılışında, seksenüç kantarlık gülle atılırdı.⁶⁹⁹ Bu suretle atılan güllelerin adedi otuz gün zarfında ikibinbeşyüzotuzdörd'ü buldu.⁷⁰⁰ Sultân

⁶⁹⁸ «Eo die centum septuaginto octo ictibus quod nonquam an-tea, urbem admodum vexarunt.» Loniçerus'da Barletius, varak: 249 (Evvelki muhasaraların hiçbirinde görülmemiş olduğu halde Osmanlıların bu defa günde 117 gülle attıklarını muta-zammın metindeki ifâdenin me'hazıdır. Mütercim). Sansovi-no'nun italyanca'ya mütercimi Temmuz'un 10'unda 280 gülle atıldığını yazıyorsa da, aslında 104 (Centum et quatuor)'tür.

⁶⁹⁹ İškodra muhasarasında topların birleştirildikleri târihler: 3 kantarlık gülle atar 1. top

4

4

6,5

6

12

12

7

13 6

9,5 »

83 kantarlık

2. top

3. top

4. top

5. top

6. top

7. top

8. top

9. top

10. top

11. top

22 Haziran 26 Haziran

6 Temmuz

7 Temmuz

8 Temmuz

11 Temmuz

⁷⁰⁰ Barletius'a nazaran muhasarada topların her gün attıkları gülleler :

22 Haziran 7

23 ► 9

24 1 > 8

Mehmed îşkodra'yı herneye mal olursa olsun, zaptetmeye azmetmiş olduğundan, umûmî hücum için -Sent Madlen'e tahsis edilmiş ve îşkodra'da dâima dînî bir yortu günü olarak i'tibâr edilmiş olan- 22 Temmuz 1478 târihini intihâb etti. Surların birkaç yerinde geçmeğe müsait gedikler açılmış olduğu gibi, hendekler de çalı ve taş ile doldurulmuştu. Mehmed hücumun manzarasını görmek üzere, Paşa Dağı'nın tepesine kırmızı bir çadır kurdurdu. Şehir ahâlîsi kiliselere toplanmakta iken dört top sadâsıyla hücum işareti verildi. Hemen akabinde, yüzellibin Türk metîn adımlarla ilerleyerek dört taraftan tabiyeleri çevirdiler. Biraz evvel ahâlîyi kiliseye çağıran çanların acı sadâsı, îşkodra muhafızlarını yerlerine getirdi.

25	>: 7
26 1	> 29
27	>/ 28
28	y -
29	>. 1
30	> 34
1 Temi	oaüz 36
2 a	> 35
3	»: 44
4	* 47
5	► 4
6	> 42
7	»57
8	» 42
9	» 76
10	» 104
11	» 178
12	» 187
13	» 183
14	» 168
15	> 187
16	» 182
17	» 194
18	> 131
19	» 193
20	» 148
21	» 173
249	

TOPLAM: 2534 top güllesi

Osmanlılar, hendekleri geçerek surlara tırmanmağa başlamış ve sancaklarından biri, en büyük kapıyı müdâfaa eden tabiye üzerine dikilmiş iken, muhafızlar, Dominiken rahibi Barte-lemi'nin kumandası altında yaralı arslan öfkesiyle düşman üzerine hücum edip Osmanlılar'ı zaptetmiş oldukları tabiyeden çıkardılar.

Bir aralık kendisini kaleye hâkim olmuş zanneden Mehmed, büyük kapıya karşı ikinci defa olarak hücum edilmesini emretti. Bu kapıyı müdâfaa eden iki yekpare kule muhâsırlann daimî ateşi altında yıkılmış ve muhafızların ellerinde ale'l-acele inşâ edilmiş toprak bir tabiyeden başka birşey kalmamıştı. Lâkin harbin en dehşetlisi, müteaddid topların birbiri arkasından döğmekte oldukları -kaya içlerinde açılmış- bir hendek içinde görüldü. Türkler'in öldürücü ateşi mahsurları nihayet bu mevki bırakmağa mecbur ederek «Hilâl» ikinci defa tabiye üzerine dikildi. Tehlike pek yakındı; o vakit şehirdeki mevkilerinde ihtiyat olarak bırakılmış olan bir alay delikanlı ilerleyerek ve Osmanlılardı geri sürerek -biraz evvel Osmanlı bayrağına yerini bırakmış olan- Sen Mark bayrağını, mevkiine çıkardılar. Gün bu suretle son buldu ve bütün şerefi mahsurlarda kaldı. Mahsurlar yalnız dört yüz kişi kaybetmiş oldukları halde, Türkler oniki bin kişiyi hendekler içerisinde bırakmış idiler. Padişah şu birinci hücumun bu suretle netice vermesine pek ziyâde hiddet ederek, ikinci bir hücum ile intikamını almağa ve bu defa daha intizam ile hareket etmeye ahdedti. Herkesin, Ay'ın Hilâl'i görünmeğe başlayınca tekrar hücumu hazırlanmasını ordugâhda ilân etti.⁷⁰¹

Beş gün sonra -ki 27 Temmuz'dur- Sen Pantaleon Günü, Türk ordusu ikinci hücumu yaptı. Bir gece evvel ordugâh «Allah» ve «Muhammed» nidalarını hiç kesmemiş idi, tabiyeler üzerinde de İşkodra ahâlîsi Cenâb-ı Hakk'dan, Hz. Meryem'den, Sen Mark'tan, Sen Etienne'den niyaz ederek harbe hazırlanmış idiler. Dominiken Rahibi Fra Bartelemio (Barteleme) ile süvarilerin reîsi Nikolomoneta at ile şehri dolaşarak, müdâfaa için her-şeyi hazırladılar ve herkesi vazifesini ifâ için teşci ettiler. Gün doğmağa başlayınca, her taraftan da hücum başladı. Yeniçeriler, tabiyelerin üzerinden yuvarlanan taşlara ve kendilerini çeviren ok bulutlarına rağmen, cesurca gediklere çıktılar. Harâb olmuş olan istihkâmları böylece geçtikten sonra -şehrin son dâiresini teşkil eden- dahilî surlara tırmanmağa çalışıyorlardı; arkalarından gelen yeni yeni muhacimler ilk safları itiyor ve onları tabiyenin tepesine kadar adetâ zorla götürüyordu: Lâkin muhacimler

⁷⁰¹ 27 Temmuz 1478: 26 Rebi'ül-âhîr 883.

tabiyenin tepesine varmadan, mızrak ve kılıç darbeleriyle delik deşik oluyor, daha harb etmeden hayatı terkederek arkadaşlarının üzerlerine düşüyorlardı. Fakat arkadaşları da bundan cesaretlerini kaybetmiyorlardı.⁷⁰²

Mehmed o kadar muannidâne bir mukabeleye tesadüf ettiğinden dolayı pek ziyâde hiddetlendiğinden onbir topu birden büyük kapı üzerine yöneltmek ve -muhâsırları da birlikte döğ-mekten korkmuyarak- mahsurlar üzerine ateş etmek için emir verdi. Bu emir yerine getirildiği vakit, şehir içerisine girebilmiş olan Yeniçeriler, arkalarından ansızın gelen bu hücumdan korkarak durdular ve fevkalâde bir bozgunluk içerisinde firar ettiler. Mehmed bunu görünce vermiş olduğu dehşetli cidal emrinin faydasız olduğuna kanaat getirerek ve: «İşkodra'nın ismini bile hiç işitmemeli idim; bütün gayretim bunun surları önünde akim kaldı!»⁷⁰³ diyerek, ric'at işaretini verdirdi.

İşkodra'ya birinci ve ikinci hücum Mehmed için ordusunun en güzî-de kısmından üçte birine yakın bir miktara mâl olmuştu. Pâdişâh, üç gün sonra bir harb meclisi topladı. Evranos-oğlu Ahmed,⁷⁰⁴ efendisinin arzusunı keşfederek İşkodra muhasarasını kaldırmayı ve şehri abluka için askerin bir kısmını bırakmayı teklif etti.⁷⁰⁵ Muhâsırları her türlü yardım alma ümîdlerini yoketmek için, herşeyden evvel eyâletin bakiyyesini itaat altına almağa ve civarda -henüz Venediklilerin elinde bulunan- kalelerden başlamağa karar verildi. Rumeli Beğlerbeği, Şabibak'm (Ksabyako) zabtına me'mûr edildi. İşkodra'dan kırk mil mesafede Zenta Gölü'nün sarp sahili üzerinde bulunan bu müstahkem mevkie Jan Çernoviç hâkimdi. Bu, hiç

⁷⁰² Barletius, a.g.e., 2, s. 420, 432 Andrea Navaelero, s. 1155, Sismondi, s. 148.

⁷⁰³ Barletius İskender ve Sezar'dan dahî bahsettirir. Sansovino, Barletius'un Sultân Mehmed ile Moneta'ya isnâd eylediği nutukları geçmeyi münâsip görerek tercümenin ikinci kısmını kı-saltmıştır.

⁷⁰⁴ Vezîr-i âzamlık makamından azl ile habs edilmiş ve hâlâ mah-bus bulunmuş olan Gedik Ahmed değil. Venedik müverrihleri ve onlardan naklen Knol (Knolles) ve Sismondi Evranos-oğlu Ahmed ile Gedik Ahmed'i karıştırırlar. Sismondi (11, s. 146) Süleyman Paşa'yı Rumeli Beğlerbeği göstermekle diğer bir hatâ yapar. Barletius'un sarfî ifâdesine nazaran bu me'-mûriyet Dâvud Paşa uhdesinde idi; zâten Osmanlı müverrihleri Süleyman'ın o vakit hapiste bulunduğunu söylüyorlar.

⁷⁰⁵ Barletius; Ahmed Beğ'e irâd ettirdiği nutukta coğrafya bilgisini ortaya koymaya bir vesile daha bularak Sultân Mehmed'in fethettiği oniki hükümet ile iki yüz şehri tantanalı bir surette sayar. Bu oniki nûkûmet şunlardır: 1 - Pont (Pontus); 2 - Bitini (Bitinya); 3 - Kapadokya, 4 - Paflagonya, 5 - Kilik-ya; 6 - Pamfili; 7 - Lisi; 8 - Kari; 9 - Lidya; 10 - Firjia; 11 - Nikodemi; 12 - Nişe ve Bursa. Onuncuya kadar sayılan mahaller birer hükümet olmayıp' Cj^apedia eserinde açıkça gösterilen Asya'nın eski taksimatı icâbınca birer vilâyet olmasıyla beraber, Fâtih tarafından fetholunmuş olmak üzere kabul edilebilirse de, son iki ülkede bildirilen üç şehir Fâtih'ten çok zaman evvel ele /geçirilmiştir. Müteakiben saydığı şehirler içinde Karaman beğlerinin ikametgâhı olmak üzere Skan-delorum'un yeniden yazıldığı görülmüyor. Bunun Konya olması muhtemel gibi görünüyor, husûsiyle İkoniom'dan ayrıca bahsetmemiştir. Ancak Kıbrıs fethine dâir Venedik elçisinin raporlarından anlaşılıyor ki Skandelerum deniz kenarında idi, çünkü bu şehrin limanından gemilere bindirilmiş askerden bahsolunuyor (İskenderun?).

muharebe etmeden, alçakça teslim oldu. Bilakis Drivasto kalesi onaltı gün, surları yıkılıp da bir hurûcda se-kizyüz kişi, yâni muhafızlarının büyük kısmı esîr edilinceye kadar mukabele etti. Bir taraftan Türklerin toplarıyla, bir taraftan veba ile telef olan mahsurların geri kalanları adedce noksanlarını şecaatle tamamladılar ve hemen hepsi silâh ellerinde olarak öldüler. Mehmed kaleyi hücumla zaptetmek şerefini muhafaza etmişti, kaleye kumanda eden Jak Dö-musto, beşyüz esîr ve ahâlînin bakiyyesi ile birlikte İşkodra surları önüne götürüldü. Pâdişâh İşkodra Önünde, sekiz bin askerle Ömer Beğ'i bırakmıştı; bu esirlerin hepsi -İşkodra'da mahsur olanlara, müdâfaada daha fazla ısrar ettikleri takdirde akıbetlerinin neye müncer olacağını anlatmak için- onların gözleri Önünde idam edildi. Alessio şehrini ahâlîsi terketmişti. Burası da Rumeli Beğlerbeği'nin emriyle yakıldı. Yalnız An-tivari kalesi Türkler'in bütün gayretlerine karşı koydu. Yaz mevsiminin büyük kısmı bu muhasaralarla geçmişti. 8 ve 9 Eylül 1478 arasında bulunan gecede, Mehmed, Paşa Dağı'ndaki ordugâhı kaldırarak, kırkbin kişi ile yürüdü. Rumeli ve Anadolu Beğlerbeğileri, Alessio ve Drino (?) nehrinin mansabmdaki çevresi 7 mil olan adanın zaptından sonra, İşkodra'ya döndüler. Ada'da ansızın esîr edilen iki kadırganın taifesi olan elli kişiyi İşkodra surları önünde idam ettiler. Bu iki Osmanlı kumandanı şehrin etrafında kurdukları sıkı ablukaya rağmen, Venedik donanmasının Buyana nehrinden çıkarak İşkodra kenarına kadar gelebilmesini önlemek için nehir üzerine kurdukları tâbiyeli köprüyü Katilina Meydanı denilen mahalle kadar uzattılar ve mahsurlara gelebilecek her türlü imdadı kesmek için, bu ovanın kenarında kaleler yaptırdılar. 18 Eylül'de, mevsim pek ilerlemiş olduğundan Anadolu Beğlerbeği Asya yolunu tuttu; Teşri-nisânî'nin başlarında da Rumeli Beğlerbeği ordugâhını kaldırarak Kos-tantiniyye'ye döndü. Evranos-oğlu Ahmed Beğ, ablukaya devam etmek için, kırk bin süvârî ile İşkodra önünde kaldı. Bu esnada İşkodra içerisinde zahire noksanı hissedilmeğe başlamış ve mahsurların ekmele sudan başka yiyecekleri kalmamıştı, tsâ'mn doğum günü arefesinde birkaç îtal-yan şehre girip, bir Venedik sefaret hey'etinin kat'iiyen sulh akdetmek me'mûriyetiyle Kostantiniyye'ye gitmek üzere yolda bulunduklarını söyleyerek, ahâlînin şecaatini artırdılar. Bu haber ahâlîyi ıztıraba cesurca tahammül etmeğe teşvik etti. Bir ay sonra sulh ahidnâmesinin İşkod-ra'nın teslimini bildiren husûsî şartla akdedildiğini haber aldılar. Bu ahid-nâme mucibince, mahsurlar Osmanlı tâbiyyetiyle müsterih bir şekilde İşkodra'da kalmakta, yâhud istedikleri yere çekilmekte

serbest idiler. Flo-rida Yunima'nın bir nutku üzerine, yalnız muhafız askerleri değil, ahâlî dahî ikinci şıkkı tercih ettiler. Antuvan Döleze, ahidnâmenin tamamen icrasını rehinlerle te'mîn ettikten sonra, bu kanlı muhasaradan hayatta kalan dört yüzelli erkek ve yüzelli kadın ile İşkodra'dan çıktı. Bunlar kilise eşyasını, zurûf-ı mukaddeseyi, toplan, servetlerinden kalan şeyleri yanlarına alarak Osmanlı ordusunun arkasından -kendilerine hiç ilişil-miyerek- geçtiler; bu masuniyet, İşkodralılar'ın Türklere telkin ettikleri hürmetten ziyâde, onların evvelce te'mîn etmiş oldukları rehinlerden ileri geliyordu. Mahsurların gidişini takiben Osmanlı ordusu muzaffer bir şekilde İşkodra'ya girdi.⁷⁰⁶

Venedik ile Osmanlı hükümeti arasındaki harbe son veren sulhun taf-sîlâtını söylemezden evvel, İşkodra muhasarası esnasında Krıyol'da, Karniyola'da, Karintiya'da, Istirya'da vakıalara bir göz atmalıyız. Akıncılar'ın, ırsî reisleri Mihâl-oğlu Alî Beg ile biraderi İskender ve Malkoç-oğlu kumandasında olarak, muhasara ordusunun ileri gittikleri ve her tarafı yağma ettikleri evvelce görülmüştü. Akıncılar, Dâvud Paşa'nın nizâmı ordusu ile gelişini müteâkib Arnavudluk'tan hareket ederek -bir sene evvel İzonzo nehri sahillerinde yaptıkları tahribatı yenilemek için- Kriyol üzerine hücum etmişlerdi. 1466/870'de Misel Silaci ve Greguvar Labatan'a karşı muzafferiyeti ve 1476/88Ö'de iki Dosi'lere karşı hezimetini ile malûmumuz olan⁷⁰⁷ İskender, yaz hasadını müteâkib İzonzo nehri sahilinde zuhur etti.⁷⁰⁸ Venedik Senatosu bu harekettten haberdâr olunca o hat üzerine, büyük bir

⁷⁰⁶ Barletus, a.g.e., 3, nihayette.

İşkodra fethine dâir olan bu tafsîlâtı Haramer ecnebi müverrihlerinden almıştır. Bizimkilerin telhisi şudur: «Gedik Ahmed Faşa Arnavud tsken-derdyye'i teshirine me'mûr olduğu halde i'tizâr eylediğinden vezâret-i uz-mâdan azı ve Boğaz-kesen karasında habs edilerek 883'de Pâdişâh bizzat azimet eyledi. Evranos oğlu Ahmed ve Turhân-oğlu Ömer beğler yollan, köprüleri ta'mîr etmek, lâzım gelen yerlerde yeniden köprüler kurmak üzere önden gönderilmiş idiler. Ksnâ-yı râhda Akce-Hlsar istlmân eyledi. İşkodra'nın bir tarafından Drin cereyan ider. Üç tarafı Leş, Dragos (Drigos), Gölbaşı kal'alarıyla mahfuzdur. Leş, Drln ve Buyana nehirlerinin mansabında; Dragos bir tepenin üzerinde; Gölbaşı gölün ağzındadır. Mevke-i hümâyûn tskodra'ya vâsıl olunca, Drln kemâl-i tuğyan hâl'nde olduğundan üzerine köprü kuruldu. Bundan sonra şehir muhasara edildi. Ve pek çok bakir (?) getirilerek, kaleye hâk'm yerlerde «ejder-peyker» toplar döküldü; fakat hisar alınamadı. Rumeli Beğlerbeği Dâvud Paşa, Gölbaşı karasını teshir eyledikten sonra Anadolu Beğlerbeği Süleyman Paşa ile birlikde Dragos (Dargus, DrigusVu ve muaahharan Leş'l aldılar. Leştiler gemi ile nehirден kaçarken Osmanlılar nehre atılarak onları esir ettiler. İşkodra'nın karşısında bir kal'a İnşâ ve muhafazasına Evranos-oğlu Ahmed Beğ me'mûr ed'lerek, ordu İstanbul'a avdet etti ve Süleyman Paşa azl fle mansıbı Köygü (Kökl) Mehraed Paşa'ya verildi. Altı ay sonra İşkodralılar mal ve ıyâllertne taarruz edilmemek şartıyla teslim teklifinde oldukları ma'rûz olarak, bu suret kabul edildi. İşkod-ralıhar hisarı bosaldup beş Venedik gemisi ile gitdiler.» Tâcüt-Teyârth,

Haber-i sahih. (Mütercim)

⁷⁰⁷ Borifhüus, 1, 4, s. 554 ve 582; Sismond'l'da Dîarium Parmense'ye dahi müracaat, 11, s. 150.

⁷⁰⁸ SabeUiko, 3, kitap: 10, varak: 226; Halkondilas'in lahikasında, s. 320, Bale basımı.

şöhret sahibi bir zabıt olan Şarl DÖmonton⁷⁰⁹ kumandası altında bir ordu gönderdi. İskender, ordusunu iki fırkaya tak-sîm etti; birincisiyle Gradiska yakınından nehri geçerek, diğerini -ric'at hattını emniyet altında bulundurmak üzere- karşı sahilde bıraktı. Bu hareket stratejik kaidelere uygun olduğu gibi, İskender Beğ -süvârîsiy-le Gradiska surları Önünde siper almış olan- Monton'un muharebeye girişeceğini ümîd ediyordu. Lâkin Venedik generali bir sene evvelki felâketlerden ibret almış olduğundan, askerinin şiddetini zaptederek yerinden kımıldamadı. İskender, bütün bir gün bekledikten sonra, Gradiska'-dan dört bin adım mesafede Medea ve Kormons Dağları arasında ordu kurdu.⁷¹⁰ Ertesi gün bu mevkii de terkederek, Mansan tarafından geçip Karintiya ve Aşağı İstirya dağlarına doğru giden yolu tuttu. Otuz bin Türk -memleketleri her taraftan kateden yolları bilmedikleri halde- Karintiya yaylaları üzerinde dolaştılar ve geçilmesi en güç yerlerden hayrete şâyân bir cür'etle geçtiler. Yolları bir kayalığa tesadüf ettiği vakit, atlarını kayadan kayaya iplerle çekerlerdi, dik bir kayalığı -ki üzerinde ikiyüz adım bir mesafede hiçkimse çalılara tutunmadan geçmeğe cesaret edememiştir- bu suretle geçtiler. Karniyola'dan Karintiya'ya giden yegâne kavşak üzerindeki derbend olan Levabil mevkiine geldikleri vakit derbendi, memleket ahâlîsi tarafından işgal edilmiş buldular. Lâkin bunlar Türkler'in en sarp kayalardan ne kadar cür'etle aştıklarını görünce kaçarak, memleketlerini düşmanın tahribat ve mezâlimine terkettiler.⁷¹¹ 19 Temmuz 1478'de Türkler -üçüncü defa olarak- Drava nehri kenarında ortaya çıkarak oradan Vaisenfels ve Villah'a doğru gittiler; oralardan da on bin esîr getirdiler.⁷¹²

tşkodra Osmanlılar'ın eline düşmezden evvel ve Drivasto ile Alessio kalelerinin teslimine mecbur oldukları esnada Antivarl onlara şiddetle mukabele etmekten geri kalmamıştı. Eskiden «Lisos» adı verilen Alessio'-yu Siraküza'lı Deniz te'sîs etmiş ve bununla Adriyatik Denizi üzerinde hâkimiyetini te'mîn eylemek istemişti. Makedonya Kralı III. Filip Alessio'-yu bir harb hiylesi ile zaptetmişti. Illirya Kralı Jentius bu kaleyi Roma-lılar'a teslim etmiş olduğundan, onlar da cumhur (Roma cumhuriyet) ahâlîsinden oraya muhacir nakletmişlerdi. Pompe'nin generallerinden Ota-silius o

⁷⁰⁹ SabeUÛro bunu Karulus Porte Braçius tesmiye eder.

⁷¹⁰ Sabelliko: Intra Medeae montem et Cremonem.

⁷¹¹ Halkondilas'da SaUelllko, Bale basımı, s. 340.

⁷¹² Mejiser, Osmanlı ordusunun takip ettiği yolu ve konakladığı mahalleri tamâmiyle tarif eder. Bonfin'us, kitap: 4, s. 613, otuz bin kişi eder. Me-Vtense Vekayin&m«si 1478/882; Katona'da Dölogos, 12, s. 165.

mevkii bir müddet işgal etti.

Otasilus Alessio'dan silâhlendirilmiş ve onun yeminine inanarak teslim olmuş olan donanmanın taifesini gaddarca katliâm ettirdi. Bundan sonra İskender Beğ'in, muzafferiyetleriyle oraya canlılık verinceye kadar târih, Lisos'un ne olduğuna dâir hiçbir şey söyleyemez. Osmanlılar şehrin surları dâhiline girdikleri vakit bütün ordu İskender Beğ'in mezarı etrafına toplandı. Na'sı kemâl-i hürmetle mezardan çıkararak, cesedinden kalmış olan kemiklere hayretle temas ettiler; aralarından bâzıları bu kemiklerden bir parça ele geçirmek bahtiyarlığına nail olunca, yadigâr makamında altın ve gümüş mahfazalara koyarak -kuvvet ve şecaat verir muskalar gibi- boyunlarına taktılar.⁷¹³ İskender Beğ ismine bağlı olan şecaat ve muzafferiyet fikri bu derecelerde büyüktü. İskender Beğ'in Türkler indinde hâtırası o kadar yaşamakta idi ki -^vaktiyle onun nâmı kuvvetiyle Osmanlılara karşı kendisini müdâfaa etmiş olan- İşkodra şehrinin ismini - zamanımızda dahî hâiz olduğu- «İşken-deriyye» yâni «İskender Beğ şehri»ne tahvil eylediler.⁷¹⁴

Venediklilerin İşkodra havalisini II. Mehmed'e terkettiğini bildiren ahidnâme 26 Kânunisânî 1479 (883) târihinde Venedik vükelâsından Ciovanni Daryo⁷¹⁵ tarafından imza edildi. Cumhur (Venedik) bu ahidnâme ile Pâdişah'a yalnız İşkodra şehrini değil, son harbte zaptetmiş olduğu kalelerin hepsini de -muhafızları silâh ve eşyalanyile çıkmak şar-tiyle- teslîm etmeyi taahhüd ediyordu. Bundan başka, çatışma başlamazdan önce Pâdişah'ın şap iltizâmı için taleb ettiği ellibin duka yerine, iki sene zarfında yüzbin duka ödemeye muvafakat ediyordu. Sultân Mehmed de, muharebeden evvel Arnavudluk'da, Mora'da, Dalmaçya'da hâkim olduğu yerleri -ışkodra ve Kroya ile oralara tâbi arazîden mâada- tamamen iadeye razı oluyordu. İki

⁷¹³ Bu hikâye Barletius'un İskender Beğ'in Hayat ve Ef âli eserinde 8. kitabın sorumludur. Ancak o müellif her nekadar mev-sûkiyetini te'mîn ediyorsa da, İskender Beğ'in Sultân Meh-med'e kılıcını göndermiş ve Pâdişah'ın da kılıcı kullanan elin gönderilmediğini teessüf sadedinde söylemiş olduğuna dâir Spandojino'nun yazdığı rivayetten daha ziyâde şâyân-i vüsûk değildir. Hattâ İmparatorluk Müzesi'nde İskender Beğ'in olmak üzere gönderilen kılıcın, hakikaten İskender e âid olduğunu zannetmek kolay değildir. Miralay Viyala Sommier «Karadağ'a Târihi ve Siyâsî Seyâhat»inde başka bir efsâne yazar: Güya Sultân Mehmed İskender Beğ'in mezarını açtırmış da, titreyerek ve saranp gözü yaşla dolarak çekilmiş. Miralay Viya-la'nın bu fecî tafsilâtı nereden aldığını bilemem; Barletius buna dâir bir söz söylemiyor. Zâten Alessio bizzat Pâdişah tarafından alınmayıp Rumeli paşası tarafından zaptedilmiş ve yakılmıştır.

⁷¹⁴ Hacı Kalfa'nın Rûm-îlî'si, s. 136. (Hoca'ya nazaran Osmanlılar tskodra'yı Arnavud İskender Beğ'e değil, Makedonyalı Büyük İskender'e nisbet ediyorlardı: cîskenderiyye Rûm-ili vilâyetinin cânib-i garbisinde bir kûh-bü-lend üzere yapılmış İskender-i Zülkarneyn'e mensûb bir hısın-ı hasîndür.» Sa'dü'd-dîn, c. 1, 563. «Zülficarneyn» tâbiri yanlıştır. Mütercim).

⁷¹⁵ Lojiye, 7, kitap: 27, 347. Daro, 2, s. 478. Sismondî, 10, s. 154. Spandojino, s. 60. Sabelliko, sefiri Benediktus Trevizanus tesmiye eder.

hükümetin hududunu kat'î surette tâ'yîn için iki taraftan husûsî me'mûrlar gönderilecekti. Padişah, Kostantiniyye'-de bir Venedik balyosu (sefiri) ikamet ederek, vatandaşları olan Venedikliler üzerinde hukukî mes'elelerde kaza hakkı olmasına rızâ göstermişti. Bunlardan başka Venedik senelik onbin duka vergi vermeye mecbur idi; bu şart bir zillet konusu olarak görülürse de, esasen Osmanlı Devleti gümrükleri için bir nevi aboneden başka birşey değildi: Çünkü bu meblâğ mukabilinde, Venedik emtiası Zât-i Şâhâne'nin bütün memleketleri gümrüklerinde husûsî bir serbestiye nail olacak idi. Ciovanni Dar-yo, bir maharet daha göstererek, husûrî bir madde ile «Şayet bir hükümet, Pâdişah'ın askerleri tarafından hücumla düşürülmezden evvel kendi rızâsı ile Sen Mark bayrağını açacak olursa, Pâdişah'ın o hükümeti Cumhûr'un tabii yâhud müttefiki tanıyarak arazîsine tecâvüz etmeyeceğini» de kabul ettirdi. Osmanlı askerlerinin saldıkları dehşeti Venedik Cumhuriyeti şu suretle kendi lehine çeviriyordu.⁷¹⁶ Sulh akdedilince Ciovanni Daryo Pâdişâhın huzuruna kabul -olunarak kendisine işlemeli çuhadan üç kaftan giydirildi. Ciovanni Daryo, Kroya'nın cesur müdafii Piyetro Vettore'nin serbestisini de istihsâl" Vderekz-zevcesi ve çocuklarıyla mah-besden çıkardı. Senato yeni bir sefir intihâb edinceye kadar Daryo'nun Kostantiniyye'de balyos vazifesini ifâ etmesini kararlaştırdı. Bu ahidnâ-me, i'tirâz edilmeksizin icra edildi. Venediklin husûsî me'mûrları Türk-ler'e Mora'da Himara, Manya dağlarıyla Strimoli, Sarafona, Rumpuna kalelerini terk ettiler. Limni adası dahî Türkler'e terkedildi. İki taraftaki esirler fidyesiz bırakıldılar. Sen Mark Yortusu günü, yâni 25 Nisan 1479 (883) de Cumhûr'un o vakte kadar icra etmiş olduğu muharebelerin en müthiş olan onaltı senelik bir harbden sonra, Venedik hükümet reisi sulh için yemîn ederek, bütün ahâlî bunu sevinçle kabul etti.⁷¹⁷

Sultân Mehmed ahidnâme-yi te'yîd ve Bâb-ı Hümâyûn ile Cumhur arasındaki

⁷¹⁶ Andrea Navaciyero, Venedik Tarihi, s. 1159-1160. K&ntemlr, 3. 1, bâb: 32. Gallimakus: Venedik'in Osmanlılara Karşı Seferleri (Şefirleri?), s. 419. Sismonti, 11, s. 155. Lojiye, Venedik Tarihi, 7, 27. s. 348.

⁷¹⁷ Sismonti, 11, s. 157. Arnavudluk seferini ve İşkodra fethini yazan Osmanlı müverrihlerinden şunları zikretmelidir: 1 - Neşrî, varak: 234; 2 - İdrîs, varak: 165-168; İdrîs Rumeli beg-lerbeği Süleyman ve vezir-i âzam Gedik Ahmed Paşa'nın nazar-ı şahanedan ve me'nûriyetlerinden nasıl düşmüş olduklarını tafsil eder. Ancak Süleyman'a Dâvud Paşa değil, Gü-yegü (Güveyi) Mehmed Paşa'nın halef olduğunu ve İşkodra muhasarasını, kumandan olarak Evranosoglu Ahmed'in idare ettiğini yazar. Bu Ahmed Beg, Avrupa müverrihlerinin bâ-zan vezir-i âzam Gedik Ahmed Paşa ile (Mat yâhu^ Amat-beg), ve bâzan Turhan-oğlu Ömer Beg (Marbeg) ile karıştırdıkları zâttır. 3 - Bratoti'de Sa'dü'd-dîn, 2, s. 305; 4 - Ali, II. Mehmed saltanatından 19. fasıl; 5 - Solak-zâde, varak: 62; 6 - Ravmtül-Ebrâr; 7 - Hacı Kalfa, Takvîmü't-Tevârih, 883/1478, 8 - Hezârfenn; 9 - Küçük Nişancı, 10 - Lûtfî, varak 32; 1 - Nuhbetü't-Tevârih, varak 101; 12 - Hacı Kalfa'-nın Rûm-ili'si, s. 36.

rabitaları genişletmek için yeni müttefiki nezdine bir sefir gönderdi.⁷¹⁸ Sefir hükümet reisinin nezdine mutantan¹ bir surette kabul olunarak -me'mûr olduğu üzere- iki millet arasında teessüs eden iyi münâsebetlerden dolayı Pâdişâhın hoşnudluğunu tebliğ etti. Sefir, II. Mehmed Venedik Cumhur Reîsi'ne karşı bir hürmet-i mahsûsa beslediğine delil olmak üzere, reîs murassa bir kemer takdim ederek, Padişah bu kemeri ne vakit geri isterse derhâl iade edilmesini arzu ettiğini tebliğ ettikten sonra, o yolda bir talebin son ahidnâmenin ve Cumhur ile Bâb-ı Hümâyûn arasında akdedilmiş bilcümle muahedelerin bozulmasına açık bir delîl olacağını beyân etti. Sefir, bundan başka bir de büyük altın kadeh getirmiş idi ki, Venedik'te ikameti esnasında Hükümet Reisinin sofrasına her davet edilişinde ve reîs ve oniki husûsî müşâbir ile birlikte taam ettikçe bu kadehten içmek için emir almıştı. Venedik asilzadeleri sefiri pek büyük teşrifat ile kabul ettiler; o da bu teşrifatı pek yüksekte telâkki eyledi. Diarium Parmensc müellifinin söylediğine göre, senato, başka bir ahidnâme daha imza etti ki, bunun hükmünce Pâdişah'ın memleketlerinden bir tarafı hücumu uğrayınca, Cumhur orasını müdâfaa için yüz kadırgadan mürekkep bir donanma çıkarmayı taahhüd ediyordu; sefir de, Cumhur talep ettiği zaman Osmanlı Devleti hesabına silâhlendirilmiş yüzbin süvârî askeri vermeyi Padişah nâmına va'd etti.⁷¹⁹ Bu hususta yalnız bir müverrihin sözüne i'timâd etmek caiz değilse de, Cumhûr'un bu ahidnâmenin akdinden itibaren o vakte kadar takip etmiş olduğu siyâsetten büsbütün başka bir hatt-ı hareket ittihaz et' tiği şübhe götürmez. Venedik Senatosu «Katolik» lâkabiyle yâdolunan Ferdinand'ın misâline uygun olarak düşmanlarına karşı Türkler'in dost-luğuyla kuvvet kazanmıştı. Senato'nun Bâb-ı Hümâyûn ile akdetmiş olduğu ittifak evvelâ Ferdinand'ın, sonra Macarların aleyhine döndü. Senato

⁷¹⁸ Bu sefir Venedik müverrihlerinin ve onlardan naklen Lojiye'-nin (c. 7, s. 357) yazdığı gibi bir paşa olmadığında şübhe yoktur. Çünkü Onbeşinci asrın başlarına kadar Osmanlı Devletinin tebligatını ulaştırmak için ancak çavuş ve müteferrikalar me'mur olurlardı. Hattâ on ve yirmi sene sonra Pâdişâhlar Venedik'e Sipahiler ve tercümanlar göndermekle iktifa etmişlerdir.

⁷¹⁹ Venediklilerin Türkleri İtalya'ya getirmek ve Türklerle ittifak etmek için vâki olan mesâisinden ileride sırası geldikçe bahsedeceğiz. Enek'in kroniğinde dercedilen bir fıkraya nazaran Venedikliler 1475 senesinden itibaren, yâni Sultân Meh-med'le akdedilmiş olan bir mütâreke esnasında Pâdişâh'ın Macaristan'a yaptığı seferde mühimmat tedârik etmişlerdir. Mat-yas Korvinus Sabac'ı aldıktan sonra, Venedik Cumhûriyeti'nin mühürleriyle mühürlenmiş ve oklarla dolu iki fiçı bulmuş. Ancak bunun sıhhati teslim olursa da, tacirlerin işi olmak lâzım gelir. Engel'in Macaristan Târihi'nde, c. 6, s. 845, Venedik'in yirmidört elçisi ve Osmanlı elçisi tarafından yapılan hasar ve münasebetsiz harekât ve şâire hakkında söylediği şeyler esastan âridir.

Bütün İtalyan müverrihleri arasında yalnız Diarium patmense müellifi bu ittifak ahidnamestnden bahseder. Lojiye'ye müracaat, 7, s. 359.

Pâdişah'ın askerlerini Venedik hududundan uzak tutmağa çalışırken, onları mümkün olduğu kadar düşmanları üzerine sevk ediyordu. Şu suretle - «Gayet Hristiyan» kral ile Hristiyanlık düşmanları arasında akdedilen ve Avrupaca kötü bir şöhreti olan ahidnâmeden takriben yarım asır evvel Napoli ile Venedik, vukua gelen münazaalarında Osmanlılarca dayanıyorlardı. Diğer taraftan Pâdişâh da Hristiyanlarca körükö-rüne ve fasılasız harbedecek kadar maharetsiz olmadığından, zamanına göre Hristiyanlar'a yine Hristiyanlar aleyhine, yâhud -Osmanlı müverrihlerinin tâbiri veçhile- domuzlara karşı köpeklere ve köpeklere karşı domuzlara⁷²⁰ yardım gösterdi.⁷²¹

ONYEDİNCİ KİTAP.....
II. MEHMED'İN FETİHLERİ

⁷²⁰ Hammer bunu hangi müverrihten aldığını söylemiyorsa da, asnn muk-tezâsı olmak üzere her milletin târihlerinde bu türlü tâbirler vardır. Mütercim.

⁷²¹ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/127-153

ONYEDİNCİ KİTAP

II. MEHMED'İN FETİHLERİ

Türk akın ve yangıncılarının tahrîb edici dalgalarına Venedik muahedesiyle Kriyol cihetinden bir sed çekilmiş olduğundan, bunlar yine 1479/ 884 senesinde şiddetlerini bir kat daha artırarak Macaristan'a doğru yürüdüler. Teşrinievvel başlarında kırkbin kişiden mürekkep bir Türk ordusu,⁷²² oniki paşanın kumandasında olduğu halde, Transilvanya'yı is-tîlâ etti,⁷²³ iki Mihâl-oğlu Alî ve İskender ile iki Evranos-zâde Hasan ve İsa Beğler ve Malkoç-oğlu Balı Beğ, bu kumandanlardan idi. Lâkin Macaristan için bahtiyarlığı mûcib ahvâlden olmak üzere bu reisler arasında az vakit içinde ittihadsızlık çıkararak, orduyu zayıf bıraktı.⁷²⁴ Transilvanya Voyvodası Etienne Bator - ganimet mallarını hamilen Kı-zıl-kule derbendinden dönmeğe hazırlanan-Türk ordusunun ric'at yolunu kesmek için bütün askerini ale'l-acele Sasvarus'da (Brosk) topladı. Kral Matyas Korvinus'un Bohemya ve Lehistan muharebelerinde mu-zafferiyetleriyle temeyyüz etmiş olan Tamışvar kontunu imdada çağırdı. 13 Teşrinievvel 1479'da Karlsburg*dan yirmibeşbin adım mesafede kâin Genkermeje ovasında iki ordu muharebeye başladı. Bator, Saksonları sol cenaha, Çekelyenler*i sağ cenaha koydu. Onların arkasında Eflâklılar, en son safda dahî Macar ihtiyat askeri bulunuyordu. Merkezde bulunan ağır süvarilerle Transilvanya Piskoposu Vladislas Dökereb maiyyetindeki askerin kumandasını bizzat voyvoda aldı. Muharebeden evvel icra ettirdiği bir dînî âyîninde bütün asker hazır bulunarak, âmirlerinin emri olmaksızın mevkilerini terketmeyeceklerine yemîn ettiler. Hıristiyanların sol cenahı evvelâ mağlûp oldu; üçbin Sakson kendilerini Muruz nehrine atarak, büsbütün mahvolmaktan bu suretle kurtuldular. Bunun üzerine sağ cenah ric'ate başladı. Lâkin Bator, firarilerin önüne atılarak, onları yine düşman karşısına

⁷²² Dölogos'a nazaran yüzbin.kisi; Kronstad'da bir kitabeye nazaran altmış-beşbin; Bonfinius ve Oalhus'a nazaran altmış bin; Solakzâde, Sa'dü'd-dîn, Âli'ye nazaran otuz bin. Katöna'ya müracaat, 16, s. 240.

⁷²³ Matyas, Papa IV. Sixt'e yazdığı mektupta Osmanlı ümerâsından dördünü zikreder: Elibeg (Alî Beğ), Scanderbeg (Mihâl-oğlu İskender Beğ), Esibeg (İsa Beğ), Marchos rit (Malkoç). Müverrih Olahus bunu daha doğru olmak üzere Balı Beğ diye isimlendirir. Lâkin Macar müverrihlerinden DÖ Logos'un kendi lisanına ait isimleri bozarak meselâ Bator İstuan'in «Batheystwan», PolKinis'i Xyacz yaptıkları görülünce, bu müverrihlerin Osmanlı isimleri imlâsını bozmalarına taaccüp olunur mu? Matyas bu dört zâttan sonra daha «Yedi voyvodamdan bahsettiğine göre, Engel'in Macaristan Târîhi'nde zannettiği gibi beş değil, cem'an onbir Osmanlı ümerâsı zikretmiş oluyor.

⁷²⁴ Osmanlı müverrihleri ordunun mağlûbiyetini reislerin ittihadsızlığına atfeder.

getirdi; Bator'un altında iki at telef olarak, kendisi de aldığı altı yaradan kan kaybettiği ve askerinin tekrar mevkiini terkede-ceği sıradaydı ki Tamışvar Kontu Kınış (veya: Keynis)'in getirdiği⁷²⁵ yardımcı askerler tam vaktinde olmak üzere yetişti; Kont şiddetle harb meydanına atıldı. Kınış, yaralıların hırıltı ve iniltileri, şiddetli olan muharebenin gürültüleri arasında, gök gürlemesine benzer bir ses ile «Neredesin Bator?» diye haykırdı. Bator, ölüm derecesinde olduğu halde bu nida üzerine kuvvetini son defa olarak topladı ve askerini harbe teşcî etti. Bundan sonra harbin tâli'i değişerek Türkler tamamen münhezim oldular. Aralarından otuz bin kişi harb meydanında kaldı.⁷²⁶ Maatteessüf, gâlibler muzafferiyetlerini vahşice mezâlimlerle lekelediler. Hunyad, Mezîd Beğ'e karşı muzafferiyetinden sonra yemek yerken esirleri karşısına getirerek baltalanmasını emrettiği gibi, Kınış de mağlûpların ce-sedleri üzerine sofrasını kurdurarak⁷²⁷ -bu gibi bir tasavvurda bulunduğu îslâm Hâlifeleri târihinde görülen- Ebû Abdullah es-Seffâh'a benzedi. Şarab, ölülerin kanına karıştı; gâlibler -insan eti yiyen vahşiler gibi- mevtaların üzerinde raksettüer ve onları ayaklarıyla çiğnediler. Kınış, kendisi de mevtalardan birini dişleriyle ısırды ve bunu öylece tutarak harb raksını icra etti.⁷²⁸ Ertesi gün Kınış, düşman cesedlerini ehram şeklinde yığdırarak ve bu harbde telef olan Etienne Bator ile sekiz bin Macar'ın cenazelerine son tâzîm vazifesini ifâ ettirdi. Bunların kabirleri üzerine inşâ edilen mâbed -Morten Mezarlığının îsviçreliler'e ihtarı gibi- bugün Macarlar'a ecdâdlarının kahramanlıklarını hatırlatmaktadır, şu kadar ki, İsviçreliler babalarının böyle bir ziyafetlerinden dolayı hicaba düşâr değildirlir.

Lâkin Türkler, muvaffakiyetsizliklerinden daha ziyâde cesaret alıyorlardı. Genkermeje mağlûbiyetinden bir sene sonra, Akıncılar, Karniyola, Karintiya ve İstirya'da yine tecâvüze başladılar. 1480 Temmuz'unun 29'-unda, Karniyola'da Sirginç ve Lûgoş (veya Lüküş)⁷²⁹ civarını yağma ettiler;

⁷²⁵ Engel, Macaristan Târihi, 3, s. 360. Llç'e nazaran Kınış Bator'a hasedinden dolayı yürüyüşünü geciktirmiştir. Lâkin Kınış'ın tercüme-i hâlinde iböyle bir zanna meydan verecek hiçbir şey bulunmaz.

⁷²⁶ Osmanlı müverrihleri bile -otuz bin tahmîn ettikleri- ordularının büyük bir kısmının bu muharebede telef olduğunu İtırâf ederler.

⁷²⁷ Bonfinius, 4, fasıl: 6, s. 612. «Süper cadavera etratae menrae.»

⁷²⁸ «Incalescent Baccho militarem Pyrrhicham saltarunt», Bonfi-nius, Aşere 4, bâb: 6, s. 206; bu vak'a Kınış'ın tercüme-i hâlinde münderictir; «Tashenbuchc für die vaterlandische Gesc-hichte.» Bunun 37. sahifesinde şöyle okunuyor: «Otuz sene (Otuzyedi) önce Macar Sidi'nin yine bu muharebe meydânında yediği taarruz tokadının şu suretle intikamı alındı.» Ancak yemek esnasında esirleri öldürmek o kadar ince bir vahşiliktir ki, ne İspanyol Sid'i Kampador, hattâ ne de onun isminin kendisine verildiği sîd-i Arabî (Ârab seyyidi) Battal buna asla cesaret edemezlerdi.

⁷²⁹ Mejiser, s, 1217.

Ağustos'un beşinde Sava nehrini dördüncü defa olmak üzere geçerek bütün Karintiya içerisine dehşet verdiler. Ramberg muhafızı Jorj Dö Şomburg Ran yakınında atlı köylülerden kalabalık bir asker toplayarak, bununla kendi süvari askerini takviye etti. Geceleyin o kadar trampete ve boru çaldırdı ki, Türkler bunları hakîkî miktarlarından pek çok zannederek çekildiler.⁷³⁰ Karniyola ve Karintiya'dan sonra, altıncı defa olarak yine İstirya'yı istilâ ettiler ve buraya iki taraftan birden girdiler.⁷³¹ Bir fırka Karniyola tarafından dâhil olarak Aşağı İstirya'da Mur nehri boyunca Graç'a kadar bütün memleketi tahrîb etti. Diğer bir fırka da Karintiya tarafından gelerek Yukarı İstirya'da ahâlîden pek çoklarını esîr ettiler ki, bunların arasında beşyüz de râhib bulunuyordu. Se-ka-o Baş-kilisesiyle şâir daha birçok kiliseler yağma ve tahrîb edildi.⁷³² Akıncılar, Türkiye ile kuzey tarafından hem-hudûd olan memleketleri bu suretle tahrîb etmekte iken, Mehmed, Azak Denizi sahilinde Muta kalesinin fethini donanmasına, Ermenistan'da Bayburd ve Erzincan yakınında Torul yâhud Tirol⁷³³ kalesinin fethini de oğlu Bâyezîd'e emretti. Mehmed ile Uzun Hasan arasındaki son muharebede, bu kalenin hâkimi Uzun Hasan tarafını tutmuş idi.⁷³⁴ Sultân Mehmed, takriben yine o sene zarfında Midilli adasında yeni bir kale inşâ ettirdi. Yine o sene zarfındadır ki, bir Osmanlı hükümdarının, idâri işlerin cüz'iyâtı-na bir nazar atfettiği görüldü: Padişahın -Yunanlılar zamanında Lim-ni'nin pek ziyâde şöhretine yol açmış olan- tıyn-ı mahtumun (mürekkep boyasının) özelliklerini tedkik için, bu adaya tabîbler göndermesi, Fâtih'in zaptettiği

⁷³⁰ Valvasur, 4, s. 378.

⁷³¹ Document monast in annaiibus Styriae ve Julyus'un Târih-* Siyâsi ve Mez. hebl'si, 6, s. 245.

⁷³² Türkler bundan evvel beş defa İstirya içerlerine girmiştiler:

1 - 1396, Niğbolu muharebesini müteakib (bkz. Schildberger),

2 - 1418, Radgesburg muharebesi zamanında, 3 - 1469, Silli'-ye kadar gittiler; İstirya müverrihleri bu akından ve Bâyezîd saltanatındaki birincisinden bahsetmezlerse de, işbu üçüncü akın Dö Logos'un eserinde 1, 13, s. 454, Dresler kronik'inde ve ondan naklen Katona'da, 65, 40, beyân olunmuştur. 4 - 1473, Vindişgraç'a, Silli'-ye, Volu (Volvi)'ya, Justeyn'e, Ran'a kadar gitmişlerdir. 5 - 1475, Ran surlarında mağlûp oldular. Türklerin Yukarı İstirya'da (1480) akınlarına dâir Seka Kilisesi mahzeninde (arşivinde) kıymetli bir vesika vardır; bu akın hakkında müverrih Julius Sezar (c. 6, s. 2463) Valva-sur ile İstirya Vekayinâmesi'nin (c. 3, s. 564) verdiği malûmattan fazlasını elde edememiştir. Mezkûr vesikanın varlığından bana en evvel haber veren Arşidük Jan'a müteşekkirim; daha sonraları vesikanın kendisine tevdi edilmiş bulunduğu Seka rahibi bana bir suretini göndermiştir. Aslı gayet büyük kıt'ada (14 parmak uzunluğunda ve 12 genişliğinde) iki varaka parşömeden mürekkebdir. Biri 51 ve diğeri otuzdokuz satırı hâvî iki sahîfede, başlangıç harfleri san'atkârâne yapılmış ve kâğıdın boş kısımları pek güzel arabî nakışlarla tezyin olunmuştur; yalnız bir kısmı Türklerin akınlarına müteallik olup 9 Ağustos târihinde Pelis, Alerheiligen, Şunberg, Gal'de vâki Sen-Peter, Mariabuh, Obdah, Veyskirhen, Sent-Andre, Sen-Maksimilian, Feystriç, Kravbat, Sen-Mikail, Tru* fajah, Mutern, Freizah, Altofen, Nevmarket mevkilerinde yapıtlardan bahseder.

⁷³³ Durul, şimdiki «Ardase» (Ardeşen) kasabası. (Trabzon vilâyetinde) Mütercim.

⁷³⁴ Sa'dü'd-dîn. Solak-zâde, varak: 63-2. keزالık.

yerlerden kendinden evvelki sahiplerinden daha çok istifade etmesini bildiğini isbât eder.⁷³⁵

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan beri Osmanlı pâdişâhları Mısır Sultânları ile fasılalı, fakat dostâne münâsebetlerde bulunmuşlardı. 1480/884 senesinden itibaren, bu iki devlet arasında o vakte kadar geçerli olan iyi niyeti ihlâl edecek iki sebep ortaya çıktı. Sultân Mehmed, Mekke yolu üzerinde hacılar için yapılmış olan bendlerle çeşmeleri kendi hesabına tamir ettirmeyi Mısır Sultânı Hoşkadem'e teklif etmişti. Mısır Sultânının kibiri bu hayır müesseselerinin idaresini terk etmesine mâni olduğundan, Mehmed'in teklifini reddederek mukabele etti. Bu da Sultân Mehmed'in vesveseci gururunu yaraladı. Lâkin iki devlet arasında münâsebetlerin kesilmesini gerektirecek daha ağır başka bir sebep zuhur etti. Bu da, Sultân Hoşkadem'in halefi Kayıtbay (Kaytbay)'ın Dülkadir Beğlerinin işlerine şiddetle müdâhele etmesiydi. Türkmen Zeynü'd-dîn Karaca Dülkadir bugün Mar'aş sancağını teşkil eden eski Kapadokya kıt'-asında -târihi Avrupaca şimdiye kadar bilinmeyen⁷³⁶ ve fakat Osmanii Pâdişâhlarının izdivaçları münâsebetiyle eserimizde zikredilmiş olan- bir hanedan te'sîs etmesinden beri takriben bir asır geçmişti. Sultân II. Mehmed -biraderi Mûsâ ile muharebelerinde kayın biraderinden büyük hizmet gören cediti I. Mehmed gibi- Dülkadir Hânedânı'ndan bir kız ile evlenmişti. Dülkadir Hânedâm'ın Osmanlı Padişahları ile sih-riyyetinden ve bundan ziyâde Dülkariyye târihinin -bizim şimdi meşgul olduğumuz zamandan itibaren- otuzbeş sene zarfında Osmanlı Devleti târihiyle münâsebeti bulunmasından dolayı, bu hanedanın başlangıcı hakkında burada hulasaten malûmat vermemiz icâp eder:

⁷³⁵ Cihân-nüma'ya müracaat, s. 600.

⁷³⁶ De Guignes dahî Zülkadir hanedanı hükümdarlarının adlannt yazmaz. Levanklo (Leonklavi) nun Târih-i İslam'ın Cedvel-i Ensabı'nda varsa da, şahıslar karıştırılmış, adlar bozulmuştur. Meselâ, I. Mehmed'in kayınbiraderi Nâsirü'd-dîn Mehmed bin Halîl başka başka iki adam gösterilmiştir; bunun halefi Arslan Beğ -ki Süleyman Beğ'in büyük oğludur -ve Budak Beğ* Levanklo'nun tamamen meçhulüdür. Zülkadir beğlerinin hükümlerlik tertibi şudur: 1 - Zeynü'd-dîn Karaca Zülkadir, 780 (1378)'de hanedanın müessisi; 2 - Oğlu Halîl Beğ, 788 (1378)'de hanedanın müessisi; 2 - Oğlu Halü Beğ, 788 (1386), Türkmenler tarafından maktul; 3 - Süli Beğ, Karaca'nın oğlu ve Halîl Beğ'in kardeşi, Mısır Sultânı Berkok'un emriyle Karâmita'-dan biri tarafından 800 (1397) senesinde maktul; 4 - Nâsirü'd-dîn Mehmed bin Halîl ki, I. Mehmed'in kayınbiraderi olup 846 (1439) senesinde seksen yaşında vefat etmiştir; 5 - Nâsirü'd-dîn'in oğlu Süleyman ki, kızı Sitti Sultânı II. Mehmed'e tezvîc ve dört oğul bırakarak \$58 (1451)'de vefat etmiştir; 6 - Arslan Beğ; 7 - Şehsuvâr, 8 - Budak; 9 - Alâü'd-devle. Bunlar birbirini müteâkib tahta çıktılar. Ondan sonra onuncuları ve sonları Şehsuvâr-oğlu Alî Beğ gelir M, Zülkadiriyye hanedanı -yüzyirmibif kamerî senelik bir mevcudiyeti müteâkib- bunda son bulur. Alî Beğ Osmanlılara tâbi olmak üzere Mar'aş sancakbeği olarak birkaç sene daha hükümlân olmuştur. Hacı Kalfa'nın Takvimü't-Tevârih'ine ve Nuhbetü't-Tevârih'e müracaat.

Türkmen Zeynü'd-dîn Dülkadir Karaca Mar'aş (Maraş),⁷³⁷ Elbistan yâhud Elbüstân⁷³⁸ şehirlerini fethederek 780/1379 senesinde sülâlenin esâsım vaz' etmiş idi.⁷³⁹ Onun oğlu Halîl Harput, Behisni,⁷⁴⁰ Malatya şehirlerini zaptederek hâkimiyetini genişletti. Halîl Beğ Mısır ordularıyla muzaffer bir şekilde harbettikten sonra 788/1387 senesinde kendi tebeasının eliyle katledildi. Halil'in halefi ve biraderi Suli Beğ, kızlarından birini Sivas Beği Gazî Burhanü'd-dîn'e, diğerini de Sultân Bâ-yezîd'in en küçük oğlu Mehmed Güreşçi'ye tezvîc ederek, komşusu bulunan hükümetlerin dostluğunu te'mîn etmişti. Süli Beğ, Hama Beği'ni mağlûp ederek, onun toprağını da kendî hükûmetine ilhak etti. Lâkin onu idam ettikten sonra kendisi de -Mısır Sultânı Berkok'un para ile sevkettiği- bir müslümanın hançeriyle maktul oldu (800/1398). Süli Beğ'in vefatı târihi, I. Bâyezîd ordularının başkumandanı Timurtaş'ın bu havalideki fetihleri zamanına tesadüf eder. Timurtaş o târihte Kengiri yâhud Kangırı (bugünkü Çankırı; eski Paflagonya hükümdarlarının makar-ı), Divriği (kadîm Nikopolis) ile Darende'yi zaptettikten sonra -Dül-kadiriyye hükûmetinin arazîsinden olan- Behisni, Maraş, Malatya şehirlerini almıştı.⁷⁴¹ Süli Beğ'in halefi olan yeğeni Nâsirü'd-dîn Mehmed kırk yaşında tahta çıkarak, kürk sene hükümdarlık etmiştir. Bu hükümdar Mısır Sultam bulunan MeÜkü'l-Müeyyed ile bir müddet muharebe ettikten sonra, onunla tedafüi ve tecâvüzî bir muahede akdetti. Ve Sul-tân'ın yardımıyla 822 (1420) *de Karaman Beği Mehmed'i mağlûp ederek, zincire vurulmuş bir halde Kaahire'ye gönderdi. Nâsirü'd-

⁷³⁷ dhân-nümâ'ya müracaat, s. 601.

⁷³⁸ Doğrusu «ba»nın zammesiyle «Bustâmdır. Farsça'nın «Bostan»ı arabçada bu sekle girer. «El» harf-i tariftir. (Mütercim).

⁷³⁹ De Guignes dahî Zülkadir hanedanı hükümdarlarının adlannt yazmaz. Levanklo (Leonklavi) nun Târih-i İslam'ın Cedvel-i Ensabı'nda varsa da, şahıslar karıştırılmış, adlar bozulmuştur. Meselâ, I. Mehmed'in kayınbiraderi Nâsirü'd-dîn Mehmed bin Halîl başka başka iki adam gösterilmiştir; bunun halefi Arslan Beğ -ki Süleyman Beğ'in büyük oğludur -ve Budak Beğ* Levanklo'nun tamamen meçhulüdür. Zülkadir beğlerinin hükümrânlık tertibi şudur: 1 - Zeynü'd-dîn Karaca Zülkadir, 780 (1378)'de hanedanın müessisi; 2 - Oğlu Halîl Beğ, 788 (1378)'de hanedanın müessisi; 2 - Oğlu Halü Beğ, 788 (1386), Türkmenler tarafından maktul; 3 - Süli Beğ, Karaca'nın oğlu ve Halîl Beğ'in kardeşi, Mısır Sultânı Berkok'un emriyle Karâmita'-dan biri tarafından 800 (1397) senesinde maktul; 4 - Nâsirü'd-dîn Mehmed bin Halîl ki, I. Mehmed'in kayınbiraderi olup 846 (1439) senesinde seksen yaşında vefat etmiştir;

5 - Nâsirü'd-dîn'in oğlu Süleyman ki, kızı Sitti Sultânı II. Mehmed'e tezvîc ve dört oğul bırakarak \$58 (1451)'de vefat etmiştir; 6 - Arslan Beğ; 7 - Şehsuvâr, 8 - Budak; 9 - Alâü'd-devle. Bunlar birbirini müteâkib tahta çıktılar. Ondan sonra onuncuları ve sonları Şehsuvâr-oğlu Alî Beğ gelir M, Zülkadiriyye hanedanı -yüzyirmibif kamerî senelik bir mevcudiyeti müteâkib- bunda son bulur. Alî Beğ Osmanlılara tâbi olmak üzere Mar'aş sancakbeği olarak birkaç sene daha hükümrân olmuştur. Hacı Kalfa'nın Takvîmü't-Tevârîh'ine ve Nuhbetü't-Tevârîh'e müracaat.

⁷⁴⁰ Cihân-nümTya müracaat, g. 601.

⁷⁴¹ Yukarıda, Altıncı Kitap'a müracaat.

dîn 840/1437'de Malatya Vâlîsi vâsıtasıyla Karaman Beği îbrâhîm'e karşı Bâb-ı Hümâ-yûn'dan yardım talep etti. O zaman tahta oturan II. Murad Amasya askerini gönderdiğinden, Nâsirü'd-dîn onların muâvenetiyle İbrahim'den Kayseriye arazîsini aldı. Nâsirü'd-dîn, vefatından üç sene evvel Mısır'a seyahat ederek, Sultân Çakmak tarafından büyük bir ta'zîmâtla kabul edildi.⁷⁴² Oğlu Süleyman Beğ 846/1443'de pederine halef oldu; Süleyman Beğ hem güzel kadınlara, hem de güzel yemeklere meclûb idi. II. Murad'ın göndermiş olduğu sefaret hey'eti Süleyman Beğ'in beş kızını görerek, bunlardan prenses Sitti'yi⁷⁴³ intihâb etti. Bu hanım II. Meh-med ile evlendirildi. Süleyman Beğ oniki sene sükûn içinde saltanattan sonra 858/1454'de vefat etti. Arslan, Şehsuvar, Şahbudak, Alâü'd-devle nâmında dört oğlu, hepsi birbirini müteakiben tahta çıktılar.⁷⁴⁴ Evvelâ Arslan saltanat etti. Pederi gibi oniki sene tahtta kaldıktan sonra camide namaz kılarken⁷⁴⁵ -biraderi Şahbudak'ın ricası üzerine Mısır Sultânı Hoşkadem'in gönderdiği bir Karmatî tarafından kati edildi. Şahbudak yâhud Budak Beğ, Hoşkadem tarafından Dülkadiriyye hükümdarlığına nasbedildi (870/1466). Lâkin memleketin beğleri kardeş katlinden nefret ettiklerinden Budak Beğ'in yerine biraderi Şehsuvar'ın başa getirilmesini Sultân II. Mehmed'den istediler. Mehmed, bir ferman göndererek Şehsuvar*ı resmen Dülkadir ve Bozoklu aşiretlerinin reisi olarak tanıdı.⁷⁴⁶ Budak, biraderi tarafından tahttan indirilince Mısır'a giderek Çerkeş Memlûkları Sultânı Kaytbay'dan yardım aldı (872/1468). Mısır askeriyle Dülkadiriyye askeri birkaç defa muharebe ettikleri halde kat'î bir netice hâsıl olamadığından Kaytbay, II. Mehmed'e kıymetli hediyelerle bir sefaret gönderdi ve Şehsuvar'ı himayede devam etmemesini rica etti. Kendisi düşmanından intikam almak için serbest bırakıldığı takdirde, Şehsuvar'ın memleketlerini Osmanlılara terketmeyi teklif ediyordu.⁷⁴⁷ Mehmed, bu teklifi reddetmiyerek sefarete, Şehsuvar nasihatlerini dinlemediği takdirde onu kendi tâli'ine bırakacağını

⁷⁴² Nuhbetüt-Tevârih.

⁷⁴³ Hacı KaUta'nın Rûm-ili'si. s. 10 (010?)

⁷⁴⁴ Nuhbetüt-T-Terârlh.

⁷⁴⁵ Kezalik, Sa'dü'd-dîn, Solak-zâde.

⁷⁴⁶ Nişanı âlim Tâcî Beğ kalemiyle yazılmış olan bu berât kol-leksiyonumda mevcut Bâyezîd Saltanatı Muharrerât-ı Dev-let'i inşâsında, 43 numarada mûnderictir. Bundan başka 20 numarada, son muvaffakiyetlerinden dolayı Şehsuvar'ın yazdığı tebriknâmeye cevaben Sultân Mehmed tarafından yazılmış bir mektup vardır. Bu mektupta Amasya kadısının me'mûr-ı mahsûs sıfatiyle Zülkadiriyye ve Karaman hükümetleri hududunun Arslan Beğ ve İbrahim zamanlarında tâyin olunduğu veçhile tefrikine me'mur olduğu zikrolunmuştur.

⁷⁴⁷ Nuhbetüt-T-Tevârîta, Sa'dü'd-dîn, Solak-zâde.

beyân etti. Kaytbay, bu cevap üzerine kuvvet bularak, bunu Dülkadir Beğlerine ihbar ile, onları hükümdarlarından ayrılmğa teşvik etti. Mısır ordusu yeniden harbe başladı; Şehsuvar maiyyeti kendisini terkettiğinden Sa-manten kalesine ilticaya mecbur oldu.⁷⁴⁸ Şehsuvar Mısır ordusu kumandanının vaadlerine aldanarak, kaleden çıktı; kumandan onu Kaahi-re'ye göndererek, Sultân'm emriyle zincire vurulmuş olduğu halde Sü-veyle Kapısı (Bâbü'z-Züveyle) nda asıldı.⁷⁴⁹ Kaytbay sözünde durup da Dülkadir toprağını Fâtih'e vermiş olsaydı, Pâdişâh ihtimâl ki kayın biraderinin idamından pek müteessir olmayacaktı. Sultân Kaytbay aksine hareketle Şahbudak'ı yine Dülkadir tahtına oturttu. II. Mehmed o vakit Avrupa'da pek meşgul olduğundan intikamını mecburi olarak te'hir etti. Budak⁷⁵⁰ ondan sonra on sene saltanatta bulunmuşken, Pâdişâh birdenbire -zikri geçen dört biraderin dördüncüsü olan -Alâü'd-dev-le tarafını tuttu. Alâü'd-devle bir Osmanlı ordusunun yardımıyla Budak'ı memleketinden çıkardığından, o da tekrar Mısır'a ilticaya mecbur oldu (885/1481). Alâü'd-devle'den II. Bâyezîd ve I. Selîm zamanlarında tekrar bahsedilecektir.⁷⁵¹

Budak aleyhindeki sefer, Mehmed'in Asya'daki muharebelerine son verdi. Sultân Mehmed saltanatının son zamanları Avrupa'nın yeni teşebbüsleri ve İtalya vak'aları ile geçti. Pâdişâh'm nazar-ı dikkati yalnız müttetikleri olan Venedik ve Napoli⁷⁵² tarafına değil, Floransa Dukası Lo-renço Dö Mediçi (Loren Dö Mediçi) ile Santa-Mavra, Zan ta, Kefalonya Hâkimi Leonardo tarafına dahî teveccüh etmişti. Mediçiler aleyhindeki meşhur fesâddan

⁷⁴⁸ Nuhbelü't-Tevârih'de kalenin ismi «Samantı»dır.

⁷⁴⁹ Nuhbetü't-Tevârih'e nazaran Şehsuvar, bir kazığa, mihlanmıştır.

⁷⁵⁰ «Ko disünler Şâh Budağın bağı var» darb-i meseli, işbu Budak Beğ'den kalmış olsa gerekdir. «Bağ» kelimesinden dolayı «dağ» ve «şâh» da tevriye'yi mutazammındır. Anlaşılan, Şâh Budağın Maraş'daki bağı pek de güzel bir bahçe değildi. Darb-ı mesel, «Şâh Budağın bağı var diyecekler ya! Bu kadarı kâfi» mânâsından söylenir. «Çığır Kâraca-oğlan çığır, / Taş yerinde ağır» darb-i meselindeki Türkmen şjâir-i bülend-sadâsı da Maraş taraflarından olsa gerektir. Zülkadiriyyeler'e, Maraş'ın ulemâsına, şuarâ kalkışacak bir halde bırakılmasına nazaran, devletin asıl kurucusu -şumullü kanun! te'sisler ortaya koyan ve eski hanedanların kaldırılmasıyla mülki vahdetini te'min eden- Fâtih'tir. Bosna Kralı da bu siyâset muktezâsıyla idam edilmiştir. O zamanın hükmüne göre Bosna Kralı başka bir tarafta daha iyi bir muamele mi görecekti?... Endelüs hâileleri o vakitler olunuyordu.

(Kanun-i Mehmedî'nin türkçe nüshası henüz elde değildir. (TOEM. İlâveleri, 1943'de neşredilmiştir. Hazırlayan) Şehzadelerin eyâlete çıkarılması kaidesi -ki Fâtih'ten sonra hayli zaman bakî idi- mer'î oldukça cülûsda kardeşlerin idamından büyük mahzurlar çıkacağından, Fâtih'in bunu kaide ittihaz etmesi uzak ihtimâl değildir. Sultânların erkek çocuklarının öldürülmesi rivayeti Târih-i Cevdet'de tenkid olunmuştur.)

⁷⁵¹ SaUü'd-dîn, Solak-zâde.

⁷⁵² Venedik Evrak Mahzen 1'nde 1476 senesinden hiçbir Türk; vesikası yoktur. Lâkin o tarihte Mısır Sultânı tarafından Venedik Hükümet reisine yazılmış arabça bir mektup vardır. Bundan başka o evrak mahzeninde Dar-yo'nun getirmiş olduğu (Opituü della pace) sulh ahidnameleri ve setirlerin i'timadnâmeleri vardır. Ahidnâmelerin ilcisi de Türkçe değil, Rumca yazılmıştır. Birincisinin târihi 25, İkincisinin 29 Kânunusânî'dir. Bunlar Venedik; İle Bab-ı Hümâyûn arasındaki en eski siyasi vesikalardır.

sonra, fesâd erbabından Bandino Kostantiniyye'ye iltica etmişti; lâkin Sultân II. Mehmed'in -kendisi gibi ilim ve san'atı himaye eden- Lorenço'ya hürmet-î mahsûsası olduğundan, Lorenço'nun biraderi Julien'in kaatilî olan bu şahıs Floransa Dükası'na teslim edildi. Lorenço Pâdişah'a bir sefaret hey'eti göndererek Cumhur nâmına teşekkürlerini arzetti.⁷⁵³ Lorenço tarafından Kostantiniyye antik binalarının resmini yapmağa me'mûr edilmiş olan Floransalı ressam Bellino Padişahın Lorenço hakkındaki lutufkâr hislerinin gelişmesine gayret etmiş olması muhtemeldir.

Sultân Mehmed'in, Ege adalan hâkimi bulunan Leonardo hakkında ise o yolda bir teveccühü yoktu. Leonardo, evvelâ Sırbistan Despotu (Kralı) Lazar'm kızı Meliza'yı tezevvüc etmiş iken, prensesin vefatından sonra Napoli Kralı II. Ferdinand'ın akrabasından bir kız almıştı; lâkin -o vakit Ferdinand ile harb hâlinde bulunan- Venedik hükümetinin ve Bâb-ı Hümayûn'un bu husus hakkında müsâadesini almamış olduğundan, Pâdişâh ile Cumhur arasında akdedilen muâhedenâmeye Leonardo dâhil edilmemişti. Bununla beraber Leonardo Bâb-ı Âlî'ye verdiği senelik vergiden mâada, Yanya'nın her iki sancak beğine -«harcırah» nâmiyle- beşyüz duka altını hediye vermeğe mecburdu.⁷⁵⁴ Leonardo'nun akrab>=t;jlan biri «paşalık» payesinden «sancak beğliği»ne indirilerek Yanya hükümetine tâ'yîn edilmiş olmasıyle, me'mûriyet merkezine gitmek Zan-taTt)..> i geçti. Leonardo, yeni sancak beğinin nazar-ı iltifattan sakıt olmuş olmam ve kendisinin akrabasından bulunmasının, beşyüz dukayı vermemeğe sebep olabileceğim tasavvur ederek, Yanya Beğine akçe yerine meyve gönderdi. Sancak Beği bu muameleden pek dilgîr olarak alenî surette bir intikam almağa ahdedti. Leonardo'nun Venedik ile son harb esnasında el altından dâima Venedik donanmasına yardım ettiğini ve Venedik ile Devlet arasında akdedilmiş olan ahidnâmede Leonardo dâhil bulunmadığından, kendisini cezalandırmak kolay olacağını Pâdişah'a arz etti.⁷⁵⁵ Mehmed'in hırslı tabiatına uygun düşen mütalâalar te'sîrden hâlî kalmazdı. Bundan dolayı hemen yirmidokuz kadırgadan mürekkep bir donanma techîz ederek - Hersek-zâde'nin istirhamı üzerine mahbesden çıkarılmış ve yeniden iltifata mazhar olarak Avlonya paşası nasbedilmiş olan- sabık vezîr-i âzam Gedik Ahmed Paşa'mn kumandası altına verildi.⁷⁵⁶ Osmanlı askeri Santa-Mavra ve

⁷⁵³ Ruskoe, Lorenço Di Mediçi. 1, s. 194.

⁷⁵⁴ Spandojlno, s. 61.

⁷⁵⁵ Spandojlno, e. 62.

⁷⁵⁶ Sa'dü'd-dîn ile Âlî ve Solak-zâde'ye nazaran Gedik Ahmed Paşa, 1478 baharında Pâdişâh'ın işkodra'ya

Zanta'ya çıktılarsa da, Leonardo ha-zîneleriyle birlikte Napoli'ye kaçmış olduğundan onu bulamadılar.⁷⁵⁷

Gedik Ahmed Paşa donanması Ege Adaları'nın ileri karakolları hükmünde bulunan bu iki adayı zaptettikten sonra, Sultân Mehmed -o vakte kadar hiçbir Osmanlı'nın ayak basmamış olduğu- Napoli sahillerine hücum etmek cür'etkârca tasavvurunda bulundu. Vahşi kavimlerin bunca tahribatından sonra dahî henüz pek çok ganimet mallarını ümidim besleyen İtalya'yı, bu kadîm melike-i dünyâyı itaat altına almak tasavvuru, Yunanistan'ın mağrur fâtihine yakışır bir fikirdi. Müslümanlar'ın 14-kurya sahillerinden ilk zuhurlarından, Arablar'ın Napoli ve Cenova seferlerinden, Avarlar'ın İtalya yarımadası kuzeyindeki tahribatından⁷⁵⁸ beşyüzelli sene geçmişti ki, Türkler Puy (Polya) sahillerinde görün-düler. Mehmed'in bu azmine en ziyâde Venedik siyâseti sebep oldu: Venedik hükûmeti o vakit Napoli ile harb hâlinde olduğundan, Katolik Ferdinand'ın ordusunu başka bir taraftan meşgul etmek üzere Pâ-dişah'ı sefere teşvik etmişti. Venedik bu maksatla senatör Sebastiyano Gariti'yi sefaretle Kostantiniyye'ye göndermişti. Sefir, Puy ve Kalabra'-nın büyük şehirleri Şark împaratorluğu'na âit olarak Yunan muhacirleri tarafından te'sîs edilmiş olduğu cihetle, Yunan ve Bizans İmparatorluğu fâtihinin bu şehirleri kendi malı olarak talep etmekte hakkı olduğuna Sultân Mehmed'i ikna için müşkilât çekmedi. Bunun üzerine Mehmed, Gedik Ahmed Paşa'ya donanmasını Yukarı Arnavudluk sahilinde Avlonya limanına götürmesini ve oradan asker alarak Puy .şehrine çıkartma yapmasını emretti. Osmanlı donanması yüz sefinden mürekkep olduğu halde 1480 senesi Temmuzunun 28'inde Otranto limanına demir attı. Kara askeri hemen şehri muhasara etti. Otranto böyle birdenbire hücumla düçâr olmakla beraber, kendini kahramanca müdâfaa ettiyse de, uzun müddet mukavemet edemediğinden, 1480 Ağustosunun II'inde hücumla zaptedildi. Gedik Ahmed Paşa Puy sahiline hücum etmeden evvel, Mesih Paşa 60 kadırgadan ziyâde bir donanma ile Rodos önünde göründü; Fâtih'in ileriye

azîmeti sırasında mah-besden çıkarılmıştır. Bu müverrihler Ahmed Paşa'nın o zaman Avlonya sancağına tâyin olduğunu zannederler.

⁷⁵⁷ Spandojino, s. 63. Marino Sanuto'nun Vekâyînâmesinde 1479 târihiyle şöyle görülür: Santa-Maura e Zante con armata acqulstate.>

⁷⁵⁸ «Ecosi veniva l'Italia in questi tempi ad esser maraviglio sa-mante afflitta, sendo combattuta di verso l'Alpi dagli Unni e di verso Napoli dai Saraceni.» Hunlar Şark müverrihlerince Hunşuvarlar yâni Hun-Avarları tesmiye olunur. «La citâ di Genova et tutte le sue riviere ferrono in questi tempi Saraceni disfatte, - le quali cose seguirono negli anni della Chris-tiana religione 931.» (Nikola Makyavelli'nin Fiorentina Târihi» kitap: 1). Bâzı Alman müverrihlerinin Arablar'ın işbu ttalya istilâsına nasıl olup da dikkat etmedikleri bilinemez.

gören dehâsı Hristiyanlığın İtalya'da ve Adalar Denizi'nde iki mühim askerî üssünün ikisini birden fethetmeyi tasavvur etmişti. Rodos, târihî ehemmiyetinden ve Avrupa devletlerinin Türkler aleyhindeki muharebelerde görmüş olduğu hizmetlerden dolayı, burada üzerinde biraz durmamıza şayandır.

Küçük Asya'nın güneybatısından ancak üç, dört coğrafi mil mesafe ile ayrılmış bulunan bu ada, kadîm zamanlardan beri Fenike ile Yunan arasında en mühim irtibat noktalarından biriydi. Rodos'un Telkinler'i⁷⁵⁹ kadîm çağların heykeltraşlıkta, sihirbazlıkta⁷⁶⁰ -Girid Daktiler'inin⁷⁶¹ madencilikte ve silâhçılıktaki şöhretleri kadar- meşhur idiler. Po-seidon ile Telkinlerin hemşiresinin aşkları ve onların kızı olan Rodos ile Helyos'un münâsebetleri hakkındaki hurafeler -bu münâsebetlerden Heliadlar⁷⁶² adı verilen yedi erkek çocuk hâsıl olmuştu- adanın dâima güneş ve denizin lutfuna mazhar olduğunu remizli bir dille gösterir. Rodos adasının ismi (Yunan lisanında «Gül», Fenike lisanında «Yılanlar» manasınadır⁷⁶³ ki, bu isimlendirme Yunan ve Finike gemicilerinin adayı güller ve sürüngenler ile dolu görmelerinden neşe't etmiş olsa gerektir. Helyos Rodosra âşık olduğundan, onu örten deniz dalgalarını tefrik etmiş olması hurafesine nazaran bu adanın -Delos gibi- deniz içinden zuhur etmiş olduğu anlaşılır. Bu faraziyye Rodos arazîsinin ter-kîb şekliyle sabittir. Yedi Helyad'lar meşhur münecim ve gemici idiler. En büyükleri olan Kerfakes Anaya, Dedal, Koridal isminde üç şehir, onun üç oğlu da -kendi isimleriyle anılan- Lindos, Lalisos, Kamiros payitahtlarını te'sîs etmişlerdi. Kadmos'un Lalisos'a getirdiği Fenike muhacirleri, orada Poseidon nâmına bir mâbed inşâ ettiler; Altemenes'in kumandası altında gelen Giridliler de Atabirus Dağı'nın etrafında ve Jüpiter mabedi yakınında yerleştiler.⁷⁶⁴ Lindos'd a Danaidler meşhur Pallas Mâbedi'ni bina ettiler.⁷⁶⁵ Bütün bu vak'alar Omiros (Homeros) 'dan öncedir. Omiros bu adayı pek iyi biliyordu.⁷⁶⁶

İranlılar ile Yunanlılar arasındaki muharebelerde Rodos dâima en kuvvetli

⁷⁵⁹ Esatire göre -Rodos'ta kendilerine ihtiram gösterilen- ateg üzerine müekkel birileri (Mütercim)."

⁷⁶⁰ Dîdorus Sikulus; Strabon'a nazaran, 14, Telkinler Girid adasından gelmiştir. Daktiler gibi onlar da silâhçılıktaki meşhur idiler.

⁷⁶¹ Esatire göre İlahlar ve Ruhlar. (Mütercim)

⁷⁶² Pelin, 2, 87.

⁷⁶³ Bocharü Fhaleg.

⁷⁶⁴ Diodorus, 5.

⁷⁶⁵ Strabon, 14.

⁷⁶⁶ Omriros, İI, 5, 656 ve 662.

olan tarafı iltizâm ederek bazen İran, bâzan Spart (İsparta) ve Atina askeri arasında harb ederdi. Lindos, Lalisos, Kamiros şehirleri Pe-leponnes muharebesinin son senelerinde, bütün gayretlerini toplayarak' adanın kuzey kısmında bir payitaht te'sîs ettiler ki, Pire limaniyle surunu inşâ etmiş olan mimar tarafından anfiteatr şeklinde inşâ edildi.⁷⁶⁷ Adanın en mühim mevkii olan bu payitahtı -ilk defa olarak- Karya büyük kraliçesi II. Artemis zaptederek Mozulus için aşkını Dünyânın Yedi Hârikasından biriyle te'yîd eyledi. Kraliçe ahâlîye haber ederek heykelini bir zafer âbidesi gibi diktirdi.⁷⁶⁸ Bâzı dînî mülâhazalardan dolayı, Rodoslular sonraları -onlar için şenî bir hâtıra olan- bu binayı tahrib etmediler; lâkin heykelin içerisinde bulunduğu mabedi bir duvarla örttüler, bunun girilmesine mâni olduğu içindir ki mabede «Abaton» (Girilmesi mümkün olmayan) nâmı verildi.⁷⁶⁹ Adarûn payitahtı olan Rodos şehri, Makedonya hükümdarı İskender'e harbsiz teslim oldu.⁷⁷⁰ Lâkin Suriye hükümdarı Antigo'nun oğlu Di-mitrius Poliurset'e karşı -muhasaralar târihinde meşhur- şiddetli bir mukavemet gösterdi. Dimitrius Poliurset Helepol denilen meşhur harb kulesini Rodos surları önünde icâd etmişti. Bu muhasaraya alâkalı işlerle otuz bin kişi istihdam edildi. O müthiş harb âletinin darbelerinin te'-siriyle birinci sur yıkılınca, mahsurlar, mâbedlerin, tiyatroların, yıkılmış binaların inşâat maddeleriyle ikinci bir sur, bu da yıkılınca bir üçüncüsünü inşâ ettiler. Yunan hükümetlerinden elli vekil, muhâsırların ordugâhına gelerek, Rodos'un lehinde bir sulh elde etmek için müzâkere ettiler. Dimitrius -kendisine yüz rehin ve bir ordu yardımcı asker verilmek şartıyla-, sulha razı oldu. Muhasara esnasında Rodos ahâlisi Di-mitrius'a bir temsilci hey'eti göndererek şehirde Protoje'nin tasvirlerinden en güzel tasvirin bulunduğu kısmın masun tutulmasını rica etmişlerdi. Dimitrius cevaben, kendi babasının bir tasvirini yakabilirse de Protoje'nin tasvirini yakamayacağını söyledi. Bu, bedî' san'atlara olan muhabbetin muharebenin vahşiyâne ihtiraslarına üstün geldiğinin târihte en eski misâlidir.⁷⁷¹

⁷⁶⁷ Diodorus, 13, Strabon.

⁷⁶⁸ Vitrov.

⁷⁶⁹ Morslus'un Rodos eserine müracaat.

⁷⁷⁰ Diyotorus Sîkulus, Kitap: 20, bâb: 91, Plutark, Dimitrio eserinde, Vitrovius, 10, 22.

⁷⁷¹ Pelinius, 35, s. 10. Bu levha Jalisus ile bir sütunun ayağında oturmakta olan ve yanında bir köpek bulunan Anapao ve Me-nes isimdeki satiri (yansı insan, yarısı teke olmak üzere ormanlarda bulunur yan-ilâh yâhud cini) gösterir. Ressam Pro-tojen köpeğin ağzındaki köpüğün rengini vermeğe çalışıp da muvaffak olamayınca, fırçasını levha üzerine atmış ve tesadüf hünerin yapamadığı bir şeyi yapıvermiştir. Rivayete göre ressam bu levha için yedi sene emek vermiş ve bu müddet içinde suda haşlanmış fasulyeden başka birşey yememiştir.

Rodoslular -kendilerinin şeref ve şecâatleriyle sona eren- hâtırasını te'yîd için o meşhur ve büyük heykeli inşâ ettiler ki, açılmış iki bacağı ağzında heybetli bir kapı gibi görünüyordu.⁷⁷² Bu heybetli heykelin yüksekliği seksenyedi arşın ve ağırlığı dokuzbin kental idi. Şu harikulade esere Lindos'lu Hâres başlayarak, yine o şehirden Lahes ikmâl etti. Lâkin o muazzam heykel, inşâsından ellialtı sene sonra yıkıldı; dokuz asır sonra da enkazı dokuzyüz deve yükü tuttu.⁷⁷³ O heykelden sonra Jüpiter'in nâmına yüzyirmi kadem yüksekliğinde muazzam bir heykel ile -herbiri bir şehri süslemeğe kâfi- yüz kadar heykel daha yapıldı. Şehirde bunlardan başka - nadiren tesadüf olunabilecek derecede güzel- üçbin heykel ile sair nefis eserler vardı. Bu enfes eserlerden yalnız Akragas'm hafif kabartma tarzındaki Baküs (Şarab ilâhı) mürideleri. eseriyle (yarısı insan, yarısı at şeklinde) Kan-tores heykelini, Misos'un Baküs mâbedindeki Silen (?) ve Aşk heykellerini ve bilhassa Lizip'in Güneş kuvadirikasını (Dört atlı araba) zikr edeceğiz. Bu kuvadirika -Roma generali Kassius'un Rodos'ta bıraktığı- pek nâdir nefis eserlerden biridir. Protoje'nin meşhur tablosu, Roma'da Ya-nos Mâbe'ne konulmuş ve beş asır sonra bir yağında yanmıştır. Yine o san'atkârın o meşhur tablosuyla şâir eserlerinden mâada Rodos'ta Yunan'm en meşhur ressamalarının enfes eserleri, ezcümle Apel'in Meandr ve Oleus tasvirleri, Zoksis'in Meleagr, Herkül, Perse tabloları var idi. Rodos'taki ressamaların heykeltraşların, san'atkârların, bülegânın, filozofların medreseleri, san'at ekolleri, imalâthaneleri ile kuvvetli donanmalar Rodos hükûmetine kadîm zamanlarda azim ve muhteşem unvanlarının verilmesine sebep olmuştu.⁷⁷⁴ Rodos hükûmetinin şekli eşraf hükûmeti (asiller hükûmeti) idi; senatörlere «mastri», hükûmet reisine «pritanis» unvanı verilirdi. Rodos hükûmeti İspanya'daki Hodosda Yunanistan'ın Partinop, Sicilya'nın Agrijant, Kilikya'mn Suli eyâletleriyle Balear adalarından ve daha şâir memleketlerde müstemlekeler te'sîs etmiştir. Ada-yı tahrîb eden zelzeleden sonra Jelali Hiero -memleketinin bağlı olduğu

⁷⁷² Strabon, 14, Pelin (Plin?), 34, 7.

⁷⁷³ 1 deve ;üku 10 kental (50 kilo) hesâb edilir.

124'üncü Olimpiyad'ın üçüncü senesi (M.ö. 282) ile Milâd'ın 656'ıncı senesi arasında geçen müddeti 938 sene hesap edecek yerde 1360 sene hesap eden Bizans müverrihleri, Teofan ve Kostantin'in cehaletlerini Gibbons 5. c. 331. sahîfedeki 51 no. lu haşiyede beyân etmiştir. Ancak müverrih Sedrenos, c. 1, s. 151, Rodos büyük heykelinin bir arz hareketiyle Büyük İskender'in doğumu senesi, yâni inşâsından yetmiş dört sene önce (!) yıkılmış olduğunu beyân ettiği hâlde, Gibbons ve hattâ Mursius (Murcius) bu zamanla ilgili hatâyâ dikkat etmemişlerdir. Bu yıkılma rivayeti, İskender'in Filip'in sarayına iltica etmiş bulunan, Kral Nektabonun oğlundan mütevel-lid olduğunu hâki «Vekayi-i Rezâlet-nümâ» ya müsteniddir.

⁷⁷⁴ Horas (Horace), 1, Pindar, 7. Olynup. Ciceron prodege

minnetdarlık göstererek- Rodos'a heykeller ve kayıpların bir kısmını tamir için birçok paralar gönderdi.

Rodos, komşuları olan Suriye hükümdarlarını denizcilik gücünün en tehlikeli düşmanı olarak telâkki ettiğinden, Antiokus'a karşı Romalılar'-la ittifak etti. Rodos'tan çıaknılmış. olan Poliksenides Antiokus tarafından kabul ve donanmasına kumandan tâyîn edilmişti. Poliksenides, Korikus boğazı hizpasmda ve îyonya sahilinde Romalılar'a mağlûp oldu.⁷⁷⁵ Lâkin Rodos donanmasını Kârya körfezinde ve Patarmos yakınında mağlûp ederek intikam aldı.⁷⁷⁶ Rodoslular bu muharebede gençlerinin en güzî-deleriyle donanma kumandanı Puzistrati ve emri altında bulunan donanmanın hemen tamâmını kaybettiler. Rodoslular -bir hıyanetten kaynaklanmış olan- bu mağlûbiyetten dolayı pek fazla hiddet göstererek⁷⁷⁷ yeni bir donanma inşâ ve Roma donanmasına ilhak ettiler. Roma deniz kuvvetlerinin kumandanı Livius, Rodoslular'la müzâkere etmeksizin hiçbir şey yapmamak üzere emir almıştı.⁷⁷⁸ Patara'mn muhasarasına karar verildi. Lâkin biraz sonra muhasara kaldırıldı ve Rodos donanması hiçbir iş görmeden iade edildi.⁷⁷⁹ Antiokus sulh tekliflerinde bulunduğundan Livius'un halefi olan Amilius Regilus, müttefikleri olan Bergama Kralı Omen (Aumen) ve Rodoslular ile, alınacak karara dâir istişare etti. Omen ile Rodoslular, yekdiğerine muhalif re'yde bulunduklarından harb devam etti.⁷⁸⁰ Otuz iki adet dört sıra kürekli kadirga ile dört aded üç sıra kürekli kadirgadan mürekkep bir Rodos donanması, Anibal'in binmiş olduğu Suriye donanmasına karşı çıktı. Kırk yedi sefineden mürekkep olan bu donanma Pamfili sahilinde vâkî Suda'da⁷⁸¹ iken Rodoslular hücum ettiler. Muharebe müthiş oldu; muzafferiyet birçok mücâdelelerden sonra Ada'nın deniz kuvvetleri kumandanı Audamos tarafında kaldı. Bu muzafferiyet Anibal'e karşı sağlandığı için, bir kat daha şeref veriyordu. Roma'da ve Rodos'ta büyük şenlikler yapıldı. Yirmiikisi Rodos'a ve sekseni Roma'ya âit olmak üzere yüz sefineden mürekkep diğeri bir donanma Korikus boğazı hizasında Suriye donanmasını bir daha mağlûp ederek, evvelce yine o sularda zuhur eden muvaffakiyetsizlik arım büsbütün ortadan kaldırdı. Romalılar

⁷⁷⁵ Tit-Lîo, 36, fasıl: 15.

⁷⁷⁶ Kezalifc, 37, fasıl: U

⁷⁷⁷ Kezalik.

⁷⁷⁸ Kez&lik, 30, fasıl: 16.

⁷⁷⁹ Tit-Lîo, fasıl: 19.

⁷⁸⁰ Kezalik, fasıl: 23.

⁷⁸¹ Kezalik, fasıl: 35,

sefinelerinin metaneti ve askerlerinin şecaati ile Sûriye'lilere faik idiler. Lâkin Rodoslular, gemilerinin hafifliği, gemicilik ilminde ve manevralardaki mahâretleriyle Romahlar'ı da, Sûriyeliler'i de geçerlerdi.⁷⁸² Çippion, Antiokus aleyhindeki seferine Hermus muhârebesiyle son vererek Asya'da Toros Dağları'nın beri tarafındaki kısmın terki şartıyla sulha razı oldu. Lâkin Roma'nın iki müttefiki olan Bergama Kralı'yla Rodoslular arasında düşmanlık ortaya çıktı. Bergama Kralı Toros Dağları'nın berisinde kendi hükûmetiyle hemhudûd olan memleketleri talep ettiği gibi, Rodoslular da Asya'nın o kısmındaki Yunan şehirlerinin serbestisini istiyor idiler.⁷⁸³ Senato, Çippion'un temsilcisiyle Antiokus'un, Omen (Aumen) in, Rodos'un sefirlerini dinledikten sonra, Asya'da Toros'un beri tarafındaki memleketlerin Omen'e tâbi; Lisya ve Karya sahillerinin de ...Telmisos ve Solis şehirleri müstesna olmak üzere- Rodoshılar'a âid⁷⁸⁴ olmasına karar verdi. Rodos sefirleri bu istisnaya itiraz ettilerse de fayda vermedi. Rodoslular Roma'ya yardım etmekteki ihtiyatsızlıklarını pek geç anladılar. Romalılar da biraz sonra müttefiklerinden şübheye düştüler. Perse ile harb esnasında, Roma Asya'daki şehir ve adalara sefirler göndererek bunların Cumhûr'a (Roma'ya) karşı bağlılıklarını takviye etti. O vakit Rodos Pritanis (Prina nis?) 'i, yâni hükûmet reîsi olan Mekelizoküs, hemşehrilerini limanda bulunan kırk geminin sefirlerin emrine müheyya edilmesi için teşvik ettiyse de, Rodoslular reddettiler; lâkin Perse'nin tekliflerini reddetmemiş olmakla beraber, alenen Roma aleyhinde bulunmağa cesaret edemediler.⁷⁸⁵ Buna rağmen, Roma bu türlü bî-taraflığı ve bilhassa Rodos'un Roma ile Perse arasında aracılık teklifini unutmadı. Perse'nin zapturapta alınmasından sonra Senato muzafferiyetini tebrike gelmiş olan Rodos temsilciler hey'etine: «Sefaretin gereken zamandan geç kalmış ve Yunanistan'ın umûmî menfaati, yâhud Roma'nın faydası için değil, sadece Perse'ye hizmet gayesiyle gelmiş olduğu» cevâbını verdi.⁷⁸⁶ Rodos eşrafı bu cevap üzerine telâş ettiklerinden, Roma ile barışmak için ellerinden geleni yaptılar. Eşraf - Suriye'ye giderken yolları üzerinde ve Rodos'un karşısındaki Levrina (bugünkü Marmaris) şehrine uğramış bulunan- Roma sefirleri S. Deçimius

⁷⁸² Lîvius, 30, fasıl: 29 ve 30. «Robore navium et virtule mU'tum RomanI longe regio praestabant; Rhodiae naves agilitalē etarte gubamatonim @t scieutia remlgum et erant Rhodiae longe omnim celerremae tota classe.»

⁷⁸³ Lîvius, fasıl: 53 ve 54.

⁷⁸⁴ Kezalik, fasıl: 56.

⁷⁸⁵ Kezalik. 42, fasıl: 45.

⁷⁸⁶ Tlt-Uo, 45, fasıl: 3.

ile S. Popilius'a Rodos'taki ahvâli görmek üzere oraya gelmelerim rica ettiler. Popilius, muharebe esnasında Perse'ye hizmet etmiş olmalarından dolayı Rodoslular şiddetle ayıpladı. Refiki Deçimius yalnız -milleti iğfal etmiş olan- birkaç fesatçıyı azarlamakla iktifa etti. Rodos senatosu derhâl fiilen veyahut kavlen Roma aleyhinde bulunmuş olanların umûmu hakkında idam kararı verdi. Bunlardan birkaçı sefirlerin gelişi üzerine eşirden çıkmışlardı; bâzıları da intihar ettiler.⁷⁸⁷ Şu suretle Rodos -o vakitten itibaren- ancak lâfzen müstakil kaldı; Roma ile Mitridâd arasındaki muharebelerinde ise Rodos -ancak mecburiyetinden dolayı- Roma'ya sadâkat ve muharebeler esnasında bütün Yunan adalarından yalnız bu ada Mitridâd'a karşı uzun ve kahramanca bir mukavemet göstermiştir. Sezar ile Pompe arasındaki muharebelerde adanın donanmaları kâh biri, kâh diğeri tarafında harb etmekle beraber⁷⁸⁸ her muharebede temeyyüz ettiler.⁷⁸⁹ Farsal muharebesini müteâkib Rodoslular Pompe fırkasına ve sonra - Rodos'ta nâtika-perdâî (retorik; belagat ilm) tahsil eden Brutus aralarında bulunmakla beraber- kaatillerine kapılarını kapadılar.⁷⁹⁰ Kasius, Rodos'u muhasara ederek bir hıyanetle şehre girdi; Önüne geleni Öldürerek ahâliden cebir ve tehdîd ile her ne alabilmek mümkün ise cümlesini aldı.⁷⁹¹ İmparator Klod zamanında Rodos, Roma vatandaşlarından bâzılarını çar-miha gererek astığı için, istiklâlini kaybetti;⁷⁹² lâkin yine o hükümdarın saltanatının son senelerinde tekrar istiklâlini kazandı.⁷⁹³ Nihayet Vespazien zamanında istiklâlini büsbütün kaybederek, Roma'mn bir eyâleti olmak üzere ilân edildi.⁷⁹⁴

Kostantin zamanında, Rodos Anadolu sahilinden bâzı şehirlerin teşkil ettikleri federasyona ve daha sonraları onbeş piskoposluğu içine alan bir başpiskoposluğa merkez oldu. Bizans târihi Rodos'tan yalnız Ayasof-ya'nın inşâsı münâsebetiyle bahseder. Ayasofya kubbesinde Rodos'ta imâl edilen beyaz ve hafif tuğlalar kullanılmıştı⁷⁹⁵. Muâviye'nin saltanatında -ki

⁷⁸⁷ Tît-Llo, fasıl: 4.

⁷⁸⁸ Hlritil de beHo Alex, XI.

⁷⁸⁹ Sezar, dç bdlo çivili, 3, 102. Bu fıkra Morslus'da yoktur. Lâkin, Morsius, Lentolus'un bir mektubundan (Eplstol, Cicero, 12, 15) aldığı diğeri bir fıkrayı nakleder ki, burada Leontolus Rodos kapılarının kendisine karşı kapanmış olmasından şikâyet eder.

⁷⁹⁰ Orelus Viktor, İn Marco Brüt o.

⁷⁹¹ Apianus, 4, 72 (de belto çivili)

⁷⁹² Diokasus, kitap, 9 (Anno ab urbe condita 97)

⁷⁹³ Kezalik, 806. Tasitus (Tacitus) 12, Suetonius, İn vita CtendH, fasıl: 25.

⁷⁹⁴ Sueton'us, İn Vespas., fasıl: 8. Sekstus Bufus, Pavtos Dlakonus, Otrlplus, tn Vespasino.

⁷⁹⁵ Bu fıkra Paulus Silantiarius'un gözüne ilişmemiştir; Diez tarafından Türk Bahriye Atlası müellifi onu Rûm müelliflerinden istinsah etmiştir. Diez'in beyânına göre, Ada, Sen Jan Şövalyeleri tarafından Arablar'ın

Kostantin'in saltanatı zamanının onikinci senesine tesadüf eder (653)- Arablar Rodos'u zaptettiler. Büyük heykelin enkazı dokuz-yüz deve yükü olarak götürülmesi de o zamandır. Bizans müverrihi Arab-lar'ın adadan çıktıkları târih hakkında kat'î malûmat vermezler; lâkin ertesi sene donanmalarının Fenike koyunda mağlûp olduğu vakit çıkmış olmaları pek muhtemeldir.⁷⁹⁶ Herhalde elli sene sonra ve İmparator Anastas zamanında Rodos Bizans donanmalarının toplanma mevkii idi. Rûm împaratorluğu'nun ehl-i Salîb tarafından taksimi hengâmında Rodos -ismi târihte kalmamış olan- bir İtalya prensinin hissesine düşmüştü. 1249'da Rodos Cenevizlilerin eline düştü; İmparator Yuannes Dukas'm şarabdârı Jan Kantakuzen adayı onlardan almak istedi; lâkin -o aralık Mısır'da Sen Lui nezdine gitmekte olan- Ahaiya Prensi Vilharduen, kendi askerini Cenevizlilerdin askerine ilhak etmiş olduğundan, Kantakuzen çekilmeğe mecbur oldu. Lukas bilâhare Protosebast Teodor'u göndererek, o da Cenevizliler'i çıkararak Rodos'u yeniden Bizans hükûmetine teslim etti.⁷⁹⁷ Bununla beraber, Bizans İmparatorlarının ada üzerinde hâkimiyetleri şekilde ve zayıf idi. Zîrâ Rodos Valisi olan Kuala asilzadelerinden biri istiklâlini ilân ettiği halde, İmparator bu isyanı yatıştıramadığı gibi, Türk korsanları Sakız, Sisam ile Adalar Denizi'ndeki sair bâzı adalar gibi, bu adayı da istedikleri gibi tahrib ederlerid.⁷⁹⁸

Sen-Jan Tarikatı üstâd-ı âzami Giliyom Vilare, Rodos'taki karışıklıktan istifâde ederek Türkler'i adadan çıkarmağa ve kendi hesabına ele geçirmeğe

fethinden Önce zapt olunmuştur. Hâlbuki Arablar, adayı Kostantiniyye İmparatorlarından ve Türk korsanlarından almış idiler.

⁷⁹⁶ Teofanes, c. 13, 654.

⁷⁹⁷ Nikefor Gregoras, kitap: 2; Martinlerin Coğrafya Kaamusu'na müracaat.

⁷⁹⁸ Pahimeres, 1, 4, bâb: 29, s. 257. Bunlar Aydın, Saruhan, Karesi, Menteşe beğleri tarafından etrafında dolasmak üzere gönderilmiş Türk korsanlarından ibaret olduğu halde, Diez Arab sanmıştır. Verto'nun Osman'a icra ettirdiği bu Rodos muhasarası hakkında Gibbons diyor ki: «That pleasing writer bet-rays his ignorance, in supposing that Othman a freeboster of the Bithynlen could besiege Rhodes by sea and land» (Bâb: 64, c. 6, s. 314). Bu muhasara, Rodos'un Savuah V. Amede tarafından müdâfaası rivayetine benzer ki, bu Amede'nin hanedanı olan P.E.T.R. harflerini Verto «Fortitudo ejus tenuit Rho-dame» suretinde tefsir etmiştir. Bu tefsir şekline gelince, La-martinier, bunun mekân ve zamana nisbetle hakikat olmayan Verto'nun naklettiğini ayıpladığımız bu hikâyelerle Şiller'in Dragon ile Mücadele unvanlı bir raksh oyununa sermaye olan ve Verto tarafından tafsîlâtıyla nakledilen Dragon efsânesi arasında benzerlik vardır. Sonraları üstâd-ı âzam olan Şövalye Hudaverdi Gozon'nu müdâfaaya mecbur olduğunu Verto'nun zikrettiği ve timsah zannettiği işbu «dragon» büyük bir yılandan başka birşey olmamak gerektir. Rodos'un her vakit sürüngelelerle dolu olduğuna bu hikâye ile de istidlal olunabilir. Şövalye Gozon tarafından öldürülen işbu dragon hikâyesi Köylü Stupaç efsânesi gibi Sen-Jorj'un dragon ile mevhum mücadelesinin hikâyesinin tekrarından ibarettir ki, bu hayâl de eski bir hurafeye göre Triopas'ın oğlu Furbas'm gayet cesim tir sürüngele ile mücadelesinden iktibas edilmiştir. Bununla beraber, Rodos adası, her vakit, arazîsi üzerinde birçok sürüngelelerin te'sirlerini göstermiş olmasıyla şöhrat kazanmıştır.

karar verdi. Biraderi ve halefi olan Folk Dö Vilare bu tasavvuru icra mevkiine koydu; Papa V. Klemen'in ve Güzel Filip'in tasvîbiyle Rum İmparatoru Andronikos'dan adayı talep etti; buna mukabil Türk korsanlarını Rodos'tan çıkarmayı,⁷⁹⁹ her sene İmparator'a üçyüz şövalyeden mürekkep bir fırka muavin asker göndermeyi taahhüd ediyordu. Teklifleri tebliğ me'mûr olan sefirler, bunları Kostantiniyye'de kabul ettiremediklerinden şövalyeler Rodos'u muhasara ve hücum ile zapt ettiler.⁸⁰⁰ Ve dört günden az bir müddet içerisinde bütün memleketi ve Nisiros, Leros, Kalimno, Apiskopi, Simba, Kus gibi civardaki adalara hâkim oldular.⁸⁰¹

Kus veya Lungo -ki meyveleri ve şarablarıyla, Bukrat ve Apel'in doğum yeri olmakla mâruftur- bu adaların en büyüğü idi. Folk Dö Vilare orayı -kare şeklinde dört kule ile çevrili olan- bir kale ile tahkim ettiği gibi halefleri de bu vilâyet ve piskoposluk merkezini mermerden yapılmış şaheser binalarla süslediler.⁸⁰² Kus limanı vaktiyle girişi kolay ve emîn olduğu halde, bugün kum ile dolmuştur; bununla beraber şehirde bulunan Yunan antik paralarından ve -bütün Akdeniz adalarındaki çınarların en güzeli olan- meşhur çınar ağacından dolayı seyyahlar Kus'a rağbet ederler.⁸⁰³ Simba, ilkçağda -en güzel sefineler imâl eden- doğramacılarıyla meşhur olduğu gibi, bugün de -deniz altında⁸⁰⁴ sünger arayan- dalgıçlarıyla mâruftur. Üstâd-ı Âzam -Rodos ile Kus arasında muhâberât vâsıtası olmak üzere- bir işaret kulesi inşâ ettirdi.⁸⁰⁵ Tekrar Türk korsanlarının⁸⁰⁶ hükmü altına düşmüş olan Apis-kopi, Rodos'un fethinden ön sene sonra (1321/722), komandor Jerar Dö Pino'nun kumandası altında, on kadırgalık bir donanma tarafından tekrar zaptedildi. Silâh taşımağa kudreti olan erkeklerin hepsi öldürölüp, ihtiyarlarla kadınlar, çocuklar esîr olarak satıldılar.⁸⁰⁷

⁷⁹⁹ Verto, kitap: 4, Pahlmeres'e nazaran, 7, fasıl: 30-31; Bernardos Gldo.

⁸⁰⁰ Verto, 6.

⁸⁰¹ Kezalik (Nisiros, İncir Adası; Leros, Leryus; Kalimno, Kalimnos; Simba, Sömbeki; Kus, tstanköy. Mütercim).

⁸⁰² Kezallk. 461, Amsterdam basımı.

⁸⁰³ Şuvftznl (Şvazvel?) - Gofiyelin Garlb Seyahatleri, c. 1. (Bu çınar ağacı Bu&rat (Hyppokrates) zamanından kalmış olmakla mâruftur ki, birçok tabloları yapılmıştır. Mütercim).

⁸⁰⁴ Kezallk, Verto, Şarka Bir Seyahat Esnasında Topografyaya Dair Müşahedeler, s. 88, müellifi Mammer.

⁸⁰⁵ Verto, «, 462.

⁸⁰⁶ Bunlar, İzmir ve Aydın taraflarındaki Tevaif-i Mülûk Türkleridir (Mütercim).

⁸⁰⁷ Verto, 1, 5, s. 524. Bu müverrih Osman'ın birçok gemileri bulunduğunu zannederse de, o zarını isbat veyaâhut tefsir edecek hiçbir delil söylemez. Halefi Orhan'ın seksen yelken gemisine mâlik olarak bunlarla Rodos'u muhasara etmiş olduğunu beyân etmesiyle de, yeni bir hatâ daha yapar. Bu donanmanın varlığı-Likaoni ve Firji mıntıkalarının Orhan tarafından ele-geçirttişi gibi- hayâlidir (Verto, s. 273).

Folk'un halefi ve Rodos'un fâtihi Helion DÖ Vilnöv, şehrin eskimiş olan surlarını tamir ettirmek ve kendi hesabına yaptırdığı bir tabiye ile etrafım çevirttirmekle beraber, bilhassa Rodos'ta ve ona tâbi olan civar adalarda birçok askerî mevkillerin te'sîsi ve eskilerin idâmesiyle meşgul oldu.⁸⁰⁸ On sene sonra, Birinci Haçlılar zamanında Rodos kadirğaları Venedik ve Kıbrıs kadirğalafile birleşerek 1344 Teşrinievvelinin 28'inde İzmir'i, Aydın Beği Umur Beğ*den zaptettiler,⁸⁰⁹ Helion Dö Vil-nÖv'ün halefi ve Dragon şövalyesi Hudâverdi Dö Guzon 1436'da İmroz hizasında bir Türk donanmasını bozdu⁸¹⁰ Rodos'un dış mahallelerini surlarla çevirdi ve kadirğarlimanındaki şeddi denize kadar uzattı.⁸¹¹ Dö Guzon'un «Dragon Şövalyesi» lâkabı, heybetli bir yılanı (ihtimal ki Rodos'un eski isimlerine sebep olan yılanlardan biridir.⁸¹² öldürmesi üzerine verildi ve yılanın cesedi şehrin kapısı üzerine asıldı.⁸¹³ I. Mehmed, İzmir'i Cüneyd'den zaptettiği vakit, bu şehrin^ yalnızında Sen -Jan Tarîkatî'ne âid kaleyi de almıştı. Üstâd-ı Âzam Filiber Dö Nyyak bu husus için Padişah nezdine davet edildiğinden, mukabeleten Osmanlı memleketlerinin başka bir yerinde ona muâdil bir müstemleke istedi. I. Mehmed buna razı olarak -Filiber'in 1414'de zaptetmiş olduğu- Alıkar-nas (Halikarnas) limanını ona terketti; Filiber bu limanı bir kale gibi sağlamlaştırdı.⁸¹⁴ Alman şövalyesi Piyer Şekkelhold kalenin inşâsı için -tam bir vahşî gibi- Melike Artemis'in kabrinin kalıntılarını işgal etti.⁸¹⁵ 1437'de Üstâd-ı Âzam olan Jan Lastik makamına oturur oturmaz -Mısır Sultânı'nın tecâvüz tasavvurlarına mâni olmak maksadıyle- Rodos'a yeniden kaleler ilâvesiyle meşgul oldu. Mısır Sultânı Rodos ve Kıbrıs adalarının vaktiyle Arablar'ın elinde bulunmuş olmasına istinaden, bu adaları kendi mülkü olmak üzere ilân ederek, bu iddiasını te'yîd için onsekiz kadirğadan mürekkep bir donanma gönderdi. Donanma -şövalyelerin

⁸⁰⁸ Verto, 5, s. 530.

⁸⁰⁹ Verto, Aydın Beği Umur Beğ'in ismini -hemen bütün Avrupa müverrihleri gibi- bozmuşlur: «Morbassan» yazar.

⁸¹⁰ Kezallk. c. 553.

⁸¹¹ Kezallk, a. 560.

⁸¹² blc. Buşkr. (Fenike lisanında: Rod).

⁸¹³ Neoveno bu canavarın başını görmüş olduğunu hikâye ile şöyle tasvir eder: Bir attan daha büyük ve daha arîz idi. Ağzı kulaklarına varıyordu; kalın dişleri, büyük gözleri, müdevver yanak çukurları vardı, cildi beyaza mail boz renginde idi. Nu-midya muharebelerinde ele geçirilmiş olan Afrika yılanı Roma mabedinden kaybolduğu gibi, Şövalye Gozon'un galibiyet armağanından da eser kalmamıştır. Rodos'da ikametim esnasında bundan emare bulmak için çok çalıştımsa da, birşey ele geçiremedim.

⁸¹⁴ Dukas'a nazaran 21, s. 60 ve 22, s. 64. Üstâd-ı Âzam, Fetronioni (Kastil-lum Petri) -ki zamanımızda Bodrum

⁸¹⁵ Fontanus.

üzerinde bir kale inşâ etmiş oldukları- küçük Kastelruso adasını⁸¹⁶ zapt ve 1440 Eylül'ünün onbeşinde Rodos adasına hücum etti. Lâkin payitahtı muhasaraya başlayamaksızın çekilmeğe mecbur oldu. Dört sene sonra, yâni 1444 Ağustos'unda bir Mısır ordusu Rodos'a çıkararak, şehri kır ki ki gün muhasara ettiyse de zaptedemedi.

Kostantiniyye'nin fethinden az bir müddet sonra II. Mehmed, Edirne Sarayında Adalar Denizi hükümetlerinin sefirlerini kabul ettiği sırada Rodos elçilerinin bulunmaması nazar-ı dikkati celbetmişti. Mehmed, Üstâd-ı Âzam'ın vergi vermekten imtina etmesine zâten hiddetlenmiş olduğu cihetle, harb ilân etti. Otuz gemiden mürekkep bir donanma Karya sahillerini, İstanköy ve Rodos adalarını tahrîb etti ve birçok ganimetler ve esîr getirdi. Daha sonra yüzseksen gemi ile Hamza Beğ Adalar Denizi'nde göründü. Hamza Beğ -Mehmed'in saltanatının ilk yıllarında bahsetmiş olduğumuz veçhile- Midilli ve Sakız adalarına tecâvüzlerde bulunduktan sonra, İstanköy'deki Raherya kalesini⁸¹⁷ yirmiiki gün muhasara etti; lâkin kaleyi alamadığından Simya üzerine gitmeğe ve oradan da dönmeğe mecbur oldu. Ondan sonra -İstanköy gibi Sen-Jan Şöval-yeleri'ne âit bulunan- Rodos, Leros, Kalamus, Nisiros adalarını tahribe gitti. Osmanlılar Rodos adasına Arhancelos karyesi civarına çıktılar.⁸¹⁸ Lâkin akınlarının neticesi delikanlılar ile genç kızları kaldırarak esâret- denilmektedir- ancak Pâdişâhın müsaadesi üzerine inşâ ettirmiştir. Vertoya nazaran, 7, Üstâd evvelce orada bulunan Tatar askerini çıkarmıştır.

le götürmekten ibaret kaldı. Üstâd-ı Âzam Jak Dö Milli o vakit Memlûk-ler, Türkler, Venedikliler ile muharebede ve kırkiki kadirgadan mürekkep Venedik Donanması Rodos limanının muhasarasında bulunduğundan, Mehmed ile müzâkerelere girişti. Mehmed evvelâ, Rum piskoposu Demitrius Numfilatus'un Komandor Sakona için istediği yol tezkirelerini îtâyâ muvafakat etmedi;⁸¹⁹ lâkin bilâhare Trabzon'un fethini tasvir ettiğinden tezkireleri verdi. Bunlar vâsıl olunca Üstâd-ı Âzam Raymon Ja-kosta, Vilfranş komandom Marşa! Giyom'un Rodoslu iki Rûm ile birlikte Kostantiniyye'ye gönderilmesinde acele etti. Giyom, 1461'de Şövalyeler ile Türkler arasındaki ilk mütârekeyi akdetmiştir. Mehmed bunu iki sene için imza

⁸¹⁶ Verto, 6, 2, s. 88.

⁸¹⁷ Kezallk. Verto, Dukas'ın yazdığı fıkrayı bilmediğinden, bu kaleyi «Landi-makio diye isimlendirir. 2, s. 118.

⁸¹⁸ Verto, 2, s. 119.

⁸¹⁹ Verto, 2, s. 127.

ederek, vergi talebinden vazgeçti.⁸²⁰

Pâdişâhın devam etmekte olan muharebeleri sulhu dört sene daha uzattı. Lâkin 1467'de otuz Türk kadırgasından Rodos'a birçok asker çıkarak Lindos, Herakle, Drianda, Katoda kaleleriyle Arhancelon ve Noburg karyelerini tahrib etti.⁸²¹ Zahirde Rodos'a karşı hazırlanmış olan yeni bir Türk donanması gelerek, adaya dehşet verdi; lâkin Pâdişah'ın böyle bir rivayet yayılmasından maksadı Ağrıboz seferinin gizli tutulması maksadına matuf olduğundan, ada, Osmanlılar'ın Venedikliler ile muharebeleri esnasında geçici bir sükûna nail oldu. Bununla beraber, Venedik ile aktedilen sulhden sonra Osmanlı donanmaları işsiz kalınca, Piyer Dö Bu-son bu atâletin uzun müddet sürmeyeceğini tahmin ederek, bir hücum ihtimâline karşı hazırlanmayı düşündü. Son Üstâd-ı Âzam Jan Dö Ris-nö'nün vefatından az bir müddet evvel, Piyer Dö Buson -henüz Overni başrâhibi iken- masraflarını bizzat karşılayarak deniz tarafında, Limo-nia'ya doğru iki ve Sent Margrit civarında da bir kale inşâ ettirmişti.⁸²² Piyer Dö Buson, bütün kilise baş-duâhanlarına mektuplar⁸²³ göndererek, tarîkatin bütün şövalyelerini Hıristiyanlığın bîr merkezi olan Rodos'un müdâfaasına iştirake davet etti. Mehmed, Üstâd-ı Âzam nezdine -Oğlu Karaman Vâlisi Cem tarafından sefir resmî unvânıyla- bir casus gönderdi. Bu sefir Rum'dan dönme Demetrius Sufyân idi. Her sene vergi verilmek şartıyla sulh teklif etmeğe geliyordu. Üstâd, bu teklifin -donanmanın tamâmiyle hazırlanmasına kadar vakit kazanmak için- bir desiseden başka birşey olmadığını Kostantiniyye'deki me'mûrları vâsıtasıyla haber almış olduğundan, hiyleye aldanmış gibi göründü. Dö Buson, Avrupa'dan Rodos'u muhafaza için koşup gelen şövalyelerin serbestçe geçmesini te'mîn maksadıyla, Pâdişah'ın vergi talebinden vazgeçmesini, yâhud kendisine -Papa ile Hıristiyan hükümdarlarının müsâadesini almak için- hiç olmazsa üç ay müsâade etmesini istedi. Demetrius Sofyan ikinci defa olarak Rodos'a geldi ve Pâdişah'ın istediği «vergi» nâmının -ta-rîkatin haysiyetini kırmamak için- «senelik hediye»ye çevrilmesi teklifini tebliğ etti. Üstâd-ı Âzam, teklifin reddinde ısrar gösterdi. Bununla beraber yeniden bir ahidnâme akdedildi ve gelen bir ikinci Türk elçisi tarafından imzalanarak, bununla ticâret

⁸²⁰ Kezalüt, s. 131.

⁸²¹ Kezalik, 7, 2, s. 141.

⁸²² Verto, 7, 2, S. 154.

⁸²³ KezaUk, s. 160. Verto bu mektupları aynen nakleder.

serbestisi te'mîn olundu (1479).⁸²⁴

Piyer Dö Buson imza ettiği şu mütârekeye îtimâd etmediğinden, Mısır Sultânı ve Tunus Beği ile ale'l-acele sulh akdetti. Tunus Beği ihtiyâç hâlinde Tunus payitahtı limanından otuz bin minut (?) buğday çıkarılması için müsâade göstereceğine sarîhen muvafakat ediyordu (27 Teşrinievvel).⁸²⁵ Tarikatın umûmî meclisi toplanarak -yakında zuhur edeceğini herkesin hissettiği- harb esnasında hazîne ile askerî kuvvetlerin yüksek idâresinin yalnız Üstâd'ın elinde bulunmasına karar verildi. Dö Buson, Rodos Hastahâne Müdîri'ni,⁸²⁶ amiralini, kaçırlarını, hazinedarını kendisine muavin olarak seçti. Büyük biraderi olan Monteyi Vikontu Antuan Dö Buson'u başkumandan tâyin ederek, süvari askeri kumandanlığını da Brandenburg Baş-duâhânı Rudolf Dö Valenburg'a verdi. Şehir haricindeki evleri, ağaçları yıktırdı; Sent-Aantuan ve Sent-Mari Dö Fileremus Kiliseleri'ni büsbütün kaldırttı. Mehmed, bu hazırlıklardan haberdâr olarak, donanmasının tamâmiyle teçhizini beklemeksizin, 1479 Kânunievvel'inin dördünde -adanın durumunu keşfetmek maksadıyla- bir donanma ile Mesîh Paşa'yı Rodos'a gönderdi.⁸²⁷ Osmanlı amirali, Fano kalesi önünde demirleyerek Rodos'un köylerine birkaç sipâhî müfrezesi gönderdi; lâkin Brandenburg Duahanı bunları gemilerine dönmeğe mecbur etti. Mesîh Paşa Rodos'tan püskürtüldüğünden -yine tarîkate âit olan- Tilo adasına hücum ve kalenin zaptına teşebbüs etti. Lâkin bu tasavvurunu da icra edemediğinden, Fenika (eski Fiskus) limanına giderek bahar mevsiminde büyük Osmanlı donanmasının gelişini bekledi. Bu donanma yüzaltmış gemiden mürekkep olarak 1480 Ni-sanı'nda Çanakkale Boğazı'ndan çıktı,⁸²⁸ Rodos sahilinden geçerek Fenika limanına doğru gitti; orada kara askerini alarak 1480 Mayıs'ın 23'-ünde tekrar ada Önünde zuhur etti.

Sen-Jan Şövalyelerine karşı bu teşebbüs Mehmed'e, üç mühtedî tarafından telkin edilmişti: Bunların herbîri Pâdişâhla Rodos istihkâmlarının bir plânını

⁸²⁴ Verto, 7, 2, s. 160-165.

⁸²⁵ Verto, s. 167.

⁸²⁶ Tarikatın unvanlarından Wrt (Mütercim).

⁸²⁷ Mesîh Paşa, Gedik Ahmed Paşa'nın vezîr-i âzamlık makamına oturtulmasında, onun halefi olarak donanma amirallğine (kapudan-paşalık'a) tâyin olundu. Avrupa müverrihleri bu zâtı bâzan Sismondi gibi «Mesithes» ve bâzan Verto gibi «Mi-sach» tesmiye eder. Birinci isim Mesîh Paşa'dan bozulmuş olduğuna şüphe yoktur. İkincisi Mihâl-oğlu'ndan alınmadır; ihtimâl ki Verto ile diğer bâzı müverrihleri Mesîh Paşa'yı Pale-olog hanedanından bir mühtedîdir zannına götüren, bu tahriftir. Lâkin bu müverrihler ne Osmanlı müverrihlerinin, ne de -Mesîh Paşa'nın daha sonra sayılarına dâhil olduğu- vezîr-i âzamlar tercüme-i hallerinin hiçbirinin şehâdetiyle istidlal etmiyorlar.

⁸²⁸ Osmanlı müverrihlerine nazaran yalnız altmış kadırga.

takdim ettiler. Her üçü de bilâhare sefilâne bir ölümle hıyanetlerinin cezasını görmüşlerdir. Bu mühtedîler -Rodos'un Rum asîl-zâdegânından olup kaybettiği servetini dinini (Hristiyanlığı) terk ederek tekrar kazanacağını ümîd etmiş olan- Antuan Meligalo ile -Ağrı-boz'da doğmuş, Cem tarafından Üstâd-ı Âzam'a gönderilmiş, sihir ile ulûm-ı hafiyye'de şöhret buhnuş olan- Demitrius Sofyan ve -herkes tarafından «Usta Jorj»⁸²⁹ ismi verilen- riyaziye ilimleri ve topçulukta geniş mâlâmât sahibi bir Alman idi. Bu Alman evvelâ Rodos'ta bulunmuş, sonra Kostantiniyye'ye gelerek Pâdişâh'ın iltifatına mazhar olmuştu. Şu üç mühtedi Rodos'un fethinde lüzum ve suhulet olduğunu Me-sîh Paşa'ya ısrarla söylediklerinden, Mesih Paşa bunları Pâdişah'a takdim etti. Üçü de şehrin istihkâmlarına âit plânlarını ve muhasara hakkındaki tasavvurlarını arz ettiler. Usta Jorj'un tertibatı diğerlerine üstün görüldüğünden, hücum buna göre hazırlandı. Bu muhasarayı doğru nakledebilmek için 1803'de, târih elimde olarak mevkii kule kule ve istihkâm istihkâm dolaşmış olduğum cihetle, mevkiin topoğrafisinin muayyen surette tarifi, Verto ile Gofiyen'in düşmüş oldukları hatâların tashihine medar olur ümidindeyim.

Rodos adasının kuzey ucunu teşkil eden burun üzerinde, yine o isimle müsemmâ olan payitahtı (Rodos şehri) vardır. Denize doğru uzanmış ve uçlarında bir kavis gibi bükülerek birbirine yaklaşmış olan iki dil ise emîn, vâsi', derin bir liman teşkil eder. Bunun içinde bir sed yapılarak sandallara mahsûs havuz ile gemilerin girdiği iskele yekdiğerinden ayrılmıştır. Limana giren gemilerin solunda kalan dil, şehir istihkâmlarının dışında olup, bütün uzunluğunca yel değirmenleri inşâ edilmiş ve nihâyetinde «Melekler Kulesi» denilen kule ile muhafaza olunmuştur. Diğer taraftaki dil üzerinde dahî, bir ucundan bir ucuna kadar hep yel değirmenleri bulunur. Kavisin -Melekler Kulesi'ne yakın olan- ucu şehrin surları içinde kalır. Rodos kulelerinin en meşhur ve en mühimmi olup evvelâ Arablar tarafından tahkim edilmiş, sonra Üstâd-ı Âzam Jakosta zamanında Sen Nikola'ya izafe edilmiş olan kule dahî, yine o kavisin ucu üzerindedir. Bu kule zamanımızda (Hammer zamanında Türklerce «Arab Kulesi», Hristiyanlarca «Sen Nikola Kulesi» diye adlandırılmaktadır. Dâ-hilen büyük limanı teşkil eden o iki dilin hâricinde, sahil kıvrılarak bir kavis yapar ve limana giren gemilerin sol tarafında kumla

⁸²⁹ Verto'ya göre, Jorj'un aile ismi «Frapan» idi. Almanca olmayan bu isim Macarlann «Frangipan» isminden murahham olabilir (bâzı heceleri düşürülmek suretiyle meydana getirilmiş olabilir). Fakat o hâlde Jorj Alman değil, Macar olmak lâzım gelirdi

dolu bir kavis, sağ tarafında da -«Kadırga Limanı» denilen ve bir cihetinden bir kule,⁸³⁰ diğer cihetinden Sent-Alm kalesiyle mahfuz olan- bir liman teşkil eder. Büyük limanın içinde kalan uçta ve hemen deniz kenarında şehrin iki kat surları görülür; Kadırga Limanı'nın nihâyetinde bir mahalle vardır ki, şimdi Vâlî Konağı orada ve surların hâricinde bulunur, işbu birinci muhasarada -müdâfaası yedi lisana mensup⁸³¹ şövalyelere tevdi edilmiş olan- yedi tabiye ile şehrin kayıplarından (kapılarından olsa gerektir. Hazırlayan) bahsedilmemiş olduğu için, bunları saymaktan sarf-ı nazar edeceğiz; zâten bunların mevkiî ikinci muhasara târihinde olduğundan, buraya sayılması zâid olur. Ağaçlıklık, manzarası latif, bir tepe üzerinde ve şehrin yarım mil kuzeyinde bulunan Fileremus Kilise-si'nden daha önce bahsetmiştik. Evvelce kilisenin nâmı ile anılan o tepe bugün «Sünbüllü» adıyla anılır.⁸³²

Şehrin bir mil batısında, denize yakın bir yerde Sent Etienne Dağı bulunur. Mesîh Paşa donanması oraya yanaştı, muhafız askerlerin şiddetli müdâfaalarına rağmen ordu ile topların çıkartılması işlerini icra etti. Osmanlı askeri derhâl o dağın üzerinde ve eteklerinde mevki tuttu. İki gün sonra Türk kumandanı -evvelce orada bulunup da yıkılmış olan- Sent-Antuan Kilisesi'nin yerinde Sen-Nikola Kulesi'ne karşı üç büyük toptan murekkep bir batarya tabiye etti. Toplara, üç mühtedîden o vakit hayatta bulunan Usta Jorj kumanda ediyordu. Meligalo ayağında zuhur eden bir hastalıktan denizde ve ikincisi Demetrius Sofyan daha muhasaranın ilk günleri Rodos önünde vuku bulan bir çarpışmada telef olmuştu. Usta Jorj'a gelince, onu da şehirde âdilâne bir ceza bekliyordu. Jorj fiiline nadim bir mülteci gibi görünerek surların Önüne gelip kapının açılmasını rica etti, Üstâd-ı Âzam'ın huzuruna götürülerek orada, dinini değiştirmiş ise de, sonra hareketinden samimî nadim olduğunu beyân etti. Lâkin muhâsırların kuvveti ve galebeyi imkânsız kılan toprakları hakkında pek çok tafsîlât vererek

⁸³⁰ «Büyük limana harb sefineleri, küçüğüne kadırgalar girer. Büyük limanın iki muntehâsımın yanlarında Sen-Jan ve Sen-Mişel kuleleri vardır; Sen-Nikola ve Sent-Elm tabiyeleri ikincisini müdâfaa eder» (Topographische Ansichten, s. 65). Verto'-ya nazaran Sen-Jan kulesi dilin ucunda, Sen-Nikola tabiyesi mıntikanın dışında imiş. Lâkin Sen-Nikola, Sen-Mişel kulesinin karşısında büyük limanın muntehâsında kâin olduğundan Sen-Jan kulesinin mutlaka kadırga limanının dâhilinde ve yel-değirmenleri hizasında Sent-Elm İstihkâmlarının karşısında olması icâb ederdi.

⁸³¹ Rodos tarlâcatında Her milletten şövalyelerin hepsine birden tlısan»

⁸³² 1201/1787 senesinde Rodos hükümet-i ser*ıyyesinde bulunmuş olan Ma-raş'ın Sürâbül-zâde hanedanından meşhur nazım Tuhfe sahibi Vehbî su getirmek suretiyle o mevkiî bir mesire hâline getirmiş olduğundan ona nisbet olunur. Arazîsinin yapısından dolayı adanın suları pek iyi değildir, nisbeten İyisi «Sünfoöl Suyu»dur. Mütercim.

Türkler'in adedini yüzbine çıkarması ve herbiri onsekiz kadem uzunluğunda olan dokuz-on parmak çapında güller atan uzun topları müthiş bir surette tasvir etmesi üzerine, şübheyi davet etti.⁸³³ Üstâd-ı Âzam, mülteciyi - kendisini hiçbir an nazardan kaybetmemekle mükellef- altı askerin muhafazasına vererek tabiyeler üzerinde bizzat seçtiği bir bataryanın kumandasına memur etti. Türkler o vakte kadar Sen-Nikola Kulesi üzerine üçyüzden ziyâde güle atmış ve kulenin kara tarafını bir enkaz yığını hâline koymuşlardı. Lâkin Üstâd, gediği yeni bir hendek ve ahşâb bir tabiye ile kapatarak müdâfaasını -İtalyan lisanından- Komandor Karet'e verdi. Sen-Nikola Kulesi'nden Sen-Piyer Kulesi'ne giden surun kenarına ve şehrin aşağı kısmına birkaç süvari bölüğü himayesinde piyade neferleri gönderdiği gibi denizin unvanı verilirdi. Meselâ «Fransız lisanı», Fransız şövalyeleri» demektir. Mütercim.

-Türklerin geçebilmeleri mümkün olan- sığ kısmına dikenli tahtalar koydurdu. Türkler Sent-Etienne limanından getirmiş oldukları sandallarla kuleye hücumlarında yediyüz kişi kaybederek ric'at ettiler. Üstâd, düşmana karşı kazanılan şu muvaffakiyetten dolayı -Sent-Mari Dö Filere-mus'un mucize gösteren tasviri konulmuş olan- kilisede niyazda bulundu. Ertesi gün Mesîh Paşa hareket tarzını değiştirdi ve deniz tarafından hücumu terkederek, kara tarafından taarruza başladı. Sekiz büyük top ile Yahudi mahallesinde gedik açtı. Dokuzuncu bir top da şeddin mün-tehâsından dil üzerindeki yel değirmenlerine çevirildi. Dö Buson, derhâl Yahudi mahallesi tamamen hak ile yeksan edilerek enkazıyla, içeride ikincir bir sur inşâsını ve bunun da hendek ile çevrilmesini emretti. Şövalyelerle köylüler, tacirlerle esnaf, kadınlarla çocuklar bu yeni suru inşâ için gayrette yarıştıkları esnada, Türk topları haricî surları öyle bir gürültü ile yıkıyorlardı ki, topların sadâsı Rodos'un yüz mil batısındaki tstan-köy'den ve yüz mil doğusundaki Kastel Ruso'dan işitildi.

Türkler'in şehir içine attıkları kumbaralar ahâlîye az hasar verdi: Kadınlarla

⁸³³ Verto, Rodos'un tarifinde Braydenbah ile Kaorsen'in metninden istediği gibi sapmalar yapmıştır. Braydenbah «Classen cam, quam dbdmus machinas se decim devixisse» dediği hâlde, VerÇo toplan mahallinde döktürerek «Adaya gelişinden beri oniki top döktürdü» diyor. Hâlbuki az bir müddet zarfında bunu yapmak pek müşkil idi. Braydenbah, daha sonra «Glo-bos saxeos rotunditatis palmorum novem plerosgue undecim torquent» dediği hâlde, Verto, dokuzdan onbir palme kadar olan miktarı iki üç kadem muhitinde yaparak «iki yahut üç kadem muhitinde güller atan» diyor; çünkü dokuzdan on palme kadarı, kendisi mübalâğalı addedilmiştir. Lâkin bu toplar Kostantiniyye muhasarasında kullanılmış olan gayet büyük top çapındadır ki, Sakızlı Leonar Kostantiniyye muhasara topları hakkında «Lapide quî palmis undecim ex meis ara-bibat ingyro» diyor ki, İşkodra muhasarasında kullanılmış olanlar gibi onikiden on üç kantar ağırlığına kadar güller atardı, demektir.

çocuklar bunların nadiren yetişebildiği bir kaleye sığınmışlardı. Diğer taraftan muhafız askerleri dahî kilise ve kale bodrumlarına kaçarak bu kumbaralardan korunuyorlardı. Osmanlılar gemilerden uzattıkları bir köprü ile Sen-Nikola Kulesi üzerine tekrar bir hücum tertîb ettiler. Altı kişinin yanyana geçebilmesine müsâid olacak derecede geniş olan bu köprü, dilin - evvelce Sent-Aantuan Kilisesi'nin bulunduğu- zaviyesinden Sen-Nikola Kulesi'ne kadar uzanıyordu. Türkler gemi de-miriyle karaya bağlanmış bir halatla, köprüyü kulenin altına kadar götürmüşlerdi. İngiliz gemicisi Jervasius Roje, geceleyin denize atılarak halatı kesti, köprü bağlantısız kaldığından denize açıldı, lâkin Türkler sandallarla çekerek tekrar şedde bağladılar. 1480 senesi Hazîran ayının on-dokuzunda, fırtınalı bir gecede, Sen-Nikola Kulesine hücum başladı.⁸³⁴ İki taraftan şiddetli bir top ateşi açıldı. Gemilerden yapılan köprü ayrıldı.⁸³⁵ Muhâsırların büyük kısmıyla dört tane top şalopesi denize battı. Karaya çıkmak için kullanılan sandalların ekserisi yandı. Muharebe gece yarısından sabahın onuna kadar kanlı ve şiddetli bir şekilde devam etti. Türkler nihayet ikibinbeşyüz kişi kaybettikten sonra çekilmeğe mecbur oldular ki, Kastamonu Sancak Beği Süleyman da bunlar arasında idi.⁸³⁶

Mesîh Paşa, hücumunda ric'ate mecbur olması üzerine hep toplarını bir noktaya topladı. Bu muazzam kuvvet kamilen, şehrin Sen-Nikola Kulesi'ne civar olan kısmına, yâni İtalyanlar'ın bulundukları istihkâmlarla Yahudi mahallesine yöneltildi. Üçbinbeşyüz gülle az vakit içinde büyük gedikler açtı. Rodoslular bu toplara mukabil, uzaklara kadar gayet büyük taşlar atar makine kullandılar. Bu makine, -ki Türkler'in istihkâmlarını tahrîb eder ve istihkâmda çalışanları ezerdi- Sultân Mehmed'in istediği vergiden kinaye olarak, mahsurlar tarafından «Vergi» diye isimlendirilmiştir. Makine, Türkler'in şehir içine attıkları cesîm taş gülleler ile, hendekleri doldurdukları kaya parçalarıyla doldurulurdu. Rodoslular yeraltındaki yollardan gelerek bu kaya parçalarını alırlardı; o surette ki, Türkler hendeklerin her gün nasıl olup da boşaltıldığını bir türlü anlayamazlardı. Piyer Dö Buson umûmî bir hücumu beklediğinden, istihkâmların üzerine kükürt, zift, balmumu ve diğer

⁸³⁴ «Tertio decimo Calendas Julü», yâni 19 Haziran; Verto'nun ilk hücum için gösterdiği veçhile 9 değil. Verto ikinci hücum târihini sarîhen tâyin etmediği ve Braydenbah birincisinin târihini yazmadığı cihetle, 9 Haziran târihi bu hücumun vukuu zamanına ve o zamanın hâdiselerine nazaran hatalı olması muhtemeldir.

⁸³⁵ Osmanlı müverrihleri dahî bu köprüden bahsederler: «Deryadan ana (garb kulesine) varınca köprü yapup» Hacı Kalfa, Târîh-i Esfâr-i Bahriyye, varak 8. Sa'dü'd-dîn.

⁸³⁶ Verto (Vertot)'da «Merla Beğ, Sultân Mehmed'in bir oğlunun dâmâdu; Breydenbah (Breidenbach)'da «viri strenuissimi Turcoçuc dilecti»; yâni: Türklerin mümtaz kumandanlarından biri.

yanıcı maddeler, taştan üstüvaneler, barut ve demir kesikleriyle dolu küçük torbalar naklettirdi ki, bunlar düşman üzerine atılacaktı. Usta Jorj'u getirterek bu korkunç hücum başladığında ne yapılacağı hakkında re'yini sordu. Jorj muhâsırlann istihkâmlarını tahrîb edecek yeni bir mancınık teklif etti. Ancak bu makinenin sadmeleri Türk bataryalarını tahrîb edecek yerde, şehrin surlarına dokunduğundan Jorj'un düşman ile müttefik olduğu hakkındaki şüphe arttı; işkenceye konulması üzerine îtirâf ederek şüphe tamâmiyle kat'-iyyet kazandı. Jorj belki bu ikinci hıyanet hususunda zemmedilemez ise de, başı kesilerek birinci hıyanetinin gerektirdiği cezayı buldu. Diğer bir mültecinin dahî hıyanette bulunduğu anlaşılıyor: Bu da daha muhasaranın başlangıcında işkenceye konulunca Mesîh Paşa'nın emriyle Üstâd-ı Âzam'ı zehirlemek tasavvurunda bulunduğunu îtirâf etmiş ve bunun üzerine başı kesilmişti.⁸³⁷

Muhâsırlar ordusunun başkumandanı bütün hücumlarının neticesiz kaldığını görünce, şehrin teslimini sağlamak için müzâkere yoluna teşebbüs ederek, bunun için Üstâd-ı Âzam'a bir Rum gönderdi. Lâkin o da hiçbir şey yapamaksızın geri geldi. Mesîh Paşa buna ziyâde hiddet etti; ale'l-husûs ki hiddetinden dolayı şehri teslim suretiyle alıp da askerin hücum yoluyla zaptettikleri takdirde alacakları büyük ganimeti onlara bırakmamak istedi. Mamafih umûmî bir hücum emriyle yağmaya müsâade edeceğini vaad etti. «Allah, Allah!» sadâlarıyla yer gök çınılıyordu. Sekiz büyük toptan mürekkep batarya bir gün evvel Yahudî mahallesini o kadar döğdü ki, şehrin o tarafındaki surları tamamen tahrîb edilmiş ve hendek ağzına kadar dolmuş idi.

1480 Temmuzunun 28'inde -ki Osmanlı donanması yine o gün Ot-ranto'ya yanaşmış idi- güneş doğarken, bir havan topu darbesiyle hücum işareti verildi.⁸³⁸ Türkler karşı konulamaz bir cesaretle gedikler üzerine atıldılar. Üçbinbeşyüzü orada müthiş bir muharebeye başladılar. Onların arkasında bulunan kırkbin kişilik bir ordu dahî sür'atle şehrin bütün noktalarına birden hücum etti. Her iki taraf fevkalâde şecaat gösterdi. Muhâsırlar şehir üzerinde -Sa'dü'd-dîn'in tâbiri veçhile- «zencir-den kurtulan arslanlar

⁸³⁷ Verto diyor ki: «Arnavud tevkîf olundu, şerîk-i töhmetini söyledi; -her ikisi mevkî-i cezaya götürülmezden evvel halk tarafından parçalandı.» Lâkin bu rivayet Braydenbah'ın ifâdesine uygun düşmüyor, o diyor ki: «Damnatus perfuga securi percussus internt, alter a quibusdam vix confoditur, unde per-territus at Turcam revertit». Bu da Verto'nun şu muhasara hakkındaki binlerce yanlışlıklarından biridir.

⁸³⁸ Breidenbach'a nazaran 28; Vertot'a nazaran 27; kitap: 7, 2, s. 107.

gibi»⁸³⁹ hücum ettiler; mahsurlar da -Breiden-bach'ın tâbiri veçhile- «dinlerini ve serbestilerini müdâfaa için Maka-beler⁸⁴⁰ gibi» mücâdele ettiler.⁸⁴¹ Mesih Paşa'nın sancağı mazgallar üzerine dikilmiş ve Yahûdî mahallesini örten yirmi kadem⁸⁴² yüksekliğindeki surun iç tarafına dört merdiven kurulmuş idi ki, Mesîh Paşa «yağmaya müsâade edilmediğini ve Rodos hazînelerinin Pâdişah'a âit olduğunu» tabiye üzerinde îlân ettirdi. Bu îlân muhâsırların gayretini birdenbire kırdı. Dışarıda bulunan asker, içeride harbetmekte olanların imdadına gitmekten imtina etti; içeridekiler de, surun kenarında saff-ı harb üzere dizilmiş olan şövalyeler tarafından püskürtüldüler. Osmanlı-lar'ın kurdukları merdivenler bu defa mahsurların işine yaradı. Bunlardan birine bizzat Üstâd-ı Âzam çıktı. Şu suretle mahsurlar eski mevkillerini tekrar elde ettiler. Yeniden bir cenk başlayarak iki saat devam etti. Lâkin Türk askeri her tarafta mağlûp olduğundan sancağıyla beraber birçok telefât bırakarak firar etti. Rodoslular muzafferiyetlerini altından bir haç'ın, ve elinde kalkan ve mızrak olduğu halde şaşa'alı bir surette Hz. Meryem'in ve birçok maiyyeti efradı ile semavî bir şahısın îsâ, Meryem, Yahya sancakları bulunan mahallin üzerinde görünmelerinden dolayı Türkler arasında birdenbire zuhur eden korku ve heyecana hamlet-mişlerdir. Osmanlı müverrihleri ise, ordunun mağlûbiyetine Mesîh Paşa' nın hasisliğinin sebep olduğunu söylemekte müttetikler; lâkin -muhasaranın târihini yazmış olan- Şövalyeler Tarîkati ikinci kançıları, bu hususta birşey söylemez ki, bu da -şüphesiz- şövalyelerin şerefini ten-kîs etmemek içindir. Son hücumda Türkler gedikler üzerinde ve hendekler içerisinde üçbinbeşyüz maktul bırakmış idiler; bunların hepsi yakıldı. Muhasaranın devam ettiği üç ay zarfında Mesîh Paşa cem'an dokuz bin telefât ve onbeşbin yaralı vermişti. Osmanlı ordusu gemilerine bindiği vakit iki Napoli gemisi gelerek Rodos şehrine imdâd kuvveti ve Papa'nın daha ziyâde yardım edeceği vaadini ulaştırdı. Türk kadırgaları bu gemilerin girmesine müsâade etmemek istediler: Gemilerden birisi epeyce hasar görmüşken yine limana girdi; diğeri bütün düşman kadırgalarının arasından muzafferâne bir yol açtı; kadırgaların kumandanı bu mücâdelede telef oldu.

⁸³⁹ Sa'dü'd-dîn, İstanbul basımı, c. 1, s. 574 (Mütercim).

⁸⁴⁰ «Maka bel e re bu cildin «OndördÜncü Kitap, 62 No.lu dipnot»unda îzâb olunmuştu. Mütercim.

⁸⁴¹ «Nec aliter pro fide catholica et republca christianorum pugnare, quam ol im gloriosi Machabaei pro cultu dlvnp et Hebræorum libertate praeliati stnt.» (Metnin kaynağı).

⁸⁴² Sa'dü'd-dîn, Solak-zâde, varak: 64, Âli, 35. Bâb, İdris, varajc: 172. K»v-zatü'l-Ebrar'da (varajc: 271), yalnız askerin tamândan bahsedilmiş olup, Paşa'nın hasisliği hiç zikredilmemiştir.

Mesîh Paşa, ordusunun bakiyesiyle Fenika limanına avdet etti; sonra, Halikarnas'da Petronion kalesini muhasara ettiyse de, onda da muvaffak olamıyarak donanmasını Kostantiniyye'ye götürdü. Mehmed, kumandanlarının mağlûbiyetini mûtâd üzere idam veya hapisle cezalandırdığı halde, Mesîh Paşa'yı yalnız «paşa» rütbesinden «Gelibolu Sancak Beği» rütbesine tenzil ile iktifa etti. Mesîh «vüzerâ» yâhud «uç tuğlu paşa»lar listesinden silinmekle bahtiyar kaldığından makamı -o vakte kadar Anadolu ve Rumeli kazaskerliğini şahsında toplamış olan- Mağ-nisa Çelebi'ye verildi. O vakitten beri bu iki me'mûriyet yekdiğerinden tefrik edildi. Molla Muslihü'd-dîn Kastalanî Rumeli Kazaskerliği'ne, Molla Hacı Hasan-zâde dahî Anadolu Kazaskerliği'ne tâyin edildiler. Yine Rodos muhasarası senesi, II. Mehmed'in saltanatı zamanının en meşhur ulemâsından biri olan Molla Hüsrev ile Şeyh Kutbü'd-dîn Attâr-zâde vefat ettiler. Molla Husrev Osmanlı fıkının ana kitaplarından olan IKirerü'l-Ahkâm müellifidir.⁸⁴³ Kutbü'd-dîn de Kostantiniyye muhasarasında Eyyûb'un kabrini keşfetmiş olan Şeyh Ak-Şemsü'd-dîn'in en meşhur tilmizlerinden biridir. 1480 senesi, Osmanlılarca I. Mehmed zamanında te' sis edilmiş olan «nakîbü'l-eşrâf» mansıbının lâğvedilmesiyle de mâruftur.⁸⁴⁴

Mehmed ordusunun felâketinden, askerinin yalnız kendi kumandası altında bulunduğu vakit hiç mağlûp olmaz olduğunu düşünerek, kendini teselli etti ve ordunun Rodos muharebesinde kaybetmiş olduğu itibârı iade etmek istedi. 1481 baharının girişinden itibaren, Pâdişah'ın tuğları -Asya'da bir muharebe alâmeti olarak- Anadolu sahiline dikildi. Mehmed, ittihaz etmiş olduğu kaideye uygun olarak -gideceği hedefi kimseye söylemediği cihetle-, seferin Mısır Sultânı üzerine mi, yoksa Rodos üzerine mi tertîb edildiği meçhul kaldı. Ordu Üsküdar'dan Gekbüze (Gebze)'ye doğru yürüdü; fakat bu iki şehir arasında bulunan Hünkâr Ça-yırı'na gelince -bir zamandan beri sıhhati bozulmuş olan- Pâdişâh durmağa mecbur oldu. Fâtih, yeni bir muzafferiyetle sıhhatini kazanacağını ümîd etmiş idi; lâkin 1481 Mayıs'ın üçüncü perşembe günü (4 Rebîyülev-vel) saltanatının otuzuncu senesinde ve elliiki yaşında olduğu halde vefat etti. Sultân Mehmed bu suretle son seferinin hangi devlete karşı ter-tîb edildiği hakkında âlemi mütereddid bıraktı. Osmanlı târihinin Meh-med'e -diğer pâdişâhlardan temyiz için-

⁸⁴³ Devfet-i Osmânlyyei'iniatî Teşkilât ve tdâa'si'ne müracaat, 1, s. 9. (Ham-mer'In Fransızcasında «Dourer-al-Ahkam (les perles de la loi) görülüyorsan da, galiba me'hazı kendisini hataya sevk etmiştir. Ma'lûm olduğu üzere kitabın ismi «Dürerü'l-Htikkam» ve şerhinin isini «Gurerül-Ahkam» dir. Mütercim.)

⁸⁴⁴ Maurace d'Ohsson, 4, s. 562.

vermiş olduğu «Fâtih unvanı yalnız Bizans'ı fethettiği için değil, devletin hududunu her cihetinden genişlettiği içindir. Bâzı Avrupalı müverrihler Spandjino'ya îtimâd ederek Mehmed'in fütuhât ve dehâsı hakkında pek mübalâğa göstermişlerdir. İnsafî bir tarihçinin vazifesi kendinden önceki tarihçilerin şahadetlerini ölçüp biçerek, onların hatâlarını tashih etmektir.

O müverrihler, Mehmed'in iki imparatorluk, ondört devlet, ikiyüz şehir fethetmiş olduğunu söylerler ve iddialarını yine Mehmed'in dehâ-sıyla isbat etmek için -Spandjino'nun mezar taşında yazılıdır dediği- şu «Rodos'u almak, İtalya'yı da teshir etmek isterdim» sözlerini yazarlar. Mehmed, vakıa iki imparatorluğu, yâni Bizans ve Trabzon imparatorluklarını ve -zaptetmiş olduğu memleketlerin bütün kasaba ve köyleri hesaba dâhil edilirse- ikiyüzden ziyâde şehir zaptetmiştir. Krallıkların adedine gelince: Bunun yarısı fazladır; zîrâ Sırbistan, Bosna, Arna-vudluk devlet addolunduğu gibi, Boğdan, Mora, Karaman, Kastamonu da birer devlet sayılsa bile, yedi'den geri kalan kısmı bulmak için Ağrıboz'u, Kefalonya'yı» Midilli'yi, Limni'yi, İmroz'u, Taşoz'u da devlet hesab etmek lâzım gelir. Spandjino'nun, Mehmed'in mezar taşında bulunduğunu söylediği kitabe⁸⁴⁵ güven verici olmayan bir delile müstenid ve bir hayâlden ibarettir; Mehmed'in kitâbe-i seng-i mezarında Rodos'a ve İtalya'ya dâir hiçbir kelime yoktur. Bu türbe, Fâtih'in Kostantiniyye'de inşâ ettirmiş olduğu câmi'in mihrabı arkasındadır; selefleri olan sultânlar, Bursa'da istirahat-güzîndirler.

Târihte bî-terafîlık, bâzı müverrihlerin Sultân Mehmed'e isnâd ettikleri birtakım zalimane hareketleri kabule de müsâid değildir. Meselâ, fakir bir kadının hıyarını kimin yediğini meydana çıkarmak için saray hademesinden ondördünün karnını yardırması olduğu; ordunun, kendisinin atâleti

⁸⁴⁵ Kitabenin sahihi Komidas'ın «İstanbul Topografyası» eserinde mündericidir. Rodos kançılar muavini Gillium Kaorsen tarafından II. Mehmed'in vefatı münâsebetiyle Şövalye Tarikatı erkânı huzurunda îrâd olunan nutuk, Fâtih'in na'sının hakîkaten mezarı içinde bulunmasından şüpheli mutazamm gibi görünüyor. Kaorsen büsbütün Şarklı bir mecaz kullanarak o sırada vukua gelen arz hareketinin II. Mehmed'in na'sını

çukurdan çukura, (.....) in dibine kadar attığım söyler (1495)

de Eulm şehrinde Jan Rayer ma'rifetiyle basılan Kaorsen'in eseri, Haziran 1481 günü vekâyii). Kaorsen'in aynen sözü şudur: «Arbit ram ur enim tam scelestum, tam fetidum, tam se-vum, cadaver terram inter sua viscera minime continuisse, sed amplissimo hyatu dehiscentem praecordiis apertis ad cen-trum demississe, et in Damnatorum perpetuum Chaos dejecisse, circa enim dies excessus sui frequentes terrae motus editi.» [O zaman Avrupalıların ne kadar taassup hâlinde bulundukları anlaşılır. Taassup bir taraftan da -bi'tabî- kesif bir cehalet ile çevrilmişti. Bir na'sı mezardan çıkaracak çukurdan çukura atacak kadar şiddetli arz hareketi vuku bulmuş olsa

İstanbul şehriden asla eser kalmamak iktizâ «derdi! Allaha hamdolsun ki Belde-i Tayyibe'nin binlerce camileri mimâre-lerinde Ezân-i Muhammedi semâları süslemekte olduğu gibi, Hazret-i Fâtih'in ulvî ruhu her ân, feth eylediği beldenin bu tertîlât-i rûh-efzâsiyle ravzât-i cennât-i âlfâyâtta tâirdir. Mütercim).

hakkındaki şikâyetini ortadan kaldırmak için İren isminde sevdiği bir cariye'nin kendi eliyle başını kestiği; oğlu Şehzade Mustafa'yı -bir paşanın haremine tasallutundan dolayı- zehirlediği; bir hâkimi -emriyle diri diri şişe geçirilen- babasının derisi üzerine oturttuğu hiçbir suretle kabule şâyân değildir. Şâir birçok rivayetler gibi, bunlar da⁸⁴⁶ efsâne kabilinden addedilmelidir. Bu türlü mübalâğalar târihin ciddiyetine yakışmaz; târih, MehmedMn mezâlimi, ayıplanacak ihtirasları, dehâsı, te'sîsâtı hakkında bî- tarafâne bir hüküm vermelidir. Saltanatının ilk vakıası olan kardeş katli, vazifelerine sâdık kalmış olan askerin katliâmı, Trabzon İmparatoru, Bosna Kralı, Midilli ve Atina Beğleri hanedanlarının idamı --başka bir ilâveye lüzum bırakmaksızın- aleyhinde oldukça yüksek bir surette lâzım geleni söylemektedirler. Zaptettiği şehirlerde asîlsâdelerin kadınlarından en güzidelerinin hareme atılarak pâ-y-mâl edilmesi, Yunanistan, Pont, Cenova, Venedik, Sırbistan, Eflâk genç erkeklerine koymuş olduğu beddua edilmeğe şâyân cizye, kötü temayülleri kâfi derecede isbat eder. Arzularına mukavemet, idam ile ceza görürdü. Kostantiniyye'nin fethinden sonra idam edilmiş olan Grandük Notaras'm oğluyla Ağrıboz muhasarasında katledilmiş olan Erico'nun cesur kızı ve henüz ondört yaşında iken ihtiras ve intikamının pençesinden kurtulamamış olan Protovestier Franzes'in oğlu bu suretle namus ve dinlerinin kurbanı olarak ortadan kaldırılmışlardır.

Bizanslılarda -Barletius ve Kaorsen gibi- muasır Avrupalı müverrihler, bizzat görerek tarif ettikleri işkodra ve Rodos muhasaralarında kendisini zalimliğin her çeşidiyle tavsif ve kötülüklerinde mübalâğa ettikleri gibi,⁸⁴⁷ Spandojino, Civvio, Sansovino gibi diğer bâzı müverrihler de pek ziyâde överek târihî hakikatlerden, evvelkiler kadar uzak" laşmışlardır. Meselâ, Spandojino, Mehmed'in Rum Patriki Skularius tarafından yan-Hristiyanlığa meyi ettirildiğini, vefatından az evvelki zamanlarında kilisenin mukaddes eşyalarına ziyâde hürmet ettiğini, bunların Önünde mütemadiyen kandil

⁸⁴⁶ Spandojino, s. 67 ve 68.

⁸⁴⁷ Kaorsen'in o nutkundan çıkarılmış olan aşağıdaki fıkra Fâtih aleyhinde mübalâğanın bir misâlidir: «Merito enim trucu-lentissimo mansio haec confusionis aeternae nephandissimo tyranno debetur, qui tot parvulorum animas perdidit, quos ad fidei abnegationem compulit, qui tot sacras virgines deo dicatus divinis obsequiis abdicavit, qui tot nobiles virgines prostituit, qui tot castissimas matronas feodavit, qui tot ado-lescentes juvenes senes decrepitosque trucidavit, qui tot sanc-torum reliquias propranavit, qui tot catholica phana devo-taque cenobia, horrido Mahumetae sectae ritu polluit, qui tot sancta matrimonia solvit, qui tot mulieres abortum ob sevi-ciam facere coagit, qui patrimonia absorbuit, qui tot prin-cipatus tot urbes delevit, oppressit, occupavit, qui im-perialem urbem quidem praeclaram Constantinopolim suam ditionis fecit, ubi quaeque crudelitatis genera, masculorum concubitus, homicidia, sortilegia, superstitiones daemonum at-que invocationes, rapinas, crapulas, obscenitatesque nulla lege, nulla ratione, nulla etiam aequitate exercuit.»

yaktırdığını söyler.⁸⁴⁸ Cívio daha ileri giderek Büyük İskender ile Jul Sezar⁸⁴⁹ târihlerinin kıraatini bilhassa sevdiğini; Yunan, Lâtin, Arab, Arab, Acem, hattâ Keldânî, lisanlarını bildiğini iddia eder. Biz -bütün bu asılsız rivayetler üzerinde durmaksızın- Sultân Mehmed'in hâiz olduğu dehânın, o rivayetten daha be-lîğ delillerini fetihlerinde, devletini genişletmesinde, te'sîs ettiği mekteb-lerde, camilerde, hastahânelerde, ilimler ve san'atları himayesinde, bizzat şiir ve edebiyat ile iştigâlinde görürüz. İdâri kanunları, askerî ıslahatı te'sîsleri, saltanatı zamanına şaşaa veren birçok âlimlerin eserleri ise, mezâlimini unutturmasalar bile, târihte kendisine mümtaz bir mevki te'-mîn ederler.⁸⁵⁰

⁸⁴⁸ Spandolino'nun güya medh için yazdığı bu sözler hayâlden ve bunun hakikati Fâtih'in Rumlar'a adalet ve lütuf la muamelesinden ibarettir.

⁸⁴⁹ Şarklılar Büyük İskender'in târihini ancak bir hikâye yahud destan tarzında bilirler. Jul Sezar'm ise Osmanlı literatüründe ancak ismi bilinir.

⁸⁵⁰ Bu husus Mî. 2'de ele alınacaktır. Mütercim.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/154-179

Fâtih'in Şemâil-nâme'deki tasviri o kadar garibdir ki, ancak tezyîl suretiyle naklettik: «Burununun ucu kıvrık idi, yanakları tolgun müdevver, kırmızı ve beyaz ile mülevven idi, sakalı altun telleri gibi kalın idi, bıyığı gül günceleri üzerine konulmuş yaprakları gibi dudaklarını tezyin eyleri di, ağzı tabîî olarak kapalı idi, baldırları adaleli, kolları kuvvetli ve etli idi, Neriman (Rüstem'in babasının babası) gibi ata binecek surette bir bünyeye mâlik idi.» Fâtih'in eşkâl-i uzviyyesin-den en ziyâde dikkati çeken burunu olduğu anlaşılır. Üst dudağının üzerine kıvrılır ve Avrupa müverrihlerinin rivayetine göre ağzını hemen hemen örterdi. Osmanlılar kiraz üzerine konulmuş papağan gagasına benzetirlerdi. Kavuğu için babası II. Murad'ın ve büyükbabası I. Mehmed'in kullandıklarından başka bir şekil ittihaz eyledi. Dülbend, yahut muslinin, etrafına sarıldığı külah sırmalı ve yukarılarında müdevver olacak yerde üstüvânî şekil almış ve muhtelif renklerle renklendirilmiştir. O zamandan beri sırmalı külah sarayın hademesine ve diğer adamlarına mahsûs olmuştur.

ONSEKİZİNCİ KİTAP

II. MEHMED DÖNEMİNİN GENEL DEĞERLENDİRİLMESİ

Sultân Mehmed, Kostantiniyye'yi fethettikten sonra başlıca sekiz kiliseyi câmi'e çevirdi ve sonra yeniden daha dört cami te'sîs etti. Fâtih'in oniki camiinden kubbelerinin yüksekliği ve güzelliğiyle en ziyâde şâyân-ı dikkat olanı -Ayasofya'dan sonra- nâmına mensub olarak şehrin yedi tepesinden biri üzerine yaptırdığı camidir. Fâtih Camii vaktiyle Hava-riyyûn Kilisesi'nin bulunduğu mevkide ve dört/on (?) yüksekliğinde bir satıh üzerindedir. Havalisi dört köşe ve üç tarafı sütunlarla müzeyyen olarak dördüncü cihet, camiin cebhesidir. Büyük kapı mihrabın tam karşısı hizasındadır. Kurşunla kaplı kubbeler granit ve mermer sütunlar üzerine kurulmuştur. Avlunun revakı⁸⁵¹ uzunluğunca mücellâ mermerden bir sofa mevcuddur ki, yalnız kapılarla kesintiye uğramıştır. Ortada kurşun kubbeli bir şadırvan yapılmış ve etrafına yüksek serviler dikilmiştir. Avlunun hâricinde ve demir parmaklıklı pencerelerin üzerinde rengârenk mermer levhalar üzerine gayet güzel yazı ile kabartmalı olarak Fatiha Sûresi hakkedilmiştir. Cümle kapısında ve kebûdî (mavî) bir mermer üzerinde Kostantiniyye'nin fethine dâir olan hâdis-i şerif kıraat olunur.⁸⁵²

Câmi'in «sahn» adı verilen dış havâlisinde sekiz medrese bina olunmuştur. Bunların herbirinin arkasında talebeye mahsûs hücreler bulunan bir tetümme vardır. Bu binalara bitişik imaretler mevcuddur ki, bunlardan muhtâc olan talebeye ve şâir kişilere günde iki defa yemek verilir. «Dârü's-

⁸⁵¹ Son cemâat mahalli. (Mütercim).

⁸⁵² İstanbul ve Boğaziçi'ne müracaat, 1, s. 393; Evliya ve Gelo'ya nazaran. Camie girilecek mahalle «harîm» tâbir olunur; camiin bahçesi, binanın hâricinde mihrabın arkasına düşen ma-haldedir. Harîm'de mü'minler, ber-mu'tâd abdest alırlar; bahçe, cami müessisinin türbesini içine alır. «Son hükme intizâr etmek üzere dünyâ seyahatından orada ârâm-güzîndir.» Ha-rîm'den ibâdet mahalli olan camie 'cem' edici) girilir; Cum'a günü. husûsî namaz edâ olunduğu cihetle, mü'minlerin toplandığı gün demektir. İçinde her cum'a, Pâdişâh'a duâ olunan ve diğer camilere mahsûs mescidlerden tefrik etmek Müslümanlar tarafından «Cami» tesmiye edilen binaların dâhili kısımları şunlardır: Mihrâb ki, orada bir Mushaf-i Şerif mahfuz (Mihrabın yan taraflarında rahleler üzerindeki Mushaf-i Şerifler olacaktır. Mütercim) ve etrafında gayet büyük bal mumları konulmuştur. Mahfel, ki müezzinler orada Kamet verirler, Pâdişâha mahsûs Maksure (Hünkâr Mahfli olacaktır. Mütercim), Minber, Minber Mihrâb'a muttasıl olup yüksek iki sancak ile müzeyyendir. Camiinin ortasında vaaz kürsüsü bulunur. Her harımda abdest için bir Şadırvan vardır, bahçesinde (ravzasında) caminin banisinin mezarı (Türbe) bulunur.

Hadîs-i şerif «Kostantiniyye elbette ve elbette fetholunacaktır. Onun emîri ne güzel emîr ve o asker ne güzel askerdir» meâlin-dedir. İşbu hadîs-i şerif İmâm Süyûtî'nin Câmi'-i Sağır'inde, İmam Ahmed'in Müsned'nden, ve Hâkim'in Müstedrik'inden nakl olunmuştur. Bısr-i Ganevî (RA;) Fahr-i Alem'e îsâl eder. Feth-i Kostantiniyye, İmâm-zâde Es'ad Efendi, İstanbul basımı, 1285. (Diğer hadisler, «Azîz-i Mısır'a» ve «İran Şahma» yazılan fetihnamelerin metinlerindedir.)

şifâ» denilen hastahâne, «timâr-hâne» denilen dârü'l-mecânîn (akıl hastahânesi), seyyahların, yabancıların gecelemesine mahsûs ve «kervan-saray» yâhud «han» adı verilen binalar, nihayet erkek çocukları için mektebler mevcuddur. Kütüphane cami içindedir; bir oda ayrılarak kütüphane yapılmıştır. Osmanlılar'ın İstanbul'da te'sîs ettikleri ilk kütüphane budur. Camii çeviren bu binalardan başka, yine camiin etrafında, fakat daha uzak bir dâire içinde bir sebilhane, hamamlar, bir kütüb-hâne, hadîs tedrisine mahsûs bir medrese, bir sofayı hâvi avlu, bir türbe görülür. II. Mehmed'in validesi Alîme Hanım'ın kabri onun yakınındadır.⁸⁵³

Sultân Mehmed, «Fâtih» adı verilen camiden başka, üç cami daha yaptırmıştır: Ebû Eyyûb Ensârî Camii ki, kabri Kostantiniyye muhasarasında pek zamanında keşf olunarak hücum edenlere yeni bir gayret vermiştir; Şeyh-i Âzam Buhârî Camii ki, şehrin yakınında Edirne-Kapı-sı'ndadır (Emîr Buhârî II. Murad ordusunu surların yanına kadar sev-ketmiş idi); Yeniçeriler kıışlasındaki Yeniçeriler Camii (Ortacami) (Not: 2). Devletin eski iki payitahtı olan Edirne ve Bursa şehirlerinde I. Meh-med ve II. Murad tarafından inşâ olunan birçok güzel camilere kendisi birşey ilâve etmedi. Ancak sultahlarıyla vezirleri Fâtih'in saltanatında o şehirlerde bâzı âbideler inşâ etmişlerdir ki, burada onları zikretmekli-ğimiz lâzım gelir: Kaasım Paşa, Edirne'de Tunca sahilinde bir cami yaptırmıştır ki, onun adıyla yâd olunur; banisinin türbesi de cami içindedir.⁸⁵⁴ On sene Önce Fâtih'in kızı Ayşe Sultân yine Edirne'de diğer bir cami bina ettirmişti ki, o da yaptıranın ismiyle anılır. Kaasım Paşa Câmii'nin inşâsından dört sene sonra Dülkadirli hükümdarı Süleyman'ın kızı ve Fâtih'in halîlesi Sitti Sultân'ın camii ikmâl edilmiştir.⁸⁵⁵ Sultân Mehmed Eski ve Yeni Saray'ı, Atîk Bezazistanı'nıda⁸⁵⁶ yaptırmış ve yukarıda gördüğümüz veçhile İstanbul'un harâb olmuş duvarlarını tamir ettirmişti*.

Şimdi umûmî mâhiyetteki binalardan idare usûlüne geçiyoruz: Şarklılar memleketi bütün bir hâne, yâhud asıl tabiriyle, bir çadır gibi tasavvur ederek, idarenin başlıca şubelerine işaret edilen şu mefhuma uygun isimler verirler. Hükümrânlığın esâsı şer'iat, âdet, hükümdarın husûsî emirleri, yâni kanundur. «Kapı» lâfzından bizzat hükümet anlaşılır. Çünkü en eski zamanlardan beri Şark milletlerinin işleri hükümdarların sarayları

⁸⁵³ Mauracea d'Ohsson, 2, 511. Avrupa müverrihlerinin yazdıkları kitâbe-l seng-i mezar sırf hayâlidir.

⁸⁵⁴ Hacı Kalfa, Rûm-İli, s. 9.

⁸⁵⁵ Kezalik, s. 10.

⁸⁵⁶ Üstü kapalı çarşı.

kapılarında görülegelmıştır.⁸⁵⁷ Kapı, müdâfaasına me'mûr askerle muhafaza olduğu cihetle bu mecaz yalnız hükümete (bâb-ı devlet; bâb-ı hümayûn) delâlet için kullanılarak, asker için de kullanılmıştır. Ordunun ondördü bulan muhtelif şubelerine" «kapı» denilmiştir.⁸⁵⁸ Bu kelimenin üçüncü bir mecazî mânâsı da umumiyetle devlete yâhud hükümete âit olmayıp özellikle saray ve harem halkını gösterir ki, bâb-ı hükümete, «bâb-ı hümayûn-î saltanat» ve «bâb-ı devlet» tâbir olduğu halde, saray ve harem için «dârü's-saâde» denilir. Şu suretle hükümet mazhar-ı ikbâl, saray ise «mes'ûd» mânâsını almış oluyor. «Bâb-ı devlet» yâhud «bâb-ı hümayûn» Önünde asker ikame olunarak muhafazası onlara tevdi olunmuş ve hükümet vezirlere verilmiştir. Bâbü's-saâde'den mes'-ûdiyet-i âsmânîye, yâni saraya, harem dâiresine gidilir. Saray dâhilinde «oda» tâbir olunan mahalde hazîne bulunur. Mâliye idaresine me'mûr olanlar orada toplanır. «Dîvân» en büyük kanun memurlarına mahsustur. Daha geride olan dâireler asıl saray halkına tahsis olunmuştur. Kanun, yâni II. Mehmed'in nizâm-i esasîsî -ki son sadrâzamı olan Karamanlı Mehmed Paşa onunla idareyi tanzim ve devletin teşrifat usûlünü tâyin etmişti- hükümet ile sarayın vazifelerini taksimde «dört» adedini esas ittihaz etmiştir. Bu da çadırın dayandığı dört direktan alınmış olduğu gibi, târihî bir hususiyete, yâni «çâr-yâr», «Dört Halîfe» bulunmasına müsteniddir. Bu taksime göre en önde devletin dört direği bulunur ki, vezirler, kazaskerler, defterdarlar, nişancılar'dır. Ondan sonra bîrûn ağalan, sonraki tâbirle kullandıkları silâhlara göre muhtelif asker kumandanları, daha sonra Enderun ağaları, diğer tâbirle saray me'mûrları, nihayet ulemâ ve fukahâ geliyor. Ancak hükümet binasının bu kısımlarını tâyin olunan sıraya göre gözden geçirmezden evvel, II. Mehmed tarafından hükümetine esas ittihaz edilmiş olan ve «Kanunnâme» denilen nizâm-i esâsîyi gözden geçirmek münâsîp olur.

Knnun-nâme dört bâb'a, üç husûsî kısma taksim edilmiştir. Birincisi devletin büyük me'mûrlarının mertebelerinden; ikincisi âdetler ve teşrî fâtta, üçüncüsü cürümlere terettüp eden cezalar ile hükümet hizmetlilerine tahsis olunan aidatlardan bahseder. Devlette terakki usûlünün mâhiyetini göstermekte olan birinci babın ehemmiyeti daha ziyâde tafsîlât verilmeğe lâyıktır. Bunun tamâmiyle anlaşılması evvelce bâzı bilgilerin alınmasına

⁸⁵⁷ Ksenofon, Cyropfedie.

⁸⁵⁸ La Corastitation de l'Emp. Otto. (Osmanlı Devleti'nin Teşkilâtı) eserinde n. Mehmet'in Kanun-namesi kısmına müracaat.

ihtiyaç gösterir. Binâenaleyh ileride bahsetmek üzere şimdilik ondan vaz geçerek Kamm-nâme'nin son iki bâbıyla meşgul olacağız. İkinci Bâb'ın en ziyâde şâyân-ı dikkat olan nizâmları bayram merasimine, sofrâ-i hümayûna, mühr-i sultânî'ye. saltanat merasimi usûlüne aittir. Birincisi Yahudiler'in kamış bayramına ve diğeri Hıristiyanların İyd-i, fashina mukabil olan iki bayram, Osmanlı takviminin en büyük iki dînî günleridir. Sultân Mehmed, «Mâtem-i Hüseyin» ile Nevruz'u, diğeri tâbirle Acem yılbaşı resmini lâğvederek, o vakte kadar icra olunan meşhur merasimin adedini şu suretle yarıya indirmişti. Lâkin iki bayramı saray tantanalariyle çerçeveleyerek bunlara yeni bir revnak ilâve etmiştir. Bu bayramlar için:

«îrâde-i şahanem budur ki eyyâm-i İyde dîvân odası pişgâ-hindaki meydân-i umûmîye bir taht kurulsun ve râsime-i destbûsî orada icra olunsun; vezirlerim, kadı-askerlerim, defterdarlarım arkamda durmak lâzım gelir. Hâcem vezirlerin, kadı-as-kerlerin önünde kaaim bulunacaktır. Çavuşlar ile maâş-i mahsûsları olsun olmasın sancak beğleri ve müteferrikalar el öpmek resmini ifâ edeceklerdir.» diyor.

Eyyâm-i İyd kanunu (Bayram merasimi hakkındaki kanun) muhtelif derecedeki hükümet me'mûrlarına pâdişâhın elini öpmek şerefine nail olmak müsâadesini vermekte semahat gösterdikleri halde, sofrâ-i şâhâne nizâmı bütün kullan efendileriyle birlikte taam yemek şerefinden istisnasız mahrum ediyor: Bunun için de:

«îrâde-i mahsûsam zât-ı şahanemle birlikde hiç kimsenin tââm itmemesidir. Ecdâd-i izamim mukaddema vezirlerini sofralarına kabul etmişler idi; ben bu âdeti lâğv etdim».⁸⁵⁹

demiştir. Kanunun mühr'e müteallik hükmü, kudret-i âliyye nişanesi demek olan «hâtem-i hümayûnsun muhafazasını sadrâzama tevdi ediyor:

«Mühr-i hümayûnum vezîr-i âzamin muhafazasında bulunsun; hazîne açılıp kapanmak iktizâ ederse, dâima onun ve defterdarlarımın huzurunda açılıp kapansun.»⁸⁶⁰

üzerinde Padişahın tuğrası kazılı bulunan müh-i hümayûn'un tevdi o zamandan beri devletin en büyük mansıbı olan vezâret-i uzmâ'mn tevcih edildiğini gösterir. Hazîne odasının mühürlenmesinden maada ahvalde müh-i hümayûn kullanılması sadrâzamin pâdişâh'a hitaben yazacağı arizalara tahsîs olunmuştur. Bütün ma'rûzât evvelce vezîr-i âzamin elinden

⁸⁵⁹ Kezalik.

⁸⁶⁰ Kanun nâme-i Mehmed-i Sâni (II. Mehmet'in Kanun-nâmesi) s. 99.

geçeceği ve zât-ı şahaneye arz hakkı vezîr-i azama münhasır bulunduğu cihetle, padişah kendi mühründen ve ecnebi hükümdarları sefirlerinin saygılı bir şekilde ayakta durarak (yâni müsûl-i resmî) takdim ettikleri îtimâdnâmelerdeki mühürlerden başkasını görmez. Kulların mühürleri nazar-ı şahaneye lâyük değildir.

II. Mehmed'in kanunlarından en müthiş kardeş öldürmeyi -her padişahın saltanat tahtına zahmetsizce sahip olması için- devletin bir nizâmı halinde emir ve te'yîd etmesidir. Avrupa'nın eski cumhurlarının ve padişahlıklarının târihi siyâseten birader idamına emsal gösteriyor ki, bunlar haleflerinin haklı olarak nefretlerine mazhar olmuştur. Ancak Asya hükümdarlarının asalarını kanlandırarak bu türlü cinayetlerin başka yerde emsali yoktur. Acem târihi safhalarında yazılı cinayetlerin en korkunç olanlarından biri hiç şüphesiz ki Dârâ ile elli kardeşinin -doksan yaşındaki babalan Erdeşîr üzerinde îka ettikleri- baba katli cinayeti ve kardeşleri Okevs'in (Okûs?) elli kaatil ile bunların bütün ailelerini idam etmek suretiyle aldığı intikamdır. Keyânîler tarafından gösterilen misâle halefleri olan Sâsânîler de imtisal etmişlerdir. IV. Ferhad babasını, büyük oğlunu, otuz kardeşini işkenceye teslim etmiştir.⁸⁶¹ Romalı müverrih Justinianus, İran'da pederinin ve biraderinin cesedleri üzerinden tahta çıkmak bir nev'i şeref addolunduğunu bu bâbda nazar-ı dikkate arz eder. Ancak İran istibdadı, birader idamını kanun hâline koyup da kanunî bir muamele addetmek derecesine çıkmamış ve bu vahşîlik Osmanlıların siyâsî hukukuna kalmıştı. Mehmed'in Kanun-nâme'si bu bâbda diyor ki:

«Fukahânın ekserisi evlâd ve ahfâd-i ecdadımdan câlis-i taht olacak olanlar âmmenin selâmeti için kardaşlarını öldürebileceklerini beyân etmişlerdir.⁸⁶² Binâenaleyh onlar da böylece hareket etmelidirler.»

Saltanatın kurucusu Osman, amcasını ok ile vurmak suretiyle hanedanın azalarından birini kati için ilk misâli göstermişti; Bâyezîd. kardeş Öldürmek misâlini gösterdi; onu taklîd eden Mehmed-i Sâni bu cinayeti kanunî bir muamele hâline koymak ve husûsî bir kanun hâlinde vaz'et-mekle haleflerini onunla mükellef kılmak istemiştir.⁸⁶³ Lâkin bu korkunç kanun,

⁸⁶¹ Justinianus, 10 ve 42.

⁸⁶² OsnMtafeche Staatverfassung* (Osmanlı Devleti Teşkilatı), 1, s.

⁸⁶³ I. Mehmed ve II. Murad da kardeşlerini telef etmişlerdir. Lâkin onlar bunları silâh elde, isyân-ı alenî hâlinde bulmuş idiler. Hattâ I. Mehmed'in kendisine isnâd olunan cinayete müt-tehim olduğu pek meşkûdür. Lâkin II. Mehmed kardeşini henüz memede iken, böyle bir vahşiyâne hareketi ma'zûr gösterecek bir sebep olmadığı halde i'dâm ettirmiştir. Bununla beraber Tâbî-zâde gibi birtakım Osmanlı müverrihleri vardır ki, bu vak'ayı Sultân Mehmed-i Kvvle'e şeref konusu sayar-1 lar ve Güreşçi unvanını -

mucidinin müstehak olduğu ân kanlı bir kalemle yazmış olduğundan, ile'1- ebed gerek kendi milletinin, gerek şâir medenî milletlerin nazar-ı istihkarına arzedecektir.⁸⁶⁴

Şu suretle katlin esas kaide ittihaz olunduğu görüldükten sonra, Ka-nun-nâme'nin üçüncü babında aşağıdaki fıkranın okunması taaccübü icâb ettirmez:

«Su-başılarımın alacakları kan bahası kati için üçbin, göz çıkarmak için binbeşyüz, baş yarmak için beşyüz akçedir.»

Kan bahâsı, Osmanlı adliyesi varidatında birinci derecede bulunur; ondan sonra Hristiyan hükümetleri tarafından te'diye olunan senelik vergiler gelir ki, yeni vergiler yülkenmesinden ve eskilerin tahsilinden mensatdâr kılmak için, Pâdişâh, işbu vergileri vezîr ve defterdârlarıyla paylaşır: «Ecnebi hükümetleri rikâb-i hümâyûnuma vergi takdîm etdik-lerinde vezîr ve defterdarlarım kendi hisselerini ahzedeceklerdir.⁸⁶⁵

Bu bâb, vezirlerin, beğlerbeğilerin, defterdarların, sancak beğlerinin tahsisatlarının listesini rakam rakam belirttikten sonra, şu madde ile sona eriyor:

«Kızlarımın evlâdı beğlerbeği hizmetlerine tââyîn olunamayıp ancak nemâdâr sancaklara nasb olunacaklardır.»

Sultân Mehmed, bununla, vezirlerle evlendirilmiş sultanların evlâd ve torunları sancak beğliğinden yüksek bir me'mûriyete geçtikleri takdirde devleti tehdîd edebilecek tehlikeler ortaya çıkması ihtimâlinin Önünü -almak istiyordu. Lâkin bu kanun sultanların ancak torunları hakkında tat-bîk olunabilir; çünkü evlâdları doğdukları anda göbekleri bağlanmamak suretiyle ölüme mahkûm edilir. Osmanlılarca hâlâ mer'î olan⁸⁶⁶ işbu yeni doğmuş bebeklerin îdâmı hakkında Kanun-nâme'de birşey denilmemiş olması, bunun çoktan beri âdet hâline gelmiş ve kardeş idamı hakkındaki kanunî maddede zımnen dâhil bulunmuş olduğunu isbât eder. Şu suretle katlin kanuniliği, pâdişâhın yalnız biraderleri için değil,⁸⁶⁷ yeğenleri ve

kardeşleri yay kirişleriyle kati olunmasından kinaye olarak- «Kirişçi» suretinde telâkki ederek, o şerefi arttırmak zannında bulunurlar. Tâbî-zâde'nin fıkrası için: Journal Asiatique, c. 5, s. 120.

⁸⁶⁴ Osmanlılar'da kardeş öldürmek kanûn-i aslîsine dâir pek az şöret bulmuş bir kitap vardır ki unvanı şudur: «Dissertati-onem politicam de Parricidio Osmannidarum, praeside viro proeclarissimo Dno. M. Michael Liebentantz, siles Ampliss. Fa-cult. Phllos, Adjuncto dignissimo, fautore suo honoratissimo, in illustri Academia Witterbergensi publici examinandum sistit Gottlob Btcker, Stolpensis Afisn. A.D. 31 Aug. anni chris-tiani 1664: (Typis Mich. Wendt.)

⁸⁶⁵ Devlet-t Osınâniyye'nin TfeşkU&tj, 1. s. 99,

⁸⁶⁶ Müverrihin zamanında. Bu mes'ele Mütercimin İlâveleri kısmında tetkik edilecektir.

⁸⁶⁷ Mauracea d'Ohsson, 3, 315.

torunları için de te'yîd olunmuştur. Arablar, İslâm Peygam-beri'nden evvel kızlarını doğar doğmaz boğmayı âdet edinmişlerdi; (Haz-ret-i) Muhammed'in insaniyet nazarında en güzel işlerinden biri bu vah-şiyâne âdeti bir Kur'ân âyeti mucibince lağv etmiş olmasıdır. Nasıl tahmin olunabilirdi ki, Peygamberin kanununa tâbi olduğunu ilân eden ve «Emîrül-mü'minîn» unvanından başka, «halîfe» unvânıyla de iftihar eyleyen hükümdarlar, katl'i dînî vâsıtalarla caiz hâle getirsinler ve nefret celbeden bu fetvalar açıkça bir masumun katlini men' eden ve fakat en geniş mânâda tefsiri itibariyle hakikatte her türlü katle cevaz veren bir Kur'ân hükmüne müstenid bulunsunlar?.⁸⁶⁸

Devletin Dört Rûknü

Şimdi, Osmanlı teşkilâtı nizâmının muhtelif kısımlarını tafsîlen tah-lîl edeceğiz. Mukaddes «Dört» sayısı⁸⁶⁹ -evvelce beyân ettiğimiz veçhile-merâtib taksiminin esâsını teşkil eder. Çadırın dört direği vardır. Kur'ân mucibince dört melek tahtın medâr-ı istinadıdır. Havanın dört belli başlı noktasında dört rûzgâr hâkimdir. «Âlem-i hayret» hayâtının daimî surette müştereken mevcûd olan en meşhur dört üstadı sûfîye tarafından «evtâd» (direkler) diye adlandırılmıştır; dört İncil sahibi olduğu gibi, Peygamber'in de dört şâkird-i hikmeti bulunmuştur ki, îslâ-mın ilk dört haîffesidir. II. Mehmed dahî devletin dört direğini (erkân-ı devlet) bu adede göre te'sîs etmiştir. Onlar da Vezirler, Kazaskerle, Defterdarlar, Nişancılar ki, dîvân'm, başka bir tâbirle «Şûrây-ı Devlet»in direkleri olup «div»lerin faaliyet ve basiretini hâiz olmaları lâzım geleceği için «dîv»⁸⁷⁰ diye isimlendirilirler.

Vezirler: Devletin ilk erkânı vezirler, yâni «hamahlardır»,⁸⁷¹ ki genel olarak hükümet işlerinin bütün yükü onların üzerine yüklendiği için böyle

⁸⁶⁸ Müverrih burada «El-fitnetün...» delilini aynen -fakat lâtin harfleriyle- yazar. Ancak şer'an ihtimâl üzerine değil, hattâ niyet üzerine ceza tertibine imkân olmadığı ve şer'î hükümlerin ma'sûm kam dökülmesine hiç-bir veçhile mesâğ vermediği gibi, Hamm«r'in beyân ettiği fetvalar dahî malûm değildir. Mütercim.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/180-185

⁸⁶⁹ Bu kudsiyet ve kıyas müverrihin kendi şahsî görüşünden ibarettir. (Mütercim).

⁸⁷⁰ «Dîv» müfred, «Dîvân» lâfzı bundan gelir ki «dîv»in cemiidir. Ferheng-i Şuûrî'nin, bu kelimenin aslı hakkında verdiği ma'lûmâta göre bir Acem hükümdarı, içtimâ hâlinde bulunan meclis önünden geçerken yanındakilerden birine «İnân dîv anend» demiş ve o günden itibaren vekiller meclisi bu isimle anılmıştır. Dîv, ricâl-i devlet gibi şâire ilka-yı effkâr ettiği için, bir şâirin bütün şiirlerini topladığı mecmuaya da «dîvân» ta'bir olunmuştur. («Dîv» kelimesi Osmanlı lisanında şeytan'a ve masallardaki korkunç hayâlî vucudlara verilirse de, farsçada kahraman ve bahâdır mânâsına da geleceği, kat'î delillerden anlaşılıyor. Mütercim).

⁸⁷¹ Daha önce de hatırlatıldığı gibi. «vezîr» lâfzı «muavin» mânâsına alınmak gerekir. Mütercim.

isimlendirilmişlerdir. Eskiden yalnız bir vezir vardı. Sonraları ikiye, üçe çıkarak, II. Mehmed tarafından dörd'e yükseltildi. Bunlar arasında vezîr-i âzam teftişe tâbi olmayanıdır ve yüksek bir selâhiyete sahiptir. Vezîr-i âzam pâdişâhın vekili, idarenin bütün şubelerinin en büyük âmiri, hükümetin merkezi, herşeyin hareketi ona bağlı olan harekete geçirici güçtür. Şark'da her zaman -«Zıllu'llahi fi'l-arz» (Allah'ın yeryüzünde gölgesi) olan hükümdarın kudreti vezîr-i âzam vâsıtasıyla icra olunmuştur. Bu suretledir ki, Şark târihinin en eski zamanları Tûrân'da vezîr-i şehir-i Pirân Vise'yi (?)» İran'da Zerdüş'tün muasırı Câmâsb'ı, Nû-şirevân-i Âdil'in veziri Büzürc-mühr'ü,⁸⁷² Fir'avun'un sarayında Yû-sufu, Sûzân'm sarayında Danyal'ı, Süleyman'ın vezir-i âzami Asafı, meliklere mahsûs bir atâlet ve kapıları herkese karşı örtülü bir şevket içinde bulunan hükümdarların milletler nezdinde vekilleri olmak üzere gösterilirler.⁸⁷³ Bu mühim me'mûriyetin Halîfeler zamanında Bermekîler, Selçuklular zamanında Nizâmü'l-mülk'ler, Osmanlı zamanında Çandarlı-lar'da olduğu gibi bir ailede irsen bekası pek nâdirdir. Vezîr-i âzamlık bu son ailede I. Murad'dan II. Mehmed'e kadar ırsî olmuş ve Sultân Mehmed, Halil Paşa'nın îdâmıyle Çandarlılar'm kuvvetini müebbeden imha ederek ondan sonra yalnız başına ve ortak kabul etmeksizin hüküm sürmüştür. Bir sene sonra diğer bir vezîr-i âzam tâ'yîn ettiği vakit, ona yalnız ordunun kumandasını vermiş ve dîvân'a kendisi riyyaset etmiştir. Ke-fö, Karaman, Otranto fâtihî Gedik Ahmed Paşa'nın vezîr-i âzamlığında hâdise-yi mahsûsa bu mansıbın eski imtiyazım iadeye sebep olmuştur: Bir gün, perişan kıyafetli bir Türkmen dîvân odasına girerek, kendi kavmine mahsûs kaba bir telâffuz ile:

- «Devletli hunker kangunuzdür?»⁸⁷⁴ diye suâl etti. Sultân Mehmed bu sözlerden öfkelenmiş ve vezîr-i âzam bu fırsattan istifâde ile bundan sonra şahs-ı mukaddesini şu suretle bilinmemek hakaretine arz etmemek için, dîvânın hükümet işlerini vezirlere bırakmak daha münâsib olacağını arz etmiştir. Mehmed, bu re'yi kabul ettiğinden, o vakitten beri bütün idare vezirlerin ve bilhassa vezîr-i âzamin elinde bulunmuştur. Birbirini takip eden dört gün yâni cumâertesi, pazar, pazarertesi, salı günleri vezîr-i âzam -

⁸⁷² «Mühr-i azam, Hurşid-l âzam» büyü* güneş demektir. tBttzÜrg» (Buzurg» lâfzının diğer bir telâffuz şekli «BüzÜrc»tür. (Mütercim)

⁸⁷³ Hond-zâde Hond-mlr'ln Târlh-l Vüzerft'si, iklytlzden ziyade vüzerânım ter. cüme-t hallerini ihtiva eden, bu nefis eser kollefcscyonomudur.

⁸⁷⁴ Solak-zâde, varak: 64, o sözleri nakleder. «Devletli hünkâr hangınlzldr?» İfâdesinin kaba bir şekilde telâffuzudur.

vezirler, kazaskerler, defterdarlar, nişancılar kendisinden evvel azimet etmekte oldukları halde- saraya giderlerdi. Dîvân odası kapısına ilk varanlar ellerini göğüsleri üzerinde kavuşturmakla beraber kemâl-i dikkatle yenleri içine saklayarak beklerlerdi.⁸⁷⁵ Vezîr-i âzam şûra erkânının teşkil ettiği çifte sırayı selâm verip selâm alarak geçtikten sonra, dîvân'a girer ve onlar da dîvânın önüne ilk gelenler südde-i dîvânı (dîvânın kapısını) en sonra geçmek üzere- ikişer ikişer vezîr-i âzami takip ederlerdi.⁸⁷⁶ Vezîr-i âzam kendine mahsus olan minder üzerine oturarak, vezirlerle kazaskerleri sağ, ^defterdarlarla nişancıları sol tarafa alırdı. Takrîr-i mesâlih'e (yâni, hükümet işlerinin, kabine gündeminin zaptım tutmağa) memur olan tezkireciler vezîr-i âzamin önünde ayak üzerinde ve reis efendi minderin kenarında bulunurdu. «Baş-mâ-beynci» demek olan «kapıcılar kâhyası» ve «mâbeyn müşiri» demek olan «çavuş-başı» dîvân'da hazır olarak, maiyyetlerindeki mâbeynci ve çavuşları da bulundurmakla dîvân'a bir kat daha ihtişam verirlerdi. Çavuş-başı intizamın muhafazasına me'mûr olduğundan «dîvân beği» unvânıyla adlandırılırdı.

Rütbelerine alâmet olmak üzere vezirin üç, beğlerbeğlerinin iki, sancak beğlerinin yalnız birer tuğlan vardır. Bizanslıların «Çok yıllara!» sadâlarının yerine kaaim olan «selâm-ı mübârek-bâd» (Alkış)⁸⁷⁷ vezirlere mahsûs idi. Vezirler altın düğmeli ve sırma şeritli kadife kaftan giyer; kışın bunlara samur kürk kaplanırdı.⁸⁷⁸ Vezirlerin îrâdları fi'l-asıl yüzbin akçeden ibaret idi; sonraları ikiyüzbine çıkarıldı; ancak kendilerine tahsis olunan zeametler de ayrıca bu akçenin beş-altı mislini getirir idi. Vezîr-i âzamlara âit olan on imtiyaz bu me'mûriyetle ale'l-âde vezirlikler arasında nihayetsiz bir mesafe bulunduğunu gösterir. Vezîr-i â zamların imtiyazları şunlardı:

1. Hazîne kapılarını ve dîvân günleri akşamı dîvânı mühürleyen mühr-i hümayûn'un muhafızı olmak;
2. Münâsip gördüğü zaman öğleden sonra «bâb-ı âlî» adı verilen kendi sarayında husûsî bir dîvân toplayabilmek;
3. Hanesinden saraya ve saraydan hanesine her gittikçe refakatinde çavuş-başı ve çavuşlar bulunmak;

⁸⁷⁵ Elleri saklamak Ksenolon zamâriñnûa dahî câri idi; 1, 3, 52. Ksenofon ayrıca sunu da ilâve eder: «Zira yenler içinde saklanılmış olan eller hiçbir şeye teşebbüs edemezler.»

⁸⁷⁶ Ali.

⁸⁷⁷ «Allah ömürler vere efendimiz!». Bu Bizanslılar'ın avâmî duâ-sıdır. Yukarıda zikrolunan duâ Pökövil'in zannettiği gibi Pâ-dişâh'ı selâmlamağa tahsis edilmiş değildir (Yunanistan'ın İh* yası, 2, s. 216); vezirler hakkında dahî kullanılır. Devlet-i Os-mâniye'nin Teşkilâtı'na, 2, s. 417.

⁸⁷⁸ Ali.

4. Çarşamba günleri kazaskerler ve defterdarlar -saraya gittiklerinde kullandıkları resmî kavukları giymiş bulundukları halde- kendisini ziyaret etmek;
5. Pazarertesi günleri dîvân ortasında rikâb-ı hümayûn me'mûrları tarafından alkışlanmak;;
6. Her cuma günü câmi'e giderken -hepsi resmî külahlarını giyinmiş olmak üzere- çavuşlar, çaşnigîrler ve müteferrikalar alay teşkil etmek;
7. Diğer vezirlere yalnız ayda bir defa giden Yeniçeri Ağası tarafından her hafta ziyaret olunmak;
8. İstanbul kadısı, Yeniçeri Ağası, pazarların en büyük me'mûru demek olan muhtesip, şehir-emîni demek olan subaşı kendisinin refakatinde bulunduğu halde şehri teftiş etmek;
9. Diğer vezirlere pek nâdir ve âdî elbiseleriyle gitmekte olan şeriat me'mûrları ile sancak beğlerinin, sarayda giydikleri kavuk ve libas-lanyle haftada bir ta'zîmâtlarını kabul etmek;
10. Her iki bayramda vezirler, defterdarlar, beğler, ulemâ, ordu kumandanları tarafından resmî surette tebrik edilmek.⁸⁷⁹

Kazaskerler: Devlet ve dîvânın ikinci derecede erkânı kazaskerler, yâni ordu kadılarıdır. Devletin kuruluşundan II. Mehmed saltanatının hitâmına kadar Rumeli ve Anadolu eyâletlerinde ortaya çıkan dâvaların görülüp halledilmesi en son derecede yalnız bir kazaskere verilmişti. Lâkin Sultân Mehmed'in hükümrânlığının son senesinde bu vazife ikiye tak-sîm olunmuştur. Yukarıda gördüğümüz veçhile Mesîh Paşa Rodos muhasarasını müteâkib azledildi; onun mevkii kazasker Mağnisa Çelebisine verilerek, bu zâta Molla Kastalânî halef oldu. Vezîr-i âzam Karamanî Mehmed Paşa -ki Osmanlı'nın yeni kanun mecmuasının büyük kısmı onun zamanında tahzîm olunmuştur- Kastalânî'nin şahsî hasmı olduğu cihetle Pâdişah'a -biri Rumeli dâvalarına, diğeri Anadolu dâvalarına bakmak üzere- iki kazasker tâyini lüzumunu arzetti.⁸⁸⁰ Teklifi kabule nail olarak Hacı Hasan-zâde Kastalânî'ye rakib olmak üzere Rumeli Kazas-kerliğine tâyîn ve ötekine yalnız Anadolu Kazaskerliği tevcih kılındı. Ordu kadılığı me'mûriyetlerinden en yüksek ilmiye hizmeti Pâdişah ve şehzade muallimliği (hoca) ile şer'î ahkâmı son derecede tefsire selâhi-yetli olan en büyük me'mûr idi, ki «müftîlik» demektir. Sonraları Kanu-

⁸⁷⁹ «Devlet-i Osmâniyye'nin Teşkilâtı» eserine müracaat, 2, s. 83.

⁸⁸⁰ Solak-zâde, varak: 64, Hacı Kalfanın Taikvimfl't-TevâWî, s. 187.

tî Sultân Süleyman zamanında «iftâ» mansıbı bütün şer'î mansıblarm birincisi olmuştur. Üzerinde şüphe bulunan konularda kendisine müracaat olunup da kadı tarafından kendisiyle amel olunabilir olmak üzere bir karar veren fakîhe, «karan kat'î ve istinafi kaabil olmayan mânâsına» olarak, «müftî» unvanı verilir.⁸⁸¹ Bu müftîlerdir ki, biri hayâtına ilişilmiyeceğine dâir olan vaade rağmen, Bosna Kralı'nın idamına me'zû-niyet veren ve diğeri her pâdişâhın cülusunda kardeşlerinin idamını kanun emri hâline koyan iki meşhur fetvayı II. Mehmed'e îtâ etmişlerdir, ilk müftîlik hizmeti Kostantiniyye'nin fethinden sonra yeni payitahtın kadısı Celâl-zâde Hızır Beğ Çelebi'ye tevcih olundu; daha sonraları Edirne Kadısı Abdülkerîm Efendi'ye ve daha sonra bir medresenin müderrisi Alı el-Arabî'ye verilerek dâimi hâlini iktisap etti. Lâkin müftîler sonraları nail oldukları nüfuza o vakit mâlik olmadıkları gibi, ilmiyye sil-sile-i merâtibinde Rumeli ve Anadolu kazaskerlerinin ve onları takiben muallim-i sultanî (pâdişâh hocalığı) ile İstanbul kadısı'nın henüz muhafaza etmekte oldukları birinci dereceye yükselememiş idiler. Kazasker-ler'in kendilerine ayrılmış olan tahsisat günde beşyüz akçe olmak üzere hesâb edilmiş ise de, aynî olarak verilen zahirelerle bu miktarın on misline balığ olurdu. İşbu büyük me'mûrlar o zaman dîvân günleri vezirleri takiben huzûr-ı şahaneye girmek hakkım hâiz oldukları gibi, sah ve çarşamba müstesna olmak üzere, hergün öğleden sonra kendi ikametgâhlarında husûsî bîr dîvân toplayarak⁸⁸² kadı ve müderrisleri kabul ederlerdi. Kazaskerlerin herbiri kendi dâirelerinde bulunan kadılık ve müderrisliklerin tevcihâtını icra ederlerdi. Fakat İstanbul, Bursa, Edirne kadılıkları gibi yevmî yüzelli akçe ve keزالık mezkûr şehirler müderrislikleri gibi yevmî yüzelli akçe ve keزالık mezkûr şehirler müderrislikleri gibi günde kırk akçe muhassesâtı (ödenegi, kadrosu) olan kadı ve müderrislikler müstesna tutularak, bunlar bizzat vezîr-i âzam tarafından tev-cîh olunurdu.⁸⁸³

Defterdarlar: Osmanlılar; hükümetin umûr-ı idaresinde kullandıkları istiareyi takip ederek, mâliye nezâretinde defter tutucu c-emek olan defterdarları, devletin üçüncü erkânı addetmişlerdir. Vergi kaydına mahsus

⁸⁸¹ Aslında «kadı» ile müftî» arasında fark İngiltere'de «judge» ile «council» arasındaki fark gibi idi. Avukatlar (Attorneys) Osmanlılar'ca meçhul (eskiden) dür. Bununla beraber işbu (İngiltere'ce) «Atorney» kelimesi Zend-Avesta ile Şâh-nâme'de görülen Atoryân kelimesinden me'huzdur.

⁸⁸² İran'daki fütuhât münâsebetiyle Anadolu dâvaları çpğalmasiy-le, Anadolu kazaskeri dîvânı iki kısma taksim olundu: Biri eşrafin işlerine, diğeri esnafın işlerine bakardı. Birincisine bizzat kazasker, ikincisine mülâzimlerden biri riyaset ederdi. Bu dîvânlar gün aşırı toplanırlardı (Âlî).

⁸⁸³ Ali.

olan «defter» kelimesi Rumlar'dan⁸⁸⁴ Acemler'e mi, yoksa Acemler'den Rumlar'a mı geçmiştir, bunun tâyini müşkildir. Zira, Şark müverrihlerine göre -«hazîne»⁸⁸⁵ gibi- «defter» dahî eski Acemler'in te'sîsatın-dan idi. Ancak Husrev'lerin sukutundan sonra Halîfeler'in hükümranlıkları zamanında vergi kayıtları için İran'da Fars lisanı, Suriye ve Mısır'da Yunan lisanı kullanılmağa devam edildi; tâ o vakte kadar ki, Halîfe Abdü'l-melik Farsça ve Yunanca yerine Arab lisanını ikaame etti. Selçuklular zamanında -ki defter tutucularının ekserisi Acem idi- Farsça lisanı kabul olundu; nasıl ki Cengiz Hân'ın torunları zamanında Türkler tarafından Uygur lisanı ve Mısır'da Kıbtîler tarafından Kıbtî lisanı kullanılmıştır. II. Keyhusrev ve Gıyâsü'd-dîn zamanında kendi ismine mensup ailenin müessisi olan Karaman en iyi Acem defter-nüvislerini îdâm ettiği zaman, defterleri kısmen Farsça, kısmen Arabça yazdırmak yolunda bir değişiklik ortaya koydu; hâlâ Osmanlılarda bu usûl tatbik olunur.⁸⁸⁶ II. Mehmed saltanatı zamanında yalnız bir defterdar bulundurdu (Sonraları dört olmuştur); buna «Rumeli Defterdarı» denilir ve Anadolu eyâleti için bir muavini bulunurdu. Mâlîye idâresinin bugün için ayrılmış olduğu yüzyirmiyedi oda, yeni ortaya konmuştur. Defterdarlar her salı günleri vezirlerle birlikte huzûr-ı sultanîye kabul olunurlardı; ancak, vezîr-i âzamlar tarafından görülerek, onların kabulüne nail olan ma'-rûzatı -arz edebilirlerdi.⁸⁸⁷

Nişancılar: Nâm-ı şâhâne (padişah nâmı, ismi) işaretinin kâtibi demek olan nişancılar, Osm anlı lar'ın siyâset binalarının dördüncü rûknünü ikmâl ederlerdi. Esas olarak bunlar devlet müsteşarı ve bu sıfatla dîvân âzasından sayılır idiler. Reîsü'l-küttâb henüz meclise dâhil değildi; bir-çolç zaman sonradır ki reîsü'l-küttâb nişancıya tekaddüm etmiştir. Bu son me'mûriyet, yâni nişancılık, hükümetin umûmî işlerinde hakîkî bir te'sîr sahibi olmayıp, bir mefharet unvanından başka birşey değildir. Eskiden nişancı, işâret-i şahaneyi, yâni tuğra'yı ferman ve berâtların üzerine bizzat vaz'etmeğe mecbur idi; şimdi bu vazife ile mükellef olan, kâtibler-dir. Dîvân-ı hümayûn'dan çıkan bütün evraka şâmil işbu tuğra konulması hususuna

⁸⁸⁴ Eski metinde, kelimelerin Rumca yazılışları da vardır.

⁸⁸⁵ Eski metinde, kelimelerin Rumca yazılışları da vardır.

⁸⁸⁶ «Kırma», farsçada «Şikeste». Lûtfî'nin Oğuz-nâme'sinde şu fıkra okunur: «Ol eyyama dek memâlk-i Rûm'da hâlâ Bağ-dâd gibi Acem defteri yazılırdı di. Karaman oğlu ol tarafım mahirlerin kati idüp işbu eyyâm-ı şerîfde ma'mûlün-bih olan defteri peyda itirdi ki ba'zı ibârât-i lâzime fârisî ile olup ekserisi Türkçe'dür.» Nuhbetü't-Tevârîh'e dahî müracaat. (Bu türlü ibarelerin meşhur misâli: «İn kadar araba derrah tutrakan kırılmış şedde»dir. Lûtfî'nin «ibârât-ı lâzime» dediği, herkesin bilmesi matlûb olmayan sözlerdir. Mütercim).

⁸⁸⁷ Ali.

«tevkî» tâbir olunur. Bu vazîfe Halîfeler zamanında önceleri vezirler tarafından ve sonraları -bu münâsebetle «dîvân-ı tevkî»⁸⁸⁸ adı verilen- hey'et-i kalemiyyenin reisi olup vezîr derecesinde bulunan bir me'mûr tarafından îfâ edilirdi. Osmanlı kanununun ilk maddelerine uygun olarak nişancı, reîsü'l-küttâb tarafından tanzim olunan emirler ve berâtları görüp, tashih ve yazılmasını emr etmeğe me'mûr idi. Bugün ise bil'akis, devletin yazışmalarını dikkatli bir şekilde gözden geçirmeğe me'mûr demek olan «mümeyyiz» ile «beğlikçi» ve «reîs» sahhlarını (doğrudur, olur dedikten) çektikten sonra, yalnız tuğra-yı hümayûnu vaz' etmeğe me'mûrdur⁸⁸⁹.

Bîrûn Ağaları: Vezîr-i âzam kapısından (Bâb-ı Âlî) Yeniçeri Ağası kapısına geçiyoruz. Yeniçeri Ağası ile diğer ağalar, yani ordu generalleri -ancak saray-ı hümayûn'a mahsus olan- Enderun Ağaları (Ağayân-ı Anderûn) sınıfına mukabil olarak, Bîrûn Ağaları (Ağayân-ı Bîrûn) sınıfını teşkil ederler. Bîrûn Ağaları'nın birincisi Yeniçeri Ağası'dır ki, fî'l-asıl ancak günde beşyüz akçe tahsisatı var idi; lâkin «arpalık»⁸⁹⁰ nâmındaki husûsî irâd menbâi, senelik maaşını altmışbin akçe artırırdı. Yeniçeri Ağası, icra kuvvetlerinin reîsi olmak sıfatıyla -istanbul Kadısı ve Rumeli Kazaskeri'nin emri altında bulunduğu gibi- Sadrâzamın da emri altında idi. Bu mansıbdan Rumeli beğlerbeğliğine yâhud kapûdan-paşahğa geçerdi. Fakat idaresi padişahın tam hoşnudluğuna mazhar olamamış ise, Kastamonu sancak beğliğine tâîn olunurdu. Nasıl ki nazar-ı iltifattan yan-düşmüş olan bir vezîr de Gelibolu sancak beğliğine ve donanma amiralüğüne (kapdan paşalık) nasb edilirdi. Yeniçeri ağası umûmî asayîşi ihlâl eden ahvâle dâir ma'rûzâtım doğrudan doğruya vezîr-i azama, hattâ pâdiâsha takdim ederdi; ancak diğer ağalar gibi onun da nakdî ceza almağa hakkı olmayıp, bu selâhiyet zabıta me'mûruna mahsûs idi. Yeniçeri zabitlerinin tevcîhâtı Ağâ'nın vazifesi dâhilinde olarak, şu kadar ki, Yeniçeri kâtibi vezîr-i âzam tarafından tâîn olunur ve Ağâ'nın idaresini teftiş altında bulundurabilmek üzere dâima Yeniçeri Oca-ğ'ına mensup olmayanlardan seçilirdi. II. Mehmed zamanında Yeniçeri-ler'in miktarı, te'sîs olunduklarını müteâkib tâîn olunan dereceyi geçmemiş idi.⁸⁹¹ Ocağın intizâmı değnek kuvvetiyle te'mîn edilmişti; bütün

⁸⁸⁸ İbnü Haldun, b&b: 34.

⁸⁸⁹ Devle t-i Osmaniyye'nin Teşkilâtı, 2, 113.

⁸⁹⁰ Arpalık, arpa kelimesinden; Pöküvil'in «Yunanistan'ın İhyâsı» kitabında iki defa beyân ettiği gibi Rumca'dan değil. Pöküvil, bu zannına binâen paşalara herşeyi yağma etmek emri verildiği neticesini çıkarıyor!!

⁸⁹¹ Ali.

neferler ve zâbitân bilâ-istisnâ bundan hissedar olurdu. Karaman'a vuku bulan bir seferde, Fâtih, isyan eden alayların zabitlerini umûmen döndürmüştü.⁸⁹² Alelade otuz bin miktarında olan⁸⁹³ Azablar ile Müssellemler'den,⁸⁹⁴ Yayalar'dan, Voynaklar'dan evvelce bahsetmiştik. Bu muhtelif askerlerin zabitlerinin içinde o asır târihinin bahsettiği yalnız Azablar Ağası'dır;⁸⁹⁵ muntazam süvârî Sipâhîler'le Silâhdârlar'dan mürekkep bulunurdu; dört bölük aylıklı ve Garibler -sağ ve sol cenah îti-bâriyle- Sipâhî ve Silâhdarlar arasına taksim olunurdu. Bu fırkaların altı generali «Süvârî Ağalan» kadrosunu teşkü ederdi. İşbu ağalar günde yüz akçe ve bundan mâada altı bin akçeden onyedi bin akçeye kadar arpalık alırlardı. Fırkaların umûmî miktarı Fâtih zamanında sonraları çıkarıldıkları miktardan henüz uzaktı. Sipâhî ve Silâhdarlar ancak takriben ikibin neferdi; dört bölüğü de herbiri bin nefer olduğundan, bütün muntazam süvârî sekizbinden ziyâde değildi.⁸⁹⁶ Buna mukabil Akıncılar'ın⁸⁹⁷ miktarı pek çoktu; şu kadar ki, onların reisi Bîrûn Ağalan yâni muntazam ordu generalleri sayısına dâhil değildiler. Topçu, Levazım, Nakliye, Ordugâh generalleri demek olan Topçubaşı, Cebeci-başı, Toparabacı-başısı, Mehter-başı Bîrûn Ağaları'ndan sayılırlar. Bu oniki generalden başka, Padişah atının yanında yürümek imtiyazına mâlik olan oniki «Rikâb-ı hümayûn zabitleri» de Bîrûn Ağaları'ndandır. Bu zabitler rikâbdârân-ı livâ-yı sultânî'nin hâмили (mîr-i alem)- dört birinci mâbeynci (Kapucı-başı), iki mîrâhor, bir çaşmgîr-başı, dört avcı-başı yâni iki «doğancı-başı» ile iki «atmacı-başı» idi.⁸⁹⁸

⁸⁹² Mauracea d'Ohsson, 31, s. 355.

⁸⁹³ İdris, varak: 31.

⁸⁹⁴ «Teslim» babından İsm-i mef'ûl. Mütercim.

⁸⁹⁵ Halkondilas, 1, 5, s. 72, Bale basımı. «Azapides sub uno duce collecti sti-pendia facinnt.» (Metnin mehzadır)

⁸⁹⁶ İdris. İdris'in bu ifâdesini nakleden Âlî, bi'1-mukabele kendi zamanında ordunun balığ olduğu miktarın hesabını gösterir (1597). Muhtelif orduların herbiri: 7.000 Sipâhî, 5.000 Silâh-dâr, 1.800 Muntazam maaş alan sağ cenah süvarileri, (Sağ Ulûfeciler), 1.500 Sol cenah Ulûfecileri; 1.000 Sağ cenah Ga-ribleri, 800 Sol cenah Garibleri, cem'an 17.100 ki, gerek muhafız askerleri, gerek Yeniçeriler teşkilâtında esas kabul edilmiş olan 8.000 adedinin iki mislini buluyordu. II. Mehmed zamanında 7.203 Sipâhî, 6.244 Silâhdâr, 410 maaşlı Sağ cenah süvarileri, 312 Sol cenah, 300'den 400'e kadar her cenahda Ga-ribler. Bu suretle bütün muntazam süvarinin miktarı 15.000 kişiyi geçmezdi. Devlet-i Osmâniye'nin Teşkilât ve Usûl tdâ-resi'ne müracaat, 2, s. 240-241.

⁸⁹⁷ İdris, varak: 31, bunların mûtâd miktarını kırkb n kişiyeye çıkarır ki, Macar tarihçilerinin ifâdelerine tamâmiyle uygundur

⁸⁹⁸ Boz renkli doğan (falco lanarius) muhafızlarına «Doğancı», ak doğan muhafızlarına «Şahinci», akbaba muhafızlarına (pahim barius) «Çakırcı», atmaca (nisus) muhafızlarına «Atmacı» denilir. Aynî'nin kanûn-nâmesine nazaran I. Ahmed zamanında 30 doğancı, 270 şahinci, 270 çakırcı, 45 atmacı vardı. Pâdişâh'ın bütün av hizmetlileri altı-yedi yüz kişiden ibaret idi (Devlet-i Osmâniye'nin Teşkilât ve Usûl-i İdaresi, 2, s. 37). Yıldırım Bâyezîd'in ise birkaç bin av hademesi vardı. «Aiunt Pajazitem habuisse septem millia virorum, qui accipitres curarent, praeterea aluisse canes sexies mille.» Halkon-dilas, 3, s. 5, Bale basımı.

Enderun Ağaları: Enderun Ağaları, devletin diğer me'mûrları gibi dört husûsî sınıfa ayrılmıştır. Enderun Ağaları'nın reîsi sarây-ı hümayûn nâzın demek olan «kapı ağası» yâni «bâb-ı hümayûn ağası»dır. Bu ağa beyaz bir hadım (Ak-ağa) olarak, «kapı oğlanı» denilen ve saray hademesine nezârete me'mûr olan otuzdan kırk'a kadar hadım ağası bunun maiyyetinde bulunurdu. Dört kapı oğlanı baş-ağamın doğrudan doğruya maiyyetinde idi ki, bunlar da «miftâh oğlanı», «pîşgîr oğlanı», «şerbet oğlanı», «ibrik oğlanı»dır. Kapı Ağası, her vakit zât-ı şahaneye refakat ederdi; yalnız ava gittikçe beraber bulunmadığı gibi, saraydan uzak bir mahalle pâdişâhın deniz yoluyla gitmesi durumunda, sarayın muhafazası hizmetine kalırdı. Yine onun gibi beyaz hadım ağalarından olan ve onun gibi padişahın zatî hizmetine me'mûr olan hazînedâr-başı, Enderun Ağa-ları'nın ikincisi idi. Bu ikinci ağa, pâdişâha resmî kavuğu takdim eder ve câmi'de -zehirlenmiş olmadığını tahkik için, kendi hayâtını tehlikeye koyarak birkaç defa yere kapandıktan sonra- pâdişâhın namaz kılacağı seccadeyi sererdi. Hazîne-i hümayûn me'mûrları bu ağanın maiyyetinde bulunur ve aylıklarını ondan alırlardı.⁸⁹⁹ Enderun Ağaları'nın üçüncüsü, «kilerci-başı» idi. Onun vazifesi pâdişâha her yemek sahanı getirildikçe, önde gelmek; bizzat sofrayı koymak, tatlıları, şekerlemeleri, şerbetleri hazır bulundurmak; her türlü zehirleme şüphelerini ortadan kaldırmak için, evvelâ kendisi tatmak idi. Dördüncüsü de, «Saray ağası» idi ki, sarayın muhafaza ve idaresiyle mükellef idi. Terakki aşağıdaki şekilde derecelerden geçmek suretiyle vuku bulurdu: Saray ağalığından kilerci-başıhğa, o hizmetten hazînedâr-başılığa, bundan da kapu ağalığı'na geçilirdi; bu terakkilerde «kilerci-başılığın boşalan kadro-kapu-oğlanı kâhyasına verilirdi. Kapu ağasının iltifattan düşmesi saraydan uzaklaştırılmasını icâp ettirdiği hâlde mûtâd olduğu üzere uhdesine bir beğlerbeğlik tev-cih olunurdu. Kapı ağası'nın emri altındaki beyaz hadımların başlıca işleri, üç saray odasının muhafazası idi ki, bunların birincisi ve en içeride bulunanı hass-oda; ikincisi ve en büyüğü büyük oda; üçüncüsü ve en küçüğü küçük oda diye isimlendirilirdi. Has o d a-başı, pâdişâhı soyup giydirmek hizmetiyle mükellef olduğundan, bu vazifesi iktizâsınca zât-ı şâhâ-ne ile doğrudan doğruya münâsebet kesbederek, hernekadar kapı ağası emri altında ise de, ona müsâvî bir mevkide

⁸⁹⁹ Âlî'nin zamanında birkaç bin tane vardı, hazinedar defterdâr'-dan başka vazifeyi hâizdir. Nasıl ki İngiltere'de mâliye nâzın (şansölye döleşikie) vazifesi hazîne idaresi riyaseti vazî-fesindfen ayrıdır. Hazînenin dahilî idaresi hakkında Devlet-i Osmaniyye Teşkilât ve Usûl-i İdaresi, 2, s. 21 ve Âlî.

bulunmuş olurdu. Diğer üç ağanın başında bulunarak onlarla birlikte Enderun Ağalarının bir ikinci sınıfını teşkil ederdi. Sultânın husûsî hizmetine me'mûr olan bu dört ağa: «Hasoda-başı», şimdiki mâruf tâbiri ile «baş-mâbeynci»; pâdişâhın kılıcını götüren «silâhdâr»; merasimde pâdişâhın hırvânîsini götüren «çuka-dâr», yâhud birinci oda hizmetkârı; üzeniği tutarak zât-ı şâhâne'nin ata binmesine yardımcı olan «rikâbdâr» idi.⁹⁰⁰

Hasoda hizmetçileri büyük odanın ve büyük oda hizmetçileri küçük odanın hizmetçileri arasından seçilirdi. Cüce ve dilsizler, muganni ve muzıkacılar hademe sınıflarına taksim olunmuştu. Bütün Enderun Ağaları muayyen başlarından başka «kavuk» ve «kuşak bahâsı» nâmiyle senelik tahsisat alırlardı. Bu akçe, Bîrûn Ağaları'nın «arpalık»ma muâdil idi; çünkü Bîrûn Ağaları'na hayvanlarını beslemek için «arpa» ne kadar lâzım ise, saray merasimi için Enderun Ağaları'na da «kavuk» ve «kuşak» o derecede gerekli idi. Has-oda-başı her sene pâdişâhın bizzat giydiği elbiseden beş takımını alırdı. Sarayda iki takım muhafız bulunarak, kapıların ve havluların (avluların) muhafazası kapıcılara, bahçe ve kayıkların muhâfzası bostancûar'a tevdi olunmuştu. Kapıcılar'ın zabitleri yâni «kapıcı-başı»lar, hemen hemen Avrupa saraylarının mâbeyncilerine muâdildir. Bunların reîsi «kapıcılar kâhyası» yâni «büyük mâbeynci»dir ki, onun büsbütün haricî olan vazifesi, dâhildeki «baş-hazînedâr» hizmetiyle karıştırılmamak lâzım gelir. Kapıcılar kâhyâsı'yle Avrupa'nın saray müşirlerine muâdil olan «çavuş-başı», dîvân günleri gümüşlü bastonlarını yere vurarak devlet erkânının önünden giderler. Bostan-ıbaşı'mn maiyyetinde birçok bostancılar bulunarak, hem saray bahçesinin ekilip biç Um esi, hem de muhafazası ile meşgul oldukları gibi, pâdişâha nezâret edilmesi siyah hadımlara (Zenci ağalara) tevdi edilmiş ve bunların reîsi olan «kızlar ağası»nın ekseriya Bîrûn Ağa-ları'ndan ve Rikâb Ağaları'ndan ziyâde nüfuzu olmuştur.⁹⁰¹

⁹⁰⁰ İç-odaların bu dört hizmetinden başka kiler, anahtar, şerbet, ibrik hademesi zabitleri vardı; bunlardan daha dûn bir sınıf olmak üzere de çamaşırcılar, berberler, sofracılar, at hademesi, itraafeçtler bulunurdu. Dev-let-i Osmanlıyye'nin Teşkilât ve Usûl-i İdaresi, 2, 15.

⁹⁰¹ Bîrûn ağaları şunlardır: 1 - Yeniçeri ağası, 2 - Azab ağası, 3 - Sipâhî ağası, 4 - Silâhdâr ağası, 5 - Sağ Ulûfeciler (Ulû-feciân-ı yemîn) ağası, 6 - Ulûfeciyân-i Yesâr (Sol Ulûfeciler) ağası, 7 - Gurebâ-yı Yemîn ağası (Sağ Garibler Ağası),

8- Gurebâ-yı Yesâr ağası (Sol Garibler Ağası), 9 - Topçu-başı, 10 - Cebeci-başı, 11 - Top-arabacı-başı, 12 - Mehterbaşı. Rikâb ağaları: 1 - Mîr-i alem, 2-5 - Dört mâbeynci, 6-7 - İki mîrâhor (mîr-i ahûr: imrahor, 8 - Câşnîgîr-başı, 9-12 - Dört sayd ağası. Enderun Ağaları: 1 - Kapu ağası, 2 - Hazînedâr-başı, 3 - Kilerci-başı, 4 - Saray ağası, 5 - Hâsoda-başı, 6 - Silâhdâr-başı, 7 - Çukadâr, 8 - Rikâbdâr,

9- Kapucular kâhya (kethüda) sı, 10 - Çavuş-başı, 11 - Bostancı-başı, 12 - Kızlarağası. Bu suretle Bîrûn'da kapucular kâhyası hizmeti Enderun'da hâsoda-başı vazifesine ve ke-zalik kapu-oğlan kâhyası (kapu-oğlanı «ak-hadım» demektir) hizmetine muâdildir. Kapucular kâhyası hazîne kapusına nezâret eder. Kapu-oğlanlar

II. Mehmed zamanında ordunun, adliye'nin, saray'ın, hazîne'nin, payitahtın idâri teşkilâtı bu surette idi. Vilâyetlerin idaresi beğjere, beğler-beğilere verilerek bunlar -timâr ve zeametlerinin tevcih edilişindeki şartlar icâbında harb zamanında süvarilik hizmetiyle mükellef olan- timâr ve zeamet sahiplerinin bi't-tabî riyasetlerinde bulunur ve timâr ve zeamet sahiplerini sancakları altında toplarlardı. O zaman Osmanlı Dev-leti'nin Rumeli kıt'asmdaki otuzajtı sancağının herbirinden takriben dört-yüz süvârî çıkardı.⁹⁰² Ordunun süvari ve piyade umûmî gücü yüz-bin kişiden fazlayı bulurdu. Devletin vâridât-ı muânedesi iki milyon duka altınını geçirdi.⁹⁰³ Bu

hazinenin içinde hizmet görürler.

⁹⁰² Halkondilas, 8. kitabın nihayetlerinde II. Mehmed'in ordusu hakkındaki istatistik bir bakışta, der ki: «Asiam autem distri-buit in semoes, şive signa (sancak); singulae semae şive signa continent proefectos gua dragenos» (Aylıklı Süvariler). Fîl-hakîka Anadolu sancaklarının miktarını tâyin etmezse de Bey-ne'n-nehreyn (Mezopotamya), Kürdistan, Suriye henüz ele geçirilmediği cihetle Rumeli'deki sancaklardan ziyâde olduğu zannolunamaz. Bu mülâhazaya ve İdrîs ve Âlî ile Halkondi-las'm hesabına nazaran, Devletin şu kadar askeri olmak lâzım gelirdi: 12.000 Yeniçeri, 30.000 Azab, 7.000 Sipâhî, 5.000 Silâhdâr, 1.800 Maaşlı Süvârî, 1.000 Gurebâ-yi Yemîn, 1-800 Maâşh Süvârî, 800 Gurebâ-yi Yesâr, 40.000 Akıncı, 14.400 Ti-marlı Süvârî, toplamı: 103.500 (Gösterilen rakamlar toplamı 113.800'dür, müfredatında bir yanlışlık olacaktır. Mütercim) adedine çıkar. Bu miktarın üzerine Anadolu vilâyetleri için dahî -Rumeli vilâyetlerinin çıkardığı yukarıda yazılı rakam-» lara yakın- Timarlı Süvârî ilâve olunabilir ki, muntazam ve gayr-i muntazam olarak bütün askerî kuvvetin mecmuu yüz-yirmibin'e (120.000) varır.

⁹⁰³ Halkondilas'ın tanzim ettiğine göre vâridârt defteri şudur:

Tributum, quod rex ex Europa capit, complectitur	
nonaginte myriades staterum	900.000
Redditus vectigalium continet circiter triginta	
myriades.....	300.000
Redditus quem inquilini solvunt, viginti quinque	
myriades.....	250.000
Ab armentis equarum circiter quinque myriades ...	50.000
myriades.....	200.000
A reliquis accipit redditibus circiter viginti myriades	200.000
Redditus metallorum attingit decem myriades.....	100.000
Ab oriza et reliquis vectigalibus quae Januae milites	
exigunt et Chasia (khass) secernunt, viginti myriades	200.000
Tributum principum et regum circiter decem	
myriades.....	100.000
2.300.000	
(Tercümesi:)	
Pâdişâhın Avrupa'da aldığı vergiler '.....	900.000
Harçlardan hâsıl olan varidat, takriben	300.000
Ecnebilerden alınan vergi (Gümrük ?)	250.000
Ağnam ile kısraklardan	50.000
Zehâir esman ve nakliyesi, takriben.....	200.000
Diğer vergiler	200.000
Mâdenler varidatı.....	100.000
Prinç çeltikleriyle Yeniçerilerin aldıkları diğer	
varidat ve hâsslar.....	200.000
Prenslüklerden ve krallıklardan alınan varidat.....	100.000
2.300.000	

(Lâtince mâliye tâbirleri bilinemediği cihetle tercümenin ta-mâmıyle sıhhati te'mîn olunamaz. Mütercim).

tahminde yalnız vergiler, harçlar, gümrük resimleri, şâir resimler, muhtelif hükümetlerden alınan maktu' vergiler ve mâden hâsılatı dâhildir.

Ulemâ'nın silsilesi: Geriye, eğitim ve öğretim kadrosundan, yâni ulemâdan bahsetmemiz kalır. Ulemâ, hem ilm-i kelâm, hem de fıkıh ile iştigâl ederler. Müderrislik ve kadılık hizmetleri kendilerine mahsustur. Tedricen en büyük şeriat me'mûriyetlerine yâni ordu kadılıklarına ve müftîliğe yükselirler. Ulemâ'yı Avrupa'nın yalnız kelâm ilmiyle uğraşan râhibler sınıfı gibi addetmek büyük bir hatâdır. Ulemâ (âlimler) aslında kelâm ilmiyle de iştigâl ederler; zîrâ İslâm'da bütün hukukun esâsı -Osmanlı mülkünde fıkıh hükümlerinin aslî menbâi olan- Şerîat'e, yâni Kur'-ân'a müsteniddir. Ancak Avrupalıların «râhib» lâfzına verdikleri mânâ ulemâ hakkında geçerli değildir. Bununla beraber, geniş mânâsıyla ule-mâ'dan sayılan cami imamları ve vaizler yâni şeyhler Avrupa'nın kilise memurlarına muâdil tutulabilir. Müezzinler ile cum'a günleri, hükümdarlık tahtında bulunan pâdişâh için duâ eden hatîbleri, kayyımları, diğer cami hizmetlilerini de onlara ilâve etmek lâzım gelir. Lâkin bunlar münhasıran müderris ve kadıların teşkil ettikleri ilmiye kadrosundan büsbütün hâriç olup, maaşlı ilmiye hizmetlerine geçmeğe selâhiyetleri yoktur.⁹⁰⁴ Her ne kadar Sultân Orhan, Osmanlı Devleti'nde ilk te'sîs ettiği medresede müderrislikler koymuş ve Yıldırım Bâyezîd kadıların alacakları rûsum miktarını tâyin etmiş ise de, ilmiye hey'etinin teşkilâtı ancak II. Mehmed zamanından başlar. Kadı ve müderrisliklerin merâ-tib silsilesi ve -birbirine tamâmiyle bağlı olan- bu iki idare şubesinde terakki usûlünü Fâtih te'sîs eylemiştir. Câmî hizmetlileri, müezzinler, imamlar ile vaizlerin nüfuzu Türkiye'de her yerden azdır; ulemânın ise Çin'den başka hiçbir hükûmette Osmanlı Devleti'nde

Bu muhtelif vergilerin miktarı ancak iki milyon üçyüzbin kuruş ise de, Halkondilas ilâve ediyor ki: «Etiam ntfaxi, mus redditus venit ab emporiis, tractatu, metallis, oriza, aere, alu-mine, et quinta parte mancipiorum. Non dubium est, quin is, maximus sit, si quis eum ad calculos revocet.» Bu fıkra, piriç tarlaları, enhâr (nehirler) mürûriyyesi, madenler iltizamından hâsıl mebâligden bahseder; yalnız esirlerden alınan vergiler (pencük resmi, yâni her esirin bedelinden beşte biri. Mütercim) dâhil değildir. Şu hâlde Halkondilas'ın 230 miri-yaddan 400 miriyâda nasıl vardığı bilinemez: «Sununa itaque universorum reddituum quos modo memoravimus, - comp-lectitur circiter quadringentas myriades aureorum staterum.» M. D'Ohsson'a nazarın (c. 3, s. 372) II. Mehmed zamanında Devlet'in varidatı 1000.000 kuruşa baliğ olurdu. En büyük memurların (vezirlerin) maaşları Halkondilas'da senevi 20.000 duka tâyin olunmuştur. «Horum, qui proeciui fuerunt, capiunt stpendii nomine a rege duas myriades aureorum staterum plus minusve.» İdrîs ve Âlî 200.000 akçe tahmin ederler ki Dokuzuncu Kitabın Notlar ve Açıklamalar kısmında gösterdiğimiz hesaba (o hesaba göre 1 Türk dukası 10 akçeden fazla tutmaz) tamâmiyle muvafıktır. Âlî'nin verdiği malûmat bizim dirhem hakkında verdiğimiz hesapları te'yîd eder; onun mucibince bir dirhem dört akçe ve üç dirhem bir dînâr (al-tun) idi. Şu suretle 120 akçe 1 gurus olup o vakit gurus 12 duka idi.

⁹⁰⁴ d'Ohsson, c. 4, İkinci Kısım, s. 435. Devtet-i Osm. Teşkilâtı ve Usûl İdaresi, 2, s. 392.

olduğu kadar kudretleri yoktur. Evvelce Orhan saltanatında dahî bahis mevzuu olan dervişler ve meşâyîh, cami me'mûrları ile ulemâ arasında bir ara-kadro teşkîl ederler. Ancak, ilmiye kadrosunun bütün mansıblarından geçmiş olmadıkça, en yüksek şer'î hizmetleri yerine getiren müderris ve kadı mevkilerine nail olamazlardı. En yukarıdaki ilmîye hizmetini en aşağı mertebede bulunanlara rabteden işbu Osmanlı dârü'l-fünûnu (üniversitesi) «tedricî surette terakki ve ulemâ silsilesinin muntazamhğı» denilen usûlü teşkîl eder ki, Osmanlı Devleti'nde ilk defa olarak II. Mehmed zamanında konulmuştur. Bunun «Meşâyîh silsilesinden esasta farkı açıktır.⁹⁰⁵ Ulemâ silsilesi, bütün Osmanlı iâdresini gördüğü ve kapladığı ve haylî vakitten beri harâb olmak tehlikesinde bulunan «ilim» binasının erkânı hâlâ bununla bakî olduğu cihetle, Devlet'in dayandığı esasları anlamak ve Fâtih'in «kanun koyucu» sıfatıyla hâiz olduğu rae-zıyyeti takdir edebilmek için, teşkilâtının sarîh mânâsını görmek ehemmiyetten hâlî değildir. Bunun için söylenecek birkaç söz, bu târihte ulemâ silsilesi'nin ve onu teşkil eden muhtelif halkaların bahis mevzuu olacağı sahîfelerin kolaylıkla anlaşılmasını sağlayacaktır.

Mektebler ve Tedris: II. Mehmed'in Kostantiniyye'yi feth eder etmez başlıca kiliselerden sekizini câmi'e çevirdiğini ve herbirinde bir mek-teb-i âlî (medrese) te'sîs ettiğini daha önce görmüş idik. Yerlerinde bina olundukları kiliselerin varidatını da bu camilere tahsis etmişti. Vaktâ ki, daha sonra kendi nâmını hâiz olan camî'i inşâ etti, orada sekiz medrese te'sîs etti ki, cami'in mevkii etrafında bina olundukları cihetle «Semâni-ye-i Sahn Medreseleri» unvanım aldılar; bunların müderrislerinin tahsisatı o zamana kadar, diğer medreselerin müderrislerine tâ'yîn olunan miktardan ziyâde idi. Öğretim şubeleri ve ilmî mertebelerin teşkilâtı vezîr-i âzam Mahmûd Paşa'nın eseridir ki, kendisi de âlim olduğu cihetle bu te'-sîse mutlak bir himmet ile mesâi sarfetmiştir. Medreselerin müteallimîn (öğretim-eğitim görücüler) i tâlib (tâlib-i ilm) ve ilm (ilim) aşkıyle yanmalarından kinaye olarak, halk arasında «suhte»⁹⁰⁶ diye adlandırıldılar. Sekiz medreseye bitişik olarak «Tetimme» tâbir olunan husûsî binalarda yedirildiler ve oturtuldular.⁹⁰⁷ Dersleri nizâm ve usûl tahtında tedris olunur ve «ilim»

⁹⁰⁵ M. D'Ohsson, silsile-i ulemâ ile silsile-i meşâyîh arasındaki farla kâfî surette tâ'yîn etmemiştir. Kara Çelebi-zâde'nin Dev-let-i Osmâniyye Târihi'nde bundan defalarca bahs olunmuştur (İstanbul matbuu, varak: 116, 1, 5). Nakşibendî silsilesi hakkında Raşehât-i Ayni'l-Hayât'a müracaat (İstanbul basımı).

⁹⁰⁶ Sahte: Yanmış, tutuşmuş. «Softa» bu kelimeden bozmadır.

⁹⁰⁷ Her Tetümme'de 8 hücre olup her hücrede 3 talebe bulunurdu. Bundan dolayı 192 tâlib-i ilm'e (talebeye)

umûmî adı altında on dersi içine alırdı: îlm-i sarf, ilm-i nahiv, ilm-i mantık, ilm-i kelâm, ilm-i edeb, ilm-i bedî, ilm-i maânî, ilm-i beyân, ilm-i hendese, ilm-i hey'et.⁹⁰⁸ Bu ilimlerin hepsini birden tahsil edenler «Dânişmend» unvanını alarak bu sıfatla yâhud «Mu'-îd» unvânıyla genç talebelere ta'lîm ederler. Dânişmendler, başka bir tâbirle yüksek sınıflardan yetişen talebeler daha aşağı derecede bulunan mekteblere muallim yâhud imam olurlar ve bu takdirde daha yüksek bir tahsile muhtâc olmazlar; ancak şu takdirde, «müderreslik» ve «mollalık» gibi yüksek mansıblara çıkmak hakkında kendilerini iskat etmiş olurlar. Bu hizmetlere seçilebilmek hukuk ilminin tahsil edilmesine ve ilmin muhtelif derecelerine nail olmağa bağlıdır. O hizmetlere namzed olanlara «mülâzım» tâbir olunur. Müderresler, günde yirmi'den altmış akçe'ye kadar tahsisat alır. Maaşlarının nisbetine göre «yirmili», «otuzluk», kırklı», «ellili», «altmışlı» nâmiyle yâd olunur.⁹⁰⁹ İkinci Mehmed'in «Sekiz Medrese»sine me'mûr olan müderresler hernekadar günde elli akçe alırlarsa da, bunlara «semâniyye» denildiği gibi, medreseleri Osmanlı târihinde «Semâniyye-i Cennât-ı Ulûm» (tümlerin Sekiz Cenneti» unvân-ı iftihârıyla zikr olunur. II. Mehmed diğer iki medrese, yâni Eyyûp ve Aya-sofya Medreselerini te'sîs ederek, birincisinin müderreslerine günde elli ve ikincisine altmış akçe tahsis etmiştir. Maaşları eşit olan müderresler arasında şeref (fahır) imtiyazı te'sîs edilerek, «dâhil» ve «hâric» kısımlarına taksim olunmuştur. Terâkki mertebelerine nazaran en aşağı dereceden başlayarak birincisine ulaşmak üzere, dereceleri şunlardır: Hâric, Dâhil, Semâniyye, ve en yukarıda Altmışlı.⁹¹⁰ Müderreslerin rütbe ve maaşları tedris ettikleri derslerin ehemmiyeti derecesindeydi. Yirmililer ilm-i kelâm'dan, Otuzlular ilm-i beyân'dan, Kırklılar ilm-i fıkıhdan, Ellililer hadîs-i Nebevî'den, Altmışlılar tefsîr-i Kur'ân'dan bir eser îzâh ve şerh ederlerdi.

yer bulunmuş oluyordu. Talebe ceb harçlığı olarak ayda 12 akçe alırlardı. Her gün pirinç çorbası ve et haşlaması tevzî olunurdu (Âlî).

⁹⁰⁸ Bu on ilim yüksek san'atlar taksiminde üçüncü ve dördüncü dereceye muâdil olup, daha yüksek sınıfların idâdîsi hükmündedir. Mezûr ilimlerle, şer'î ilimler dâhil değildir. Bununla beraber yüksek tedrisâtın ayrılmaz parçası olmaktan ziyâde ilk esâsı addolunmak lâzım gelir. Türk mekteblerinde tedris olunan ilimler hakkında Piti Dölakruva'nın verdiği ve Tude-rini'nin kütüphanesinde yazdığı ma'lûmâtı buna göre tashih etmek gerekir.

⁹⁰⁹ Müderreslerin şimdiki derece-i i'tibârısında «ibtidâ-yi Altmışlı», «Hareket-i Altmışlı» tabirleri, bunların vaktiyle yevmi altmış akçe vazife almalarından kaldığı anlaşılır.

⁹¹⁰ Kanuni Süleyman saltanatında Süleymâniye Camii medreselerinin te'sîsi münâsebetiyle bu tasnif yeniden tevsi' olunmuştur. (M. D'Ohsson, 3, s. 489). II. Mehmed zamanında «Hâric» ve «Dâhil» müderresleriyle Semâniyye-i Sahn Müderresleri ve bir de -yevmi altmış akçe vazife almalarından dolayı- «Altmışlılar» var idi. Eyüp Müderresleri ancak elli akçe alırlardı; fakat bir «Dâhil Müderresi» II. Mehmed'in Sahn-ı Semâniyye Müderresinden daha az bir derecede addolunurdu (Âlî). (Sahn-ı Semâniyye müderresleri derece-i itibârîye-si şimdi dahî diğer birçok derecelerden yüksektir. Mütercim).

Müderrislerin yüksek tabakasına mensup olanlar, mebâdîsi ilk sınıflarda Öğrenilen ilm-i beyân ve ilm-i kelâmın yüksek derecelerinden başka, şer'î ilimlerin dört şubesini, yâni ilm-i kelâm, ilm-i fıkıh, ilm-i hadîs, ilm-i tefsir tedris ederlerdi.⁹¹¹ Yedi sene bu muhtelif dersleri takiple, şiddetli bir imtihanda muvaffak olmuş olan mülâzım, müderris ve kadı olmak gibi yüksek hizmetlere hak kazanabilirlerdi. Zîrâ ilk mertebedeki kadılar, başka bir tâbirle nâibler -ki gündelik tahsisatları yirmibeş akçeden ibarettir- ancak dânişmendlik derecesinde tahsil ile mükelleftirler. Müderrislerin en son payesi «mahreç mollalığı» dir. «Molla» unvanı yalnız birinci sınıf kadılara mahsustur. Bunlar ilmiye kadrosunun beş sınıfından birincisini teşkil ederler ki, onlar da altı kısma ayrılmışlardır.⁹¹²

⁹¹¹ Muhtelif sınıflara mensup müderrislerin tedrisâtına esas olan kitapları Âlî aşağıdaki şekilde sayar: İlk derecedeki medreselerde (buk'a-i medrese) tecrîd ve niiftâh üzerine ders verilir. Korkh, Ellili hâric müderrisleri üç sınıfa ayrılmıştır: Üçüncü sınıf telhis, yahut miftâh üzerine şerhler okuturlar. İkinci sınıf Mevâkıf, birinci sınıf Hidâye tedris ederler. Ellili Dâhil Müderrisleri dahî keزالık üç sınıfa ayrılmıştır: Üçüncü sınıf -Hâric müderrislerinin birinci sınıfı gibi- Hidâye'vı şerh ederler. İkinci sınıf Sahih ve Telvîh'i, birinci Keşşaf ve Bey-zâvî'yi okudurlar. Evvelki saltanatlarda tedrisât-ı Osmâniyye'nin esâsını teşkil eden başlıca oniki eseri umûmî bir cedvel hâlinde beyân ile mezkûr eserlerden bahsettiğimizi ZÇÇlhetle, burada dahî Osmanlılar'da okutulması mu'tâd olan başlıca ilimlerin isimlerini aşağıya yazıyoruz: 1 - İlm-i meânî ve beyân ve hitâbetden Miftâhü'l-Ülûm, Sirâcü'd-dîn Ebî Yûsuf İbni Muhammed el-Sekkâkî'nin eseri, ölm. 679; Telhisü'l-Miftâh, Muhammed Celâlü'd-dîn Muhammed bin Abdu'r-rahmân el-Kazvîni'nin eseri; «Hatîbü'd-Dimîşkî» namıyla ma'rûf, ölm. 739. (Miftâh'dan bir kısmının telhisidir. «Telhis» - malûm olduğu üzere- yalnız «hulâsa» demek değildir; fazlalıklarını atmak ve noksanlıklarını tamamlamağa da «telhis» denilir. Mütercim). 2 - İlm-i kelâm'dan, Tecrîdü'l-Kelâm; Nasîrü'd-dîn Ebî Ca'fer Muhammed bin Muhammed et-Tûsî, ölm. 672 nin eseri; Mevâkifu'l-Kelâm; Adudu'd-dîn Abdu'r-rahmân ibni Ahmed el-îcî (îc şehriden)'nin eseri, ölm. 759. 3 - Akaid'den, Akaidü'n-Nesefî, müellifin ölm. 537; Akaidü'l-Adudî (Adudu'd-dîn-i îcî); Menâru'l-Envâr; Ebî Berekât Abdu'l-lah İbni Ah-med'in eseri; «Nesefî» adıyla ma'rûf, 4 - Fıkıh'dan, Hidâye, Vikaye, Sadru's-Şerî'a, Kudûrî (Devlet-i Osmâniyye'nin Teşkilât ve Usûl-i İdâresi'ne müracaat, 1, s. 6.) 5 - Hadîs'den, Sahîh-i Buhârî, Telvîh ki Sahîh-i Buhârî'nin en meşhur şerhlerinden biridir. (Sahîh-i Buhârî, önce Zühdfî Paşa merhumun Maârif Nezâreti'nde -Hacı Zihnî Efendi hazretlerinin İslâm ulemâsını kıyamete kadar minnetdâr edecek himmet-i mah-sûsaiyye- kamilen zneşkûl, yani harekeli olarak tab* olunduğu gibi bugünkü Maârif Nazırı Abdurrahman Beğefendi -yine fâzıl-ı müşârun-ileyhin himmetleriyle- Sahîh-i Müslim-i evvelkinin üslûbunda tab'a başlatmışlardır. Kütüb-i Sit-te'nin kamilen bu veçhile tab'ı Mehmed Ali merhumun Bulak matbaasındaki ulvî himmetlerine bir nazire olacaktır. Mütercim). 6 - Tefsîr'den, el-Keşşâf min Haka'iki't-Tenzîl, Ze-mahşerî'nin eseri, ölm. 538; Envârî't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl fî't-Tefeîr, Beyzavî'nin eseri, Ölm. 685.

⁹¹² İlmîyye kadrosunun beş sınıfının ilki büyük mollalardan (ekâ-bir-i ulemâ) müteşekkil olarak aşağıdaki kısımlara ayrılır: 1 - Eski ve yeni Rumeli kazaskerleri, 2 - Anadolu kazaskerleri, 3 - İstanbul kadıları, 4 - Mekke ve Medine kadıları (*), 5 - Edirne, Bursa, Kahire ve Dimîşk (Şam) kadıları, 6 - Galata, Üsküdar, Eyüp (Bilâd-i Selâse) (*), Şunları da ilâve etmelidir: Nakîbü'l-esrâf, sarayın hizmet-i ta'lîfiyye ve sairede müstahdem beş memuru ki rütbelerine göre derece derece terakkî ederler. Bunlar da muallim-i sultanî (hâce, hoca), hekim-başı, münectim-başı, iki hünkâr imamı. Doğru olmadığı halde, «Küçük mollalar» sınıfı denilen ikinci sınıf Ma-raş, Bağdâd, Bosnasaray, Sofya, Belgrad, Ayntâb, Kütahya, Konya, Filibe, Diyânbekir mollalarıdır (Bunlar devriyye müderrislikleridir. Mütercim). Üçüncü sınıf beş evkaf müfettişini hâvidir ki, üçü İstanbul'da* biri Edirne'de, diğeri Bursa'da oturur. Dördüncü sınıf şâir şehirlerin kadılarıdır. Her memlekette miktarları ayrı ayırdır. Kümeli kî fasında 187, Anadolu'da 123, Mısır ve Afrika'da 23'tür. Beşinci sınıf nâib-lerdir. Birinci sınıfa çıkmak için müderrislik için lâzım olan bütün ilimleri tahsil etmek lâzımdır; diğerk dört sınıfa gelince; dânişmend olmak yâni ikinci derecede talîme muktedir bulunmak kâfidir. Vaiz, imâm, hatîb, müezzin, kayyum için ancak ilk bilgiler kâfi olup, tarikata girmek için de başka bir (*) «Ne

Mektepler teşkili ve müderrisler kanunî yüksek mertebeler yolunun açılışı hakkındaki bu müsbet çalışmalar, II. Mehmed zamanında ilimlerin terakkisini ve ulemânın büyük bir hürmete mahzar olmasını isbât eder. Kendisi de mümtaz bir terbiye görmüş ve şiirleri Osmanlı şâirleri arasında addedilmeğe hak verdirmiştir. Onun saltanatı zamanından itibaren, «hâce» denilen «uallim-i sultanî» (padişah hocalığı) hizmeti -ki yalnız şehzadeleri değil, bizzat padişahı da okutmağa me'mûr idi- en büyük mertebedeki ulemâya mahsus bir mansıb olmuştur. II. Mehmed'in gençliğinden hükümdarlığının son günlerine kadar bu makamda, o zamanın en namlı ulemâsından -ya kendisine, yâhud velîahdi Bâyezîd'e mensup- oniki kadar âlim birbirine halef olmuşlardır.⁹¹³ Molla Gürânî, Molla Zeyrek, Hoca-zâde, Hatîb-zâde, Riyâzî, Mirim Çelebi bu zâtlardandır. Diğer bir matematikçi ve hey'et-şinâs (astronomi âlimi) -ki Alî Kuş-çu'dur- sofralarda Pâdişâha refakat ve Uzun Hasan seferinde ilm-i hey'-et'den Fethiyye'yi telif etmiştir. Bu eser, zamanımızda dahî, II. Mehmed'in vaktinden beri Osmanlılar'ın ilm-i hey'et terakkîyatı bakımından hangi hududda durmuş olduklarını gösterir. Sultân Mehmed, cûlusundan evvel, o zamanın ilmî terakkilerini himaye eden münevver fikirli hüküm-darlarıyla muharebe ederdi. Bu suretledir ki, Timur'un torunu ve torununun çocuklarıyla ,yâni Uluğ Beğ'in kardeşi Bay-sungur ve Uluğ Beğ'in oğlu olup Avrupalılarca nâmma mensup hey'et cedvelleriyle ma'rûf bulunan Abdü'l-lâtîf ile; Kara-Koyunlu Hanedanı hükümdarı Cihân-şâh ile; Şirvan hükümdarı Şirvân-Şâh ile münâsebetler kurmuştur.⁹¹⁴ Mimşeât-ı Feridun'daki mektuplarından birkaçı belki bizzat Osmanlı şehzadesinin kalemi mahsûlüdür: Bu mülâhazayı şu sebeple

ravzft, ars-ı aia aslanından kinftyetdir Ne ravza, ravza-ı cennet fezasından İbâretdir MÜLûk-i Al-ı Osman hizmetlyle fahr iderlerikem Kazası rûtbessin dûn eylemişlerdi, ne hikmetdlr Bl-hamdrilah şimdi pâdşâh-ı asraân-mesned Anı hem rûtbe kıldı Mekke'ye, Hakka kerâmetdir.>

Nedim'in bir kasidesindeki şu beyitler delâlet eylediği üzere, Medine-1 Münnevvere mevleviyyeu şâirin memdûhu olan III. Ahraed Hân umanında terfî olunmuştu. Mütercim.

(**) Bdirne vesaire bilad-ı hamse, Galata ve diğer mevlevîyetler sonradan Uâ-ve olunanlarla ber&ber Mahreç mevlevîyetlerldir. Mütercim.

şey aranılmaz. Bunlar mertebelendirilmiş şekilde ilimleri tedris etmiş değillerdir. Dervişler dahî kademeli bir şekilde ilimleri görmeğe mecbur olmayıp tefekkür ve tehayyrü tarikiyle (Kaal ile değil Hâl ile) hakîkata vâsıl olmuş addolunur.

⁹¹³ İbnü Temcîd, Molla Gürânî, Molla Hayrû'd-dîn, Molla Zeyrek, Hâce-zâde, Velîyü'd-dîn-zâde Ahmed, Hatîb-zâde, Hasan-ı Sa-misûnî, Sinan Paşa pâdişâhın muallimi idiler. Diğerleri, yâni Mirim Çelebi, Selâhüddîn İznîkî, Molla Abdü'l-kaadir el-Ha-mîdî -ki vezîr-i âzam Mehmed Paşa'nın hud'alariyle nazardan sakat olmuştu- Şehzade Bâyezîd'in muallimi idiler.

⁹¹⁴ Fâtih'in ilmî terakkilere vukuf ve himmeti ve o zaman Asya'-daki maârifperver hükümdarlarla münâsebeti ma'lûm ise de, bunlarla muharebe evrak-i mevcudesi -mukaddema beyân olunduğu üzere- hep ilk saltanatı zamanında olup, cûlusundan evvel değildir.

söylüyoruz ki; Sonraları Kostantiniyye, Mora, Kefe fetihleriyle Uzun Hasan'ın mağlûbiyetini mutazammın olarak İran Şahına, Mısır Sultânına, Kastamonu ve Kırım Beğlerine, Mekke Şerîfi'ne, Hindistan pâdişâhına yazılmış mektupların başında -Molla Gürânî ve Molla Kerîm gibi- münşisinin isimleri dercedilmiştir. Bu iki âlim o zaman, İran nâme-nüvislerinin (mektupçu-larının) me'yûsiyyetlerini mûcib olan, Hindistan hükümdarı Behmen-Şâh'-ın veziri ve kendilerinin muasırı Hâce Cihan ile rekabet ediyorlardı.⁹¹⁵

⁹¹⁵ Fâtih'in Münseat*! Feridun'da münderic mektupları aşağıda gösterilmiştir (İstanbul matbuu Feridun ile karşılaştırılarak yazıldı. Mütercim):

Hammer'in İst. mat No. sn No. sn

Sultân II. Mehmed'den pederine ve

cevâbı 186-187

II. Mehmed'den Şahruh Mirzâ'ya ve

cevâbı 214-216

Mehmed'den tran hükümdarı Cihân-

şâh'a ce cevabları..... 188-191 216-219

Akçesi verilen bir zırhın yaptırılmasına dâir Mehmed'den Şîrvân-Şâh'a

mektup ve cevâbı (*) 192-193 219-220

Pâdişâhdan Erzincan Hâkimi Kılıç

Arslan'a ve cevâbı 194-195 220-221

Uluğ Beğ-zâde Abdül-lâtif Mirzâ'mn

mektubu ve cevâbı 196-197 221-224

(*) Hammer, buraya kadar olan evrakın II. Mehmed tahta cûlus etmeden, şehzade iken yazıldığını söylüyor; 186-187 numara İstanbul matbmmda yoktur, istanbul basımında Şahruh'a olan mektubun «Sultân Mur&d'in oğlunu istihlâf ile kendisinin muharebeye azimetinde Engürüs fethine dâir» olmak üzere Sultân Mehmed tarafından yazıldığı kayıtlı ve Uluğ Beğ-zâde Abdül-lâtif Mirza'nın mektubu ile cevabının ilk saltanat esasında olduğu münderic ve diğerleri hakkında Öyle bir kayıt bulunmuyor. Ancak Kılıç Arslan'a ve Karaman Beğine olan aşağıdaki mektuplar 848 târihiyle tarihlenmiş olduğundan, bunlar da II* saltanat esasında olmak lâzım gelir. Tertib suretine göre İstanbul fetihnemesine kadar olanlar ilk saltanat devresinde olacaktır; fakat bizdekilerin hiçbiri Fâtih'in şehzadelğinde değildir. Müverrihin de şehzadelikte demesi «pederinin hâl-i hayâtında» demek olacaktır. Mütercim.

Hammer'in İst mat. No. sn No. su

Şahruh'un oğlu Baysungurdun mek-

tubu ile cevâbı..... 197-199 224-226

Karaman-oğlu İbrâhîm Beğ'e ve cevâbı 200-201 226-228

istanbul fethinde Molla Gürânî inşâ-sıyla azîz-i Mısır înal şaha yazılan

nâme-i hümayûn ve cevâbı 202-203 228-230

Mekke Şerîfi'ne İstanbul fetihnemesi 204 232-233

Mısır Sultânı'nın Sultan Mehmed'e

cevâbı 205-206

Şerife gönderilmek üzere azîz-i Mısır'a gönderilen fetihname ve cevâbı 233-236 Hâce Kerimî

inşâsıyla İran şahı Ci-hânşâh Mirzâ'ya Kostantiniyye fetihnemesi ve cevâbı 207-208 238-243

Sünnet düğününe davet için Kastamonu Hâkimi'ne ve cevâbı 209-210 243-244

Cihânşâh Mirzâ'nın Bağdâd fetihnemesi ve cevâbı 211-212 244-250

Çekirge suyu talebine dâir Acem sultanlarına ve cevâbı 213-214 250-251

Hâce Cihan inşâsıyla Behmen-Şâh'-

dan ve cevâbı..... 215-216 251-255

Cihânşâh'a Mora fetihnemesi ve cevâbı..... 217-218 255-257

Azîz-i Mısır Abû Said Çakmak'a ve

cevâbı.....	219-220	258-261	
Uzun Hasan muharebesi münâsebetiyle müverrihin bahsettiği mektuplar			221-
Kefe fethine dâir Kırım Han'ı Ahmed Giray'a	237	282	
(Müverrihin icmal eylediği Uzun Hasan Muharebesi mektuplarına onun yazmadığı diğer evrak)			
Anadolu Beğlerbeği tsâ Paşa'ya berât		262	
Bâyezîd'in lalası Fenârî-zâde Ahmed Beğ'e hükm-i şerif ve cevâbı (M.İ. 5)		263-264	
İst mat. No.su			
Vezir Ahmed Paşa'ya berât-ı şerif		264-265	
Bâyezîd'in hâaslanına terakki verileceğinden nereleri istediğinin istifsâ-riyle alâkalı hükm-i şerif ve cevâbı İran Şahı Cihânşâh Mîrzâ'nın Uzun Hasan ile husûmetine dâir nâmesi	266-267		
Uzun Hasan'ın Cihânşâh'ı bozduğuna dâir nâmesi.....		267-268	
Cihânşâh Mîrzâ ve oğlunu öldürdüğüne dâir iftihâr-nâmesi.....		268-269	
Yadigâr Muhammedi Herft'a gönderdiğine ve kendisi Hurrem-âbâd'ı aldığına dâir yine Uzun Hasan'dan	269-271		
Uzun Hasan'ın Mübâhât-nâmesi ve cevâbı (Târihine naklolunmuştur. bkz. 15. kitap)			
271-272			
Sultân Mustafa'ya berât ve cevâbı (bkz. 15. kitap)	272-273		
Ak-Şemsed'dîn'in gördüğü rüyaya dâir Mahmûd Paşa'ya ta'bîr-nâmesi	273-274		
Pâdişâhın gördüğü rüyanın Ak-Şemsü'd-dîn'den ta'bîr-nâmesi	274-275		
Uzun Hasan üzerine varılacağına dâir kadılara hüküm.....	275		
Uzun Hasan'ın bozulduğuna dâir Şehzade Cem'e ve Horasan Şahı Hüseyin Baykara'ya ve Memâlik-i Os-mâniyye'ye tebşîr-nâme	276-279		
Ak-Koyunlu Rukiyye Hâtun'nun oğlunu kurtarmak için Gedik Ahmed Paşa'ya ve Pâdişâha mektupları ve müşârûnileyha iki nâme-i hümayûn	279-282		
Müverrih'de cem'an: 50 (Hammer'de 52, İstanbul basımında 62 Mütercim).			
Fâtih'in Fenârî-zâde Ahmed Beğ'e hükmü, fikirlerini göstermek cihetiyle, bâzı fıkraları meâlen ve en ziyâde şâyân-ı dikkat olanları aynen naklolunur:			
«Oğlum Bâyezîd'in hizmetinde bulunan Mahmûd ve talebeden Müeyyed-zâde Abdur-rahmân'ın bir çok nâ-şâyeste ahvâli olduğu, mukaddema Uğurlu Mehmed'in firarına ve Alâü'd-dev-le'nin mahbûs ve Âşık Beğ'in maktul olmasına ve oğlunun hazinesine birtakım şerirlerin el uzatmasına sebep oldukları, o taraflarda avam ve havass kendilerinden müteezzî oldukları taf-silen arz olunmuştur.» Envâ-i husûsâtile fesâdlarından gayrı be-nüm oğlumu tab'-i zâtı muktezâsından çıkarup esrâr-i mühim-mile ilkâ idüp hâtur-i şerifine gubâr-i hayretten inkisar müte-rettib olmuş, maâcîn-i garibe ve dahi berş ve afyondan mürek-keb olmuş nice mükeyyefât-i acîbe getirüp menâfî-i kesîre ve fevâid-i latife arz idüp dâire-i insâniyyetden çıkarup mizâc-i şerifine fütur târif olmuş. İmdi sen anda ne maslahat için konup turursun ve ne beklersün?» Bunun gibi fazâhat anlaşılmaz mı? Eğer muttali' olup da tecâhül ediyorsan bundan eşedd hiyanet olur mu? İntizâm-i mesâlih için sana siyâset ettirmek muktezâ idi; lâkin oğlunun şeref-i hizmetiyiçün, Ecdâd beğün yüzü suyu için afv ettim. Hükm-i vâcibü'l-İmtisâl verdiği gibi bir an te'-hîr ve terâhîf etmeyerek mazmûniyle amel eylesin. Fermanım oldur ki «bu bedbahtlarım vücûd-i nâ-pâki... bâ-yi vech-i kân zail ola.» «Sen benüm i'timâd itdiğüm abd-i muhlis misin, ta-rîk-i define re'y-i sâibüme ve fikr-i sâkıbuma nev'â tereddüd vâki' olduğu ecilden bu vaz'-i lâzimi'd-def senün tedbîrine tef-vîz olındı. Bundan garaz budur ki oğlunun mübarek hatırına gâh ola tağyir gele. Akîbet kendülerin devleti maslahatı ve ırz-ı namusları muhâfazasıyçün olduğuna hod muttali' olsa gerekdür. İmdi ne tarîkla mümkündür? Atebe-i ulyâdan hükm-i hümayûn gönderüp timâr ve cihet virülmeğe mi, yohsa âsitâne-i saâdet-âşîyâna da'vet idüp sekametlerine mülayim ilâcla mı olur? Amma sen benüm mu'temed hizmetkârımsın, senün kemâl-i tedbîrine nihayet mertebe i'timâdum vardır; senden umarım ki ol bî-temizlerün (temeyyüz?) bu kadar hiyanetleri sabit ve zahir olup velf-i ni'metlerine ve mahdumlarına bed-nâmlık kasd idüp se-beb olanları helak itmek ayn-i sevâbdür; belki			

II. Mehmed zamanında yalnız fakihler değil, ulemâ dahî ilim tahsil etmeğe âşikane gayret sarf ederek, ilmî eserleri ve hareketleriyle, ilmin erbâb-ı seyf (kılıç erbabı) ve ricâl-i devletin meziyyetini yükselttiğini ve yüksek mansıb sahiplerinin devletler için bir mes'ûdiyet sermâyesi olduğunu parlak bir surette isbât etmişlerdir. Meziyyetini evvelce beyân etmek hakkaniyet-şinâslıgında bulunduğumuz vezîr-i âzam dahî ilimlerde imtiyaz kazanmışlardır: Sinan Paşa, iki Ahmed Paşalar, Yâkub Paşa, Cezerî Paşa, vezîr-i âzam Karamânî Mehmed Paşa, Hızır Beğ'in oğlu Sinan Paşa gençliğinde o derecede şükûkperverlik (septiklik; şüphencilik) gösterdi ki, bakırın bakır olmasından şüphelendiği için, babası bir gün' bakır sahanını başına fırlatmıştı. Sonraları riyaziyat çalışarak muallim-i sultânı ve vezîr olmuştur. Daha sonra Sinan Paşa nazar-ı iltifattan düşerek mecnûnluktan kurtarılmak bahanesiyle hergün muayyen miktarda değnek vurulması Padişah tarafından emrolundu. Nihayet, ulemâ hey'eti, lehinde müdâhele ederek, müderris sıfatiyle Sivrihisar ve Edirne'ye gönderildi. Hey'et'e, ilm-i kelâma, ahlâka dâir eserleriyle, hikayeleriyle ma'-rûftur.⁹¹⁶ Sinan gibi kadı

mukabelede dünyevî ve uhrevî nef-i cemîl ve ecr-i cezîl bulasın. Bu takdirde sevâb oldur ki bir tedârik idüp ma'cûn ile veya esrar ile veyâ-hûd gayrı tarîkula ikisini dahî ale't-ta'cîl helak idesin.» Bana «bundan mühim maslahat ve enfa' hîdmet yokdur.» «Ol bed-bahtların sûr kazâyasını mufassıl ve oğlum maâcîn ve afyon ve berş ve hubûb ve ne keyfiyyet ile tenâvül itdüğünü ve ne zamandanberü mübâşeret itdüğünü yazup bildiresin ve hükm-i şerîf-i âlîşân sana ne günde ve ne vakitte ve ne sâatde ve ne ânda vardığını ve sende ne hinde mübâşeret ve tarîk-i def ün kangı kısmını ihtiyar itdüğünü yazup bildiresin ve kemâl-i ihtiyat ve fart-ı tayakkuz üzere olasın ki, mazmûn-i şerifine senden gayrı kimesne muttali' olmaya.» 10 Muharrem 884. Be-ma-kam-i. Kostantiniyye.

Evvelâ, Şehzade Mustafa'nın irtihâliyle kalbi dağlanan Fâtih'in Sultân Bâyezîd'e ne kadar muhabbeti olduğu anlaşılır. Mahmûd ile Abdurrahmân genç şehzadeyi mükeyyefâta alıştırmakla devlete büyük fenalık etmişlerdir. İkinci olarak, Fâtih'in ne kadar tedkik ve tahkike mail olduğu görünüyor. Fâtih'in irâdesi yerine getirilmek mecburiyeti olan bir emirdir. Lâkin Fenâ-rî-zâde'nin Şehzâde'yi gücendirmemesi lâzım gelirdi. Çünkü onun gücenmesi Fenâ-rî-zâde hakkında vahîm sonuçlanabilirdi; aynı zamanda, Şehzâde'yi haberdâr etmeksizin ferman hükmünü infaz etmesi kendisini fena bir mevkiye bulundurmuş olacaktı. Ne yapılacak ise Şehzâde'ye haber verilmesi ve haber verildiğinin de Pâdişâh arzu iktizâ ediyordu. Mahmûd ile Abdurrahmân'dan dolayı Pâdişâh kendisini takdir ettiğinden, fermanı tekzîb etmeksizin tebriyye-i zimmet de icâb ediyordu. Fenâ-rî-zâde buralarım -satrançta yedinci hareketi düşünen mahir bir oyuncu gibi- tefekkür ile cevaben şu arzıyı takdim etmiştir: «Dergâh-i muallâ ve bârgâh-i i'lâyâ ve lâ-zâl-i âliyâ arz-i ben-de-i bi-mık-dâr ve zerre-i hâkisâr budur ki, hâlâ hükm-i şerîf-i vâcibü't-teşrîf mazmûn-i hümayûnunda münderic olan şehzâde-i nâmdâr tâl-i bekah ve nâl-i menâh hazretlerinin mukarreblerinden Mah-mûd-i nâ-Mahmûd ve Müeyyed-zâde Abdu'r-rahmân nâm kimes-nelerün bedbahtlığı ve vâcibü'l-hazf olduklarından giderilmesi ne vechile müeyyesser ise te'hîr olunmaya diüy buyurulmuşidi. Zikr olman bedbahtlar didüklerinden ziyâde itdüklerinde şübhe yok-dur. Lâkin Şehzâde-i Saâdet-destgâh hazretleriyle südde-i seniyye-yeye arz olunduğu kadar ihtilâtları olmayup ve fermân-i vâcî-bü'l-lz'ân üzere giderilmesi husûsî şehzade hazretlerine arz olursa inkıyadı muhakkak olmağın ihfâ olunmayup hikmet-i kâmile üzere arz olunduğu gibi redd idüp giderilsün diüy saâdetiü pâd-şâhun rızâ-yı şerifine göre amel olunduğu şol ki vâki'-i hâldür, südde-i merâhim-bahşa arz olundu. Bende Ahmed.»

«Hazf» şâyân-i dikkatır. Bu hazf adaletli davranışa uygun mudur? Siyâsette burası aranmaz.

⁹¹⁶ Sinan Paşa'nın tercüme-i hâli, müverrihin Not: 25'inin sırası geldiği zaman mütercim tarafından ele alınacaktır.

Hızır Beğ'in oğlu olan Ahmed ve Yâkub Paşalar, «paşalık» rütbesini kendi meziyyetlerinden ziyâde babalarının, kardeşlerinin meziyyetlerine medyun görünürler.⁹¹⁷ Velîyyü'd-dîn-zâde Ahmed Paşa, evvelâ şehzadelerin muallimi, sonra vezîr tâîîn olunmuş; Necati'nin kendisini aşmasına kadar Osmanlılar'ın birinci şâiri (şâir-i rübâî?) olmuştur, nasıl ki Necati'yi de Bakî geçmiştir.⁹¹⁸ Cezerî Kaasım Paşa «Safî» nâmıyla Ahmed Paşa'nın gazellerine rekabet etmiştir. II. Mehmed'in son vezîr-i azamı Karamânî Mehmed Paşa bâb-ı hümayunda henüz nişancı olduğu sırada, Pâdişah'ın emirleri üzerine İran Şâhı'na yazdığı şairane hayâllerle dolu nâmelerden dolayı o kadar teveccühe nail oldu ki, vezîr-i âzamlık mertebesine kadar yükseldi. Şiirde me'-mûriyetine nisbetle «Nişânî» adını kullanmıştır. İlimlere vâkıf olan devlet müsteşarlarının ilk zuhurudur ki, bunlardan üç müverrih eserlerinin ehemmiyet derecesine göre «Büyük», «Orta», «Küçük Nişancı» unvanlarını almışlardır. Fâtih'in üdebâdan olan yedi vezirinin⁹¹⁹ dördü şâir idi. Bu vezirlerin arasında dahî iki vezîr-i âzam -ki biri ulemâ silsilesini tanzim eden Mahmûd Paşa; diğeri devletin dâhili idaresini teşkilâtlandıran Karamanî Mehmed Paşa'dır- nazar-ı İtibarları en ziyâde cel-betmişlerdi. Avrupa'da «Zirim» nâmıyla mâruf olan, II. Mehmed'in ikinci oğlu Şehzade Cem dahî muvaffakiyetle şiirler yazmış, ilim ve san'at-lann büyük bir hâmisî olmuştur. Onun idaresindeki hükümette, sarayının yüksek mansıplarında şâirler bulunurdu. Bunlardan nişancısı Sa'dî'-yi, defterdarları Hayder ve Şâhidî'yi zikredeceğiz. II. Mehmed şiirlerinde Avni mahlasını kullanmış ve millî ve ecnebi şâirlere ayırım yapmaksızın yaptığı cömertçe yardımlarla mahlasını hak ettiğini göstermiştir. Bu şâirlerden otuzu kayd-ı hayât maaş alır; zamanında Hindistan'ın birinci kalem sahibi olan Hâce Cihan ile İran'ın son büyük şâiri Molla Câmi'ye senelik bin duka altını gönderirdi.⁹²⁰

Sinan Paşa'nın eserleri: 1 - Çağmtnfnin eser-i riyazisine haşiye, 2 - Mevâkıf-i Adndü'd-dîn'e şerh, 3 - Maârif-i Sinan, 4 - Tezkiretül-Evliyâ. Sa'dü'd-dîh ve Âlî, Taşköprü-zâde'nin Şaka'ık'ından naklen. (Mevâkıf şerhi Sa'dü'd-dîn'de münderic değildir. Mütercim).

⁹¹⁷ Şakiaüç-i Ntfmânlyye. Yâkub Paşa Vi*jaaye ve Muvaktof'a şerh yazmıştır.

⁹¹⁸ Ahmed Paşa hakkında Latîf'nin Terâcim-i Ahvâl'ine müracaat; Şaber'in tercümesinde, s. 74. Bütün Muntehabât mecmualarında şiirleri dercedilmiştir. Belîğ-i Bursevî (varak: 184) Ahmed Paşa'dan bahs ile Bursa'da yaptırdığı cami yanında medfûn olmak cihetiyle Bursa şuarâsmın ser-defteri olarak kaydeder. Vefatı: 902 (1496). Bir gün Pâdişâh, Ahmed Paşa ve musâhiblerden biri ile at üzerinde gezerken, musahibin yüzüne çamur sıçraması üzerine Ahmed Paşa bir âyet-i kerîmeden iktibas ile.....

⁹¹⁹ Taşköprü-zâde'ye nazaran vezîr-i âzam Maktul Halil Paşa'nın oğlu Molla İbrahim Paşa Fâtih zamanında vezir olmuştur. Bu sehvidir; İbrahim Paşa ancak Bâyezîd zamanında vezâret makamına çıktı.

⁹²⁰ Tezkire-i Latîf'ye (Tercümede, s. 50) ve Raşehât-i Aynî'1-Ha -yât'a (İstanbul basımı, s. 279) müracaat Fâtih Horasan'dan Hacc'a gitmesi için Molla Câmi'ye beşbin duka altınını hâvi bir surre göndermiş ve sarayında ikamete davet etmiştir. Hâ-ce Ata'ullah-i Kirman! mektubu ulaştırmaya me'mûr idi. Fakat o, Şam'a vâsıl olduğu zaman, Câmi Horasan'a teveccüh etmişti; o sırada Uzun Hasan'ın memleketlerinden

Osmanlı şiiri bu suretle rağbet kazanarak sür'atle terakki kazanmıştır. Bursa'da,⁹²¹ Kastamonu'da⁹²² birçok saz şâiri yetişmiştir ki, bunlardan biri de Zeyneb nâmında bir şâiredir.⁹²³ Ancak Câmî ve Mir Alî Şîr gibi Farsça (yazan) ve Çağatay büyük şâirlerinin bunlar üzerindeki te'sîrleri olmamış olsaydı, Sultân Mehmed'in tahsisat verdiği otuz şâirden hiçbirinin, kazandığı şöhret derecesine yükselemeyeceği zannolunur. I. Murad zamâm Husrev vü Şîrîn manzumesinde İranî meşhur saz şâiri Nizâmî'ye nazire yazan Şeyhî gibi Yûsuf vü Zeliha ile Leylâ vü Mecnûn⁹²⁴ manzumelerinin nâzımı Osmanlı sarayının hikâye şâiri Hamdî -hamse ve seb'asmda bunları tasvir eden- İranlı şâir Câmî'ye imtisal eylemiştir,⁹²⁵ Osmanlılar'ın birinci saz şâiri Ahmed Paşa yükseldiği maharet derecesine ancak Mir Alî Şîr'in gazellerinden ilham aldıktan sonra vâsıl olabilmıştır.⁹²⁶ Cemâli dahî Mîr Alî Şîr'in «Hümâ ve Hümâyûn» isimli efsâneî andıran manzumesini taklîd etmiş ve eserinde o unvanı muhafaza etmiştir.⁹²⁷ Şehdî, Osmanlı târihini Firdevsî tarzında nazmetmek istemiş ise de dörtbin beyit yazdıktan sonra mevt ile şiirine fasıla vermiştir,⁹²⁸ Celâlû'd-dîn Rûmî'nin Mesnevî'sini⁹²⁹ örnek alan Şeyh GHilşenî o mevzuda kırkbin beyit yazmıştır. Nihayet tasavvuf şâiri Lehî -ki kabri Vardar Yenicesi'nde zamanımızda dahî pek-çok kimsenin- ziyaret ettiği bir yerdir- Buhâra'da Nakşbendî tarîkâtine intisap eyledikten ve inешûr Fars şâiri Câmî ile uzun müddet birlikte bulunduktan sonra, vatanını manzum ve mensur tasavvufla ilgili eserlerle servetdâr eylemiştir.⁹³⁰ Sultân

geçiyordu. Uzun Hasan da ziyâde ikram etmiştir. Bu rivayet mevsuk men-bâdan alınmış olduğundan - mütercimim ahvâlinde birinin Journal Asiatique'de yazıldığı gibi- Molla Câmî'nin Fâtih'in sarayında ikametî vuku bulmuş değildir.

⁹²¹ Harîrî, Resmi, Dâ% Sân'î, Alevî, Kitabî, Mîhrî. Lâtîfî, Aşık Hasan İle Ki-nalı-z&de'nin Ezhâr-ı Belagat unvanlı eseri ve onlardan naklen Âli.

⁹²² Senâyî, Câmî, Dâ'î, Şehrî, Hamdî, Tûrâbî, Hâkî. Lâtîfî'nin Terâctm-i Ah-vâl-I Şuarâ'sı, s. 144 ve 146.

⁹²³ Terftcüm-i Ahvâl-1 Şu*r&, Scheiber'in tercümesi, s. 190.

⁹²⁴ Tezkire-i Latîfî, Tercüme'de s. 139. Bu iki manzumesinden başka Mevlîd-i Ruhanî, Tehâfütü'l-Uşşak nâmında eserleri ve manzum Kıyâfet-nâme'si vardır.

⁹²⁵ Ak-Şemsü'd-dîn-zâde Hamdullah Hamdî'nin Yûsuf ve Züleyhâ'sı mânâ itibariyle Câmî'nin eserine tercih olunabilir. Şu kadar ki, Câmî'nin eseri farsçanın tekemmülünden sonraya tesadüf etmiş olduğu halde, Hamdî'nin zamanında Osmanlı lisanı henüz takarrür etmemişti. Binâenaleyh şivesi bize bâzan garîb görünür. Hamdullah Hamdî, Yûsuf ve Züleyhâ'yı yazıp satar, onunla geçinirdi, tesadüf edilen yazma nüshalar nâzımın hattıyla zuhur etmek ihtimâlî vardır. İktitâf, tab-i nevîn, kısım: 1, bir na't-i şerif alınmıştır.

⁹²⁶ Kezalk, s. 74. Ahdî, Sehî, Âşık Hasan, Kınalı-zâde'nin Müntehabat Mecmuası'na dahi müracaat.

⁹²⁷ Aşık Hasan, Âli. (47) Kezalk.

⁹²⁸ Kezalk.

⁹²⁹ Tezkire-i Latîfî, s. 50. İbrâhîm Gülşenî'nin, Gülşenî tarikatı müessisi olup daha sonra dünyâya gelmiş ve Kahire'de medfûn bulunmuş olan derviş Gülşenî ile bir addedilmemesi ni Âlî ihtar eder.

⁹³⁰ «Âlihi»dir, Şaber'in Tezkire-i Latîfî tercümesinde (s. 46) yazdığı gibi «İlâhî» değil. Başlıca eserleri: 1 - Zâdü'l-Miştâkîn, 2 - Necâtü'l-Ervâh, 3 - Meslekü't-Tâlibîn ve '1-Vasıl. Âlihî 895(1489) de vefat etmiştir. Takvîmü't-Tevârîh'e müracaat, (Takvîmü't-Tevârîh'de görülüyor. Demek olur ki Hammer bir sene hatâ

Mehmed şâirlerin, bilhassa Acem şâirlerinin sohbet meclislerinden pek hoşlanırdı.⁹³¹ Gerçi onları, sefîhâne hallerinden dolayı bazan hapsederek, sarayından uzaklaştırarak cezalandırırdı; fakat haklarında dâima pek müsâmahakârâne davranırdı.⁹³² Pâdişah'ın yaptığı gibi, Mahmûd, Karamanlı Mehmed, Ahmed, Kaa-sım Paşalar gibi vezirleri de etraflarını şâirlerle çevrili bulundurarak, onları husûsî muhabbet meclislerinde bulundurmuşlardır.⁹³³ Fukahâ'dan altmış kadar zât, Fâtih'in tahsisat verdiği otuz şâir ile rekabette meziyyet göstermişler ve şeref kazanmışlardır. Bunlardan II. Mehmed'in henüz Manisa Vâlfisi iken muallim-i sultânı hizmetinde bulunan Molla Gürânî'yi mümtaz bir surette zikretmeğe mecburuz. II. Mehmed henüz pek küçük yaşta olduğundan, bir türlü Kur'ân okumak istemezdi.⁹³⁴ Pederi II, Murad Grûânî'yi Manisa'ya gönderdi ve eline bir değnek vererek Şehzâde'nin yetiştirilmesi için bunun kullanılmasına ruhsat gösterdi. Gürânî asla sapma kabul etmez, saraya yakın çevrelerin mü-dâhenesini bilmez bir tabîatte olduğu cihetle, Sultân Murad'dan aldığı ta'-lîmatı Mehmed'e beyân etti. Mehmed, cevap olmak üzere hoca ile istihzaya kalkıştı, lâkin Molla Gürânî bir değnek darbesiyle Murad'ın o emrini uygulamaya başladığından, Şehzade, mualliminin metanetini derhâl tecrübe etmiş oldu. Mehmed tahta cûlus ettikten eski hocasına vezâret mansıbı tevcihiyle, mükâfat vermek istedi. Fakat Gürânî reddetti. Fakîh âlim, ordu kadısı ve Evkaf-ı Hümayûn mütevellisi olarak talebesiyle vezirlerden hiçbirisinin gösteremeyeceği kadar serbestâne muamele ederdi. Pâdişah'ın huzuruna çıktığı zaman yere kapanmazdı; yalnız, kendisiyle müsavi bir şahıs gibi «Esselâmün aleyke» diyerek sâdece elini uzatırdı. Gürânî saraydan hoşnûd olmayarak Mısır'a

ettiği gibi, Şâber'i de yanlış olarak hatalı çıkarmıştır. Mütercim.)

⁹³¹ Şâir Lâlî, evvelâ İranlı zannolunarak, bu zan ile pâdişâh meclisine dâil olmuşsa da, aslı anlaşılır anlaşılmaz uzaklaştırılmıştır. Bundan dolayı aşağıdaki beyitlerle intikamım almıştır (Aslından alındı) :

Gevhere kıymet olmaya kânde Dürr bahâsın bula mı ummanda? Söylenür nekbete ve meseldür bu Güvülür (?) elbet çerâğ dibi karanu Eğer âdemde ma'rifetise murâd Ne fazilet virürmiş ana bilâd Taşdan sâdır oldı gerçi güher Mu'teberdür velî nite ki hüner Rûm'da kelemenmesün mi Acem Oldı bu izzetile çün ekrem Acemün her biri ki Rum'a gelir Yâ vezâret, yâ sancak uma gelir

Hammer'in Fransızca tercümesindeki tercüme şudur: «Pour etre bien reçu, tu dois venir de l'étranger; le diamant est sans prix tant qu'il est cache la mine; Tor n'a de valeur qu'offert part Osman. Rappelle-toi bien ce proverbe: le cierge qui projette la lumière, reste lui-meme obscur son interieur. Si tu cherches le genie dans l'homme, ne t'inquiete pas de quel pays il sort. Il en est de l'ame comme de la pierre preci-euse, leur grossiere enveloppe u'altere pas leur beaute Que das persans accourent vers le pays de Roum, la gloire les at-tend! que des persans yienent â, la cour du sultan, ils seront faits sandjaks et vizirs.» («Umman» kelimesinin «Osman» okunması epeyce garîbdir.)

⁹³² Latifi, a.g.e., 383.

⁹³³ Kezallık, s. 133.

⁹³⁴ Yani ale'l-ıtlak okumak istemezdi (Mütercim).

gitti ve Sultân Kaytbay tarafından pek büyük hürmetlere nail oldu. Ondan sonra, Anadolu'ya dönerek ilminin ve istiklâl ile davranmaya alışmış tabi atının celb ettiği ihtiram ile çevrili olduğu halde irtihâl eyledi.⁹³⁵ Rûm asıllı⁹³⁶ olan Molla Hüsrev -ki Gûrânî'nin rakibidir- ilimce, izzet-i nefisçe, şerefçe ondan asla geri kalmazdı. Gurer ve Dürer nâmındaki kitabı Osmanlı fıkhnın⁹³⁷ temel eseridir. Husrev, İstanbul ve havalisi kadısı olduktan sonra Müftîlik mevkiine yükselerek, onüç sene bunu muhafaza etti. Ayasofya'ya her girişinde cemaat hürmetle saf bağlayarak mihraba kadar aralarından yol açarlardı; Pâdişâh, defalarca, halkın kendisine gösterdiği itibarı görerek yanında bulunanlara «Zamanımızın Ebû Hanîfe'-sidir» demişti. Bir sünnet düğününde Sultân Mehmed Molla Gûrânî'ye sağında ve Molla Husrev'e solunda yer verdiğinden, Husrev bunu sânına lâyük bulmayarak hemen Bursa'ya gitmiş ve orada bir medrese bina ettirerek bizzat tedris ile meşgul olmuştur.⁹³⁸ Hoca-zâde (Bursa tüccarından birinin oğlu), Hatîb-zâde, yalnız

⁹³⁵ (Hammer Molla Gûrânî'nin eserlerini ve bâzı menkıbelerini yazıyor. Bu zâtın tercüme-i hâli M.t. 6'da tafsıl olunacaktır.)

⁹³⁶ Molla Husrev'in Rûm asıllı olduğu İddiası, doğru değildir. Bu hususta Ord. Prof. Dr. İsmail Hakkı Uzuncarsılı şunları kaydetmektedir: «Molla Hüs-rev'in babası Yoagat civarında Yerköy'de bulunan bir Türkmen aşiretine mensuptu; bu âlimin ismi Mehmed Hüsrev, babasının adı Fermerz ve onun babası da Alî adında bir Türkmen'dir.» (Osmanlı Târihi, c- XX, s, 656 -3. baskı, Ankara, 1975). (Hazırlayanın Notu)

⁹³⁷ Osmanlı âlimleri tarafından te'lif olunan, İslâm fıkhi kitaplarının iki mühim eseridir.

⁹³⁸ (Hammer Molla Gûrânî'nin eserlerini ve bâzı menkıbelerini yazıyor. Bu zâtın tercüme-i hâli da tafsıl olunacaktır.)

Molla Gûrânî Mısır'da tahsil etmiştir. Molla Yegân hacdan dönüşünde Molla Gûrânî'yi İstanbul'a getirmiş ve II. Murad «Bize ne getirdiniz?» deyince Molla'yı takdim etmiştir. Derhâl Bursa'da Kaplıca ve sonra Yıldırım Bâyezîd Medresesi verildi; daha sonra Fâtih'in yetiştirilmesine me'mûr oldu. Fâtih vezîr-i âzam yapmak istediye de Molla Gûrânî «Bu kadar ümerâ bu mesned için çalışıyorlar, onların ümîdleriü kesmek caiz değildir» diye kabul etmedi. Kazasker ve sonra evkaf tev-liyyeti zammıylo Bursa kadısı oldu. Fâtih'in bir emrini «Şer'e muhaliftir» diyerek yırttığı ve getiren çavuşu kovduğu için arada bir soğukluk meydana gelerek Mısır'a gitti. Lâkin Fâtih'in arzusu üzerine geri geldi. Yine Bursa kadısı oldu. Yevmi 200, aylık 20.000, senelik 50.000 akçe alırdı. Vezirleri «Mahmûd! Dâ-vud!» diye isimleriyle çağırırdı. Selâmı musafahadan ibaret idi. Bir bayram günü çamurdan i'tizâr beyân etmesiyle Fâtih Babü's-Saâde'ye kadar arabasıyla getirtmiştir. Sultân Mehmed'e «Haramdan perhiz et» derdi. Bir gün beraber yemek yediler; Fâtih:

- «Siz de haramdan yediniz.» dedi. Molla Gûrânî:

- «Benim önüme helâl düşmüştür.» cevâbım verdi.

Pâdişâh sahanı çevirdi; Molla Gûrânî yemeğe devam edince Fâtih:

- «Artık bu defa haram yediğinizde şübhe kalmadı.» dedi. Molla:

- «Hayır, sizin önünüzde haram, benim önüme helâl kalmadığı için çevirdiniz.» diye mukabele etti.

Bir gün Fâtih'e:

- «Timur bir tarafa ulak göndermişti. Bu adam Sa'dü'd-dîn'in otlamakta olan hayvanlarından birini alır; Sa'dü'd-dîn'in hademesi ulağı döğerler; Timur bunu işitince «Bunu yapan oğlum olsaydı öldürürdüm; lâkin âsâr-i kalemiyyesi kalem-rüyumun hâricinde câri olan bir adama ne yapabilirim?» demiştir. Benim de asarım Mekke'de okunur.» demesi üzerine, zarîf Pâdişâh:

- «Evet, fakat siz asarınızı kendiniz himmet buyurup gönderiyorsunuz; Sa'dü'd-dîn asarını yazar, götürürlerdi.» cevâbını vermiştir.

Vefat ederken:

- «Bâyezîd'e söyleyiniz, adaletten ayrılmasın!» diye vasiy-yet etmiştir. Pâdişâh bütün borçlarını şahid

eserleriyle⁹³⁹ değil, muhtelif meseleler hakkında Pâdişah'm huzurundaki münâzaralarıyla şöhret kazanmışlardır. Her ikisi de, -fetihleri arasında dâima onlardan ilim öğrenmeğe vakit bulmakta olan- Fâtih'in muallimi olmuşlardır. Yaptığı muharebelerin yorgunluğunu ulemânın

aramaksızın ödedikten sonra, bizzat namazını kılmuştur, (vefatı: 893). Eserleri: Gâ-yetü'l-Emânî fî Tefsîrîf s-Seb'i's-Semânî, El-Kevscrü'l-Cârî ilâ Ri-yâzi'l-Buhârî (Sahîh-i Buhârî'ye şerh), Kasîde-i Şatbiyye'nin şerh-i Ca'berîsine haşiye, Arabça Kostantiniyye fetihnameleri ke-mâl-i fazlına işaretler.

Molla Husrev'in asıl ismi Muhammed'dir. Eniştesi Husrev Beğ'in yanında terbiye gördüğü için «Husrev'in kayını» ve kısaca «Husrev» denilmiştir. Pederi Rum'dan dönmüştür. Teftezânî'nin tilmizlerinden bulunan Hayder-i Herevî'den tahsil edip Edirne'de Şâh-Melek Medresesine müderris olmuş, Mutavvel haşiyesini orada yazmıştır. Hızır Beğ'in vefatından sonra Eyüp, Galata, Üsküdar ile beraber İstanbul kadılığı Molla Husrev'e verilmişti. Ayasofya'da dahî ders verirdi. Talebesi hanesine gelip yemek yerler, müderrisi -atının önünden yürüyerek- camie götürürler, sonra böylece hanesine getirirlerdi. Bütün hizmetlerini kendisi görürdü. Tedris ve kaza ile beraber kendinden öncekilerin kitaplarından günde iki varaka yazardı. Eserleri: Mutavvel haşiyesinden mâada, Telvîh'e Adud havâşîsine-, Tefsîr-i Beyzâvî'nin Evâiline haşiye, usûlden M irk a t ve şerhi Mir*ât, Gurer ve Dürer, Süre-i En'âm âhirine tefsir, Velayete müteallik risale. İstanbul'da mescidleri vardır. Vefatı: 885/1480.

⁹³⁹ Molla Husrev'in başlıca eseri olan Gurer ve Dürer hakkında cDevlet-i Osmâniyye'nin Usûl-i tdâre ve Teşkilâtına müracaat (Kezalik tercüme-i hâli de beyân olunmuştur).

Molla Husrev'in asıl ismi Muhammed'dir. Eniştesi Husrev Beğ'in yanında terbiye gördüğü için «Husrev'in kayını» ve kısaca «Husrev» denilmiştir. Pederi Rum'dan dönmüştür. Teftezânî'nin tilmizlerinden bulunan Hayder-i Herevî'den tahsil edip Edirne'de Şâh-Melek Medresesine müderris olmuş, Mutavvel haşiyesini orada yazmıştır. Hızır Beğ'in vefatından sonra Eyüp, Galata, Üsküdar ile beraber İstanbul kadılığı Molla Husrev'e verilmişti. Ayasofya'da dahî ders verirdi. Talebesi hanesine gelip yemek yerler, müderrisi -atının önünden yürüyerek- camie götürürler, sonra böylece hanesine getirirlerdi. Bütün hizmetlerini kendisi görürdü. Tedris ve kaza ile beraber kendinden öncekilerin kitaplarından günde iki varaka yazardı. Eserleri: Mutavvel haşiyesinden mâada, Telvîh'e Adud havâşîsine-, Tefsîr-i Beyzâvî'nin Evâiline haşiye, usûlden M irk a t ve şerhi Mir*ât, Gurer ve Dürer, Süre-i En'âm âhirine tefsir, Velayete müteallik risale. İstanbul'da mescidleri vardır. Vefatı: 885/1480.

«Tâcir-zâde mânâsına olarak «Hoca-zâde» lakabıyla şöhret kazanan Muslihü'd-dîn Mustafa, kendisinin mesleğini tutmadığı için, pederinin günde bir akçe olmak üzere tâyin ettiği maaş ile tam bir zaruret içinde ilim tahsilinde bulunmuştur. Hızır Beğ'e muîd (asistan) yâni muavin olduktan sonra II. Murad zamanında Bursa'nın Esediyye medresesine müderris olmuştu. Fâtih'in bir Edirne'ye gidişinde Mahmûd Paşa delale-tiyle padişahın elini öpmeye nail olarak, Pâdişâha refakat eden Zeyrek-zâde ile mübâhese ve galebe etmesiyle muallim-i sultanî ve sonra Mehmed Paşa'nın istirkabiyle kazasker oldu. Daha sonra 50 akçe vazife ile Bursa Sultaniyyesi müderrisliğine tâyin edildi. Bu müderrislikte iken İstanbul'a davet olunarak Molla Zeyrek ile «Burhân-i Tevhîd» üzerine mübâhase eylediler. Ho-câ-zâde, Fâtih'in huzurunda «Delili inkârdan medlulü inkâr lâzım gelmez» dedikten sonra, yedi gün Molla Zeyrek'in bütün îrâ-dâtma cevap vererek, Molla Husrev'in tasdik ve hükmüyle galebe edip Molla Zeyrek Medresesi uhdesine tevcih kılındı. Daha sonraları Edirne ve İstanbul kadılıklarında bulundu. Karamanlı Mehmed Paşa «Hoca-zâde İstanbul'un havası mûcib-i nis-yân olmasından müteşekkîdir» tarzında bir hiyle ile İznik medresesini verdirdi. Oradan da Hatîb-zâde ile mübâhaseye çağ-rıldıysa da Sinan Paşa Hatîb-zâde'yi korumak için mübâhase-den sarf-ı nazar ettirdi. İmam Gazâlî ile cevaben hükemâ (filozofları) yi müdâfaa eden İbnü Rüşd'un içtiadlannın muhakemesine dâir Tehâfüt eser-i meşhurunun bir nüshası Bâyezîd kütüphanesinde istirahat-güzündir. Hayâtının son günlerinde sol elinden başka âzası hareket etmediği halde, Şerh-i Mevâkîf a haşiye yazardı. Tevalî ve Telvîh'e haşiye ve şerh yazdıysa da müsveddede kalmıştır. İrtihâli: 893. Hatîb-zâde dahî Fâtih zamanında muallim-i pâdişâhî idi. Sultân Bâyezîd zamanında günde 160 akçe ile tekaüd edilmiş olduğu halde müftî Efdal-zâde'ye tekad-düm ederdi. Bir bayram günü bayramlaşmada Hatîb-zâde huzı> ra girip selâm verdiği zaman Sultân Bâyezîd yedi adım ileri gelmiştir. Vefatı: 901. Tercîd Hâşiyyesine ta'likatı erbâb-ı tedris arasında hâlen okutulmaktadır. Sadrû'sh-Şerî'a ve Keşşaf ile Şerh-i Muhtasar İbnü Hâcib haşiyeleri evâiline ta'likatı vardır. Şerh-i Mevâkîf evâiline de haşiyeler yazmıştır. Telvîh'in dört mukaddimesini dahî tahşiyeye etmiştir. Rü'yet bahsine ve cihâdın faziletlerine dâir risaleleri vardır. (Sa'dü'd-dîn'den hülâsa).

sükûnperverâne dehâsını gösterdiği mücâdelelerle alırdı. Bir gün Sultân Mehmed Hoca-zâde'ye «Benimle mübâheseye cür'et edebilir misin?» diye sormuştu; Hoca-zâde: «Muallimin sıfatıyla cür'et ederim» cevâbını verdi. Pâdişâh bu cevaptan öfkelenerek derhâl azlettiyse de, bir müddet sonra tekrar iltifatına mazhar etti.⁹⁴⁰ Hatîb-zâde, birçok mühim bahisler üzerine münazara etmiş, ve özellikle Alâü*d-dîn-i Arabî ile bir mübâhesede bulunmuştur. Alâü*d-dîn-i Arabî -o zaman henüz Osmanlı adliye teşkilâtının en yüksek mansıbı olmayan- Müftîliğe iki defa çıkmışlardır. İbnü Mağnisa⁹⁴¹ ile beraber Mehmed zamanının en büyük ulemâsından sayılırsa da, yalnız bir büyük eser bırakmıştır. Fakat şurasını söylemek hakkaniyete de uygun düşer ki, ona mukabil doksan dokuz çocuk terk eylemiştir. İbnü Mağnisa bütün mesâisini bir maksada, yâni vezîr olmağa hasrettiğinden te'lifâta muvaffak olamamıştır. Ordu kazaskerliği makamında Kastalânî ve Hacı Hasan-zâde, İbnü Mağnisa'ya halifelik etmişlerdir⁹⁴² ki, evvelce söylediğimiz gibi, o zamana kadar ikisi bir olan «kazaskerlik» makamından Anadolu Kazaskerliğini ayırmışlardı.⁹⁴³ Büyük Fenârî'nin bir oğluyla bir torunu, eserleriyle asıllarına liyâkatlerini göstermişlerdir.⁹⁴⁴ Hacı Baba, yalnız nahvî ve vaiz sıfatıyla değil, şiirde «Nişânî» mahlasını kullanan Karamânî Mehmed Paşa'nın pederi sıfatıyla de nazar-ı dikkati celtae-der.⁹⁴⁵ Âlim vezîr Sinan Paşa ile Bosna Kralı'nın cellâdı Musannifek'-den evvelce bahsetmek fırsatına mâlik olmuştuk.

II. Mehmed'in saltanatı zamanının sonlarına renk katan ulemâ defterinin

⁹⁴⁰ Şafcafe, Âlî, Sa'dü'd-dîn, Molla AH Arabî 901 <1495>'de vefat etmiştir. Tîk-Tünü't-Tevârîh.

⁹⁴¹ «Eş-şehr be-ibni Mağnîsâ», Sa'dü'd-dîn, 2, s. 505, ismini yazmıyor (Mütercim).

⁹⁴² Hacı Hasan-zâde Süre-i En'âm Tefsirine ve Telvîh'in dört mukaddimesine haşiyeler yazmış ve Mizânü't-Tesârif nâmında bir nahiv eseri bırakmıştır. Şaka'ık ve Âli'ye müracaat. Hacı Ha-san-zâde'nin vezir-i azama hitaben tanzim eylediği beyitler tercüme-i hâlinde dercedilmiştir.

(Not: Bunda Hammer yanlışlık yapmıştır. Beyitler Şerh-i Akaid sahibi Hayâlî'nindir. Hacı Hasan-zâde Gelibolu kazasında idi; Hayâlî onu kendisine rakîb görerek, vezîr-i âzam Mah-mud Paşa'ya beyitleri göndermişti. Mahmûd Paşa «Hayâlî o zâtın kadrini bilmiyor» dedi. Daha sonraları İznik müderrisi Tâcüd-dîn-zâde vefat ettiğinde, bundan dolayı üzülen pâdişâhın çalışan bir müderris taleb etmesi üzerine Mahmûd Paşa Hayâlî'yi tavsiye ederek, Hayâlî'nin kadrini takdir ettiğini gösterdi. Sultân Mehmed «Şerh-i Akaid'i senün nâmunile tas-dîr iden midür?» deyip «Evet» cevâbını alınca, hemen Hayâlî'yi tznik müderrisliğine tâyin etti. Fâtih gibi zamanın ulemâsının eserlerini bilen bir pâdişâh zamanında ilimler nasıl te-rakkî etmez? Mütercim).

⁹⁴³ 901 (1495)'de irtihal eden Akaid-i Neşen üzerine haşiyesi ve Mevakıf'dan yedi eşkali vardır. (Şerh-i Akaid'de makbul bir haşiyesi vardır ve Mevakıf Şerhi'ne bir risale ilâve ederek yedi eşkâı yazmıştır) Sa'dü'd-dîn'den telhis, c. 2, s. 484. Mütercim).

⁹⁴⁴ Yûsuf Fenârî-zâde Âlî Kfîyye'ye, ve Kasemî'nin Tecniyye'-sine şerh yazmıştır. Mehmed el-Fenârî'nin oğlu bulunan amcası Hasan Çelebi Telhis şerhi Mutavvel'e ve Şerh-i Mevâkıf a ve Telvîh'e haşiyeler yazmıştır. Şaka'ık, Sa'dü'd-dîn, Âlî.

⁹⁴⁵ Hacı Baba Kafye'yi şerh ve Mısâh' (?) tahrîr eylemiştir. Avâmil ile diğer nahivle ilgili eserler ve Şemsiyye-i Teftazânî üzerine bir şerhin sahibidir. Şafetkü'n-Nii'Mi'nîyye, Sa'dü'd-dîn, Âlî.

son yedi ismi tabîblerdir. Bunlardan dördü Acem, üçü de Türk,⁹⁴⁶ Arab⁹⁴⁷ ve Musevî⁹⁴⁸ idi. Bu son zikrettiğimiz tabîb, dinini terket-mezden evvel «defterdarlık» mansıbına çıkmış ve ihtidasından bir müddet sonra «vezâret» mertebesine yükselmiştir. Eğer Karamam Mahmûd Paşa, İranlı tabîb Lârî'nin⁹⁴⁹ rekabet maksadı ile olan tedbirlerine uymamış olsaydı, mühtedî tabibin tecrübe ve ilmi, belki II. Mehmed'in hayatının son günlerini uzatırdı. Kezalik aslen İranlı olan Kutbü'd-dîn, ilk defa olarak -her iki cinsten esirlerine sarfettiği- ayda iki bin akçe maaş ile Mehmed'in tıbbî meclisine riya set etmiştir.⁹⁵⁰ Şükrullah-ı Şîrvânî Kur'ân tefsiri vesâir eserleriyle, Atâu'llah riya ziye müteallik mâlûmât-ıyle Pâdişah'm teveccühüne mazhar olmuşlardır. Şehzade Bâyezîd'in muallimi İranlı (Türk; hazırlayan) Alî Kuşçu, Mîrîm Çelebi ve Alî Kuşçu'yu şerheden Kara Sinan, yine riya ziye ve tabîî ilimlerde mümtaz şahsiyetler olmuşlardır.⁹⁵¹ Nihayet Hüseyin-i Tebrîzî dahî necîb ta-vırlanyle ve ilmiye Sultân Mehmed'in teveccühüne nail olmuştur⁹⁵² 1, Meşâyîh. Sofralarında Fâtih'e refaket eden ve Kur'ân âyetleri ve Pey-gamber'in hadîslerini tefsîr eden, askerî teşcî eden meşâyîhden Kostan-tiniye muhasarasında (Hz. Eyyûb'un kabrini keşfeden ve Mehmed'in Tercan muharebesinden evvel rüyasını⁹⁵³ tâbir etmesiyle

⁹⁴⁶ Altuncu-zâde, yahu Kuyumcu -zade.

⁹⁴⁷ Hekîm Arab.

⁹⁴⁸ Hekim Ya'kûfo.

⁹⁴⁹ Şakalk ye Âli.

⁹⁵⁰ Kezalik.

⁹⁵¹ Şükrullah-ı Şîrvânî Behcetü't-Tevârîh nâmında 851 (1456) târihiyle yazılmış güzel bir eserin sahibidir. Hacı Kalfa bunun mündericâtını bütün tafsîlâtıyla sayar. Şükrullah bunun te~ lifi için en mu'teber Acem ve Arab müverrihlerinden yirmi zâtın eserlerinden bilgi toplamıştır.

İlk Türk riya zisi, Kadî-zâde-i Bursevî'dir ki, vatanını terk ederek Uluğ Beğ nezdinde ilmine lâîk hüsn-i kabul görmüştür, ismi II. Mehmed zamanının ulemâsı meyânında görünen adaşından evvel dünyâya gelmiştir. Bu iki zât ile IV. Mehmed asrından ilk defa olarak Fetâvî Mecmuası tertîb eden Kadî-hân birbirine karıştırılmamalıdır. Kadî-zâde-i riya zî Uluğ Beğ için Çağınım ismindeki riya ziya kitabına şerh yazmış ve Te'-sîsü'l-Eşkâl'i tercüme etmiştir. Mezkûr Eşkâl, Öklid (Öklides)' in Eşkâl-i Hamse'sidir. Alî Kuşçu Fethiyye nâmındaki eserini Fâtih'in nâmına yazmıştır. Bu eser Kostantiniyye'de 1824'-de tab* edilmiştir. Kezâlik Muharremiyye nâmındaki bir eseri de II. Mehmed nâmına ithaf etmiştir. Mîrîm Çelebî Fet-hiyye'ye şerh yazmıştır. Bundan mâada Kible'ye dâir bir eseri ve Uluğ Beğ'in Zîc'ine şerhi vardır. Kara Sinan ile Sinan Paşa Çağmînî hülâsasına şerh bırakmışlardır. Şaka'ık'da II. Murâd, II. Mehmed, II. Bâyezîd devirlerinde Kadî-zâde, Alî Kuşçu, Mîrîm Çelebî tercüme-i hallerine müracaat.

⁹⁵² Bir gün huzûr-ı pâdişâhiye çıkarak ber-mu'tâd zât-ı şahnenin elini öpmek istedi. Pâdişâh lûtf-i mahsûs olarak elinin iç tarafını uzattı. Molla sâkitâne başını eğmesiyle Fâtih «Ne düşünüyorsun?» dedi. «Düşünüyorum ki, zât-ı şahaneleri beni Ayasofya'ya müderris tâîin buyurursunuz» cevâbını verdi. «Aya» kelimesiyle «el içi» demek olan ayayı ve «sofiye» (eski yazıda «sofya», «sofiye», «sûfiye» yazılışları aynıdır) kelimesinden «Sofya'yı kasdetmiş oluyordu. Bu bedîha, Fâtih'in hoşuna giderek Hüseyin-i Tebrîzî'yi Ayasofya müderrisliğine tâîin etmiştir.

⁹⁵³ Sultân Mehmed'in vezîr-i âzami Mahmûd Paşa'ya mektubu ve Ak-Şemseddîn'in tâbiri Münşeât-i Feridun 228 ve 229 numaralarda münderiçtir. (Bu cildin «Notlar ve Açıklamalar» kısmının «Onbeşinci Kitap, Not: 3» kısmında açıklanmıştır). Ak-Şemseddîn 792 (1389)'da doğmuş olduğundan, 877 (1472)'de, yâni Tercan

malûmumuz bulunan Ak-Şemseddîn'i tabîb, mûsikî-şinâs, müellif olmak nokta-i nazarından da tammaklığımız kalır.⁹⁵⁴ Ak-Şemseddîn Osmancık'ta Şeyh-i Âzam Bayram'dan, Haleb'de Şeyh Zeynü'd-dîn Hâfî'den -ki ikisi de kendi namlarıyla anılan birer tarikat kurucusudurlar- ta'lîm eylediği hikmet-i sûfiyyeye dört şakirdi ile yedi oğlunu intisap ettirdi. Bunların yedisi de Mehmed isminde idiler; en genci -yukarıda dahî zikri geçtiği veçhile- «Hamdî» mahlâsıyla Yûsuf vü Zclîha manzum hikâyesini tertîb etmiştir. Ak-Şemseddîn yedi defa hacca etmiştir. Ondan sonra Göynük'e çekilmiştir. Mezarı birçok ziyaretçi çeker. Bu zâtın rakibi⁹⁵⁵ Ebû'l-Vefâ'dır ki, Fâtih onun şerefine bir cami bina ettirmiştir. Osmanlı târihinde şiir ve mûsikîye vukufu ve -inzivâgâhmda Pâdişah'ın kendisini ziyaretini men' ile isbât ettiği- ulûw-i tab'ı ile müzkûrdur.⁹⁵⁶ Hekîm mutasavvıf Şeyh Hacı Halîfe, İslâm'da işlerin îrâde-i Üâhiyye'ye bırakılmasının makbul ve bâtil suretlerine dâir, yâni «Cebr-i Münakkah ve Cebr-i Mukalled» hakkında bir kitap te'lîf etmiştir. Şairlerden bahsederken îlâhî ve Gülşenî'yi yâd etmiştik. Nihayet Halveti dervişleri şeyhi Hacı Çelebiden bahsetmeliyiz. II. Mehmed'in irtihâlinden sonra veraset hakkının kime âit olduğunu bu zât tâyin etmiştir. Şehzade Cem'e yalnız vezîr-i âzam Karamanî Mehmed Paşa müsâid idi. Hacı Çelebi ona muhalefetle Bâyezîd tarafını tuttu ve kendisine mensûb olan Karaman dervişlerinin ve şeyhlerinin arasını bulmuştur; ikisi de Karamanlı olan bu iki iktidar sahibinin ihdas ve tahrik ettikleri mes'ele Hacı Çelebi'nin istediği gibi hallolunarak, Şeyh Vezîr'e galebe etmiştir.⁹⁵⁷

muharebesinin vukuu zamanında Kameriyye hesabıyla seksenbeş yaşında olmak lâzım gelirdi. Âlî'nin zannı gibi altmışaltı değil. (Muharebe 878'dedir, anlaşılan Âlî 86 diyecek idi. Mütercim).

⁹⁵⁴ Ak-Şemseddîn tıbbâ dâir bâzı eserler, arapça Nûriyye nâmında bir kitap, Telhis fî Def i'1-Meta'nın unvanlı bir eseriyle Ev-liyâ-nâme'yi yazmıştır. Şaka'ık ve Sa'dü'd-dîn ile Âlî'ye müracaat (Fenn-i tıbbda nâfT te'lîfâtı vardır... Tasavvuf da Risâ-letü'r-Nûr*, defî metâ'in-i sûfiyyede bir risalesi vardır; tıbbda mücerrebâtını cem* iderek kitâb nâfT olmuştur. Sa'dü'd-dîn, c. 2, s. 519, 523. Mütercim).

⁹⁵⁵ «Afc-Şemseddîn kadar ma'rûf ve muhterem» mânasına alınmalıdır (Mütercim)

⁹⁵⁶ Şakaik, Sa'dü'd-âra, Ali, (63) Şataii, Sa'dü'd-dln, Âlî.

⁹⁵⁷ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/185-202

ONDOKUZUNCU KİTAP

2. BAYEZİD DÖNEMİ

Vezîr-i âzam Nişancı Mehmed Paşa, Sultân II. Mehmed'in vefatını -meşru vârisin gelişine kadar- askerden, payitahttan saklamağa teşebbüs etti. Bu cür'etkârca tasavvurunun başarısızlığa uğraması, velîahdin saltanatından, vezîr-i âzamin hayatından mahrum kalmasını icâb ettirebilirdi. Nişancı, hatâsını kaniyle ödedi; tabiatıyla bu hususta şikâyet de hakkı olamazdı.

Fâtih, son nefesini verince, na'sı kapalı bir araba içine konularak ve etrafını ber-mu'tâd muhafızlar çevirerek -sihhatinin iadesi için pâyitaht-da istirahat edecekmiş gibi- İstanbul'a nakl olundu. Vezîr-i âzam bîr taraftan da mâbeynci⁹⁵⁸ Keklik⁹⁵⁹ Mustafa'ya gizlice ta'lîmât vererek, Fâtih'in büyük oğlu olan Amasya valisi Şehzade Bâyezîd'e göndermiş idi; lâkin bu resmî teşebbüsü icra ettiği sırada, Şehzade Cem'i büyük kardeşinin yerine tahta çıkarma sebeplerini hazırlamak maksadıyla mahremlerinden bir adamı Karaamn'a gönderdi. Vezîr-i âzam teşebbüsünde daha ileriye gitti; Şehzade Cem'e muhabbeti sebebiyle İstanbul kapıları ile ordunun bulunduğu Anadolu sahilinin medhallerini kapattığı gibi, payitaht ile askerin haberleşmesini önlemek için bütün gemileri tevkif ettirdi. Acemi oğlanlarına, yâni Yeniçerilik için ta'lîm edilmekte olan askere -Or-dugâh-i Hümâyûn yakınındaki Fil Çayırı Köprüsü'nün⁹⁶⁰ tamiri bahanesiyle- İstanbul'u terk etmek üzere emir verildi. Pâdişâhın vefatı haberi bunlardan şüyu' bularak Anadolu tarafındaki asker arasında yayıldı. Bunun üzerine Yeniçeriler toplanarak alenî isyan çıkardılar; Pendik önünde demir üzerinde birkaç gemiyi zaptederek Üsküdar'a yanaştılar; oradan İstanbul'a geçerek Yahûdîler'in, zengin ahâlinin hanelerini yağma ettiler; bu yağmalardan sonra da vezîr-i âzami öldürdüler. İşte Karamanlı Mehmed Paşa'nın netîce-i hâli buna münce olmuştur. Meh-med Paşa kaniyle bir yol çizmiş oldu; haleflerinin birçoğu o yolda kendisini tâkib edecektir. Şu muhataralı zamanda -Fâtih'in yokluğu esnasında İstanbul hükümet ve muhafazasına

⁹⁵⁸ «Hıcab-ı bab-i saadet-meabdan», Sa'dü'd-dîn; «Hademe-i hassadan», Haber-i Sahih (Mütercim).

⁹⁵⁹ Neşri ve Sa'dü'd-dîn, Ali «Leylek Mustafa» diyor.

⁹⁶⁰ «Pil Çayırından akan nehir üzere yapılan Nesbene (?) köprüsü» Sa'dü'd-dîn, c. 2, s. 3. (Tertib hatasına uğrama ihtimali sebebiyle, doğrusu tNlsbe-■tiye» olabilir. Mütercim.

Ordugâhda bulunan Neşri, vezîr ve kazaskerlerin II. Mehmed'in arabasına refakat etmek üzere İstanbula kadar azimet etmekte olduklarını gören halkda Fâtih'in irtihâli zannı hâsıl olduğunu ve Acemi-oğlanlarının ordugâha vusulü bu zannı i'timâda tahvü eylediğini safvet-kârâne beyân eder. Neşri, varak: 237.

bırakmak üzere Silifke'den getirtmiş olduğu- İshak Paşa, idarî işlerine eline aldı. Vezirler tarafından kendisine tam selâhiyet verilerek bu sırada gösterdiği metanetle, hiç olmazsa muvakkaten âsâyîşi iade etmeğe muvaffak oldu. İsyan şundan dolayı daha ziyâde korkunçlaşıyordu ki, sarayda Fâtih'in iki torunu vardı: Biri Bâyezîd'in oğlu Korkud, diğeri Cem'in oğlu Oğuz Hân. Bu iki şehzade, II. Mehmed'e -kendi oğullarının sadâkatini te'mîn etmek üzere- rehin hükmünde idiler. Korkud henüz çocukluk çağından çıkıyordu; Oğuz Çocuk idi; çünkü babası 22 yaşında bulunuyordu. Karamanlı Mehmed Paşa dâima Şehzade Cem tarafını tuttuğu içindir ki, ordu daha ziyâde kolaylıkla Şehzade Bâyezîd tarafını tuttu. Binâenaleyh 886 Rebî'ü'l-evvel'inin beşinci günü (4 Mayıs 1481) Bâyezîd'in yokluğu devresi için kaim-i ma-kam-i saltanat ilân olundu.⁹⁶¹

Fâtih'in irtihâli haberini Şehzade Cem'e ulaştıracak olan adam -Bâ-yezîd'in bir hemşiresi⁹⁶² ile evlenmiş olması yüzünden, menfaatleri onunla müttehid olan- Anadolu Vâlîsi (beğlerbeği) Sinan Paşa tarafından tevkif ve idam olundu.⁹⁶³ Bâyezîd'e gönderilen nâme-res (mektupçu; ulak) yüz altmış fersah mesafeyi sekiz günde kat ederek Amasya'ya⁹⁶⁴ vâsıl oldu.⁹⁶⁵ Keklik Mustafa'nın gelişinin ertesi günü⁹⁶⁶ (13 Rebî'ü'l-evvel 886 Pazar) Bâyezîd

⁹⁶¹ Kantemir'e isnâd olunabilecek hatâların en büyüklerinden biri Bâyezîd'in pederinin irtihâlîni öğrenince Mekke'ye gittiğini ve bu seyahat için dokuz aylık bir zaman sarfettiğini beyân etmesidir. Vâkıâ Cenâbî ve ondan naklen Hezârfenn bu seyahatten bahsederlerse de, Bâyezîd'in Amasya'dan Mekke'ye değil, İstanbul'a geldiğini ve dokuz ayda değil dokuz günde (daha az müddette) muvasalat ettiğini beyân ederler. Neşri, Sa'dü'd-dîn, İdrîs, Âli, Solak-zâde, Lutfî bu hususta müttefiktir^ ler. Fazla olarak Neşri Pâdişâh'ın İstanbul'a duhûlünü görmüştür. Piti Dölakrua ve Avrupa müverrihleri Kantemir'in rivayetine imtisal etmişlerdir. Cenâbî'ye gelince, onun ifâdesine şundan dolayı da mânâ verilemez ki, birkaç satır sonra Bâyezîd'in 29 Cümâde'1-ülâ 886 târihinde payitahta vâsıl olduğunu yazar; bu târih ise II. Mehmed'in vefatından ikibu-çuk ay sonrasına tesadüf eder. Kantemir, Fâtih tarafından Şehzade Korkud'un Bâyezîd yerine Amasya valiliğine tâyin kıldığını beyân etmekle de hatâ eder.

⁹⁶² «Lâbeveyn», iki taraftan olacaktır (Mütercim).

⁹⁶³ Sa'û'd-dîn, s. 433, Viyana imparatorluk ve Kraliyet Kttttbhânesi, nu: 122.

⁹⁶⁴ İstanbul'dan Amasya'ya onbeş günlük yol hesap olunur ki, takriben yüzaltmış fersaktır (Kineir'e müracaat). Bu hâlde Mustafa sekiz gün, yirmi dört saatte yirmi saat gitmiş ve Bâyezîd dahî dörtbin süvârî ile bu mesafeyi o kadar saatte kat etmiştir. (Metinde işaret olunduğu üzere Fâtih'in irtihâli 4 Rebî'ü'l-evvel'dedir; Keklik Mustafa'nın Amasya'ya varışı 8 günde değil, 8 Rebî'ü'l-evvel'dedir. Eski tatarların sürati düşünülürse fevkalâde mühim bir haber götürmekte olan «Keklik» Mustafa'nın yirmidört saatte yirmi saat değil, menzil menzil hayvan değiştirmek ve bir iki saat uykuya kanaat etmek suretiyle günde kırk saat kat ederek dört günde vâsıl olduğu şüphe götürmez. Telgrafın icâdiyle tatarların eski zamanlardaki kadar sür'atlerine lüzum kalmadığı halde, şimdi dahî posta tatarları iki saatte bir saatte keserler. Bununla beraber dört ve sekiz târihleri birlikte hesap olunursa müddet-ı sefer beş güne çıkar. Bâyezîd'in dört bin süvârî ile Keklik kadar yol alamıyacağı açıktır. Mütercim).

⁹⁶⁵ S&dü'd-din'e nazaran Keklik'deki mektûb erkân-i devlet tarafından idi, yalnız Karamânî'nin değil. İkincisi, Hoca'nın «kebg-l kühsarî» (dağların jckliğıye teşbih etmeyi unutmadığı Keklik Mustafa -ki İstanbul'dan Fâtih'in vefatı târihi olan 4 Rebî'ü'l-evvel perşenbenden sonra çıkmıştı- Amasya'ya sekiz günde değil, Rebî'ü'l-evvelin sekizinci günü vâsıl oldu (Mütercim).

⁹⁶⁶ Sa'dü'd-dîn, Bâyezîd'in Keklik Mustafa'nın gelişinden üç gün sonra (İstanbul basımı, c. 2, s. 4, dördüncü

dÖrtbin süvariye yanına alarak İstanbul'a müteveccihen yola çıktı. Dokuz gün sonra Üsküdar'a vardı. Rumeli ve Anadolu arasında denizin üzeri birçok sefinelerle örtülü idi.⁹⁶⁷ Devletin ileri gelenleri, askerin reisleri yeni pâdişâha arz-i ta'zîmâta geliyorlardı. Bununla beraber Yeniçerilerle dolu sandallar iki taraftan pâdişâhın kadırgasını sardılar. Hamsa Beğ'in oğlu Mustafa Paşa'nın uzaklaştırılmasını pâdişahdan taleb eden karışık sesler işitildi. Ishâk Paşa, kendisinin istediği vezîr-i âzamlık makamı Mustafa Paşa'ya nasîb olur korkusuyla, rakibini Yeniçerilerde maaşlarının artırılmasına muarız olarak bildirmişti. Bâyezîd korkarak, daha karaya ayak basmadan Yeniçerilerin bütün istediklerini yerine getirdi. Gegbüze (Gebze) yakınındaki asker arasında intizâmı sağlayabilmek ümidiyle veziri Mustafa'yı Anadolu'ya gönderdi.⁹⁶⁸ Bu tedbîrlerden sonra başına siyah bir kavuk koyarak ve siyah renkte keten elbise giyerek payitahta girdi.⁹⁶⁹ Saray kapısına gelince harb safı üzere durmuş olan Yeniçeriler zabitleri vâsıtasıyla bir arz-i hâl verdiler. Bundan Nişancı Mehmed Paşa'yı idam ve şehri yağma etmiş olmalarından dolayı ma'zeret arz etmekle beraber⁹⁷⁰ mu'tâd suretinde değilse bile «bahşîş-i fevkalâde» suretinde tahsisatlarının arttırılmasını istiyorlardı. Pâdişâh buna da müsâade etti. Yeniçerilerde verilen cûlus bahşîşinin ikinci misâli budur. Şu vak'a tesadüfi gibi görünmekle beraber Bâyezîd'in saltanatından itibaren muntazam bir şekil alarak 1774 (1187) senesine kadar her saltanatın bidayetinde tekerrür etmiştir. Bunun için sarf edilen akçeler devlet masrafları sırasında ve Yeniçerilerdin gelirleri meyânında görülür.⁹⁷¹ Bu âdeti ilk defa II. Mehmed koymuş ve her saltanat değıştikçe bahşîşin miktarı artmıştır. Şu akçe her ne kadar bu münâsebetle Koma alaylarına tevzî olunan muazzam meblâğların derecesine asla varmamış ise de, devletin mâliyesini harâb edecek kadar külliyyetli idi. Bu seyyianm kabulünden üçyüz sene sonradır ki, Sultân Ab-

gün) hareket ettiğini yazar; lâkin bu İfâde Bâyezîd'in 21 Rfibi'Ü'l-evvel 886'da (20 Mayıs 1481'de) Üsküdar'a varması ile uyuşmaz. (Keklik'in Amasya'ya vusulü, 8 Rebiülevvel; Bâyezîd'in hareketi, İl persenbe veyahut 12 cuma, Üsküdar'a vusulünü müteâkib Üsküdar'dan İstanbul'a geçiş 21, pazar. Hoca'dan aldığımız doğru hesap budur. Bunda tenakuz yoktur. Mütercim).

⁹⁶⁷ «Gemilerden deniz görünmez oldu; sefineler İcüre küreğe birbirine çat-dılar; asfeerün elblse-i rengârenginden rûy-i derya sebze-zâde döndi; ge-milerün serenleri serv vü sünşad görindi. Sa'dü'd-dîn. Mütercim.

⁹⁶⁸ «Mustafa Paşa kayıkla Üsküdar'a geçirildi, Sa'dü'd-dîn. (Mütercim).

⁹⁶⁹ «Sultân Bâyezîd matem libâsiyle şehre girdi. İmameleri semle idi; beğ-ler, paşalar, ağalar semle kuşak sarınp mâtem-ğrlıkde pâdşâha mu-tabaat eylediler.» Sa'dü'd-dîn (Mütercim).

⁹⁷⁰ Cürümlerini «Ban-i İsyân mîzend nâkus-1 istiğfar-ı mâ» sözünün tam kargılığı olarak cebren affettirdiler, H&beir-i Sahîh, c. 4, s. 3. (Mütercim).

⁹⁷¹ Maurace d'Ohsson, 7, s. 122.

dülhamîd (-i Evvel) Rusya muharebesi sırasında defaten lâğvetti.⁹⁷² Bâyezîd'in Yeniçerilerle muamelesi Klodius'un hâssa askerleriyle muamelesine benzer: Zaafının reddi kaabil olmayan delilini bizzat imza ve Yeniçeriler'in hükümdarların intihabı hususunda kendilerine verdikleri imtiyazı bir dereceye kadar tasdik etmiştir. Bu meş'ûm muvafakat, o intizamdan çıkmış mağrur askeri her yeni saltanatda aidatım artırmağa teşvik eylemiştir. Bâyezîd'in İstanbul'a duhûlünün ertesi günü (22 Rebî'ülev-vel 886 - 21 Mayıs 1481) cenaze alayı icra olunmuş ve namazda Şeyh Ebû'l-Vefâ imamet etmiştir. Bâyezîd vüzerâ ve ümerâ ile birlikte bizzat tâbutun altına girmiş ve na'sh, II. Mehmed tarafından inşâ olunan camiin arkasındaki türbeye kadar bu suretle götürülmüştür. Defin merasimi birçok sadakalar dağıtılmasıyla sona erdikten sonra, bütün saray halkı matem elbiselerini çıkararak en muhteşem libaslariyle pâdişâha ta'zîmât arz etmişlerdir. İshâk Paşa vezîr-i âzamlık mesnedine tâ'yîn ve pâdişâhın Üsküdar'dan İstanbul'a geçerken Anadolu'ya gönderdiği Mustafa Paşa Manisa Çelebisinin azliyle münhal olan vezârete yükseltildi.⁹⁷³ II. Meh-med'in koyduğu kanun devletin saltanat tahtındaki hükümdarın biraderlerini idama dâir olan fıkrası, Bâyezîd'in cülusunda tatbik ulunamadı. Yeni pâdişâhın kardeşi yalnız Şehzade Cem idi. O da pâyitahtdan uzak olmakla beraber sâde hayâtını muhafazaya değil, saltanat tahtı için münazaaya hazır görünüyordu. Avrupaca daha ziyâde «Zizim» nâmiyle mâruf olan Şehzade Cem, zâten sâhib-i kalem ve şâir olmak sıfatıyla müstehak olduğu ehemmiyet nazarlarını münhasıran sergüzeştiyle de celbetmeğe şayandır.⁹⁷⁴ Şehzade - daha önce yazıldığı gibi- her türlü bedenî mü-mâresetde, bilhassa güreşte mahir idi; lâkin ekseriyetle sefahat derecesine varan zevk düşkünü bir yaşayışa kapılmıştı.⁹⁷⁵

⁹⁷² «Claudios; raised by the soldiers to the Empire, Was the first who gave a donative: he gave quina dena 120 L.» (Klodyus'da Sueton, 2, bâb: 10) «When marcus, with his colleague Lu-cius Verus, took quîet hossession of the throne, he gave vicena 160 L. to each of the gards.» Ogust Târihi, s. 25 (Dion 10, 73, s. 1231), Gibbons, bab: 5, haşiye 6.

⁹⁷³ Sa'dü'd-dîn, 3, 437. (Pâdişâh cülusunun üçüncü günü İshâk Paşayı vezîr-i âzam, nasb ile teskl-ni fesâd İçtin vürûdundan evvel virdigl terakkîyâtı kabul ve Mustafa Paşayı Üsküdar'dan celb ile vezir iderek Mağnisa Çelebistni medâris-i Osman iyye1 den birine müderris ta'yln eyledi. Sa'dü'd-dln (Mütercim).

⁹⁷⁴ Latlf'ntn Terftcim-i Ahvâl'ine müracaat, Şâber'In tercümesi, s. 62. Ahdi, Sehl, Riyazi, Kınalı-zade tezkireleri. Cem'In Dlvân'ı Berlin Kraliyet Kü~ tüphânesi'nde, Diez'in el yazılan mecmuâsındadır, nu: 129.

⁹⁷⁵ Kudüs Aziz Yahya Tarîkatı Kañçılar Muavini Kaorsan -ki Cem'i Rodos'da görmüştür -Şehzâde'nin eşkâlini tarif eder. Buna, Şehzâde'nin yaşını beş fazla göstermesinden başka bir itiraz edilemez. Cem 1459'da doğmuş olduğundan 1482'de yaşı 28 yerine 25'den fazla değildi: «28 annorum, statura parva, va-letudine prospera, ferox vultu, oculis parumpar obliquis et caeruleis, denso supercilio nasi radice fere utroque cohaerente, sinistrum in frontem elevatur, dextrum ad oculum vergit, os parvum, labra grossa, quorum ritus sinistrorsus contrahit ges-tuque ipso sinistxam palpebram inclinat paulo post elevat; nasus aquüinus in

şâirleri meclisinden çıkarmazdı. Sarayında birçok şâirler yüksek mansıblarda bulunuyorlardı, Ezcümle Hayder mühürdar, Sa'dî defterdar idi. Pederinin irtihâli ve vezîr-i âzam Nişancı Mehmed Paşa'nın îdâmı haberi üzerine Cem, sür'atle bir miktar asker toplayarak devletin kadîm payitahtını zaptetmek niyetiyle Bursa üzerine yürüdü. Bâyezîd dahî eski lalası Ayâs Paşa kumandasında i ki bin çeriye pişdar olarak Mudanya yolu üzerine gönderdi. Kendisi de ordusunu toplamak üzere bizzat Üsküdar'a geçti. Ayaş Paşa Bursa kaplıcalarında, Cem askerinin kumandanı Gedik Nasûh Yıldırım Bâyezîd Cami ve jtürbesi yanında tevakkuf eyledi. Bu iki kumandan şehre dâhil olabilmek üzere ahâlî ile müzâkereye giriştiler; ancak Bursalılar Yıldırım Bâyezîd evlâdının muharebelerinden dolayı uğradıkları felâketi hatırlayarak ve sonra Yeniçeriler tarafından vukua getirilen İstanbul yağması safahatının Bursa'da da tekerrüründen korkarak, iki tarafın da tekliflerini reddettiler. Bununla beraber Şehzade Cem askerine zahire ve kuvve-i imdâdiye vererek, şu suretle hakîkî niyetlerini açığa vurdular. Müteakiben Bursa hisarları altında bir muharebe vukua gelerek Yeniçeriler mağlûb ve Ayaş Paşa dâhil olduğu hâlde birçokları esir oldular. Üç gün sonra Cem ordugâha vâsıl oldu; şehir, kapılarını açtı. Cem'in ilk işi saraydaki hazîneleri muhafaza altına almak oldu. Kendisini Osmanlılar'ın pâdişâhı ilân

medio paulo eminentior, cujus extremitas in sinistrum tendit, mentum exile. Lutio colore et nucis castaneae; barba rara non promissa sed ad cutem forcipe tonsa, obesa cervice, parvis auribus; corpus carnis sarcina onustum, obesitas ventrem projectum magis per posteriora gravat quam caetera membra; brachia, tibia, crura ac pedes proportionem sunt compacti nec adipis pondus officit, quominus saltande venando atque sagittande agilis sit, corpus enim haud gestat ac si gracilis esset et obesitas non gravaret. Si quid molesti affertur oculorum motu acutaque voce iracundiam repente indicat; at si vir gravis adsit temporis puncto facies tempe-ratur. Simulationis dissimulationisque gaudet officie. Dum exanduit vocera edit acutam caprinae haud dissimilem, Cum quieto loquitur animo gravis rursus est temporatus et modes-tus sed rarus. Hic quamvis profugus et extorris a principis dignitate non cadit. Cibi plurimi est, voracissimoque stomacho tanquam fornace fervet. Vinum respuit nişi aromate confec-tum, quod alteratum speciemque mutasse arbitratur, ut ace-tum quod ex vino gignitur quaeque originis speciem a lter at. Avidius hibit comeditque quam principem deceat, ut vorare potius quam edere Ulum arbitreris. Nec edulia satis dente ferit quae in os indita inglutit, ac minime trita raptim aperto hyatu vorat. Assa appetit, lîxa fastidit. Melones, uvas, pyra atque poma et cujusque generis fructus appetentissime man-dit. Modico pane vescitur, aqua usui est in potu sachharo indito, quod paulatim liquefit. Calore, algore, inediaque im-patientissimus; affatim sudat, fluuntque tunç a fronte et geniş sudoris guttae copiosissimae. Veste gaudet illustriori. Ther-mis balneisque assiduus utitur; lavato in thermis corpore de-mum e gelida aqua perfunditur, natantique artem callet, qou-tiescumque in pelagus se margebat apstandibus cunctis irre-verecunde natabat. Circumstantes oculis lustrat. Subtristis et cogitabundus semper videtur. Si laetitiae indicia dedit ut prae-sente magistro maxime efficit. Religiosissimus in Mahomettis legem, cujus cultor observantissimus est. Si quam ex suis vino madentem cõspexit, in eum furibundus irruit. Instabilis est adeo, ut loco eodem se continere non possit et diu cellulas omnes lustravit ut cubaret, nec domorum superiorem plani-tiem contempsit Quin immo cubile parato nectes aliquot illic somnum ad aurem capit. Thurcorum lingua praestantissimus, ingenium a juvenili aetate litteris applicuit ita, ut gesta scri-bere non ignoret. Res quoque genitoris gestas litteris manda-vit. Matrem, incylta regum Serviae familia natam, duosque liberos marem et foeminam tenellae aetatis apud Carras (Cai-ro) reliquit.»

ederek sikke darbetmek ve nâmını hutbelerde yâd ettirmek hükümdarlık hakkının istimaliyle saltanatının icrasına başladı. Şehzade orisekiz gün bu saltanat hayâlinden müşteri hâne istifâde etti. Lâkin müteakiben haber aldı ki Bâ-yezîd bütün ordusuyla yürüyüp gelmektedir. İstikbâline çıkmadan evvel pâdişâha bir sefaret hey'eti gönderdi. Hey'etin me'mûriyeti, Rûmili vilâyetleri Bâyezîd'e kalmak üzere Anadolu vilâyetlerinin Cem'e terkinini teklîf ederek, aradaki nizâa' dostâne bir şekilde son vermeğe çalışmaktı. Sefaret hey'eti Molla Ayâs, Hamdî Çelebi⁹⁷⁶ ile Sultân I. Mehmed'in kızı, Fâtih Sultân Mehmed'in hâlası, yeni rakibinin de büyük halaları olan ihtiyar Selçuk Hâtûn-Sultân'dan mürekkeb idi. Selçuk Hâtûn Cem lehinde Bâyezîd'in kardeşlik hislerini tahrike çalıştı.⁹⁷⁷ Bâyezîd «Lâ erhâm beynel-mülûk» (Melikler arasında merhamet yoktur) Arabça darb-ı meselini söylemekle iktifa etti. Ondan sonra kendi askerinin miktarından ziyâde kardeşinin ordusunda bir hıyanete istinâd ederek Bursa üzerine yürüdü: Çünkü Cem'in baş-mâbeyncisi (lalası) Aştin-oğlu Ya'kûb Beğ'e gizlice gönderdiği mektupda, Şehzâde'nin Karaman'a ric'atine mâni olarak Yenişehir sahrasında muntazır kalmağa ikna' etmek üzere yüzbin akçe tahsisat ile Anadolu beğlerbeğiliğini va'd etmişti.⁹⁷⁸ Ya'kûb bu teklifin cazibesine kapılarak Cem'i ric'at etmemeye karar verdirmişti. Felâketin tamamlayıcısı olmak üzere Cem, ordusunu iki fırkaya taksim etti: Birincisini Gedik Nasûh kumandasıyla îznik'e gönderdi; ikincisinin kumandasını bizzat alarak Yenişehir üzerine ric'at etti.⁹⁷⁹ Bununla beraber, Bâyezîd'in büyük oğlu olup Fâtih zamanında Manisa valiliğinde bulunan Şehzade Abdullah, askeriyle babasının ordusuna iltihâk etmişti. Abdullah Cem'in Bursa üzerine yürüdüğünü haber alınca evvelâ oraya yönelmişti, lâkin Ayaş Paşa'nın mağlûbiyetini işittikten sonra Bahkesrî üzerine ric'atle Marmara sahillerine inerek gemi ile, Gelibolu'ya çıkmış ve oradan Kostantiniyye'ye, Üsküdar,

⁹⁷⁶ Şükrullah oğlu Ahmed Çelebi; Sa'dü'd-dîn. (Mütercim)

⁹⁷⁷ Selçuk Hâtûn pâdişâhın elini öptükten sonra «Can berâbsır birader kanını dökmekten ve İslâm arasında cenk çıkarmaktan ise Rftm ili ile iktifa idiniz; Cem de bundan sonra size muhalefet itmez» didiyisede Bâyezîd'in cevabı bu darb-ı meselin hükmünü gösterdi (Mütercim).

⁹⁷⁸ Mektub Bayezîd'in emri ile gönderilmiş ise de bizzat pâdişâh tarafından değil, Ya'kûb'un âşinâları tarafından yazılmış idi. Yüzbin akçe mah-sûllü karyeler temlik olunacaktı. (Mütercim).

⁹⁷⁹ Nesrî'ye nazaran Yenişehir'e azimet nasihati Fenârî-zâde Hasan Çelebi tarafından verilmiştir (varak: 239). Sa'dü'd-dîn ve Solak-zade İdrîs ve Nesrî'nin rivayetini naklederler. (Fenârî-zade Çelebi ve nasihati - kötü neticesini bilerek vermiş, Şehzade'yi kasden igf&l eyelmış olduğu hâlde Sa'dü'd-dîn'in «Güzide-i mevâlî-i Rûm, cami-i iştât-i ulûm» vasıflarıyla tavsif etmiş olması mes'ûliyetini tezyîd eder. Râvlnin eteğinde arpa var gibi göstererek hayvanı aldattığı için- ondan aldığı hadisleri çizen İmâmî Muhakkak ile böyle âdi politikacılık eden alimi düşünmelidir!... Mütercim).

İzmit tarikiyle pederinin nezdine azimet eylemiştir.⁹⁸⁰ İznik duvarları altındaki Dikili-taşta ordu kurmuş olan Gedik Nasûh, Anadolu beğlerbeği Sinan Paşa serdarlığıyla gönderilen öncü kuvvetlerini görünce Azvad derbendine çekildi. Beğlerbeğinin fırkası boğaza girerek Gedik Nasûh'un askerini bozdu ve Yenişehir'e kadar tâkib etti. Bâyezîd dahî o gün bizzat İznik'e vâsıl olarak geceyi Azvad Boğazlarında geçirip, sabahı Yenişehir'de göründü. İtalya seferinden henüz avdet etmiş olan Kefe ve Otranto Fâtihî Gedik Ahmed Paşa orada pâdişâha ta'zîmâtını arzetti. Ahmed Paşa, cûlusundan evvel Sultân Bâyezîd'e intisâb eylemiş olduğu gibi, bu defa da hizmet edeceğini te'-mîn ederek teveccühe nail oldu. Böyle meşhur bir kumandanın iltihakı ve Cem ordusundan bir kısmının bozulması Bâyezîd ordusu için fâl-i hayr olduğu halde, Yenişehir ovasında vâdiyi sulayan nehrin sağ tarafında (26 Rebûlâhîr 886/20 Hazîran 1481⁹⁸¹ bir muharebe vukua geldi.⁹⁸² Cem ordusunun bir cenahı Anadolu süvarilerinin hücumuyla büyük zayiata uğramış olduğu bir sırada Aştin-oğlu Ya'kûb kendisine va'd olunan valiliği kazanmak arzûsuyla -Bâyezîd ordusunun nehirden geçişini önlemek üzere- ordunun en güzide kısmıyla hasmın mukabelesine gitmek için Şehzâde'den ruhsat aldı. Cem'in muvafakatini alınca Bâyezîd üzerine yürüyor gibi görünerek kumandasındaki askeri teslim ve şu suretle padişahın muzafferiyetini te'mîn etti. Muharebe sabahtan öğle vaktine kadar devam etmişti; neticesi tezahür ettiği" zaman Gedik Nasûh tarafından Bursa'da esîr edilmiş olup şimdi firar fırsatı bulan Ayaş Paşa Yeniçerilerinin koşuştukları görüldü. Cem ordusunu teşkil eden Türkmenler, Karamanlar, Turgudlar, Varsaklar arasında bozgunluk umûmî oldu. Saltanat davacısı dahî o kadar sür'atle kaçtı ki,, o gün gurûb vaktinde -muharebe mevkiine iki günlük mesafede olan- Ermeni Derbendi'ne yetişti. Firân esnasında bir at tekmesiyle bacağından aldığı yarayı bağlamak için Oyucak'da⁹⁸³ bekledi. Bütün gece yürüyerek ertesi gün Eskişehir'e vâsıl oldu. Muharebede bütün

⁹⁸⁰ Sa'dü'd-dîn, 3. 438.

⁹⁸¹ Hammer'in, Pransizcasında 26 Rebûlâhîr olması tertîb hatası olacaktır (Not: 6'ya bkz.) Doğrusu, 22'dir. Mütercim.

⁹⁸² Sa'dü'd-dîn'e göre 22 Rebî'ül-âhire tesadüf eden bir cuma ertesi günüydü. Bunda bir yanlışlık vardır; çünkü 22 Rebî'ül-âhir cuma'dır. Eğer cuma ertesi doğru ise, 22 rakamı yanlıştır; 9, veya 16 yahut 23 Rebî'ül-âhir okunmalıdır. Her ne hâl ise, bizzat Bâyezîd tarafından kardeşi aleyhine açılan bu muharebe Cenabı ve Hezârfenn'in yazdıkları mevhum Mekke seyyahatını reddetmeğe kâfidir.

Rebî'ül-âhir'in 22'si bizim hesabımızca pazara tesadüf eder. Sa'dü'd-dîn'in cumartesi demesi takvim ile tekmîl-i süluseyn ve rüyet hesaplarında ihtilâftan doğmuş olacaktır. Hammer diğer bâzı çevirme hesaplarında da birer ikişer gün hatâ görülüyorsa da, mühim olmayanların tashihine lüzum görülmedi.

⁹⁸³ Sa'dü'd-dîn'de tvecik (yahut: Byücek) (Mütercim).

hazîne ve eşyasını kaybetmiş olmakla beraber kurtarabilmiş olduğu esvabı Ermeni Derbendi'nde Türkmenler tarafından yağma edilmişti; o hâlde ki, mâbeyncisi (kapıcı-başisi) Sinan Beğ, gece rutubetinden muhafaza için Şehzâde'ye kendi kepenegini verdi.⁹⁸⁴ Cem bir haftada Konya'ya vâsıl olarak⁹⁸⁵ üç gün istirahat ettikten sonra validesi ve haremiyle birlikte Suriye ve Mısır'a müteveccihen azimet etti (1 cemâdil-ulâ / 28 Haziran). Bulgar Dağında (Bugünkü Bolkar dağları) iken arkada kalmış olan bâzı firariler iltihak etti; lâkin Oyuz Beğ takımı oralarını hasara uğratmakta olduğundan Şeh-zâde'ye hayli zararları dokundu, birçok zahmet çekilerek ve bir takımına hakk-ı mürur (geçiş hakkı) ve bir takımına istimâlet verilerek Şehzade Tarsus sahrasına çıktı. Tarsus hâkimi ve daha sonra Adana'da Ramazan Hânedâm'ndan Türkmen Beği, firariyi ihtiram ile karşıladılar. Mısır'ın Haleb ve Şâm beğlerbeğileri Şehzâde'ye felâketini unutturmak için hizmetinde kusur etmediler; Şam'da üçyüzü bulan maiyyeti halkıyla birlikte Kasr-ı Ablak'a kondu. Yedi hafta orada kaldıktan sonra Kudüs'ü ziyaretle Hebron ve Gazze tarikiyle Kahire'ye vâsıl oldu. Bütün şehir ve saray halkı istikbâle çıktılar.⁹⁸⁶ Şehzade Cem, Çerkeş hükümdarlarının vezîr-i âzami demek olan Divitdâr⁹⁸⁷ sarayına indirildi. Ertesi gün büyük teşrifatla Sultân Kaytbay'ın sarayına götürüldü. Sultân, oğlu gibi kabul ederek, kucaklayıp kemâl-i muhabbetle ellerini sıkdı ve teselli verdi; kendi saraylarından birini de ikametine gösterdi.⁹⁸⁸ Yenişehir muharebesinden sonra, Bâyezîd kardeşini izinden takibe başlamıştı. Ermeni Boğazı'na vardığında o tarafın Türkmenleri huzuruna çıkarak -Şehzade Cem'in kaldığı gece üzerine hücum ile esir etmek derecesine getirmiş ve maiyyeti halkının eşyasını yağma etmiş olmalarından dolayı- resim ve vergilerden muafiyetlerini talep ettiler. Pâdişâh hareketlerini tasvîb eder gibi göründü; müstehak oldukları mükâfatı almak üzere bâb-ı devlete müracaatlarını tebliğ ettirdi. Birçoğu tama' sâikasıyla isbât-i vücûd ettiler. Fakat gelenlerin hepsi tutulup asıldı, Bâyezîd bu hususta, biraderi Süleyman'ın katillerine Öyle bir ceza tertîb etmiş olan Şehzade Musa'yı örnek alıyordu. Sa'dü'd-dîn, Sultân Bâyezîd'in bunlara şöyle hitâb ettiğini yazar:

⁹⁸⁴ Yağmurluk gibi en üste giyilir bir libas. (Mütercim)

⁹⁸⁵ 27 Rebi'ü'l-âhir. (Mütercim).

⁹⁸⁶ Gurre-i Şa'bân. Sa'dü'd-dîn. (Mütercim),

⁹⁸⁷ «Dividâriyyeye kondurdılar» (Sa'dü'd-dîn) Mütercim.

⁹⁸⁸ «Sultân-i Mısır bir şahane kâşanede kondurup külli riâyetler eyledi; Ramazân giceleri ekseriya iftara da'vet idüp inbisât gösterdi. Brlrlikde teferrüc iderleridi.» Sa'dü'd-dîn (Mütercim)

-«Reâyânun selâtîn umûrına dahi ve taarruz ve vazîfesidür? Anlara lâzım olan saltanat kime nasîb olur ise ribka-i itaatine rakabelerin idhâldür; selâtîne reâyâ kılıç çekmek müstevcib-i nekâldür. İki vâris-i mülk birbiriyle münazaa iderise ecnebî nün ne medhâli var? Erâzîl ve edânînün eâlîye sell-i seyf itmeğe ne eli var?»

Bâyezîd Konya'ya vusulünde Filîbâd (Filâbâd olmalıdır. H.) ovasında durarak Gedik Ahmed Paşa'yı Cem'in takibine me'mûr ve Karaman eyâletini oğlu Abdullah'a tefviz ettikten sonra, ılıgın tarikiyle İstanbul'a yöneldi.

Bursa'ya yaklaştığı sırada yeniçeriler -ahâlînin silâh arkadaşlarına kapıları kapamış ve Ayaş Paşa'ya karşı Cem ordusuna yardım etmiş olmaları bahanesiyle- şehri yağma etmeğe ruhsat istediler. Pâdişâhın buna mâni olması üzerine bütün ordu isyan etti. Bâyezîd:

- «Cesur muhâribler! Bu şehri bana bağışlayasınız!» diyordu. Lâkin her söz te'sîrsiz kaldı; her Yeniçeri'ye bin akçe ihsanı suretiyle belde için fidye-i necat verilmedikçe intizâmın iadesi kaabil olamadı.

Gedik Ahmed Paşa, Cem'e yetişmeksizin Ereğli'ye vâsıl oldu. Orada dört alayı Şehzade Abdullah'a bırakıp da dîvândaki vezirlik mevkiinde bulunmak üzere İstanbul'a dönmek üzere emir aldı. Ahmed Paşa mağrur ve muannid olmakla beraber II. Mehmed zamanında vezîr-i âzamlık mesnedinden ve birçok fetihlerde bulunmuş olmasından dolayı böbürlendiğinden dolayı bu defa da Bâyezîd'in infialini celbederek, sarayda kapıcılar odasında hapsedildi. Buradan alelade ancak katledilmeğe gidilirdi. Bununla beraber Sultân Bâyezîd vezîr-i âzam îshâk Paşa'nın ricalarına ve Karaman'da âsâyîşin iadesi için Ahmed Paşa'nın iktidarh eline ihtiyaç olacağını hissetmesine binâen affedildi.⁹⁸⁹

Karaman Hânedânı'nın son vârisi olan Kaasım Beğ, Karaman Beğlerbeği ve Şehzade Abdullah'ın müşaviri Hadım Alî Paşa'yı Pervane sahrasında mağlûp ettikten sonra Konya'yı muhasaraya gelmişti.⁹⁹⁰

Gedik Ahmed Paşa, vezir Mustafa Paşa'nın telkinleri üzerine hapsedildiği, ancak kendisine ihtiyaç olmasından dolayı hapisten çıkarıldığını bildiği cihetle, hasmından parlak bfr intikam almadıkça sefere gitmek istemedi. Yeniçeriler'den yardım görerek Mustafa Paşa'nın tevkifini talep etti; muvaffak da oldu. Ondan sonra oğlunu sadakatine rehin olmak üzere bâb-ı saltanatta bırakarak ikibin Yeniçeri, dörtbin Azab ile kapısı halkını alıp

⁹⁸⁹ îshâk ve Hersek-oğlu Ahm^d Paşa şefâatleriyle afv olunarak vezâretde i'bka* ohndL Sa'dü'd-dîn (Mütercim).

⁹⁹⁰ Bofor'un Karamania'sı, 213, 214.

Anadolu'ya teveccüh etti. Yaklaştığını bildiren haber üzerine Kaasım Beğ Konya muhasarasını kaldırarak Taş-ili Kilikya'ya (Taş-îl) kaçmıştı. Ahmed Paşa ordusu Karaman'da bulunan Osmanlı askeri ile birleşerek firârî Kaasım Beğ'i Silifke'ye kadar tâkib etti. Lâkin zahirelerinin azlığı sebebiyle Hadım Alî Paşa'yı ordudan ayırarak Mut'a gitmeğe icbar eyledi. Kaasım Beğ Tarsus üzerine ric⁹⁹¹at etmekte olduğu hâlde, bundan haber alarak Alî Paşa'ya hücum etmek üzere döndü. Alî Paşa hasmın bu hareketini tahmin etmiş olduğu için Gedik Ahmed'den imdâd istemeğe vakit bulabildi. Kaasım Beğ Osmanlı ordusunun toplanan kuvvetlerine mukabelede âciz olmakla beraber ric'atini tamâmiyle gizlemek için gece ordugâhında ateşler yakıp bırakarak, bulunduğu müşkil mevkinden kendisini bu suretle kurtarabildi ve Tarsus yolunu tuttu. Suriye ve Karaman hududu üzerinde Teke nehrine kadar faydasız bir şekilde hasmını tâkib etmiş olan Ahmed Paşa, ondan sonra «îlmas»⁹⁹² kalesi üzerine dönerek yerle yeksan edip ganimetleri askerine taksîm etti. Bu aralık Alî Paşa Silifke kalesine zahire vermiş olduğundan Gedik Ahmed Paşa bahan beklemek üzere Lârende kışlağına çekildi.⁹⁹³

Mısır Sultânının sarayına iltica etmiş olan Cem, bu mecburi istirahattan istifâde ile Mekke ve Medine belde-i mukaddeslerini ziyaret etmek istedi.⁹⁹⁴ Dört ay kadar Kahire'de kaldıktan sonra Mekke'ye (28 Şevval 886 / 20 Kânunîevvel 1481) ve iki ay sonra Ravza-i Peygamberî'ye azîmet eyledi. Medine'ye 22 Zi'1-hicce 886 /11 Şubat 1482 târihinde vâsıl olarak 21 Muharrem 887 /12 Mart 1482 târihinde Kahire'ye avdetinde yeniden talihini tecrübe etmeğe davet olundu. Kendisini çağırانlar yalnız Kaasım Beğ olmayıp II. Mehmed zamanında Yeniçeri ağalığında bulunan Ankara Sancak-beği Mahmûd⁹⁹⁵ dahî dâhil olmak üzere, büyük timâr ve zeamet sahiplerinden birçokları da beraber idi; bunların cümlesi pederinin mirasını ele geçirmek üzere hâl-i hâzırın müsâid vakit olduğunu arz eylediler. Cem, bunların vaadlerine kapılarak Kahire'den ayrıldı ve altı hafta sonra Haleb'e ulaştı (18 Rebîü'l-evvel 887/6 Mayıs 1482). Mahmûd Beğ ile pâdişâh hizmetinden ve Ahmed Paşa'nın kışlağından firar etmiş olan diğer şahısları

⁹⁹¹ Osmanlı Hânedâm'ndan hacc edenler Şehzade Cem ile vezîr-i âzam 1b-râhîm Paşa'nın metrûkesi bulunan, Sultân X Mehmed'in bir kızından ibarettir. M. D'Ohsson'a mür., 3, s. 256.

⁹⁹² Ne Bofor, ne de Cihan-ntimâ <îlmas> kalesinin mevkiini tâyin etmezler. Bu kale belki Lamas (Latmus) nehri üzerinde kâindir; Bofor, s. 245.

⁹⁹³ Sa'dü'd-dîn, 3, varak: 433. İdris, varak 122, 123. Solak-zâde, varak 67. Nuhbetü't-TevâTlh, varak 107.

⁹⁹⁴ Sa'dü'd-dîn, 3, varak: 433. İdris, varak 122, 123. Solak-zâde, varak 67. Nuhbetü't-TevâTlh, varak 107.

⁹⁹⁵ Engüriye Beği Trabzonlu Mehmed Beğ. Sa'dü'd-dîn, c. 2, s. 219.

orada buldu. Bâyezîd, bu meş'ûm haberi alması üzerine -askerden bir kısmının firarını Ahmed Paşa'ya isnâd etmekte bulunduğu cihetle- Paşa'nın Şehzade Abdullah'ı Kara-Hisar'a göndererek, kendisinin huzuruna avdet etmesini emretti. Pâdişâh bizzat Anadolu'ya geçerek Aydos sahrasında sancaklarını kurdu; ordunun muhtelif firkaları orada toplanmağa me'mûr oldular. Bu aralık Cem Kili'ye vâsıl olmuştu. Adana'da Kaasım Beğ ile mülakatında, onun muâvenetiyle kardeşinden saltanatı almağa muvaffak olursa Kaasım Beğ'i ecdadının tah. ma iclâs ve II. Mehmed'in aldığı vilâyetleri iade etmeyi te'mîn ile taah-hüd eyledi. İki prens kuvvetlerini birleştirerek Ereğli üzerine gittiler. Oradan Cem, mâbeyncisi Sinan Beğ'i sulh teklifleriyle Ahmed Paşa'ya gönderdi. Bundan maksadı Ahmed Paşa'yı kendi tarafına celbetmekten ziyâde, onu gaflet hâlinde bulundurmaktı; çünkü öteden buraya kaçmış olan Mahmûd Beg Gedik Ahmed Paşa ile Şehzade Abdullah'ı ansızın ele geçirmek için bir süvari fırkasıyla Sinan Beğ'i tâkib ediyordu. Ahmed, Pâ-dişâh'ın emirlerine uygun olarak Lârende'den çıkmış ve Konya'da ordu kurmuştu. Oradan Şehzade Abdullah'ı Kara-Hisar kalesine gönderecekti. Çukur-Çimen yaylalarında Cem süvarisinin kumandanı Mehmed ile Ahmed Paşa birbiriyle tutuştuârsa da, her iki taraf için kat'î bir netice hâsıl olmadı. Bu müsademedен sonra Ahmed ric'at hareketine devam ederek Seyyîd Gazî'de pâdişâh askerine mülâki oldu. Cem ile Kaasım Beğ Konya önüne vararak her taraftan muhasara etmiş idiler (18 Rebîu'l-âhir /6 Haziran 1482). Ancak Alî Paşa'nın cesurca müdâfaası şehri hücum ile almaktan muhâsırların ümîdlerinin kırılması üzerine Mahmûd Beğ -Ankara'da bırakmış olduğu zevce ve çocuklarını almak için- bin atlı ile Ankara'ya kadar gitmeğe Şehzâde'den ruhsat istedi. Ankara'ya vardığında, bunların Pâdişâh'ın emri üzerine İstanbul'a nakledilmiş bulunduğunu haber alarak kedere kapıldı. Bu infial üzerine -Amasya Beğ'i olup Bâ-yezîd ordusuna iltihak etmek üzere Ankara yakınlarından geçmekte olan-Süleyman Paşa'nın üzerine atıldı. Mücâdelenin neticesi⁹⁹⁶ Mahmûd Beğ hakkında vahîm olarak, kesilen başı Pâdişâh'a gönderildi. Cem, Süleyman Paşa'yı ansızın vurmak için o tarafa azimette sür'atli davrandıysa da, muharebenin vukuundan iki gün sonra Ankara'ya gelebildi. Şehzade orada Pâdişâh'ın yaklaştığını haber aldı. Ordusu korkuya kapılıp dağılarak, kendisi de ikinci defa olarak Taş-ili'ne doğru kaçtı. Beşbin güzide süvari ile takibine

⁹⁹⁶ Muharebe Çubuk Ovası'nda vuku bulmuştu. Müverrihin «Mahmûd» dedi-ği Sa'dü'd-dîn'in İstanbul baskısında hep «Mehmed»dir. (Mütercim)

me'mûr olan İskender Paşa Aksaray'a kadar hasımdan eser görmedi. Orada Cem'in Ereğli'ye gittiğini haber alarak, o da Ereğli'ye gitti. Lâkin Ereğli yakınında bir sazlık içinde kaldığı gece atlar ürkerek topluluğu târ-mâr olduğundan dağlıktan ileri geçemeyip Pâdişâh'ın gelişini bekledi; Bâyezîd'in Ereğli'ye gelişinde Cem'in Karaman-oğlu ile birlikte Taş-ili'ne tahassun ettiklerini arz etti.⁹⁹⁷ Sultân Bâyezîd, Sekban-başı'yi⁹⁹⁸ Cem'e göndererek, bir i'tilâf sureti kararlaştırılmak üzere elçi göndermesini tebliğ etti. Cem, evvelâ Lalası Cinân Beğ'i, sonra defterdân Mehmed Beğ'i göndererek, bunları Anadolu'dan bâzı eyâletlerin kendisine terki şartıyla sulh müzâkeresine me'mûr eti. Bâyezîd, elçilere Bah-şâyîş ve İmâm Alî⁹⁹⁹ vâsitasiyle :

- «Arûs-i devlet iki rakîb arasında kaabil-i taksim olmadığından, atımın ayaklarını ve libâsımın eteğini hûn-i ma'sûm-i müslimîn ile lekedâr itmeyerek Kudüs'de vâridâtıyile sükûn içinde imrâr-i hayât itmesini» cevaben tebliğ eyledi.¹⁰⁰⁰ Bu teklifler reddolunmasıyla Hersek Ahmed Paşa Anadolu süvarileriyle Kilikya'ya girdi. Cem, henüz vakit müsâid iken bir ilticâgâh aramak lüzumuna kaani olarak, bu hususta Karaman oğlu KaasımBeğ ile müzâkere etmişti.¹⁰⁰¹ Kaasım Beğ, Şehzâde'nin İran'da yahut Arabistan'da ilticâgâh aramak tasavvurunun aleyhinde bulunarak, I. Bâyezîd'in oğlu Mûsâ gibi Rûm-ili vilâyetlerini kendi lehine ayaklandırmak üzere Avrupa tarafına firar etmesini tavsiye etti.¹⁰⁰² Cem, bu re'ye tâbi olarak mahremlerinden aslen Frenk olan Süleyman'ı hediyeler takdim

⁹⁹⁷ Sa'dü'd-dîn, 3, s. 415. Sismondi sehven, 16 Haziran 1482'de Cem'i Konya yakınında Servlçe'de bozduğunu yazar. (Sismondi'nin yazdığı Çubuk Ova-sı'ndaki muharebe olmak ihtimâli vardır. Mütercim).

⁹⁹⁸ Sa'dü'd-dîn, «Koca Sekbân-başı» diyor (Mütercim),

⁹⁹⁹ Bahşâyîş Ağa oğlu İmâm Alî. Sa'dü'd-dîn. Hammer, bu İsmi sehven İki adam zanneder. (Mütercim).

¹⁰⁰⁰ Sa'dü'd-dîn, 3, 446. Kaorsin (Caorsin)'e nazaran: «Pollicitur Bagyzit 200 millia nummorum regium supellectilem, pueros viginti, si extra regni fines deget.» (Sa'dü'd-dîn'in ibaresi şudur: «K'sver-İ Rûm bir serpûşide 'Arûs pür nâmûsür ki iki dâmâd hutbesine tâb getirmez ve müşareket kahrın götürmez. Birader kerîm-i keremînz böyle iltimas iderler kim yed-âmuzlar sözün gûş itmeyüp bîhûde yire semm-i semend-i ikdâmgeri fersude ve dâmen-i ismetnûzi bunca müsûlmânların hûn-i nâ-hakkıyile sûde İtmeyeslz ve İzz ü saâdetile Kuds-i Şerîf mücâveretini ihtiyar idüp ol arz-i mukaddesede ârâm idesiz ki şimdiye dek hizâne-i âmirenüz varidatı ne ise her sâl huzûr-i şerîflnûze irsal itmeği taahhüd buyurmuşlardur.» Sa'dü'd-dîn, c. 2, s. 22. Mütercim)

¹⁰⁰¹ Kaasım Beğ, Kaorsen'de «Cilicio rex» yâni Kilikya Kralı nâ-miyle zikr olunmuştur. Bu müverrih «Regis Cilicio verba ad Zyzymi; responsio Zyzymi» diyerek Cem ile Kaasım Beğ arasında teâtî olunan sözleri «Zyzymi soldanum alloquitur» diyerek, Şehzade ile Mısır Sultânı arasında vukuunu rivayet ettiği mükâlemeleri nakl eder. Kaorsen Cem'in Mekke'ye azimetini aşağıdaki şekilde yazar: «Zyzymi ad Mecham proficiscitur». Jean Rayer'in Ulm tab'ına müracaat, A.D. 1496, 24 Teşrîn-i evvel târihi.

¹⁰⁰² Karaman-oğlu'nun maksadı bu idi ki: «Rûm-İli canibinde fetret zuhuri Hudâvendigâr Hazretlerimün ol tarafa teveccüh buyurmaların icâb it-meğile kendüsi ferâğ-i hatır ile Karaman vilâyetine destres bulmağa ka-adir ola.» Sa'dü'd-dîn, a.g.c, s. 21 ve 22. (Mütercim).

etmek ve kendisinin kabulüyle beraber Rûm-ili'ne geçmesi vâsıtalarının tedârikini talep etmek üzere Rodos Üstâd-ı Âzam'ına gönderdi.

Cem'in elçisi, Rodos şövalyeleri tarafından resmî bir karşılama töreniyle kabul edildi. Sefir çekildikten sonra, me'mûr olduğu husus Şövalyeler Meclisi'nde müzâkere olunarak, Müslüman Şehzadesinin taleblerinin kabulü tarikatın haysiyyet ve siyâseti iktizâsından olduğuna karar verildi.¹⁰⁰³

Bu müzâkereler esnasında, Cem -yanında yalnız otuz kişi olduğu hâlde-Kilikya sahillerinde Korkos (Korikus) limanına¹⁰⁰⁴ vâsıl ve Rodos'tan gelecek olan cevâbı beklemek üzere bir Karaman gemisine binmişti.¹⁰⁰⁵ Ertesi gün (3 Cemâdü'l-âhırî 887/20 Temmuz 1482) Anamur açıklarında elçinin sefinesi görüldü. Sefir, Üstâd-i Âzam'ın ruhsatnamesini getirdiği gibi, Cem'i almak üzere Kastil dâî-i kebîr'i Don Al-varez Oö Zoniga kumandasında gönderilen bir donanma ile birlikte geliyordu. Şehzade bir müddetçik Süleyman ile istişare etti. Süleyman, üstâd-i Âzam'ın ifâdesinin pek de i'timâda şâyân görülmediğini söylediye de Cem tarikatın kadırgalarından birine binmeğe karar verdi ve üç gün yol aldıktan sonra¹⁰⁰⁶ Rodos'a vâsıl olarak büyük ihtiramlarla kabul olundu. Şehzadenin gemiden at üzerinde çıkabilmesi için sahilden kadırgaya onsekiz kadem uzunluğunda ve dört kadem genişliğinde, kıymetli kumaşlarla Örtülmüş bir köprü uzatılmıştı. Karaya çıkınca, maiyyetinde gelmek üzere şövalyeleri kendisini bekler buldu. Alayın geçeceği sokaklar kalıçelerle, çiçeklerle, mersin dallarıyla müzeyyendi; pencereler, balkonlar merak sâikasıyla temâşâ için toplanmış rengârenk elbiseleriyle parlıyordu; dirâçeler temâşâ edenlerin sıkletiyle sarsılıyordu. Yortu rubası giymiş hademe ve muzıkacılar önden yol açmakta ve Fransız sarkılan söylemekteydiler. «Hieruzu Lömiten» denilen delikanlılar ipekli libâslariyle onları tâkib ediyorlardı. Nihayet solunda Üstâd-i Âzam ve arkasında tarikat erkânı bulunduğu hâlde Şehzdâe geliyordu. Azîz Etienne meydanına varıldığında Üstâd-i Âzam Dö Busson işaret parmağım üç defa göğsü üzerine koyarak Şark usûlünde Şehzâde'yi selâmladıktan sonra sağ elini uzattı. Yol esnasında tercüman vâsıtasiyle konuşarak - Şehzâde'nin

¹⁰⁰³ Senatus consultum: «Regem excipiendum, alendum, fovendum.» Caour-sin. (Metnin me'hazıdır.)

¹⁰⁰⁴ Sa'dü'd-dîn'de Gerküs, s. 23 (Mütercim).

¹⁰⁰⁵ Verto, Cem tarafından kardeşine yazılmış ve bir okla sahile atılarak Şehzadenin takibine gönderilen sipahilerin ortasına düşmüş olan bir mektubu nakl eder. Durumun hangi cebhe-sinden bakılırsa bakılsın bu mektup musannadır.

¹⁰⁰⁶ Sa'dü'd-dîn «üçüncü» yerine «on üçüncü» yazar. Güzel mevsimlerde Kilikya'dan Rodos'a nihayet üçüncü günü varılır. Ondan başka Sa'dü'd-dîn'in Cem'in varışına gösterdiği târih doğru kabul edilse, Şehzade orada kırkiki gün kalmış olamazdı.

ikametini tahsis olunan Fransız Lisanı¹⁰⁰⁷ sarayına kadar refakat etti.¹⁰⁰⁸ Şehzâde'nin mahremlerinden Alî Beğ Cem'in eşyasını, zevcesini, çocuklarını, bütün maiyyeti halkını Kilikya sahilinden alıp getirmek üzere bir kadırğa ile Kaasım Beğ'e gönderildi.¹⁰⁰⁹ Bir müddet av, cirid oyunu, muzıka Şehzâde'yi meşgul etti. Müteakiben sefîr geldi.¹⁰¹⁰ Biri Karaman Valisi tarafından geliyordu; diğeri vezîr Ahmed Paşa'nın bir mektubunu hâmil olarak, Tarikat sulh akdi için elçi gönderdiği takdirde uzun bir müddetle musalehâ edileceğini beyân ediyordu. Üstâd-i Âzam ve tarikat erkânı, menfaatlerini ve misafirperverlik vazifelerini na-zar-i i'tinâyâ alarak ve Cem'in iadesi teklif olunacağı muhakkak olup, buna muhalefet edilse bile, hançer veyahut zehir kullanılması suretiyle dâima hayâtının tehlikede bulunacağını düşünerek, Şehzâde'yi adadan uzaklaştırarak tarikatın Fransa'da bulunan malikânelerinden birine gönderilmesine karar verdiler.¹⁰¹¹ Bununla beraber

¹⁰⁰⁷ Yukarıda dahî yazıldığı üzere, Şuvalye Tarîcatı milliyet üzerine şubelere ayrılmış olup, her şubeye «Lisan» (Langue) tâbir olunurdu. (Mütercim)

¹⁰⁰⁸ Kaorsen beyân eylediğimiz şerhde: «Zyzyimi ad Magistrum Verba; responsio Magistri» diyerek Şehzâde'nin nutkunu ve Üstâd-i Âzâmin cevabını yazar. Kaorsen'in Cem'i «Zyzyimi» anlaması ve «Zyzyimy» kelimesinin «aşk» (Zyzyimy, qui amor interpretatur) mânâsına geldiğini beyân etmesi kaabil-i tefsir değildir. «Cem* kelimesi, daha ziyâde «Cem-câh» lâfzından alınmış görünüyor; cem-câh bir lâkabdır ki «Cem-şîd» gibi «kuvvetli» mânâsını ifâde eder. Zamanımızda dahî pâdişâhın lâkablarından biridir. Sâ'dü'd-dîn, Bâyezîd'i yegâne vâ-ris-i saltanat addettiği cihetle bu unvanı yalnız Bâyezîd'e verir. O suretle ki «Cem-şâh»a mukabil (Şehzade Cem'e) olarak Bâyezîd «Cem-câh» (Cemşîd gibi kuvvetli) lakabıyla yâd olunmuştur. (Cem, Cemşîd'in muhtasarı. Daha doğrusu Cemşîd, Cem'den me'huzdur; bu da eski trân hükümdar-i meşhurdur. «Şâh-i Cem-câh», Cem kadar kudret yüksekliğine sahip demek-dir. Sa'dü'd-dîn'in Bâyezîd hakkında «Cem-câh» tâbirini kullanması eski Cem'e teşbih ve yeni Cem'e telmih mânâsını mu-tazammın olmakla beraber, pâdişâh lâfzına kafiye olmasındandır. Cem'in «zyzyimy» olmasına gelince, şöyle ilâl (izah) edilebilir ki: Kaorsen ve onun gibi müverrihlere uyararak birçok Avrupalılar bunun «Cim»in kesresiyle okumuş ve kendiliklerinden bir «Cim» daha ilâve etmiş, sonra «cim»leri «z» yapmışlardır. Türkçe'de «cici» kelimesi - çocukların lisanından olmak üzere- güzel demek olarak, «güzelim» diyecek yerde «cicim» denilir. Acaba Kaorsen bu kelimeyi evirip çevirip «aşk» mânâsına mı getirmiştir? Mütercim).

¹⁰⁰⁹ Sa'dü'd-dîn, 3, s, 446.

¹⁰¹⁰ Münşeât-i Feridun'da (İstanbul basımı, c. 1, s. 284-287) Şehzade Cem'in Sultân Bâyezîd'e iki mektubu ve Pâdişâh'ın iki cevabı münderiştir. Birinci mektupta Şehzade, Büyük kardeşinden atıfet dilemektedir. Mektup farsçadır, bunun türkçe cevabının meali şudur:

«Adamınız ile mektup göndermişsiniz. Daha önce gönderdiğimiz mektuba münâsip bir cevap verilmeyip, melekete istid'a olunmuştu. Evvelce bildirildiği üzere bu mümkün değildir. Bir mahalde feragati ihtiyar ediniz. Elbette sizi ecnebilere muhtâc etmeyiz. Bu surete razı iseniz bir adam gönderiniz.»

Bu mektupların târihi yoksa da, Şehzâde'nin Mısır taraflarında veyâhud mağlûbiyetden sonra henüz meâlik-i Osmâniy-yede iken yazdığı cevâbdan anlaşılır. Çünkü ikinci muharebeden de açıkça anlaşılacak olacağı üzere, sonraları «ihtiyar-i feragat» edebilmesi kaabil değil idi.

Şehzâde'nin ikinci mektubunda -ki Rodos'tan gönderildiği Münşeât'da işaret olunmuştur- yine yardım talebinde bulunulmuş ve cevâbında eğer kendisini «Efrenc elinden tahlîs edebilecek olursa» evvelce tâyin olunan yıllığı gönderileceği bildirilmiştir. Mektub ve cevabı farsçadır.

¹⁰¹¹ Kaorsin (Caoursin), Verto, 1, 7. (Merdliği kimseye vermeyen Şövalyeler'in Şehzâde'yi kabûl için söz vermeleri, onu ellerinde bulundurup da Pâdişâh' dan para koparmak maksadına mebni idi; Şehzâde'ye gösterdikleri hürmet de bu maksadın icâblajındandır. Binâenaleyh müverrih Kaorsin'e ve Ver-to'nun Cem Rodos'da bulunursa gadren öldürüleceğine dâir. Şövalyelerin müzâkerelerine atıfta bulunarak beyan ettikleri ihtimâl sonradan düşünülmüş bir özüdür. Mütercim)

Üstâd-i Âzam Cem'in tahta çıkması ihtimâlîne binâen, Şehzade ile bir ahid-nâme imza etti ki, bununla Cem Osmanlı memleketlerinde bütün limanları tarikatın donanmalarına açık bulundurmayı, her sene üçyüz Hristiyan'ı bedelsiz âzâd etmeyi, kendisi için edilen masraflara mukabil yüzellibin duka vermeyi ta-ahhüd ediyordu.¹⁰¹²

1482 Ağustos'unun son günü Şehzade Cem, otuz hademesi ve esaretten satın alınan hayli Türkler'le birlikte Üstâd-i Âzam'ın yeğeni Şövalye Blanşfor'un¹⁰¹³ kumandası altında bulunan bir gemiye binerek, gemi 1 Eylfl'le demir aldı.¹⁰¹⁴ Yine o gün Şövalyeler'den Küvi Dö-mont, Arno, Döpra Tarîkat'ın sefiri sıfatiyle Sultân Bâyezîd nezâretine gittiler. Bunlar ihtiramla kabul edilerek Bâyezîd'in murahhasları olan ve-zîr Ahmed ve daha Önce Rodos'u muhasara etmiş olan Mesih Paşalarla hemen müzâkereye giriştiler. Ahmed Paşa müzâkerenin başlangıcında Ta-rîkat'ın bir vergi kabulüyle beraber Şehzâde'yi iade etmesini taleb eylediğinden ve Tarîkat'ın şerefi bu esâs üzerine müzakereye müsâid olmadığı cihetle Paşa'nın teklifleri reddedildiğinden, az daha görüşmeler kesintiye uğrayacaktı. Ancak Mesîh Paşa, Pâdişâhsın ne kadar ağıra mâl olursa olsun, Tarîkatle musâlehâ arzusunda bulunduğunu Gedik Ahmed Paşa'ya ihtar etmesi üzerine cenk isteyen vezir müzâkerenin tamamlanması vazifesini sulh isteyen yoldaşına terk ederek görüşmelerden çekildi. Ahidnâmenin dayandığı esaslar şunlardır: Karalarda ve denizlerde musâlehâ; taraflar için ticâret serbestisi; bundan başka her iki hükümet aldıkları esirleri -dîn değiştirmemiş oldukları takdirde- karşılıklı olarak iade etmeyi ve din değiştirmiş iseler bedeline yirmiiki duka vermeyi ta-ahhüd ediyorlardı; Alikarnas. (Halikarnas: Bodrum) vâki Sen Piyer Ka-lesi'ne iltica edecekler mahfuz kalmak üzere, bu kalenin

¹⁰¹² «Şehzade Cem'in eliyle imzâ edilmiş olan bu ahidnâme hâlâ Malta ha-zîne-i evrakında mahfuzdur; 887 Receb'inin beşi tarihiyle tarhlennmiş olup bizim tarih usûlümüze göre 1482 sene-i mübârekkesi Ağustos'unun otuz birine tesadüf eder.» Verto, 1, 7. Bunda sehv vardır. 5 Receb, Ağus-tos'un 31'ina değil, 20'sine tesadüf eder.

¹⁰¹³ Blanşefor, Sa'dü'd-dîn'de Rodos beğinin «akaribinden beğler be-ğisi olan Biyanke Fort»dur. Sa'dü'd-dîn Rodos beğine Mağal Mas-tori der ki, «Üstâd-i Âzam» m rumcası Magalo Mastori'dir.

¹⁰¹⁴ Sa'dü'd-dîn'e göre (3, varak 447), Receb'in 11'i 26 Ağustos'a tesadüf etmektedir. Kaorsen'e nazaran «navis oneraria parata Calendis semtembris portusolvit.» ibaresi hükmünce gemi Eylölde hareket etmiştir. Kaorsen'in bu ibarede «postquam diēs 42 moram traxisset» demesi, Cem'in vusulünü 22 Temmuz'da gösteren Sa'dü'd-dîn'in ifadesiyle tamamen muvafık düşer. 22 Temmuz'dan 1 Eylöl'e kadar Şehzâde'nin vusul ve hareketi günleri dâhil olduğu hâlde kırk iki gün vardır.

Sa'dü'd-dîn'e nazaran Cem Rodos'a 13 cü-mâdi'l-âhirede varup 17 Receb'de çıkmıştır. Hammer, Kaorsen'in ifâdesine uygun olarak 19. Kitap Not: 9'da Cem'in varışını 13 yerine 3 tarihine irca ederek, Kilikya'dan Rodos'a güzel mevsimlerde 3 günde gidileceğini beyân etmişse de, havanın müsâid bulunmuş olduğu bilinemez. Şehzade Rodos'da birkaç gün daha az kalmış olabilir.

taarruzdan ma-sûniyyeti dahî şartlardan biri idi.¹⁰¹⁵ Sefirler kıymetli hediyeleri hâmil oldukları halde, bir Türk elçisi ile birlikte Rodos'a avdet ettiler. Bu elçi, Cem'in şahsına müteallik olarak Üstâd-ı Âzam ile bir gizli anlaşma akdetti ki, onun hükmüne göre, Pâdişâh, biraderinin tarikat elindeki yerlerden birinde tevkifi zımnında her senenin Ağustos'unda kırkbeşbin duka itasını taahhüd ediyordu.¹⁰¹⁶

Cem'in Fransa'ya müteveccihen azimetinden İtalya'da gadren vefatına kadar on sene geçmiş ve Şehzade bu müddeti az çok sıkı bir esaret içinde ve Şövalyelerin, Fransa Krah'nın, Papa'nın elinde geçirmiştir. Bâ-yezîd saltanatı vekâyiinde ve birçok Avrupa hükümdarları siyasetindeki te'sîrlerinden, felek-zedeler hakkında bi't-tabi hissolan şefkatten dolayı bu Şehzâde'nin kader çizgisi bir an durmamıza şayandır.¹⁰¹⁷ Cem'in binmiş olduğu kadirga muhalif rüzgârlara tesadüf ettiğinden dokuz gün sonra İstanköy'e yanaşmağa mecbur oldu. Zahiresini tamamlamak için Messina'ya vanşında (2 Teşrîn-i evvel 1482 / 18 Şa'bân 887) Blanşfor*un Rodos'tan hareketinden beri bir ay geçmişti. Sefîne yeniden denize açılarak gündüz yûnus balıklarının su atmaları, gece Etna yanardağının feveranlarının latîf manzarası Şehzâde'nin hayret nazarlarını celb etmekten hâlî klmıyordu.¹⁰¹⁸

Bir akşam Şehzade yemek yerken güverte üzerinde birçok fanuslar yakılmak ihtiyatsızlığında bulunulduğundan küçük bir Napoli yelkenlisinin nazar-ı dikkatini celbetti. Eğer Cem görölmüş olsaydı belki Napoli Kralı'nın eline düşecekti. Bütün Avrupa hükümdarları büyük bir servet demek olan böyle bir esîri ele geçirmeğe hırslı oldukları gibi, Napoli Kralı da Şehzâde'yi ele

¹⁰¹⁵ Kaorsen, bu ahidnâmenin başlıca maddelerini tâyin eder: «Foederis conditiones: Miles gladium ne stringito, nec pelago armis locum dato. Classem offensam salutato negociator; com-mercia libera, commeatum suniito, litem pro tribunalis more decido; Servum profugam si in lege versatur restituito; si extra îgem 22 nummis auri exolvito. Arx S. Petri perfugis patens esto. Superstite Bajazit principe pacem servato.» Guil. Caorsin Rhodiorum Vic-Cancellarii de celeberrimo cum Thur-corum rege Bagyazit per Rhodios inito.

¹⁰¹⁶ Verto, Şehzade Cem'in tahsisatını tâyin eden ikinci ahidnâ-meyi, birincisine rabteder. Lâkin Kaorsen, kırkbeşbin duka tahsisatın Türk elçisi tarafından ancak Hristiyan elçilerinin Rodos'a avdetinden sonra va'd olunduğunu beyân etmesiyle, iki ahidnâmeyi birbirinden vâzihan tefrik eder.

¹⁰¹⁷ «Si quaeque suis temporibus reddere voluero interrump pendae sunt res Asiae; quas utique ad fugam mortemque Darii in conspectu dari, et sicut inter se cohaerent tempore ita opere ipso conjungi haud paulo aptius videri potest.» Curtius, I. VI.

¹⁰¹⁸ cMuhâlefet-i hevâ ile tokuz günde İstanköy'e geldiler. 8 Şaban'da Çeçil-ya (Sicilya) adasına vürûd ile zad ü züvâde tedârîki icûn iki gün kaldılar. Ondan Messine adlı şehir önünde bir gün turup Çeçilya boğazın geçdükde Yonar-Ada dimeğile ma'rûf cezire nümâyân oldu: «Bir kûh-î bülenddür ki sabandan ahsama dek gah siyah ve gâh kebûd dûd-i plçân olup mak'ar-i feleke suûd eyler ve ahsamdan sabaha dek kûh misâl-i âteş-zebâneleri peyda olup hevâ yüzinde tağılır... Acâ'b-i bahrden çok nesneye irdiler. Cümleden biri keş t î-i bâzgûn (tersine çevrilmiş gemi) gibi azim hutlara mülâki oldılar ki dem urdukda, cû-şân olan âb îki nlze kadından aiyâde bülend oluridi.> Sa'dü'd-din, c. 2, s. 25 (Müterc'm).

geçirmeye oldukça istekli idi. Blansfor Şehzâde'yi ve bütün maiyyetini kadirganın içerilerine doldurarak Tarîkat'in bayrağıyla yoluna devam etti. Artık ne o gemi tarafından, ne de Poîya sahillerinde tesadüf ettiği diğer onyedî sefineden bir taarruz görmedi. Uyanık davranmayı icâbettiren bu hâlden sonra güverte üzerinde fânûs yakmaktan dikkatle kaçınıldı.¹⁰¹⁹ Altı hafta yolculuktan sonra kadirga, Nis Umanına vardı.¹⁰²⁰ Cem, bu şehrin etrafındaki lâtif güzellikleri dolaşmak arzusunda bulunmuşsa da, bir müddet sonra -ihtiraslı nazarının yönelmiş olduğu Rûm-ili'ye azimet emelini saklaya-madı. Geminin kapdânı ile Şövalyeler Fransız toprağı üzerinde bulunduğu cihetle Fransa Kralı'nın muvafakati olmadıkça gitmesinin mümkün olamayacağını Şehzâde'ye hatırlatarak maiyyetinden bir adamı Tarikat erkânından biri refâkatiyle Kral'ın sarayına göndermesini teklif ettiler ve bu adamın oniki gün zarfında dönebileceğini beyân eylediler. Bunun üzerine Cem, Hatîb-zâde Nasûh Çelebi'yi Paris'e gönderdi. Hatîb-zâde, iki merhale gittikten sonra tevkif edilerek göz habsine alındı. Nasûh'un dönmesini bekleyerek dört ay geçti. Cem'in şiire meyletmesi bu müddet içinde sermâye-i iştigâl olarak, bâzı şiirler ve bilhassa Nis hakkında bir beyit nazm etti. Nis şehri, şu suretle bir Türk şâiri, bilhassa bir şâir şehzade tarafından Övülmüş yegâne Hristiyan beldesi olmak üzere Osmanlı vukuatı içerisinde nâmını ebedîleştirmiştir.¹⁰²¹

Bu dört aylık uzun bekleyiş içinde Cem'in monoton hayâtını ihlâl eden tek hâdise, mahremi Süleyman Beğ'in uğradığı tehlikeli durumdur: Süleyman, Osmanlılar'ca affedilmesi kaabil bir hatâ olmak üzere telâkki edilen ve fakat Şövalyelerde îdâm cezasını gerektiren bir cinayetle itham edilmişti.¹⁰²² Şehzade, Süleyman'ın cezasını bizzat tertîb edeceğini beyân ederek,

¹⁰¹⁹ Güvertede mum yakıldığının ertesi, sabahı gördüler ki bir 'Kevke' - bir sereni göğe çıkmış, bâl ü per açup, uçup gelir; bunlar cenk için âmâde oldılar; Cem'i, halkı ile anbara koydılar; öteki gemiden âdem gönde-rüp Cem'i sorduklarında «Rodos'da, bırakduk» didiler. Gelen âdemleri he-diyelerile göndererek ayrık gem' ve âteş yakmadılar. Sa'dü'd-dîn'den telhis, s. 26. (Müterc'm)

¹⁰²⁰ Ramazân'ün üçünde Savâye (Savoie) memleketinin bir Umanına lenger atup irtesi gün «Nitse» (Nis) nâm şehre geldiler ki hûblan çok, bağ-çelerinin hesabı yok, bir hûs-nümâ şehrdür,> Sa'dü'd-dîn, s. 26. (Mütercim).

¹⁰²¹ Lâtîfî (Şâber'in tercümesi, s. 65), Âşık-paşa-zâde'ye nazaran o beyit gudur:

«Acâit şehri imiş bu şeh-i Nitse Ki kahr yanına her kişi n'itse»

(Bu beyiti Hammer «Bu Nis ne acib memlekettir. İnsan çıkmak istediğı halde câr ve nâçar orada kalıyor» suretinde tefsir ve beytin letafeti asıl kâfiyede olduğunu îrâd etmiştir. Âcizane fikrime göre, beyit şu mânâdadır ki: Cem, Nis'in acâib bir şehir olduğunu hayranlıkla söyledikten sonra, kendi hâline ve ondan sonra Bâyezîd'in hâline intikal ile, kişi ne iş işlerse onun kendisine kalacağını, yâni onun karşılığını göreceğini beyân ediyor. Mütercim.)

¹⁰²² Frenk Süleymanı «Zebân-şinâsdur» diye cttz'î bahane ile öldürmek istediler. Sa'dü'd-dîn, s. 27. Görünüyör ki Süleyman'a isnad olunan töhmet yakıştırmadır. Mütercim.

mahkeme me'murlarının elinden güç hâl ile alabildi. Cem; filhakika Süleyman'ı hazîne odasında hapsedmişse de, Frenk kılığına girerek Roma'ya firarı sebeblerini tedârikte gecikmedi. O târihte Nis ve civarını hasara uğratan veba, Tarîkat'ın Cem'i içerilere doğru sevk etmesine münâsip bir sebep teşkil etti (27 Zilhicce 887 / 5 Şubat 1483).¹⁰²³ Yolda Şehzade, elçisi Nasûh Çelebî'ye tesadûf etti ve Sen-Jan Dö Mo-riyen¹⁰²⁴ tarikiyle Şamberi'ye gönderildi. Şamber Vâlfisi Dük Dö Savua dayısı bulunan Fransa Kralı'nı ziyarete gitmişti.¹⁰²⁵ Birkaç gün sonra Cem, Tarîkat'e âit bir kuleyi hâvi bulunan Rosiyon'a¹⁰²⁶ doğru yoluna devam etti. Cem oradan Mustafa ve Ahmed nâmında iki sâdık beği birkaç cesur adam refâkatiyle -tasavvur ettiği yolda tutacağı yolun keşfini yapmak ve emniyetli olup olmadığını anlamak üzere- Frenk kıyâfetine Macaristan Kralına gönderdi. Ancak yolun emîn görünmediği anlaşılır; çünkü bir daha Cem'in adamlarından bahsolunduğu işitilmemiştir. Bütün Rosiyon civan köylüleri¹⁰²⁷ İstanbul Fâtihî'nin oğlu olan Şehzâ-de'yi görmeğe koşuştular. Ondört yaşında güzel bir genç olan Dük Dö Savua dahî Şamberi'ye avdetinde Rosiyon'dan geçti. Cem, Prens'in, hüsnünden büyülenerek altın işlemeli bir Şâm silâhı hediye etti.¹⁰²⁸ Dük, Şehzâde'yi Şövalyeler elinden kurtarmak için elinden geleni yapacağını va'd etti. Birkaç gün sonra Cem îzer nehri üzerinde ve daha sonra Poi'ye gitmek için (21 Cümâdül-ulâ / 27 Haziran) Ron nehrinde gemiye bindi,¹⁰²⁹ Eskiden me'mûriyetle Rodos'a gelmiş olan sefaretle Fransa sarayına gitmek üzere Şamberi'ye vâsıl olduğu, orada haber alındı. Lâkin Kral, Türk elçisinin varışından evvel vefat ettiğinden (30 Ağustos 1483)¹⁰³⁰ Şövalyeler -Krallık içinde karışıklıklar zuhur edeceği cihetle- bir ihtiyatî tedbire lüzum göründüğünden bahisle bedbaht Şehzâde'yi adamlarından ayırdılar. Cem'in maiyyeti halkını sekizyüz zırhlı ihata ile yirmi

¹⁰²³ Zilhicce'nin 7. günü leng-î bî-dem ve şikeste (topal, kuyruksuz, tırnağı kırık) bâlgirlere sttoâr olup Alsire nâm şehre geldiler. Sa'dü'd-dîn, s. 27. Hammer cAlşire'yi «Exites» tahmîn eder (Mütercim).

¹⁰²⁴ Sa'dü'd-dîn'de «Sencuvan» (Sencon?).

¹⁰²⁵ Savâye (Savoie eyâletinin) taht şehri olan Çembri (Şamberi) şehrinde konuldu. Hâkimi olan «Bakka Duka Di» («dukası» olsa gerekdir) dayısı olan Panse beğini iyâdete gitmiş İdi. Sa'dü'd-dîn, s. 27. Mütercim.

¹⁰²⁶ Sa'dü'd-dîn'de «Riciliyye» (Riçilye), s. 27. Mütercim.

¹⁰²⁷ Sa'dü'd-dîn'de «Frenk beğcegüzleri». Mütercim.

¹⁰²⁸ «Henüz ondört yaşında, güzellik efserl başında, bir serv-i azade ve çehre-i gülgüm hem-reng-i bade idi Hayâl-i şekl-i mevzûm şenzâde-i manzum nîşîmen idinmegin Şam'da elli filoriye alınmış bir Dımışk! çomak gönderdi.» Sa'dü'd-dîn, 27 (Mütercim).

¹⁰²⁹ (Riçilye'den) 21 Cümâdül-ulâ'da göçüp Graneble suyundan gemiye bindi-ler, Aliyon'dan gelen Rone nâm suya gelüp bir nice şehir geçdükden sonra Delfinat nevâhîsinde gemiden çıkarak Poyat hisarına kondılar.» Sa'dü'd-dîn, c. 2, s. 28. Graneble'nin îzer, Delfinat'm Döfine, Poyat'ın Foy olduğunu Hanuner bulmuştur. Mütercim.

¹⁰³⁰ Sa'dü'd-dîn sehven 18 Receb (28 Ağustos) diyor.

dokuz kişiyi -bir defterini yaparak- beraber götürdüler. Cem'in ihtarları, kardeşinin elçisini görmek talebi beyhude oldu; kendilerinin hareket şekli Cem'in tasavvurlarının sür'atle husulü için en iyi tarîk olduğunu ve bununla beraber adamlarının iyi muamele göreceklerini diplomatlık tarzında beyân ettiler. Cem'in maiyyeti Anmort'e¹⁰³¹ ve oradan Nis'e gönderilip Nis'den dahî Rodos'a müteveccihen sefineye bindirildiler (Ramazan'ın son günü 888 / Teşrîn-i evvel sonlan 1483); ancak adaya üç ay süren zahmetli bir yolculuktan sonra kış ortasında vâsıl olabildiler (29 Zilhicce/ 28 Kânun-i sâni).

Cem'in tahsisatını te'diye için sekiz ay önce (Mayıs 1483) Rodos'a gelmiş olan Hüseyin Beğ, istanbul'dan azimetinde Pâdişâhın hürmet-i mah-sûsasma alâmet olarak Tarîkat'a ve Üstâd-i Âzam'a hediye edilmek üzere ipekten bir kumaşa sarılı ve serviden ma'mûî bir küçük kutu verilmişti; elçinin ifâdesine göre bunun içinde Yahya'nın sağ eli bulunuyordu. Bu el ile Yahya'nın başı eskiden Kostantiniyye'ye getirilerek beş asır Petreyun Manastırı'nda ihtiram mevkiinde tutulmuş idi. Kostantiniyye'-nin zaptında mızrak, sünger, dikenden ma'mûl tâc ile beraber hazîne-i hümâyûna alındı. Yed-i mu'cize-nümâ saraydan Rodos'a gönderilerek, orada Hazret-i Yahya Kilisesi'nin husûsî dâiresinde Hıristiyanların hürmetkar nazarlarına vaz' olundu.¹⁰³² Cem, maiyyetinden ayrılmış olduğu hâlde¹⁰³³ birkaç ay daha Puy'da kalarak daha sonra bir kaya üzerinde kâin kuleye ve oradan Sasnaj'a nakledildi. Orada Filipin Alen nâmında güzel bir genç kız aşkları ve mektuplaşmaları esaretinde bir eğlence sermâyesi oldu.¹⁰³⁴ Birkaç ay

¹⁰³¹ Sa'dü'd-dîn'de «tgomert» (Aygumert) (Mütercim).

¹⁰³² Bâyezîd'in elçisi tarafından getirilen bu hediye üzerine Kaor-sen, Azız Yahya'nın elinin târihine ve bunun Rodos'da umûmun hayret nazarlarına ne kadar tantana ile arz olunduğuna dâir şu unvanla gayet şâyân-i dikkat bir şerh bırakmıştır: «Guilemi Caoursin Belgoe Duaci Rhodiorum Vice-Cancellarii de translatione sacroe dextroe sancti Joannis Baptistoe proe-cursoris rex Constantinopoli in Rhodum.»

¹⁰³³ Kaorsen, Bâyezîd'in elçisinin dönüşünden az vakit önce, Tarikatın toplanmış olan meclisi huzurunda Cem'in Fransa'da esareti hakkında bir nutuk irâd eylemiştir (19 Eylül). Bu nutuk, Kaorsen'in eserinde «de admission regis Zyzymi in Gallia» unvânıyla görülür.

¹⁰³⁴ Sa'dü'd-dîn'de «Sasunaj» (yâni «Sassenage») yerine «Sasunar». Sa'dü'd-dîn'in Cem ile Sasunaj Şatosu sahibinin güzel kızı arasındaki muşakaya dâir topladığı tafsilât, kızın hüviyeti hakkında şübheye mahal bırakmaz; bundan başka vak'anın Hoca Sa'dü'd-dîn'in Osmanlılar hakkındaki târihinde zikredilmesi Fransa'da neşr olunan Zizimi, prince Ottoman, amoureux de Philippine Hâlen de Sassenage, Histoire dauphinoise par L.P. A.A. (Grenoble, 1673, chez Jean Nicolas, in 12.) ve şimdiye kadar bir roman nazariyle görülen eserin tafsilâtında değilse de, esâsında doğru olduğunu gösterir. Târih-i Sa'dü'd-dîn'de şu ibare görülür: «Ol hisar beğünün bir bedî'atü'l-cemâl duh-teri var idi; şehzadeye meyi idüp miyânelerinde muşaka ve mürâsele vâki* oldu». (Hammer, bu fikranın tercümesinde mu-âşaka'ya gizli bir münâsebet mânâsı veriyor; müteakiben mürâsele kelimesi zikr olunmasına göre, muşakanın ne dereceye vardığı bilinemez. Bu da gösterir ki, Cem Fransızca öğrenmişti. Acaba daha babasının zamanında ecnebî lisanlarına az çok kesb-i vukuf etmemiş miydi? Hattâ Rodos'a gitmesinde lisanlarına az çok vâkıf olmasının dahli yok

geçtikten sonra Şehzade Piyer Dö Busson'un doğum yeri ve malikânesi olan Burg-Nof mevkiine götürüldü. Cem'in yanında bırakılmış olan felâket yoldaşlarından Celâl Beğ hastalanarak Burg-nof da kalmağa mecbur oldu. Şehzade, yoluna devam ederek Montoviel' ve Morestel yolundan nihayet deniz kıyısında bulunan Bukalimi Beği'ne âit bir kaleye vardı. Bu kadar uzun bir müddet kalede kapalı kalmak ve özellikle arkadaşlarından mahrum bulunmak Cem'de sabra takat bırakmadığından, muhafızlarını aldatmak için her suretle çalıştı; Sofu Hüseyin Beğ'i Frenk kıyafetinde Burbon, Prensi'ne gönderdi; Şehzâde'nin o sâdık bendesi üç sene -faydasız olarak- görüşmelerde bulundu. Burg-nof da kalan Celâl Beğ'in avdetinde, Cem, onunla birlikte firar tertibatına başladı:¹⁰³⁵ Fransa Kralı, Macaristan Kralı, Papa, Napoli Kralı -Bâyezîd aleyhine tasavvur ettikleri seferde ordunun başında bulundurmak emeliyle- kendisini kurtarmak için Dö Busson ile müzâkerede bulunduklarına muttali* olduğu cihetle, firarının iyi netice vereceğini ümîd ediyordu. Lâkin Dö Busson'un hiylekârca siyâseti -Şehzâde'nin serbestîsiyle alâkadar olan hükümdarların mesâilerine rağmen- bu tasavvurların husulüne mâni oldu. Sultân Bâyezîd'in te'diye ettiği tahsisattan mâada Üstâd-i Âzam, Şehzâde'nin karîben azimetine muktezî masrafların tesviyesi bahanesiyle, Şehzâde'nin Mısır'a çekilmiş bulunan Valide ve zevcesinden de yirmibin duka dolandırmağa muvaffak oldu. Osmanlı müverrihlerine nazaran Dö Busson gerek bu paraların alınması teşebbüslerinde, gerek şâir ahvâlde Şehzâde'nin nişancısını iğfal ederek, elde etmiş olduğu açık kâğıdlardan istifâde etmek suretiyle, bunları istediği gibi doldurmuş idi. Şehzâde'nin esir olmayıp Şövalyelerin arazîsinde kendi arzûsuyla ikamet ettiğini ispatlamak maksadiyle, Şehzade tarafından Avrupa hükümdarlarına hitaben yazılmış mektupları bu suretle tedârik etmişti.

Bu mektup sahtekârlığı, zamanın siyâsetine ve Üstâd-i Âzam'ın karanlık teşebbüslerine muvafık olmakla beraber Cem'i temellük iddiasıyla birbiriyle rekabet eden hükümdarların hiçbirinin, Şehzâde'nin esaretinde şüphe etmiş olduğu haklı olarak zannedilemez. Dö Büsson'un henüz Papa ve Napoli Kralı ile müzâkerede bulunduğu sırada, bu iki hükümdar arasında ittifaksızlık zuhur ederek, Cem'in Fransa'da ikameti bu suretle üç sene daha uzamış oldu. Şövalyeler Şehzâde'yi husûsî surette yaptırmış oldukları yedi

mu idi?)

¹⁰³⁵ Sa'dü'd-cto, 3, varak 490. Solak-zâde;

katlı müstahkem bir kuleye¹⁰³⁶ naklettiler: Mahzenin üzerinde bulunan birinci katta kiler, ikincisinde hademe odaları, üçüncü ve dördüncüsünde Şehzadenin dâireleri, son katlarda muhafazaya me'mûr şövalyelerin ikametgâhları bulunuyordu.¹⁰³⁷ Bu mahbusluk hâli gittikçe Şehzade için tahammül kaabil olmayan bir hâle gelerek firar etmeyi cidden düşündü. Azbir vakit önce, Üstâd-i Âzam -O vakte kadar Ro-dos'da mahbus tutulmuş olan- Sinan ve Ayaş beglerle Şehzâde'nin maiy-yetinden geri kalanları, özür dileyici ve yakında serbest bırakılacağını vaad eden mektuplarla iade etmişti. Ancak bu vaidler icrââta dökülme-diğinden Cem ve beraberindekiler firar tertibatında bulundular. Bu teşebbüsün ruhu Cem'in iadesini, yâhud serbest bırakılmasını teklif için Bâyezîd'in yeniden Fransa sarayına göndermiş olduğu Hüseyin Beğ idi. Elçi altın ve kıymetli taşlar üzerine -Kostantiniyye ele geçirilmesinden beri Sultân'ın hazînesinde mahfuz olan- azizlere âit mukaddes eşyadan hediyeler getirmişti. Ancak Rumlar'm Avrupa'yı sahte mukaddes eşya ile doldurmuş olmaları, Türkler'in getirdikleri bu türlü şeylerin de sıhhati bakımından az şüphe vermedi. Bununla beraber, VIII. Şarl elçiyi kabul etmedikten başka,¹⁰³⁸ Papa'nın ve Tarîkat'ın müzâkereye me'mûr adamlarına «Hükümdâr-i rûhân'nin Türk şehzadesini elinde bulundurmasından dolayı Hristiyanlığın hayrına istihşâl edebileceği menfaatlerden haz duymuş olduğunu» ifâde ile Cem'i İtalya'ya götürmelerine müsâade gösterdi. Bundan başka elli Fransız şövalyesinden mürekkep bir muhafız kuvveti Şehzâde'nin emniyet altında bulunmasına nezâret etmesini ve eğer Papa, kendisinin muvafakati olmaksızın Cem'i diğer bir hükümete teslim edecek olursa, bunun mukabilinde onbin duka vermesini mukaveleye bağladı.¹⁰³⁹

¹⁰³⁶ Sa'dü'd-dîn'de «Gros-Tor».

¹⁰³⁷ Verto dahî bu kuleden ve Şehzâde'nin firar tertibinden bahseder: «Arkadaşlık etmek bahanesiyle kendisini muhafaza altında bulunduran şövalyeler, Bâyezîd'in teşebbüslerine karşı mahfuz tutmak için ve belki de Şehzâde'yi ellerinden kurtulmaktan ve -sonraları şüphelerine mahal verdiği veçhile- firar etmekten men* için husûsî surette bir kule yaptırmışlardı.» (1, 7).

¹⁰³⁸ «Binâenaleyh Padişah'ın elçisi - Filip Komines'in raporu üzerine - Kralı görmeksizin ve bir şeye nâU olmaksızın îade olundu.» Verto, 1, 7.

¹⁰³⁹ Sa'dü'd-dîn'de dahî bu on bin dukadan bahs olunur (varak: 150), lâkin Rodos Şövalyeleri onbin dukayı Cem'i kurtarmak için aldıkları gösterecek surette ifâde eder. Sa'dü'd-dîn, elçi Hasan Beğ'in Şehzâde'nin mâbeyncisi Sinan Beğ ve mirâhuru Ayaş Beğ ile müzâkere yapmak suretiyle tertiplemediği firar suretinin, hıyanetle nasıl meydana çıkıp önlendiğini tafsilâtıyla yazar; lâkin Osmanlı müverrihinin Azîz Yahya Tarîkatî ile Papa arasında kararlaştırılan şartları -Verto'nun bildiği gibi- bilememesi tabiidir.

Firar teşebbüsüne dâir Sa'dü'd-dîn'in verdiği tafsilâtın telhisi: Şehzade -Hoca'nın rivayetine göre Rodos beğinin 3500 altın harcayarak yaptırmış olduğu- Gros Tor'da iken Bâyezîd'in elçisi oralara gelerek ve Ayaş Beğ, Celâl Beğ, Sinan Beğ, Şîr Merd Ağa ile buluşarak birtakım anahtarlar vermiş. Firar için tâyin olunan günde hayli at vesaire ile Hüseyin Beğ dahî hazır bulunacak imiş. Şehzâde'nin adamları ber-mutâd seyre

Roma sarayı, o zamana kadar Şövalyeler'in Pâdişâh'dan almış oldukları kırkbeşbin duka senelik tahsisatın bundan sonrasına mukabil, Tarîkat'a mühim serbestiler ve imtiyazlar bağışladı.¹⁰⁴⁰ DÖ Busson vâki' hizmetlerine mükâfâten «Kardinallik» şapkasına nail oldu ki, Muhâ-rib'in ve Üstâd-i Âzam'ın¹⁰⁴¹ başına yakışmıyorsa da, hiyelekâr papasın ve pek vicdanlı olmayan politikacının basma çok uygun geliyordu.

Cem, şu suretle yedi sene esaretten sonra Tarîkat'ten Papa'nın pençesine geçti. 1488 Teşrîn-i Sânî'sinin dokuzunda (5 Zilhicce 893), Şehzade, kulesinden çıkarak Marsilya tarikiyle Tulun'a gelerek, oradan adam-lariyle birlikte iki Rodos kadırgasına bindi. Çivita Vekia (Civita Vecchia)'-ya gelerek Roma'ya nakledilmesini beklemek üzere Papa VIII. İnnosan'ın oğlu Françesko Çibo'nun kulesine gitti. 13 Mart 1489 (10 Rebû'l-evvel 894) târihinde Roma'ya resmî surette girdi. Cem'in maiyyeti önde gidiyordu. Papa'nın piyade muhafızları, sarayının hademesi, kardinallerin ve Roma asilzadelerinin hademesi ikinci sırada bulunuyorlardı. Üstâd-i Âzam'-ın kardeşi Vikont DÖ Monteyi -ki Rodos muhasarasında cesaretiyle şöhret kazanmıştır- at ile Papa'nın oğlu Çibo'nun yanında gidiyordu. Ondan sonra ağır takım vurulmuş bir atın üzerinde Cem gelmekte ve Overni Kilisesi duâ-hâniyle muhafazasına me'mûr Fransız Şövalyeleri Şehzâde'yi tâkib etmekte idiler. En nihayetle Papa'nın baş-mâbeyncisi, papaslar, kardinaller bulunuyordu. Cem, Vatikan sarayına yerleştirilerek ertesi gün Overni Duâhâm ve Fransız elçisi tarafından Papa'ya takdim olundu. Teşrifat me'mûrunun her türlü ısrarına rağmen vakur Osmanlı kavuğunu çıkarmağa ve dizüstü çökmeğe muhalefet gösterdi. Başını açmaksızın ve eğilmeksizin doğruca Papa'nın tahtına giderek onun ve kardinallerin omuzlarına

çıktıkları sırada 12 eli zenberekli, yâni tüfekli muhafızın ellerinden latife tarikiyle tüfenklerini alıp öldürmeyi kararlaştırmışlar. Lâkin bunlardan biri muhafızlardan biriyle hem-kadeh olarak! sırrı haber vermiş. Muhâfızlarca bu iş Sinan Beğ'den bilinerek, onun idamına kalkışıldığı halde, Şehzade pek güç kurtarabilmiştir. Ondan sonra hapis daha sıkılaştırılmış ve Şehzade bu kulede iki sene kalmıştır. Sa'dü'd-dîn -kim olduğu anlaşılamayan- bir Hristiyan beğinin firar tedârikâtı için yirmi bin altın koyduğunu yazarsa da, bu uzak bir ihtimâldir. Hüseyin Beğ'in, Cem gâilesinden kurtulmak isteyen Sultân Bâyezîd hesabına hareket ettiği aşîkârdır. Tuasne'nin Djem Sultan (Paris, 1892) adlı eserinde, Sanatu'dan naklen, Fransa Kralı Şehzâde'nin na'şmi Sultân Bâyezîd'e beşbin duka altınuna satıldığı yazılıdır. Şehzâde'nin Fransa Kralı'nın eline geçmesi üzerine İstanbul'da haylî telâş edildiği ve Boğazlar'a. istihkâm verildiği ve Sergüzeşt-i Cem'in tafsilâtı mezkûr eserde dercedilmiştir.¹⁰³⁹

¹⁰⁴⁰ «Mezâr-i Mukaddes» ve «Azîz Lazar» tarîkatlerinin «Azîz Yahya» tarîkatleriyle birleştirilmesi, bu tarîkatlere âit dâirelerin Papa mütemettrâtı defterine yazılmaması, Roma'da münhal olacaklar dahî dâhil olmak üzere «komanderi» (Tarîkatın em-lâkî üzerinde bir nevi memuriyet) tevcihâtına Papa'nın karışmaması gibi..

¹⁰⁴¹ «F'l'-hakîka kardinallik büyük bir me'mûriyet ise de, bu me'mûrünün şapkası cenk adamına ve özellikle bir hükümdarın şahsına pek münâsip değil idi.» Verto, a.g.e.

sarıldı.¹⁰⁴² Ondan sonra gayet kısa ve seçkin bir vekarla dolu sözlerle, kendisini İnnosan'ın himayesine tevdi ederek, husûsî bir mülakat istedi. Papa muvafakat gösterdi. Bu mülakatta Şehzade, yedi seneden beri esaret musibetlerini; esaretinde validesinden, hareminden, çocuklarından ayrılığının elemi hikâye ve onları tekrar görebilmek için Mısır'a gitmek arzusunda bulunduğunu ifâde etti. Talihsiz Şehzâde'nin elemelerini hatırlayarak ağladığını görünce Papa da gözlerinden yaş gelecek derecede müteessir oldu. Ancak Mısır'a seyahati şimdilik babasının tahtını almak tasavvuruna muvafık olmadığı, Macar Kralı kendisinin Rûm-ili hududunda bulunması arzusunda olduğunu, ve herşeyden evvel Hıristiyan dinini kabul etmesi lâzım geleceğini ihtar eyledi. Cem, pek haklı olmak üzere cevaben: «Şu suretle îslâm fakihlerinin kendi hakkında vermiş oldukları îdâm fetvasını te'yîd etmiş olacağını* w «Ne Osmanlı saltanatı için, ne de bütün dünyânın padişahlığı için dinini terk etmeyeceğini» bildirdi. İnnosan ısrar etmeyerek, Şehzâde'yi teselli edid sözler sarfederek, ruhsat verdi.¹⁰⁴³

Hu sırada Roma'da Mısır Sultânı'nın bir elçisi bulunuyordu ki, Cem'in gelişinde istikbalim» çıkmış ve huzurunda üç defa yere kapanarak almm yere sürmüş ve atının ayağını öpmüş idi.¹⁰⁴⁴ Cem, seyahatine gerekli olan kadirgaları techîz etmek bahanesiyle Üstâd-i Âzam'ın Mısır Sultâm'ndan yirmibin dukayı nasıl dolandırmış olduğunu ondan öğrendi. Mısır elçisi bu paranın iadesini Rodos Şövalyelerinden talep etti. Lâkin Papa ve kezâlik Roma'da bulunan, Sultân Bâyezîd'in sefiri Mustafa mü-dâhele ederek, Tarikat, yalnız beşbin duka te'diyesiyle borçtan kurtulmuş oldu.¹⁰⁴⁵ Osmanlı sefiri, resmî me'mûriyeti olmak üzere Papa'ya sirkeye batırılıp da Yesu'nun susuzluğunu defetmiş olan süngeri ve bir tarafım delmiş olan mızrağı

¹⁰⁴² Diario di Stefano Infresanra, s. 1225. Diarium Rurchardl apud Ūlnaldura An nal, eccirs., 1483; Buzio ve Kaorsin (Caoursin), onlardan naklen Verto, 7; Sismon<i. il, s. 32s.

¹⁰⁴³ Sa'dü'd-dîn, Cem'in Papa ile mülakatını şu telhis veçhile yazar: (Papa) «murassa konmasını» başına koymuş, parmaklarına ağır yüzükler geçirmiş idi. Beğlerinin kimisi oturuyor, kimisi ayakta duruyordu. Fransa, İspanya, Portakal, Ceneviz, Venedik, Alman, Engürüs, Leh, Çeh, Rus elçileri hâzır idi. Sultân Cem mai-yeti ile girdi; Papa görünce ayağa kalktı. Şehzâde'nin boynunu iki tarafından öptü. Üç gün sonra yalnızca davet eyledi. Buralara gelmekten maksadını Şehzâde'den sordu. Cem «Ben Rûm-iline geçmek için Rodoslular'dan ahd almıştım, sözlerinde durmadılar; yedi yıldır beni habs ettiler» dedi. Papa, Şehzâde'nin valide ve evlâdına iştiyakından dolayı ağladığını görerek kendisi de ağladıktan sonra Cem'i Engürüs canibine gitmeğe teşvik ve muahharan EngürüsMen elçi gelmesi üzerine teşviki tekrar etti. Şehzade «Ben Engürüs'e gitsem ulemâ-yi İslâm katlime fetva verirler. Dinimi Osman memleketi değil, cihan saltanatına vermem» dedi. Papa bu ısrar üzerine yüzünü çevirip kendi lisâmınca münasebetsiz sözler söyledi. Şehzade Frenkçe öğrenmişti; «Size gelen daha ziyâde hakarete müstehaktır» dedi. Papa «Sizin hayrınıza dâir sözümüzü reddettiğiniz için bî-ihitiyâr sâdır oldu» diyerek i'tizâr eyledi. C. 2, s. 33-34.

¹⁰⁴⁴ Dia.-dl Stefano Infes., s. 1225. Sismondi'de: 11, s. 328.

¹⁰⁴⁵ Sa'dü'd-dîn, 3, fi, 471.

takdim edecekti; ancak gizli bir surette de Cem'in -daha önce tâî'n olunan miktarda, yâni kırkbeşbîn duka¹⁰⁴⁶ senelik tahsisat verilmek şartıyla- Papa memleketinde kaleye kapatılmasını müzâkereye me'mûr idi. Hem bu masraftan, hem de kendisi için masraf edilenden kurtulmak için, gûyâ Bâyezîd Cem ile Papa'yı Öldürmeğe me'mûr-lar göndermiş; bu rivayet üzerine Kristof Makrino Del Kastanyo sorguya çekilerek Bâyezîd'in tahriki üzerine bu iki katlı cinayet tasavvurunda bulunduğunu i'tirâf etti.¹⁰⁴⁷ Türk sefirinin azimetinde Cem, elem dolu hâtıralarına garkolmuş bir hâl ile kardeşine hitaben yazılmış bir mektup verdi ki, bunda tam bir itaat ve sarsılmaz bir sadâkat te'mînâtı arz ediyordu. Üç sene, Şehzade, Innosan'ın sarayında yaşadı. Papa'yi mezara götürmüş olan hastalık esnasında Cem, Sent-Anj kulesinde şiddetle muhafaza olundu. Ancak yeni Papa Aleksandr Borciya'nın seçilmesinden sonra yine Vatikan'a geldi.¹⁰⁴⁸ Osmanlı Pâdişâhı'na sefir göndermiş olan Papa, yalnız Borciya'dır: Bâyezîd'e, senelik kırkbin duka verilmek üzere, biraderinin tevkifinde devam edilmesini, yahut bir kere verilecek üçyüzbin duka mukabilinde öldürülmesini teklif ediyordu.¹⁰⁴⁹ Borciya'nın sefiri, teşrifat me'mûru Jorj Boçiyardo idi. Bâyezîd, Papa'nın dostluğu te'mînâtından o kadar cür'et aldı ki, bir papas için kardinal şapkası istedi.¹⁰⁵⁰

Roma'mn elçisi Kostantiniyye'de Cem'in esaret veyâhud öldürülmesini müzâkere ettiği sırada,¹⁰⁵¹ VIII. Şarl bir Fransız ordusuyla İtalya'ya dâhil

¹⁰⁴⁶ Renald, Kronik, 1492; Buzius Dö Kros, 1, bâb: 11; ondan naklen Dar o, Venedik Târîhi, 3, s. 146.

¹⁰⁴⁷ Kilise Kroniği, Ddario, 14.000; ve ondan naklen Sismondi, 11, 33 ve Ruskoe, II. Leon, 1, 40.

¹⁰⁴⁸ Verto'ya nazaran VI. Aleksandr Cem'i Sent-Anj kulesine gönderdi. Lâkin Sa'dü'd-dîn, bizzat Şehzâde'nin rûz-nâme-i hayâtına nazaran, bu kulede yirmi gün tevkîf olunduktan sonra, ilk ikametgâhı olan Vatikan'a iade olunduğunu yazar. (Sa'dü'd-dîn: «Papa-yi cedîd nasbında şeraiti tamâm olunca şehzadeyi yigirmi gün mîkdârı bir mahall-i mazbûtda hıfz eylediler; sonra girü ve evvelki mekânına iletdiler; birkaç yıl dahi uslûb-i sabık üzere anda kaldı. Ve imtidâd-i habs tâb ü tûvânın aldı» diyorsa da, bu ifâde Şehzâde'nin rûz-nâme-i hayâtına ma'tûf olduğunu tasrîh etmez. c. 2, s. 35 Mütercim).

¹⁰⁴⁹ Yi. Aleksandr fte Bâyerfd'in Muhâberâtı'na; Roskoe'de X. Leon; Der Fund&ruben (Mine)'nln 5. cildinde s. 183, Bezanson'da Belin taralıdan bulunarak Fransa hükûmetine gönderilmiş mektup.

¹⁰⁵⁰ Son asrın ortalarına doğru Dalmacyah bir Fransisken papası bu geçmişteki muameleye istinaden kardinal şapkası isteyerek Pâdişâh'dan Papa nezdinde tavassut etmesini istirham eyledi; ancak Dîvân-i Hümâyûn kalemini bir tavsiyenâme tahrîri zahmetinden kurtarmak için istidasını terviç eden tevriyelî bir kâğıd verdi, hem Paya'ya hem Pâdişâh'a hitâb olunuyordu. Meali şudur: «Ab-i Akdes! N.N. ismindeki küçük kardaşı (Küçük rahibi) kardinal yapacaksınız. Yapmadığınız takdirde Kudüs kardeşleri (râhibleri) kazığa vurulacaktır.» (!)

¹⁰⁵¹ Sa'dü'd-dîn'in rivayetine göre Rodoslular Cem'i ellerinden bırakmak istemediklerinden Fransa vükelâsına rüşvet vererek Şeh-zâde'nin istenilmesine mâni olurlar imiş. Fransa Kralı Cem'i görmek istedikçe «Sizinle görüşmek istemez» cevâbı verildiği gibi, Şehzâde'ye dahî «Fransa Kralı memleketine Türk ayağı bastığına razı değil» denilir imiş. Fakat, Kral'ın Cem ile mülakat eden bir «kapudân»ı niçin Paris'e gelip de görmediğini Şehzâde'ye suâl etmesi üzerine Cem kendisine söylenen sözleri nakletmiş. Şehzade Papa'nın kendisine verdiği iki yorgadan birini bu zâta, «ka-pudân»a hediye eylemiş. Fransa Kralı bu hayvanı

oluyordu (18 Eylül 1494); Aleksandır'ın tekliflerine Bâyezîd'in ilk verdiği cevâbın varması Kral'm Asti önlerine gelişine tesadüf etti, işbu 1494 senesinin son günü -ki Floransa'nın Medîçiler'i tardettiğini ve Piza'nın Floransalılar'ın esaret halkasını boğazından attığını görmüştür- Fransızlar Roma'ya girdi. Papa, Cem'i. beraberine alarak Sent-Anj Kulesi'ne sığınmıştı.¹⁰⁵² VIII. Şarl Roma'ya girişinden onbir gün sonra VI. Aleksandır ile bir sulh ahidnâmesi esaslarını kararlaştırdı; başlıca şartlarından biri Osmanlı Şehzadesinin -istikbâle âlet büyüleyici tasavvurlarını icra için bir âlet olmak üzere kullanmak isteyen- Fransa Kralı'na teslimi idi.¹⁰⁵³ Şarl, Borciya, Cem arasında vukua gelen mülakatta, Papa, Şehzâde'nin kendisini beraberine almak isteyen Fransa Krah'yle birlikte gitmek arzusunda¹⁰⁵⁴ bulunup bulunmadığını suâl ederken, ilk defa olmak üzere «Prens» unvanını verdi. Cem:

- «Ben prens muamelesi görmedim; ister Fransa Kralı götürsün, ister burada esîr kalayım, ehemmiyeti yok.» cevâbını verdi.

Papa, Cem'in bu mukabelesi üzerine şaşalayarak:

- «Allah göstermesin ki siz burada esîr sayılasınız; ikiniz de prenssiniz; ben aranızda bir tercümandan başka birşey değilim.» diye haykırdı.¹⁰⁵⁵

Üç gün sonra¹⁰⁵⁶ ikinci bir mülakatta Papa, Cem'i Kral'a teslim ederek, o da saray mareşalinin muhafazasına tevdi etti. Ertesi gün Cem, Borciya'nın oğluyla beraber Roma'dan azimetle Volteri'ye vâsıl oldu ve orada beş gün kaldı. Yolculuk esnasında Monte Fortino ve Monte San-Ciovanni kanlı manzaralarına şâhid¹⁰⁵⁷ ve 22 Şubat 1495'de Fransız ordusuyla beraber Napoli'ye dâhil oldu. Bununla beraber Ceneviz Bo-çıyardo, Bâyezîd'in bir

görerek nereden aldığını sormasına binâen, kapudan Şehzâde'nin evsâfım haber vermiş... Fransa Kralı Şehzâde'ye gıyabında muhabbet etmekle beraber Osmanlı memleketlerine taaddî azminde bulunduğundan Roma'ya azimetle muharebesi, Şehzâde'yi ele geçirmek maksadından kaynaklanıyormuş, c. 1., s. 36, 37. («Kapudân», yâni kumandanlarından').

¹⁰⁵² Sismondi, GÜvçiyardini, Sa'dü'd-din, 3, 473.

¹⁰⁵³ Sismondi, GÜvçiyardini.

¹⁰⁵⁴ Sa'dü'd-din, Papa'nın Poliya beğini de zehirlediği hakkında Fransa Krah'na bir haber verildiğini yazar. c. 1, s. 30. Görülüyor ki, Hoca Avrupa'nın ahvâl-i târihiyesine de vâkaf idi.

¹⁰⁵⁵ Sa'dü'd-din, Paolo Ciovanni'ye nazaran Cem Kral'ın elini ve omuzunu Öpmüş ve Papa'dan Kral'ın himayesine tevdi etmesini rica eylemiştir.

¹⁰⁵⁶ Sa'dü'd-din, 1 Cümâdü'l-ülâ târihini veriyor (27 Kânûnisânî); lâkin bu sehvidir; çünkü «Alegretti»nin Dî*r. Faneri. eserinde s. 833'e VIII. Şar! Roma'yı 23 Kânûnisânî'de terketmiştir.

¹⁰⁵⁷ Sa'dü'd-din «Montfurdin nâm hisara düşdi; halkı itaat itmek için kaahir olup katl-i âm itdi.» diyor. Paolo Civvio'ya nazaran Sismondi dahî (c. 8, s. 169) «Bütün ahâlisi kati edildi.» diye yazıyor. Muhtelif zaman ve mekânlarda yazan müverrihlerin müttelik bulundukları bu kelâm vak'alann hakikatine en iyi şâhiddir. («Halkı itaat itmeyecek (yani, etmeyince) kah-ren alup» ibaresini Haznmer, yukarıda yazıldığı gibi, yanlış almıştır. Mütercim).

elçisi, refakatinde olduğu halde Ankon'a vâsıl olmuştu; ancak -daha sonra II. Jülyen ismiyle papa makamına geçen Kardinal Jülyen tarafını tutmuş olan-Sinigaglia vâfisi Jan Rover bunları ve Bâyezîd'in iki senelik tahsisat olarak gönderdiği meblâğları ele geçirdi. Osmanlı elçisi, Manto Markisi Fransuva Gonzag'a iltica etti. Marki, o zaman Osmanlı Devleti ile dostâne münâsebetlerde bulunduğu cihetle İstanbul'a avdetini kolaylaştırdı.¹⁰⁵⁸

Borciya, şu suretle va'desi¹⁰⁵⁹ gelen seksen bin duka ile gelecekte alabileceğini kaybettiğinden, hırsını teskin etmek için Cem'in na'-şını Bâyezîd'e satmak suretinden ibaret kalan vâsitaya müracaat etti. İtalyan ve Türk müverrihleri Şehzâde'yi yavaş yavaş te'sîr eden bir zehirin mezara yolladığım beyân etmekte müttefikler ve yalnız bunun kulla-nılışındaki usûlde birbirlerine muhalefet ederler. İtalyanlar'm rivayetine göre Şehzâde'nin kullanmayı i'tiyâd ettiği şekere beyaz bir toz karıştırmakla zehirlenmiştir. Borciya, kardinallerini bu suretle yolcu ettiği gibi kendisini de o toz ile zehirlemiştir.¹⁰⁶⁰ Türk müverrihleri ise bilâkis zehirli bir usturanın açtığı bir çizikden zehir telkih edildiğini zannederler.¹⁰⁶¹ Cem'in berberini Mustafa nâmiyle isimlendirirler ki, Rûm'dan dönme olup Papa tarafından satın alınmış ve bu adam o vakitten i'ti-bâren hareketini Bâyezîd'e takdir ettirerek derece derece vezîr-i âzamhk mesnedine kadar çıkmıştır.¹⁰⁶² Cem, Napoli'ye vardığı zaman o kadar zayıftı ki, validesinin Mısır'dan yazmış

¹⁰⁵⁸ Sa'dü'd-din, 474. Paolo Civvio ile Sismordi'ye müracaat.

¹⁰⁵⁹ Şehzade merhumun «AUahu yensuri's-sultân Cem!» diyen tûtisi (papağanı) «Allahu yerhamü's-sultân Cem» diyerek bâb-i saadet erdi. Sa'dü'd-dîn, c. 2, s. 50. Cem'in Avrupa'da bulunuşu Osmanlılar'm hatt-i istilâsına azîm bir mania teşkil ettiği derkâr ise de, zehirlenerek Öldürülmesinin o yolda tefsiri yakışmazdı.

¹⁰⁶⁰ VT. Aleksandır sonraları birçok kardinalleri âhirete göndermek ve nihayet kendisini zehirlemek için bu zehiri kullanmıştır. Paolo Civvio'ya göre Sismundi, 1, 2, s. 47. Bernardi Ori-cellarii şerhi, s. 64. Bembo, Venedik Târihi, 1, 2, Güviçardini, Napoli Târihi, 4.

¹⁰⁶¹ Sa'dü'd-din, 3, varak 434. İdris, varak: 226. Solak-zâde, Nuhbetüt-Tevâ-Hlî, Alf.

¹⁰⁶² Cem'in berberi Mustafa, Koca Mustafa Paşa'dır. Hadîkatü'l-Ce-vâmî\ Koca Mustafa Paşa Câmi'i İstanbul'da iki ve ikisi de kiliseden çevirme olduğunu beyân ile, haylî tafsîlât verdikten sonra bânîsi hakkında şu telhis olunan malûmatı veriyor (c. 1, s. 161-166):

«Efrençiyül-asıldır. Devr-i Bâyezîd'de saray gulâmlarından iken baş tirâş etmekde mahareti olduğundan Şehzade Cem'in i'dâmına müteahhid olup alâ-rivâyetin kapucı-başı olduktan sonra «rûyini müydan ârfi iderek hey'et-i efrençî» üzere daramaya (Romaya olacak) gitdi ve Şehzâde'nin hizmetine girdi. Lisân-i Efrenç'e dahî vâkıf idi. Az müddetde ser-terâşlık hizmetine nail olarak şehzâde'yi zehirli ustura ile tirâş etti. Müteakiben kaçıp İstanbul'a geldi. İhbâr-i hâl itdiği sırada Şehzâde'nin vefatı haberi de Efrenç tarafından vâsıl oldu. Sonra Rûm-ili eyâletine, daha sonra vezîr-i âzamlığa tâyin olundu. Cûlûs-i Selim Hân'de Şehzade Ahmed'i iltizâm etmiş bulunduğu için cinâyet-i sabıkası da buna munzam olarak Bursa'da i'dâm olundu. Mezarı Bur-sa'da Mevlevî-hâne mukabilindedir.»

Meşhur olan Koca Mustafa Paşa Câmi'inde Şeyhu'l-ıslâm Efdâl-zâde Seyyid Hamîdî'd-dîn Efendi'nin târihinde «Mustafâ, zü'l-menâkıbi'l-â'lâ» denibnekle gâliben -irâde-i müfâd-i ma'kûs tarikiyle- Şehzade Cem'in berberliğine işaret edilmiş olsa gerektir.

olduğu bir mektubu ne okuyabildi, ne de arılayabildi. Rivayete göre son sözleri şu olmuştur:

- «Yâ Râb! Dîn düşmanları ehl-i İslâm'a muzırr tasavvurlarına beni âlet etmek istiyorlarsa daha ziyâde yaşatma; ruhumu bir an evvel hu-zûr-i sermediyyetine al.»

24 Şubat 1495 (29 Cumâdü'l-âhîrî 900) pazarertesi akşamı, sah gecesı son nefesini verdi. Şehzâde'nin mâbeyncileri Sinan ve Celâl Beğler derhâl cenazeyi yıkayıp duâalar okudular; elînı akıbetine cidden esef eden Fransa Kralı na'sım baharat ile tahnit ettirerek defnettirdi.¹⁰⁶³

Celâl ve Ayaş Beğler kabrin muhafazasına me'mûr olarak Sinan Beğ, biraderinin irtihâlini Bâyezîd'e haber vermek üzere bir başka kıyafetle İstanbul'a gitti. Şarl, felek-zede Şehzâde'nin metrûkâtım en sâdık hizmetkârlarından Hatîb-zâde Nasûh ma'rifetiyle Mısır'da bulunan validesine gönderdi. Lâkin havanın muhalefetinden, yâhud Hatîb-zâde'nin sadakatsizliğinden dolayı sefine İskenderiye'ye gidecek yerde İstanbul limanına demir attı. Bâyezîd, Cem'in irtihâli sırasında na'sımın İslâm toprağına defnedilmesi hakkında vasiyyetini dindarca icra etti.¹⁰⁶⁴ Bir Türk sefareti Aragon Kralı Frederik'ten Şehzadenin cenazesini istemeğe geldi; na's Ge-libolu'ya ve oradan da -II. Murad'ın kabrine defn olunmak üzere- Bur-sa'ya nakl edildi.¹⁰⁶⁵ Fâtih Sultân Mehmed'in ikinci şehzadesi Cem'in netîce-i hâli işte budur; otuz altı yaşında onüç sene esaretten sonra -elbirliğiyle zevaline yeminli olan Türk ve Hristiyan siyâsetinin, Dö Busson'un gösterdiği hıyanetin, VHI. Şarl'ın istilâ tasavvurlarının, VI. Alek-sandr'in para hırsının ve vahşetinin kurbânı olmak üzere- vefat etti. Kaderin kazası, Şehzâde'yi bu üç hükümdarın eline düşürdü. Halbuki Napoli ve İspanya Kralları olan iki Ferdinand, Matyas Korvinus, Venedik Cumhuriyeti ellerine geçirmiş olsaydılar, kendilerinin menfaati dahî serbest bırakmalarını ve pederinin tahtını almasına yardım etmelerini gerektirecek idi.¹⁰⁶⁶ Cem'in felâketleri Fransız memleketlerinde te'sîrli hâtıralar bırakmıştır. Cem, bir Sırp anadan doğmuş olduğu için, bu memleketler hakkında nefretten ziyâde teveccühü

¹⁰⁶³ İtalya müverrihleri Cem'in defin târihini 26 Şubat'da gösteriyorlar; Şehzâde'nin zehirlenmesi hakkında Rosku'a X. Leon, I, zeyl, 51, e müracaat.

¹⁰⁶⁴ Sa'dü'd-din, 3, 475; Solak-zâde; Nuhbe-tü't-Tevârih; Âli; Hacı Kalfa. Kos-kue'nin Şehzade Kapo, Butrinto, Traçine, Napoli şehirlerinden (Capoue, Butrinto, Terracine) hangisinde irtihâl eylediği hakkındaki şübhesi Osmanlı müverrihlerinin ifadeleriyle artar.

¹⁰⁶⁵ Sa'dü'd-din, 3, varak 475; Solak-zâde; Nuhbetü't-Tevârih; Âli, Belig-i Bursevî'nin. eserinde Şehzâde'nin tercüme-i hâli.

¹⁰⁶⁶ Sismondi, 9, s. 326, Kilise vekayinâmelerinden naklen, 1481 senesi; Verto, 7.

vardı. Şiirleri memleketinde hâtıralarını ebedileştirmiştir. Sâdık felâket arkadaşlarından en meşhurları, nişancısı Haydar ve -gazelleriyle meşhur olan- defterdarı Sa'dî'dir. Sa'dî, efendisinin uğradığı fecî neticeden az vakit önce onun gibi bir felâkete düçar oldu. Cem, Sa'dîyi -devlet büyükleri ve Yeniçeriler nez-dinde gizli bir me'mûriyetle- Fransa'dan Osmanlı memleketine göndermiş idi. Aydın'da bilinerek Pâdişâh'ın emriyle boğazına bir taş bağlanıp denize atıldı. Cem'in Asya'da, Afrika'da, Avrupa'da seyahat ve ikameti esnasında Sa'dî dâima beraber bulunarak Şehzâde'nin şiirlerini toplamıştır ki, bunlardan birçoğu, özellikle Fransa üzerine bir nazmı yaygın bir şöhet kazanmıştır.¹⁰⁶⁷

¹⁰⁶⁷ Verto, Amsterdam matbuu olan eserinden ikinci cildin nihâyetinde «İki Müverrih Hakkındaki Tedkikat» makalesinde Dö-busson'un hıyânetkârâne hareketinden bahsederken, Şehzade Cem'in târihini yazmış olan Tarikat'ın kağıtlar muavini Kaor-sen ile Piyer D9 Burbon'un kâtibi Jallinyi'nin ifâdelerinin hakikate uygunluğundan şübhe eder. Bu şübheler Osmanlı müverrihlerinin okunmasıyla tamamen teyyüd eder. Kaorsen zarif ifadesiyle, Jallinyi kısa ve açık beyânıyla defalarca ve-kayîi tahrir etmişlerdir. Meselâ, Jallinyi Bâyezîd'i Cem'den küçük göstermekle hata eder. Bâyezîd 851 (1447) de, Cem ise 864 (1459) de doğmuşlardır. Hacı Kalfe'nin 'Takvîmü't-Tevâ-rîh'ine ve Sa'dü'd-dîn'e müracaat, Bâyezîd, velîâhd-i sâni (ikinci velîâhd) olan kardeşinden oniki yaş büyüktü. Jallinyi, Cemdin kendisini tâkib etmekte olan Bâyezîd gemilerinden kurtulmak için Rodos'a kaçıp kurtulduğunu da beyân ederek, bu hususta Kaorsen ile beraber bütün Osmanlı müverrihlerine muarız bulunmuş olur. O müverrih Şehzade elçisinin kabul olunduğu resmî mülakatın neticesi olan Senato karar-nâmesini bize nakleder; diğerleri -az çok tafsîlât ile- Cem tarafından Üstâd-î Âzam'a gönderilen nâmeden, bir yol ruhsatnamesi verileceğine dâir elçiye edilen vaaddan, nihayet elçinin Üstâd-i Âzam'ın hıyanetine karşı efendisini îkaz etmek istediğinden bahs ederler. Sa'dü'd-dîn'in bir fıkrası: «Eğerçi Rodos beği ahid-nâmesinde mü'fckked-i ey mân ve muhkem-i peymân ile îânet ve imdâd itmeğe teahhüdün dere itmişidi.» Süleyman Beğ, Üstâd-i Âzam'ın sözünde sadakatle duracağına dâir, kendisine i'timâd edilemeyeceği hususunu beyân ediyordu ve Üstâd-i Cem'den iyi tanımakta olan mühtedînin tamâ-miyle hakkı vardı.

Sa'dü'd-dîn'in ifâdesinin bakiyyesi şudur:

«dere itmişidi; Frenk Süleyman vazolarından nîreng müşahade itmeğin anlara i'timâd itmeği tecviz itmeyüp «Anlarun et-vârından hayr âsânñ feh idemedüm. Ahd ü güftden murâdlan hemân şehzade hazretlerini ele getürmekdür; bu bâbda benden istişare buyurulsa bu teveccühi vecîh görmez idüm.» didi. Şehzade dahî tereddüt göstericek şâir rûfekası ol kalbi kasi... ün peymân ve ey mâmna (yeminlerine) firifte olup «... onlar ahdleri üzere musır olurlar» diyü şehzâdenün azîmeti dümenin Rodos canibine tevcih itdiler.»

Cem'in Fransa hakkındaki nazmı Duk Dö Savua ile görüşdüğü zamanın ahvâlini musavver:

«Câm-ı Cem nûş eyle, ey Cem, bu Frengistân'dur Her kulun başına yazılan gelir, devrândür.» matla'ındaki kasidesi olacaktır. Haber-i Sahîh'in «Sergüzeşt-i Cem» kısmında dahî dercedilmiştir. Pek meşhur olduğu için nakline hacet görülmedi.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/203-225